

EUSEBIU DE CEZAREEA

ISTORIA BISERICEASCA

C O L E C Ț I A
«PĂRINȚI ŞI SCRIITORI BISERICEŞTI»
A P A R E
DIN INIȚIATIVA PATRIARHULUI IUSTIN MOISESCU ŞI SUB ÎNDRUMAREA PREA FERICITULUI PĂRINTE
T E O C T I S T
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMANE

PĂRINŢI ŞI SCRIITORI BISERICEŞTI

13

7 EUSEBIU DE CEZAREEA

>

I SCRIERI J

PARTEA ÎNT1lA *\GS

ISTORIA BISERICEASCĂ
MARTIRII DIN PALESTINA

CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVINTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE
TEOCTIST
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

TRADUCERE, STUDIU, NOTE ŞI COMENTARII DE
PR. PROF. T. BODOGAE

EDITURA INSTITUTULUI
BIBLIC ŞI DE MISIUNE AL
BISERICII ORTODOXE
ROMANE BUCUREŞTI — 1987

C O L E C Ț I A

CUVÎNT ÎNAINTE

Dintotdeauna societatea omenească a simțittrebuința să-şi întoarcă privirea spre faptele demne din trecut, spre a le valorifica cu mai multă înțelepciune pe cele din prezent. S-ar putea spune că prezentul este o înlănțuire a faptelor din trecut şidobîndeşte la rîndu-i valoare de bază, de temelie pentru cele de viitor. Orice act istoric impresionează nu atît cantitativ, cit mai ales calitativ ; nu numai cantitatea istoriei, ci calitatea faptelor consemnate de ea îi conferă trăinicie în timp. Ceea ce ră- mîne gravat puternic pe fondul societățiiîşi face loc în tezaurul tradiției, devenind astfel izvor al actualității. Este deci binecunoscută legătura dintre cele trei dimensiuni ale timpului, cu toată încărcătura de fapte înscrise în curgerea fiecărei dimensiuni — trecut, prezent şi viitor. Cu această memorie a trecutului, îmbogățită neîncetat cu strădaniile pentru cuprinderea şi valorificarea prezentului, precum şi cu nă- zuințe de viitor tot mai cutezătoare, omenirea a făcut şi continuă să facă paşiuriaşi.

După aceleaşi legi şi în acelaşi cadru de viață socială, cu trecutul ei îndepărtat, cu agonisita mileniilor de frămîntări de dinaintea erei creştine, a luat naştere, s-a dezvoltat şi s-a organizat Biserica. De obîr- şiedivino-umană, aceasta avea să întocmească viața fiilor ei în mijlocul unei omeniri zdruncinate de nedreptăți de tot felul, întocmiri şi statorniciri izvorîte din legea iubirii de oameni, esența Sfintei Evanghelii

ții deci a Creştinismului. Prețuind trecutul multimilenar, în care voia Iul Dumnezeu s-a auzit prin glasul şi scrisul proorocilor, aici ea şi-a ndtncit tainic temeliile consfințite de Jertfa şi învierea MîntuitoruluiillsusHrlstosşi de predica Sfinților Apostoli. Trecutul ei este Istoria Sftntă a Vechiului Testament; prezentul ei este Tradiția vie şicuvîn- tul scris, pecetluite cu lumina Duhului Sfînt; este îmbelşugareavieții din roadele Logosului întrupat, în sensul cel mai cuprinzător, este Noul Testament, iar viitorul, întrezărirea frumuseților ce vor să fie, năzuințăşlrîvnă întru desăvîrşireşiînălțare a ființei umane şi a lumii către lumina filocalică, pe calea către îndumnezeire ; este, într-un cuvînt, Biserica, «stîlpşi temelie a adevărului» (I Tim., 3, 15). începuturile ei pe pămînt le-au descris, prin călăuzirea Duhului Sfînt, Sfinții Apostoli.

Acelaşi Duh i-a îndemnat şi pe urmaşii lor de a scrie, de a transmite urmaşilor «ce era de la început, ce am auzit, ce am văzut cu ochii noştri, ce am privit şimîinile noastre au pipăit despre Cuvîntulvieții» (I Ioan, 1, 1), cum convingător se exprimă Sfîntul Apostol şi Evanghelist Ioan.

Intre luceferii care au apărut pe bolta Bisericii primelor secole creştinese află, strălucind în timp, şiînvățatul episcop Eusebiu al Ce- zareeiPalestinei (265—339/340). înzestrat cu multe daruri sufleteşti, consacrate în întregime slujirii Bisericii de la sfîrşitul secolului III şiin cel de-al IV-lea, zguduită adine de contradicțiişi disensiuni teologice, arhipăstorul Cezareei a pus la inimă îndeosebi dimensiunea istorică a vieţiicreştine. Datorită osîrdiei lui, creştinătatea are astăzi o adevărată frescă grăitoare a organizării tinerei şi unicei Biserici, a slujitorilor, martirilor şiînvățaților ei, a activitățiişi operelor lor. I s t o ria s a b i e r i c e a s c ă , redată într-un limbaj literar vrednic de cultura românească din zilele noastre, de cunoscutul şi harnicul mînuitor al scrisului nostru bisericesc, Părintele Profesor Dr. Teodor Bodogae, este o adevărată enciclopedie. Vastitatea lucrării asupra unei arii de cultură şiviațăcreştină a timpului său se adînceşte în istorie, selectînd

şianalizînd fapte, sau prezentînd autori, cu referințe bibliografice la cel puțin 34 dintre aceştia, dintre care unii, altfel, ar fi rămas necunoscuți de posteritate. Tot acestui «părinte al istoriei bisericeşti» îi datorăm şi noi foarte multe, pentru că preluîndreferințele altor autori şi ale unor vechi tradiții, a consemnat în cartea sa şirăspîndirea la propovăduire a Sfinților Apostoli, dintre care «Andrei a predicat în Scythia» (III, I, 1).

Eusebiu poate fi considerat, pe bună dreptate, un deschizător al epocii de aur a literaturii istorice creştine, în general, şi un precursor al istoriografiei bisericeşti. însemnătatea acestei cărți este de la sine înțeleasă. Erudiția încercatului traducător îi dă strălucirea, însemnătatea cuvenită. Iubitori de istorie patristică, de istoria şi trecutul nostru, marii ierarhi şiînvățați români au cunoscut-o şiprețuit-o după vrednicie. Pătruns de această conştiință de cunoaştere a obîrşieicreştine a poporului român, marele ierarh şi primul făuritor al viersului cult în grai străbun, mitropolitul Dosoftei, în ale sale V i e ț i d e S f i n ț i , nu uită să afirme despre activitatea Sfîntului Apostol Andrei, că el a fost trimis de Mîntuitorul Hristos să predice Evanghelia strămoşilornoştri daco-romani din Sciția Mică. Cartea lui Eusebiu, I s t o r i a B i s e r i c e a s c ă , a atras atenția apoi mitropolitului Moldovei Iosif Gheorghian, care a tradus-o şi a tipărit-o în anul 1896, la MînăstireaNeamț.

Dacă am cutezat să înfiripăm acest cuvînt, am răspuns unui îndemn lăuntric pe care îl îndreptăm cu dragoste părintească tuturor slujitorilor şi fiilor Bisericii noastre strămoşeştişi mai cu seamă celor ce se pregătesc pentru această misiune, spre a-şi spori rîvna de a cunoaşte cit mai bine istoria Bisericii universale, pentru a izbuti să prețuiască astfel bogata şi frumoasa istorie a Bisericii Ortodoxe Române. Cu fiecare nouă cercetare se descoperă noi pagini, cu fiecare descoperire arheologică de pe ținuturile străbune ies la iveală noi mărturii ale vechimii şl dăinuirii noastre. Toate au legătură cu viațaşi cultura poporului român. Sînt mărturii nepieritoare ale împletirii rolului Bisericii cu istoria neamului nostru.

Această dorință a noastră şi acest îndemn prilejuit de apariția celui de-al 13-lea volum din Colecția «Părințişi scriitori bisericeşti», să însemne pentru toți cititorii chezăşiarecunoştințeifață de inițiatoriişitoți ostenitorii Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă în înfăptuirea acestei opere atît de necesare Bisericii noastre, legată de istoria poporului român şi deschisă dialogului teologic, ecumenismului şi strădaniilor pentru pace în lume.

Binecuvîntînd toate strădaniile depuse, nutresc convingerea do- bîndirii bucuriei şimulțumirii cititorilor, care îl vor însoți pe marele ierarh şi părinte Eusebiu pe itinerarul istoriei sale de la Cezareea Palestinei pînă la Pontul Euxin.

La pomenirea Sfîntului Ioan Casian, din Dobrogea 29
februarie 1988

t TEOCTIST
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMANE

STUDIU INTRODUCTIV

«Te sperii cît de puțin am şti din primele trei veacuri creştine fără Eusebiu», aşa spunea acum aproape un veac cunoscutul teolog francez P. Batiffol[1]*. Iar recent, cu tot progresul făcut de cercetările din ultimul deceniu, s-ar putea spune fără exagerare că«dacă episcopul din Cezareea n-ar fi scormonit prin bibliotecile palestiniene, unde învățatulOiigenşi episcopul Alexandru strînseserâ la vremea lor toată literatură creştină a antichității, cunoştințele noastre despre primele trei veacuri ale Bisericii s-ar reduce la foarte puține lucruri»*[2]*. De aceea creştinătateaşitoți oamenii de bine din toate veacurile datorează adîncărecunoştință harnicului episcop din Cezareea pentru serviciul imens pe care l-a făcut atîtconştiințeicreştine, cit şi culturii omeneşti în general prin salvarea de la pieire a documentelor şi mărturiilor celor mai importante din istoria primelor veacuri creştine. Căci iată cum prezintă cineva*[3] *la începutul secolului şi cum ar trebui să vedem şi azi semnificația operei sâvîrşite de marele cronicar şiarhivisț, al creştinismului primar, care a fost Eusebiu de Cezareea : ,,,*

a

*«în timpul persecuției lui Diocletian, într-*o *vreme cînd bisericile, erau dărîmate, iar cărțile sfinte erau arse şicreştinii erau proscrişi ori siliți să apostazieze, unul dintre ei muncea în tdCere undeva într-un adăptistasculis, înfiripîhd prima istorie a creştinismului. Nu era uh om cine ştiecît de genial, nu era decît un om ales. în schimb', răbdător, harnic, conştiincios. începuse de multă vreme să adune mărturii pentru lucrarea pe care o plănuise. A reuşit să Te salveze de la pieire şi începuse chiar să pună ordine în ele. în chipul acesta ă ajuns Eusebiu să fie numit «părintele istoriei bisericeşti». s*

*în memorabila colecțieinițiată de Prea Fericitul Patriarh Iustin nu putea lipsi fireşte nici acest monument nemuritor al întregii creştinătăți, xT^ll*a ic 4*1, cum îl numeşte marele patrologO. Bardenhewer*[45]*. Ea ră- mîne pentru cunoştințele oricărui creştin, ca de altiel ale oricărui om dornic de a cunoaşte începuturile şi împrejurările grele prin care s-a putut aduce omenirii o*

---

1 *Anciennesiitteratureschretiennes et la litteraturegrecque, Paris 1897, pag.* 206.

2 *G. Bardy, Euskbe de Cesaree, Histoireecclesiastiqiie, IV, Paîis, 1960, pr. 9.*

3 L. Duchesne, *Histoireancienne de l'Etfiise,* I, Paris, 1906, pag. VII.

4 *QeschichtederaltkirchlichenLiteratur,* ed. II, voi. III, Freiburg i.Br., 1923, pag. 243.

5 «Biblioteca», cod. 13; Migne, P.G., 103, 53—56.

contribuție în plus în procesul de trecere a ei de la o epocă a sclavagismului spre una de mai mult umanism.

Dar Eusebiu n-a fost numai istoric. Aşa cum l-a caracterizat învățatul patriarh Fotie[5]*, episcopul Cezareii a fost cel mai erudit, cel mai productiv şi cel mai multilateral dintre scriitorii veacului său, iar un patrolog din vremurile noastre ține să precizeze că «afară de Origen el întrece pe toțipărinții Bisericii greceşti prin amploarea cercetărilor şi a erudiției, căci aduce o pregătire de-a dreptul uimitoare atît în cunoştințele biblice, cîtşi în cele de istorie creştinăşipăgînă, în literatura veche, în filosof ie, în geografie, în cronologia tehnică, în exegeză, în filologie şi în paleografie»*[6]*.*

E drept că stilul scrierilor sale «n-are nimic plăcut, nimic sclipitor, ca *al unui om de mare erudiție. Dacă celebritatea lui o aduc mai ales* scrierile *istorice, iar erudiția cele apologetice, — noi mai adăugăm şi pe* cele *care privesc dezvoltarea canonului biblic —, în schimb el lasă de dorit în privințaexactității dogmatice»* [7]*, unde cu toate că a semnat — la* insistențele*împăratului Constantin cel Mare — formula simbolului de la Niceea, totuşi, în decursul pătimaşelorirămîntări dintre ortodocşişi arieni atitudinea lui a fost ezitantă, fiind socotit de unii câ-i arian, iar de* alții că *nu-i de-al lor.*

Fericitul leronim spune că «nu-i nimeni care să nu ştie că Eusebiu e arian»[89]*, în vreme ce istoricul Socrate spunea că «se înşală arienii* clnd*cred că Eusebiu e de al lor» •. Poate că mai curînd are dreptate ace*laşiFotie*cînd afirmă că«Eusebiu n-avea noțiuni clare despre arianism,* dar in *sinea lui el nici nu s-a simțit arian, in toiul discuțiilor el păstra* mal *curînd o atitudine tăcută, ascunsă»* [10]*. Aşa se exprimă şi unii din pa-* trologil*vremii noastre. Totuşi e o scădere faptul că n-aştiut să pună* mal *multă vigoare în a-şi preciza în chip hotărît crezul în această problemă crucială a vremii respective.*

E adevărat că *ideile subordinaționîste mai persistau încă în mințile multora dintre teologii timpului. Mulți au fost de-a dreptul «uluiți» sau*

6 .1. Quasten, *InttiationauxPkres,* voi. III, Paris, 1963, pag. 441.
7 Fotie, *Ibldem.*
B. Adv. Ruilnum,lib. 2.
!). *Istoria bisericească,* II, 21, Migne PG, 67.
10M*Irloblbl. 127,*Migne, PG, 103, 409.

«zăpăciți» de îndrăzneala cu adevărat «revoluționară» cu care sfințiiAtanasie, Ilarie, Meletieşi Eustatie ai Antiohiei, Marcel de Anciraşialțiisusțineau formula «omousiană», care era ceva cu totul nou pentru că termenul «omousios» nu se află în Sfînta Scriptură.

I s-a mai adus învinuirea că«amețit de triumful Bisericii» şi de venirea la cîrma statului roman a unui împărat creştin, el a fost«prea atent față de avantajele materiale arătate de noul împărat episcopilor şicredincioşilor»[u]. Poate că un om ca el, care a văzut el însuşi ororile şi schingiuirile persecuției[11][12], vedea în noul împărat numai binefacere şi dar trimis cu adevărat de Dumnezeu. In orice caz, stilul uneori prea curtenitor față de împărat, pe care îl arată în cuvîntările sale, Eusebiu îl tălmăceşte — cum bine observă K. Aland[13] — cape o «captatiobenevolentiae» cil care el vede figura totuşi «trecătoare» a suveranului, ca simbol al strălucirii netrecătoare a Logosului dumnezeiesc dătător de luminăşi de pace între oameni.

Intrucît în acest volum prezentăm numai două lucrări de caracter istoric, «Istoria bisericească» şi «Martirii din Palestina», lăsăm pentru volumul următor prezentarea mai în amănunțime a celorlalte aspecte din activitatea mareluiînvățat din Cezareea Palestinei. Dar mai întîi, cîteva date biografice.

VIAȚA

Încă în sec. XVII însuflețitul teolog galican N. Tillemont se plîngea de puținătateaştirilor privitoare la viața lui Eusebiu, pe care ar fi vrut s-o descrie ca pe a unui sfînt, dar «în rîndul cărora nu ne-a dat voie să-l trecem»[u]. E interesant de constatat cît de puțineştiri biografice ne-a lăsat un astfel de istoric prin contribuția căruia ni s-a dat posibilitatea de a cunoaşteatîția scriitori şiatîtea opere din trecutul Bisericii vechi.

Despre data naşterii unii[14][15]sau gîndit la anii 275—280, pe cîndalții[16] au mers mai devreme, între anii 260—264. Mai probabil pare anul 265, la care s-au oprit cei mai mulți dintre cercetători.

Chiar dacă nu era o biografie, ci numai un elogiu cuvlntul pe care l l-n dedicat Acaciu[17], fostul său ucenic şiurmaş pe scaunul din Ceza- reea, totuşi am li putut afla date mai precise despre viața lui Eusebiu, dar ca s-a pierdut. Ştirile pe care le putem desprinde din scrierile proprii slnt destul de puțin concludente,

---

11 H. v. Campenhausen, *GriechischeVâter,* ed. V, Stuttgart, 1977, p. 68.

12 A. Puech, *Histoire de la lltteraturegrecquechretîenne,* voi. III, Paris, 1930, pag. 218.

13 K. Aland, *Eusebius* v. Caesarea, In «Religion in GeschichteundGegenwart», ed. III, voi. II, Tiibingen, 1958, pag. 740.

14 Tillemont, M*kmoires,* VII, 39, citat după G. Bardy, o. c. 17.

15 E. Preuschen, în ** Realenzyklop.* fur prot. Theol. u. Kirche», ed. III, voi. V, pag. 508

16 Ed. Schwartz, în Pauly-Wissowa, *Realenzyklop,* d. Klass., A W. 6, I, 1370.

17 «Ele x6v pio-v xoO...» Socrate, *Istoria,* fi, IV, Migne, 67, 292.

dar totuşi importante, arătîndu-ne mai ales legăturile lui cu unii sau cu alții dintre episcopii sau scriitorii contemporani, cărora le dedică una sau alta din scrierile sale ori pe care un Rufin sau un Fer. leronim le traduc, le compilează sau le completează. Din toate acestea reiese că aşa cum şi-a dăruit întreaga viațăadunîndşisalvlnd de la pieire mărturii vechi pentru ca «de dragul adevărului»[18]*lucrurile «să nu se uite»*[19]*, şi atunci cînd împăratul Constantin îi oferea scaunul arhiepiscopal din Antiohia el a renunțat, rămînînd mai departe In Cezareea, cerînd în schimb să-i dea îngăduința de a cerceta arhivele spre a prezenta posterității mărturii care să hrănească sufletul, cum reiese din«Vita Constantini»* [20].

Locul naşterii sau «cel puțin cel în care s-a format», cum zice Bardenhewer[21]*, este Cezareea, în care istoriseşte mai tîrziu că a întîlnit pentru prima oară în anul 296, pe cînd era încă tinăr, pe împăratul Dio- clcțianînsoțit de şi mai tînărul pe atunci Constantin cel Mare*[22].

Hotărîtoare a fost pentru el apropierea de învățatul preot şi viitor martir Pamfil, mare admirator al Iui Origen. Acesta provenea dintr-o familie nobilă din Beirut, unde şi-a terminat studiile de drept, iar, după ce a *trecut prin instituțiile culturale din Alexandria, a părăsit activitatea administrativă pe care a exercitat-o un timp în patria sa şi s-a mutat* la *Cezareea, îşi împarte averile la săraci şiîmbrățişeazăviața de înaltă* «filosofle», *distingîndu-se «mai multdecîttoți contemporanii noştri prin* rivna sa *geneioasă pentru Şfînta Scriptură», refăcîndşiîmbogățind bi*blioteca *întemeiată de Origen printr-o muncă asiduă de copiere şi co*rectare a *textelor* [23]*. Şi Pamfil mi muncea singur. Appfian, trecut şi el* prin *şcolile din Beirut, viitor martir şi el, precum şi Porfir, fost elev al* său,[1]dar pe care-l *trata ca pe un «adevărat fiu», acesta din urmă un ca*ligraf *destoinic, sînt numai doi din cei pe care-i ştim cu numele* [24]*. Lingă aceştia s-au alăturat şialții, căci era vorba de un adevărat institut, deşipoute nu aşa luxos cum va ii cazul descris de Eusebiu Însuşi — dc astd dată după terminarea persecuțiilor — clnd împăratul Constantin va cere să i se copieze pe pergament, pentru uzul bisericilor din împărăție, mai multe exemplare din Sfîrlta Scriptură*[25].

Lingă astiel de oameni îndrăgostiți de studiile biblice şi de viațalinişţitāşi ascetică s-a ataşatşi Eusebiu. Nu se ştie exact cînd s-au apropiat cei doi cărturari: Pamiilşi Eusebiu. Dar ei au devenit un trup şi un sullet. Se cunosc două manuscrise ale Hexaplei, unul, cuprinzînd textul proorociilor lui Iezechiel,

---

18 *Istoria bisericească, IV, VII, 15.*
19 *Istoria,* VII, XXX, 1.
20 *Viață lui Constantin, III, 59 şi urm.*
21 *Op. cit.,* p. 240.
22 *Viata lui Constantin, I, XIX.*
23 S-au păstrat în diferite biblioteci ale lumii codiciconținînd însemnări marginale privind acea muncă excepțională. Informații G. Bardy, *o. c.* p. 21—22.
24 Despre ei, aici, mai jos, «Martirii din Palestina», XI, 1—15.
25 *Viața lui Constantin, IV, 36.*

celălalt la I Regi, pe marginea cărora glosele dovedesc colaborarea amândurora în munca de corector [26]*. Cu siguranță că această colaborare a început înainte de anul 303, cînd a izbucnit persecuția lui Diocletian, şi «rămîi uimit cîndciteşti scrierile lui Eusebiu să constațicîte nume de opere şi autori profani şicreştini» întîlneşti în ele, aproape toate fiind din biblioteca fostă a lui Origenşi refăcută acum de cei doi. O primă mărturie a laborioasei lor colaborări va fi «Apologia lui Origen», pe care au redactat-o împreună. Lucrarea era concepută în 5 cărți, cărora Eusebiu le va adăuga mai tîrziu pe cea de a şasea. Lucrarea era dedicată mărturisitorilor condamnați să muncească în mine şiconținea o apărare a memoriei lui Origen, pe care unii începuseră să-l condamne. Lucrarea s-a pierdut, în afară de cartea primă care ni s-a păstrat într-o traducere foarte liberă tăcută de Rufin*[27]*.*

Din respectul şiadmirația pe care le-a purtat dascălului şi binefăcătorului său, Eusebiu îşi va lua supranumele de «Eusebiu al lui Pamiil», ceea ce vrea să spună că a fost fiu duhovnicesc al lui Pamfil. Aşa-l pomenesc atît continuatorii «Istoriei» sale, Socrate[28]*, Sozomen*[29]*, cîtşi Fer. Ierohim*[30]*şialții de mai tîrziuşidşa figurează pînă azi în marile colecții ale operelor patristice. Fără să precizeze de unde a luat informația, istoricul bizantin Nichifor Kallist (T 1363) crede că Eusebiu ar fi fost fiul unei surori a lui Pamfil*[31]*. Pentru motivul că într-un pasaj din «Martirii din Palestina»* [32] *Eusebiu numeşte pe Pamfil aşa cum*

26 Indicații la G. Bardy, o. c. p. 23.
27 Textul ei, în Migne PG, 17, 541—616.
28 *Istoria bisericească, I, 1.*
29 *Istoria bisericească, I, 40.*
30 *De virisillustribus,* LXXXI, ed. I. N. Dăianu, Bucureşti, 1915, p. 110, «obamicitianPamphilimartyrisabeocognomentumsortitus est».
31 *Istoria bisericească,* VI, 37, Migne, P.G., 145, 1204—1205.
32 MP, XI, 1 d.

începuseră să fie denumiți încă din veacul IV episcopii[33], unii[34] au crezut pe nedrept că Eusebiu ar fi fost înainte sclav.

Nu se poate preciza în care răstimp a ascultat Eusebiu şialți dascăli ai timpului, despre care vorbeşte cu entuziasm în«Istoria bisericească»[35], Intre ei presbiterulDorotei din Antiohia, unul din întemeietorii şcolii ca- tchetice din acel oraş, om cu «cunoştințele cele mai liberale», precum şi episcopul Meletie din Pont, supranumit «mierea atticâ», refugiat vreme de şapte ani în Palestina în timpul persecuției lui Diocletian[36].

Intre timp însă Eusebiu primeşte hirotonia[37][38] întru presbiter de la episcopul Agapie, ceea ce Harnackşialții nu ştiau 38. cei doi păstrau însă mai departe contactul. Nu ştimcîți ani s-au putut strecura printre întemnițărişi executări cei doi mari îndrăgostiți ai studiului şi ai cărții cită vreme între anii 303—310 o serie întreagă de martiri primesc cununa muceniceascâ tocmai în Cezareea, cum ne informează tratatul despre «Martirii din Palestina»[39]. Eusebiu mărturiseşte că «nici noi, care locuiam împreună cu el, nu ştim cum a ieşit din casă» ; tînărulAppfian, care locuia împreună cu el, printr-un curaj uimitor, dar şi printr-o deosebită imprudențăopreşte pe guvernator să mai aducă jertfe idolilor[40]. După sflrşitul lui noiembrie 307, vreme de doi ani şi mai bine, cei doi preoți, Pamfil şi Eusebiu, au trecut prin primejdii, au stat chiar întemnițați timp destul de îndelungat, pînă ce la 16 febr. 310 Pamfil a fost dus pentru ultima oară în fața judecătorului Urban şi, întrucît a refuzat să aducă jertfâ zeilor păgîni, a fost executat[41].

Nu se ştie cum a scăpat Eusebiu şi ce a făcut între 310—313. Dacă pînă ce Pamfil fusese întemnițat Eusebiu era liber să-l cerceteze şi să lucreze împreună, după ce prietenul său a fost executat, Eusebiu s-a refugiat (ne spune redactarea mai lungă a cărții«Martirilor din Palestina») mai întîi la Tir, unde a asistat la martirizarea mai multor creştiniaruncați la fiare şi apoi aruncați în mare [42], după care a trecut în Tebaida Egiptului, de unde la fel ne prezintă o serie de astfel de amănunte [43]. Unii cred că a avut şi el parte de detențiune în acest timp [44], alții îi aduc acuzații că ar ii adus jertle idolilor[45] ca să scape, ceea ce nu pare deloc probabil pentru că reacția n-ar fi întîrziat să se resimtă atunci cînd, ceva înainte

---

33 Aşase adresa Episcopul Alexandru al Alexandriei (f 329) într-o epistolă. **CI. Lampe,** Patristic Greek Lexicon s.v.

34 Intre alții Th. Zahn, *Eusebius* v. C. ein*geborenerSklave,* în «NeueKirchl. Zeitschrift», 1918, pag. 29. Dintre români: G. G. Stănescu, *Eusebiu al Cezareii,* Cluj, **1940, pag. 3.**

35 VII, XXXII, 2—4.

38. VII, XXXII, 26—28.

37 O confirmă sf. Atanasie, De *DecretisNicenaeSynodi,* Ia sfîrşit.

38 Harnack, Gesch. d. altchristl. Literatur, II, 2, p. 107.

39 Capitolele I—VII.

40 *Mart. Palest. IV, 4—15.*

41 Mart. *Palest.* XI, 2—3.

42 *Ist. bis.,* VII, 2 i VIII, 7—9.

43 *Ist. bis.,* VIII, X.

44 Puech, o. c. p. 170.

45 Epilanie. *Panarion,*haer. 68.

*de a. 313, va ti ales episcop de Cazareea în locul lui Agapie, care a fost martirizat *46.*

Din activitatea ca episcop a lui Eusebiu amintim doar cîteva fapte mai semnificative, urmînd ca în volumul următor unde se vor prezenta alte scrieri ale lui legate de viața împăratului Constantin să completăm cu alte amănunte tabloul vieții lui.

Una din primele manifestări publice a fost participarea la tirnosirea bisericii din Tir, care pare a fi avut Ioc între anii 316/7 şi 319 şi Ia care Eusebiu a rostit cuvîntarea festivă[47].

In legătură cu sinodul de la Niceea e bine să nu uităm de epistola pe care Eusebiu a trimis-o enoriaşilor săi din Cezareea, prin care ne dă să înțelegem că pentru a salva pacea Bisericii, la cererea împăratului, a semnat şi el formula sinodală care consfințeaconsubstanțialitatea Tatălui şi Fiului[48].

Dacă rolul împăciuitorist şidubios pe care 1-a avut la sinoadele din 330, 335, 336, care a creat destule disensiuni în Biserică, va ii adus şinemulțumiri împăratului care moare în anul 337, ceva similar trebuie că va fi simțitşi Eusebiu care n-a întîrziat nici el mult timp după aceea, ci a închis ochii spre sfîrşitul anului 339 sau începutul anului 340, căci la sinodul antiohian numit «al sfințirii» din vara anului 341 figura ca episcop de CezareeaAcaliu. Martirologiul sirian pomeneşte pe Eusebiu la data de 31 mai, martirologiul ieronimian are data de 29 iunie[49].

SCRIERI

Dacă din punct de vedere al stilului, scrisul lui Eusebiu este destul de greoi şi fără farmec, dacă din pricina inconsecvenței sale doctrinare el a fost numit «om cu două feluri de grai» [50], iar în amintirea lumii medievale nici aşa numitele«Decretaliigelasiene» din apus[51]şi nici dezbaterile Sinodului VII ecumenic[52] nu-i puteau fi prea

---

46 *Mart. Palest., VI, 3—7.*

47 *Ist. bis.,* X. Clădirea bisericii nu putea fi începută înainte de sfîrşitul anului 313, cînd are loc înfrîngerea împăratului Maximin, dar nici după finea anului 319, cînd încep persecuțiile lui Liciniu împotriva creştinilor.

48 Textul ei în Migne, P.G., 20, 1535—1545 şi, mai nou, Atanasie, *De decretisNlceenaeSynodI,* 19, ed. G. Opitz, p. 42—47.

49 (P, Hristu) în «Enciclop. teol. greacă», Atena, 1964, s.v.

50 După lacob, 1, 8. Socrate, *Istoria bisericească,* I, 23 : îtfXwaaoo 86£av £y.xiiaaxo.

51 Thiel, *EpistolaeRomanorumPontiiicum,*1, 461, citat după Bardenhewer, o. c„ p. 242.

52 Mansi, *Concil. Nic.,* II, act. 6, voi. 13, 313 şi urm.

tavorabilc, în schimb din epoca modernă, de clnd avocatul francez Henri de Valois a publicat o excepționalăediție a scrierilor lui istorice (şi a urmaşilor săi), faima sa a început să crească. De altfel traducerea în latineşte a «Cronicii» de către Fer. Ieronim şi a «Istoriei» de către Rufin au contribuit mult la răspîndirea renumelui lui în tot evul mediu. Şi aceasta pentru că pe temeiul lor s-a clădit întreaga istoriografie din timpul acela. Şi se poate spune că aceste scrieri l-au făcut nemuritor. Cercetările din ultimele decenii şi îndeosebi ediția critică editată dc Academia din Berlin sporesc şi valoarea celorlalte opere, mai ales de cînd au fost valorificate şi traducerile în limbi orientale. în decursul veacurilor scrierile lui au fost catalogate de Fer. Ieronim[535455], de patriarhul Folie [st]şi de Ebed-Iesu[56]. Desigur nici unul din ei nu le cuprinde pe toate. Fer. Ieronim spune despre Eusebiu că a scris nenumărate volume. Cele mai multe din aceste scrieri s-au păstrat şi în limba originală greacă, dar şi în traduceri latine, armene, siriace. E greu să poată ii datate toate cu precizie.

Pentru a nu îngreuna prea mult atenția cititorului vom împărți scrierile lui în 6 categorii: 1. istorice, 2. panegirice, 3. apologetice, 4. exegetice, 5. dogmatice şi 6. corespondență. Dintre acestea, cum e şi firesc, vom da extensiune mai mare celor istorice, oprindu-ne îndeosebi la Istoria bisericească şi Martirii din Palestina,

Am mai amintit că printre primele opere va fi fost Apologia lui Origen, despre care o notiță din Istorie ne spune[57]: «am stabilit cata- logulcărților din biblioteca lui Origenşi a altor scriitori bisericeşti». Alte notițe[5859] ne dau informații despre personalul acelui«Institut biblic» din Cezareea.

Dintre marile scrieri istorice, cea care s-a păstrat şi a avut mare influență în întreg evul mediu este «Cronica» amintită de autor în «Istoria» sa mai întîi[5S] cu titlul de «canoane cronologice», pe care un patrolog o califică drept «o lucrare imensă executată cu conştiință scrupuloasă, după o metodă severă şi cu o erudiție extraordinară» [60]. Propriu zisCronica aceasta pare a înlocui însăşi biblioteca din Cezareea. Lucrarea constă din două părți: prima cuprinde un rezumat al istoriei vechilor popoare : haldei, asirieni, evrei, egipteni, greci şi romani, indieîndu-se pen

53 Mansi, *Concil. Nic.,* II, act. 6, voi. 13, 313 şi urm.
54 De virislliustribus, 81.
55 Biblioteca, cod. 9, 27, 39, 118, 127.
56 Assemani, BiblliothecaOrientalis, III, 1, 18.
50. *Istoria,* VI, XXXII, 3.
58 Mari. Palest., XI.
59 I, I, 6 : xPrm*ot «.a^ove1:.
60 Puoch, o. *c..* 175.

trutiecare din aceste popoare după ce lucrări istorice s-au luat ştirile, iar partea a doua cuprinde tabele sincronice pe coloane cu note indicînd principalele lapte istorice şi biblice. Scopul scrierii este de a stabili cronologia fiecărui eveniment în funcție de datele biblice şi de a dovedi că religia iudaică, pe care o continuă cea creştină, a fost mai veche decît toate. Eusebiu a împărțit răstimpul pe care-l are de cercetat în 5 epoci : 1) de la chemarea lui Avraam a. 2016 (5) pînâ la cucerirea Troii; 2) de la cucerirea Troii pînâ la prima olimpiadă; 3) de la prima olimpiadă la primul an de domnie al lui Darius -, 4) de la Darius la moartea lui Hristos şi 5) de la moartea lui Hristos pînă la anul 303.

Metoda nu era nouă, apologețiişi mai ales Iuliu Africanul o folosiseră curent, dar Eusebiu este sub toate raporturile superior. Tendința apologetică a lucrării este evidentă. Textul grecesc al lucrării s-a pierdut, afară de cîteva fragmente [61]*, în schimb s-a păstrat într-o traducere armeană care datează din veacul VI. Partea a doua a lucrării (tabelele sincronice) a fost tradusă de Fer. Ieronim, care a cuprins în plus evenimente pînă la anul 378, la moartea împăratului Valens. Sub forma aceasta a devenit foarte populară în Apus. Pentru prima dată sub formă de incunabul ea se tipăreşte la 1475 la Milano, iar în ediția critică de la Berlin (R. Helm) în 1913, 1926 şi 1956.*

Istoria bisericească a fost redactată, cum bine se spune în introducere[62]*, în urma Cronicii. Ea cuprinde 10 cărțişi vrea să înfățişeze, în mare, dezvoltarea Bisericii creştineîncepînd de la venirea Mântuitorului Hristos în lume şipînă la începutul veacului al patrulea, respectiv pînă la anul 324. Ea nu este un manual propriu-zis de istorie, ci e în primul rînd un mozaic de mărturii istorice şi patristice adunate cu grijă şi descrise după un plan bine precizat. Autorul nu dispunea de un stil literar deosebit şi de un dar al compoziției care să expună în mod stringent cauzele şi urmările principalelor evenimente din decursul celor 300 de ani de viațăcreştină. Şitotuşi, aşa cum a fost concepută, Istoria bisericească a lui Eusebiu de Cezareeareuşeşte să ne dea o bună imagine a progresului făcut de Biserica creştină printre greutățile de tot felul pînă la biruința sa, respectiv pînă la dobîndirealibertății sale.*

*Intrucît e conştient că în ființa ei Biserica creştină cuprinde atît element divin, cîtşi uman, Eusebiu începe, cum era şi firesc, prin a constata că iconomia dumnezeiască sau planul general de mîntuire a omului şi a lumii este factorul determinant şi firul conducător al întregii dezvoltări Interne şi externe a viețiicreştine. Iată cum concepe el planul *Istoriei bisericeşti» prin cuvintele cu care şi Începe lucrarea: *M-am hotărît să scriu despreurmaşiisfinţilorapostoli, precum şidespre răstimpul care s-a scurs de la Mîntuitorulşiplnă în vremurile noastre, să arăt cîteşicît de însemnate au fost evenimentele care au avut loc în*

61 Fragmentele acestea s-au păstrat în lucrările cronicarilor bizantini: Gh. Sin- cel, Gh. Monahul, Gh. Cedren, *Cronica Pascală.*
62 I, I, 6.

*ceea ce numim *Istoria bisericească», apoi cîți au fost cei care au participat în chip strălucit la conducerea treburilor bisericeşti din comunitățile cele mai importante, care au fost cei care, în cadrul fiecărui popor, au propovăduit, cu graiul sau cu scrisul, cuvîntul lui Dumnezeu, apoi care, cîțişi în ce vreme au trăit cei care, de dragul inovațiilor, au căzut în cea mai grea rătăcire, iăcîndu-se vestitori şi sprijinitori ai «ştiinței celei mincinoase»* [ts]*, stricînd fără cruțare, ca nişte lupi îngrozitori, turma lui Hristos*[636465]*, iar în afară de aceasta, care au fost nenorocirile pornite din partea întregului neam evreiesc, ca şi toate uneltirile născocite după aceea împotriva Mântuitorului nostru, apoi cîteşi în ce chip* s-au *dus, din partea păgînilor, lupte împotriva învățăturii celei dumnezeieşti, de dragul căreia unii au luptat, după împrejurări, chiar şi cu sîngeşi cu chinuri, în sfîrşit, mărturiile aduse în zilele noastre prin mila şfbunăvoința la care Mîntuitorul ne-a făcut pe toțipărtaşi, — iată ce am găsit de bine să las în scris. De aceea nu voi începe în alt chip decîtmlneclnd de la însuşi planul de mîntuire al iconomiei Mîntuitoruluişi Domnului nostru, Hristosul lui Dumnezeu»* [6i]*.*

Cu alte cuvinte, el are în vedere în mare următoarele obiective, care şl formaseră tot atîtea capitole ale cărții: 1) succesiunile episcopale ale principalelor centre bisericeşti ca expresie a continuitățiişipermanențeiaceleiaşiînvățăturişitradiții în Biserică, 2) scriitorii bisericeşti care au explicat şi apărat această învățătură, 3) ereticii şi schismaticii care au primejduit-o, 4) pedeapsa dumnezeiască suferită de evrei din pricina omo- rîrilMîntuitoruluişi a abaterii lor de la mesajul proorocilor, 5) persecuțiile din partea împăraților păgînişi 6) suferințele martirilor şi, drept încheiere, victoria finală a creştinismului.

Ideea de succesiune implică şi pe cea de tradiție. în această privințăviziunea lui Eusebiu a fost excepțională. Şi predica apostolilor era conştientă de acest adevăr. Apologeții tiu adîncit-o, Tertulian[66] *o lua ca ceva*

63 I Tim., 6, 20.
64 Fapte, 20, 29.
65 *Istoria,* I, I, 1.
tiC>. De praescr. haer. 36 : «dacă vrei să mergi spre o cunoaşterecît mai adîncă morgi la Bisericile apostolice, unde pînă astăzi scaunele apostolilor stau la locurile cele mal de cinste».

de sine Înțeles, iar Dionlslc de Corint [67], Hegesip[68][69]şi Irineu o formulaseră lapidar, dar Eusebiu o Întregeşteşi o adlnceşte cu o grămadă Întreagă de mărturii[6S]. Contactul strlns Intre episcopii şi scriitorii creştini din principalele centre bisericeştisintşi vor rămîne pilduitoare pentru toate veacurile. Controversele pascale ori ale valabilității botezului ereticilor pe care titularii scaunelor episcopale şi scriitorii vremilor acelora le-au putut rezolva In chip frățesc vor rămîne între cele mai impresionante mărturii In acest sens. Cititorul e rugat să urmărească şi să adin- ceascâ mereu astfel de probleme, pentru care creştinătatea întreagă ră- mine îndatoritoare lui Eusebiu pentru că ni le-a păstrat şi prezentat.

Amănuntele, multe din ele necunoscute din altă parte, privitoare la istoria ereziilor ori a sectelor, atîteacîte le prezintă Eusebiu, sîntşi ele monumente rămase grăitoare pentru totdeauna. Multe din ştirile despre Simon Magul, Cerint, Menandru, Marcion[70], Teodot, Apelles, Montan şimulțialții nu le-am cunoaşte poate din alt loc, dacă nu le-ar fi adunat harnicul istoric din Cezareea. Răsună parcă şi acum glasul sugrumat de emoție al apostolului Ioan cîndrecîştigă pe tlnărul ajuns conducător de tllhari[71]ori al sf. Irineu atunci când ceartă pe Florin pentru că n-a păstrat curată tradițiaînvățăturiicreştine,aşacum o ascul- taseră in tinerețeamîndoi, de la sfîntulPolicarp al Smirnei[72]. Cu toate că rămîne una din scăderile Istoriei lui Eusebiu faptul că nu cunoştea prea bine latina şi nu a folosit din plin şi izvoarele occidentale[73], totuşirămîne impresionantă nota de caldă ecumenicitate în care le-a atras atenția episcopilor Romei — chiar dacă quartodecimanii serbau greşit data serbării Paştilor[74] ori chiar dacă sfîntul Ciprian al Cartaginei cerea re- botezarea ereticilor[75] — să nu se grăbească în excomunicarea fraților «de dragul unității,înHristoş» şi tot aşarămîne cu adevărat palpitantă, dar plină de semnificații istoria multelor intervenții prin scris ale episcopului Dionisie cel Mare al Alexandriei, care căuta mai presus de orice tradiție unitatea doctrinală, dar mai ales de frățieşi iubire.

Ce să zicem de capitolele largi în care sînt prezentate persecuțiile, dar mai ales cele sîngeroase împotriva creştinilor ? Există, desigur, unele neclarități, confuzii, ca să nu mai vorbirh de greşeli do cronologic în prezentarea faptelor. Dar şi în această privință meritul lui Eusebiu este de-a dreptul unic. El a

67 *Istoria* IV, XXIII, 2—3.
68 *Ibicl.* III, XXXII, 2—8 ; IV, XI, 7 j IV, XXII, 1—9 etc.
69 «Să păstrăm aceeaşiînvățătură pe care am primit-o de la apostoli, păstrîndtradiția Bisericii, care singură e adevărată». *Ibid.,* IV, XIV, 4; IV, X; VI, 4—5 etc.
70 Despre rolul sf. Justin în combaterea lui, *Ibid.,* II, XIII, 2—5; III, XXVI, 3 * IV, XVIII, 6—8 etc.
71 III, XXIII, 5—19
72 XX, 7—8.
73 Despre Tertulian : II, II, 4—6; II, XXV, 4; III, XX, 7 ; III, XXXIII, 3 etc.
74 IV, XIV, 1 i V, XXIII—XXIV; VII, XX etc.
75 IV, XI, 5 [VI, XLIII, 14—18; VII, II—V ; VII, VII—VIII etc.

întocmit cea mai veche colecție de acte marti- rice[76]. Ca unul care a văzut cu ochii proprii destule cazuri de schingiuiri, de aruncare la fiare ori de chinuiri la munci forțate în mine, Eusebiu amintește în repetate rînduri că a scris o«colecție a vechilor mar- tirologii» [77]. Din păcate lucrarea s-a pierdut. Totuşicîteva piese de o excepțională valoare au fost inserate şi în Istorie. La loc de frunte e scrisoarea comunităților din Lyon şiVienne[78][79], una din cele mai frumoase scrieri de felul ei din toată antichitatea creştină. Scrisoarea Bisericii din Smirna despre siîntul Policarp[7S], Pătimirea sfîntului Iustin şi a soților lui[80], ca şi actele martirilor Apoloniu din Roma[81][82]şiPioniu din Smirna[sl]. Tot dintre«cei vechi» iac parte suferințele lui Origen despre care ne vorbeşte în aproape o carte întreagă[83], precum şi pătimirile creştinilor din Alexandria şi Egipt, aşa cum ni le descriu epistolele sfîntului Dionisie[84][85], ocular în lucrarea Martirii din Palestina.
şl desigur cele din Palestina [M], la care Eusebiu aduce detalii ca martor

Eusebiu îşiține măcar în parte făgăduiala făcută. Lucrarea s-a păstrat în două versiuni: cea greacă, mai scurtă, care apare în patru dintre manuscrisele Istoriei bisericeşti, ca anexă la cartea a VlII-a atunci cînd autorul va fi redactat prima oară Istoria sa, iar textul mai complet al Istoriei şi Martirilor din Palestina apare în versiunea siriacăşi armeană.

Lucrarea cuprinde o înşirare cronologică a 83 de martiri care au pătimit între anii 303—311, mai ales în Cezareea. Desigur că au fost şimai mulți. Eusebiu afirmă că «nu era posibil să-i înşiri pe toți»[86]. Dintre martirii prezentați aici loc de frunte ocupă, fireşte, siîntul Pamfil, despre care am pomenit mai înainte. In descrierea acestor pătimiri Eusebiu nu se sileşte să relateze că au fost şi destui creştini care au fost slabi şi au apostazlat. Se resimte — acum cînd nu era departe nici apariția edictelor de toleranță — şi ceva forțat în gesturile unbr martiri care provocau el arestarea sau prezentarea prea retorică a chinuirii unei femei al cărei

---

76 A Ehrhard, Uberlieierungderhagiogr. Literatur d. griech. Kirche, 1, Leipzig, 1037, p. 1 şi urm.
77 *Istoria.* V, pirefata.
78 *Istoria* V, 1.
79 *Istoria,* IV, XV.
80 IV, XVI—XVII.
81 *Istoria,* V, XXI.
82 *Istoria,* IV, XV—XVII.
83. VI, II | VI, VIII, 3 i V, XLVI, 2 ; VI, XXXIX, 5 ; VI, XLVI, 2 etc.
84 VII—VIII.
4. VIII, VII i VIII, X I I I ; MP I—XIII.
5. VIII, XIII, 7.

cadavru a fost aruncat la Ilare [M]. *In general impresionează puternic sinceritatea expunerii şi comportarea exemplară a unora dintre martiri, de pildă silntul Roman*[87], *sau mărturisitorii din minele de aramă din Phaeno sau din Cilicia*[88].

De o valoare deosebită sîntafirmaţiile scriitorului atunci clnd declară : «am văzut cu ochii mei biserici dărimate»[89], *«am fost de faţă eu însumi la pătimirea lor (în Tir)»*[90], *«i-am văzut eu însumi» (în Teba- ida)* [91], *dar ca un leit-motiv rămîne resemnarea şisiguranţa cu care afirmă omul care credea că totuşibiruinţa nu este departe : «în locul nostru — ziceau martirii din Lyon — a luptat harul»*[92], *«în martirul Sanctus pătimea Hristos»*[93]*sau «tocmai cînd se afişa edictul de alungare a creştinilor din oraşe (sub Maximin), tocmai atunci am simţit puterea lui Dum< ne zeu care luptă pentru Biserica Sa»* [9i].

Privitor la stabilirea canonului biblic — în aiară de lucrări de geografie şi filologie sacră de care vom vorbi mai departe — subliniem că Eusebiu a adus un serviciu de prim rang cercetărilor ştiinţifice. După ce vorbeşte pe larg de contribuţia în acest domeniu a lui Iosif Flavin[93], *ei nu uită să înşirecărţile canonice aşa cum le cunoşteauMeliton de Sar- des, Clement Alexandrinul, Origen, Papia, Dionisie al Alexandriei şialţii. La un moment dat Eusebiu afirmă : «Pe măsură ce înaintăm în Istoria bisericească voi menţiona deodată cu succesiunile episcopale (de la fiecare din marile Biserici) şi pe acei scriitori bisericeşti care au folosit la timpul lor cărţi biblice contestate şi de care anume s-au folosit, i s au zis despre ele, fie ele scrieri canonice şi recunoscute, fie din cele care nu sînt recunoscute»* [*6]. *Pentru controverse ca cea despre «presbiterul lom» (şi altele prezentate de Papia) sau ca cea despre hiliasm ori despre autenticitatea Apocalipsei, a epistolelor către Evrei, II—III Ioan, II Petru şi altele, se cere cititorului să fie cu grija şiatenţia care trece dincolo de aceea ce s-a învăţatcîndva în şcoală îh vederea unui examen oarecare. Trebuie învăţat odată în plus că pentru sfinţiipărinţişi scriitori bisericeşti — să nu mai vorbim de martiri — cuvîntul Scripturii era cu mult mai mult decît cel scris undeva vizibil aşacuin ne-a învăţatsfîntul Pase. Mart. Pale st.,IX, 10.*

87. MP, II.
88. *Istoria,*VIII, XIII, 5 j MP, VII, 2.
89. Istoria, VIII, II, 1 etc,
90. *Ist.,*VIII, VII, 2.
91. *Ist.,*VIII, VII, 4.
92. *Ist.,*V, I, 6.
93. *Ist.,*V, I, 23.
94. *Ist.,*IX, VII, 15.
95. *Ist.,*III, XI, 1—5 etc,
96. *Ist.,*III, III, 4, 3.

vel[87]*. Eusebluşl scriitorii pe carc-l citează nc aduc In această privinţă o preţioasă mărturie.*

Din cele expuse pînăaici credem că reiese cu prisosinţăşi planul şi cuprinsul Istoriei ; de aceea nu găsim necesar să insistăm mai mult. Totuşi după cum a stabilit Ed. Schwartz, editorul textului critic berlinez, cele 10 cărţi ale Istoriei au trecut prin mai multe ediţii sau remanieri. Cărţile I—VIII, spune dinsul, au fost redactate în anul 312, cartea a IX-a în anul 315, iar cartea a X-a în 317. Grosso modo, concluziile lui sînt juste, dar analizîndu-le se impun unele precizări. Ultimul paragraf din cartea VU «în cărţile precedente am tratat despre problema succesiunilor începînd de la Hristos pînă la dărîmarealocaşurilor de cult, deci pentru o perioadă de 305 ani. Acum urmează să istorisim în scris lupta dusă pentru credinţă în vremile noastre»[87][88][89]*, cu care se încheia, descrie pătimirea sfîntului Petru, episcopul Alexandriei, despre care se ştie că a avut loc numai în anul 312. Primul paragraf al cărţii VIII ne spune că autorul s-a gîndit să mai adauge«cîteva evenimente contemporane» indispensabile, între altele şi «palinodia» sau edictul de tolerantă al lui Galeriu, care ştim că a fost afişat la Nicomidia în 30 aprilie 311. S-ar putea crede la un moment dat că a venit pacea, destinderea ", dar nu-i aşa. Apendicele ataşat la cartea VIII descrie, e drept, moartea prigonitorilor. Aşa spun trei din cei mai vechi codici ai Istoriei. în restul codicilor au dispărut notiţele respective privind pe împăraţii prigonitori: numele lor e şters în textul celorlalţi patru codici (BDMI, cum i-a numit Schwartz), Diocleţian, Maximin, Galeriu. întrebarea care se pune este aceasta : cîndşi-a redactat Eusebiu Istoria sa şi cu ce scop ? în această privinţă pasajul din Istoria privind fabricarea apocrifului tendenţios Acta Pilatidespre care se ştie că nu puteau apărea de cît sub domnia lui Maximin*[90]*,* urmaşul*lui Galeriu, deci după anul 311 — ne dă un punct de plecare spre* a înţelege*că cei «305 ani» nu trebuie înţeleşi matematic, de aceea noti*ţele*respective din cap. VII, XXXII, VIII, I, ne arată că opera nu putea li redactată decît după anul 311.*

Pe *de altă parte, faptul că în VIII, XVI, 3—4 e vorba de alt rescript semnat de Galeriuşi Constantin — căci între timp Liciniu devenise şl el persecutor — ne face să prelungim şi mai mult termenul cînd au fost adăugate aceste apendice. Cît despre tîrnosirea bisericii din Tir, despre care ni se vorbeşte în cartea X, precum şi faptul că Liciniu moare abia în 325, acestea ne ajută să Înţelegem de ce în ultimele două cărţi IX—X ale Istoriei nepotrivirile datelor şi persoanelor respective ne silesc să Înţelegem că Eusebiu şi-a remaniat cel puţin de două sau trei ori lucrarea sa. La pasajele respective am încercat să aducem unele lămuriri în această problemă.*

In mare, vorbind despre cuprinsul Istoriei nu trebuie să uităm că In prima

---

87 TI Tor., 3, 6.
88 *Ist.,* VII, XXXII, 32.
89 *Ist.,* VIII, 1ı VIII, XIII, 3 şi VIII, XVII, 3-11.
90 IX, V, 1.

carte se vorbeşte de preambulul vetero-testamentar al istoriei sfinte, în cartea a Il-a despre epoca apostolilor, în cărțile III—IV se aduc lămuriri diverse despre unitatea Bisericii dovedită prin ideea de succesiune a tradiției apostolice. Cartea V e dominată la început de istorisirea pătimirii martirilor din Lyon şiVienneşi de a altor martiri, precum şi de diferite ştiri privind controversa pascală, cartea a Vl-a e dominată mai ales de viațaşi opera lui Origenşi de istorisirile lui Dionisie al Alexandriei, în cartea V71 acelaşi «Dionisie va lucra împreună cu noi», zice Eusebiu, încît aproape toată cartea e plină de epistole şi istorisiri de ale sale, cărțile VIII—X cuprind relatări despre ultimele persecuții, dar şi despre etapele prin care s-a ajuns la pacificarea şi eliberarea Bisericii.

Despre lucrările panegirice ale lui Eusebiu vom vorbi de astâdată mai scurt, rămînînd să revenim cînd vom prezentaViața lui Constantin şi alte scrieri ale lui.

Trebuie spus totuşi că nici una din scrierile lui Eusebiu n-a trezit atîtea critici şi controverse caViața lui Constantin. întrucît el vedea în Constantin «cel dintîi dintre cei care dețineau puterea romană şi care a vrut să fie şi prietenul lui Dumnezeu»[91], nu trebuie să pretindem că vedem în această scriere, pe care mai bine ar trebui s-o înțelegem ca pe nişte «Reflecții asupra vieții lui Constantin», o biografie propriu-zisâ, ci numai o prezentare omagială a ceea ce acest prim împărat creştin a realizat în folosul Bisericii şi a creştinismului. Eusebiu a fost foarte aspru judecat ca fiind un scriitor de curte, linguşitor, neobiectiv, iarViața lui Constantin a fost socotită neautentică ori falsificată şi interpolată. Or iată că nu de mult s-a descoperit un papirus londonez redactat înainte de anul 320, care conține pasaje identice cu textul din Vita II, 27— 28, ceea ce confirmă neîndoios autenticitatea operei[92].

O altă lucrare, Ad coetumsanctorum(= «Cuvîntare la adunarea sfinților»), figurează pe cele mai bune manuscrise ca a cincea carte a Vieții lui Constantin (care are patru cărți). In ea se preamăreştecredințacreştină, combătîndu-se idolatria şicredința în destin. In partea a doua,

91 *Vita,* I, 3.
92 Indicații la Quasten, *op. cit.,* p. 450.

se vorbeşte despre Hrlstos cel prezis de proorocişl de înțelepți între care se numără şiSibila şiEcloga a IV-a a iul Virgillu.

Celelalte două lucrări slrit'rtiaiîntîiunpanegiricținutde Eusebiu la palatul împăratului la data de 25 iulie 335, cu ocazia celei de a 30-a aniversări (tricermalia), în care oratorul pune la inima sărbătoritului că el e un om deosebit de ceilalți, căruia i se cer o seamă întreagă de virtuți în- tmcît, datorită harului ce i s-a dat, el e chemat să lumineze «ca soarele», să fie interpretul voii lui Dumnezeu. In al doilea rînd avem un tratat în care se aduc mărturii — obiceiul lui Eusebiu de a prezenta «dovezi» care întăresc adevărul •— despre bunăvoințaşi binefacerile săvîrşite de Constantin în folosul Bisericii, ăşa cum era în cazul de față: tlrnosirea Bisericii SfîntuluiMorrrănt (în a. 335).

Vorbind deoperele apologetice e bine să nu uităm că aproape tot scrisul lui Eusebiu are în el un duh şi o tendință apologetică. Fiind un om atit de erudit, el a căutat să lărgească şi să adîncească tot ceea ce atinseseră înaintaşii săi pe acest tărîm. De aceea şi aici a dat dovadă de informațieşi de metodă ştiințiiică deosebită pentru vremea aceea. Nu se pierde în amănunte, oricît de multe evocă, ci planul lui e închegat.

Ca o *introducere generală elementară trebuie socotite aşa numitele Ecloge profetice, scrise înainte de episcopat, în zece cărți, din care nu* se mai *păstrează decîtcărțile 6—9. Cartea cuprinde profeții mesianice,* care *arată, spre* a *combate în acelaşi timp atît pe iudei, cîtşi pe ereticii* care *respingeau cărțile Vechiului Testament, că Hristos este «împlinirea* veacurilor» *şi că fără El omenirea şi-a pierdui unitatea şi sensul.*

*DdUă opere voluminoase,Praeparatio evangelica şiDemonstratioevangelica, compuse şi ele înainte de anul 320, dedicate amîndouă epis*copului *Teodot de Laodiceea[10;*], sînt alături deIstoria şiCronica cele Hriăi Importante opere ale lui Eusebiu. - ^ Praeparatio evangelica, în 15 cărți, s-a păstrat întreagăîrtgreceşte.* Scbpul*ei e să justifice pe creştini de acuza ce le-o aduc păgînii, atunci clnd ii învinuiesc că au părăsit religia strămoşilortrecînd la iudaism, sau, mal rău,[1] neprimindnici din iudaism decît ceea ce le convine. Fără să vrei îți vin în minte aceleaşi acuze aduse de Celsuscreştinilorşi, desigur, Eusebiu s-a folosit mult de opera respectivă a lui Origencombătînd acuzele păgîne. Adunînd material mult din cosmogoniileşi mitologiile ie- niciene, egiptene, greceştişi.apoianalizînd oracolele păgîne, precum şicredintp în destin, Eusebiu arată că zeii, demonii, oracolele, superstițiilesînt pline de contradicții, de fantezii, de minciuni, de aceea oamenii au [93]*

93 Ed. Schwartz, Eusebius Pauly-Wissowa : RealenzyklopBdie, p. 1390—1391.

părăsit chiar şifilosoiia grecilor trecînd la iudaism, însuşi Platon se dovedeşte tributar lui Moise: «II cinstesc şi-l admir şi eu pe Platon, mai mult decît pe oricare alt grec, deşi nu avem peste tot aceleaşi păreri,, cele pe care le mărturiseştesînt înrudite cu ale mele», zice el la un moment dat[i0*].

Demonstratio evangelica răspunde de astă dată acuzelor evreilor care ne reproşează că nu primim iudaismul. Din cele 20 de cărți s-au păstrat numai primele zece şi un fragment din cartea a XV-a. Eusebiu afirmă că Legea lui Moise a avut valabilitate numai pentru un timp. Credința patriarhilor şi scrierile proorocilor dovedesc că dacă le privăm de semnificația lor mesianică multe din faptele Vechiului Testament îşi pierd înțelesul. Abia întruparea Domnului şi patima Lui dau singura explicare valabilă tainelor cuprinse în Legea Veche.

In fond, atîtPraeparatiocîtşiDemonstrationu se adresau vag iudeilor — respectiv păgînilor, ci vizau şi tratatul lui Porfir, Contra creştinilor, care căuta să discrediteze pe creştini că nu ştiu«nici să citească şi nici să tălmăcească cuvintele Scripturii». Am avut ocazie şi în decursul Istoriei să ne ocupăm de obiectivele răutăcioase ale acestui polemist şi de cea a lui Hieracle. Opera lui Porfir şi cea a lui Hieracle s-au pierdut. Metoda temeinică de combatere folosită de Eusebiu în pasajele respective dinPraeparatio[94][95]*şi aiurea îi face multă cinste. El rămîne în cadrul strict biblic, dar argumentele folosite sînt valabile.*

Theofaniasau Arătarea e ultima din lucrările apologetice ale lui Eusebiu. Lucrarea are 5 cărțişi în centru stă persoana Logosului dumnezeiesc, fără de care n-am înțelegecreațiaşi guvernarea lumii, dar mai ales mântuirea omului. Toate proorociile au drept țintă ultimă rolul mîntuitor al Logosului. Opera va fi fost redactată în jurul anului 323, întrucîtvorbeşte adeseori de o «Biserică înfloritoare». Din păcate în greceşte nu s-au păstrat decîtciteva fragmente. Noroc cu o traducere siriacă făcută încă în anul 411 şi păstrată în întregime în British Mu- seum.

Eusebiu a cultivat şi studiile biblice şi exegetice. Se ştie ce rol mare a avut împreună cu Pamfil la copierea şi corectarea textului unora din operele biblice. EI a reprodus Septanta (a cincea coloană din Hexapla lui Origen), Tăcînd din ea operă separată, indicîndu-i pe margini sholii interesante în comparație cu alte versiuni. Am amintit şi de rolul lui pe lîngă împăratul Constantin în legătură cu procurarea«unui număr cîtmal mare de Biblii pe pergament şi cu caligrafie Îngrijită». Dar ei are şi In acest sector lucrări speciale[96]*.*

Canoanele evanghelice, o concordanță cu specificarea locurilor paralele pentru indicarea pasajelor fiecăreia din Evanghelii, care au locuri paralele în celelalte. Lucrarea e cuprinsă într-o epistolă către Carpian. Sugestia a luat-o de

---

94 *Praep. ev.,* XIII, XVIII.
95 *Praep.* I, 2, 1—4.
96 *Vita* IV, 36 ; Migne, P.G., 20, 1185 A.

la Amoniu de Alexandria care scrisese despre « Acordul dintre Moise şi Iisus»[97] şi care punea Evangheliile pe patru coloane. Eusebiu perfecţionează metoda împărţind textul în paragraie mici (— pericope) pe care le numerotează pe rînd pentru a da o listă a pasajelor, care se pot întîlni pe cele 8 coloane întocmite de el. în telul acesta afli repede locurile paralele pentru fiecare pericopă. Metoda «canoanelor eusebiene» a fost repede imitată de Fer. Ieronim la traducerea «Vulgatei».

Onomasticonul, un dicţionar de locuri biblice, cuprinde o înşirate alfabetică a localităţilor biblice, însoţită de notiţe istorico-greografice pentru fiecare localitate cunoscută în sec. IV. Foarte apreciată atît în Răsărit cît şi în Apus, unde Fer. Ieronim a tradus-o şi a mai îmbogăţit-o. Cuprindea întii o interpretare a termenilor localităţilor, apoi o descriere topografică a Iudeii cu teritoriul celor 12 seminţii, iar la urmă, un plan al Ierusalimului şi al templului[98]. Lucrarea a fost cerută de prietenul său Paulin, episcop de Tir, mort la 331, deci opera e anterioară acestei date. Iniţial lucrarea era de 3 ori mai mare decît s-a păstrat.

întrebări şi răspunsuri evanghelice [99], în două părţi, una cu privire la copilăria Domnului, a doua privind învierea. S-au păstrat numai fragmente. Se cunoaşte genul acestor «întrebări şi răspunsuri», din care sub numele sfîntului Atanasie au circulat şi prin ţările române încă de
mult [100°].

Comentarul la Psalmi[101] e cea mai importantă lucrare exegetică a lui Eusebiu. Ea a fost de două ori tradusă în latineşte : de siîntul Ilarie şt de Eusebiu de Vercelli. Traducerile nu s-au păstrat, în schimb textul grec a fost editat de Montlaucon pentru psalmii 51—95 şi fragmentar pentru psalmii 1—50, 95—118 (aşa cum avem textul reprodus în colecţia Migne), apoi, de A. Mai, fragmente după catene la psalmii 119—150, precum şi de G. Mercati pentru psalmii 96—100. Toate acestea dovedesc proporţiile uriaşe ale lucrării lui Eusebiu.

Comentarul la Isala, descoperit recent de R. Dcvreese. Studiile au dovedit că Eusebiu e dependent de Origen, dlndîntîietate interpretării alegorice [n*].

Poligamia şi marile familii ale patriarhilor, un studiu care explică nedumeririle privitoare la această temă. Şist. Vasile cunoştea lucrarea. Din păcate s-a pierdut. Despre Paşti, un alt tratat cerut de împăratul Constantin[113], după cum ne informează scrierea sa Vita Constantini, pe care împăratul a cerut s-o multiplice. Sigur că lucrarea era în legătură cu data serbării Paştilor care s-a discutat Ia sinodul I ecumenic. Din păcate ni s-a păstrat numai un fragment din el. Se ştie din iniorma- ţiile lucrării citate că a fost necesară intervenţia împăratului pentru a aduce Ia uniformizare pe episcopii orientali (Siria,

97 *Istoria* VI, XIX, 10.
98 Editată de E. Klosterman, Berlin, 1904.
99 Migne, P.G., 22, 879—957.
100 Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti,* I—II, Bucureşti, 1980 şi 1983.
101 Migne, P.G., 23—24.

Mesopotamia, Cilicia) de a admite practica alexandrină[114]*.*

Dintre lucrările dogmatice amintim mai întîi tratatul în două cărțiContra Iui Marcel[115] *care se ştie că a tost condamna în sinodul din 336 pierzîndu-şi scaunul episcopal din Ancira, deşi fusese un vajnic susținător al crezului niceean. Din păcate, Marcel a căzut în extrema cealaltă, sabelianistă, susținînd că după judecata universală Fiul va reveni la Tatăl şiaşa se va sfîrşişiîmpărăția lui Hristos. Deşi reabilitat la un sinod din Roma în anul 340 şi reîntors acasă, după multe tulburări Marcel fu din nou exilat în 347, iar la sinodul II ecumenic va fi condamnat ca eretic.*

De ecclesiaetheologia, o plictisitoare susținere a crezului subordi- națianist, care totuşi s-a păstrat [m]*.*

Dintre epistole, care trebuie să fi fost foarte multe datorită rolului important pe care l-a avut în primele patru decenii ale veacului IV, amintim (în afară de cea către Carpian în legătură cu «canoanele evanghelice» şi de cea către Flacilius despreEcclesiaetheologia), pe cea «Către poporul din Cezareea» în legătură cu modul cum a decurs participarea lui la sinodul I ecumenic şi cum la intervenția împăratului Constantin a fost nevoit şi Eusebiu să semneze crezul omousian. învățații au crezut multă vreme că el a propus sinodului crezul obişnuit în Cezareea, dar azi se ştie că adevăratul motiv a fost reabilitarea propriei sale ortodoxii pusă în discuție la sinodul ținut în Antiohia în acelaşi an. în lipsa altui act oficial al sinodului, această epistolă este una [102103104105106]

102 Migne, P.G., 24, 89—526.
103 Viața lui Constantin, IV, 34—35.
104 *Viața...,* III, 18—19.
105 Migne, P.G., 24, 707—822.
106 Migne, P.G., 20, 1536—1544.

din mărturiile cele mai importante despre dezbaterile sinodului şl despre atitudinea incertă a lui Euseblu.

In tine, Intr-oEpistolă către Constanția, sora împăratului (ea întrebase pe Eusebiu dacă i s-ar putea trimite o icoană a lui Hristos), răspunsul lui Eusebiue negativ«ca să nu se pară că îmbrăcăm pe Dumnezeu In trup, cum fac păgînii» [111]:

,

CONCLUZII

Am insistat mai pe larg asupraIstoriei bisericeştişi asupra Martirilor din Palestina pentru că acestea sînt lucrările lui Eusebiu care intră în acest volum.

Îndeosebi despre aceste două lucrări ale lui Eusebiu se poate repeta ceea ce spunea pe vremuri cunoscutul patrolog grec D. S. Balanos, anume că «nici o altă scriere din literatura post-apostolicâ n-a adus mai mari servicii celor ce studiază problemele bisericeşti, cum a făcut-oIstoria lui Eusebiu. Acelaşi teolog ne mai aduce aminte şi de spusa unui coleg englez P. Lightfoot, care zicea că «față de nici un alt scriitor vechi nu trebuie să avem mai mare recunoştințădecîtiață de Eusebiu»[107108]*. De aceea mulțumimşi noi Prea Fericitului Patriarh Iustin pentru bucuria de a putea pune în mîna slujitorilor altarelor şi a credincioşilor Bisericii noastre aceste pilduitoare mărturii ale vredniciei creştine din primele veacuri, spre a fi de tot folosul şitrebuința noastră a tuturora.*

Mai amintim totodată cătextul original al acestor lucrări s-a bucurat din cele mai vechi timpuri de o prețuire deosebită, fiind copiate şl multiplicate în multe exemplare. în Biblioteca Națională din Paris se păstrează şi azi trei din copiile făcute între secolele IX—XI (Cod. paris. 1430, 1431 *şl 1432), în Biblioteca Laurentiană din Florența, alte două (Cod. Jaurent.* 70, *7 şi 70, 20), unul în Biblioteca Marciană din Veneția (Cod. marc.* 338) *şi unul în Biblioteca Centrală din Moscova (Cod. mosq. 50). Ele au sfat la baza multelor ediții tipărite, începînd din sec. XVI şipînă In zilele noastre. Dar nu trebuie să uităm că n-a trecut nici un veac de la moartea lui Eusebiu şi lucrările acestea au şi fost traduse în limba slrlacă (anul 411), iar din siriacă în cea armeană. Totodată, încă în anul* 403, *presbiterulRuiin din Aquilea*(f *410) a tradus «Istoria» în limba latină, continuînd expunerea evenimentelor cu încă 70 de ani (pînă la anul* 395), *contribuind astfel la răspîndirea operei în Apus.*

Dintre **ediţiile**tipărite amintim

1544 Paris (R. Ştefan)
1659—1673 Paris (H. Valois)
1677 Paris (3 volume)
1672—1679 Frankfurt (retipărirea edițieiparisiene anterioare)
1695 Amsterdam.
1720 Cambridge (W. Reading)

---

107 Migne, P.G., 20, 1545—1549.
108 Balanos, *Patrologia,* Atena, 1930, p. 265.

1746—48 Torino
1827—28 Leipzig (H. Heinchen)
1838 Oxford (E. Burton)
1859—62 Schafhausen (H. Lămmer)
1857 Paris (ed. Migne), Patrologiae, seriesgraeca, voi. 20 1861 Londra
(W. Cureton, edițiasiriacă a *Martirilor din Palestina).*
1903—1909 Berlin — (Ed. Schwartz, iar pentru ediția latină Th. Mommsen, (3 volume — ediție critică), Leipzig).
1909, acelaşi text în ediție stereotipă, reeditată pînă azi de 5 ori. Am folosit ed. V, 1932.
1926, Londra, K. Lake (redă textul berlinez cu traducere engleză).
1932, Paris (E. Grapin, însoțit de traducere franceză).
1952—1960, Paris (G. Bardy, text şi traducere franceză, voi. IV: introducere şi indici).

Dintre traduceri, amintim cîteva :

g e r m a n e : 1870, Kempten, M. Stigloher
1901, Berlin, E. Nestle (trad. siriacă).
1902, Berlin, E. Preuschen (trad. armeană).
1932 Kempten-Miinchen, P. Hăuser, reeditată în 1967. A. Gârtnerşi H. Kraft
e n g l e z e ş t i : 1890, Buffalo-N. York (M. Giffert).
1897—8, Camoridge (W. Wright-N. Mc Lean).
1926 Cambridge (R. Lake)
1927—28, Londra (J. Lawlor-J. E. Oulton; şi «Martirii»).
1953—55, N. York (R. F. Deferrari)
1967, Harmandswort (A. Williamson).
f r a n c e z e ; 1932, Paris (E. Grapin)
1952—1958 (G. Bardy) i t a l i e n e ; : 1931,
Siena (Gr. del Ton)
1943, Florența (Gr. del Ton) o l a n d e z ă :
1909, Leiden (H. Meyboom) s u e d e z ă : 1937,
Stockholm (I. A. Heikel)
r o m â n ă : 1896, Bucureşti (Iosif, fost mitropolit). Textul grec folosit atunci nu era cel critic. Dar şi limbajul traducerii din 1896 este greoi şi adesea neclar. In plus, lipsesc cu totul comentariile şi notele.

Nu mai pomenim şi aici — am iăcut-o pe cit ne-a fost posibil în subsolul paginiloi — mulțimea studiilor şi articolelor care s-au scris în legătură cu opera lui Eusebiu, mai ales cu cele două scrieri publicate aici.

De încheiere,mulțumindAtotputernicului pentru tot ce am putut face, rog pe cei care vor citi paginile acestea să nu uite că le-a scris •mină de țărlnă>, şl că, dacă m-am silit să tiu mal aproape de text, dar şi mal liber oarecum — unde a fost cazul, pentru a fi mai uşor de înțeles, căci limbajul şicompoziția lui Eusebiu nu sînt deloc uşoare —, au mal rămas destule neajunsuri, pe care să căutăm să le trecem pe cit se poate cu vederea. Din evlavia, din căldura şi din modestia cu care scria Eusebiu acele mărețe pagini din istoria creştinismului primelor veacuri, ar putea fi şi pentru noi prilej de a căuta mereu înnoire şi întărire sufletească.

Notăm doar cîteva din studiile şipublicațiile mai cunoscute

0. *In* l i m b i s t r ă i n e

1. Aland K., *Die reiigioseHaltungKaiserKonstantins,* în «Studia Patristica» I (63) 1957, pag. 549—600.

2. *Idem, Eusebius v. Caesarea, în «Religion in GeschlchteundGegenwart», ed. III, Tiiblngen, 1958, p. 739—740.*

3. Balanos M. S., *Zur Charakterbild des Kirchenhistorikers Eusebius v. Caesarea,* In «Theol. Quartalschrift», 1935, p. 309—322.

4. Bardy, G. *Eusbbe de Cesaree : Histoireecclăsiastique,* voi. IV: Introduction, pag. 9—135). în editura «Sourceschretiennes» cu bogate comentarii cu indice foarte dezvoltat (pag. 137—328).

5. Bigelmair A., *Eusebius* v. *Caesarea, allgemeineEinleitung,* în colecţia «BibliothekderKirchenvater», KemptenundMiinchen, 1913, pag. I—LXI.

6. Chevalier, UI., *Repertoire des sourceshistoriques du*MoyenAge, Paris, 1905, voi. I, col. 1414—1417.

7. *Ehrhard, A., Die OberlieierungundBestandderhagiograph. undhomil. Litera- tur dergrlchischenKirche von den Aniăngen bis zum Ende d. 16 Jht. Erster Teii: Die Vberlieterung, I, Leipzig, 1937, pag. 1—18.*

8. Harnack, Ad., G*eschichte d. altchristlichenLiteratur,* voi. I, Leipzig, 1893, pag. 543—550.

9. Idem, *Die Chronologie d. altchrisil. Literatur, bis Eusebius,* ed. III, voi. II, Leipzig, 1904, p. 106—127.

10. Bardenhewer, O., *Geschichte d. altkirchl. Literatur,* ed. III, voi. III, Freiburg I. Hr„ 1923, pag. 240—262.

11. Kraft, H., *Eusebius* v. *Caesarea:*Kirchengeschichte, Eingeleitet u. herausge- geben von-, Miinchen, 1967.

12. *Laqueur, R., Eusebius alsHistoriker seiner Zeit, Berlin, 1929.*

13. Leclerq, H., *Historiens du christianisme,* în «Dictionnaired'archeologiechre- tlenne et de liturgietome VI, Paris, 1906, col. 1550—1556.

14. Nirschl, J., *Lehrburch d. Patrologie undPatristik,* Mainz, 1883, voi. II, pag. 8—28.

15. Pueoh, A., *Histoire de Ia littăraturegrecquechretienne,*tome III, Paris, 1930, pag. 166—219.

16. Quasten, J., *InitiationauxPbres,* voi. III, Paris, 1963, p. 439—486.

17. Schwartz, Ed., *GriechischeGeschichtsschreiber,* Leipzig, 1957.

18. Wallace S. Hadrill, *Eusebius oi Caesarea,* London, 1960.

b. In l i m b a r o m â n ă

1. Gârboviceanu, Petre, *Viaţaşi activitatea Iui Eusebiu de*C*esareea,* ca studiu Introductiv la «Istoria bisericească» a lui Eusebiu tradusă de mitropolitul Iosif.

2. Stănescu, G. G., *Eusebiu al*C*esareei,* Cluj, 1940.

3. Bulat, T. G., *Eusebiu, episcop de*C*esareea, istoric al Bisericii primare,* în «Revista de istorie bisericească», an. nr. 1, Craiova, 1943.

4. Comun, I. G., *Patrologie,*Bucureşti, 1956.

EUSEBIU DE CEZAREEA

ISTORIA BISERICEASCA

CARTEA ÎNTlIA

I

Ce se aşteaptă de la lucrarea de faţă

1. M-am hotărît să scriu despre urmaşiisfinţilor apostoli, precum şi despre răstimpul care s-a scurs de la Mîntuitorulşipînă la vremurile noastre, să arăt cîteşi cit de însemnate au fost evenimentele care au avut loc în decursul a ceea ce numim «istorie bisericească», apoi cîţi au fost cei care au participat în chip strălucit la conducerea treburilor din diecezele cele mai importante ; care au fost cei care, în cadrul fiecărui neam, au propovăduit cu graiul sau cu scrisul, cuvîntul cel dumnezeiesc ; apoi care, cîţişi în ce vreme au trăit cei care, de dragul inovaţiilor, au căzut în cea mai grea rătăcire, făcîndu-se vestitori şi sprijinitori ai «ştiinţei celei mincinoase» [109]stricînd fără cruţare ca nişte «lupi îngrozitori» [110]turma lui Hristos ; în afară de acestea, nenorocirile pornite din partea întregului neam evreiesc, ca şi toate uneltirile născocite după aceea împotriva Mîntuitorului nostru, cîteşi în ce chip s-a dus din partea pă- gînilor lupta împotriva învăţăturii celei dumnezeieşti de dragul căreia unii au luptat, după împrejurări, chiar cu sîngeşi cu chinuri, în sfîrşit, mărturiile aduse în zilele noastre prin mila şibunăvoinţa la care Mîntuitorul nostru ne-a făcut pe toţipărtaşi: iată ce am găsit de bun să las în scris aici. De aceea nu voi începe în alt chip decîtmînecînd de la însuşi planul de mîntuire al iconomiei Mîntuitoruluişi Domnului nostru Iisus, Hristosul lui Dumnezeu.

2. Tocmai de aceea, firea lucrurilor cere multă înţelegere din partea celor binevoitori, căci mărturisesc eu însumi că realizarea deplină şi fără lipsuri a unei atît de mari făgăduieli întrece puterile mele, întrucîtsînt cel dintîi care pornesc o astfel de lucrare, păşind oarecum pe un drum pustiu şi nebătătorit, aşaîncît pe de o parte cer lui Dumnezeu să-mi fie

109 *I Tim.,* 6, 20.
110 *Fapte,* 20, 29.

îndrumător şipulerea Domnului să-mi stea într-ajutor, iar pe de altă parte, întrucît de la unii oameni, care au călcat înainte de mine pe acelaşi drum n-a fost cu putinţă să găsesc decîtnişte urme goale, căci abia dacă s-au păstrat cîteva slabe temeiuri de la cei care, fiecare în felul lor, ne-au lăsat oarecari istorisiri despre timpul în care au trecut, pe acestea ridicîndu-le înaintea noastră ca pe niştetorţe, le folosim ca pe nişte strigăte prin care paznicii cheamă pe oameni din înaltul locului de pîndă, arătîndu-ne ce cale trebuie să apucăm ca să îndreptăm fără greşealăşi fără primejdie mersul expunerii [111].

3. Aşadar, din cîte am socotit că sînt folositoare scopului propus, voin alege ici şi colo cîteva din cele care se referă aici ca şi într-o livadă duhovnicească, vom strînge pasajele potrivite din scriitorii de altădată şi voi încerca să le încheg laolaltă într-o singură expunere istorică, salvînd de la uitare succesiunile dacă nu ale tuturor apostolilor lui Iisus, dar măcar ale celor mai vestiţi dintre ei şi a căror amintire a rămas vie pînă în zilele de azi.

4. în ce mă priveşte, eu sînt de părere că realizarea prezentei lucrări este de cea mai mare trebuinţă deoarece pînă acum, după cîteştim, nimeni dintre scriitorii bisericeşti nu a nutrit nădejdea să scrie cîndva o lucrare de acest fel. Nădăjduiesc aşadar că ea se va dovedi de foarte mare folos celor care privesc cu rîvnă spre învăţămîntul folositor al istoriei în general.

5. De altfel, în scrierea *Canoanele timpurilor,* pe care eu am compus-o, am dat nu de mult un rezumat al evenimentelor [112], de aceea renunţ de astă dată de a le istorisi şi aici mai pe larg.

6. După cum am spus, această scriere a mea va începe cu ideea că Iconomia şi teologia lui Hristos depăşesc mărirea şi puterea raţiuniiomeneşti.

7. — De aceea oricine va vrea să redacteze istorie bisericească trebuie să se ducă înapoi pînă la începuturile Iconomiei lui Hristos, întrucît de El am fost învredniciţi să-I purtăm numele şi această Iconomie e mult mai dumnezeiască decît li s-ar părea multora.

II

Recapitulare sumară a învăţăturii despre preexistenta şi dumnezeirea Domnului nostru Iisus Hristos

1. In Hristos sînt două firi : prin una se aseamănă cu capul trupului [113]şi pe

111 In sens de «explorare» sau de cercetare a genezei faptelor istorice (Platon, *Fadon* 96, A. trad. rom. C. Papacostea, Bucureşti, 1968, p. 379). Eusebiu era conştient că e cel dintîi care încearcă să prezinte o «istorie bisericească», în care să intre, in legătură cu planul de mîntuire al iconomiei divine ca fir conducător, ideea tradiţieişl a succesiunii apostolice care asigură dezvoltarea internă şi externă a Bisericii. In ncoastăprivinţă Irineu, Hegesipşi Tertulian *(De praescr. haei.* XXXVI etc.) pot fi socotiţi premergători ai lui Eusebiu.

•1. *Cronica,* a doua sinteză istorică a lui Eusebiu, pare a fi fost publicată în jurul anului 303.

113 Prin întrupare, Hristos a dat sens veşnic chemării omului. Citind din Isaia, 49,

calea aceasta e recunoscut ca Dumnezeu [5a] ; prin cealaltă se aseamănă cu picioarele : prin ea s-a îmbrăcat cu fire omenească făcîn- du-se asemenea pătimitor cu noi, de dragul mîntuirii noastre. Aşadar ceea ce vom istorisi de acum înainte va fi desăvîrşit dacă vom începe cu însuşirea lucrurilor celor mai de căpetenie şi mai importante, urmînd ca pe calea aceasta să fie puse în lumină atît vechimea, cîtşi dumnezeirea creştinismuluifață de cei care-L cred a fi ceva nou şi străin, abia de ieri şi nu de mai demult.

2. Despre neamul, vrednicia, ființaşi natura lui Hristos nimeni n-ar putea fi în stare să dea lămuririle cele mai potrivite, după cum ne-o spune însuşi Duhul Sfînt prin glasul proorocului[114]: «neamul Lui cine-l va spune ?» Şi aceasta pentru că «Nimeni nu cunoaşte pe Tatăl decît numai Fiul, nici pe Fiul nu-L cunoaşte nimeni după vrednicia Lui decît Tatăl [115], Cel ce L-a născut pe El».

3. Lumină dinainte de lume [116]şiînțelepciuneînțelegătoare[117]şi de o ființă dinainte de veci, aşa e Dumnezeu-Cuvîntul Cel viu şi Care este la Tatăl ,• — ei bine ! în cazul acesta cine L-ar putea cunoaşte în afară de Tatăl ? El este mai înainte decît toată făptura [118119]şidecît orice lucrare văzută şi nevăzută, primul şi singurul născut al lui Dumnezeu, căpetenia oştiriicereşti celei cugetătoare şi fără de moarte [u], îngerul marelui sfat[120], purtătorul cugetării celei negrăite a Tatălui, Cel care împreună cu Tatăl a creat toate, Cel care s-a dovedit al doilea după Tatăl ca izvor a toate [121], adevărat Fiu şi Unul-Născut, Stăpîn, Dumnezeu şi împărat al tuturor făpturilor, dăruit de Dumnezeu cu putere şi cu tărie, precum şi cu dumnezeire, cu mărire şi cu cinste, căci la El se referă tainicele cuvinte ale Scripturilor : «La început era CuvîntulşiCuvîntul era la Dumnezeu şi Dumnezeu era Cuvîntul. Toate prin El s-au făcut şi fără de El nimic nu s-a făcut din ce s-a făcut» [122],

4. Acelaşi lucru îl învațăşi marele Moise, cel mai vechi dintre toți proorocii, atunci cînd descrie prin Duhul cel dumnezeiesc aducerea la viațăşi împodobirea lumii, prin care Creatorul lumii a încredințat lui Hristos şi nimănui altcuiva decîtCuvîntului Său dumnezeiesc şiIntîi născut al Său crearea ființelor inferioare, după cum se arată în dialogul avut cu El în legătură cu facerea omului, unde se spune : «să facem om după chipul şiasemănarea

---

8, încă sfîntul Iustin exprima ideea că Hristos e «aşezământul neamurilor» : «Care este, aşadar, moştenirea lui Hristos ? Oare nu sînt neamurile ? Şi care este aşezămîntul lui Dumnezeu ? Oare nu este Hristos ?» *Dialog,* CXXII, în «P.S.B.», 2, p. 236.

5 a. 7 *Cor.,* 11,3.

114 *Isaia,* 53, 8.

115 *Matei,* 15, 27 ; *Luca,* 10, 22.

116 *Ioan,* 1, 9—10.

117 *Pilde,* 8, 23.

118 *Col.,* 1, 15—16.

119 *losua,* 5, 14.

120 *Isaia,* 9, 6.

121 Expresia «al doilea după Tatăl» cu nuanță de subordinatianism e întîlnităşi în alte locuri. Ea era curentă la apologeții secolului II.

122 *loan,* 1, 1 ,• 3.

Noastră» [123].

5. Altul dintre prooroci întăreşte acelaşi adevăr teologhisind astfel într-unul din psalmi: «El a zis şi s-au făcut, El a poruncit şi s-au zidit» [124], prin care introduce pe de o parte pe Tatăl ca creator şi înainte stătător desăvîrşit, care, rînduieşte toate printr-un semn împărătesc, iar apoi pe Cuvîntul cel dumnezeiesc, al doilea după El, nu altul decît Cel care ne-a fost propovăduit ca ascultînd de poruncile părinteşti[125].

6. Pe Acesta, toţi cei care încă de la prima creaţie a omului se spune că s-au distins prin dreptate şi prin virtutea credinţei, cei din jurul marelui slujitor al lui Dumnezeu, Moise, iar înaintea lui şi Avraam, cel dintîi precum şi fiii lui, iar mai tîrziu toţi cei care s-au arătat a fi între cei drepţi şi între prooroci, L-au văzut cu ochii curaţi ai înţelegerii şi

I- au acordat cinstirea care se cuvenea unui Fiu al lui Dumnezeu.

7. Dar şi El însuşi, neuitînd deloc de respectul pe care se cădea să-l aibă faţă de Tatăl, s-a făcut pentru toţi dascăl al cunoaşterii Tatălui. Domnul Dumnezeu a fost văzut — ne spune Scriptura — ca un om de către Avraam, şezînd la stejarul Mamvri[126], unde I s-a şi închinat îndată pînă la pămînt cu toate că ochii lui vedeau doar om. Dar I s-a închinat totodată ca unui Dumnezeu şi s-a rugat înaintea Lui ca înaintea unui Domn, mărturisind că-şi dă seama pe cine are în faţă spunînd cu vorbele lui: «Tu Cel ce judeci tot pămîntul, au nu vei face judecată ?» [127].

8. Căci dacă nu putem admite că fiinţa cea înnăscută şi neschimbătoare a lui Dumnezeu Atotţiitorul se schimbă la înfăţişare cu una de om şi nici că înşală ochii privitorilor, luîndu-şi înfăţişare de creatură, ce-i mai mult, că însăşi Scriptura ar născoci în chip mincinos astfel de

123 *Pac.,* 1, 26.
124 *Ps,,* 32, 9.
125 Ideea că Fiul e ascultător de poruncile Tatălui e întîlnită adeseori la sfîntul Iustin, *Dialog,* LVIII, LX, LXI etc.
126 *Pac.,* 18, 1—3.
127 *Pac.,* 18, 25.
19 a. *Ps.* 106, 19.

istorisiri despre Dumnezeu şl Domnul care judşc$ toată lumea şt care singur poate face judecată, dar care totuşi e văzut cu înfăţişare de om ? Aşadar dacă nu-i voie să afirmăm că El e prima cauză a lumii, atunci cum să-L numim altfel decîtCuvîntul, singurul care există dinainte de lume? Despre acest Cuvîjit se şi spune în psalmi: «Trimis-a Cuvîntul Său şi i-a vindecat pe ei şi i-a izbăvit pş ei din stricăciunile lor» [19a].

9. Pe acest Cuvînt Moise îl numeşte al doilea Domn după Tatăl atunci cînd zice cu toată claritatea : «Şi Domnul a plouat peste Sodoma şi peste Gomora pucioasă şi foc de la Domnul din cer» [128]. Pe acelaşiCuvînt care s-a arătat iarăşi lui Iacov sub înfăţişare de om Scriptura cea dumnezeiască îl proclamă «Dumnezeu» atunci cînd zice lui Iacov : «Nu se va mai chema numele tău Iacov, ci Israel va fi numele tău, pentru că ai fost tare ca Dumnezeu» [129]. Şi a chemat Iacov numele locului aceluia : «vederea lui Dumnezeu», spunînd «că am văzut pe Dumnezeu faţă către faţăşi s-a mîntuit sufletul meu» [130].

10. Şi nu ni se cade să credem că aceste arătări astfel descrise ar sta în legătură doar cu nişte îngeri mai mici şi cu nişte slujitori oarecare ai lui Dumnezeu, pentru că în astfel de cazuri Scriptura nu dă nimănui nume de Dumnezeu şi nici de Domn, ci vorbeşte doar de îngeri, lucruri despre care ne putem uşor convinge prin nenumărate mărturii.

11. Pe acelaşiCuvînt dumnezeiesc şiIosua, urmaşul lui Moise, îl numeşte căpetenia, voievodul armatei Domnului în calitate de întîistătă- tor peste îngerii şi arhanghelii cereştişi peste puterile cele mai presus de lume, fiind socotit ca Putere şiînţelepciune a lui Dumnezeu şi ca Cel căruia I-a fost încredinţat al doilea loc în împărăţiaşi conducerea lumii, desigur după ce a fost văzut şiînfăţişatşi sub formă de om.

12. Iată ce stă scris acolo : «Şi a fost cînd era Iosua în Ierihon cău- tînd cu ochii săi a văzut pe un om stînd înaintea sa şi sabia lui goală în mîna lui şiayxopiindu-se Iosua a zis lui: Al nostru eşti sau din potrivnicii noştri ? Şi acela a zis lui: Eu sînt voievodul oştirilor Domnului, acum am venit. Şi a căzut Iosua cu faţa la pămîntşi s-a închinat Lui şi a zis : «Stăpîne, ce porunceşti slugii tale ?» Şi a zis Voievodul Domnului către Iosua : dezleagă încălţămintea de la picioarele tale, că locul pe care eşti tu este sfînt» [131].

13. Aşadar, chiar şi din cuvintele folosite se vede că nu-i vorba de altcineva decît de cel care a vorbit lui Moise, căci Scriptura zice despre acest'â din urmă In aCeea$itermeni: «Iar dacă a văzut Domnul că se apropie *$h* privească, l-a chemat pe dînsul Domnul din rug, zicînd : «Moise ! Moise 1» Şi el a răspuns: «Iată-mă, Doamne !» Şi Domnul a zis : «nu te apropia aici! Ci dezleagă

128 *Pac.,* 19, 24.
129 *Fac.,* 32, 28.
130 *Fac.,* 32, 30.
131 *Iosua,* 5, 13—15 (după ed. 1914).

încălţămintea de la picioarele tale, că locul pe care stai tu pămîntsfînt este». Apoi i-a zis iarăşi: «Eu sînt Dumnezeul Tatălui tău,' Dumnezeul lui Avraam şi Dumnezeul lui Isaac şi Dumnezeul lui Iacov» **.

14. Iar că exista încă înainte de a fi lumea o fiinţă vie şi de sine stătătoare, care a însoţit pe Tatăl şi Dumnezeul tuturor în crearea tuturor lucrurilor cîte există şi care se numea Cuvîntulşiînţelepciunea lui Dumnezeu se poate deduce, pe lîngă mărturiile amintite mai înainte, din însăşi gura înţelepciunii, care prin mijlocirea lui Solomon descoperă cu toată limpezimea tainele legate de acest adevăr atunci cînd zice : «Eu, înţelepciunea, sînt cea care ata întemeiat sfatul şicunoaşterea. Prin mine Impărăţescîmpăraţiişi cei puternici scriu dreptatea. Prin mine cei mari se măresc şistăpînii prin mine stăpînescpămîntul» [25].

15. La care se adaugă apoi şi acestea: «Domnul m-a zidit pe mine început căilor sale spre lucrurile sale. Mai înainte de veci m-a întemeiat pe mine, întru început, mai înainte de a face pămîntul. Mai înainte de ce s-au înfipt munţii, mai înainte decît toate dealurile m-au născut pe mine. «Pe cînd gătea cerul, cu Dînsul eram şicînd a întărit norii cei de sus eram la Dînsul tocmind. Eu eram de care se bucura şi în toate zilele mă veseleam înaintea feţei Lui şi se Veselea între fiii oamenilor» [26].

16. AşadarCuvîntul cel dumnezeiesc exista înainte de orice şi unora se şi arăta, chiar dacă nu tuturora, ceea ce s-a şi dovedit aici pe scurt.

17. La întrebarea de ce oare n-a fost propovăduit altă dată printre neamuri şi la toţi oamenii,' aşa cum se face astăzi, iată ce lămurire s-ar putea aduce : viaţa pe care o duceau oamenii de altădată nu le îngăduia să' cuprindă cu mintea învăţăturaatît de înţeleaptăşi de desăvîrşită[27] adusă de Hristos.

18. Căci îndată, încă de la început, după un scurt răstimp de viaţă fericită, primul om a început să asculte tot mai puţin de poruncile dumnezeieşti, căzîhd în viaţă muritoare şi pieritoare, primind de acum în locul desfătării de altădată cu Dumnezeu acest pămînt încărcat de blestem. Urmarea a fost că cei care au venit după aceea s-au împrăştiat în tot

1 1 r11" " --------

24. *leş.,* 3, 4—6 (după ed. 1914).

25. *Pilde,* 8, 12 f 15—16.

26. *Pilde,* 8, 22—25 ; 27; 28; 30—31. Se ştie că acest citat a fost adesea folosit de apologeţi (Iustin, *Dialog,* LXI, LXXIX; Teofil de Ant., *Către Autolic,* II, X), dar el u fost dezbătut mult şi pe vremea arianismului.

27. La Întrebarea de ce întruparea Domnului a venit aşatîrziu, a răspuns Eusebiu mul pe larg In *Praeparatioevangclica*şi în *Dcmonstratiocvang.*

pămîntulşi s-au făcut şi mai răi, cu excepţia unuia sau a altuia, îndrăgind o viaţă ca fiarele, aproape de nesuferit.

19. Nici măcar nu le-a trecut prin minte să-şi zidească vreun oraş, să-şi înjghebeze vreo orînduialăobştească, să cultive îndeletniciri mai deosebite sau să se intereseze de ştiinţe. Despre legi şijudecăţi, ca să nu mai vorbim despre virtute şi despre filosofie, se părea că nici după nume nu le erau cunoscute. Duceau viaţă de nomazi, parcă ar fi trăit prin pustietăţi ca vietăţile sălbatice şi ca barbarii. Judecata pe care o credeau un lucru firesc, aceste seminţe ale înţelegeriişi ale blîndeţei sufletului omenesc, le-au înlocuit cu nesăbuinţa unei răutăţi liber consimţite. Astfel s-au dedat la tot felul de nelegiuiri, uneori pîngărindu-se în patimi urîte unii pe alţii, alteori ucigîndu-se întreolaltă, ajungînd să se devoreze unii pe alţii, ba au ajuns chiar să urzească lupte şi împotriva lui Dumnezeu sub forma aşa numitelor lor lupte de uriaşi, din păcate atît de cunoscute, de toţi, încercîndpînă la urmă chiar să ducă o luptă de asalt al pămîntului împotriva cerului : nebunia unui duh rău i-a făcut să se ridice chiar şi împotriva Celui care e peste toate.

20. împotriva celor ce duceau o astfel de viaţă Dumnezeu, Cel ce veghează peste tot, a trimis potop de ape şi ploaie de foc parcă ar fi fost vorba de o pădure sălbatică ce s-a întins în toată lumea, zdrobindu-i prin înfometări continui, prin ciumă, prin războaie, prin tunete şi fulgere de sus, căutînd parcă să oprească prin astfel de pedepse aspre o îmbolnăvire sufletească şi mai îngrijorătoare şi primejdioasă.

21. Atunci, dar, cîndpuţin a lipsit ca primejdia răutăţii să se fi revărsat peste aproape toţi oamenii şicînd .parcă o beţiecopleşitoare a cuprins şi a întunecat sufletele aproape ale tuturora, atunci s-a arătat «înţelepciunea cea întîi născută» şi cea întîi zidită a lui Dumnezeu ®[8], însuşiCuvîntul cel preexistent, rod al unei iubiri nemărginite faţă de oameni, înfăţişîndu-se făpturilor Sale odată sub formă de înger, altădată chiar sub forma Lui însăşi, descoperindu-se unuia sau altuia din bărbaţii venerabili ai antichităţii[132133], aşacUm o putea face numai o putere mîntuitoare a lui Dumnezeu, totuşi nu în alt chip decît sub înfăţişarea omenească pentru că altfel nici nu era cu putinţă.

22. Iar cîndseminţelecredinţei au fost aruncate de ei în toată mulţimea oamenilor şicînd întregul popor care se trage din vechii evrei s-a întors iarăşi la credinţă, Dumnezeu i-a dat acestui popor prin mijlocirea proorocului Moise precum şi altor mulţimi angajate şi ele în vechile moravuri, drept chipuri şisimboale ale unei sîmbetebinecuvîntate, iniţieriletăierii Împrejur **şi**ale altor rînduieli simbolice, dar nu **şi**înţelegereaînsăşi a acestor taine ascunse.

23. Şicînd legiuirea vestită printre iudei a fost propovăduită şirăs- pîndită la toţi ca o mireasmă cu bun miros, atunci, mulţumită iudeilor, cele mai multe

132 *Pilde,* 8, 22 i *Col.,* 1, 15.
133 / Cor., 1, 24.

popoare şi-au mai luminat gîndirile prin legiuitori şi prin filosofi[134], schimbîndu-şi obiceiurile şiîmblînzindu-şi-le, din sălbatice şi crude, cum fuseseră, în aşa fel încît să dea naştere la o pace adîncă iz- vorîtă din prietenie şi din bune legături între oameni, încît acum toțiceilalți oameni şi toate neamurile pămîntului au fost pregătite şi îndrumate spre cunoaşterea Tatălui ceresc [135]. De astă dată acelaşiînvățătoral tainelor şi asistent al Tatălui în lucrările Lui bune, Cuvîntul dumnezeiesc şi ceresc al lui Dumnezeu s-a arătat El însuşi cu trup de om ne- deosebindu-se de noi cu nimic în ce priveşteființa acestui trup, săvîrşind multe fapte bune şi pătimind pe vremea începuturilor Imperiului Roman, aşacum fuseseră ele prevestite de prooroci. într-adevăr, aceştia vestiseră că va veni pe lume o ființă care va fi în acelaşi timp şi Dumnezeu şi om, care va săvîrşi fapte mai presus de fire şi va învăța toate neamurile credința în Dumnezeul cel adevărat, ba, ceea ce-i mai mult, ei au prevestit şichipul tainic în care se va naşte Iisus, apoi învățătura cu totul nouă pe care o va aduce El, faptele cu totul ieşite din comun pe care le va săvîrşi, precum şi modul în care va muri şi în care va învia din morțişi, pe deasupra, şi chipul în care Elîşi va reaşeza pe veci o împărăție dumnezeiască în ceruri.

24. Această împărățieveşnică a vestit-o încă proorocul Daniel atunci cînd, sub inspirația Duhului celui dumnezeiesc, a descris, mai mult decîtomeneşte, chipul în care i S-a arătat Dumnezeu : «Am privit, zice, în vedenia de noapte şi iată pe norii cerului venea cineva ca Fiul Omului şi El a înaintat pînă la Cel vechi de zile şi a şezut în fața Lui. Şl haina Lui era albă ca zăpada şi părul capului Său era curat ca lîna ; tfOnul Său era o flacără de foc, roțile Lui, foc arzător. Un rîu de foc se vărsa şiieşea din El. Mii de mii li slujeau şi miriade de miriade stăteau înaintea Lui. Judecătorul S-a aşezatşicărțile au fost deschise» [136]. Şi apoi, mal departe : «Am privit, zice, în vedenia de noapte şi iată pe norii cerului venea cineva ca Fiul Omului şi El a înaintat pînă la Cel vechi de zile şi a fost dus în fața Lui. Şi Lui I s-a dat stăpînirea, slava şiîmpără-

134 Intîietatea cronologică şi superioritatea învățăturii biblice față de cultura filosofilor antici era o temă predilectă apologeților creştini.

135 Are dreptate G. Bardy *(Eusebe : Hist. eccl.* I, 10) cînd afirmă că în acest stil retoric e cam mult optimism, deşi nu se poate tăgădui rolul iudaismului şi mai ales al dlasporalei iudaice în progresul culturii greco-romane.

136 *Dun.,*7, 9—10.

ţiaşi toate popoarele, neamurile şi limbile Ii slujeau Lui. Stăpînirea Lui este veşnică, stăpînire care nu va trece, iar împărăţia Lui nu va fi nimicită niciodată»[137]. De bună seamă că aceste cuvinte nu se referă la altcineva decît la Mîntuitorul nostru, Cel care «era la început la Dumnezeu» [138]şi Care prin întruparea care va avea loc mai tîrziu va lua numele de «Fiul Omului». Căci eu însumi am strîns în cîteva explicări deosebite proorociile speciale privitoare la Hristos, Mîntuitorul nostru, şi am arătat mai pe îndelete în nişte scrieri speciale [139] ceea ce s-a vestit despre acest lucru, aşaîncît aici mă voi mulţumi doar cu atîtacît am spus. , •

III

Atît numele «Iisus» cîtşi cel de «Hristos» au iost cunoscute şi cinstite de SfinţiiProoroci

î. într-adevăr e vremea să arătăm că numirile «Iisus» şi «Hristos» erau cinstite pe vremuri de proorocii cei iubitori de Dumnezeu.

2. Căci cunoscînd cel dintîi numele deosebit de respectat şi de preamărit al lui «Hristos», Moise a folosit chipuri, simboaleşi imagini tainice în legătură cu realităţilecereşti, cum este căzui şi cu proorocia care-i spusese : «Ia seariia să faci toate după chipul ce ţi-a fost arătat în munte» [140141], iar pentru ca să preamărească pe marele preot al lui Dumnezeu, atîtacît era cu putinţă unui om, L-a numit «Hristos» sau «Unsul» [ST], adăugind la această vrednicie a preoţiei celei mai înalte, care după părerea lui întrece orice altă vrednicie omenească, numele de «Hristos» Ca un adaos de Cinste şi de mărire, întrucît el credea cu adevărat că acest nume conţineceVa dumnezeiesc.

3. Acelaşi Moise a văzut înainte şi numele «Iisus», desigur prin puterea Duhului lui Dumnezeu, judecîndu-L a fi un lucru vrednic de ales. Căci într-o vreme cînd el încă nu fusese rostit de oameni şicînd nu era cunoscut încă nici de Moise, totuşi acesta l-a folosit cel dintîi atribuindu-l celui despre care ştia după chip şi după simbol că trebuia să-i urmeze după moartea sa [142]ţa conducerea poporului.

4. Şi într-adevăr urmaşul lui Moise va primi numele de Iisus, cu toate că înainte fusese numit de către părinţii lui Iosua. Moise a fost cel dintîi care l-a numit Iisus atunci cînd prin acest nume i-a dat oarecum o podoabă mult mai de preţdecît o coroană de împărat, căci Iisus fiul lui Navi purta chipul

137 *Dan.,* 7, 13—14. '

138 *Ioan,* 1,1.

139 Editorul Valesius (Migne, P.G. 20, 67—-68) credea că prin aceste 'ev oi*eîotC 67to!xvT)|j.aat ale lui Eusebiu ar trebui înţeleasă*Demonstr. evang.*Alţii cred că-i vorba de *Introduetio univ. elem.* (Bardenhewer, G*esch...,* III, 245—246). :

140 *leş.,* 25, 40*; Evr.,* 8, 5.

141 *Lev.,* 4, 5 ; 16 f 6, 22.

38; Apologeţii secolului II sînt unanimi în a interpreta numele lui Iosua ca tip al lui Iisus. A se vedea şiOrigen, *Omilii la Iosua,* 1, 12.

Mîntuitorului nostru, singurul care, după Moise şi după încetarea slujirii ce i s-a dat în chip simbolic, a ajuns să moştenească puterea pe care o dă cinstirea credinței celei curate şi adevărate.

5. Şi astfel Moise şi-a pus mîinile peste cei doi oameni, care după el repreientau cea mai mare virtute şi cea mai mare cinste în fața poporului, peste marele preot şi peste cel ce trebuia să conducă după moartea lui, punînd numele lui Iisus Hristos mai presus decît oricare altă cinstire.

6. Cu toată limpezimea au vestit proorocii de mai tîrziu pe «Hristos» spunîndu-I pe nume şiarătînd în acelaşi timp atît uneltirile care se vor urzi împotriva Lui de către poporul iudeilor, cîtşi chemarea neamurilor la mîntuire. Aşa grăia Ieremia proorocul: «DuhulTeței noastre, Unsul Domnului s-a prins întru stricăciunile noastre, Acela despre care noi ziceam «la umbra Lui vom viețui printre popoare» [39]. La rîndul lui, tulburat de aceste cuvinte, David se întreabă : «.Pentru ce s-au întărîtat neamurile şi popoarele au cugetat deşertăciuni ? Ridicatu-s-au împărațiipămîntuluişi căpeteniile s-au adunat împreună împotriva Domnului şi a Unsului Său» [40]. Şi mai departe, vorbind în numele lui Hristos însuşi, adaugă : «Domnul a zis către Mine : «Fiul Meu eşti Tu, Eu astăzi Te-am născut. Cere de la Mine şi-Ți voi da neamurile moştenirea Ta şistăpî- nirea Ta, marginile pămîntului» [41].

7. Şi la evrei nu au ajuns să fie cinstiți numai anumițibărbați din pricina arhieriei ori să fie unşi cu untdelemn întru numele lui Hristos, ci la el se ungeau şi regii şi proorocii prin inspirație dumnezeiască, devenind astfel şi ei imagini ale lui Hristos, căci şi unii ca aceştia aveau în ei Chipul puterii împărăteştişistăpînitoare a Celui care s-a dovedit a fi adevăratul Hristos sau «Uns», chipul Cuvîntului dumnezeiesc care stă- plneşte peste tot.

8. Căci am înțeles că prin ungere chiar şi unii prooroci deveniseră Hristoşi sau «unşi» în locul altora [42], aşaîncîttoțiaceştia au o oarecare asemănare cu Hristos cel adevărat, cu Cuvîntul cel dumnezeiesc şi ce-

39. *Pllng.,* 4, 20 (ed. 1914).
40. *Ps„* 2, 1—2.
41. *Ps„* 2, 7—8.
42. *III Regi,* 19, 16. Eliseu a fost singurul prooroc despre care ştim că a fost uns. G. IVirdy, o. c., p. 14.

resc, singurul arhiereu ai lumii, singurul împărat al făpturilor, singurul mare prooroc între proorocii Tatălui.

9. Dar prin faptul că toți cei care se ungeau altădată, fie ei preoți, fie regi, fie prooroci, erau unşi numai în chip simbolic, e o dovadă că nici unul din ei n-avea o virtute puternică şi tare, aşa cum o avea Mîn- tuitorulşi Domnul nostru, singurul adevărat «Hristos».

10. Nici unul din aceşti oameni, oricît de vestiți ar fi fost ei în sînul poporului prin dregătoria lor, prin cinstea de care se bucurau, prin şirul lung al strămoşilor, totuşi ei n-au putut transmite vreodată supuşilor lor — pe urma numirii figurative a lui Hristos care li s-a atribuit — numele de creştin. Nici

unuia dintre ei nu i s-a adus din partea supuşilor închinare ca unui Dumnezeu ; după ce fiecare din ei a murit nimeni nu le-a putut arăta o iubire atît de mare încît să fie în stare să moară pentru ei moarte de mucenici şi nimeni dintre ei n-a provocat vreo zguduire [42a] între toate popoarele pămîntului, căci puterea chipului pe care-l reprezenta fiecare nu era în stare să provoace o astfel de mişcare pentru adevăr, aşa cum a făcut-o Mîntuitorul nostru.

11. Iisus n-a primit de la nimeni nici un simbol sau vreun semn de preoțieîntrucîttrupeşte nici măcar nu se trăgea din neam de preoți[143144]şi nici n-a fost ridicat la tron prin arme omeneşti, după cum nici n-a fost făcut prooroc, aşa cum ajungeau ceilalți; cu alte cuvinte El n-a primit de la iudei nici o dregătorie şi nici o întîietate. în schimb a fost împodobit de Tatăl Său cu toate onorurile, dar nu numai cu simboluri ale lor, ci în deplin adevăr.

12. Fără să aibă nimic asemănător din cele pomenite, Hristosul nostru poate fi numit mai mult decît oricare altul «Unsul», iar întrucît numai El e cu adevărat «Hristosul lui Dumnezeu», El a umplut lumea întreagă cu creştini, adică cu cei care-I poartă numele şi care-L cinstesc, închinîndu-I-se[145]: la El nu mai e vorba de simboluri sau de imagini, ci El e întruchiparea virtuților celor mai curate şi a vieții într-adevăr cereşti datorită tocmai învățăturilor pe care El le-a încredințat ucenicilor Săi.

13. Cît despre ungerea Lui, aceasta nu trebuie s-o înțelegem ca un fel de pregătire trupească, ci e ceva dumnezeiesc, ceva care se săvîr- şeşte prin Duhul lui Dumnezeu, prin împărtăşirea din dumnezeirea cea necreată a Tatălui. Despre acest lucru ne învațăşi Isaia atunci cîndgră

42 a. Nichifor Calist traduce termenul ■x.rjTjaiț (— mişcare) prin aeiapăc (— cutremurare), observa Valesius, Migne, P.G., 20, 72.

144 Preoția lui Hristos nu se trăgea din semințialevitică, pămîntească *(Evr.,* 7, 11—14), ci din cea veşnică, a lui Melchisddec.

145 *Fapte,* 11, 26.

ieşte parcă prin însăşi gura lui Hristos[45] : «Duhul Domnului peste Mine, că Domnul M-a uns să binevestesc săracilor ,- M-a trimis să vindec pe cei cu inima zdrobită, să propovăduiesc celor robiţi slobozirea şi celor orbi, vederea>h Şi acest lucru ne învaţă nu numai Isaia, ci şi David atunci cînd se adresează lui Hristos grăind : «Scaunul Tău, Dumnezeule, în veacul veacului toiag de dreptate, toiagul împărăţiei Tale. Iubit-ai dreptatea şi ai urît fărădelegea; pentru aceasta Te-a uns pe Tine Dumnezeul Tău cu untdelemnul bucuriei, mai mult decît pe părtaşii Tăi» [46]. Aici, în primul stih, chiar Cuvîntul lui Dumnezeu 11 numeşte Dumnezeu, iar în cel de al doilea El e cinstit cu sceptru împărătesc.

14. Şi mai departe, după ce a vorbit de puterea Lui cea dumnezeiască şi împărătească, el îl arată în al treilea rînd pe Hristos cum e uns nu cu Pntdelemn material, cî cu untdelemn dumnezeiesc al bucuriei, arătînd astfel că alegerea Lui e tu totul sfîntăşi deosebită de cea a înaintaşilor despre care ştim că au primit o ungere trupească şi figurativă.

15. Iar în alt loc, acelaşi David ne mai spune despre Hristos următoarele : «Zis-a Domnul, Domnului meu: «Şezi de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmaşii Tăi aşternut picioarelor Tale»'*7. Şi «din pîn- tece mai înainte de luceafăr Te-am născut. Juratu-s-a Domnul şi nu se va căi: Tu eşti preot în veac, dppărmduiala lui Melchîsedec» [48].

,, 16. Iar acest Melchispdec e înţîlnit în Sfintele Scripturi ca un preot al Dumnezeului Celui prea înalt, fără să fi fost sfinţit cu vreun untdelemn produs de mîiniomeneştişi nici nu şi-a primit vreo preoţie de felul celei evreieşti prin moştenire, aşaîncîtînsuşiMîntuitorul n-a primit o preoţie după rînduiala altora, ci e numit şi «Hristos» şi «preot» după rînduiala lui Melchisedec, adevăr întărit chiar cu jurămînt. ,

17. De altfel nici istoria însăşi nu ne spune că El ar fi fost uns trupeşte în cadrul ppporului evreu, întrpcît nici nu făcea parte din seminţiapreoţească, ci ,şi-a, luat fiinţa din Dumnezeu însuşi, «înainte de luceafăr», adică înainte de a fi fost creată lumea, de aceşapreoţia Lui este nemuritoare şi netrecătoare pentru veci de veci.

18. O, ,mărtprie puternică şi limpede în legătură cu ungerea Sa ne-trupească şi dumnezeiască constă în aceea că dintre toţicîţi au trăit pînă acum singur El e numit, ,£ recunoscut şimărtnrisit «Hristpş» de către toţi oamenii din lumea întreagă, numai El e cunoscut, cu acest nume de către elini şi de către barbari, încîtşi azi e cinstit de către toţiade-

45. *Luca,* 4, 18; *Isaia,* 61, 1.
46. PS., 44, 8—9 ; *Evt.,* 1, 8—9.
47. Ps., 109, li *F.vr.,* 1, 13.
48. Ps., 109, 3—4;Evr., 7, 2.

renţii Lui din întreaga lume ca adevăratul şi singurul împărat, fiind preamărit mai mult decît un proorocşi ca singurul şi adevăratul mare preot al lui Dumnezeu, ca unul care exista înainte de toate veacurile pentru că a primit de

la însuşi Dumnezeu cinstirea de a fi Cuvîntul lui Dumnezeu şi de a I se aduce închinare ca unui Dumnezeu.

19. Iar ceea ce-i şi mai presus decît orice e faptul că prin El şi noi sînt'emsfinţiţi, căci noi nu-L cinstim numai prin cuvinte şi prin zgomotul de vorbe, ci din toată puterea sufletului nostru, în aşa fel încît faptul că păşim pe urmele Lui dovedeşte că îl cinstim mai mult chiar decîtînsăşiviaţa noastră.

A fost necesar, aşadar, înainte de a începe istorisirea noastră, să facem aici aceste cîteva constatări, pentru ca nimeni să nu creadă că Mîntuitorulşi Domnul nostru Iisus Hristos şi-ar fi luat fiinţa numai din clipa în care s-a întrupat.

IV

Religia vestită de Iisus tuturor neamurilor nu-i nici nouă şi nici străină

1. Iar ca să nu se creadă că învăţătura adusă de El ar fi ceva nou şi străin, fiind doar o alcătuire omenească şi nedeosebită de a oricăror altor oameni, să precizăm pe scurt şi acest lucru.

2. într-adevăr cînd s-a arătat, nu de mult, Mîntuitorul nostru Iisus Hristos şi a luminat pe oameni, atunci a fost firesc să fi luat fiinţă un popor nou care nu era nici mic, nici slab şi nici pierdut undeva într-un ungher uitat de lume, ci cel mai numeros şi mai creştin dintre toate popoarele, aşadar un popor nepieritor şi de nebiruit, care se bucură în toată bună vreme de ajutorul lui Dumnezeu, care deşi a apărut parcă dintr-o dată după cum a şi fost proorocit la plinirea tainică a vremii, totuşi el este poporul care se cinsteşte pretutindeni cu numele lui Hristos, şiaceştiasîntcreştinii.

3. Privind cu ochii Duhului Sfînt spre viitorul acestui popor, unul dintre prooroci a fost atît de copleşit de mirare, încît a exclamat: «Cine a auzit sau cine a văzut unele ca acestea ? Oare o ţară se naşte într-o singură zi sau un popor dintr-o dată?»[146]Şi arată care va fi npmele în viilor al acestui popor atunci cînd spune : «slujitorii Mei vor fi numiţi cu alt nume, care se va binecuvînta pe pămînt»

4. Dar chiar dacă de fapt noi nu sîntem de mult şi dacă acest nume recent al creştinilor a ajuns să fie cunoscut de toate popoarele doar în vremile mai noi, felul nostru de viaţaşi chipul petrecerii noastre, precum şiînvăţăturacredinţei noastre n-au fost plăsmuite de noi acum de cu- rlnd, ci ele au fost rînduite, ca să zic aşa, de la prima creaţie a omenirii de simţul religios al oamenilor de atunci, după cum vom dovedi-o.

146*Isaia,* 66, 8.

5. Mai întîi chiar poporul evreu nu este un popor nou, ci e cinstit de toţi oamenii din pricina vechimii lui, lucru pe care toţi îl recunosc [147148]. Tradiţiileşi scrierile lui amintesc despre o serie debărbaţi din vremea veche, chiar dacă aceştia n-au fost prea numeroşi, dar totuşivestiţi prin evlavie, prin dreptate şi prin toate celelalte virtuţi, şi dintre care unii au trăit încă înainte de potop, alţii după aceea, aşa cum au fost fiii şiurmaşii lui Noe şi ai lui Avraam, de care fiii evreilor sîntmîndri că i-au avut drept conducători şistrămoşi.

6. Toţi cei cunoscuţi prin dreptatea lor, de la Avraam şiurcînd înapoi pînă la primul om, nu i-ai putea socoti a fi fost departe de adevăr şi ar fi putut firecunoscuţi de creştini, cu fapta, nu numai cu numele [149].

7. Acest nume ne dă să înţelegem într-adevăr că, pe urma cunoaşteriişi a învăţăturii lui Hristos, el se deosebeşte prin înţelepciune, prin dreptate, prin tăria caracterului şi a virtuţii, prin curaj şi prin mărturisirea credinţei într-un singur Dumnezeu Cel mai presus de toate *;* pe toate acestea oamenii de atunci le cultivau tot atît de mult ca şi noi cei de azi.

8. Ca şi noi, ei nu se lăudau deloc cu tăierea împrejur, cu ţinereasîmbetelor, cu oprirea de la cutare şi cutare mîncare, nici cu alte prescripţii, pe care mai tîrziu Moise cel dintîi a început să le socotească **doar** nişte simboluri. Astăzi, astfel de lucruri nu le mai spun nimic creş**tinilor.** In schimb, ei recunosc pe Hristos din însuşi graiul lui Dumnezeu, **Care,** aşa cum am mai arătat-o, a fost văzut de Avraam [150151], i-a proorocit lui Isaac [M], a vorbit cu Iacov-Israel[152], după cum ştim că a stat de vorbă cu Moise şi cu proorocii de mai tîrziu.

147 *Isaia,* 65, 15—16. Parcă auzim răspunzînd cuvintele sfîntului Iustin: deci «noi **nu sintem un** popor vrednic de dispreţuitşi nici un trib barbar, ci pe noi ne-a ales **Dumnezeu** ca «popor **sfînt».** *Dialog.* CXIX, trad. rom. p. 232.

148 «Doctrina noastră nu-i nici nouă, nici mitică, ci mai veche şi mai adevărată decttînvăţăturile tuturor poeţilorşi filosofilor», zicea Teofil de Antiohia *(Către Au- toltc,* III, XVI).

149 Iustin, Apoi. I, 46.

150 *Fac.,* 18, 1.

151 *Fac.,* 26, 2.

152 *Fac.,* 35, 1.

9. Iată de ce s-ar putea spune că aceşti «prieteni ai lui Dumnezeu» au fost cinstiți cu numele de Hristos după cuvîntul spus despre ei[BB]«nu vă atingeți de unşii Mei şi nu vicleniți împotriva proorocilor Mei».

10. Drept aceea se cade să credem că această credință, cea dințiişi cea mai veche dintre toate, aşa cum o practicau acei «prieteni ai lui Dumnezeu», care trăiau pe vremea lui Avraam, este la fel cu cea propovăduită tuturor popoarelor de învățătura lui Hristos,

11. Iar dacă se va zice că Avraam a primit mult mai tîrziuînvățătura despre tăierea împrejur, trebuie răspuns că încă cu multă vreme înainte el s-a învrednicit, pe temeiul puternicei lui credințe, de o recunoaştere a dreptății sale, întrucîtcuvîntul lui Dumnezeu ne spune că «Avraam a crezut pe Dumnezeu şi aceasta i s-a socotit lui spre dreptate» [153154155].

12. De aici rezultă că şi înainte de tăierea împrejur Dumnezeu însuşi, respectiv Hristos, Cuvîntul lui Dumnezeu, S-a arătat unui om drept, făcîndu-i făgăduința în legătură cu cei care urmau să se îndrep- teze mai tîrziu ca şi el, spunîndu-i: «întru tine se vor binecuvînta toate neamurile pămîntului» [38]şiiarăşi: «Din Avraam se va ridica un popor mare şi tare şiprintr-însul se vor binecuvînta toate neamurile pămîntului» [156].

13. De aceea trebuie precizat că toate acestea s-au împlinit pentru noi. Intr-adevăr, Avraam s-a îndreptat în urma credinței în Cuvîntul lui Dumnezeu, în Hristos, Cel care i S-a arătat, a părăsit închinarea Ia idolii strămoşilor săi[157]şi la rătăcirile vieții lui de pînă atunci, mărturisind că există un singur Dumnezeu peste toate, aducîndu-I slujire prin fapte bune, iar nu prin ținerea Legii lui Moise, care a venit mai tîrziu ; unui astfel de om i s-a spus că întru el se vor binecuvînta toate neamurile şi toate semințiilepămîntului.

14. Iar astăzi la creştiniirăspîndiți în lumea întreagă, credința lui Avraam se vede tocmai în fapte, căci ele sînt cu mult mai hotărîtoare.

15. Şi atunci ce ne-ar putea împiedica să recunoaştem unul şiacelaşi fel de a crede şi de a ne închina atît la cei care trăim după Hristos, cit şi la vechii «prieteni ai lui Dumnezeu» ? De aceea am şițínut să dovedim că această credință nu-i nici nouă şi nici străină, ci, la drept vorbind, e cea dinții, singura şi adevărata regulă a credinței, fiind transmisă nouă prin învățătura lui Hristos.

Atîta despre acest lucru.

---

153 *Ps.* 104, 15 t *I Parai,* 16, 22.
154 Pac., 15, 6; Rom., 4, 3.
155 *Pac.* 22, 18.
156 *Pac.,* 18, 18.
157 *Pac.,* 12, 1.

V

Despre anii arătării Sale printre oameni

1. Şi acum, după cuvenita pregătire pentru înțelegerea istoriei bisericeşti, să pornim pe drumul acestei istorisiri, vorbind mai întîi despre întruparea Mîntuitorului nostru. Să rugăm dar pe Dumnezeu, Tatăl Cuvîntului, şi pe Iisus Hristos însuşi, despre care vorbim [158], ca să ne stea Intr-ajutor şi să ne îndrume în expunerea adevărului.

2. Era anul al patruzeci şi doilea de domnie al împăratului Octavian August şi al douăzeci şi optulea de la cucerirea Egiptului şi de la moartea lui Antoniu şi a Cleopatrei, prin care s-a pus capăt stăpîniriipto- lemeilor în Egipt, cînd, potrivit proorociilor, se năştea în Vifleemul Iudeii Domnul şiMîntuitorul nostru Iisus Hristos[159], pe vremea cînd Siria era condusă de guvernatorul Quirinius.

3. Recensămîntul sau numărătoarea săvîrşită sub Quirinius[160] e a-mii'îtităşi de cel mai vestit dintre istoricii iudei, Iosif Flaviu, atunci cîndistoriseşte un alt eveniment, şi anume, răscoala galileenilor, care a avut loc în acelaşi timp, răscoală despre care pomeneşteşi Luca în Faptele Apostolilor, cînd scrie : «După aceea s-a ridicat Iuda Galileianul, în vremea numărătorii şi a atras popor mult după el, şi acela a pierit şitoțiclți au ascultat de el au fost împrăştiați» [161].

4. Tocmai despre acelaşi subiect vorbeşteşi istoricul amintit în a optsprezecea carte a *Antichităților* sale, în următoarele cuvinte : «Quirinius, membru al Senatului, după ce a îndeplinit alte dregătorii şi după ce a trecut prin toate ca să ajungă consul, fiind om de mare vrednicie, a venit in Siria împreună cu cîțiva oameni trimişi de Caesar ea să judece poporul de acolo şi s& facă numărătoarea bunurilor» °5.

5. Iar ceva mai departe adaugă : «Iuda Gaulonitul, originar din oraşul cu numele Gamala, a cîştigat de partea lui pe fariseul Sadocşi a ațîțat poporul la răscoală, spunînd că numărătoarea aceasta nu ajută la nimic altceva decît să aducă mai multă robie asupra lor, îndemnînd poporul să-şi apere libertatea» [162163].

158Deoarece Eusebiu nu aminteşte aici şi despre ajutorul Duhului Sfînt, un copist din sec. XI a notat pe margine cuvintele «şi pe prea Sfîntul Duh». Cf. G. Bardy, op. c/t., p. 20.

■, 62. După Iosif Flaviu *(Antichit.* XVIII, 2, 2) împăratul Octavian August a dom
nit 57 de ani, 6 luni şi 2 zile, dintre care 14 ani împreună cu Antoniu, pînă la anul 30 î.d.Hr., cînd a cucerit şi Egiptul. Moartea lui Octavian are loc în 19 aug. anul 14 al erei noastre. Potrivit calculului lui Iesif Flaviu, Naşterea Domnului a avut loc cu 2—3 ani mai devreme decît începerea erei noastre. Cf. *Eusebius Scbrilten*erster Bând, von Dr. MarzellStihloher, Kempten 1870, p. 38, «BibliothekderKirchenväter».

160 *Luca,*2, 2.

161 *Fapte,* 5, 37.

162 *Antichit.* /ud., XVIII, 1. După socoteala lui Iosif Flaviu recensămîntul ar fi avut

6. Iar în a doua carte a *Războiului iudaic,* Iosif Flaviu scrie despre acelaşi om următoarele : «Atunci un galilean cu numele Iuda a îndemnat pe compatrioții săi să se răscoale învinuindu-i că plătesc bir romanilor şi că în loc de Dumnezeu ei ascultă de niştestăpîni muritori» [164]. Acestea erau spusele lui Iosif.

VI

Pînă la venirea Mântuitorului, potrivit proorociilor, evreii au avut conducători legiuiri. Irod e primul străin care domneşte peste ei

1. Pe atunci, Irod, primul conducător străin de neam, a fost făcut *rege* peste poporul iudeu, împlinindu-se astfel proorocia făcută de Moise, potrivit căreia se vestea[165] că «nu va lipsi conducător peste Iuda, nici prinț din neamul lor pînă ce va să vină cel căruia i s-a rezervat şi pe care Moise îl numeşte «aşteptarea neamurilor».

2. Soroacele prezicerii nu se împliniseră în vremea cînd se îngăduise iudeilor să trăiască sub conducători din neamul lor, începînd în trecut cu Moise şicoborîndpînă la domnia lui August, în timpul căruia cel dintîi străin, Irod, a ajuns conducător al iudeilor sub ascultarea romanilor. După cum ne-o spune Iosif[166], Irod se trăgea din Idumeea după tată, iar de mamă din Arabia. Dar după cum istoriseşte Iuliu Africanul [167], care a fost şi el istoric şi încă nu un om oarecare, cei care au scris despre el cu precizie spun că Antipater, adică tatăl lui Irod, se născuse el însuşi dintr-un oarecare Irod din Ascalon, unul din slujitorii de la templul lui Apollo.

---

loc în anul 7 după Hristos. Se vede că Eusebiu confundă (ca şiOrigen, *Com. Math.,* 22, **15)** cele două recensăminturi: din anul 1 şi din anul 6 (sau 7) d.Hr.

163 Antichit. iud., XVIII, 1.

164 Despre războiul iudaic, II, 8, 1.

165 *Fac.,* 49, 10 (după ed. 1914).

166 *Antichit. iud.,* XIV, VIII, 121 : *Războ. iud.,* I, 123, 181.

167 A se vedea mai jos, I, VII, 11—12.

3. Acest Antlpater dus în robie de mic copil de către nişte haiduci din Idumeea[168] a rămas la ei pentru că tatăl lui fiind sărac nu l-a putut răscumpăra. Şi fiind crescut după obiceiurile lor, el a fost îndrăgit mai tîrziu de Hircan, marele preot al iudeilor. Din el s-a născut apoi Irod [169]cel din timpul Mîntuitorului.

4. Acum regalitatea iudeilor trecuse în mîinile lui, «aşteptarea neamurilor» de care vorbiseră proorocii bătea deja la uşă pentru faptul că de acum lipseau conducătorii şiprinţii care începînd Cu Moise conduseseră pe iudei.

5. înainte de robia şi de surghiunul lor în Babilon, iudeii îşi avuseseră regi începînd cu Saul şi apoi cu David, iar înainte de regi, cei care-i conduseseră s-au numit «judecători» : aceştia veniseră după Moise şi după urmaşul acestuia, Iosua.

6. După întoarcerea din Babilon, ei nu încetaseră să aibă o conducere aristocratică şi oligarhică — pentru că treburile publice erau conduse de preoţi — pînăcînd generalul roman Pompei a asediat şi a cucerit Ierusalimul cu forţa, a pîngărit locurile sfinte, intrîndpînă în colţurile cele mai sfinte ale templului[170], a trimis în robie la Roma, deodată cu copiii săi, pe cel care prin succesiune ancestrală fusese pînă atunci rege şi mare preot şi care se numea Aristobulşi, în sfîrşit, a dat preoţia supremă fratelui său Hircan, silind tot neamul iudeilor să plătească tribut romanilor.

7. Dar Hircan, cu care se încheie succesiunea marilor preoţi, a fost făcut prizonier de părţi[171], aşaîncît cel dintîi, cum am şpus-o, străinul Irod a preluat de acum în mîinile lui, sub puterea Senatului roman şi a împăratului August, conducerea peste poporul iudeu,

8. E sigur că în timpul lui a venit pe lume şi Hristos şi tot atunci s-a apropiat după cum spuseseră proorocii şiîmpărăţiaaşteptată a neamurilor şi chemarea lor. Căci începînd de atunci nu mai existau conducători şiprinţiieşiţi din Iuda, adică din poporul iudeu, şi tot de acum

168 Idumeii sau edomiţii erau urmaşii lui Esau cel «roşu» (numit aşa din pricina culorii pielii lui şi a «fierturii roşii», pentru care şi-a vîndut dreptul de întti născut. Edomiţii locuiau la început în jurul Mării Moarte, iar mai tîrziu (cînd iudeii uu fost duşi în robia babilonică) ei s-au extins şi în sudul Palestinei, fiind mereu în duşmănie cu iudeii, pînăcînd Ioan Hircan, fiul lui Simon Macabeul, i-a supus (a. 106 î.d.Hr.), cu condiţia să primească şi ei tăierea împrejur (*Antichit. iud.,* XIII, 9, 1).

169 Iosif (*Antichit. iud.,* XIV, 1, 3) dă altă versiune.

170 Iosif Flaviu afirmă *(Antichit. iud.,* XIV, 4) că Antoniu n-a profanat templul, In schimb a robit pe iudei de 10000 talanţi.

171 Chemat în ajutor de Antigon, fiul lui Aristobul. Ioan Hircan a fost mare preot între anii 63—40 î.d.Hr., iar Antigon între 40—37. Antigon este ultimul descendent nl dinastiei Ilasmoncilor.

marea preoție, care înainte trecuse în chip regulat din neam In neam, de la strămoşi la urmaşii lor imediați, se sfîrşise.

9. Despre toate acestea avem drept chezaş pe Iosif[172]; el ne arată că după ce a primit dregătoria de rege de la romani, Irod n-a mai rîn- duit arhierei din vechea seminție, ci a încredințat această cinste unor oameni necunoscuți. Şicînd e vorba de aşezarea arhiereului, tot aşa a făcut şi fiul lui Irod, Arhelau, iar mai tîrziu tot aşa au făcut şi romanii, în stăpînirea cărora au ajuns iudeii.

10. Acelaşi Iosif istoriseşte[173] că primul dintre aceştia, adică Irod, a pus sub cheie, cu sigiliul său propriu, odăjdiile sfinte ale arhiereului şi n-a mai îngăduit altor mari preoți să le mai poată folosi. După el Arhelauşi apoi romanii au procedat la fel.

11. Dacă vorbim şi despre astfel de fapte o facem ca să dovedim dreptatea unei alte proorocii legată de arătarea în lum;e a Mîntuitorului nostru Iisus Hristos şi care s-a întîmplat atunci. în cartea lui Daniel, după ce Scriptura a numărat foarte clar un număr exact de săptămîni[174175]pînă la venirea conducătorului Hristos, aşa cum am arătat-o şi în alt loc [7S], vesteşte că după ce odată s-au împlinit aceste săptămîni, va dispărea şi ungerea la iudei, lucru care se vede clar că s-a împlinit în vremea naşteriiMîntuitorului nostru Iisus Hristos.

Am precizat aceste lucruri pentru ca să stabilim adevărul anilor.

VII

Despre părută contradicție dintre Evanghelii cu privire la genealogia lui Hristos

1. întrucît genealogia privitoare la Hristos, care ne-a fost transmisă de amîndoievangheliştii, Matei şi Luca [176], diferă una de alta, mulți cred că ele s-ar contrazice, de aceea fiecare din credincioşii care nu cunosc adevărul au căutat să găsească explicația acestor pasaje. Să reproducem şi noi una lînga cealaltă ambele genealogii, aşa cum ne-au fost ele păstrate într-o epistolă adresată lui Aristide, lîngă care anexăm acordul

172 Iosif Flaviu, *Antichit.* /ud., XX, 247, 279.
7G. *Antichit. iud,,* XVIII, 92—93.
174*Dan.,* 9, 24—27.
73. *F.clofjaprophet.,* 143, 12—465 (citat după G. Bardy, op. *cit-,* p. 24).
176 *Matei,* 1, 1 şi urm.; *Luca,* 3, 23 şi urm.

dintre cele două Evanghelii, aşa cum nl l-a transmis Juliu Africanul, despre care am mai amintit ceva mai sus [177].

Acesta din uțmă combate în primul rînd părerile celorlalți, că sîntforțate sau rătăcite, apoi reproduce în termenii următori concluzia pe care şi-a făcut-o el însuşi în această problemă :

2. «In Israel numărarea numelor neamurilor se socotea fie după fire, fie după lege *;* după fire, prin filiațiitrupeşti; după lege, atunci cind cineva avea copii sub numele fratelui mort care rămăsese fără moştenitori[178], întrucît nădejdea în înviere nu fusese încă precizată, s-a căutat un înlocuitor pentru învierea aşteptatăşi făgăduită,şi anume prin- tr-o «înviere muritoare», adică după numărul zămislirilor, pentru ca şi numele răposatului să se perpetueze.

3. întrucîtaşadar dintre cei de care-i vorba în această genealogie unii au urmat trupeştepărinților lor, pe cîndalții, fiind născuți din cutare sau cutare străin, au primit numele cutare sau cutare, căci pomenire s-a făcut şi de unii care au fost realmente născuți ca şi de ceilalți care s-au născut prin convenție.

4. In chipul acesta nici una dintre Evanghelii nu greşeşte, nici cînd numără după fire şi nici cînd numără după lege. Neamurile ieşite din Solomon şi cele ieşite din Natan se confundă unele cu altele în urma celei de a doua căsătorii, din atribuire pe seama unui urmaş, în aşa fel Incîtaceleaşi persoane sînt luate uneori în urmaş, dar în chipuri diferite, uneori ca părinți putativi, alteori ca părinți reali. In chipul acesta, ambele liste fiind cu totul juste, se ajunge la Iosif într-un mod complicat, dar corect.

5. Pentru ca să se înțeleagă cele spuse voi lămuri cum decurge în-lănțuireaurmaşilorrezultați de aici. Numărînd neamurile ce pornesc de la David peste Solomon, observăm că al treilea de la sfîrşit[179] e Natan care a născut pe lacov, tatăl lui Iosif. După Luca, însă, începînd cu Natan, fiul lui David, al treilea de la sfîrşit este Melchi, căci Iosif este fiul lui Eli, care la rîndul lui e fiul lui Melchi[180].

6. Or, dacă termenul indicat de noi e Iosif, atunci va trebui să arătăm în ce fel poate fi socotit tată şi unul şi celălalt: lacov care coboară din Solomon şiEli, care vine din Natan ; să arătăm că cei doi bărbați (lacovşiEli) erau frațişi că înaintea lor, părinții lor : NatanşiMelchi, cu toate că proveneau din descendențidiferiți, amîndoi devin buniaii lui Iosif.

7. Aşadar, NatanşiMelchi căsătorindu-se succesiv cu aceeaşi femeie au avut copii care erau frați după mamă, întrucît legea nu oprea ca o femeie care ar fi fost respinsă de soțul ei ori căreia i-ar fi murit soțul să se căsătorească cu un

177Nu se cunosc date despre Aristide, adresantul lui Iuliu Africanul. Acesta a fost contemporan cu Origenşi ne-a lăsat cîteva scrieri, din păcate păstrate doar fragmentar. Eusebiu reproduce şi în alt loc pasajul de mai jos (Migne, P.G., 22, 000—901).

178 Adică, prin căsătoria de levirat.

179 *Matei,* 1, 15—16.

180 *Luca,* 3, 23—24.

alt bărbat.

8. Din această femeie (Esta, căci aşa ne spune tradiția că se chema ea), Natan, primul care cobora din Solomon, năştea pe Iacov, dar întrucîtNatan a murit, văduva lui s-a căsătorit cu Melchi, care se trăgea din Natan, şi împreună au avut un fiu numit Eli, care era din aceeaşiseminţie, dar din altă familie, după cum am spus mai înainte.

9. In chipul acesta vom vedea că Iacov şiEli, care veneau din pă-rințidiferiți, erau frați după mamă. Din aceştia, unul, şi anume Eli, a murit fără copii, pe cînd celălalt, Iacov, fratele său, a luat în căsătorie pe soția aceluia şi ca al treilea membru al familiei l-a născut din ea pe Iosif[181], care din punct de vedere natural ținea de fapt de el, de aceea s-a şi spus : «Iacov a născut pe Iosif» [182183], dar care, potrivit legii, se socotea a fi fiul lui Eli, căci lui i-a făcut un urmaş fratele său.

10. Aşadar genealogia privitoare la Iosif nu se poate spune că-i greşită, căci pe de o parte Evanghelia după Matei ne spune : «Iacov a născut pe Iosif», iar pe de altă parte Luca scrie : (Iisus) era, «după cum se socotea,, fiu al lui Iosif, care era fiul lui Eli, care, după cum s-a spus, era fiul lui Melchi». Luca n-ar fi putut reda mai clar descendența legală, căci la urma urmei ca să urce cu enumprarea neamurilor pînă la Adam «fiul lui Dumnezeu» ®[6], Luca n-a folosit expresia «a născut»,

11. ceea ce în fond nu-i nici fără temei şi, nici plăsmuit din vînt. Căci PărinţiiMîntujţorului după trup ne-au mai transmis, fie sub formă de preamărire, fie numai ca să se ştie, ceea ce nu-i departe de adevăr, şi anume că năvălind asupra oraşuluiAscalon din Palestina nişte bande de idumei au prădat şi templul lui Apollon care era aşezat tocmai lîngă zidurile oraşuluişi au luat prizonier împreună cu alţimulţişi pe An- tipater, fiul unui slujitor al templului cu numele Irod, pe care l-auținut mult timp în robie, iar întrucît preotul nu şi-a putut răscumpăra fiul, Antipater a ajuns să fie crescut după obiceiurile idumeilorşi mai tîr- ziu a fost îndrăgit de Hircan, mai marele preoților din Iudeea.

12. Mai tîrziu el a fost trimis în fruntea unei solii în numele lui Hircan la Pompei, de la care a obținut libertatea regatului care fusese

181 Prima pereche era NatanşiMelchi/ a doua, Iacov şiEli.
182 M*atei,* 1, 16.
183 *Luca,* 3, 23—24

ritpit de Aristobul, fratele său, ba a avut chiar nofocul de a fi recunoscut el ca guvernator al Palestinei[N7]. Dar în scurt timp Antipater a fost ucis prin înşelăciune din pricina invidiei provocate de norocul lui neaşteptat, aşa incit după el a urmat la tron fiul său Irod, care va fi întărit printr-un decret al senatului de către Antoniu şi August ca să domnească peste iudei. Fiii săi au fost Irod şiceilalţi tetrarhi[S8], lucru despre care găsim ştirişi la ceilalţi istorici greci !

13. însemnări scrise din arhive ne dau ştiri despre genealogiile evreilor adevăraţi precum şi despre ale celor proveniţi de la alte credinţe, cum au fost cazurile cu Achior Amonitul[184185186], despre Rut moabitean- ca [187]şi despre neamurile ieşite din Egipt şi încuscrite cu evreii [188]. Irod, pe care nu-l interesa deloc neamul israeliţilor, dar pe care-l stînjenea originea sa modestă, a poruncit să se ardă registrele acestor genealogii, închipuindu-şi că şi-ar spori faima neamului prin aceea că nimeni nu şi-ar mai putea urca de acum prin registre publice faima neamului pînă la patriarhi sau la neamurile prozeliţilor ori ale străinilor cu care s-au încuscrit.

14. Totuşicîteva familii au purtat grijă de ştirile privitoare la genealogiile neamurilor lor, fie păstrînd vie amintirea lor, fie făcînd copii după ele şilăudîndu-se că au salvat pomenirea nobleţei lor[189]. Printre ele se aflau cu privire la neamurile apropiate după trup ale Mântuitorului şi unele aşa numite «desposini» [190] de loc din satele iudaice din Nazaret şi din Kohaba. Aceste neamuri se răspîndiseră în restul ţăriişişi-au notat aşa zisele genealogii după «Cartea zilelor» [191] pe cît le-a stat în putinţă.

15. Că ar fi aşa sau altfel, nu s-ar putea găsi o explicaţie mai potrivită, cel puţin la ceea ce cred şi la ceea ce crede orice om de bun simţ. Să fie destul atîta, chiar dacă n-avem aici garanţie deplină pentru *că* nu avem şi nu putem avea o ştire mai bună. Oricum, *Evanghelia* spune adevărul întreg».

---

184 Iosif Flaviu, *Antichit. iud.,* XIV, 127—139.

185 CInd s-a născut Iisus, cei patru tetrarhi (prinţistăpînitori «peste a patra parte») erau Ponţiu Pilat peste Iudeea, Irod Antipa peste Galileea, Filip peste Itureeaşltisanios peste Abilene. Are dreptate G. Bardy (op. *cit.,* p. 28) cînd spune că informaţiile lui Iuliu Africanul sînt cam «romanţate» faţă de cele ale lui Iosif Flaviu.

186 *Iudit,* 14, 6.

187 *Rut, 4,* 19—20.

188 *Ieş.,* 12, 38 j *Deut.,* 23, 8.

02. Totuşi registre publice (5ij(j.6oioi SEXTOI) existau şi pe la anul 100 cîndîşi scria Iosif Flaviu *Autobiografia* sa. Cf. H. Kraft în «Eusebius Kirchengeschichte», Miin- rhen, 1007, p. 102.

190 Adică domnie, «os de domn».

04. Nu se ştie ce va fi insemnînd *Cartea zilelor.* Poate *Cronici* sau *Paralipomcne.*

1G. Iar la urma aceleiaşi epistole, Iuliu Africanul adaugă: «Natan fiind mort, un urmaşal lui Natancu numele Melchi a născut cu aceeaşi femeie pe Eli. ElişiIacov erau aşadarfraţi. Iar după ce Eli a murit, Iacov i-a adus un urmaş care va zămisli pe Iosif, fiul său natural şi fiu după lege al lui Eli. In chipul acesta Iosif era fiu atit al unuia, cit şi al celuilalt» [192193].

Atît de la Africanul.

17. Pornind de la această genealogie a lui Iosif urmează că şi Maria apare din aceeaşiseminţie ca şi el, căci după legea Iui Moise nu era îngăduit ca ea să se căsătorească cu cineva dintr-un neam străin [9G], ci era rînduit să se mărite cu cineva din aceeaşi cetate şi din aceeaşiseminţie, pentru ca moştenirea familiei să nu treacă la altă seminţie.

Dar cu aceasta, destul despre acest lucru.

VIII

Despre planul lui Irod de a ucide prunci şi cu ce moarte a fost pedepsit şi el

1. După ce Hristos s-a născut aşa cum fusese anunţat, în Betleemul Iudeii, la vremea despre care am pomenit, iată Irod a fost cercetat de magii veniţi din Răsărit, care i-au cerut să-i spună unde se află regele iudeilor care s-a născut de curînd, întrucît ei văzuseră steaua şidorinţa i-a pus pe drumuri ca să vină să se închine acelui prunc dumnezeiesc. Nu puţină i-a fost mirarea lui Irod cînd a auzit de aşa ceva, gîndindu-se că de acum însăşiviaţa lui ar fi pusă în primejdie. Şi fă- cînd cercetare de la învăţaţii Legii evreieşti în legătură cu locul unde era să se nască Hristos, îndată ce a înţeles că, potrivit proorociei lui Miheea, locul acela era Betleemul[194], Irod a poruncit printr-un edict să fie ucişitoţi pruncii sugaci din Betleem şi din împrejurimi, de doi ani şi mai mici, după timpul pe care-l înţelesese de la magi[195], crezînd desigur că în felul acesta Iisus va avea şi El aceeaşi soartă nenorocită ca şi cei de o vîrstăcu El.

---

192 Eusebiu reproduce acest pasaj şi în altă scriere a sa : *Quaest. ad. Steph.* 4, Migne, P.G., 22, 901.

193 Num., 36, 8—9.

194 *Mih.,* 5, 2.

195 La Început magii erau preoţi (la medo-perşi), cu timpul cititori în stele, astronomi (mai ales la babilonieni). Numărul magilor veniţi la Ierusalim nu era cunoscut. Incepînd de la papa Leon I (f 461) se ştie că ar fi fost trei magi. Cf. Stihloher, op. *cit.,* p. 46.

98 n. *Matei,* 2, 1—7.

2. Dar pruncul luminat a răsturnat uneltirile lui, fiind dus in Egipt, căci prin arătarea unui Înger părinţiiînţeleseseră mai dinainte care va fi soarta Lui. Aşa ne-o spune istorisirea sfîntă a Evangheliei [M a].

3. In legătură cu aceste întîmplări se cade să vedem şi în ce Chip a fost pedepsit Irod pentru îndrăzneala cu care s-a pornit el împotriva lui Hristos şi a celor de o vîrstă cu El. Căci îndată, fără să se aştepte la aşa ceva, dreptatea dumnezeiască l-a urmărit cit încă se afla în viaţă, arătîndu-i semnele a ceea ce i se va întîmpla la plecarea lui din cele de pe pămînt.

4. Tocmai cînd i se părea că totul merge bine în regatul său, faima casei sale s-a întunecat prin nenorociri venite una după alta: mai întîi uciderea soţiei, apoi a celor doi fii şi în urmă a celor mai apropiate rudenii şi prieteni. De fapt, acum nici nu putem descrie amănunţit aceste întîmplări care ar lăsa în umbră pînăşi pe cele din tragediile antice. Istoricul Iosif le-a descris totuşi destul de pe larg în *Istoriile* sale.

5. Curînd după nelegiuirea săvîrşită împotriva Mîntuitoruluişi a celorlalţi prunci, pumnezeu a dat lui Irod o grea lovitură, care i-a grăbit şi moartea; de aceea nu-i fără rost să înţelegem cele spuse de istoricul care a descris aceste nelegiuiri şi care scrie despre moartea lui în a 17-a carte a *Antichităţilor iudaice:* «Pentru Irod boala era cu atît mai amară cu cît Dumnezeu îl pedepsea şi pentru fărădelegile săvîrşite de el înainte.

6. Intr-adevăr, nişte friguri uşoare care-i măcinau fără încetare măruntaiele nu dădeau celor din jurul său impresia să priceapă toată văpaia care-l mistuia înăuntru. Simţea o sălbatică dorinţă de a mînca, dar cu nimic nu-şi putea potoli foamea. Intestinele lui erau numai răni, îndeosebi stomacul îi provoca dureri cumpljţe, un lichid albicios îi curgea fără încetare din picioare.

7. O boală asemănătoare se manifesta şi în abdomen, iar organul Său viril intrase în putrefacţieproducîndu-i viermi. Ca să poată respira trebuia Să se ridice mereu în picioare şirăspîndea un miros rău cu totul de nesuferit din pricina oboselii şi a respiraţiei sale apăsătoare. Mădularele îi erau zguduite de spasme înspăimînătoare.

8. Slujitorii celor sfinte şi cei cărora li s-a încredinţat prezicerea viitorului spuneau că Dumnezeu se răzbuna astfel din pricina multelor nelegiuiri săvîrşite de acest rege»

Iată şi un alt pasaj din cealaltă scriere a aceluiaşi istoric. [196]

196*Antichlt. lud.,* XVII, 168—170.

9. In a doua carte a *Istoriei* sale, el mal dă unele descrieri despre acelaşi personaj, scriind aşa: «Mai tîrziu, boala i-a cuprins întreg organismul, manifestîndu-se în diferite chipuri. Accesele de friguri nu erau prea mari, dar el avea o mîncărime insuportabilă pe tot corpul, dureri neîncetate de intestine, umflături la picioare ca un idropic, umflături mari la abdomen, la membrul viril o cangrenă ajunsese să producă viermi j în afară de' aceasta, o respiraţieasmaticăşi penibilă, spasme din toate mădularele, în aşa măsură încîttoţi ghicitorii vedeau în acestea o pedeapsă pentru relele comise» [10°].

10. Dar în ciuda tuturor acestor suferinţe, regele se lega de viaţă, nădăjduind vindecare şicăutînd leacuri. A trecut şi dincolo de Iordan şi a făcut uz şi de apele termale de la Callirhoe[197198199], care curg spre lacul Asfaltitşidulceaţa lor le face chiar bune de băut.

11. Doctorii s-au gândit chiar să încălzească cu ulei cald trupul său slăbit, introducîndu-l într-o baie de ulei. Dar el a leşinatdînd ochii peste cap ca un slăbănog. Slugile au izbucnit în strigăte, ceea ce l-a făcut să-şi revină, dar încolo, văzînd că vindecarea nu-i surîde, el a poruncit să se împartă cîte 50 de drahme fiecărui ostaşşi mari sume ofiţerilorşi prietenilor lor.

12. După aceea s-a întors la Ierihon abătut şihotărît să înfrunte chiar moartea după ce-şi va pune în aplicare încă o ultimă ispravă. Porunci aşadar să fie convocaţifruntaşii tuturor cetăţilor din întreagă Iudeea şi i-a închis în ceea ce se numeşte hipodrom.

13. Apoi a chemat pe sora lui, Salomea, şi pe soţul ei Alexa : «ştiu, zise el, că iudeii vor sărbători bucuroşi moartea mea, dar tot aşa s-ar putea să fiu şi regretat de unii şi să am o în- mormîntare pompoasă dacă vreţi să ascultaţi de poruncile mele. Pe aceşti oameni întemniţaţi aici să-i omorîţi îndată ce voi muri eu, înconjurîndu-i cu armată ; în chipul acesta întreagă Iudeea şi fiecare casă va plînge după mine chiar dacă nu va vrea».

14. Iar mai departe, acelaşi Iosif adaugă : «In acelaşi timp Irod se îmbăta de dorinţa de a se îndopa de cît mai multă mîncare, cu toate că suferea de o tuşă spasmodică. Stăpînit de aceste două patimi, el şi-a pus gîndul să o termine cu viaţa. A luat un măr şi a cerut apoi un cuţit, căci avea obicei să taie în bucăţi ceea ce mînca. Apoi după ce a văzut că nimeni nu-l împiedică şi-a ridicat mîna cu cuţitul ca şi cum ar fi vrut să se înjunghie» [m].

---

197 *Răzb. iud.,* I, 657—662.

198 Localitate pe coasta răsăriteană a Mării Roşii. M. Abel, *Geogrciphle de la Pa/estine,* Paris, 1932, I, p. 461.

199 *Răzb. lud.,* I, 664—665.

15. Acelaşi istoric mai relatează că, puţin înainte de a muri, Irod a dat porunca să fie ucis şi cel de al treilea şiultimul său fiu, în afară de ceilalţi doi pe care tot el îi ucisese şi că astfel, în nişte chinuri groaznice, şi-a încheiat viaţa[200201].

16. Acesta a fost sfîrşitul zilelor lui Irod, care a suferit astfel o dreaptă pedeapsă pentru uciderea pruncilor masacraţi în jurul Betle- emului, crezînd că astfel poate primejdui şiviaţaMîntuitorului nostru. După acest masacru un înger s-a arătat lui Iosif pe cînd era în Egipt, cerîndu-i să aducă din nou în Iudeea pe Pruncul şi pe mama Lui, ară- tînd prin aceasta că muriseră cei ce căutaseră sfîrşitul Pruncului. La acestea Evanghelistul adaugă : «Auzind că Arhelaudomneşte în Iudeea în locul lui Irod, tatăl său, s-a temut să meargă acolo şi, luîndînştiinţarea în vis, s-a dus în părţileGalileii» [î04].

IX

Despre cele întîmplate în vremea lui Pilat

1. Istoricul pomenit mai înainte mai relatează totodată că după moartea lui Irod s-a urcat pe tron Arhelau. Potrivit testamentului lui Irod, tatăl său, şihotărîrii lui Cezar August, el primise să moştenească stă- pînirea asupra iudeilor, dar după 10 ani, căzîndşi el de la putere, au venit în locul lui cei doi fraţi : Filip şi Irod cel tînăr, care şi-au primit tetrarhiile lor deodată cu Lisanias[202203].

2. Acelaşi Iosif arată în cea de a optsprezecea carte a *Antichităţilor*[100] că în al doisprezecelea an de domnie a lui Tiberiu — care urmase la conducerea supremă lui August care-şi păstrase puterea vreme de 57 de ani — Ponţiu Pilat a primit postul de guvernator peste Iudeea şi a rămas în această slujbă 10 ani încheiaţi, aproapepînă la moartea lui Tiberiu.

3. S-a dovedit deci limpede minciuna *Memoriilor* sau *Actelor lui Pilat,* plăsmuite de curînd împotriva Mîntuitorului[204] nostru, pentru că mai Intii de toate însumi titlul acestei scrieri dovedeşte prin el însuşi minciuna acestei

200 *Antichit. iud.,* XVII, 187; *Războ. iud.,* I, 665. Irod a murit la 5 zile de la executarea fiului său Antipater, la finea lui martie sau începutul lui aprilie, anul 750 a.U.c. sau anul 41 d.Hr., la vîrsta de şaptezeci de ani.

201 M*atei,* 2, 22.

202*Luca,* 3, 1. *Antichit. iud.,* XVII, 188—189; 342—344. Datele oferite de Eusebiu nu stnt cu totul exacte. Pentru amănunte Ia E. Schuerer, *Gesch. d. jud. Volkes,* ed. IV, p. I, 448—449 ; 716—720. Arhelau a fost exilat în Galia în anul 6 d.Hr.

203 *Antichit. iud.,* XVIII, 32—33.

204 Eusebiu nu pare a avea cunoştinţă de versiunea apocrifă creştină a Actelor *lui Pliat,*deşi se referă la ele, aşa cum o făcuseră şi Iustin *{Apoi.,* I, 25; 28) şiTerlulian*{Apoi.,* 5, 21). In schimb, el descrie pe larg (în *Istoria bis.,* IX, V, 1) pamfletul anticreştin pus în circulaţie pe vremea «tiranului» MaximinDaja în anii 311—312. Se ştie că potrivit «Actelor» apocrife Pilat ar fi raportat împăratului Tiberiu despre minunile, răstignirea şi învierea Domnului Hristos, precum şi despre pedeapsa dată de el (de către Pilat). împăratul Tiberiu ar fi propus senatului roman să treacă în rîndul zeilor pe Hristos şi pe Nfaica Lui.

plăsmuiri,

4. Autorii acestor *Memorii* pun pe vremea celui de al patrulea consulat al lui Tiberiu (adică în al Vl-lea an de domnie a lui) cele scornite cu atîtaneruşinare despre patimile Mîntuitorului; or, pe vremea aceea Pilat încă nu-şi primise încredinţarea de guvernator peste Iudeea (dacă peste tot trebuie să folosim mărturia lui Iosif), ceea ce dovedeşte cu claritate în sensul celor spuse mai înainte că Pilat a fost aşezat de Tiberiu ca guvernator peste Iudeea în al zecelea an de domnie a lui.

X

Despre arhiereii iudeilor sub care şi-a propovăduit Hristos învăţătura

1. în vremea aceea, potrivit Evanghelistului, în al XV-lea an al domniei lui Tiberiu şi în al IV-lea de guvernare a lui Pilat peste Iudeea, precum şi într-o vreme cînd slujeau ca tetrarhi peste restul Iudeii Irod (cel tînăr), Lisanieşi Filip, Mîntuitorulşi Domnul nostru Iisus, Hristo- sul lui Dumnezeu «avea ca la 30 de ani cînd a început să propovăduiască» [205], venind întîi la botez şi vestind Evanghelia Sa.

2. Sfînta Scriptură spune că toată durata propovăduirii Domnului a avut loc pe vremea arhiereilor Anna şi Caiafa, ceea ce vrea să spună că toată durata învăţăturii Sale s-a desfăşurat între anii cînd au servit aceşti arhierei. Or, dacă Iisus şi-a început propovăduirea sub arhieria lui Anna şi a durat pînă în vremea lui Caiafa[206], înseamnă că întreaga Lui propovăduire n-a durat chiar patru ani împliniţi.

3. întrucît încă de atunci nu mai erau în vigoare prevederile Legii, urmează că nu mai era actual nici obiceiul ca serviciile liturgice să fie încredinţate pe viaţăşi prin succesiune ancestrală, ci guvernatorii romani încredinţau arhieria cînd unuia, cînd altuia pe termen de un an [207]cel mult.

4. Iosif mărturiseşte numele a patru arhierei care s-au perindat In- cepînd de la Anna pînă la Caiafa, spunînd în aceeaşi carte a *Antichităţilor* sale următoarele : «ValeriusGratus după ce a depus din arhierie pe Anna a proclamat ca mare preot pe Ismael, fiul lui Favi, iar la puţin timp după aceea, înlăturîridu-l şi pe acesta, a aşezat ca arhiereu pe Ele- azar, fiul marelui preot Anna.

5. După ce a mai trecut un an l-a înlăturat şi pe acesta şi a încredinţat arhieria lui Simon, fiul lui Camit, care nici el n-a dus-o mai mult de un an, aşa că după el a venit (ca urmaş) Iosif numit şi Caiafa [1U].

---

205 Luca, 3, 23.

206 Anna şi Caiafa exercitau împreună, nu succesiv, funcţia de «mare preot» (M. Lagrange, *L'Evangileselortsaint Luc,* Paris, 1921, p. 102—103).

HO. Confuzie. Numirea era la cheremul guvernanţilor, dar ea nu se făcea decit pe durata unui singur an.

6. Aşadar, reiese că durata întreagă a propovăduirii Mîntuitorului nostru n-a fost mai lungă de patru ani împliniţi, întrucît patru mari preoţi au ocupat acest post pe eîte un an, începînd de la Anna şipînă la instalarea lui Caiafa. Că acest Caiafa era într-adevăr arhiereu în anul eînd a avut loc răstignirea Mîntuitorului ne-o spune cuvîntul inspirat al Evangheliei[208][209], aşaîncît cu ajutorul lui şi al celor spuse înainte e dovedit timpul cînd a avut loc propovăduirea lui Hristos.

7. Să mai adăugăm că la puţină vreme după începerea acestei propovăduiri El a chemat pe cei 12 apostoli, singurii pe care i-a şi numit printr-un dar deosebit «apostoli» [210], pe care «i-a trimis cîte doi înaintea feţei Sale în fiecare cetate şi loc, unde însuşi avea să vină» [211].

XI

Mărturii despre Ioan Botezătorul şi despre Hristos

1. Despre tăierea capului lui Ioan Botezătorul de către Irod cel tînăr ne informează atît sfintele cărţi ale Evangheliilor, cîtşi Iosif [212]atunci cîndaminteşte despre Irodiada, despre care ne spune că Irod a luat-o în căsătorie cu toate că era soţia fratelui său, după ce şi-a alungat pe cea care-i fusese soţie legiuită, deşi fusese şi ea fiica lui Areta regele Petreei, pe care o corupsese pe cînd încă îi trăia soţul. Din cauza aceleiaşiIrodiade, după ce a ucis pe Ioan Botezătorul, Irod a pornit cu război împotriva lui Areta pe a cărui fiică a necinstit-o.

2. Dar în acest război, aşa ne spune Iosif, a pierit întreaga armată a lui Irod drept pedeapsă pentru nelegiuirea săvîrşităfaţă de Ioan.

---

208 *Antlchlt. lud.,* XVIII, 34 ,· 35.
209 Malei, 26, 3 ; 57 j *Ioan,* 11, 49 ; 18, 13 ; 24 ; 29.
210 *Matei,* 10, 1 ; *Marcu,* 3, 14; *Luca,* 6, 13 ; 9, 1 etc.
211 *Luca,* 10, 1.
212*Matei,* 14, 1—12; *Marcu,* 6, 14—19; *Luca,* 3, 19—20. Iosif Flaviu, *Antichit. lud.,* XVIII, 109 - 114.

3. Acelaşi Iosif mărturiseşte[116] că Ioan era unul din cei mai drepți oameni şi că boteza, aşa cum de altfel ne relatează şi cele scrise în Sfintele Sqrjpturi. Tot el ne mai informează şi aceea că tot din pricina Irodiadeişi-a pierdut Irod tronul, fiind surghiunit împreună cu ea şipedepsiți să trăiască în oraşulVienne din Galia [213214215].

4. Toate acestea sînt descrise în a 18-a carte a «Antichităților», unde se scriu şi despre Ioan următoarele : «unii dintre iudei credeau că armata lui Irod a fost nimicită de Dumnezeu însuşi, Care a răzbunat astfel pe bună dreptate moartea lui Ioan, numit Botezătorul.

5. Căci intr-adevăr Irod a fost cel care a poruncit să-l omoare, cu toate că Ioan era un om bun care îndemna pe iudei să săvîrşească între ei numai fapte virtuoase, iar față de Dumnezeu să fie cu credințăşi să vină cu toții la botez, zice el, căci numai atunci e plăcut botezul, înaintea Domnului, dacă te cureți nu atît ca să ți se ierte anumite greşeli, cît mai ales să te purifici sufleteşte printr-o viață mai sfîntă.

6. Or, întrucîtmulțimile se strîngeau în jurul lui grăbindu-se să-i asculte predicile, Irod se temea de puterea de convingere pe care Ioan o avea asupra oamenilor, pe care i se părea că-i îndeamnă la un fel de răscoală, căci avea impresia că tot poporul înclina să meargă după sfaturile lui; de aceea socotind că-i mai bine înainte de a fi lăsat lucrurile să ajungă atît de departe, Irod a preferat să pună la cale uciderea lui decît să-i pară rău (în caz c-ar fi izbucnit o revoluție) că n-ar mai fi putut-o scoate la capăt. Din pricina acestei bănuieli, Ioan a fost aruncat în temnița din Maheront[us], de care am mai pomenit, şi acolo a fost «ucis» [216].

7. După ce am expus părerile lui Iosif despre Ioan, iată cu ce cuvinte aminteşte el şi despre Mîntuitorul nostru în aceeaşi scriere a sa : «In vremea aceea a trăit şi Iisus, un om înțelept, dacă în general poate fi el socotit om. Căci a săvîrşit minuni şi a învățat pe oameni să cunoască adevărul, cîştigînd în acest scop pe mulți dintre iudei şi pe mulți dintre păgîni.

8. Acesta a fost Hristos, Care deşi în urma denunțului unora dintre conducătorii noştri a fost osîndit de Pilat să moară pe cruce, totuşi cei care l-au iubit încă de la început n-au încetat s-o facă şi după aceea, închinîndu-I-se. Căci li s-a şi arătat după trei zile ca fiind din nou în viață, după cum deja mulțiprooroci preziseseră aceste minuni şi multe altele despre El. De fapt nici pînă azi n-a dispărut neamul creştinilor, rare-şi trag numeJe tocmai de la El» [12°].

9. Din clipa în care un istoric provenit tocmai din neamul iudeilor ne transmite în scrierea sa astfel de lucruri despre Ioan Botezătorul şi despre

213 *Antichit. tud.,* XVIII, 117.
214 Eusebiu confundă exilarea lui Irod Agripa în Galia cu cea a lui Arhelau (Iosif, *Antichit. iud.,* XVIII, 7), despre care am vorbit mai sus.
215 Actualmente, Mkaur, la 3 ore spre est de Marea Roşie.
110. *Antichit. iud.,* XVIII, 117—119.

Mîntuitorul nostru, cum să poată scăpa de învinuirea de plăsmu- itorineruşinaţi cei care au născocit *Memoriile*[217218] relative la aceste două personaje ?

Dar să fie destul cu cele spuse aici.

XII

Despre ucenicii Mântuitorului

1. Numele Apostolilor Mîntuitorului nostru sînt cunoscute de toţi, în schimb lista celor 70 n-o găsim nicăieri. Unul dintre ei trebuie să fi fost Barnaba, de care *aminteşte în* diferite locuri cartea Faptelor Apostolilor [219], iar în chip special Pavel în epistola sa către Galateni. Dintre ei mai făcea parte, după cum stă scris, Sostene[220], cel care scria împreună cu Pavel epistola către Corinteni.

2. Cel puţinaşa ne informează şi Clement în cartea a V-a a *Hipo- tipozelor* sale, atunci cînd citează ştirea lui Pavel despre Chifa : «CîndChifa a venit în Antiohia, pe faţă i-am stat împotrivă [221] socotindu-l şi pe el alături de cei 70 de ucenici şipurtînd ca un al doilea nume şi pe cel al apostolului Petru.

3. Şi Matia, cel «rare va fi numărat împreună cu ceilalţi Apostoli» ,[25], precum şi cel pentru care «s-au tras sorţi», trebuie să se fi învrednicit de a fi fost chemaţi îh rîndul celor 70. După cum se istoriseşte, dintre ei va fi făcut parte şiTadeu, despre care voi transpune[1] îndată o istorioară care a ajuns pînă la noi*[222223]*.

4. Dacă am cerceta mai atent, îndeosebi dacă am analiza mărturiile lăsate de Pavel, am vedea că numărul ucenicilor Mîntuitoruluia fost mai mare de 70.

---

217 Iosif Flaviu, *Antichit. iud.,* XVIII, 63—64. Autenticitatea acestui «testimo- niumflavianum», cum a fost numit de critica istorică (Eusebiu îl reproduce şi în *Demonstr. evang., III, III, 105—106 şi în Theotania,* V, 44), a fost mult discutată. îndeosebi se crede că ar fi fost interpolate expresiile : 1) «dacă în general poate fi socotit om» ; 2) «Acesta era Hristos» şi 3) «s-a arătat după trei zile ca fiind din nou în viaţă, după cum deja mulţiprooroci preziseseră aceste minuni şi multe altele despre El». Ch. Martin crede că autorul acestor glose ar fi Origen. Mulţi cercetători contestă întreg pasajul. Dar şi mai mulţi îl acceptă. Ad. Harnack îl admite socotind pe Iosif Flaviu un sincretist. G. Bardy înclină să creadă că mai acceptabilă pare a fi interpolarea celor trei afirmaţii. Oricum, toate variantele *Antichit. iud.* cuprind textul integral. Ambrozie şi Ieronim nu se îndoiau de integritatea textului. Interpolarea se va fi făcut fn sec. III. Dar la urma urmei, nimeni n-a pus la îndoială referatul lui Iosif Flaviu despre Ioan Botezătorul. De ce n-ar fi făcut-o şi pentru Iisus Hristos, chiar dacă în forma exprimării s-ar fi adăugat vreo expresie sau două ?

218 E vorba de Acfa*Pilati.*

219 Dar pe vremea lui Eusebiu nu se cunoştea numele tuturor celor 70 (72) de ucenici; deja înainte de anii 500 lista lor circula pretutindeni. Hennecke-Schneemel- Cher, *Neutestam. Apokryphen.*

220 *I Cor.,* 1, 1.

221 *Gal.,* 2, 11. Se vede că între cei 70 de ucenici era unul cu numele Kefa. In cazul acesta, aici (Ga/., 2, 11) n-ar fi vorba de apostolul Petru.

222 *Fapte,* 1, 23—26.

223 *Matei,* 18, 4 şi*Marcu,* 3, 14, pun pe Tadeu între cei 12 ppostoli, dar In listele lui Luca el lipseşte. AşadarTadeu va fi fost numai ucenic, nu apostol. Eusebiu afirmă şi el acest fapt aici mai jos, I, 13.

Căci după învierea sa din morțiMîntuitorul s-a arătat mai întîi lui Chifa, apoi celor doisprezece şi după aceea deodată la peste cinci sute de frați din care unii au murit — spune Pavel — dar dintre care cei mai mulți trăiesc pînă astăzi[224].

5. După aceea s-a arătat lui Iacov, care era unul din aşanumiții «frați ai Domnului». Apoi întrucît afară de aceştia existau, după pilda celor 12, încă un mare număr de apostoli, printre care trebuie amintit şi Pavel însuşi, acelaşi Pavel adaugă : «după aceea s-a arătat tuturor apostolilor».

Atîta despre apostoli.

XIII

Istorisire despre regele celor din Edessa

1. în legătură cu această istorisire, iată cum s-au petrecut lucrurile, întrucît dumnezeirea Domnului şiMîntuitorului nostru devenise cunoscută oamenilor în urma săvîrşirii puternicelor şi tainicelor Sale minuni, au fost cîştigați multe mii de oameni chiar şi dintre cei care locuiau în ținuturi străine, din cele mai îndepărtate de Iudeea, mai ales pentru că nădăjduiau că vor putea fi vindecațide boli şi de suferințe de tot felul.

2. Aşa se face că regele Abgar, care domnea cu mare cinste peste popoarele de dincolo de Eufrat şi care suferea cumplit de o boală trupească, după socotințeleomeneşti cu neputință de vindecat, auzind de vestitul nume al lui Iisus şi de minunile Lui recunoscute de toți, I-a trimis printr-un sol o smerită scrisoare, rugîndu-L să vină şi să-l vindece de boală.

---

224 7 Cor., *15, 5—7.*

3. Neputîndsfl dea altfel ascultare acestei cereri, Iisus l-a învrednicit totuşi de o scrisoare specială [225226], prin care-i făgăduia că-i va trimite pe unul din ucenicii Săi ca să-l vindece şi să-l mîntuiască pe elşi pe toţisupuşii lui.

4. După scurtă vreme făgăduinţa făcută regelui s-a şi împlinit, căci după ce Iisus a înviat din morţişi s-a înălţat la cer, Toma, unul din cei doisprezece apostoli, a trimis la Edessa, printr-o lucrare dumnezeiască, pe Tadeu, care şi el era numărat în rîndul celor şaptezeci de ucenici ai lui Hristos, ca vestitor şi propovăduitor al învăţăturii despre Hristos, aşa incit prin el au fost duse aici la îndeplinire toate făgăduinţeleMîn- tuitorului.

5. Există în această privinţăşi o mărturie scrisă scoasă din arhivele din Edessa, care era atunci oraş împărătesc. într-adevăr, între documentele obşteşti ale ţării privitoare la treburile vechi şi între cele rămase din timpul lui Abgar, se afla şi istoria următoare păstrată de atunci pînă azi. Cel mai bun lucru este să ascultăm glasul ei, aşa cum am luat-o din arhivă şi cum a fost tradusă textual din limba siriacă[129]: *Copie a epistolei scrise de toparhulAbgar către Iisus şi trimisă Lui prin solul Anania din Ierusalim.*

6. «Abgar, toparhul, fiul lui Uchama[227°], lui Iisus, bunului Mîntuitor, care s-a arătat în Ierusalim, salutare.

Auzit-am de tine că fără leacuri şi fără plante tămăduieşti. Mi s-a spus că pe orbi îi faci să vază, pe ologi să umble, pe leproşi îi curaţi[228], că alungi şi duhurile necurate şi pe demoni, că tot felul de boale vindeci, ba chiar că şi pe morţi îi înviezi.

---

225 Abgar V Uchama (sau Avgar ori Augar), regele din Osroene — cu capitala Edessa, a fost persoană istorică, domnind la Edessa în două rînduri: odată între anii **4** l.d.Hr. şi7 d.Hr., a doua oară între anii 13—60 d.Hr. Provincie romană încă de pe vremea lui Traian, statul Osroene este primul stat creştin de la finea sec. II, cînddomnea regele Abgar IX «cel mare», fapt pentru care a fost confundat Abgar V cu acest suveran. Spre a da vechime şi faimă mare, de origine apostolică acestui stat de la marginea imperiului creştin, s-a compus o corespondentă legendară, între AbgarşiIisus. Fiind bolnav, Abgar cere lui Iisus să vină să-l vindece. Iisus i-ar fi răspuns cft nu poate merge personal, dar îi va trimite un ucenic în persoana lui Tadeu, care venind l-a vindecat şi a creştinat pe toţi. Critica recunoaşte autentică scrisoarea lui Abgar, dar celelalte amănunte sîntromanţate. Eusebiu a copiat legenda din arhivele Edessel. Corespondenţa a circulat şi pe pămîntul românesc de mult timp. N. Carto) an, *Cărţile populare în literatura română,*Bucureşti, 1974, voi. II, p. 167—174.

226 Tradiţia consemnată de Eusebiu *(Istoria* III, 1, 1) spune că în părţileOsro- onel, la Părţi, a predicat apostolul Toma, cunoscut la sirieni şi sub numele de Tadeu. Moaştele sf. Toma erau păstrate pe la anul 394 în Edessa într-o biserică cu hramul sflntului, cum ne arată *Pelerinajul Eteriel* (ediţia «Sourceschrdtiennes, voi. 21, Paris, 1948, p. 168—174). Critica istorică recunoaşte că aceste ţinuturi erau creştinate înainte de anii 200. Ad. Harnack, M*issionundAusbreitung...,* ed. 4, II, p. 678—680.

227 Cel negru.

228 *Matei,* 11, 5.

7. Şi auzind eu toate acestea despre tine, am socotit în gîndul meu din două lucruri una : ori că eşti Dumnezeu care ai coborît din cer şi faci astfel de minuni, ori că eşti Fiul lui Dumnezeu cel ce face astfel de minuni.

8. Drept aceea îți scriu acum şi te rog să osteneşti a veni pînă la mine, ca să mă izbăveşti de boala pe care o am. Căci am mai înțeles că iudeii murmură împotriva ta şi vor să-ți facă rău. Eu am cetatea prea mică, dar îndeajuns amîndurora pentru a petrece cu cinste».

9. (Aceasta e epistola scrisă de Abgar luminată oarecum de lumina dumnezeiască. Şi acum să ascultăm şi epistola pe care a scris-o Iisus şi care i-a fost adusă de acelaşi sol, scurtă, dar fără îndoială plină de înțeles. Iată textul ei) [229].

Răspunsul lui Iisus prin solul Anania către toparhulAbgar

10. «Fericit eşti (Abgare) de vreme ce ai crezut în mine fără să mă fi văzut, căci scris este despre mine, că cei ce mă vor vedea nu vor crede, pentru ca şi cei ce nu m-au văzut să creadă şi să fie vii. Iar cît despre ceea ce-mi scrii ca să vin la tine, trebuie să împlinesc mai întîi toate cele pentru care sînt trimis [230], iar după ce le voi plini, să mă înalț către Părintele Cel ce m-a trimis. Iar după ce mă voi fi înălțat la El[231], îți voi trimite pe unul din ucenicii mei, care şi de boală te va tămădui, şiviața cea veşnicăîți va dărui țieşi celor ce sînt cu tine».

11. în afară de această epistolă se mai afla acolo următoarea notiță scrisă tot în limba siriacă :

«După înălțarea lui Iisus la cer, Iuda numit Tadeu a trimis lui Abgar pe apostolul Tadeu, care era unul din cei şaptezeci de ucenici. La sosirea lui, acesta a găzduit la unul Tobie, fiul lui Tobie. După ce s-a auzit vorbindu-se despre el, a fost înştiințatAbgar că un apostol al lui Iisus se află în cutare loc, aşa după cum i se făgăduise.

12. Intre timp, cu puterea lui Dumnezeu, Tadeu începuse să vindece tot felul de boli, de suferințe, încît pe toți îi cuprinsese uimirea. Auzind Abgar de aceste minuni şi lucrări uimitoare şi-a dat seama că acesta trebuie să fie cel de care îi scrisese Iisus : «După ce mă voi fi înălțat la cer, îți voi trimite pe unul din ucenicii mei care te va vindeca de toate neputințele tale».

229 Textul între paranteze lipseşte în manuscrisele siriene şi latine. *Ioan,* 20, 29.
230 *Matei,* 3, 15.
231 *Ioan,* 12, 32.

13. De aceea *a* chemat la sine pe Tobie, la care găzduia apostolul, şi i-a zis : «Am auzit că un om făcător de minuni găzduieşte în casa ta. Trimite-l la mine». Atunci Tobie s-a dus la Tadeuşi i-a spus : «PrinţulAbgar a trimis după mine şi mi-a poruncit să te conduc la el ca să-l Insănătoşezişi pe el». Tadeu a răspuns : «voi merge pentru că şi împuternicire mi s-a dat ca să vin la el».

14. A doua zi dis-de-dimineațăTobie a luat pe Tadeuşi s-au dus la Abgar. Cînd au sosit acolo, toţi mai marii ţinutului erau de faţăstînd In picioare în jurul toparhului. Încă de cînd a intrat apostolul Abgar a văzut un anumit semn [133] pe faţa apostolului Tadeuşi îndată s-a închinat înaintea lui Tadeu, ceea ce a uimit pe toţi cei de faţă, întrucît ei nu văzuseră arătarea de pe faţa apostolului, pe care singur Abgar o văzuse.

15. Acesta a întrebat pe Tadeu : «Intr-adevăr, tu eşti acel ucenic al lui Iisus, despre care m-a înştiinţatzicîndu-mi : «Iţi voi trimite pe unul din ucenicii mei, care te va vindeca şi-ţi va da viaţă» ? Tadeu i-a răspuns : «Întrucît ai crezut cu tărie în Cel care m-a trimis, iată de aceea m-a trimis la tine. Şi acum, dacă crezi în El, dorinţele inimii tale îţi vor fi împlinite aşa după cum ai crezut.

16. Mîntuitorul nostru a împlinit mai întîi voia Tatălui Său şi abia după ce a împlinit-o, s-a întors din nou lîngă Tatăl Său».

17. La care Abgar a răspuns : «Cu atîta tărie am crezut în El, încîtaş fi fost în stare să plec cu armata să nimicesc pe iudeii care L-au răstignit, dacă n-aş fi fost împiedicat de la aceasta de Imperiul Roman». La care Tadeu a răspuns : «De aceea în numele Domnului pun mina mea peste tine». Şi îndată ce a făcut acest lucru regele s-a vindecat de boala lui şi de suferinţele care-l încercau.

18. Abgar s-a minunat că după cum auzise vorbindu-se despre Iisus acelaşilucru îl simţiseşi prin mijlocirea ucenicului Său, Tadeu : că şiel vindeca fără leacuri şi fără plante, ba încă nu numai pe el, ci şi pe Abdos, fiul lui Abdos, care suferise de podagră. Căci şi acesta a venit la el îngenunchind înaintea lui şi tot aşa a fost vindecat prin rugăciune şi prin punerea mîinilor. Dar încă şi pe alţimulţi oameni i-a mai vindecat săvîrşind mari minuni şi propovăduind cuvîntul Domnului.

19. La toate acestea zise Abgar : «Tu, Tadeu, săvîrşeşte toate acestea prin puterea lui Dumnezeu despre care nici noi nu ne putem mira destul. Dar pe lîngă aceasta, te rog să ne înveţi cum s-a făcut venirea Domnului, cum s-a întrupat ea, care e puterea Lui şi cu ajutorul cui a făcut El ceea ce am auzit spunîndu-se». [232]

20. La care Tadeua răspuns : «Acum voi tăcea un timp. Intrucitinsă am fost trimis să-ţivestesc cuvîntul, adună-ţi pe mîinedimineaţă pe toţi sfetnicii. Voi propovădui înaintea lor şi voi semăna în ei cuvîntulvieţii[233], întrucît voi vorbi despre venirea lui Iisus, despre chemarea Lui, despre scopul pntru care L-a

232 In text îpajxa —vedenie, arătare, ca în *Fapte,* 7, 31 j 10, 3 etc.
233 *Matei,* 13, 19; *Luca,* 8, 12.

trimis Tatăl Său în lume, despre pu^ terea, despre minunile şi tainele pe care le-a adus în lume, cu ce putere le-a săvîrşit, apoi despre învăţătura Lui, cum s-a plecat şi s-a smerit El, noutatea chemării sale, în ce chip s-a lăsat El înjosit şi apăsat, ca şi cum s-ar fi lipsit de dumnezeirea Sa, micşorîndu-se pe Sine, despre răstignire, despre coborîrea la iad, cum a rupt zăvoarele care nu mai fuseseră rupte din veac, sculînd la viaţă pe cei morţişiducîndu-i iarăşi în mare număr la Tatăl Său».

21. Abgar a poruncit aşadar să strîngă dis-de-dimineaţă pe sfetnicii sai să audă predica lui Tadeuşi după aceea a poruncit să-i dăruiască aur şi alte metale preţioase, dar acesta n-a vrut să primească, spu- nîndu-le : «dacă ne-am lipsit pînăşi de bunurile noastre, cum am putea primi pe ale altora ?» Aceasta s-a întîmplat în anul 340» [234].

Iată ce am socotit că nu-i fără folos să vi le traduc textual din limba siriacăşi pe care le-am găsit că-şi au aici locul lor potrivit.

234 E vorba de era seleucidă (de la SeleucNicator) care începe cu data de 1 oct. anul 312 în urma bătăliei de la Gaza. Scăzînd 312 din 340 am avea 28/29 ani data morţiiMîntuitorului. Abia după ce am calcula — după Eusebiu — şi cei trei ani de activitate a Mîntuitorului am avea anul 32 ca an al morţii Domnului.

CARTEA A DOUA

In cartea primă a istoriei noastre bisericeşti am relatat întîi pe scurt, ca un fel de introducere la cele ce vor urma, despre dumnezeirea Cuvîn-tulili Mîntuitor, despre vechimea învățăturii noastre de credință, despre felul de viețuire evanghelică a creştinilor, dar mai ales despre venirea nu prea de mult în lume a Mîntuitorului, despre pătimirile Lui, precum şi despre alegerea apostolilor Săi. în aceasta (a doua carte) vom cerceta evenimentele care au avut loc după înălțarea Lui la cer, în care scop ne folosim pe de o parte de Sfintele Scripturi, iar pe de alta, vom istorisi după izvoare profane, pe care le vom aminti cînd va fi cazul.

I

Despre viața Apostolilor după înălțarea la cer a Mîntuitorului

care era «logodit avea in plntece din Duhul Sflnt încă înainte de a fi ei împreună» [6] — acest Iacov, căruia cei vechi îi dădeau porecla de «cel drept», din pricina deosebitei sale evlavii, a ajuns, după cum se spune, să fie aşezat cel dinţii pe scaunul episcopal din Ierusalim.

3. Iată ce spune şi Clement în a şasea carte a *Hypotipozelor* sale [7]: «După înălţareaMîntuitorului la cer, Petru, Iacov şi Ioan, ca unii care fuseseră cinstiţi în chip deosebit de însuşiMîntuitorul, nu au ajuns să se certe întreolaltă pentru întîietate, ci au ales pe Iacov cel drept ca episcop în Ierusalim».

4. Iar în a Vil-a carte a aceleiaşi scrieri ne mai spune şi alte lucruri : «...lui Iacov cel drept, lui Ioan şi lui Petru Mîntuitorul după învierea Sa le-a încredinţat darul cunoaşterii, pe care aceştia l-au împărtăşit apoi şicelorlalţi 70, dintre care făcea parte şi Barnaba».

5. Aşaîncît existau doi cu numele Iacov : pe de o parte, Iacov «cel drept», care a fost aruncat de iudei de pe acoperişul templului şi apoi bătut cu un drug de fier de un pioarpînă a încetat din viaţă, iar pe de altă parte cel căruia i s-a tăiat capul[8]. Aşadar, pe bună dreptate, spunea Pavel : «pe altul din apostoli n-am văzut (atunci în Ierusalim n. tr.) decît numai pe Iacov, fratele Domnului» [9].

6. Tot în aceeaşi vreme făgăduinţele pe care Mîntuitorul le-a făcut regelui din Osroeneşi-au primit şi ele împlinirea : într-adevăr, în urma unei lucrări dumnezeieşti, Toma a trimis pe Tadeu în Edessa ca vestitor şi evanghelist al învăţăturii despre Hristos, după cum am arătat ceva mai înainte şi după cum ne informează o scriere [10] aflată chiar în acea localitate.

7. Iar Tadeu, odată sosit în acele locuri, a vindecat pe Abgar prin puterea cuvîntului Domnului şi prin felul neaşteptat al minunilor sale, a pus în mirare pe toţilocuitorii acelei cetăţi uimindu-i atît de mult prin faptele sale şiconvingîndu-i să se închine puterii lui Hristos, încîtpînă la urmă i-a făcut ucenici ai învăţăturiimîntuitoare a lui Hristos. De atunci şipînă azi întreg oraşulEdessaşi-a închinat viaţa numelui lui

ştirile sale Eusebiu este un bun martor al tradiţiei ortodoxe, care respinge părerea lui Ieronim. A se vedea *Studiul Noului Testament* (colectiv), Bucureşti, 1954, p. 177—178.

6. *Matei,* 1, 18.
7. Clement Alex., Hypofyp., fragm. 10. Staehlin, III, 198, (citat după Bardy, o. c. p. 49).
8. *Papte,* 12, 2.
9. *Gal.,* 1, 19.
10. Aici, mai sus I, XIII. 235

Hristos, constituind o puternică mărturie a binefacerii arătate de Mîntui- torul faţă de locuitorii ei[11].

8. Dar să lăsăm acum aceste ştiri luate după vechi documente istorice şi să ne întoarcem iarăşi la dumnezeiasca Scriptură. Cu ocazia muceniciei lui Ştefan, o primă şi mare prigoană s-a dezlănţuit de către iudei împotriva Bisericii din Ierusalim, aşaîncît, cu excepţia celor 12, toţiceilalţi s-au împrăştiat prin Iudeea

şi Samaria [12]; unii din ei ajungînd, după cum ne spune Sfînta Scriptură, pînă în Fenicia, în Cipru şi Antiohia nemaiîndrăznind să vestească printre păgînicuvîntulcredinţei, ci s-au mărginit să-l propovăduiască doar iudeilor [13].

9. In zilele acelea şi Pavel spumega de ură împotriva Bisericii[14], in- trînd prin casele creştinilor, tîrînd pe bărbaţişi pe femei şipredîndu-i în temniţă.

10. Dar şi Filip, unul din cei aleşi deodată cu Ştefan pentru slujba diaconiei[15], aflîndu-se printre «cei împrăştiaţi», a venit în Samaria şi fiind, plin de putere dumnezeiască, a predicat cel dintîicuvîntul între oamenii ţinutului aceluia ,• atît de bogat a fost harul dumnezeiesc care-l însoţeaîncîtpînăşi Simon Magul a fost răpit de cuvintele sale împreună cu o foarte mare mulţime.

11. De fapt, acest Simon ajunsese pe vremea aceea să farmece în aşa măsură pe cei care se lăsau înşelaţi de magia lui, încît unii îl socoteau a fi «puterea cea mare a lui Dumnezeu» [16]. Atunci dar, fi- de Filip, Simon s-a prefăcut că vrea şi el să îmbrăţişezecredinţa în Hristos, cerînd chiar să fie botezat.

12. De altfel trebuie să admirăm ceva la cei care şi azi mai fac parte încă din blestemata erezie care-i poartă numele [17]: după obiceiul strămoşului lor, ei se furişează pe toate căile în Biserică întocmai ca o ciumă,

11. Tradiţia armeană a *DiciascalieiAddai* ne spune că în afară de arhivele creştine ale cetăţiiEdessaÎnsuşi chipul Mîntuitoruluişi cel al regelui Abgar erau pictate pe poarta cetăţii. Să nu se uite apoi că în anul 944 basileii bizantini aduceau tot din această cetate celebrul *Mandileion* (SfîntulAier) depunîndu-l în Constantinopol, d.p. Împăratul Constantin VII Porfirogenitul. H. Beck, *KircheundTheologie...,*Miinchen, 1959, p. 551—552.
12. *Fapte,* 8, 1.
13. *Fapte,* 11, 19.
14. *Fapte,* 8, 1—3.
15. *Fapte,* 6, 5.
16. *Fapte,* 8, 9—10.
17. Credem că Eusebiu greşeştecînd spune că şi în vremea lui mai existau aderenţi ai acestei erezii cîtă vreme pe la 248 Origen spune *(Contra Iui Celsus,* I, 41 j 57) că «In toată lumea abia dacă mai sînt 30». Şi Epifanie (C. *Haeres.,* XXI, Migne, P.G., 41) spunea că erezia lui Simon s-a stins de mult. Confuzia făcută de sfîntul Iustin *(Apoi. I,* XXVI; LVI i *Apoi. II,* XV şi*Dial.* CXX) privind pretinsul cult al lui Simon la Roma, («SlmoniSunctoDeo») era în legătură cu zeul sabin SemoSancus.

şi ca o rîie, provocind cele mai mari pagube celor care sint în stare să le strecoare otrava ascunsă în ei, cea atît de greu de vindecat şiatît de puternică. Cei mai mulţi dintre ei au fost totuşiexcluşi îndată ce a fost dată pe faţă răutatea lor, aşa cum a fost cazul chiar cu Simon însuşi, care a fost ruşinat de Petru din cauza înşelăciuniişi pentru care şi-a primit pedeapsa cuvenită [236].

13. Dar întrucît propovăduirea mîntuirii făcea progrese de la o zi la alta, o întîmplare dumnezeiască a făcut să vie dinţara etiopienilor un slujbaş al reginei din ţara aceea, în care, potrivit unei tradiţii vechi, la cîrmă se află şi azi tot o femeie [237]. El a fost cel dintîi dintre păgîni care cu ajutorul unei arătări

---

236 *Fapte,* 8, 15—24.
237 *Fapte,* 8, 26—38. Pliniu cel Tînăr relatează *(Hist. nat.,* VI, 35) că In Insula Meroe pe Nilul superior, în Nubia, domnea de multă vreme o regină cu numele Can- dachia. Cît răsunet va fi avut convertirea reginei nu se ştie. Proporţii mai mari va avea în sec. IV activitatea misionară a lui Frumenţiu (Socrate, *Istoria bis.,* I, 19, Migne, P. G„ 67), p. 128.

dumnezeieşti a fost adus de Filip să guste din părtăşia la tainele Cuvîntului dumnezeiesc, incit s-a făcut pîrgă a credincioşilor din întreaga lume, iar tradiția ne istoriseşte că odată ajuns acasă a fost primul care a propovăduit acolo cunoaşterea lui Dumnezeu cel peste toate şi petrecerea răscumpărătoare a Mîntuitorului printre oameni. Prin el s-a împlinit proorocia [238] : «Etiopia va întinde mai înainte la Dumnezeu, mîna ei».

14. în vremea aceea Pavel, «vasul alegerii» [239], ca «apostol nu de la oameni, nici prin om, ei prin descoperirea lui Iisus Hristos însuşişi a lui Dumnezeu-Tatăl, Care L-a înviat pe El din morți» [240], a fost socotit şi el vrednic de a fi chemat printr-o arătare şi printr-un glas ceresc [241] care a însoțit descoperirea.

II

Ce impresie a tăcut asupra lui Tiberiu referatul lui Pilat despre Hristos

1. După ce uimitoarea sculare din morțişiînălțarea la cer a Mîntuitorului nostru au ajuns să fie cunoscute de cei mai mulți, întrucît un vechi obicei cerea guvernatorilor provinciali să întocmească celor ce dețineau puterea imperială un raport despre tot ce s-a mai întîmplat nou, în aşa fel încît să nu le scape nimic neamintit, a ajuns şi Pilat să

238 *Ps.* 67, 32.
239 *Fapte,* 9, 15.
240 *Gal.,* 1, 1.
241 *Fapte,* 9, 3—6.

aducă la cunoştinţa Împăratului liberiu zvonurile care circulau deja prin Întreagă Palestina despre învierea din morţi a Mîntuitorului nostru Iisus, precum şi despre alte minuni în care poporul crede, spunînd că din moment ce a înviat din morţi, E,1 este cu adevărat Dumnezeu.

2. Probabil că Tiberiu va fi adus acest lucru la cunoştinţa senatului [242], dar acesta n-a vrut să ia la cunoştinţă[243] poate pentru că despre aşa ceva nu se făcuseră cercetări mai devreme, căci, potrivit unei legi mai vechi, la romani nimeni nu putea fi recunoscut ca Dumnezeu decît prin- tr-un vot şi printr-o hotărîre a senatului. In realitate însă acest lucru nu s-a făcut pentru că învăţăturamîntuitoare a propovăduirii dumnezeieşti n-avea nevoie de aprobarea şi recomandarea oamenilor.

3. Cu toate că senatul ar fi respins propunerea făcută în legătură cu Mîntuitorul nostru, totuşi Tiberiu va fi rămas pe lîngă părerea pe care şi-a făcut-o de la început şi nu va fi luat nici o măsură împotriva Învăţăturii lui Hristos. Iată ce comunică în această privinţă Tertulian, foarte bun cunoscător al legilor romane, vestit de altfel şi ajuns a fi dintre cei mai cunoscuţi la Roma în urma *Apologiei pentru creştini,* scrisă de el în limba latină şi tradusă în greceşte, în care declară următoarele :

5. «Ca să putem discuta despre obîrşia legilor de acest fel, va trebui să ştim că la romani exista o veche hotărîre ca nici un zeu să nu fie consacrat de împărat fără aprobarea senatului. Aşa a procedat M. AemiliusScauruscînd a fost vorba de un zeu oarecare cu numele Al- burnus. Faptul acesta vine şi el în sprijinul cauzei noastre fiindcă la voi divinitatea trebuie să fie recunoscută de oameni. Dacă un zeu nu place omului nu va fi zeu ; măcar în această privinţă omul se cade să fie binevoitor zeului.

6. Astfel Tiberiu, în timpul căruia numele de «creştin» a apărut pe lume, a supus senatului faptele privitoare la această învăţătură, aşa cum ele îi fuseseră aduse la cunoştinţă din Palestina, de unde a pornit ea, arătînd senatorilor că lui nu-i displace deloc. Dar senatul a respins-o pentru motivul că ea nu fusese în prealabil aprobată de o lege. Tiberiu a rămas la părerea sa şl a ameninţat cu moartea pe cei care învinuiau pe creştini» [244]. In iconomia Sa, Providenţa dumnezeiască a purtat de grijă ca încă de la început învăţarea Evangheliei să se răspîndească în mod nestînjenit în toate părţile lumii.

242Nu-i exclus ca guvernatorii să fi făcut astfel de rapoarte împăratului. Dovadă cazul lui Pliniu către împăratul Traian (Plinius cel Tînăr, Opere *complete,* traducere, note şiprefaţă Liana Manolache, Bucureşti, 1977, p. 343—344). Credem că o astfel de informare va fi avut loc şi pe vremea lui Tiberiu, de către Pilat, dar e greu de crezut că împăratul va fi adus cazul şi la cunoştinţa senatului, care în această epocă a imperiului avea un rol destul de redus faţă de epocile anterioare.

2.0. Totuşi faptul că atîtsfîntul Iustin *(Apoi. I,* XXXV, 9 ; XLVIII, 3) cîtşiTertu- llan*(Apoi.* V, *2;* XXI, 24) vorbesc hotărît despre o informare a împăratului, constituie un fapt care nu poate fi pus prea uşor la îndoială indiferent de amănuntele complexe alo *Actelor creştine ale Iui Pilat,* care sînt confirmate şi de multe variante ale unor «crieri apocrife.

244Tertulian, *Apologeticum,*trad, rom. («P. S. B.», 3, Bucureşti, 1981, p. 46). Nu credem că întreagă această problemă ar fi doar o «născocire cu scopuri apologetice iniţvată de unii creştini», cum vrea H. Kraft, o. c. p. 121.

III

Cum de s-a răspîndit în scurt timp învățăturacreştină în toată lumea

1. Fără îndoială că numai datorită unei puteri cereştişi unui ajutor de sus a putut străluci asemeni razelor soarelui în toată lumea învățăturamîntuirii. In scurtă vreme glasul de Dumnezeu păzițilorevanghe- liştişi apostoli a răsunat, cum zice Sfînta Scriptură[245], în toată lumea şi «pînă la marginile lumii au ajuns cuvintele lor».

2. Şiintr-adevăr, în scurtă (vreme au răsărit în toate oraşeleşi satele, ca nişte «arii» [246] pline, o mulțime de biserici puternice şi pline de credincioşi. Cit despre cei ale căror suflete erau apăsate fie de moştenirea obiceiurilor strămoşeşti, fie de rătăcirea vechii boli a închinării superstițioase la idoli, datorită puterii lui Hristos şi în urma învățăturii, precum şi a minunilor săvîrşite de apostolii Săi, au fost şi ei eliberați cumva de acele îngrozitoare robii şiscoşi din grelele cătuşe (ale păcatului, n. tr.). In acest scop s-au lepădat şi ei de orice formă de închinare drăcească la mai mulți dumnezei, mărturisind că există numai un singur Dumnezeu, Care a făcut toate, Căruia I se închină după adevărata credință printr-o dumnezeiască şiînțeleaptă slujire răspîndită de Mîntui- torul în toată lumea.

3. Şiintr-adevăr, harul lui Dumnezeu începuse să se răspîndeascăşi peste celelalte popoare — mai întîi în Cezareea Palestinei, unde Cor- neliu, cel dintîi, a primit credința în Hristos, el şi casa lui, printr-o descoperire dumnezeiască şi în urma .strădaniilor apostolului Petru [247]. După aceea au venit la credință un mare număr de păgîni din Antiohia, cărora le-au propovăduit cei împrăştiați de prigoana pornită împotriva lui Ştefan, aşa incit Biserica din Antiohia a ajuns să fie curînd înfloritoare şi populată, dovadă că deja de atunci se aflau în ea mulțime de proorocirefugiați din Ierusalim, între ei Barnaba şi Pavel, precum şl o mulțime de alțifrați, căci tot acolo a şi apărut atunci, ca dintr-un izvor bogat şi puternic, numele de «creştin» [248].

4. Iar cîndAgav, unul din proorocii de acolo, a vestit că va veni în curînd o secetă, atunci tot de acolo au fost trimişi la Ierusalim Pavel şi Barnaba în scopul într-ajutorării frățeşti[249].

IV

După moartea lui Tiberiu, Gaius a pus pe Agripa rege peste iudei, surghiunind pe Irod pentru totdeauna

245 *Ps.* 18, 4.
246 *Matei,* 3, 12; *Luca,* 3, 17.
247 *Fapte,* 10, 1—48.
248 *Fapte,* 11, 19—26.
249 *Fapte,* 11, 27—30.

1. După ce Tiberiu a domnit cam douăzeci şi doi de ani[250]şi după ce a venit la cîrmăGaius, acesta a încredinţat coroana de rege al iudeilor lui Agripa, punîndu-l în acelaşi timp ca rege şi peste tetrarhiile lui Filip şiLisanias, la care a mai adăugat după scurtă, vreme încă o tetrarhie, de astă dată a lui Irod [251], pe care l-a surghiunit pentru totdeauna, dimpreună cu Irodiada, căci el fusese cel care domnise pe vremea răstignirii Mîntuitorului[252]şi care-şi mai agonisise şi alte foarte multe crime, după cum mărturiseşteşi Iosif[253254].

2. Sub Gaius a ajuns la foarte mare faimă nu numai printre ai noştri[S6], ci şi printre cei crescuţi în ştiinţele profane, Filon, un evreu, care se trăgea dintr-o familie foarte veche, dar care nu era cu nimic în urma celor mai vestiţi dintre toţislujbaşiiaflaţi în Alexandria.

3. Cît era de mare şicît de importantă era vrednicia muncii pe care a depus-o în ştiinţeledumnezeieşti ale ţării sale e un fapt cunoscut de toţi. Cît despre filosofia şi despre artele liberale ale educaţieigreceşti, nu-i nevoie s-o mai spunem noi, după ce ştim că el studiase şiînvăţătura lui Platon şi a lui Pitagora, aşaîncît întrecea în rîvna lui pe toţi cei din vremea sa.

250 împăratul Tiberiu a domnit între anii 14—37 d.Hr., în total 22 ani, 6 luni şi 26 zile.

251 Gaius Caligula a domnit doar 4 ani (37—41 d.Hr.). Agripa i-a fost cel mai bun prieten, de aceea l-a eliberat din temniţăşi i-a dat sub stăpînire toate patru tetrarhiile. Amănunte, Valesius în Migne, P.G., 20, p. 146.

252 *Luca,* 23, 6—12.

253 *Antlchit. lud.,* XVIII, 224.

254 Eusebiu vorbeşte admirativ despre Filon din Alexandria (25 Î.Hr. — 50 d.Hr.), probabil din pricina rolului predominant pe care-l acordă acest filosof Logosului dumnezeiesc, deşi pentru el Logosul nu e o persoană în sinul Sfintei Treimii, iar prin abuzul lui do alegorizare a realităţilor biblice şi istorice el se îndepărtează de adevărurile creştine. J. Danielou, Or/gfene, Paris, 1948, p. 179 şi urm.

V

Filon trimis sol In numele iudeilor, pe lingă Gaius

1. In 5 din cărţile sale istoriseşte Filon ce s-a îmtîmplat iudeilor pe vremea împăratului Gaius[255]. în acelaşi timp el ne dă ştiri despre nebunia lui Gaius de a se declara zeu şi de a săvîrşi alte mii de fapte nebuneşti în timpul domniei lui, între altele şi o serie de nenorociri provocate în paguba iudeilor, precum şi despre solia pe care a împlinit-o cînd a fost trimis la Roma în folosul confraţilor săi din Alexandria şi, în sfîrşit, despre încercarea de apărare a tradiţiilor iudaice în faţa lui Gaius, din care n-au rezultat decît batjocuri şiderîderişi care era să-l coste chiar şiviaţa.

2. La aceste evenimente se referă şi Iosif în cea de a 18-a carte a *Antichităţilor* sale, unde scrie textual: «Cu ocazia răscoalei, care s-a iscat în Alexandria, între iudeii de acolo şi între păgîni[256], au fost aleşicîte 3 delegaţi din ambele partide răsculate[257], spre a se prezenta în faţa lui Gaius.

3. Unul dintre delegaţiipăgînilor alexandrini era şiApion[258], care de multe ori blasfemiase pe iudei, aducîndu-le între altele şi învinuirea că în vreme ce toţiceilalţisupuşi ai imperiului roman au ridicat în cinstea lui Gaius altare şi temple socotindu-l şi altfel a fi în toate privinţele deopotrivă cu zeii, singuri iudeii erau de părere că pentru iudei e lucru ruşinos să cinsteşti pe împărat închinîndu-te unor statui şi să faci acolo jurămînt în numele lui.

4. Faţă de aceste multe şi grele învinuiri, prin care nădăjduise că-l va aţîţa pe Gaius împotriva noastră, singur Filon, căpetenia delegaţiei iudaice, om vestit în toate, frate cu Alexandru Alabarhul[259], el însuşi un filosof isteţ, a fost în stare să respingă cu tărie aceste acuzaţii.

5. Dar împăratul Gaius i-a închis gura şi i-a poruncit să plece, dovadă că era mîniosşi pornit să ia atitudine dură împotriva delegaţilor iudei. Adîncmîhnit, Filon s-a retras zicînd iudeilor care erau în jurul lui că ar trebui s-avem răbdare căci, cu toate că Gaius s-a supărat pe noi, totuşi prin aceasta el n-a făcut altceva declt să pornească şi mai mult pe Dumnezeu Împotriva lui» [42].

Aceasta e mărturia lui Iosif în scrierea sa *Legatio ad Gaium.*

6. Dar în aceeaşi scriere a sa, *Legatio ad Gaium,*însuşi Filon descrie amănunţitşi corect cele întîmplate atunci. Cea mai mare parte din această relatare voi lăsa-o însă afară, amintind mai încolo numai faptele care vor dovedi şi mai clar cititorilor că ceea ce li s-a întîmplat iudeilor atunci provine din nelegiuirea săvîrşită de ei împotriva lui Hristos.

---

255 Din cele 5 scrieri ale lui Filon amintite de Eusebiu aici, nu ni s-au păstrat decîtcărţile III *(Contra Flaccum),*şi IV *(Legatio ad Gaium).* Cea mai nouă ediţie a operelor lui Filon (35 volume) ne-a dat-o Institutul «SourcesChretiennes», Paris, 1961— 1982.

256 Răscoala a avut loc în toamna anului 38.

257 *Antichit. iud.,* XVIII, 257—260.

258 Veche familie aristocratică în Egipt, conducătorul partidei anti-iudaice.

259 Personaj istoric. Cuvîntul «alabark» însemnează perceptor de dări pe coasta arabă a Nilului. E, Schuerer, o. c., III, 132 —134.

VI

Nenorocirile care s-au abătut asupra iudeilor provin din nelegiuirile comise de ei împotriva lui Hristos

1. Filon relatează mai întîi că pe vremea lui Tiberiu cea mai mare influență asupra tuturor persoanelor din jurul împăratului o avea Seia- nus[43], care se silea din toate puterile să stîrpească cu totul pe evrei şi că, pe de altă parte, în Iudeea Pilat — pe vremea căruia s-au săvîrşit toate nelegiuirile împotriva Mîntuitorului — i-a tulburat nespus de tare pe iudei prin aceea că a luat măsuri (socotite de iudei ilegale) împotriva templului din Ierusalim[44], care pe atunci stătea încă în picioare.

După ce a murit Tiberiu, puterea a revenit Iui Gaius, care pe mulți i- a nedreptățit, dar cel mai mult se pare că a avut de suferit poporul evreiesc de pretutindeni. Ne putem face o idee despre acest lucru chiar şi numai citind cîteva fapte din scrierea lui Filon, care spune textual:

2. «Atît de nefiresc era felul de a se purta al lui Gaius cu toată lumea şi îndeosebi Cu neamul evreiesc pe care l-a persecutat cu toată ura, incît le-a sechestrat casele de rugăciune [45] din toate oraşele, începînd cu cele din Alexandria, punînd în locul lor chipurile şi statuile cu efigia lui proprie (căci prin aceea că le-a îngăduit altora să le aşeze, a făcut acest lucru chiar cu puterea lui). Cît despre templul din oraşulsfînt, care se păstrase încă neatins şi cu vechiul drept de azil, el l-a desființatşi l-a transformat într-un sanctuar pentru el, care să fie numit «sanctuarul noului Zeus EpifaniusGaius» [46].

42. Filon, *Legatio ad Gaium,* ed. A. Pelletier, Paris, 1972, 24, 38.
43. Prefectul pretoriului pe vremea lui Tiberiu.
44. A se vedea aici mai jos.
4.r). *Fapte,* 16, 13.
4G. Filon, Legatio ad Gaium, 43.

3. Dar mai sint încă multe alte nenorociri, care nici nu se pot descrie şi care au căzut pe capul iudeilor din Alexandria pe vremea domniei aceluiaşiGaius, după cum le-a istorisit acelaşi scriitor într-o altă scriere intitulată *Despre virtuți*[260]*,* fapt pe care-l întăreşteşi Iosif, arătînd că probabil începînd de pe vremea lui Pilat şi a nelegiuirilor săvîrşite împotriva Mîntuitorului au început şi nenorocirile care s-au abătut asupra întregului neam al iudeilor.

4. Ascultați, dar, ce relatează acest ultim scriitor în a doua carte a *Războiului Iudaic,* unde grăieşteaşa : «Trimis în Iudeea de către Ti- beriu ca guvernator, Pilat a dat ordin să fie aduse în Ierusalim pe furiş noaptea chipurile mascate ale Cezarului care se numeau «insigne». A doua zi dis-de-dimineață faptul acesta a provocat o foarte mare tulburare printre iudei, care într-adevăr apropiindu-se au rămas consternați de uimire în fața acestei privelişti. Legile

---

260 Titlul acesta pare a fi o introducere generală privind activitatea ambasadei iud,aice la Roma la care participă şi Filon.

evreieşti fuseseră călcate în picioare întrucît ele interziseseră să se aducă în oraş vreun chip (al unui zeu, n. tr.) [261].

5. Comparînd această istorisire cu cea din Scriptura Evangheliei, vom vedea că multă vreme s-a întors împotriva lor strigătul pe care-l scoseseră în faţaaceluiaşi Pilat, prin care ei spuneau că «n-au alt împărat decît pe Cezarul» [262].

6. Mai departe, acelaşi scriitor istoriseşte textual despre o altă nenorocire care a venit peste ei : «Apoi Pilat a pus la cale şi alte tulburări, în timpul cărora s-a făcut stăpîn pe vistieria sfîntă numită «Cor- ban» [263], cu gîndul să construiască un apeduct aducînd apa de la o distanţă de 300 de stadii[264], ceea ce a provocat nemulţumireamulţimii.

7. Odată, pe cînd se afla la Ierusalim, Pilat a fost înconjurat de o mulţime care vocifera împotriva lui. El însă, presimţind că se vor produce tulburări, a amestecat prin mulţimesoldaţiîmbrăcaţi civili, inter- zicîndu-le de a-şi lua săbiile şi poruncindu-le să lovească numai cu bastonul pe cei care ar striga. La un moment a dat semnalul de atac : dintre iudeii care au fost loviţimulţi au murit din lovituri, mulţi s-au omorît unii pe alţii, călcîndu-se în picioare ca să scape cu fuga. Speriată de soarta celor morţi, mulţimea a amuţit» [265].

8. Tot el mai istoriseşte că în Ierusalim au mai izbucnit multe alte răscoale, dar că, începînd din timpul lui Iisus, răscoală, războaie şi ne

261 *Războ. iud.,* II, 169—170; Origen, *In Math. Comm.,* 24, 15.
262 *Ioan,* 19, 15.
263 Cuvlnt aramaic ce înseamnă donaţie, dar.
264 După unele aprecieri ar fi vorba de 200 de stadii, după altele 400. La greci stadiul avea 178 m, iar la romani 185 m.
265 *Războ. lud.,* 2, 175—177.

norociri peste nenorociri n-au părăsit oraşulşi Iudeea întreagă pînă ce a venit sfîrşitul prin asediul de sub Vespasian. Şi iată acesta a fost chipul In care urmările pedepsei dumnezeieşti n-au întîrziat să se arate pentru nelegiuirile săvîrşite de iudei împotriva lui Hristos.

VII

Sinuciderea lui Pilat

Nu se cade să trecem cu vederea că, după cîte se spune, chiar şi Pilat care trăise pe vremea Mîntuitorului a ajuns în aşa de mari necazuri sub domnia lui Gaius, despre a cărui epocă tocmai acum vorbim, încît de nevoie a ajuns propriul său ucigaşşi propriul său călău, căci se vede că pînă în sfîrşit, dreptatea dumnezeiască nu l-a iertat nici pe el. Aşa spun aceia dintre greci care deodată cu olimpiadele au înregistrat şi evenimentele timpului [83]

VIII

Despre foametea din vremea împăratului Claudiu

1. Dar Gaius n-a putut păstra domnia nici patru ani împliniți[M], aşaîncît după el a urmat ca singur stăpînitor Claudiu. Intrucît pe vremea lui s-a întîmplat o mare foamete[266267268] care s-a resimțit în toată lumea țlu- cru pe care-l susținşi scriitorii străini de învățătura noastră), însemnează că s-a împlinit proorocia lui Agav care a fost amintită şi de «Faptele Apostolilor» şi despre care s-a spus că va cuprinde întreaga lume.

2. Luca raportează şi el în «Faptele Apostolilor» despre foametea întîmplată sub Claudiu, precizînd că prin mijlocirea lui Pavel şi a lui Barnaba frații din Antiohia au trimis celor din Iudeea ceea ce au putut fiecare din proviziile lor [269], după care adaugă :

IX

Despre mucenicia Apostolului Iacov

1. «In vremea aceea — adică sub Claudiu Cezarul — regele Irod Agripa a pus mina pe unii din Biserică şi a ucis cu sabia pe Iacov, fratele lui Ioan» [*7].

---

266 Nici Iosif şi nici Eusebiu nu dau amănunte despre felul şi locul unde a sfîrşit Pilat. Apocrifele ne spun însă că el a fost exilat în Galia, la Vienne, unde s-a sinucis. Schuerer, *o.* c., I, 492.

267 Caligula a murit asasinat în 20 febr. 41. Cf. P. Grimal, *Civilizația romană,* trad. E. Cizek, Bucureşti, 1973, I, p. 572.

268 Foametea a avut loc sub procuratorul Tiberiu Alexandru. Dar tot sub Claudiu (a. 41—54) se cunosc şialți ani de secetă (între alții, relatată şi de Tacit, *Anale,* XII, 43 la anul 50).

269 *Fapte,*11, 27—30.

Despre acest Iacov ne-a păstrat şi Clement în a şaptea carte a *Hypotipozelor o* pilduitoare istorioară, pe care va fi luat-o din tradițiaînaintaşilor.

2. El spune că cel care l-a pîrît să fie judecat a rămas mişcatvăzîn- du-i curajul, încît a declarat ,că şi el este creştin.

3. «Amîndoi, ni se spune, au fost duşi la locul de osîndă, însă înainte de a ajunge acolo, pîrîşul l-a rugat pe Iacov să-l ierte. Iacov s-a răz- gînditpuțin, apoi i-a zis : «Pace ție !» şi l-a sărutat. După aceea amîn- durora li s-a tăiat capul în acelaşi timp» [270][271].

4. Şi apoi — după cum zice Scriptura — «văzînd Irod că moartea lui Iacov ,e pe placul iudeilor, a luat şi pe Petru şi l-a băgat în temniță» [272], unde puțin a lipsit să nu moară, dacă un înger nu s-ar fi arătat acelui apostol noaptea şi dacă nu l-ar fi slobozit din lanțuri, fiind astfel liber mai departe pentru slujba propovăduirii[273].

Şi iată aşa s-a descoperit purtarea de grijă față de Petru.

X

Cum a resimțit Irod Agripa pedeapsa dumnezeiască pentru că a prigonit pe Apostoli

1. Ceea ce era de aşteptat să i se întîmple regelui pentru că a prigonit pe apostoli nu s-a lăsat multă vreme aşteptat. După cum citim în «Fapte», curînd după ce a pornit prigoana împotriva apostolilor, Irod a plecat la Cezareeaşi acolo, într-o zi de praznic, împodobit cu un veş- mînt regal, a ținut poporului o cuvîntare de la înălțimea tribunei: tot poporul i-a răsplătit cuvintele cu aplauze ca şi cum nu un om ar fi vorbit, ci un zeu, cînd deodată — ne spune Scriptura — «îngerul Domnului
l- a lovit[274] (pentru că nu a dat slavă lui Dumnezeu) şi a murit mîncat de viermi».

270 *Fapte,* 12, 1—2.
271 Clement Alex., *Hypot.,* VII, fragm. 14.
272 *Fapte,* 12, 4.
273 *Fapte,* 12, 3—17.
274 *Fapte, 12,* 22—23.

2. Va trebui să admirăm cit de mult se împacă cele spuse de Sfinta Scriptură despre această minune cu cele istorisite de Iosif în a 19-a carte a *Antichităților* sale, unde ne înfățişează minunea în cuvintele următoare :

3. «La 3 ani de cîndstăpînea peste întreagă Iudeea, Irod Agripa a venit la Cezareea, care mai înainte se numise Turnul lui Straton. El prăznuia aici jocurile în cinstea lui Cezar, ştiind că această serbare era Închinată izbînzii lui, iar în mulțime se strînseserămulțislujbaşi ai ținutuluişi dregători din cei mai vestiți.

4. In cea de a Il-a zi a serbării [275] Irod a îmbrăcat nişte haine lucrate numai din argint, căci era o țesătură ce-ți trezea uimirea cînd l-ai fi văzut dis-de-dimineațăurcînd pe scena teatrului: argintul luminat de primele raze ale soarelui lucea atît de uimitor, incit privirea lui parcă te îngrozea şi-ți lua vederea.

5. îndată au început să plouă laudele : fiecare în felul lui, cuvintele nu erau spre binele său atunci cînd i-au dat nume de zeu, zicîndu-i : «Stăpîne, să ai milă de noi! Dacă pînă acum te-am cinstit numai ca om, de acum mărturisim totuşi că eşti mai mult decît o ființă muritoare».

6. Pentru astfel de vorbe regele nu i-a certat deloc, dar nici n-a respins lăudăroşeniile lor nelegiuite. Dar la scurtă vreme după aceea, ridicîndu-şi ochii în sus, el a văzut un înger[276]stînd deasupra capului său. îndată a înțeles că acest înger era un sol rău, aşa cum fusese altădată un sol al fericirii, şi pe loc a simțito grea suferință.

7. Dureri cumplite l-au apucat în abdomen şi ele se dovedeau a fi tot mai greu de suferit. Privind spre prietenii săi le-a zis : «Eu, zeul vostru, va trebui totuşi să plec din viață. Soarta arată deja de acum că vorbele ce mi-ați adresat sînt minciuni. M-ați declarat nemuritor şi iată că acum mă duc spre moarte. Dar trebuie să-țiprimeşti soarta aşa cum a vrut-o Dumnezeu. Căci n-am trăit nicicînd în lipsuri, ci într-o nesfîr- şltăfericire». Pe cînd zicea acestea acul suferinței îl chinuia şi mai tare.

8. «Apoi l-au dus repede în palat. îndată s-a răspîndit vestea peste tot că nu va mai trăi mult. Mulțimea împreună cu femei şi cu copii s-au aşezatpe saci, după obiceiul strămoşesc, făcînd rugăciuni pentru rege ;
peste tot n-auzeai clocit plînseteşi bocete. întins pe un pat dintr-o cameră de sus, regele privea jos, uitîndu-se cum stau prosternați, întinşi pe saci, aşaîncît nici el nu şi-a putut stăpîniplînsul.

9. După 5 ani durerile de stomac l-au copleşitatît de tare, încît a plecat din

---

275 Serbările acestea («decenalii») au fost introduse de Irod cel Mare, care a întemeiat oraşulCezareea cu ocazia împlinirii a 10 ani de domnie a împăratului Oct. August, hotărînd ca aceste serbări să se repete tot la cinci ani în cinstea aceluiaşi împărat. Programul serbărilor cuprindea reprezentări muzicale, gimnastice, lupte de gladiatori şi de fiare sălbatice (Iosif, *Antichit. iud.,* XVI, 5).

276 La Iosif Flaviu în loc de înger îi apare o bufniță, care i s-a lăsat odată pe cap pccînd se afla la Roma, într-un moment cînd căzuse în dizgrație în fața împăratului Tlborlu, cu care ocazie un german i-a prezis că acesta va fi un «semn)» : cînd va mai apăroaaceastă pasăre, el va muri în scurt timp *(Antichit. iud.,* XVIII, 6).

viață la vîrsta de 54 de ani, după 7 ani de domnie. Intr-adevăr, 4 ani a domnit sub Gaius : 3 ani ca guvernator al tetrarhiei lui Filip, iar începînd din al 4-lea a primit pe deasupra şi pe cea a lui Irod. Sub domnia Cezarului Claudiu a mai domnit 3 ani» [277].

10. Nu mă pot mira nici eu destul cit de mult se potrivesc cele spuse de Iosif cu cele din Sfînta Scriptură: dacă unii cred că-i o nepotrivire în modul cum e pomenit regele, în schimb timpul şi faptele dovedesc că-i vorba de una şiaceeaşipersoană. Ori va fi fost la mijloc o greşeală în scrisul numelui, ori că una şiaceeaşi persoană purta două nume, cum se întîmplă adeseori.

XI

Teudaînşelătorul

1. Intrucîtacelaşi Luca aminteşte în «Faptele Apostolilor» că la ancheta făcută apostolilor dascălul Gămăliei a pomenit de cazul lui Teuda, care s-a răsculat în vremea despre care am vorbit, zicînd (oamenilor, *n. tr.)* că el este cineva[278], fapt pentru care a fost omorît împreună cu toți cei care se încrezuseră în el, vom aminti şi noi cele scrise de istoricul Iosif despre el[279]. Iată cu ce cuvine se exprimă el în scrierea pe care am pomenit-o adineauri :

2. «Pe cînd guverna Fadus[280] Iudeea, un înşelător cu numele Teuda a convins un mare număr de oameni să-şi ia cu ei tot ce au şi să treacă dincolo de Iordan. El spunea că e proorocşi că va despărți în două apele Iordanului, îngăduindu-le astfel să treacă cu uşurință peste el. Cu astfel de făgăduințe el a reuşit să înşele pe mulți.

3. Dar Fadus nu le-a îngăduit să se bucure de această nesocotință, ci a trimis un escadron de călăreți care i-a surprins pe neaşteptate, omo- rînd pe mulți dintre el, iar pe alții i-a prins de vii, între care şi pe Teudaînsuşişi, după ce i-a tăiat capul, i l-a trimis la Ierusalim» [281].

Pe de altă parte, iată şi modul în care vorbeşte Iosif despre foametea de sub Claudiu Cezarul:

XII

Elena, regina din Adiabena

---

277 *Antichit. iud.* XIX, 343—351. Moartea Iui Irod Agripa are loc în anul 44.
278 *Fapte,* 5, 35—36.
279 *Antichit. iud.* XX, 494—495.
280 CuspiusFadus e primul procurator trimis de împăratul Claudiu. Trebuie precizat că potrivit relatării evang. Luca (Fapte 5, 36) răscoala de care vorbea Gămăliei (care se ştie că a avut loc în anul 6 d.Hr.) nu poate fi identificată cu aceasta de care ne vorbesc Iosif şi Eusebiu, care are loc în anul 45.
281 *Antlchit. lud.,* XX, 197—198.

1. «In vremea aceea a bîntuit în Iudeea foametea cea mare, în timpul căreia regina Elena [282] a cumpărat de mulți bani o cantitate de grîu din Egipt, împărțindu-l celor care se aflau în lipsuri».

2. E uşor de ghicit că această ştire se acoperă cu istorisirea din «Faptele Apostolilor», unde se arată că ucenicii din Antiohia au hotă- rît ca fiecare din ei să trimită din ajutoarele de care se puteau lipsi celor din Iudeea, pe care le-au şiîncredințatbătrînilor prin mîinile lui Barnaba şi ale lui Pavel.

3. De la această Elena, de care aminteşte istoricul, ne-au rămas pînă astăzi cîțivastîlpi puternici în afara zidurilor oraşului numit astăzi Ae- lia[283]. S-a spus că ea ar fi domnit peste popoarele Adiabenei.

XIII

Simon Magul

1. Dar în vremea în care credința în Mîntuitorulşi Domnul se răs- pîndea la toată lumea, vrăjmaşulmîntuirii oamenilor a uneltit în chip şi formă cum să atragă la sine capitala imperiului şi s-o cucerească. în acest scop a ales pe Simon, despre care am vorbit mai înainte [284], şi prin curse înşelătoare a dus în rătăcire pe mulți din locuitorii Romei.

2. Acest lucru ni-l arată Iustin, care nu de mult îmbrățişaseînvățătura apostolilor şi ajunsese vestit în această învățătură. Despre el voi

282 *Antichit. iud.,* XX, 101. Această regină din Adiabene sau Osroene, care trecuse la iudaism, îşi avea palat în Ierusalim, unde va fi şiînmormîntatăatît ea cîtşl fiul ei, regele Izatis (*Antichit. iud.,* XX, 2—4).

283 Despre Aelia, noul nume al Ierusalimului dat de către împăratul Adrian, în urma distrugerii vechiului centru iudaic (a. 135—138), a se vedea mai jos IV, VI, 4.

284 II, I, 11.

spune cele cuvenite la locul potrivit[285]. în prima sa *Apologie* scrisă către Antonin spre apărarea credinței noastre, Iustin spune următoarele :

3. «Şi după înălțarea Domnului la cer demonii au scos la iveală pe anumiți oameni, care au spus despre ei că sînt zei şi care nu numai că nu sîntpedepsiți, ci dimpotrivă au fost învredniciţişi de onoruri. Astfel, un oarecare Simon Samariteanul, din satul care se numea Git- thon, care în vremea Cezarului Claudiu, cu ajutorul demonilor, a să- vîrşit minuni de magie în cetatea voastră împărătească, Roma, a fost socotit drept zeu şi a fost cinstit de către voi cu o statuie, care i s-a ridicat pe o insulă din rîul Tibru, dintre cele două poduri, avînd pe ea săpată, în limba latină, inscripția : *«Simonideosancto».*Şi aproape toți samaritenii, ba chiar şi unii de alte naționalități, îl adoră, recunoscîn- du-l ca cea dintîi divinitate a lor ; iar despre o oarecare Elena, care-l însoțea pretutindeni în vremea aceea şi care mai înainte fusese într-un local de pierzanie din Tir, în Fenicia, s-a spus că este prima lui rațiune» [286].

5. Cu cele spuse de Iustin consună întru totul şi Irineu[287]; în prima lui scriere *Contra ereziilor,* el descrie cele afirmate despre acest om şi despre învățătura lui nelegiuită şi stricată. Acum ar fi de prisos s-o mai expunem, întrucît cine vrea poate cunoaşteamănunțit chiar şiaparițiaşiviața marilor ereziarhi care au urmat după Simon, precum şiînvățăturile lor rătăcite, care sînt expuse cu grijă în cartea lui Irineu.

6. După cum ne spune tradiția, Simon a fost primul scornitor al tuturor ereziilor : începînd de la el şipînă azi cei care au urmat erezia lui pretind că nu prezintă altceva decît filosofia creştinilor cea purificată şi vestită pentru moralitatea ei, pe cînd în realitate ei nu se sfiesc să se întoarcă iarăşi la idololatria de care lăsau să se înțeleagă că s-ar fi lepădat. Ei se pleacă pînă la pămînt înaintea tablourilor şi icoanelor care conținatît chipul lui Simon, cîtşi cel al tovarăşei sale Elena, îndrăznind să-i cinstească chiar şi cu tămîieşi cu jertfe sîngeroaseşi cu libațiuni.

7. Cîtpriveşte practicile lor mai ascunse, de care — pe cît spune — sînt ei înşişiimpresionați sau, mai bine zis, de-a dreptul încremeniți, mai ales cei care le trăiesc pentru prima dată, ele năucesc pe om cu adevărat, tulburlndu-i mintea şi aproape înnebunlndu-1, încît nu numai că nu pot fi istorisite In scris, ci nici măcar nu pot fi redate cu graiul de oameni care au cit de putină bunăcuviință, atîtasînt ele de neruşinateşi de negrăit. Tot ce a putut scorni omul vreodată a fi mai fără ruşineşi mai spurcat a fost întrecut cu mult de erezia monstruoasă a acestor oameni, căci îşi fac de lucru numai cu femei din cele mai ticăloase şi

285 IV, XII, 16—18.

286 Simon Magul socotea pe Elena ca fiind inspiratoarea doctrinei sale şi o credea dotată cu rațiune divină. S-a dovedit că în loc de Simon Magul era vorba de un zeu etrusc SemonSancus. De la Iustin, confuzia în legătură cu statuia lui Simon Magul a trecut şi la alți scriitori. Intre ei, Tertulian *(Apoi., 13),*CirilIerus., *(Cateh.* 6, 14) etc.

287 Irineu, *Contra ereziilor,* passim.

dedate la toate fărădelegile [288].

XIV

Predica Apostolului Petru în Roma

1. Pe acest Simon, părintele şiautorul atîtorneruşinări, l-a ridicat atunci acea putere rea şi cu totul potrivnică binelui ca pe un mare vrăjmaş al marilor şidumnezeieştilor apostoli ai Mîntuitorului nostru.

2. Cu toate acestea harul dumnezeiesc, cel mai presus de ceruri, a venit în ajutorul slujitorilor săi, ferind cît mai repede, încă de la începutul lucrării şi a prezenței lor, flăcările ațîțătoare ale răului, îngenunchind şiînfrîngînd cu ajutorul lor orice trufie a cugetului pornită Împotriva cunoaşterii lui Dumnezeu[289].

3. Aceasta a fost pricina că n-a prins rădăcini nici secta lui Simon şi nici a altora dintre cei contemporani apostolilor. Căci ilumina adevărului şicuvîntul dumnezeiesc, care s-au arătat nu de mult oamenilor de pe pămînt, înfloreau peste tot şi lucrau cu putere prin apostoli, biruind şi întărindu-se pretutindeni.

4. După ce înşelătorul Simon, de care am vorbit, a fost ruşinat mai întîi în Iudeea de către apostolul Petru, el a luat-o repede la fugă şi s-a dus, parcă orbit în cugetul său ca de o lumină dumnezeiască, cu gîndulsă părăsească Răsăritul de dragul Apusului, gîndindu-se că numai acolo lşlva putea duce viața cum vrea.

5. După ce a sosit la Roma, a fost ajutat cu puternic sprijin de un duh rău care se încuibase acolo[290]şi în scurt timp strădaniile lui au avut atîta succes încît a fost cinstit ca zeu de către cei de acolo, care
i- au ridicat şi o statuie[291]. Dar împrejurările nu i-au priit mult timp, căci îndată după el, chiar de la începutul domniei lui Claudiu, Providența cea peste tot lucrătoare, în bunătatea şi dragostea ei față de oameni,

288 *II Tlm.,* 3, 6.
289 *II Cor.,* 10, 5.
290Deci e vorba de o lucrare diavolească (Apoc., 17, 1—8).
291 Se repetă ca bună afirmațiagreşită a lui Iustin.

a îndrumat Împotriva unei **altfel** de ciume, pe viteazul şi marele apos**tol** Petru, primul apărător Intre toțiceilalți din pricina virtuții sale. Ca un viteaz luptător al lui Dumnezeu, întărit cu arme dumnezeieşti[7)], el a adus din Răsărit pentru oamenii din Apus comoara prețioasă a luminii celei înțelegătoare propovăduind cu folos, ■ ca o adevărată lumină şi ca un cuvîntmîntuitor de suflete, vestea împărăției cerurilor.

XV

Evanghelia după Marcu

1. Şiîntrucît de acum cuvîntul dumnezeiesc se răspîndise printre romani, puterea lui Simon s-a stins odată cu el ®°.

în schimb, cu atît mai mult strălucea credința în inimile oamenilor care ascultau predicile lui Petru, pe care nu se săturau că le-au ascultat o dată şi nici cu faptul că au primit învățătura orală a cuvîntului dumnezeiesc, ci s-au[1] adresat prin tot felul de rugăminți lui Marcu (a cărui Evanghelie şi-a redactat-o după cum l-a însoțit pe Petru) ce- rîndu-i ca să le lase în scris însemnările după învățătura care le-a fost transmisă oral. Şiatîta s-au rugat pînă ce l-au cîştigat pe om, încîtse poate spune că aşa numita «Evanghelie după Marcu» e rodul insistențelor lor.

2. Se spune că apostolul Petru cunoştea acest fapt în urma unei descoperiri a Duhului Sfînt, de aceea s-a bucurat mult auzind despre dorința acestor oameni," aşaîncît le-a îngăduit să aibă această Carte spre citire în adunările lor. întîmplarea o întăreşteşi Clement în cartea a VI-a a *Hipotipozelor*[292293294] sale, precum şi episcopul Papia din Ierapole[295296]. Dar despre Marcu aminteşteşi Petru însuşi în prima sa epistolă, despre care se spune că a fost scrisă chiar în Roma, ceea ce reiese din mărturia graiului său metaforic, atunci cîndaminteşte în acest pasaj despre Babilon zicînd: «vă îmbrățişează Biserica cea aleasă din Babilon şi Marcu, fiul meu» [w].

---

292 *Eies.,* 1, 6, 13—17.

293 Cu toate că Eusebiu şi-a revizuit de mai multe ori *Istoria,*totuşi i-au mai scăpat destule nepotriviri. Aşa e cazul şi cu Simon Magul. Aici spune că puterea lui «s-a stins deodată cu el», iar mai înainte (II, I, 12), spunea că şl în vremea lui această «blestemată erezie» era Încă activă*!*

294Clement Alex., Hypotyp., VI, fragm. 9 ed. Staehlin, III, 197—8, citat după G. Bardy, op. *cit.,* p. 70.

295 Despre Papia, a se vedea mai jos : III, XXXIX, 15.

296/ *Petru,* 5, 13.

' X V I , , v

Maieu e cel care piedică piimulcieştinismul în Egipt

i 1. Despre acest Marcu se spune că a fost cel dintîi trimis să predice Evanghelia în Egipt, aşa cum a compus-o, şi tot el a întemeiat acolo primele biserici[M].

2. Atît de mult s-â întărit încă de la început mulţimeăcredincioşilorbărbaţişi femei în această ţară, iar felul lor de trai a fost din cele mai înţelepteşi mai serioase, îneît Filon a socotiţ vrednice de a fixa în scris strădaniile lor, întrunirile lor, mesele lor comune, precum şi toate celelalte obiceiuri ale vieţiilor[M]. . . ' >

; X V n

Ce povesteşte Filon despre asceţii din Egipt

Se pare că pe vremea domniei lui Claudiu, Filon ar fi întîlpit în Roma pe Petru, care propovăduia celor de acolo (învăţăturacreştină, n. *ti.},*lucru care nu-i imposibil, căci scrierea la care ne referim şi pe care Filon va fi compus-o mult mai tîrziuconţine tocmai astfel de îndrumări bisericeşti care la noi şi acum sînt respectate.

2. Par chiar şicînd descrie în chipul cel mai amănunţit posibil viaţaasceţilornoştri, ne lasă cu adevărat impresia nu numai că îi cunoaşte pe oamenii cu viaţa apostolică din timpul său, ci parcă-i şi admiră şi îi cinsteşte: după cît Se pare ei erau evrei de origine şi prin urmare ţineau întocmai ca şi evreii obiceiurile vechi,

3. Mai întîi, în cartea cu titlul *Despieviaţa contemplativă*sau *Despre rugători,*Filon ne asigură că nu spune de la el nimic în expunerea reală a faptelor *[m].* Pe aceştia Filon îi numeşte terapeuţi[86 a], iar pe femeile Care trăidsc împreună cu ei le numeşteterapeutide. Denumirea aceasta o bazează pe aceea Că întocmai ca nişte doctori, poartă grijă şi vindecă

84. în *Cronica* sa (la anul 45 d.Hr., ed. Helm., p. 179) Eusebiu afirmă că Marcu a evanghelizat şi Egiptul şi Alexandria. Poate că ştirea va fi luat-o de la Dionisie, episcopul Alexandriei, ucenicul lui Origen, la care Eusebiu se referă adeseori* în *Istoria sa.*

85. Autenticitatea acestei scrieri a fost mult timp controversată. Orifcum, afirmaţia lui Eusebiu că terapeuţii ar fi fost creştini e greştă. E discutabil şi dacă Pilon putea cunoaşte pe creştinişi scrierile lor. Nici intllnirea lui Filon cu sfîntul Petru ia Soma nu se Ştie de unde o va fi luat O susţinInsăşi Fericitul Ieronim (De *virislllustribus,* XI) şi patriarhul Fotie (codex 105).

88. Folosim ediţia F. Daumasşi P. Miguel, Paris, 1964.

86 a. Şepaxwrijc •« doctor-

de răutatea patimilor sufletele celor care vin la ei, însănătoşindu-i şi îndrumîndai-i să cinstească pe Dumnezeu prin slujire curată şi evlavioasă.

4. N-are rost să ne mai întrebăm dacă el a fost cel care le-a dat acest nume, atribuindu-le o poreclă ce seamănă întru totul cu felul lor de viețuire sau că, chiar de la început, cîndnumele de «creştin» nu se răspîndise încă peste tot, vor fi avut acest nume.

5. înainte de toate Filon mărturiseşte despre ei că au renunțat la avere. El, istoriseşte că îndată ce au început a se dedica noii lor filosofii şi-au încredințat averile rudelor lor[297]. După ce s-au eliberat de toate grijile vieții au părăsit şi zidurile cetății[298299300301]şişi-au înjghebat un adăpost în locuri singuratice şi prin grădini, întrucltşi-au dat seama că nici
0 legătură cu cei de alte preocupări nu le este de folos, ci chiar stri- căcioasă. Cei care duceau un astfel de trai se nevoiau cu mult avîntşi cu credință fierbinte să ducă viața pe care o trăiseră altădată proorocii.

6. Căci Intr-adevăr, chiar şi în scrierea canonică a «Faptelor Apostolilor» ni se istoriseşte că toți ucenicii apostolilor işi vindeau avuțiile, iar banii îi împărțeau între ei după cum avea trebuință fiecare. încît nimeni nu ducea lipsă ®®, căci toți cei ce aveau case sau moşii le vindeau, iar costul lor îl aduceau şi-l puneau la picioarele apostolilor şi fiecăruia
1 se dădea ceea ce îi lipsea ®°.

7. Filon mai istoriseşte despre ei şi alte fapte asemănătoare:

«Acest soi de oameni (al terapeuților) îl poți afla pretutindeni în lume, căci spre binele desăvîrşit trebuie să tindă atît cei dintre pagini, cit şi dintre barbari. Bar cel mai tare s-au înmulțit în Egipt, şi anume in fiecare din ținuturile numite «nome» şi mâi cu seamă în jurul Alexandriei. {

8. Din toate părțile vin să se aşeze în colonii printre terapeuți oameni din cei mai de frunte, şi anume într-un ținut din cele mai plăcute, cum este cel de dincolo de Mareotis, pe o colină destul de ridicată aşezată foarte potrivit în ce priveştesiguranțaşicurăția aerului» [#1].

9. După ce descrie adăposturile lor, Filon spune următoarele despre casele lor de rugăciuni din acele ținuturi: «In fiecare din aceste locaşurigăseşti un colțsfînt, numit loc de rugă sau mînăstire, în care terapeuții se duc spre a-şi împlini fiecare tainele vieții lui religioase r dar nu aduc acolo nimic, nici băutură, nici hrană sau altceva din cele necesare trppului, ci doar legile, cuvintele inspirate ale proorocilor. cin-

297De *vila contempl.* cap. 13.
298 *De vita contempl.* ***cap. 14.***
299 *Fapte,* 2, 45.
na Fapte, 4, 34—35.
301De *vita contemplativa,* ***56—59.***

teceşi altceva (poate cărţi), care sporesc şidesăvîrşescştiinţaşi evlavia».

10.Şi apoi adaugă: «Pentru ei, de cînd răsare soarele şipînă se întunecă e vreme numai pentru asceză. Filosofează citind după obiceiul strămoşilor lor Sfintele Scripturi, explicîndu-le cu ajutorul pildelor sau al alegoriilor, întrucîtsînt de părerea că cuvintele sînt doar semne ale unei realităţi ascunse[302303], care se descoperă numai în alegorii.

11.Au şi scrieri redactate de oameni bătrîni, care au fost cei dinţii conducători ai sectei lor şi care le-au lăsat multe texte pe care le tălmăcesc în felul lor prin alegorii, folosindu-le drept model pentru a-vieţui conform lor»,

12.Se vede că în spusele acestuia vorbeşte un om care a auzit .cu urechile lui modul lor de a tîlcui Sfintele Scripturi. S-ar putea ca în ceea ce numeşte el «cărţilebătrînilor» să fie vorba de Evanghelii şi de scrierile apostolilor precum, şi, poate, unele tîlcuiri ale proorocilor, aşa cum e cazul cu «Epistola către Evrei» precum şi multe alte epistole:ale lui Pavel.

13.Iată şi ce spune despre noii psalmi compuşi de ei: «Ei nu rămîn numai la contemplare, ci compun la adresa lui Dumnezeu cîntărişiimme proprii, pe metri şi melodii diferite, deşirămîn mai mult la tonuri grave »®[3].

14. In aceeaşi scriere Filon istoriseşte despre ei multe ale lucruri dar am socotit că-i bine să aleg numai pe cele care caracterizează viaţa lor bisericească.

15.Dar dacă ar vrea cineva să creadă că observaţiile pomenite nu au în vedere viaţa evanghelică, ci s-ar potrivi mai mult la alte ': domenii decît Cel amintit, acela s-ar putea convinge şi din alte cuvinte ale lui Filon, pe care le vom aminti îndată, aşaîncît cel ce judecă drept, acela va găsi în ele mărturie nezdruncinată despre această problemă:

16. «Drept temelie ei. îşi* sădesc în suflet sţăpînirea de sine, peşte care pot apoi zidi şi celelalte virtuţi. Nimeni dintre ei n-ar mîncaşiᵥ n-ar bea ceva înainte de apusul soarelui, întrucîtsînt de părere că filo- sofarea nu se poate face decîtcîtă vreme e lumină, pe cîndneputinţeletrupeşti se potrivesc mai curînd cu întunericul, aşaîncît acelora le place lumina, pe cînd acestora, o parte din noapte. »

17.între ei sînţşi de aceia care, dorind cît mai mult înţelepciunea, nu-şi aduc aminte de hrană decît numai după trei zile. Alţii, la rîndul

. 92. *îbid.,*64—65.

303 *Ibiă.,* 64—66. S-a vorbit chiar de o influenţă a imnografiei terapeuţilor asupra literaturii pauline : B/es., 5, 14 j J Tim., 3, 16 j Col., 3, 16.

lor, au atîta prisos de bucurie şi de bunătate pe urma înțelepciunii pe care le-o dă din belşugşi fără zgîrcenieînvățătura, incit s-au obişnuit să postească încă o dată pe atîtaşi abia în ă şasea zi gustă ceva hrană». 'Sîntem de părere că aceste afirmații ale lui Filon jse potrivesc întru totul şi fără nici o contradicție cu viețuirea unora dintre creştini.

18. Iar dacă totuşi s-ar încăpățînadneva să np creadă aşa ceva, acela s-ar putea convinge şi cu mărturii mai limpezi, aşa cum nu le putem afla în alt loc, în religia creştină cea trăită după Evanghelie.

19. După cum ne spune Filon, «în cercurile amintite se află şi persoane feminine, dintre care cele mai multe sinț fecioare înaintate în vîrstă, care şi-au păstrat fecioria nu de silă, ca unele din preotesele pă- gîne, ci prin liberă alegere, din dorințaşi din rîvna după înțelepciune, cu care se nevoiesc să trăiască, lipsindu-se de bună voie de plăcerile trupului. Ele nu doresc să aibă urmaşitrupeşti, ci netrupeşti, pe care-i poate naşte numai un suflet iubitor de Dumnezeu»[304305].

• ;-20. Ceva mai departe, Filon descrie lucrurile cu şi mai multă claritate: «Tîlcuirea Sfintelor Scripturi se face la ei cu ajutorul imaginilor sau al pildelor şi alegoriilor. Intr-adevăr, aceşti oameni aveau impresia că Legea însăşi e o ființă vie, al cărei trup îl formează graiul, dar al cărei suflet e înțelesul tainic ascuns în acest grai. ŞcQala lor căuta să contemple tocmai acest înțeles ca şi cum ar fi văzut în oglinda cu- VHrtrforfrumusețea minunată a ideilor» ^

- • 21. Să mai amintesc oare, pe lingă întrunirile lor, ocupațiile specifice ale bărbaților şi ale femeilor (căci bărbațiişi femeile trăiesc despărțiți unii de alții), asceza lor religioasă cşre se continuă intr-un fel pfiiăr.-la noi şi care în deosebi cu ocazia prăzpuiriiPatimilor Domnului se disting prin post deosebit, prin privegheri de noapte şi prin meditații asupra cuvintelor celor dumnezeieşti ?

‘ *22.* Pe toate acestea scriitorul amintit le descrie în scrierea sa ca şi cum. numai la noi se mai păstrează astăzi în uz. iTot el aminteşteşi serbarea cu priveghere de toată noaptea, Care ale loc tot aşa cum ne-am obişnuitsă cîntămşi noi imnele respective, şi anume unul psalmodii^dtextul ritmic, iar ceilalțiascultînd în linişteşinecîntînd cu el decît ultimele cuvinte ale imnelor : Filon afirmă expres că în zilele acelea, toațălnmea se culcă jos pe paie, nu se bea vin deloc, nu se mănîncă nimic afară de pline şi apă, sare şi isop, care sînt singura lor hrană.

23. Pe lingă acestea, Filon mai descrie felul şi ordinea în care sîntrînduiți cei aleşi să slujească în viața bisericească începind de la dia- «soit şipînă la episcopul care conduce pe toți, aşaîncît oricine doreşte să cerceteze cu grijă aeeste lucruri se poate lămuri din cele relatate de acest scriitor.

24. Dar oricine yaînțelegeuşor că scriind toate acestea Filon ş-a condus

304 *Ibid.* 105—107.
305 *Ibid..* 119—120.

după învățătura adusă mai întîi de vestitorii Evangheliei şi de rînduielile lăsate de la început de apostoli[9B].

XVIII

Care dintre scrierile lui Filon au ajuns pînă la noi ?

1. BOgat In informațiişi larg în concepții; înalt şiavîntat în tllcu- irea Scripturilor dumnezeieşti, Filon a compus variate şi numeroase tălmăciri ale Scrierilor sfinte. Mai întîi, el a parcurs pe rîndşi în ordine lămurirea evenimentelor cuprinse în Cartea Facerii într-o lucrare intitulată *Alegoriile Legilor Sfinte*[9 7] d u p ă aceea a compus cercetări speciale prin întrebări şi răspunsuri la unele probleme importante din Biblie într-o altă lucrare cu titlul *Cercetări şi explicări la cărțile*Facerii *ştIeşirii.*

2: Afară de aceasta avem de la el o serie de tratate specialedeo- ; sebit de grăitoare, cum sînt cele *Despre agricultură*[83]şi*Despre beție,* fiecare din ele în cîte două cărți, precum şi altele, CU titlu deosebit, ■ asupra unor probleme speciale tot din Cartea Facerii : Ce *doreşteşi ce nu doreşte un om cuminte* [9*], *Despre amestecarea limbilor*[i0°], Despre *lugăşi regăsire*[19,1], *Despre venirea la învățătură*[306307308309310311312313314], *Cine ajunge să moştenească bunurile dumnezeieşti sau despre împărțirea in părți egale şi inegale* [m],'*Despre trei virtuți*[10*],pe care Moise le-a descris în comparații cu altele.

,96. La toate identificările făcute de Eusebiu un comentator ca P.. Lagrange *{le Judaisme* avani *JesusChriSt.,* Parte 1931) observă că «textul lui Filon nu cuprinde nimic ce n-ar proveni de la rudei». Credem că tnadmirația lui pentru Filon se resimte mult şiinfluența marelui său discipol Origen, In exegeza căruia Filon a exercitate puternică influentă.

307 Alegoriile *Legilor Stinte* pare a fl cartea program, tntr-un fel opera princi pală a lui Filon. în ultima ediție cunoscută nouă, *Legumallegoriae* ed. CI. Mondăsert, Paris, 1992.

308 Ed. J. Pouilloux, Paris, 1961: tema centrală e Fac., 9, 20. Tot in acelaşi voiam .şi*Despre beție.*

309 Cu titlul mai scurt *De sobrietate,* ed. J. Gotez, Paris, 1962. Tema centrală : Fac., 9. 21—23.

310 Ed. J. q, Kahn, Paris, 1963. Tema centrală : Fac., 11, 1—9.

■ 101. Ed. Starebinsk-Safran, Paris, 1970. Tema : Fac., 16, 6—14.

312 Ed. M. Alexandre, Paris, 1967. Tema centrală: Fac., 16, 1—6.

313 Ed. M. Harl, Paris, 1966. Tema : Fac., 15, 2—18.

314 Ed. Amaldezşialții, Paris, 1962.

3. Afară de acestea, o lucrare întitulată *Despre schimbarea numelor şi despre cauzele lor*[1<w], în care aminteşte că a mai compus şi scrierea *Despre Testamente,*în două cărţi.

4. Mai avem? de la el scrierile *Despre emigrare*[i06]. *Despre viataînţeleptului cu adevăratşiDespre legile nescrise, apoi, Despre uriaşi*[m], sau *Despre neschimbabilitateadumnezeitii,*apoi 5 cărţi*Despre visuri* [m], care, după cum zice Moise, ne sînt trimise de Dumnezeu. Toate aceste scrieri care s-fcu păstrat pînă azi stau în legătură cu Cartea Facerii[109].

5. ***In legătură cu Cartea Ieşirii,cunoaştem de la el 5 cărţi cu titlul:*** *Probleme şi rezolvări. Despre Cortul Mărturiei, Despre Decalog, Despre legile particulare care se potrivesc cu punctele principale din Decalog,* ***In 5 cărţi,*** *Despre animalele de jertiăşi celei de jertfe se cunosc, Despre prescripţiile Legii în legătură cu răsplata binelui, cu pedepsele şi cu blestemele aruncate asupra celor răi*[u0].

6. Pe lingă toate acestea mai notăm[316] următoarele monografii: *Des pre Providenţă*[317]. *Un discurs despre judeţ, Despre cetăţean,* ***apoi*** *Ale* xandru sau că şi animalele mute au un iei de minte»* ***precum şi tratatul*** *Că orice păcătos e un rob*[112]***şi continuarea lui,*** *Că orice virtuos este liber*[u3]. ' *~

7. Au mai fost compuse de el şi scrierile următoare: *Despre viaţa contemplativă*sau despre rugători, după care am descris şi noi felul de vieţuire al bărbaţilor apostolici, precum şi*Tălmăcirile numelor evreieşti aflate in Lege şi în prooroci,*care pare a fi tot o scriere a lui Filon.

8. Cînd a venit la Roma pe vremea lui Gaius, Filon a descris nelegiuirile acestuia într-o operă intitulată cu fineţeşi ironie *Despre virtuţi.* Se spune că pe vremea lui Claudiu el şi-a citii această lucrare chiar în senatul roman şi că toleranţa lui a fost atît de admirată, încît s-a socotit potrivit a pune scrierile lui în bibliotecile publice w[4].

---

185. Ed. S. Arnaldez, Paris, 1964, Tema: Fac., 6, 13—9, 19.
106. Ed. J. Cazeau, Paris, 1965, Temă: Fac., 12, 1—6.
107. Ed. A. Moses, Paris, 1963. Tema: Fac., 6, 4—12.
108. Păstrată parţial*Despre visuri,* ed. P. Savinei, Paris, 1962. Tema: Fac:, 20, 31 28, 12 f 31,111 37, 40—41.
109. Multe din ele pierdute sau păstrate fragmentar (cele nesemnalate şi needitate).
110. Pierdute aproape Integral.
317 £d. Hadas-Lebel, Paris, 1974. Restul cărţilor pierdute.
112. Pierdută,
113. Ed. Petit, Paris, 1974.
114. Fer, Ieronim, în *Liber iaterp. bebr. nom„*Migne, P.L., 23 j 774, zice că e «tita nepotrivire între titlurile şi scrierile lui Filon, Incit mai bine să taci dectt să te; pronunţi. Alături de multe pierdute, sînţşi unele necunoscute attt lui Eusebiu, dl şi lui Ieronim, care le-a tradus. Aşa, *De opiiiciomundi,*ed, R. Amăidez, Paris, 1961. S-ar putea ca lista dată aici de Eusebiu să fie lista celor prezente atunci in biblioteca din Cezareea (cf. G. Bardy, *op. cit.,* p. 80).
,

XIX

Ce nenorociri au dat peste iudei în ziua de Paşti

1. In acele vremi, pe cîndPaveiîşi încheia drumul, ocolit de le Ierusalim pînă în Iliric[115], Claudiu alunga din Roma pe iudei, de acpea Acvila şiPriscilla[116] fiind alungaţi împreună cd alţi iudei din Roma debarcară în Asia şi acolo au trăit împreună cu apostolul Pavei, care întărea temeliile învăţăturii puse de el în Bisericile din acele ţinuturi, după cum ne arată cartea «Faptelor» [117],

Claudiu conducea încă treburile imperiului cînd, la un Paşte, s-a produs în Ierusalim o răscoală şi o tulburare atît de mare, Incît numai iudeii care se înghesuiau cu tărie spre uşile templului, treizeci de mii au pierit fiind călcaţi unii de alţii[118], iar sărbătoarea ă de- venit un dolin pentru tot poporul, prilej de bocire pentru toate familiile, după cum ne istoriseşte textual Iosif.

2. Claudiu a pus rege peste iudei pe Agripâ[11#], fiul lui Agripa, tri- miţînd pe Felix ca guvernator[120] peste toată Samaria şi Galileea, precum şi peste, ţara numită Pereea. După ce a deţinut puterea vreme de 13 ani şi 8 luni Claudiu a murit şi a lăsat ca urmaş pe Nero.

«

: ; X X

Ce evenimente au mai avut loc lş Ierusalim pe vremea lui Nero

1. Pe vremea lui Nero[121]şi în timp ce Felix guverna Iudeea, preoţii din această ţară au ajuns să se certe între ei, lucru despre care Iosif ne relatează textual următoarele în cartea a 20-a a *Antichităţilor*sale :

2. «Arhiereii au provocat o adevărată răscoală împotriva preoţilorşi a mai marilor poporului din Ierusalim şi fiecare din ei strîngînd în

îli Rom., 15, 19.

116. *Fapte,* 18, 2. Suetoniu, *Doisprezece cezari. Claudiu,* 25 (trad. rom.), D. Popescu- V. Georoc, Bucureşti, 1958, p.217.

117. *Fapte,*18, 18—19 j 23.

118. Iosif, *Răzb. lud.,* 2, 227. Faptul s-a petrecut pe vremea procuratorului Ven- ditiusCumauus (48—52). Desigur că numărul victimelor pare exagerat. Iosif zice: 20.000. .

, 119. Agripa II n-a fost rege, deşi purta acest titlu (Fapte, 25, 12; 24 j 26, 2). Foarte devotat romanilor, el a supravieţuitşi tragediei din anul 70. Moare pe la 109-

120. Antoniu Felix, procurator roman între anii 52—60.

121. Neronddmneşte între anii 54—68.

jurul lor o ceată de răsculaţi aveau pretenţii de conducător, aşa incit de cîte ori se întîlneau se luau la ceartă şi se împroşcau cu pietre unii pe alţii. Nimeni nu putea să pună capăt acestor dihonii, ci toţiîşi făceau de cap ca într-o ţară fără stăpîn.

3. Atît de departe mergeau arhiereii cu semeţiaşi cu lipsa de ru

şine, incit erau in stare să-şi trimită slujitorii pe arie ca să-şi ia cu forţa dijma care altfel se cuvenea preoţilor. S-a întîmplat chiar că unii din. preoţi au ajuns să moară de foame, atît de departe s-a mers cu abuzul de putere» [318]. «

4. Acelaşi scriitor mai istoriseşte că In aceeaşi vreme şi-au făcut apariţia pe străzile Ierusalimului un fel de tîlhari care, după-spusa aceluiaşi autor, ucideau pe trecători în plină zi şi chiar între zidurile Ierusalimului.

5. îndeosebi cu prilejul sărbătorilor amestecîndu-se în mulţimeşiascuiizînd în mantale nişte pumnale [319] mici, loveau pe nesimţite pe cei care nu ţineau de partida lor, iar după ce mişeliile erau săvîrşite, tot ei se' indignau de cele întîmplate, aşaîncîtînfăţişarea lor «cinstită» îi făcea cu totul nedescoperiţi.

6. Mai întîiînsuşi arhiereul Ionatan a fost ucis în felul «acesta, iar după aceea în fiecare zi au urmat alţiişialţii. Frica a devenit mai grozavă decît omorul, căci — ca într-un război fiecare se. putea aştepta să-i vie lui rîndul[320]. x

«Egipteanul» de care vorbeşte' şi cartea Faptele ApostPlilor

1. După aceea Iosif adaugă :

«Intr-un mod şi mai sîngerosdiecîţ acesta a lovit pe iudei falsul prooroc egiptean! Căci, într-adevăr el s-a furişat în ţar§ ca un înşelător, care a ştiut să-şi dea aere de prooroc. A sţrîns în jurul lui 30.000 de aderenţi pe Care i-a adus din pustie pînălîngă Muntele zis al Măslinilor. De aici stătea gata să cuprindă Ierusalimul cu asalt,«iar după dezarmarea garnizoanei romane şi a poporului s-a făcut stăpîn ca un tiran cu ajutorul oamenilor răsculaţi pe care-i comanda.

2. Dar Felix i-a presimţit planurile ieşindu-i în întîmpinare cu armata romană şi cu întreagă mulţimea poporului care-l sprijinea, aşa în- cît în încleştarea care a avut loc egipteanul a luat-o la fugă-cu cîţiva din aderenţii săi, pe cînd cei mai mulţi au fost ucişi ori luaţi prizonieri»[*25].

3. Acestea le istoriseşte Iosif în a doua carte ă *Istoriei* sale. Se poate face uşor legătura între cele zise aici şi între cele pomenite de «Faptele Apostolilor» în pasajul în care tribunul aflat la Ierusalim pe vremea lui Felix s-a adresat lui Pavel atunci cîndmulţimea s-a ridicat împotriva lui: «nu eşti tumoare, egipteanul pare înainte de zilele acestea fe-ai răsculat şi ai scos în pustie cei 4000 de bărbaţi

---

318 *Antichit, lud'.,* XX, 180—181.

319 Cunoscuta răscoală a «sicarilor» (de la sica-ae — pumnal) era o grupare fanatică a evreilor care au pregătit marile tulburări ce vor duofe -la asediul şidărî- marea Ierusalimului. ^

320 R<5zb. *lud.,* li, 254—256. H. Lietzmann, *Gesch. d. alt. Kirche,* I (Berlin; 1937), p. 185; 188.

ucigaşi?»[12],[6].

Iată, toate aeeştea au avut loc pe vremea procuratorului Felix.

, XXII

Pavel in lanţuri la Roma, apărarea şi eliberarea lui

1. Ca urmaş al lui Felix a fost trimis de către Nero ca guvernator Festus[lS7], pe vremea căruia Pavel şi-a ţinutcuvîntareasa de apărare [m], pe temeiul căreia a fost trimis captiv la Roma[lâ*]. Era însoţit de Aristarh, pe care pe bună dreptate îl mai aminteşte încă o dată într-una din epistolele sale ca «tovarăş de închisoare» [13°]. I s-a mai ataşatşi Luca, autorul «Faptelor Apostolilor», cu însemnarea că Pavel a petrecut între timp în Roma doi ani în libertate, propovăduind nestingherit cuvîntul iui Dumnezeu[321322323324325326327].

2. După ce şi-a susţinut cauza înaintea tribunalului, apostolul va fi plecat din nou in, călătorii misionare, revenind pentru a doua oară în acelaşioraş, unde şi-a sfîrşitviaţa ca mucenic. In acest din urmă răstimp va fi'scris, pe cînd se, afla încă «în lanţuri», epistola a doua către Timotei, în care face de altfel amintire şi de «prima lui apărare»

321 *Războ. iud..* **11,** 261—263. Nu se ştie cine a fost «falsul prooroc egiptean».

322 *Fapte,* 21, 38. Aici se d& cifra de 4000, nu de 30.000 ca lâFusebiu.

323 Porcius Festus, procurator între anii 60—62î Data sigură a numirii tai nu-I uşor de stabilit. ,

324 Fapte, 25, 8—12.

325 *Fapte,* 27, 1. '

326 *Fapte.* ***27,*** *2; Cai., 4, 10.*

327 *Fapte,* 28, 30—31.

şi de sfîrşitul care-l aşteaptă. Iată cum grăieşte el despre aceste întîmplări:[328] «La întlia mea apărare, nimeni nu mi-a stat intr-ajutor, ci toţi m-au îpărăsit. Să nu Ii se ţină socoteală ! Dar Domnui mi-a stat intr-ajutor şi m-a întărit, pentru ca, prin mine, Evanghelia să fie pe deplin vestită şi s-o audă toate neamurile, iar eu am fost izbăvit din gura leului».

4. Prin aceasta Pavel preciza clar că prima oară, pentru ca să-şi poată isprăvi deplin propovăduirea, a fost «izbăvit din gura leului», prin care se va fi referit, pe cit se pare, la Tsfero, din pricina cruzimii acestuia. Dimpotrivă, mai departe el nu ne mai lasă să' înţelegem ceva de acest fel atunci cînd spune; «mă va izbăvi din gura leului», căci vedea cu duhul său că sfîrşitul lui nu va întîrzia.

5, De aceea după cuvintele «am foslf izbăvit din gura leului» el adaugă: «Domnul mă va izbăvi de orice lucru rău şi mă va mîntui în, împărăţia Sa cerească»[329], lăsîndu-ne să înţelegem mucenicia sa apropiată, pe care de altfel o afirmă şi mai deschis în aceeaşi epistolă atunci cînd spune: «eu de acum mă jertfesc şi vremea despărţirii mele s-a apropiat» [330331332]. La data cînd scria cea de a doua epistolă către Timotei, Pavel spune că numai Luca mai era cu el[13*], pe cînd la cea dintîi apărare, nici acesta nu se va afla acolo. Aşadar, pe atunci se pare că Luca îşi încheiase redactarea «Faptelor Apostolilor», în care a cuprins numai fapte din timpul cînd Pavel încă era cu el.

7. Incheindu-ne capitolul acesta am vrut, să subliniem că mucenicia lui Pavel n-a avut loc în vremea primei lui petreceri la Romă, despre care aminteşte Luca. 1

8. De altfeL poate că la începutul domniei sale Nero va fi fost mai blîndşi îi va fi primit mai uşor apărarea adusă învăţăturiicreştine, dar după ce va fi coborît pe povîrnişul marilor Iui nelegiuiri, împăratul va fi pus la cale între altele şi împotriva apostolilor măsuri de prigonire.

XXIII , ,

1 -*Mucenicia lui Iacov, supranumit «Fratele Domnului»*

1. Intrucît Pavel făcuse apel la Cezarul şi' Festus l-a trimis la Roma[138], iudeii şi-au pierdut nădejdea de a mai putea să pună mîna peel[333], de aceea s-au întors împotriva Ini Iacov," fratele Domnului, căreia îi fusese încredinţat de către apostoli scaunul episcopal al Ierusa- ' limului[334]. Iată

328 *II Tim.,* 4, 16—17.
329 *U Tim.,* 4, 18.
330 // *Tim.,* 4, 6. f■
331 // *Tim.,*4, 11 *s*16.
332 *Fapte, 25,*11—12. ţ
333 *Fapte,* 23, 13—15 j 25, 3.
334 A se vedea aici, mai sus: II, I, 2.

cît de departe au ajuns şi cu îndrăzneala împotriva lui. '

2. L-au silit să Vină în mijlocul lor şi i-au cerut ca în faţa întregului popor să se lepede de credinţa în Hristos. întrucît însă, împotriva tuturor aşteptărilormulţimii, IacOv a vorbit curajos şi a mărturisit deschis că Mîntuitorulşi Domnul nostru este Fiul lui Dumnezeu, ei n-au mai putut răbda mărturia acestui om, mai ales că toată lumea îl cinstea ca fiind foarte drept din pricina neîntrecutei sale vieţi morale şi religioase, de aceea l-au uCis folosindu-se de faptul că tocmai pe atunci poporul era lipsit de guvernator, căci Festus murise de curînd[335336337], aşa că acum, ţara. se găsea într-o stare dezorganizată şi lipsită de supraveghere.

3. împrejurările în care a murit Iacov ni le-a clarificat mai îna inte[i4°] Clement, care a precizat că Iacov a fost aruncat de pe acoperişul templului şi apoi bătut de moarte, cu un ciomag de lemn. Despre acelaşi Iacov ne mai istoriseşte în chipul cel mai amănunţitHegesip*[lil]*, care face parte din generaţia care a urmat imediat după apostoli şi care ne spune textual: *

A.. «Iacov, fratele Domnului, fusese aşezat Ia conducerea Bisericii de către apostolii înşişi. încă de pe vremea lor şipînă astăzi el a fost numit «cel drept», pentru că mulţialţi iudei mai purtau numele de Iacov ,*

5. dar el era sfînt parcă de cînd era încă în pîntecele mamei lui:[338]n-a băut nici vin şi nici altă băutură beţivă, după cum nici n-a gustat (carne în toată viaţa lui. Nici o foarfecă nu s-a atins de părul lui, nu s-a uns vreodată cU ulei şi nici nu s*& îmbătat niciodată.

6. Numai lui i-a foşt îngăduit să intre în Sfînta Sfintelor, nici n-avea pe el nici haine de lină, ci numai de pînză[339]. El intra singur în biserică şi acolo îl găseai mereu stînd în genunchi şicerînd iertare pentru popor, în aşa măsură înclfc genunchii lui se îngroşară ca la o cămilă în urma îndelungatei îngenuncheri înaintea Domnului şi a continuelor lui rugăciuni pentru iertarea poporului. ^

335 Sicarii au profitat de moartea subit! a procuratorului (a. 62), care-şiaştepta un succesor, aşa incit au Început tulburările *[Antlchit. iud.,* XX, IX, *1).*

336 II, 1, 4. /

337 Evreu convertit, călător dornic de a cunoaşte uniformitatea învăţăturiişi organizării Bisericii, ţiegesip ne-a lăsat o scriere In 5 cărţi, din nefericire pierdute in afară de -fragmentele păstrate de Eusebiu şi de alţii. ' Cunoscindgeneraţia imediat următoare apostolilor, informaţiile lui Hegesipsînt de cea mai mare importanţă.

338 Lev., -40, 9; Num., 6, 3 j Jud-, 14, 4 ; I Regi, 1, 1 ; Luca, 1, 15.

339 Cum se cerea preoţilorleş., 29, 33 j 28, 27.

7. Din pricina neîntrecutei lui dreptăți el a fost poreclit «Cel drept» şi «Oblias», ceea ce în greceşte înseamnează «tărie şi pază a dreptății», după cum mărturisesc în acest sens cuvintele proorocilor».

8. Unele din cele şapte secte aflate în poporul iudeu şi despre care ne vorbeşte în ***Memoriile***[144] sale acelaşiHegesip, de care am pomenit, întrebau pe Iacov : «care este uşa lui Iisus ?». Răspunsul iui era : «Iisus e Mîntuitorul» [340341342343344].

9. Unii dintre ei au ajuns la credința că Iisus e Mesia (cei prezis'
de prooroci, n. fr.), dar în general sectele amintite nu credeau nici în învierea Lui şi nici că va yeni ca să judece pe fiecare după faptele sale. Dintre cei care au primit credința, unii datorează acest lucru lui Iacov. ^ 10. «Intrucîtşi dintre conducători mulți s-au creştinat, s-a produs o
răscoală printre iudei, mai ales printre cărturari şi farisei care spuneau că există primejdia ca întreg poporul să vadă în Iisus pe Hristos însuşi[m], de aceea veneau la Iacov şi-i cereau: «Te rugăm să opreşti poporul căci el se înşală de prezențalui Iisus atunci cînd crede că El ar fi cu adevărat Mesia. Te rugăm să convingi pe cei care s-au.strîns la sărbătorile Paştilor în legătură cu Iisus, căci noi toți avem încredere în tine. Noi şi întreg poporul mărturisim că tu eşti. drept şi că nu cauți la fața nimănui[47].

11.De aceea, convinge pe oameni să nu se rătăcească în legătură cu Iisus, căci toată lumea şi noi înşine avem încredere în ține. Urcă-te pe acoperişul templului pentru ca să te vadă' acolo toțişi cuvintele tale să fie înțelese de toți! Căci din pricina serbării Paştilor s-au strîns toate semințiileşi, chiar şi dintre păgîni». ,

12.,Şi iată aşa au pus cărturarii şi fariseii amintiți pe Iacov pe acoperişul templului şi au strigat către el : «Dreptule, ca unul în care toți trebuie să ne încredem, întrucît poporul se înşalămergînd după Iisus cel răstignit, vesteşte-ne nouă care e uşa lui Iisus !».

13.Şi el a răspuns cu glas tare: «De ce mă întrebați despre Fiul Omului?»*[345]. El «şade în ceruri de-a dreapta puterii şi venind pe norii cerului»[346347].

14. Mulți s-au lăsat cu totul convinşişi preamăreau mărturisirea
lui Iacov zicînd«Osana, fiul lui Da vid» [15°]. Dimpotrivă însă, aceiaşicărturari şi farisei ziceau unii către alții: «Am făcut rău cînd am cerut mărturia lui Iacov despre lisus. Să-l urcăm deci âcolo sus şi de acolo să-i dăm drumul Jos, ca în felul acesta să se îngrozească toțişi să nu mai creadă în el».

_/ .
341 A se vedea mai departe: IV, XXII, 7.
342 *Ioan,* 10, 7.
343 *Ioan,*12, 19.
' 147. *Luca,*20, 21.
345 Ca şiŞtefan, aşa-l numeşteşi Iacov pe Iisus : Fapte, 7, 56.
346 *Matei.**26, 64;** Mar cu, r**14, 62.***
347 *Isala,* 3, 10. ~v

Î5. Şi au început să strige : «Vai, vai! Pînăşi cel drept s-a rătăcit». De aceea au împlinit Scriptura despre care vorbeşte Isaia: «Să-l dăm la o parte pe cel drept pentru că ne este greu să-l mai auzim! De aceea l-au urcat pe acoperiş, de unde l-au aruncat jos pe cel drept.

16. După care au adăugat: «Să ucidem cu pietre pe Iacov cel drept» şi au început să arunce cu pietre în el căci deşi fusese aruncat jos el încă nu murise. Dar întorcîndu-se Iacov s-a aşezat în genunchi spunînd r «Te rog, Doamne Dumnezeule şi Părinte, iartă-le lor căci nu ştiu ce fac!»***.- .

17. Iar în timp ce aruncau astfel cU pietre în el, unul din preoţii din familia lui Recavşidin urmaşii lui Rechavim, despre care proorocul Ieremia a mărturisit, strigă: «Opriţi! Oe-i faceţi ? căci cel drept tocmai pentru voi se roagă !» 14S.

18. Şi atunci unul dintre ei, un piuar, luînd un pilug cu care se presează stofele, a lovit în cap pe cel drept şi astfel acesta a adus moarte de martir. Şi l-au îngropat tocmai acolo lingă templu, unde şi azi se mai vede piatra lui de mormînt[tS3]. Iacov a fost atît pentru iudei, cit şi pentru păgîni un martor adevărat al mesiariităţii lui lisus. Curînd după aceea a început asediul lui Vespasian».

19. Acestea sînt, aşadar, istorisirile amănunţite oferite de Hegesip[lM]şi care sînt de acord cu cele ale lui Clement în legătură cu Iacov. Acesta era un om atît "de minunat şiatît de vestit la toţi pentru dreptatea lui. încît chiar iudeii care judecau cît de cît sănătos au văzut în mucenicia lui cauza asediului Ierusalimului care a utmat îndată şi care, după părerea lor, n-a avut altă* cauză decît tocmai nelegiuirea comisă împotriva" lui.

20. Cel puţin Iosif mărturiseşte clar acest lucru scriind următoarele : «Această nenorocire le-a venit evreilor drept" pedeapsă pentru ceea ce au făcut şi ei lui Iacov cel drept, fratele lui lisus, supranumit [348349350351]
Hristos pe care iudeii l-au ucis cu toate că el fusese un om foarte drept» [352].

21. Acelaşi scriitor mai relatează despre moartea lui în a 20-a carte a *Antichităţilor* sale astfel: «Auzind de moartea lui Festus, împăratul a trimis ca guvernator în ludeea pe Albia[353]. In vremea aceea Anantis cel tînăr[354], despre care ştim că a fost numit nu de mult arhiereu, era pornit peste măsură spre tulburări şi răscoale» ca unul care ţinea de eresul saducheilor, care în felul lor sînt cei mai

---

348 luco, 23, 34.
349 *Ier.,* 35, 2.
350 F. Abel, *La sepulture de St. Jacques,* în «Rrev. Biblique», 1 Sil 9, p. 490 (citat după Bardy, p. 88).
351 £ adevărat că, privitor la moartea lui ilacov, In referatul lui Hegesip se resimte o notă de «aghiografie populară» (J. Chain*e, Vkpttre de A. Jacques,* Paris; 1927, p. XXXIX) sau «legendară» (Rauschen-Altaner, *Patrologle,*<ed. X, Freiburg, i. Br., 1931, p. 105), dar în rest (expunerea e verosimilă.
352 Eusebîu nu indică sursa acestui citat, care nu există în scrierile lui Iosil. Să fie tot o influentă datorată lui Origen, care pune în relaţii imediate moartea lui Iacov şi asediul Ierusalimului *(In Math. Comm.,* X, 17; Migne, P.G., 13, 877; C. Ceii I, 49).
156 Procurator în ludeea între a. 62—64.
354 Fiul celui de pe vremea lui lisus*(Antlchit. iud.,* XX, 197).

cruzi dintre toţi iudeii, după cum am amintit şi mai înainte. "

22. Gîndind să scoată folos din faptul că guvernatorul Festus murise, iar cel nou (Albin) se afla încă pe drum, Ana a strîns la sfat pe judecători şi'a poruncit să-i fie aduşi fratele lui Ijsus supranumit Hristos (pe numele lui adevărat Iacov), împreună cu alţibărbaţi, pe care i-a învinuit că ar fi călcat legea şi i-a osîndit să fie ucişi cu pietre.

23. Toţi cei din 6raş care treceau ca cetăţenicinstiţişi Oameni cu respect faţă de lege nu s-au putut împăca uşor cu această osîndireşi au trimis pe ascuns împăratului soli care să ceară arhiereului să nu ducă la îndeplinire judecata făcută, informîndu-l că întreaga judecată n-a fost corect făcută. Unii dintre ei au mers chiar pină acolo că au căutat să întîlnească pe Albin care urma să sosească atunci în Alexandria, îHştiinţîndu-l că Ananus n-avusese drept să convpace tribunalul fără aprobarea lui.

24. Convins de ceea ce i se spusese, Albin s-a mîniatşi a scris lui Ananus ameninţîndu-l cu închisoarea, iar regele Agripa l-a îndepărtat din această pricină, din scaunul de arhiereu, pe care stătea de 3 ani, punînd în locul lui pe Iisus, fiul lui Dameu» [355356].

Iată, acestea sînt faptele despre care credem că se vorbeşte în prima dintre epistolele soborniceşti în legătură cu Iacov[iS$].

25. Dar trebuie să ştim că această epistolă nu-i autentică, pentru că abia cîţiva dintre înaintaşi o pomenesc, cum e cazul şi cu epistola zisă a lui Iuda, care face parte şi ea dintre cele şapte epistole soborniceşti. Totuşi noi ştim că ambele aceste epistole sînt citite împreună cu celelalte în cele mai multe dintre biserici.

---

355 Iosif, *Antlchit. iud.,* XX, 199; 203.

356 Origen a fost cel dinţii care a vorbit de; autenticitatea epistolei sf. Iacov, *Omilii Ia losua,* VII, 1 (în «P.S.B.», 6, p. 247). La'felsusţineşi Eusebiu aici, deşi, afirmă el, «se zice că nu-i autentică, cu toate că e citită public».

XXIV

Anian, primul episcop alexandrin după Marcu

1. Pe cînd se împlinea al 8-lea an de domnie a lui Nero, cel dintîi care a'ajuns episcop în Alexandria după Evanghelistul Marcu a fost Anian*m.*

XXV

Prigoana lui Nero, în timpul căreia mor ca martiri Petru şi Pavel

1. După ce îşi întărea deja puterea Nero a ajuns la planuri nelegiuite şi a pornit la luptă şi împotriva cielor care se închinau Dumnezeului celui peste toate. Nu avem de gînd să descriem aici de cîte nelegiuiri a fost în stare acest om.

2. Întrucît însă mulţi scriitori au dat faptelor lui cele mai amănunţite istorisiri, oricine va vrea ar putea să judece chiar şi după ele josnicia şi nebunia acestui om care a îngrămădit nenumărate ucideri, ajun- gînd, în setea lui după sînge, să nu cruţe nici pe cei mai apropiaţişi nici chiar pe prieteni, ci a poruncit , să fie omorîţi în felurite chipuri pînăşi mama lui, fraţiişisoţia lui, precum şimulţialţii care îi erau rudenii de sînge, ca şi cum şiaceştia ar fi fost duşmanii lui şi ai statului lui[357358].

3. Pe lingă aceasta, în legătură cu el trebuie să amintim şi aceea că el a fost cel dintîi care s-a purtat cu ură faţă de închinarea ce se aducea lui Dumnezeu.

.4, In această privinţă Tertulian romanul spune despre el următoarele : «Cercetaţi documentele şiveţi afla că a fost cel dintîi care a prigonit credinţacreştină mai ales atunci cînd, supunînd întreagă împărăţia, a început să se arate în Roma crud faţă de toţi. Putem fi mîndrică;am putut fi osîndiţi de un astfel de om, căci oricine îl cunoaşte, acela ştie că numai lucrurile deosebit de bune au putut fi osîndite de un astfel de om» [359].

---

357 In *Cronică* la anul 62, Eusebiu face aceeaşiafirmaţie. Altceva nu se ştie despre Anian.

358 Intr-un ţfel similar se exprimă Eusebiu şi In *Cronică* la anii 58—60. Su.eto- niu, *Doisprezece cezari, Nero,* XXVIII şi urm.

359 Tertulian, *Apoi.* V, în «P.S.B., 3, p. 46.'

5. Aşadar, acest om care s-a dovedit a fi dintre cei mai înrăiţiduşmani ai lui Dumnezeu, a ajuns cu bănuiala chiar să spînzure pe Apostoli 163.

6. Se istoriseşte că pe vremea domniei lui, însuşi Pavel a fost decapitat şi că probabil şi Petru a fost răstignit şi că această ştire a fost întărită de numele lui Petru şi al lui Pavel care pînă azi e legat de cimitirul roman care poartă numele lor precum relatează şi un om al Bisericii cu numele Gaius, care a trăit pe vremea episcopului Zefirin al Romei[360][361], care discutînd în scris împotriva lui Proclu, conducătorul sectei catafrigienilor[362], spune următoarele cuvinte în legătură cu locurile unde au fost înmormîntate sfintele lor oseminte apostoleşti:

7. «In ce mă priveşte, eu vă pot arăta unde se găsesc aceste trofee ale apostolilor [363]. Dacă ai vrea să urci pe Vatican ori pe via Ostia, atunci vei găsi trofeele celor care au întemeiat Biserica aceasta».

8. Că amîndoi au suferit în acelaşi timp martirajul ne-o spune şi Dionisie, episcopul Corintului[364], în epistola sa către romani, unde afirmă : «De aceea şi voi v-aţi unit întreolaltă prin aceeaşiînvăţătură cu care au fost întărite de către Petru şi Pavel Bisericile din Roma şi cea din Corint. Căci amîndoi au sădit această învăţăturăşi în Corintul nostru, propovăduindu-ne în acelaşi fel în Italia şi suferind totodată aceeaşi moarte de martir». Cred că prin această mărturie afirmaţia noastră va fi şi mai mult crezută.

XXVI

De ce au venit peste iudei atîtea nenorociri şi de ce au declarat ei război romanilor

1. După ce a prezentat pe cît a fost posibil amănunte despre nenorocirile cu care a fost încercat tot poporul iudeu, Iosif relatează tot aşa de precis, între multe altele, şi faptul că mulţi dintre iudeii de frunte

360 Tertulian, *Prescript. contra eret,* XXXI, în «P.S.B.», 3, p. 164.
361 Zefirin, episcop al Romei între a. 210—217.
362 A se vedea mai jos : III, XXXI, 4; VI, XX, 3.
363 «Trofee» puteau fi şi monumente comemorative, nu numai morminte.
364 Despre Dionisie a se vedea şi Iosif, *Războ. iud.,* II, 284.

după ce au ajuns să fie pedepsiți cu biciuirea, pînă la urmă au fost răstigniți la Ierusalim de către Florus[16S]. Acesta era guvernator peste Iu- deea pe vremea cînd era să izbucnească un nou război, şi anume, in al doisprezelea an de domnie a lui Nero. Iosif istoriseşte că în această răscoală a iudeilor s-a produs o cumplită tulburare în toată Siria: în toate oraşele iudeii erau urmărițişiucişi fără milă de către ceilalțiorăşeni, încît pretutindeni vedeai oraşele pline de cadavre neîngropate, bă- trîniaruncați la un loc cu copiii, ba vedeai chiar şi femei aruncate fără îmbrăcăminte pe străzi. Toată țara gemea de astfel de nenorociri care nu se pot descrie [365366], ba cu cît trecea vremea cruzimile deveneau tot. mai mari».

Iată aşadar ce relatează textual Iosif despre situația iudeilor.

365 GessiusFlorus, ultimul procurator (anii 64—66).
366 Iosif, *Războ. iuti.,* II, 462, 465.

CARTEA A TREIA

I

Ince **petrii***ale lumii au propovăduit Apostolii ?*

1. Dacă aceasta a fost situația iudeilor, în schimb sfinții apostoli ai Mîntuitorului precum şi ucenicii lor s-au împrăştiat în toată lumea locuită pe atunci[367]. După Tradiție, lui Toma i-a căzut soarta să meargă în Parția, lui Andrei în Sciția, lui Ioan în Asia, unde a şi petrecut vreme mai îndelungată murind în oraşul Efes.

2. Petru pare a fi predicat la început între iudeii împrăştiați prin Pont, Galatia, Bitinia,Capadochiaşi Asia, iar la urmă a venit şi la Roma, unde, la dorința lui, a fost răstignit cu capul în jos [368].

3. Ce să mai zicem de Pavel, care începînd «din Ierusalim şipînă în ținuturile Ibricului» [369] a plinit Evanghelia lui Hristos şi a murit apoi moarte de martir pe vremea lui Nero la Roma ? Aşa ne spune textual Origen în cea de a treia carte a Comentarului său la Cartea Facerii [370].

II

Cine a fost primul întîistătător al Bisericii din Roma ?

După ce Petru şi Pavel au murit ca mucenici în Roma, cel dintîi care a urmat pe scaunul episcopal de acolo a fost Linus, despre care pomeneşte Pavel la şfîrşitul epistolei sale către Timotei[371].

---

367 'H oixouîAEMTî*w* — toată lumea locuită sau cunoscută atunci spre deosebire de Palestina, unde activaseră apostolii pînă atunci. Ca să exemplifice această «explozie misionară» Rufin (f 410) spunea că după Toma, Bartolomeu a ajuns să predice în India Matei, în Etiopia.

368 Primele ştiri despre răstignirea cu capul în jos a Iui Petru vor fi provenit dir apocriful «Acta Petri», de unde le va fi luat Origen, iar de la acesta Eusebiu şi Feri citul Ieronim *(De virisill.,* 1).

369 *Rom.,* 15, 19.

•4. Pierdută. A. Harnack, *Mission,* 4, 1, 109.

37111 Tim., 4, 21.

III

Despre epistolele Apostolilor

1. De Ia Petru se recunoaşte că ar proveni o singură epistolă, aşa numită «întîia», de care s-au servit şi vechii slujitori în scrierile lor ca de ceva indiscutabil [372]. Cit despre aşa zisa «a doua epistolă a lui Petru», am înțeles că ea n-ar face parte din Testamentul Nou, dar cu toate acestea, întrucîtmulți au socotit-o ziditoare, ea a fost luată în seamă alături de celelalte scrieri[373].

2. în ce priveşte cartea numită «Faptele lui Petru», apoi «Evanghelia după Petru», ca şi «Kerigma» şi «Apocalipsa numită a lui Petru», ştim că despre aceste cărți nu ni s-a transmis în nici un fel că ar fi fost socotite printre scrierile universal recunoscute şi că nici un scriitor bisericesc, nici dintre cei vechi şi nici dintre cei mai noi, nu le-a prețuit a fi în stare să ne aducă vreo mărturie [374].

3. în continuarea acestei *Istorii* eu voi face uz citind pe rînd nu numai pe scriitori, ci voi arăta şi care au fost cărțile contestate de care s-au servit unul sau altul, precum şi ce spun ei despre Scripturi, dacă sînt ele biblice şi recunoscute, cit şi despre cele care nu sînt[375].

4. Dar dintre scrierile cunoscute sub numele lui Petru, nu cunosc decît una singură, anume o singură epistolă autentică şi recunoscută de toți vechii învățați ai Bisericii. Iată, atîteasînt cele ce ştim.

5. Cit despre Pavel, cele 14 epistole sînt sigure şi provin de bună seamă de la el. Dacă, cu toate acestea, unii resping «Epistola către Evrei» spunînd că nu-i recunoscută de Biserica Romei ca fiind paulină, ar fi nedrept să nu spunem. Dar tot în legătură cu această problemă, eu voi arăta la timpul potrivit ceea ce au spus înaintaşiinoştri[376]. în schimb, nici aşa numitele «Acte ale lui Pavel» nu le voi socoti între cele netăgăduite.

6. întrucîtacelaşi apostol aminteşte în salutările de la sfîrşitul Epistolei către Romani, între alții, şi de Hernia, despre care se zice că el ar fi autorul cărții intitulate *Păstorul,* trebuie spus că această carte **e** tăgăduită de unii care n-o socotesc a fi printre scrierile recunoscute, dar că unii au apreciat-o ca fiind foarte folositoare pentru cei care au lipsă de o învățătură elementară. De aceea, după cîteştim, ea e citită

(5. Afirmație repetată : IV, XIV, 9; VI, XXV, 8.
373 Afirmație repetată : III, XXV, 3.
374 A se vedea mai jos : VI, XII, 3—6.
375 Mai jos : VI, XX, 3.
IU. III, XXXVIII, 1.

public în unele biserici şl ni-am convins că unii clin scriitorii cei mai vechi au folosit-o

7. Cu aceasta să fie destul cele ce aveam de spus în legătură cu întrebarea care sînt scrierile dumnezeieşti netăgăduite şi care, cele nerecunoscute de toți.

IV

Urmaşiiimediați ai Apostolilor

1. Că Pavel a propovăduit printre pagini întemeind Biserici «de la Ierusalim precum şi în ținuturile de primprejur pînă în Iliric» [377378379], se i edeatît din propriile lui cuvinte, cit şi din ceea ce ne-a descris Luca în «Faptele Apostolilor».

2. Dar şi despre Petru înțelegem din cuvintele lui însuşi în citețînuturi a propovăduit el pe Hristos predîndînvățătura Legii noi mai ales celor tăiați împrejur [!3], după cum reiese din epistola unanim recunoscută pe care ne-a lăsat-o şi în care spune că a scris-o iudeilor «ce trăiesc împrăştiați printre străini. în Pont, în Galatia, în Capadocia, în Asia şi în Bitinia» [380].

3. Cîți din aceştiaşi care anume s-au făcut adevărațirîvnitori spre a fi socotiți vrednici urmaşi ai lui Pavel şi ai lui Petru, ca să poată paşte Bisericile întemeiate de aceştia, nu-i lucru uşor de spus, în afară de cei despre care ne informează chiar scrierile apostolului Pavel.

4. Aceştia au fost ajutați de nenumărați colaboratori sau «împreună luptători şi lucrători» [381], cum îi numeşteacelaşi apostol. Mulți dintre ei au fost socotiți de el vrednici de o neştearsă amintire. De aceea în epistolele sale el dă bună mărturie despre ei. De altfel în «Faptele Apostolilor» pomeneşteşi Luca despre ucenicii lui Pavel, dîndu-le şi numele.

5. Astfel, ca prim episcop peste Biserica din Efes e amintit Timo- tei[382], iar peste Bisericile din Creta a fost rînduit mai întîiTit.

6. La rîndul lui, Luca, a cărui patrie era Antiohia [383], iar pregătirea lui fusese cea de doctor, a trăit mâi cu seamă în preajma lui Pavel, dar în acelaşi timp a venit In legătură şi tu ceilalți apostoli, dobîndinclu-şi Ho la toțiaceştia bună mărturie despre învățătura cea mîntuitoare de suflete, pe care ne-a lăsat-o în două cărți insuflate de Dumnezeu : mai în- tii «Evanghelia» pe care el însuşi declară că a compus-o după tradițiile celor care fuseseră ei înşişi privitori şi slujitori ai cuvîntului după care, spune el însuşi că a scris şi el[1S], iar în al doilea rînd «Faptele Apostolilor», pe care a redactat-o nu numai după cele pe care le-a

---

377 Identificarea lui Herma din Epistola către Romani, 16, 14 cu autorul *Păstorului* a fost susținută de Origen («P.S.B.», voi. 7, p. 15; 313; voi. 8, p. 275 etc.), dar nu-i probabilă.

378 *Rom.,* 15, 19.

379 *Gal.,* 2, 7—10.

380 *I Petru,* 1, 1.

381 Filip., 2, 25.

382 *Tit,* 1, 5.

383 Nu se ştie dc unde a luat Eusebiu ştirea despre originea din Antiohia a iui Luca. I■. cel dinții care o spune. Poate tot de la Origen.

auzit, ci după cîte le-a trăit el însuşi.

7. Iar atunci cîndşe spune despre Pavel că avea obicei să citeze Evanghelia după Luca, de fiecare dată el folosea expresia «după Evanghelia mea» [384385].

8. Cîndvorbeşte despre ceilalţi ucenici de ai săi, Pavel spune, de pildă, despre Crescens că l-a trimis în Galia, iar despre Linus, care în cea de a Il-a epistolă către Timotei sînteminformaţi că se afla la Roma în preajma lui Pavel[386], se ştie că a primit scaunul de episcop al Romei îndată după moartea lui Petru, după cum am spus-o şi mai; înainte [387].

9. Chiar şi Clement, cel de al treilea episcop al Romei, e amintit de Pavel ca «însoţitorşi împreună lucrător cu el» [388].

10. In afară de aceştia acel Areopagit numit Dionisie, despre care scrie şi Luca în «Faptele Apostolilor» că a fost cel dinţii dintre atenieni care au crezut în Hristos în urma cuvîntăriiţinute de Pavel în Areopag, va fi fost cel dinţii episcop al Atenei [389], după cum mărturiseşte un alt vechi slujitor, Dionisie[390], păstorul Bisericii din Corint.

11. Pe măsură ce vom înainta în expunerea noastră, vom aminti şi despre alţiurmaşi ai apostolilor. Acum să trecem la şirul firesc al istorisirii noastre.

V

Despre ultimul asediu suportat de iudei după ce a fost răstignit Hristos

1. După ce Nero a domnit vreme de 13 ani, pe cîndurmaşii săi Galba şiOto n-au fost în stare să se menţinădecît 1 an şi 6 luni[391], a fost proclamat do trupa ca Împărat singur stăpinitor Vespasian, tocmai pe chici el sa distingea luptind împotriva iudeilor. Pornindu-se îndată la drum spre Roma [392], noul împărat a încredinţat conducerea luptei împotriva iudeilor fiului său Tit.

2. Or, întrucît după înălţarea la cer a Mîntuitorului nostru iudeii nu s-au săturat cu cîte au săvîrşit împotriva Lui, au pus la cale tot felul de uneltiri şi împotriva apostolilor Lui : ucigînd mai întîi cu pietre pe Ştefan -’[393], iar după aceea prinzînd pe Iacov, fiul lui Zevedeişi frate cu Ioan, căruia i-au tăiat capul[394], dar mai cu deosebire punîndmînaşi pe celălalt Iacov, care după înălţarea la cfer a

384 *Luca,* 1, 2—3.
385 *Rom.,* 2, 16) *II Tim.,* 2, 8.
386 *II Tim.,* 4, 21.
387 Mai sus, III, II.
388 *Filip.,* 4, 3. Origen afirmă în mai multe locuri că autorul epistolelor lui Clement e ucenic al apostolilor.
389 *Fapte,* 17, 34.
390 Mai jos, IV, XXIII, 3.
391 P. Grimal, *op. cit-,* p. 611 ; 706.
392 Proclamarea lui s-a făcut în 1 iulie 69, dar sosirea la Roma a avut loc abia în toamna lui 70. Avusese destule probleme de rezolvat în Orient, inclusiv în legătură cu războiul contra iudeilor.
393 *Fapte,* 7, 58—60.
394 *Fapte,* 12, 2.

Mîntuitorului nostru a ajuns să fie cel dintîi episcop pe scaunul din Ierusalim şi pe care l-au nimicit în modul în care am amintit[395]. La rîndul lor şiceilalţi apostoli au căzut pradă unor nenumărate primejdii de moarte, fiind izgoniţi mai întîi din Ierusalim şi fiind nevoiţi să caute alte neamuri, cărora să le descopere vestea Evangheliei, aşa cum le fusese încredinţată cu putere de către Hristos atunci cînd le-a spus [396] : «Mergînd, învăţaţi toate neamurile în numele Meu».

3. în sfîrşit, chiar Bisericii din Ierusalim i s-a descoperit printr-o proorocie împărtăşită mai marilor acestei cetăţi poruncindu-le să părăsească cetatea înainte de a începe războiul şi să se mute în oraşulPella din Pereea[397]. Aşa se explică de ce şicreştinii s-au mutat din Ierusalim şi din toată ludeea, iar după aceea a început să cadă pedeapsa lui Dumnezeu peste iudei din pricina multelor nelegiuiri săvîrşite de ei împotriva lui Hristos şi a apostolilor Lui, stîrpind cu totul dintre oameni acest neam de nelegiuiţi.

4. Cîte rele s-au abătut atunci peste întreg poporul iudeu, dar mai ales cîţi din locuitorii Iudeii au căzut în cele mai grele nenorociri, cîte mii de oameni din bărbaţii în floarea vîrstei au pierit atunci, dimpreună cu femei şi cu copii, prin sabie, prin foame şi prin nesfîrşite alte chinuriicîteoraşeevreieştişi care anume dintre ele au îndurat peripeţiile îngrozitoare ale asediului*;* apoi', cîte nenorociri şi mai grozave au dat peste cei care se refugiaseră în cetatea Ierusalimului pe care o credeau c& nu va putea fi nimicită; în sfîrşit, în ce chip a decurs războiul şi care au

395 Aici, mai sus, II, XXIII.
396 *Matei,* 4, 23 şi 28, 19 (Citat eliptic).
397 Eusebiu e singurul care afirmă această mutare. Harnack, *MIssion...,* U 632-638.

fost clipele cele mai grele ale lui, precum şi care a fost grozăvia înfiorătoare vestită de mult de către prooroci în legătură cu pustiirea cetăţiişi a templului lui Dumnezeu [398], cele atît de vestite altădată, dar care-şiaşteptau acum nimicirea prin foc, — toate acestea le va putea găsi cine ar vrea, fiind descrise în amănunţime în istoria scrisă de Iosif.

5. Totuşisînt de părere că nu trebuie să uităm nici noi că, potrivi t numărului celor strînşi în Iudeea şi în Ierusalim cu prilejul sărbătorilor, aşa cum ne informează acest scriitor, aceştia erau, spre a folosi însăşi expresia lui, cam la trei milioane şi stăteau îngrămădiţi între zidurile cetăţii[399] ca şi cum ar fi stat într-o închisoare uriaşă.

6. Era deci de aşteptat ca tocmai în zilele în care se puseseră la cale atîteasuferinţe împotriva Mîntuitorului, a Binefăcătorului tuturor şi a Hristosului lui Dumnezeu, iudeii să fie încuiaţi ca într-o temniţă, pentru ca astfel însăşi moartea să cadă asupra lor ca o judecată a dreptăţiidumnezeieşti.

7. Dar lăsînd la *o* parte tot ce au ajuns să sufere prin sabie ori în alt chip, cred că va trebui să descriem măcar suferinţele provocate de foamete, pentru ca cei care vor citi această istorie, să poată înţelege chiar şi numai din acest capitol pedeapsa lui Dumnezeu care nu a întîrziat să lovească pe cei care au săvîrşit nelegiuire împotriva Hristosului Dumnezeu. . .

VI

Despre foametea care a dat peste iudei

1. Să punem mîna, aşadar, pe cea de a 5-a carte a *Istoriilor* lui Iosiişi să urmărim nenorocirea care a avut loc atunci:

«Chiar şi, pentru cei avuţirămînerea în oraş însemna o adevărată osîndire la moarte,. Sub băiţuiala că ar fi vrut să dezerteze, ei erau omo- rîţiîntrucît averea îi făcea suspecţi de trădare. Deodată cu foametea creştşaşi furia răsculaţilor. Cu fiecare zi amîndouăaceste rele se făceau tot mai mari

2. Grîul lipsea pretutindeni, de aceea mulţi intrau prin casele oamenilor ca să controleze peste tot. Cînd găseau la unii cîte ceva îi chinuiau în toate felurile pentru ce au tăgăduit; în schimb, dacă la unul nu găseau nimic îl acuzau că şi-ar fi ascuns prea bine proviziile. Puteai deduce dacă cineva are sau nu mai are grîu din felul cum se prezenta

398 *Dan.,* 9, 27; 13, 11 *; Matei,* 24, 15; M*ateu,* 13, 14.
399 *Răzb.* /ud., VI, 425—428.

trupeşte : cînd te uitai la cei care se mai ţineau pe picioare înţelegeai că ei totuşi mai au provizii de mîncareşi de băutură ; în schimb, cîijd priveai pe cei extenuaţi, pe aceştia i-ai fi lăsat în pace căci ar fi fost o nebunie să omori pe nişte oameni care şiaşa nu mai aveau mult de trăit.

3. Mulţi din cei bogaţi erau în stare să-şi dea întreg avutul pe furiş numai să capete o baniţă de grîu; cei săraci, în schimb, se mulţumeauşi cu o baniţă de orz. Unii se baricadau în cel mai ascuns ungher al locuinţei lor, iar drept culme a mizeriei unii au ajuns să roadă boabele de grîu fără să le mai macine, pe cîndalţii de frică ori de nevoie le prăjeau cum se pricepeau.

4. Nicăieri nu mai vedeai bucate aşezate pe masă, ci ele erau smulse şi roase, aşa crude cum erau luate de pe foc. Această hrană era mizerabilă şi era o privelişte de plîns să vezi cum cei puternici acaparau, mai mult decîtalţii, pe cîtă vreme cei neputincioşi nu puteau decît să geamă.

5. Foamea e mai grea decît orice suferinţă, dar nicăieri nu se văd mai deplorabil urmările ei ca în lipsa de respect, căci tot ceea ce în alte împrejurări merită o preţuire oarecare, e călcat acum în picioare. Femeile au ajuns să smulgă bucătura de la gura bărbatului, copilul de 1a- gura părinţilorşi, ceea ce-i şi mai înspăimîntător, de dragul de a supravieţui chiar şi unele mame trăgeau bucătura din gura pruncilor şi nu se ruşinau nici măcar să retragă pînăşi laptele pentru hrana suga- ciului sleit de foame.

6. Dar şi cei care făceau astfel de fapte nu puteau rămînenecunoscuţi, căci pretutindeni auzeai de oameni răsculaţi care jefuiau pentru o bucată de pîine. Şi oriunde vedeai o casă încuiată era semn că cei dinlăuntru se pregăteau să mănînce, de aceea îndată se spărgeau uşileşi se pătrundea înăuntru ca să scoată uneori cu forţa chiar şi din gîtbucăţile de mîncare ca să le confişte.

■ 7. Bătrânii care nu voiau să dea bucuros hrana din gură erau loviţi, se smulgea părul femeilor dacă acestea ascundeau vreo bucată în palmă, nu se arăta nici o consideraţie nici pletelor cărunte şi nici pruncilor, ci erau smulşi cu forţaşitrîntiţi la pămîntpînăşi copiii care nu voiau să sloboadă din gură bucătura din care au muşcat. Dacă însă cineva intra înainte de sosirea hoţilorşiînghiţea vreo porţie înainte de a fi sosit ei, acela era bătut şi mai straşnic, socotindu-l a le fi duşman.

' 8. Ca să găsească provizii de hrană au fost scornite cele mai grozave chinuri: astupau cu mazăre canalul urinar al acestor nenorociţi, iar cu bastoane ascuţite le înfundau rectul. Te îngrozeşti chiar numai

clnd auzi ce fel de chinuri aveau să îndure oamenii plnă să ajungă să declare o singură pline şi «ă denunțe un pumn de orz dosit.

9. Călăii nu sufereau de foame (cruzimea lor ar fi cu mult mai mică dacă ea ar fi izvorlt din mizerie), căci îşiafişaumîndria lor nebună fă- ctndu-şi prin aceasta provizii pentru vremurile viitoare.

10. Cînd unii din ei se furişau noaptea pînă în apropierea posturilor romane ca să caute legume sălbatice şi iarbă şicînd credeau că au scăpat de vrăjmaşi, li se lua tot ce strînseserăşioricît se rugau şicerşeau de la ei, sau s-a întîmplat adeseori invocînd chiar şi numele Domnului, ca să le lase din ceea ce adunaseră cu prețulatîtor primejdii, totuşi nu li s-a înapoiat nimic, ci li s-a spus doar să fie mulțumiți că deodată cu hrana strînsă nu li s-a luat şiviața» [400].

11. Altădată Iosif mai relatează şi alte amănunte : «Intrucît deodată cu pierderea posibilității de a părăsi Ierusalimul iudeii şi-au pierdut orice nădejde de a mai scăpa cu viața, groaza înfometării a cuprins tot mai copleşitor casă după casă şi familii după familii. Acoperişurile caselor erau pline cu cadavre de femei şi de copii [401], pe ulițele înguste ale cetății abia dacă mai puteai trece de leşurilebătrînilor.

12. Cete de copii şi de tineri cu obraze scofîlcite se îmbulzeau ca nişte stafii în piețe, picînd de pe picioare acolo unde suferința i-a copleşit. Cei bolnavi nu aveau nici atîta putere ca să-şi îngroape rudele lor, iar cei care ar fi putut-o face au refuzat s-o facă din pricina mulțimiimorțilorşi a nesiguranței care-i aşteptaşi pe ei, căci într-adevăr mulți din ei încetau din viață în timp ce-şi îngropau morții, ba unii s-au grăbit să se aşeze la mormăitul propriu chiar înainte de a le fi venit ceasul lor firesc.

13. Dar în ciuda tuturor acestor suferințe nicăieri parcă nu mai auzeai plînset sau geamăt: foamea le sugrumase orice simțire. Cei care se luptau cu moartea priveau în linişte pe cei care apucaseră să moară înaintea lor. O linişteadîncăşi un întuneric presimțitor de moarte se Întinseseră peste întreg oraşul. Dar şi mai răi decît toate aceste nenorociri erau hoțiişitîlharii.

14. Intr-adevăr aceştia scormoneau casele ca şi cum acestea ar fi devenit nişte morminte, inşfăcau pe morți ca să-i dezbrace de haine şi o luau apoi la fugă în hohote de rîs după ce-şi probaseră pe cadavrele dezgolite ascuțişul săbiilor lor. Uneori îşi încercau şi altfel sabia, stră- pungînd de vii pe cei aflați încă în viațăîntinşi pe paturile lor. Dacă unii din aceştia îi rugau ca mina lor ucigătoare să nu-i cruțe, pe unii

400 *Răzb. iud.,* V, 424—438.
401 Casele din Orient aveau acoperişuri plate.

ca aceştia îi lăsau cu dispreţ să cadă pradă morţii; în astfel de cazuri cei aflaţi în agonie îşi îndreptau privirile spre templu cu gîndul: cum, Doamne, de mai rabzi în viaţă astfel de oameni ?

15. La început răsculaţii au hotărît să înmormînteze pe cei morţi pe cheltuiala statului pentru că ajunseseră să nu mai poată suferi mirosul rău al cadavrelor ,• mai tîrziu, însă, cînd n-au mai putut-o face, au hotărît să-i arunce de pe înălţimea zidurilor tocmai în nişte văgăuni adinei. CîndTit a făcut odată controlul acestor văgăuni şi a văzut că sînt pline de cadavre intrate în putrefacţieşi că putreziciunea curgea puternic din trupurile acelea, a gemut îndată şi, ridieîndu-şimîinile spre cer, a luat pe Dumnezeu de martor spunînd că nu se simte vinovat de o astfel de grozăvie» [402].

16. Iar după ce a mai istorisit şi alte fapte, Iosif continuă : «N-aş putea sta la îndoială să nu arăt cît de mare este suferinţa. Dacă romanii ar fi întîrziatşi de astă dată să curme îndrăzneala răsculaţilor, eu sînt de părere că oraşul ar fi fost ori înghiţit de un cutremur de pământ, ori ar fi căzut pradă unui potop sau ar fi fost nimicit de trăznet, cum a fost nimicită Sodoma, pentru că în el trăia un neam de oameni cu mult mai nelegiuit decît cel care a suferit toate acele nenorociri. Dar în felul acesta, din pricina nebuniilor unora a trebuit să moară un întreg popor» [403].

17. Iată ce mai scrie Iosif şi în cartea a 6-a : «Nesfîrşită a fost mulţimea celor care au murit atunci în oraşcăzînd pradă foametei şi de ne- descris au fost suferinţele care, au căzut peste ei. Intr-adevăr, în fiecare casă în care se putea măcar bănui că ar exista ceva hrană, începea războiul şi cei care ţinuseră cel mai mult unii la alţii stăteau gata să se încaiere, neştiind în mina cui va ajunge ultima bucăţică de hrană. Nici măcar în sărăcia celor muribunzi nu mai exista crezare.

18. Orice om aflat încă în viaţă a ajuns să fie controlat de către tîlhari care credeau că omul se preface că ar fi pe moarte, pe cînd în realitate ar ascunde hrană chiar şi în sîn. Mînaţi de foame, mulţi din tîlhari umblau clătinîndu-se pe drum, cu gura deschisă ca niştecîiniturbaţi, poticnindu-se descumpăniţişi ciocnindu-se pe la porţi ca niştebeţivani, venind de două sau de trei ori pe ceas în aceeaşilocuinţă.

19. Lipsa îi silea să bage în gură orice : ca să aibă ce să mănînce, ei strîngeauşi ceea ce n-ar fi gustat nici cele mai spurcate din vieţui- toarelenecuvîntătoare. Nu se fereau să adune pînăşişerpareşi talpă, căci pînă la urmă tăiau în formă de curele pielea de pe scuturi şi o ro-

402 Iosif, *Răzb. iud.,* V, 512—519.
403 *Ibid.,* V, 566.

deau. Pentru unii şi resturile de fîn vechi erau o hrană. Mulţistrîngeau fibre de plante, o porţie de cîtevabucăţi, vînzîndu-le cu preţ de patru atici.

20. Dar de ce trebuie să pomenesc şi de neruşinarea la care a dus atunci foametea ? Căci voi descrie o urmare a foamei, cum nu se povesteşte nici la greci, nici la barbari, atît e de îngrozitoare de spus şi de necrezut la auzire. Să nu se creadă cumva că scornesc poveşti pentru cei ce vor veni după noi, dar mai bucuros aş lăsa deoparte această în- tîmplare dacă n-aş găsi printre contemporani o mulţime de martori, după cum, de altfel, aş face şi patriei mele o slabă plăcere trecînd sub tăcere nenorocirile pe care ea le-a îndurat intr-adevăr.

21. Trăia pe atunci printre locuitorii de dincolo de Iordan o femeie cu numele Maria, fiica lui Eleazar din cetatea Batezor (nume care însemnează «Casa cu isop»), o femeie din neam vestit şi cu bună stare ,- era refugiată şi ea în Ierusalim dimpreună cu ceilalţimulţişi era şi ea asediată acolo.

22. Tiranii îi luaseră toate bunurile pe care le strînsese în Pereeaşi pe care le adusese aici. Totuşi oameni înarmaţi zilnic îi forţau casa luînd tot ce mai găseau, fie bunuri, fie alimente, din care reuşise să-şi mai procure între timp. O grea amărăciune cuprinse pe această femeie care de fiecare dată certa şi blestema pe tîlhariaţîţîndu-i.

23. Întrucît nu s-ă găsit nimeni s-o ucidă — nici de mînie, nici de milă — şiîntrucîtea nu se mai simţea în stare să mai caute undeva hrană pentru alţii, într-o vreme cînd foamea îi chinuia şi ei măruntaiele şi măduva, dar flacăra inimii sale era totuşi mai aprinsă decît foamea, a fost nevoită să ia o hotărîre silită şi a pornit-o împotriva firii: şi-a înşfăcat copilul, care sugea încă lapte, şi i se adresă cu următoarele cuvinte : - •

24. «Copil nenorocit ce eşti, în acest război, în foamete şi în răscoala în care trăim, pentru cine să te păstrez ? Chiar dacă am scăpa cu viaţă, tot ne va ameninţa robia romană ! Dar iată că moartea prin foame vine mai repede decît robia, iar şi mai răi decît foamea şi robia sîntrăsculaţii. Hai, mai bine să-mi slujeşti drept hrană pentru mine, pentru cei răsculaţi să serveşti drept răzbunare, iar pentru omenirea întreagă să fii subiect de discuţieaşa cum nu s-a mai pomenit în Israel».

25. După ce a rostit aceste cuvinte, ea şi-a ucis pruncul, apoi l-a prăjit şi a consumat jumătate din el, cu gîndul că-şi va păstra cealaltă jumătate pentru zilele următoare. Dar iată că tocmai acum îşi fac apariţiarăsculaţii, care simţind mirosul acestei fripturi nelegiuite au ameninţat pe femeie cu moartea dacă nu le va arăta restul de mîncare. Ea

răspunse că a mai păstrat o porție frumoasă şi astfel le-a arătat restul din trupul copilului.

26. Cuprinşi de frică şi de groază, răsculații au încremenit cînd au văzut această privelişte. Femeia le-a spus : «E al meu copilul şi a mea este şi fapta pe care am săvîrşit-o. Mîncați, căci şi eu am mîncat din el! Nu fiți mai mofturoşidecît o femeie, mai simțitoridecît o mamă! Iar dacă voi mai avețiatîtacredințăîncît nu vreți să vă atingeți de jertfa adusă de mine, atunci ca una care am mîncat jumătate din ea, lă- sați-mi mie şi partea care a mai rămas !».

27. La aceste vorbe oamenii s-au retras cu groază înapoi arătîn- du-se laşi măcar în această singură împrejurare, lăsînd mai departe mamei această hrana. Dar îndată s-a umplut întreg oraşul de vestea acestei întîmplări groaznice, față de care se cutremurau numai cîndşi-o puneau înaintea ochilor ca şi cum ei înşişi ar fi săvîrşit o astfel de nelegiuire, qeiflămînziîşi doreau parcă şi mai mult acum moartea, socotind fericiți pe cei care au pierit înainte de a fi auzit şi de a fi văzut astfel de nenorociri» [3S].

Iată dar care a fost răsplata pentru nedreptatea şi nelegiuirea pe care iudeii le-au săvîrşitfață de Hristosul lui Dumnezeu !

VII

Despre prevestirile făcute de Hristos

1. Şi acum se cuvine ca la aceste ştiri să adăugăm şi prevestirea adevărată a Mîntuitorului, prin care se vede că toate nenorocirile acestea au fost de mult proorocite prin cuvintele următoare : «Vai de cele însărcinate şi de cele care vor alăpta în zilele acelea ! Rugați-vă ca să nu fie fuga voastră iarna, nici sîmbăta. Căci va fi atunci strîmtorare mare cum n-a mai fost de la începutul lumii pînă acum şi nici nu va mai fi» [404405].

2. Făcînd socoteala întreagă a tuturor morților, istoricul Iosif crede că prin foame şi prin sabie au murit cu totul un milion şi o sută de mii[406], pe cîndceilalți, răsculațişihoți care s-au denunțat unul pe altul după ce s-a încheiat ocuparea Ierusalimului, se pare că au fost ucişi cu toții. în acelaşi timp cei mai aleşişi mai chipeşi dintre tineri au fost aleşi să însoțească pe Învingători în triumf, iar dintre ceilalți, şi anume toți care au împlinit 17 ani, au fost puşi în lanțurişitrimişi la munci publice în Egipt, pe cînd cei mai mulți vor fi fost împărțiți pentru fiecare provincie a imperiului, unde urmau să fie dațimorții în

404 *Ibid.,* VI, 193—213.
405 *Matei,* 24, 19—21.
406 *Războ. iud.,* VI, 417—420. Cifra dată de Iosif e exagerată. Tacit *(Hist., V,* 13) apreciază cam la 600.000 numărul asediaților.

teatre prin sabie ori aruncați la fiare. Cei care erau sub 17 ani au fost luați prizonieri şidați să fie vînduți în bîlciuri. Numai categoria acestora din urma pare a se fi ridicat în total la 9000.

3. Toate acestea s-au întîmplat aidoma in al treilea an de domnie a lui Vespasian, şi anume aşa cum au fost ele proorocite de vestirile profetice ale Domnului şiMîntuitorului nostru Iisus Hristos, care prin puterea Lui cea dumnezeiască le-a privit ca şi cum s-ar desfăşura realmente sub ochii Lui, le-a plînsşi le-a jelit. Căci aşa descriu evenimentele scrierile sfintelor Evanghelii, care reproduc înseşi cuvintele Lui aşa cum s-a adreSatcîndva Ierusalimului;

4. Măcar «dacă ai fi cunoscut şi tu, în ziua aceasta, cele ce sînt spre pacea ta ! Dar acum ascunse sînt de ochii tăi. Căci vor veni zile peste tine, cîndduşmanii tăi vor săpa şanț în jurul tău şi te vor împresura şi te vor strîmtora din toate părțile. Şi te vor face una cu pămîntulşi pe fiii tăi care sînt în tine» [407].

5. Apoi, în legătură cu poporul: «Căci va fi în țară mare strîmto- rare şimînie împotriva acestui popor. Şi vor cădea de ascuțişulsăbieişi vor fi duşi la toate neamurile şi Ierusalimul va fi călcat în picioare de neamuri, pînă ce se vor împlini vremurile neamurilor» [408]Şi după aceea : «Cîndveți vedea Ierusalimul înconjurat de oşti, atunci să ştiți că s-a apropiat pustiirea lui» [409].

6. Şicomparînd cuvintele Mîntuitorului nostru eu ştirile acestui is
toric în legătură cu războiul (iudeo-roman, *n. tr.),* atunci cum să nu te miri şi să nu recunoşticît de adevărată şi cu totul mai presus de fire este preştiințaşi prezicerea Mîntuitorului nostru ? < ■

7. In legătură cu cele ce s-au întîmplat în viața întregului popor iudeu în urma osîndirii la moarte a Mîntuitorului, potrivit cuvintelor prin care mulțimea iudeilor scăpa de la moarte pe un tîlharşi pe un ucigaş prin rugăciunile lor, în Schimb îndepărta din mijlocul lor pe Stăpînulvieții[410], nu găsim că ar trebui să mai adăugăm ceva în plus.

8. Totuşi ar fi drept să amintim ca o mărturie a Providenței celei atotmilostiveşiatotbune faptul că ea a îngăduit să mai treacă încă 40

407 *luca,* 19, 42—44.
408 *luca,* 21, 23—24.
409 *luca,* 21, 20.
410 *l.uc<i,* 23, 18—19} *loan,* 18, 40.
45. A se vedea mai sus, II, 1, 2.

de ani şi mai bine de la acea mare nelegiuire săvîrşită împotriva lui Hristos, pînă să fie nimicit poporul iudeu. In tot acest timp cea mai mare parte din Apostoli şi dintre ucenici, precum şi Iacov însuşi, primul episcop, supranumit «fratele Domnului», erau încă în viaţă, petrecînd chiar în cetatea Ierusalimului, care rămăsese oarecum cea mai sigură întărire de pe atunci[411].

9. Purtarea de grijă a lui Dumnezeu şi-a arătat şi în acest mod îndelunga sa răbdare ca să vadă dacă nu cumva pînă la urmă acest popor totuşi s-ar căi de cele ce făcuse şi ar primi astfel iertare şimîntuire. Pe lingă această îndelungă răbdare Providenţa le-a mai trimis şi semne deosebite în legătură cu ceea ce urma să li se întîmple în caz că nu se pocăiesc. De aceea am socotit că dacă istoricul amintit crede că merită să pomenim şi astfel de fapte, atunci nimic n-ar fi mai bine decît sa le descriem şi noi.

VIII

Semnele dinaintea războiului

1. Să luăm, dar, în mîinişi să citim cele spuse de Iosif Flaviu în cartea a şasea a *Istoriei:* «Nişteînşelători care abuzînd de numele lui Dumnezeu au cîştigat pentru sine pe acest nenorocit popor în aşa măsură îneît el nu mai dădea nici o atenţieşi nu mai credea nici în semnele evidente ale pustiirii care bătea la uşă, ci, ca loviţi de trăznet, orbi şi fără judecată, luau în rîs vestirile lui Dumnezeu.

2. Mai întîi o stea în formă de Sabie se arătase deasupra cetăţii, unde coada ei a rămas alungită vreme de un an de zile. Tot aşa, încă înainte de începerea răscoalei şi de frămîntările pregătirilor de război, într-o vreme pe cînd poporul se strînsese la sărbătoarea azimilor în ziua a 8-a a lunii lui Xantic[45 a], pe la ceasul al nouălea din noapte, s-a arătat o lumină atît de puternică deasupra altarului şi a templului, de ai fi crezut că-i plină zi şi această lumină a durat o jumătate de ceas *;* oamenii simpli au înţeles că acesta e un semn bun, dar cărturarii şi-au dat seama că prin el se preveşteşte tocmai răul ce avea să urmeze. Altădată, tot cu prilejul aceleiaşi sărbători, o vacă adusă ca jertfă de marele preot a fătat un miel în mijlocul templului.

4. Pe la şase ceasuri din noapte uşa din lăuntrul templului, care dă spre răsărit — deşi era din aramă şi foarte grea îneît seara abia o încinseseră douăzeci de bărbaţişideşi fusese închisă cu fiare groase şi cu

45 b. Prima lună de primăvară la spartani (aprilie—mai).

drugi de fier, iar zăvorul ei era puternic — a fost văzută deschizîndu-se singură dintr-o dată.

5. La cîteva zile după sărbătoare, în ziua de 21 a lunii lui Artemis [45 b], s-a văzut o arătare drăcească mai mare decît s-ar fi putut crede, iar ceea ce ar mai trebui spus ar fi şi mai de necrezut, dacă n-ar fi fost povestit de cei care au văzut-o şi dacă suferinţele care au urmat n-ar fi fost pe mărimea acestor minuni : intr-adevăr, înainte de răsăritul soarelui au fost văzute în văzduh în tot ţinutul din apropiere o mulţime de căruţe pline cu oameni înarmaţicutreierînd norii şiînconjurînd parcă cetăţile ca să le închidă.

6. Altădată, în urma sărbătorii numită a Rusalelor, noaptea pe cîndpreoţii veneau pentru slujbă, după cum le era obiceiul, spun că au auzit mai întîimişcărişi zgomote tulburătoare, apoi glasuri repetate : «să ieşim de aici!»

7. Şi iată ceva şi mai îngrozitor. Un om cu numele Iisus fiul lui Anania, un ţăran fără carte, cu patru ani înainte de a fi început războiul, într-o vreme cînd treburile oraşului se desfăşurau în deplină pace şi în bună stare, venind la sărbătoarea Corturilor, pe care toţi trebuiau să le întindă în cinstea lui Dumnezeu, a început să strige dintr-o dată prin templu : «Glas de la Răsărit, glas de la Apus, glas din patru vînturi, glas din Ierusalim şi din templu, glas de la mireasă şi de la mire, glas peste tot poporul!» Cu astfel de strigăte a cutreierat el zi şi noapte străzile oraşului.

8. Unii dintre căpeteniile cetăţii se alarmaseră din pricina acestor strigăte de rău augur şipunîndmîna pe om l-au bătut rănindu-l greu. Cu toate acestea el nu spunea nimic altceva decît striga aceleaşi cuvinte înaintea celor de faţă.

9. Pînă la urmă căpeteniile şi-au închipuit că omul este minat de o putere dumnezeiască, fapt care s-a şi dovedit real, de aceea l-au dus înaintea guvernatorului roman. Acesta a poruncit să fie bătut cu vergi pînă la sînge, dar el n-a scos nici un geamăt şi nici n-a plîns, ci repeta doar la fiecare lovitură cît îl ţineau puterile : «Vai, vai de tine Ierusa- lime !» [412].

10. Iosif ne istoriseşte[413]şi alt fapt parcă şi mai straniu. Ne spune anume că în Sfintele Scripturi s-ar afla o proorocie potrivit căreia în vremea aceea cineva născut din ţara aceasta va ajunge să stăpînească lumea întreagă. Iosif e de părere că această prezicere s-a împlinit prin venirea lui Vespasian la cîrma Imperiului roman.

412 *Războ. iud.,* VI, 288—304.
413 *Ibid.,* VI, 312—315. Suetoniu, *Doisprezece cezari. Vespasian* V. Trad. rom. p. 317.

11. Numai'că acest împărat n-a ajuns să conducă întreaga lume, ci numai ținuturileStăpînite de romani, aşaîncît ar fi mai potrivit să credem că acea proorocie se referea la Hristos, Căruia însuşi Tatăl I-a spus : «Cere de la Mine şi-Ți voi da neamurile stăpînirea Ta şistăpînirea Ta marginile pămîritului» [414]. Or, tocmai în vremea aceea s-a putut spune despre propovăduirea Sfinților Apostoli: «In tot pămîntul a ieşit vestirea lor şi la marginile lumii, cuvintele lor» [415416417418419].

IX

Iosiişi scrierile rămase de Ia el

1. După toate acestea e bine să nu uităm nici de persoana lui Iosif însuşi, care* a contribuit în aşa măsură la scrierea de față, ca să cunoaştemşisă aflăm din ce țarăşi din ce neam se trage. Iată cum ne-o spune el Însuşi: «Iosif, fiul lui Matia, preot în Ierusalim, care la început a luptat şiel voluntar împotriva romanilor şi care s-a apropiat apoi de ei, dar numai de nevoie» [30].

2. Intre iudeii de atunci el a fost cu mult cel meii vestit dintre iudei şis-a bucurat de cea mai mare trecere, şi încă nu numai îptre cei de un neam cu el, ci şi între romani, dovadă că a fost cinstitşi în cetatea Romei prin ridicarea unei statui[81], iar scrierile compuse de el s-au învrednicit a fi colecționateşi în biblioteca cetății.

3. *Antichitățile iudaice*le-a descris în toate cele douăzeci de cărți**ale** operei cu acelaşi titlu, iar *Istoria războiului*purtat în timpul său cu romanii a fost descrisă în şaptecărți, mărturisind el însuşi că, pe bună dreptate, acestea din urmă le-a compus nu numai în greceşte, ci şi în limba sa maternă [82].

4. Mai avem de la el încă două cărți despre *Antichitățile iudeilor* în care răspunde observațiilor aduse de grămăticul Apion ®[3], care scrisese pe atunci o lucrare îndreptată împotriva iudeilor, precum şi împotriva altora care se siliseră să batjocorească şi ei tradițiile poporului iudeu.

414*Ps.,2.6.*
415 *Ps.,* 18, 8 j Horn., 10, 18.
416 Iosif, *Războ. lud.,*I, 3. Tatăl lui Iosif Flaviu se numea Matia
51: Nimeni în afară de Eusebiu n-a spus acest lucru.
418 Versiunea aramaică a *Războiului Iudaic*s-a pierdut.
419Cunoscută mai ales sub titlul *Contra lui Apion.*Ea nu-i aparține lui Iosif Flaviu.

*— Eusebiu de Cezareea

5. In cea dințiidin aceste cărți el a statornicit numărul scrierilor numite«Vechiul Testament», arătîndu-ne că, potrivit unei vechi tradiții, aceste scrieri erau recunoscute de toți iudeii, căci iată cum se exprimă despre ele :

X

Cum comentează Iosiî Scripturile dumnezeieşti

1. «Spre deosebire de'alte popoare, la noi, la iudei, toțisînt de părere că nu există mii de cărți, ci de toate sînt numai 22, dar acestea conțindescrierea întregului timp trecut şisînt socotite pe bună dreptate ca provenind de la Dumnezeu.

2. Dintre acestea, primele cinci sîntcărțile lui Moise, care cuprind legile şitradiția veche începînd de la facerea omului[420][421]pînă la moartea Iui Moise, un răstimp cam de trei mii de ani.

1 3. De Ia moartea lui Moise şipînă la moartea lui Artaxerxe, care a fost regele perşilor ce a urmat după Xerxes, au compus istoria vre- ,mii lor, în 13 cărți, proorocii care au venit după Moise. Celelalte patru cărți cuprind imne închinate lui Dumnezeu şi reguli de viață pentru oameni.

4. In realitate, începînd cu vremea lui Artaxerxe şipînă în vremile noastre, toate au foSt descrise, însă aceste însemnări n-au fost socotite ca avîndaceeaşi vrednicie de crezare ca cele de dinaintea lor pentru că succesiunea proorocilor nu-i chiar aşa de sigură.

5. Cît de vrednice socotim noi cărțile sfinte o dovedim prin faptul că oricîtde mult timp s-a scurs de la compunerea lor nimeni n-a îndrăznit vreodată să adauge, să scoată ori să schimbe ceva din acele cărți, ci toțigăsesc lucru firesc, începînd din prima lor copilărie, să vadă aceste cărți ca tot atîteaînvățături ale lui Dumnezeu, să țină la ©le şi dacă-i nevoie chiar să moară pentru ele».

6. B de folos să amintim aceste cuvinte ale istoricului. O altă scriere cate nu-i mai puțin vrednică de el şi care a fost compusă de acest scriitor este cea intitulată *Despre rațiunea dominantă,* pe care unii o intitulează *Macabricon*[35] pentru că ea cuprinde luptele iudeilor despre care se vorbeşte în cărțile numite «ale Macabeilor», care se ştie că s-au purtat bărbăteşte pentru credința în Dumnezeu.

7. Către sfîrşitulcărții o douăzecea din *Antichități*acelaşi scriitor subliniază că şi-a făcut plan hotărît să scrie în patru cărți, potrivit învățăturii cuprinse în tradiția iudaică, despre Dumnezeu, despre ființa Lui, despre legi şi despre

420 Ultimul comentar la aceste cărți l-a elaborat R. Arnaldez, Paris, 1961.
421 Nu aparține Iui Iosif Flaviu.

motivele pentru care e slobod să săvîrşeşti anumite fapte şi, în schimb, pentru ce e interzis să săvîrşeşti altele. Tot el mai aminteşte în propriile sale scrieri că s-a mai ocupat şi de alte lutrări “.

8. în afară de acestea e bine să amintim cuvintele puse la sfîrşitul*Antichităților* spre a întări şi mai mult pasajele împrumutate din acelaşi scriitor[422][423]. Acolo Iosif acuză, de pildă, pe Iustus din Tiberiada[424][425], (care a încercat să descrie ca şi el întîmplări din acea vreme), acuzîn- du-l că nu spune adevărul, şi îndreaptă încă şi alte acuze împotriva lui, apoi continuă textual:

9. «Cît despre mine, nu m-am temut dacă cineva nu are aceeaşi părere ca şi mine despre scrierile mele, dar eu am avut curaj să trimit scrierea mea înaintea ochilor împăratului într-o vreme cînd evenimentele erau încă actuale. Mi-am dat seama astfel că am păstrat tradiția adevărului. în acest sens m-am aşteptat să fiu confirmat de mărturii şi iată că nu m-am înşelat.

10. Tot în felul acesta am prezentat scrierea mea şi multor altora (din care unii au luat parte chiar la război), cum a fost cazul cu regele Agripaşi cu unele din rudele lui. . ‘

11. Chiar şi împăratul Tit dorea atît de mult ca să se documenteze în legătură cu istoria acestor evenimente, numai după scrierile mele, încîtşi-a scris cu mina proprie numele pe ele şi a dat poruncă să se publice. Tot aşaşi regele Agripa a întărit în şaizecişi două epistole adevărul expunerii mele» ®[9]. Două din aceste epistole sînt chiar anexate de Iosif la scrierile lui.

Dar destul despre aceste lucruri. Să trecem acum iarăşi la istorisirea noastră.

---

422 *Antichit.,*XX, 268. In versuri sau în proză «Istoria risipirii Ierusalimului» a circulat Ihult printre romani. Pe la începutul sec. XIX ea a fost chiar tipărită.

423 E vorba de autobiografia sa, pe care Iosif Flaviu a lăsat-o să fie ca un fel de introducere la operele sale.

424 Acest autor a scris şi el o istorie a poporului iudeu şi o cronică a regilor iudei, ambele pierdute.

425 Iosif, *De vita sua,* 361—4 (citat după G. Bardy, o. c., p. 117).

t

XI

După Iacov, Biserica din Ierusalim a fost condusă de Simeon

După moartea muceniceascā a lui Iacov şi după nimicirea Ierusalimului, care a urmat curînd după aceea, apostolii şi ucenicii Domnului, care mai rămăseseră încă în viață, s-au strîns laolaltă de pretutindeni, după cum se spune, în jurul rudelor după trup ale Domnului — au ținut sfat cu toțiişi s-au întrebat: cine anume ar fi vrednic să fie urmaş al lut Iacov? La care toți într-un singur gînd au găsit că Simeon, fiul lui Cleopa, despre'care se face amintire în cartea Evangheliei[426], e vrednic **să** urce pe scaunul episcopal al acestei Biserici, ca unul care era, cum se spune, văr al Mîntuitorului. Intr-adevăr Hegesipistoriseşte că Cleopa era frate cu Iosif[427].

XII

* *Vespasian a poruncit să se cerceteze dacă mai trăiesc urmaşi ai scaunului lui David*

« i ,
.

Ni se mai istoriseşte totodată că după ocuparea Ierusalimului, Ves- paslan a poruncit să se întreprindă cercetări printre toți cei ce se trăg, din neamul lui David, ca nu cumva să mai rămînă în viață vreunul din această seminție regală. Drept urmare a acestei porunci s-a iscat o nouă şi foarte mare prigoană împotriva iudeilor [428],

XIII

Anaclet devine al doilea episcop al Bisericii din Roma

> După cei zece ani de domnie a împăratului Vespasian a urmat la cîr- mă fiul său Tit[429]. Incepînd din cel de al doilea an de domnie a acestuia, după ce păstorise ca episcop al Romei vreme de 12 ani, Lin a încredințatconducerea acestei Biserici lui Anaclet. La cîrma imperiului, după Tit care a domnit vreme de 2 ani şi tot atîtea luni, urmează fratele său, Domițian.

426 *Luca,.*24, 18} *locui,* 19, 25. ,
427 A se vedea mai jos, III, XXXII; IV, XXII, 4.
428 Nu ştim să mai fi afirmat şi altcineva despre această hotărîre a lui Vespasian.
429 Tit moare la 13 sept. 81.

XIV

Al doilea episcop al Bisericii din Alexandria a iost Ablllu[94]

In al 4-lea an de domnie a lui Domițian a murit Anian, primul episcop al Bisericii din Alexandria, pe care o păstorise mai bine de douăzeci şi doi de ani. După el a urmat ca al doilea episcop Abiliu.

XV

Cum a ajuns Clement ca al treilea episcop al Romei

In al doisprezecelea an de domnie a aceluiaşi împărat (Domițian n. *tr.),* timp în care Anaclet condusese Biserica Romanilor vreme de 12 ani, a fost înlocuit cu Clement, pe care în epistola sa către Filipeni Apostolul (Pavel, *n. tr.)* îl numeşte colaborator al său atunci cînd zice : «Clement şi cu toțiceilalțiînsoțitori ai mei de lucru, ale căror nume şînt scrise în cartea vieții» [430431].

XVI

Epistola lui Clement

De la Clement ni s-a păstrat o singură epistolă recunoscută ca autentică, destul de lungă şi minunată, pe care el a scris-o ca din partea Bisericii din Roma către cea a corintenilor, din pricina unei răzvrătiri care s-a iscat atunci în Corint. Am înțeles că în foarte multe Biserici această epistolă era folosită în adunările obşteşti de altădată şi tot aşa s-a continuat pînă azi[432]. Iar că pe .vremea aceluiaşi împărat treburile (bisericeşti, *n. tr.)* din Corint au fost tulburate de o răscoală, ne stă drept mărturie demnă de încredere Hegesip[433].

---

430 In decursul veacurilor titlurile capitolelor XIII şi XIV s-au contras Intr-unui singur.

431 ***Filip.,*** 4, 3.

432 In Codex Alexandrinus al Bibliei (sec. V) era cuprinsă şi Epistola lui Clement.

433 A se vedea mai jos : IV, XXIII.

XVII

Persecuțiacreştinilor sub Domițian

1. Intrucitşi-a arătat cruzimea față de mulți, prin aceea că a ucis fără motiv întemeiat[434] un mare număr de nobili şi de oameni de vază din Roma, iar pe foarte mulțialți oameni de frunte tot atît de fără temei i-a trimis în surghiun<dincolo de graniță, confiscîndu-le averile, împăratul Domițian s-a dovedit adevărat urmaş al lui Nero prini ura şi prin lupta pe care a dus-o împotriva lui Dumnezeu, căci a fost cel de al doilea dintre cei care au pus la cale prigoana împotriva noastră[435], pe cînd lui Vespasian, tatălui său, nicicînd nu i-a trecut prin gînd ceva rău împotriva noastră.

XVIII

Apostolul Ioan şi «Apocalipsa»

1. Pp atunci umbla zvonul că apostolul şi evanghelistul Ioan e îacă în viațăşi că din pricina mărturiei aduse în folosul învățăturiicreştine[436] a fost osîndit să trăiască în insula Patmos.

2. Căci în cea de a cincea carte a sa ***împotriva ereziilor,***atunci cîndvorbeşte despre aşa numita taină a numărului lui Antihrist[437] în legătură cu Ioan, Irineu spune următoarele lucruri despre Ioan :

3. «Dacă în vremile de azi ar trebui să fie făcut cunoscut numele lui Antihrist, el ar trebui spus de cel care a văzut şi «Apocalipsa», căci el a văzut-o nu prea demult, ci foarte aproape de vremile noastre, şl anume pe la sfîrşitul domniei lui Domițian» [438].

4. Pe atunci propovăduirea credinței se făcea cu atîta strălucire îneîtpînăşi scriitorii străini de învățătura noastră nu stăteau la îndoială de a informa şi ei în istoriile lor prigoana şisuferințelemueeni- ceşti, precizîndu-ne şi data foarte exactă şi istorisind că, în al î5-lea fin de domnie a lui Domițian, o creştină cu numele FlăviaDomitilta, fiica de soră a lui Flavius Clemens, imul din consulii Romei de pe atunci, a fost surghiunită împreună cu mulțialții în insula Pontia drept pedeapsă pentru că a declarat că e creştină[439].

XIX

Domltlanporunceşte ca toți cel ce se trag din neamul lui David să fie omorîți

08. J. Zeiller in Fliche-Martin, ***Histoire de l'Eglise***I (Paris 1935), p. 300—304.
435 Această părere o aveau $i alți scriitori bisericeşti (Tertulian, ***Apoi.***V, 4).
436Eusebiu nu aminteşte de aruncarea sfintului Ioan într-un butoi cu untdelemn clocotitor, de care ne vorbeşte Tertulian, ***De praescr. eret.,***XXXVI, în «P.S.B.», 3, p. 104—165.
437 ***Apo***c. 13, 18, unde sub numărul 666 pare a se face aluzie la Nero.
438 *Irineu, Contra ereziilor* ***V, XXX, 3.***
439 J, Zeiller, ***op. cit.,***p. 302. Pare că exilările lui veneau şi din lăcomie. Sue- toniu, ***Doisprezece cezari. Domițian***XII, trad. rom., p. 343.

AcelaşiDomiţian a poruncit să fie ucişitoţi cei ce provin din neamul lui David. Or, o veche tradiţie ne informează că unii eretici[7*] au pîrît pe urmaşii lui Iuda, fratele Mîntuitorului după trup, afirmînd că ei se trag din neamul lui David şi deci sîntînrudiţi chiar şi cu Hristos însuşi. Iată în ce termeni vorbeşte undeva în această problemă Hegesip :

XX

Rudele Mîntuitorului

1. «Mai trăiau încă din seminţiaMîntuitoruluinişteneppoţi ai lui Iuda, care el însuşi se numea «fratele Domnului după trup» [440][441]. Fiind pî- rîţi că s-ar trage din neamul lui David, un soldat de serviciu[442] i-a adus îuaintea Cezarului Domiţian, căci, întocmai ca şi Irod, şi acesta s-a îngrozit cînd a venit Hrisţos pe lume.

2. împăratul i-a întrebat dacă sînt într-adevăr din neamul lui David, la care întrebare ei au răspuns: «da». Atunci i-a întrebat cîtemoşii aveau şicît e de mare averea lor ? Ei au răspuns că amîndoi laolaltă n-au mai mult de 9000 de dinari, fiecare din ei stăpînind doar jumătate din suma respectivă. Dar ei au ţinut să mai adauge că nici averea pfe care o au nu constă în aur, ci în valoarea unui teren în preţ de 39 de pogoane, pe care îl cultivă cu mîna lor, ca de acolo să-şi poată pjătî dările şi să-şi acopere nevoile traiului.

3. Apoi i-au arătat palmele, ca mărturie că trăiau din munca braţelor, în care scop şi-au arătat şi bătăturile palmelor formate de truda lor continuă.

4. întrebîndu-i despre Hristos şi despre împărăţia Lui, cînd anume, în ce fel şi unde se va arăta ea, ei au răspuns că acea împărăţie nu-i lumească şi nici pămîntească, ci e îngerească şi cerească şi că ea va veni la sfîrşitul veacurilor, atunci, cînd Hristos va veni întru mărirea

-........ "y» .... i ....■■■-......

Sa, să Judece viii şimorţiişi să răsplătească pe fiecare după faptele lui.

5. La cele spuse de ei, Domiţian nu i-a mai învinuit cu nimic, ci doar i-a dispreţuit ca pe nişte oameni simpli, i-a pus în libertate şi a dat poruncă să înceteze prigoana împotriva Bisericilor.

6. După ce s-au văzut liberi, ca unii care erau oricum mărturisitori şi rude ale Domnului, oamenii respectivi au ajuns în posturi de conducere ale Bisericilor [77]şi pacea fiind restabilită ei au trăit mai departe pînă pe vremea lui Traian». Aşa ne spunea Hegesip.

---

440 Nu se ştie de ce fel de eretici va putea fi vorba. Poate fi vorba mai curtnd de bănuială ori de frică. Sau cum fl caracterizează ■ Suetoniu: «Lacom la nevoie şi crud de frică». Suetoniu, *Domiţian,* trad. rom., p. 342—353.

441 *Matei* 13/55 ţ*Marcu* 6, 3.

442 In text ·qpooit.ă'couc, care pare un Împrumut din latină, obicei frecvent pentru expresia din viaţa militară («evocatus», crainic, herald).

7. Despre Domițian ne vorbeşte tot cam în acelaşi fel şi Tertulian zlcînd: «încercase odinioară şiDomițian să facă şi el rău Bisericii, ca unul care avea şi el o parte de cruzime ca şi Nero. Dar cred că avînd oarecare inteligență s-a oprit foarte repede după ce a rechemat pe creştini din surghiun» [7S].

8. După Domițian, care domnise vreme de 15 ani, a luat puterea Nerva, sub care senatul roman a anulat onorurile atribuite lui Domițianşi a votat o lege care îngăduia revenirea din exil a celor surghiuniți pe nedrept şi restituirea avuturilor lor. Aşa ne informează istoricii vremii[79].

'' 9. Potrivit unei vechi tradițiicreştine s-a întors pe atunci şi apos
tolul Ioan din exilul său pe insulă (Patmos,*n. tr.),*reluîndu-şi mai departe viața în Efes.

- . XXI

Kerdos, al treilea episcop al Bisericii din Alexandria

După ce Nerva a domnit ceva mai mult decît un an, a urmat la tron Traian, sub care în primul an de domnie a urmat la cîrma Bisericii din Alexandria Kerdos, înaintea căruia fusese conducător acolo Abiliu vreme de 13 ani. Deci Kerdos e al treilea episcop al Alexandriei, primul fiind Anian. Tot pe atunci conducea cîrma Bisericii din Roma Clement, care şi el era al treilea episcop de acolo după Pavel şi Petru,
primul fiind LinuS, iar după el Anaclet.

^

77. Se vede că ideea de teojioouvai, a osului de domn, avea pe atunci o oarecare prestanță.
78. Tertulian, *Apoi.,* V.
79. DioCassius, *Hist.,* LXVIII, 1.

XXII

Ignatie, al doilea episcop al Biseiicii din Antiohia

In timpurile despre care vorbim, după Evodiu, care fusese primul cîrmaci al Bisericii din Antiohia, strălucea luminatul Ignatie. Şi tot aşa a ajuns şi Simeon să fie al doilea după fratele Mîntuitorului (Iacov, *n.tr.),.* la cîrma Bisericii din Ierusalim.

XXIII

Ştiri despre Apostolul Ioan

1. In vremurile acelea trăia încă în Asia cel «pe care-l iubea Iisus» [s0], Ioan, care era în acelaşi timp atît apostol, cîtşi evanghelist, conducînd Bisericile de pe acolo, după ce se reîntorsese, deodată cu moartea lui Domiţian, din surghiunul său din insulă.

2. Că Ioan trăia în acel timp e destul dacă aducem dovada a doi martori demni de încredere, întrucît, dacă mai e nevoie s-o spunem, amîndoi figurează în primele locuri ale ortodoxiei bisericeşti, şi anume, Irineu şi Clement Alexandrinul.

3. Cel dinţii dintre aceştia scrie textual în a doua carte *Contra ereziilor :* «Şi tot presbiterii care s-au întîlnit în Asia cu Ioan, ucenicul Mîntuitorului, mărturisesc că el aşa a învăţat. Căci el a mai trăit cu ei încă pînă în vremea lui Trai an» [443444445].

4. Şi în cartea a 3-a din aceeaşi lucrare Irineu confirmă acelaşi lucru cînd zice : «Dar şi Biserica întemeiată de Pavel în Efes şi în care a petrecut şi Ioan pînă în vremurile lui Traian, constituie o mărturie vrednică de crezare despre tradiţia apostolică» [S2].

5. La rîndul lui şi Clement în tratatul său : «Care bogat se va mîn- tui ?» descrie acele timpuri şi adaugă o istorisire foarte pilduitoare pentru cei care doresc să audă lucruri frumoase şi folositoare. Luaţişicitiţi această istorioară [446]aşa cum stă ea scrisă :

443 *Ioan,* 13, 23; 19, 26; 20, 3.
444 Irineu, Contra *ereziilor,* II, XXII, 5.
445 Irineu, op. *cit.,* III, III, 4.
446 Ea a mai fost folosită şi de sfîntul Ioan Hrisostom în *Către Teodor cel căzut,* I, Migne, P. G., 47, 305; AnastasieSinaitul, *Adm. in Ps.,* 6, Migne, P. G., 89, 1106 şi urm.; Maxim Mărturisitorul, *Schol. in oper. S. Dionysii,* I, Migne, P. G., 4, 573. In româneşte ea a fost tradusă de Pr. N. M. Popescu, în «B.O.R.», 39, (1915— 1916), p. 536—539, iar recent, de Pr. prof. D. Fecioru, în colecţia «P.S.B.», voi. 4,. p. 63—65.

6. «Ascultă o povestire care nu-i poveste, cl e cuvlnt predat cu adevărat, care provine tocmai de la Ioan Apostolul şi a cărei amintire s-a păstrat întreagă. După moartea tiranului (Domițian, *n. tr.),* Ioan s-a reîntors din insula Patmos la Efes, cercetînd, cînd era rugat, ținuturile învecinate ale populațiilor de acolo fie pentru ca în unele să aşeze episcopi, în altele să întemeieze Biserici, iar în altele să hirotonească clerici pe unul din cei arătați lui de Duhul.

7. Venind şiîntr-unul din oraşele din apropiere, al cărui nume îl vor şicunoaşte unii, el ă mîngîiat mai întîi pe frați, apoi, întorcîndu-şi privirile, spre episcopul aşezat în cetatea Efesului şivăzînd un tînăr cu trup bine legat, plăcut la înfățişareşi cu suflet înflăcărat a zis episcopului : «Ițiîncredințez purtării tale de grijă cu toată rîvna pe acest tlnărşi iau ca martori Biserica şi pe Hristos». Episcopul a primit şi i-a făgăduit totul, după care apostolul a repetat iarăşiaceleaşi lucruri şi' a citat aceiaşi martori, apoi a plecat la Efes.

8. Presbiterul a luat acasă pe tînărul care-i fusese încredințat, l-a ținutlîngă el, l-a hrănit şi l-a îngrijit, iar în urmă l-a botezat. După aceea n-a [mai avut grijă de el şi nici nu l-a mai păzit, socotind că pecetea Domnului e destulă pază.

9. Fiind lăsat de capul lui înainte de vreme, tînărul s-a lipit, spre pierzarea lui, de alți tineri, de aceeaşivîrstă cu el, dar leneşi, stricațişiobişnuiți cu rele. Lâ început aceştia l-ău atras la nişte mese bogate, după care l-au luat cu ei să meargă noaptea să fure haine, pentru ca la Urmă s-ajungă să facă fapte şi mai rele.

10. încetul cu încetul el s-a obişnuitşi datorită firii sale mai aprinse, a Ieşit de pe calea dreaptă, ca un cal nestăpînitşi puternic, în stare să-şimuştepînăşi zăbalele frîuluişi să se prăvălească năvalnic în prăpastie.

11. Pierzîndu-şi cu totul nădejdea în mîntuirea lui Dumnezeu, el nici nu se mai gîndea doar la fapte mărunte, ci plănuia să facă isprăvi mari ăşemănîndu-se întru toate cu ceilalți. De aceea i-a luat pe aceştiaşi a făcut cu ei o bandă de tîlhari, iar întrueît el era cel mai brutal, cel mai crud şi cel mai sîngeros, a ajuns repede căpetenia tîlha- rllor.

12. între timp vremea trecuse. Ivindu-se iarăşi nevoia, a fost chemat şi Ioan în acelaşioraş. După ce şi-a rînduit treburile pentru care fusese chemat, Ioan a zis către episcopul locului: «Haide, episcope, dă-mi înapoi ce ți-am încredințat eu şi Hristos, dă-mi depozitul pe care eu şi Hristos ți l-am dat în fața Bisericii peste care cîrmuieşti tu şi care-i martorul nostru».

13.Bătrlnul episcop **s-a** spălmîntat mal întli, glndlndu-se la o sumă mare de bani pe care n-o primise, de aceea nici nu-şi putea Închipui câ-i vorba de banii pe care nu-i avea, dar, pe de altă parte, nici nu putea să nu aibă încredere în ceea ce-i spunea Ioan. «Pe tînăr ți-l cer şi sufletul fratelui tău», zise Ioan. Presbiterul a oftat atunci din adîncul sufletului şilăcrimînd a spus: «Acela a murit!» «Cum ? şi de ce a murit ?» a întrebat Ioan. «Pentru Dumnezeu e mort», zise episcopul; «a plecat dintre noi, este un om rău şi pierdut şi, ceea ce-i mai rău, s-a făcut tîlhar. împreună cu banda lui a pus stăpînire pe întreg muntele din fața bisericii».

14. Apostolul şi-a sfîşiat hainele şi după un geamăt profund s-a lovit peste cap zicînd: «Ce să zic ? Bun paznic am lăsat pentru sufletul fratelui! Dă-mi repede un cal şi să mă însoțească cineva, arătîndu-mi drumul». Şi s-a strecurat repede din biserică aşa cum era.

15.Ajuns la locul respectiv Apostolul a fost prins de straja tîlha- rilor, dar nici nu a încercat să fugă şi nici nu s-a rugat să-i dea drumul, ci striga doar«pentru aceasta am venit, duceți-mă la căpetenia voastră!».

16. Acesta aşteptaaşa Cum era, înarmat. Dar îndată ce a recunoscut pe Ioan în cel ce venea spre sine, l-a copleşitruşineaşi a luat-o la fugă. Dar ca şi cum ar fi uitat ce vîrstă are, Ioan s-a luat după el pe cît îl țineau puterile şi striga :

17. «Fiule, de ce fugi de mine, părintele tău, care nu-s înarmat şi mai sîntşibătrin? Fie-ți milă de mine, fiule, nu te teme! La tine mai sîntnişte nădejdi de viață (veşnică, *n. tr.).* Am să mă aşez pentru tine înaintea lui Hristos. Dacă ar fi nevoie m-aş duce bucuros chiar la moarte pentru tine aşa cum a murit şiMîntuitorul pentru noi: pentru sufletul tău l-aş da bucuros pe al meu. Opreşte-te şi ai încredere! Hristos este Cel care m-a trimis».

18. La auzul acestor cuvinte, tînărul s-a oprit, plecînd mai întîi privirile în jos, iar după aceea aruncîndu-şi armele, tremurîndşiplîngînd cu amar. După aceea a îmbrățişat pe bătrînul Apostol care se apropia şi-a cerut iertare, aşa cum putea prin plînsetele lui, botezîndu-se parcă a doua oară prin lacrimile lui, ascunzîndu-şi doar mîna dreaptă.

19. Apostolul i-a garantat şi l-a asigurat cu jurămînt că a găsit iertară pentru el de la Mîntuitorul,• s-a rugat de el, a îngenunchiat înaintea lui, i-a sărutat mîna dreaptă ca să-i arate c-a fost curățită prin căințăşi astfel l-a adus din nou la Biserică. Acolo s-a rugat pentru el cu bogate rugăciuni, s-a nevoit împreună cu el în postiri prelungite şiîmblînzindu-i cugetul cu multe şi felurite cuvinte de îmbărbătare. Şi,

după cum se spune, nu s-a depărtat de el plnă ce nu l-a redat deplin Bisericii, fostul căpitan de tllharidlnd o minunată mărturie de căinţă adevărată, o puternică dovadă de naştere din nou, un trofeu văzut al învierii» ®4.

XXIV

Ordinea Evangheliilor

1. Să fie, aşadar, această istorioară lăsată de Clement spre învăţăturaşi spre folosul cititorilor.

Şi acum să arătăm scrierile recunoscute ale acestui apostol (Ioan).

2. Şi**cea** dinţii trebuie desigur primită «Evanghelia după Ioan», care-i **cunoscută** în toate Bisericile de sub cer. Că cei bătrîni aveau **bun temei** cînd au rînduit-o pe locul al patrulea, adică după celelalte **trei,** se **poate** vedea din următorul fapt:

3. Oamenii inspiraţişi cu adevărat vrednici de Dumnezeu, adică **Apostolii** lui Hristos, au trăit o viaţă cu totul curată şişi-au împodobit **sufletele** cu toate virtuţile. Limba o cunoşteau slab de totB5, în schimb **ei s-au** întărit numai prin puterea dumnezeiască, singura în stare să **săvîrşească**minuni, aşa cum le-o dăduse Mîntuitorul. Ei nu erau în stare **să tîlcuiascăînvăţătura**Dascălului lor prin convingere şi prin meşte**şugul vorbirii,** lucni pe care nici nu-l încercau. Numai dovada Duhului **Şfînt lucra** împreună cu ei, numai puterea făcătoare de minuni a lui **Hristos** lucra prin ei, le era de folos. Ei propovăduiau cunoaştereaîmpă**răţiei**cerurilor în întreagă lumea locuită fără să-i facă nici cea mai **mică îngrijorare** despre scriejreâcărţilor.

4. **Ei** lucrau aşa pentru că erau chemaţi la o slujire mai însemnată **şl mal presus** decît puterile omeneşti. Pavel însuşi, cel mai puternic în **pregătirea** cuvîntuluişi cel mai profund în cugetare, n-a dat nici el **Scripturii** decît epistole scurte, cu toate că ar fi avut de spus multe **lucruri,** şi**chiar** adevăruri negrăite[88], ca unul care a privit şită- **rImurile**celui de al treilea cer şi care fusese răpit pînă în raiul lui **Dumnezeu,** unde se îndeletnicise să audă cuvinte negrăite.

5. Ceilalţiînsoţitori ai Mîntuitorului: cei doisprezece apostoli, cer **şaptezeci**de ucenici şinenumăraţialţii nu erau totuşilipsiţi de expe**rienţa**lucrurilor, însă dintre toţi numai doi: Matei şi Ioan ne-au lăsat [447448449]
In scris amintire[450] despre convorbirile cu Mîntuitorul, iar tradiţia ne spune câşi la aceasta au ajuns tot din necesitate.

6. După ce a propovăduit mai întîi printre iudei şi fiind apoi nevoit să

447 Clement Alex., *Care bogat se va mîntui ?,* cap. 42.
448 *Fapte,*4, 13) II Cor., 11, 6. Eusebiu se va fi gîndit îndeosebi la cunoştinţelede limbă literară grecească.
449 *II Cor.,* 12, 2—4.
450 în text *uno^s-riţiaxa* — «aduceri aminte», «memorii», prin care sfîntul Iustin designa Evangheliile, *Apoi., 1,* LXVI, 3*; Dlal.* 6, 4; *LII,* 5 etc. Dar tot în acest sens vorbeau şi apostolii uneori: Ioan, 14, 26; II Petru, 1, 12 ; II Tim.,'2, 14.

meargă şi în alte ţinuturi, Matei a scris în limba maternă Evanghelia compusă de el căci a căutat să împlinească în scris lipsa prezenţei lui printre cei de care se despărţea.

7. Intr-o vreme cînd Marcu şi Luca îşi redactaseră şi ei Evangheliile pe care le-au propovăduit, se spune, în tot acest timp Ioan se mulţumea cu propovăduire nescrisă, dar pînă ia urmă totuşi s-a hotărît s-o redacteze şi în scris pentru motivul următor : întrucît cele trei Evanghelii scrise mai înainte se răspîndiseră la toţicredincioşiişi ajunseseră şi la el, Ioan se spune că le-a primit şi a adus mărturie despre adevărul lor. In schimb el a băgat de seamă că ele nu prezentaseră complet ceea ce Iisus săvîrşise la începutul propovăduirii sale.

8. Şi pe bună dreptate, aici se vede limpede că cei trei evanghe- lişti au consemnat numai ceea ce a săvîrşitMîntuitorul în -primul an după prinderea şiîntemniţarea lui Ioan Botezătorul, aşa cum ne lasă să înţelegem încă de Ia început istorisirile lor.

9. Gîndindu-se la răstimpul pe care-l descrie, Matei începe cu postul de patruzeci de zile şi cu ispitirea Mîntuitorului care a urmat, folosind următoarele cuvinte : «Şi Iisus auzind că Ioan a fost întemniţat, a plecat din Iudeea *în*Gâlileea» [451].

10. Tot aşa face şi Marcu : «6upă ce Ioan a fost prins, Iisus a venit în Galileea» [452453], pe cînd Luca, înaihte de a fi început istorisirea faptelor lui Iisus, face şi el aproape aceeaşiobservaţiespunînd că «pe lîngă toate relele pe care le făcuse, Irod a mai adăugat şi pe aceasta, că a închis pe Ioan în temniţă» ®°.

11. Se pare, dar, că tocmai de aceea ar fi fost rugat Ioan să relateze într-o Evanghelie specială despre timpul asupra căruia cei trei evan- ghelişti au păstrat tăcerea, precum şi despre faptele săvîrşite de Mîntuitorul în răstimpul dinainte de întemniţarea Botezătorului. Acest adevăr .ne lasă evanghelistul să-l înţelegem fie atunci cîndgrăieşte «acest început al minunilor l-a făcut Iisus (în Cana GalileiiJ» [454], fie atunci cîndaminteşte de Botezător în timp ce istoriseşte despre Iisus şicînd boteza pe atunci la Enon, lingă Salem, precizînd limpede că «Ioan nu fusese Încă aruncat In Închisoare» [M].

. 12. Aşadar, In Evanghelia redactată de el Ioan ne relatează cele să-
vlrşite de Hristos încă înainte ca Ioan să fi fost aruncat în temniţă, pe clnd, dimpotrivă, ceilalţi trei evanghelişti ne istorisesc ce s-a întîmplat după prinderea şiîntemniţarea Botezătorului.

13. Cine priveşte cu atenţie, acela nu poate găsi contradicţie între Evanghelii întrucît, pe de o parte, Evanghelia după Ioan expune începutul faptelor lui, Hristos, pe cîndceilalţi ne istorisesc cele întîmplate spre sfîrşitulvieţii Lui. Probabil că Ioan a trecut sub tăcere genealogia după trup a

451 *Matei,* 4, 12.
452 *Marcu,* 1, 14.
453 *Luca,* 3, 19—20
454 *Ioan,* 2, 11.

Mîntuitorului din pricină că ea fusese descrisă mai înainte de Matei şi de Luca ? în schimb, el a început să vorbească despre dumnezeirea Lui, care fusese lăsată cumva în seama Duhului Sfîht, ca fiind Cel mai desăvîrşit.

14. Iată dar ce am avut de spus despre *Evanghelia* după Ioan. Despre cauza care a provocat redactarea Evangheliei după Marcu am Vorbit*3 mai înainte.

15. Privitor la cea după Luca ne-o spune încă de la început el în suşi, precizînd care anume a fost motivul redactării ei: «Deoarece,x zice el, mulți s-au încercat» poate cu prea mare uşurință să alcătuiască o istorisire despre aceste lucruri pe care el le-a cunoscut deplin, a «găsit cu cale» să lase la o parte părerile nesigure ale altora şi să dea într-o Evanghelie proprie o expunere exactă a ceea ce aflase temeinic şi plin de adevăr pe urma legăturilor şi convorbirilor neîntrerupte şi grăitoare avute cu Pavel şi cu ceilalți Apostoli **. "

16. Iată dar ce am avut de spus despre Evanghelii. Vom încerca să arătăm mai deplin, cînd va fi cazul, folosind şi mărturiile bătrînilor, ce anume s-a mai spus şi de alții în legătură cu aceleaşi Evanghelii. -

17. Dintre scrierile lui Ioan în afară de Evanghelie, *prima Epistolă* **e** recunoscută de toți, atît de cei de azi şi de cei de altădată, ca autentică, pe cînd asupra celorlalte două sînt îndoieli [455456457458459].

18. Cit despre *Apocalipsă* părerile celor mai mulți sînt împărțite. Poate că la *vremea* cuvenită va ajunge să fie şi ea apreciată potrivit mărturiei bătrînilor[w].

---

455 *Ioan,*3, 23—24.
456 Aid, mai sus : II, XV.
457 *Luca,*1, 1—4.
458 Nu aduce nici o motivare. La rlndul lui, e drept, nici Origen nu aminteşte dcclt epistola a Il-a a lui Petru.
459 A se vedea mai jos : VI, XXV.

XXV

Slintele Scripturi recunoscute de toțişi cele care nu sîntrecunoscute de toți

1. Ajunşi aici pare potrivit să recapitulăm lista cărților Noului Testament pe care le-am amintit[460]. în primul rînd trebuie să punem sfînta, tetradă a «Evangheliilor», după care urmează cartea «Faptelor Apostolilor».

2. După această cartje trebuie amintite «Epistolele» lui Pavel, după care va trebui recunoscută prima Epistolă a lui Ioan şi tot aşa prima Epistolă a lui Petru. In urma acestora vom rîndui — dacă se cuvine — «Apocalipsa» lui Ioan, despre care vom vorbi mai pe larg ce trebuie să credem.

3. Acestea sîntcărțile recunoscute de toți. Printre cele asupra cărora există îndoială[461][462], cu toate că şi ele sînt primite de cei mai mulți, amintim Epistola zisă a lui Iacov, apoi a lui Iuda, aşa numita «A doua Epistolă a lui Petrul, precum şiaşanumitele «Epistola a doua şi a treia» ale lui Ioan, fie că ele provin de la evanghelistul respectiv, fie de la altcineva cu acelaşi nume.

4. Intre apocrife trebuie socotite «Faptele lui Pavel», cartea intitulată «Păstorul», «Apocalipsa lui Petru», apoi: aşa numita «Epistola lui Barnaba», scrierea cu numele «Didahia celor 12 Apostoli», şi apoi, după cum am mai spus, «Apocalipsa lui Ioan» dacă vrem, aceasta din urmă fiind — după cum am spus — respinsă de unii, dar de alții fiind; primită între cele recunoscute.

5. Tot în. rîndui 'celor apocrife au plasat unii «Evanghelia după Evrei», care place mai ales acelora dintre evrei care au primit pe Hris- tos

6. Dacă toate aceste ultime cărți fac parte din categoria scrierilor contestate, în schimb credem că-i necesar şisă le catalogăm în ordine, număr înd de o parte scrierile care,, potrivit tradițieibisericeşti, sînt adevărate, autentice şi unanim recunoscute, spre deosebire de cele care, deşi nu sînt cuprinse între cele canonice, ci sînt contestate, totuşisînt bine cunoscute de cel mal mulți dintre scriitorii bisericeşti. Vom putea face aşadar deosebire Între aceste cărțişi Intre cele care (mal ales la eretici) sînt date sub numele unor apostoli, fie că e vorba de «Evanghelia lui Petru», a lui Toma, a lui Matia ori ale altora,, fie de «Faptele lui Andrei», ale lui Ioan ori ale altor apostoli: nici un scriitor bisericesc din cei recunoscuți de tradiție n-a socotit vrednice de a fi pomenite undeva aceste scrieri [10°]. De altfel, ele se deosebesc de cele apostolice şl prin felul de exprimare. Cit despre cugetare şi felul de a pune problemele, ele sînt deosebite de ale ortodoxiei celei adevărate, ceea ce dovedeşte ,că ele sînt plăsmuiri ale ereticilor.

---

460 «Lista aceasta 'nu putea fi decît ezitantă, din moment ce nu ia in considerare practica uneia ori a mai multor Bisericii*. Lagrange, *Histoire du canon et du No* tiveau *Testament,* Paris, 1923, p. 107. Cf. Bardy, o.c., p, 133.

461 Eusebiu foloseşte expresiile clasice: 1. «omologumena» — cele recunoscute; 2. «antilegomena» — cele recunoscute parțialşi «notha» sau apocrife.

462 «Evanghelia către Evrei» era prețuită de Hegesip (la Eusebiu, IV, XXII, 8), de Clement Alex. *(Stromate,* II, 45, 5) şi de Origen (Corii. *Ioan* 2, 87). A se vedea A. Kraft, o. *c.,* p. 176.

E limpede, aşadar, că ele nu trebuie să fie puse printre apocrife, dar nu trebuie nici să le respingem cu totul ca absurde şi nelegiuite.

ŞI acum să reluăm firul expunerii noastre.

XXV .

Menandmînşelătorul

1. Lui Simon Magul i-a urmat Menandru, după felul de vieţuire, o altă unealtă cu nimic mai slabă decît cel dinţii, în lucrarea cea diavolească. Era de loc şi el din Samaria şi, cu toate că a atins nu mai puţindecît maestrul său culmea magiei, totuşi el făcea minuni mai surprinzătoare decît acela. Despre sine el declara că e mîntuitorul cel trimis de sus odinioară încă din veacuri'neştiute, pentru mîntuirea oamenilor. - ,

2. El învăţa că numai aşa ar putea cineva dobîndi putere peste îngerii care au ajutat la crearea lumii, dacă s-ar lăsa îndrumat în prealabil de experienţa magică, pe care numai el o cunoaşte, şi dacă ar primi botezul de la el. Cei care s-ar învrednici de acest botez s-ar bucura încă de aici, de pe pămînt, de nemurire veşnică, pentru că astfel ei n-ar mal muri, ci ar rămîne pe pămînt într-o nepieritoare tinereţeşi ar fi nemuritori. Uşor putem găsi informaţii în această privinţă la Irineu [463464].

3. Dar despre Menandru relatează şi Iustin în acelaşi fel şi anume ^tuncicîndaminteşte despre Simon (Magul, *n. tr.),* unde spune textual: «Un oarecare Menandru, samarinean şi el, originar din satul Kapara- taia, s-a făcut ucenic al lui Simon şi a ajuns sub influenţa demonilor.

---

463 Felul In care se exprima Origenşi Eusebiu In legătură cu canonicitatea cărţilor biblice — care au drept temelie în primul rîndapostolicitatea lor — dovedeşte că ei a ucontrlbuitesenţial la părerea generală despre istoria canonului biblic.

464 Irineu, *Contra ereziilor*, I, XXIII, 5.

Venind apoi în Anllohlaştimcâ a înşelat pe mulţi oameni rumeşteşugurile magiei lui. Pe cei care-i urmau i-a convins că nu vor mai muri, iar astfel de învăţături mal susţincîţivapină azi».

4. De bună seamă că numai prin lucrări diavoleştisînt in stare astfel de vrăjitori să discrediteze pe cei care au luat asupra lor numele de creştin, această mare taină a credinţei[465], învinuindu-i de magie şi lu- iud în rîs, cu ajutorul lor, învăţăturilebisericeşti ale nemuririi sufletului şi învierii morţilor. Dar cei care au subscris la astfel de «mîntui- tori» au căzut din nădejdea cea adevărată.

XXVII

Despre erezia ebionițiior

1. Pe alţii, în schimb, pe care demonul cel rău n-a putut să-i despartă de dragostea lui Hristos, i-a robit, cîştigîndu-i cu alte slăbiciuni : cei de demult pe bună dreptate i-au numit pe aceştia «ebioniţi», deoarece vedeau în Hristos un fel de sărăntoc, o fiinţă fără nici o pretenţie[466]\

2. Vedeau, adică, în El o fiinţă simplă şi modestă, un simplu om curăţat prin strădanii morale, născut pe cale firească din împreunarea unui bărbat cu Maria. Erau de părere că Legea lui Moise trebuie respectată întru totul pentru că, ziceau ei, omul nu s-ar putea mîntui numai prin credinţa în Hristos şi printr-o viaţă conformă acestei credinţe.

3. O altă direcţie între ebioniţi evita de fapt acea stranie absurditate a lor, netăgăduind că Mîntuitorul S-a născut dintr-o fecioară şi din Duhul Sfînt, dar nici ei nu aprobau că în calitate de Dumnezeu, Cuvîntulşiînţelepciunea ar fi existat şi mai înainte, căzînd astfel ca şiceilalţi în nelegiuiri, cu atît mai mult cu cit — ca şiceilalţi — cereau şi ei cu orice preţ respectarea integrală a prescripţiilortrupeşti ale Legii.

4. Ei credeau că vor trebui respinse cu totul Epistolele Apostolului (Pavel) pe care-l numeau «apostat al Legii», servindu-se numai de «Evanghelia zisă după Evrei», pe cînd de celelalte nu ţineau seamă [467]. Respectau sîmbătaşi celelalte rînduieli iudaice, ca şiceilalţi, dar, pe

465 I *Tim.,* 3, 16.

466 Ca sectă iudeo-creştină de orientare rigoristă ebioniţiisîntcunoscuţi mai întii de Tertulian *(De praescr. eret.* X, 8; XXX, 5), apoi de Irineu *(Contra ereziilor,* I, XXVI, 2) şi mai ales de Origen (*Filocalia,* I, în trad. rom. «P.S.B.», 7, p. 324 ; C. Ce/s. [[, 1, 22; V, 61, 29; 36, 65). De la Origen preia şi Eusebiu cele două nuanţe, una iuda i/antă, alta rigoristă.

467 A se vedea mai sus, nota 99.

de altă parte, cinsteau şi duminicile aşa ca noi, în amintirea învierii Mlntuitorului.

5. Din pricina acestei învăţături ei au primit numele de ebioniţi, deoarece numele «ebioniţi» pune în lumină sărăcia minţii lor, căci tocmai printr-un astfel de cuvînt designau iudeii pe oamenii săraci.

XXVIII

Despre Cerintereziarhul

\. In aceleaşi vremuri[468] de care vorbim s-a făcut şiCerint căpetenie a unei alte erezii. Iată ce scrie în această privinţăGaius, despre care am amintit mai înainte :[469] «Dar prin descoperirile pe care le dă ca şi cum ar fi fost scrise de un mare apostol[470], şiCerint prezintă în chip mincinos istorisirea unor fapte miraculoase care i-ar fi fost comunicate de îngeri. El zice, anume, că după înviere împărăţia lui Hris- tos va fi pămîntească şi că trupurile trăiesc iarăşi în Ierusalim, devenind din nou roabe patimilor şi plăcerilor. Duşman al .Scripturilor lui Dumnezeu, Cerint spune, vrînd prin aceasta să ducă pe oameni în rătăcire, că va fi vreme de 1000 de arii o serbare nupţială».

3. Şi Dionisie, cel care a urcat scaunul episcopal din Alexandria în vremile nodstre[471], relatează şi el în cartea a 2-a a Făgăduinţelor sale în legătură cu «Apocalipsa» lui Ioan cîteva fapte, pe care spune că le-a prins din tradiţia de demult, amintind textual despre acelaşi personaj :

4. «Cerint, întemeietorul ereziei numite după el cerintiană, a vrut să-şi pună opera sub un nume de mare răsunet. Căci iată care-i conţinutulînvăţăturii lui. împărăţia lui Dumnezeu, zice el, are caracter pă- mîntesc |

5. iar întrucît era îndrăgostit mai mult de sine, ca unul ce era un om cu totul trupesc, Cerint pretindea — aşa visa el — că împărăţia lui Dumnezeu ar consta doar în satisfacerea poftelor stomacului şi a organelor aşezate mai jos de el, deci în mîncare, în băutură şi în împreunări trupeşti, iar ca să lase şi o impresie mai bună decît aceste plăceri, recomanda şiţinerea sărbătorilor şi a jertfelor sîngeroase» [472].

6. Aşa spunea (Dionisle).

Cît despre Irineu, după cp expune tn prima carte a lucrării *Contra ereziilor* cîteva din amăgirile secrete şi dezgustătoare ale aceluiaşi Corint [473474], în

---

468 Pe vremea lui Traian.

469 II, XXV, 6.

470 După Gaius «Apocalipsa» ar fi fost scrisă de Cerint.

106. Fost întîi conducător al şcolii catehetice (a. 231—248); apoi episcop al Alexandriei (f 264), Dionisie ne-a lăsat multe epistole, din păcate pierdute. Singurele pe care le avem stnt cele reproduse de Eusebiu în *Istoria* sa.

472 A se vedea mai jos, VII, XXV, 2—3.

473 Irineu, *Contra ereziilor,* I, XXVI, 1, unde spune, între altele, că lumea n-a fost creată de Dumnezeu, ci de o fiinţă inferioară emanată din El. Hristos a fost un simplu om, abia prin Botez s-a unit cu Tatăl. Pe Cruce tot numai un om a suferit.

cartea a 3-a transmite o istorie care nu se poate uita şi pe care a auzit-o de la Policarp, şi anume : Intr-o zi apostolul Ioan intrase într-o baie să se spele. Auzind însă că Cerint se afla înăuntru, fugi îndată de acolo grăbindu-se spre uşăîntrucît nu răbda să se afle sub acelaşiacoperămînt cu el, sfătuind şi pe ceilalţi care mai erau cu el şizicînd : «să ieşim de aici, nu cumva să se dărîme baia peste noi întrucîtCerint, duşmanul adevărului, se află şi el aici înăuntru» [lU].

XXIX

Nicolae şi ereticii nicolaiţi

1. Tot pe atunci s-a închegat pentru foarte scurtă vreme şi erezia zisă a nicolaiţilor, despre care aminteşte Apocalipsa lui Ioan [475]. Ei se lăudau că se trag de la Nicolae, unul dintre diaconii care însoţeau pe Ştefan, fiind aieşi de apostoli pentru slujirea săracilor [476]. în cea de a 3-a carte a *Stromatelor,* Clement Alexandrinul istoriseşte despre el textual :

2. «Se spune că Nicolae avea o soţie deosebit de frumoasă. După înălţarea la cer a Mîntuitorului Apostolii l-au învinuit că suferă de gelozie, de aceea adueîndu-o în mijlocul lor el le-a îngăduit să trăiască cu ea oricare dintre ei, căci spunea că acesta era sfatul care se deduce din şese astfel de fapte nu lucrează prosteşteşi fără socoteală căci fiecare face ce vrea cu trupul său.

3. După cîteştim însă, Nicolae n-a avut niciodată altă femeie decît pe cea cu care s-a căsătorit, iar dintre copiii lui, fetele au îmbătrînit fecioare, pe cînd fiul lui a trăit în curăţie toată viaţa lui. Dacă aşa stau lucrurile, atunci e limpede că adueîndu-şi în mijlocul ucenicilor pe femeia pe care se spunea că e gelos a arătat că nu era stăpînit de această patimă, învăţîndu-i că «a face abuz de trup» însemnează să-ţiinfrînezi chiar şi cele mai puternice plăceri. Căci, după părerea mea,

474 Irineu, *Contra ereziilor* III, 4.
475 *Apoc.,* 2, 4; 15.
476 *Fapte,* 6, 5.

cred că el nu voia — potrivit poruncilor Mîptuitorului — «să slujească la doi domni» [m] : plăcerii şiMîntuitorului.

4. Se spune că şi Matia tot aşa a învăţat: «să lupţi împotriva trupului şi să-l dispreţuieşti pentru ca să nu-i îngădui vreo plăcere desfrî- nată, iar sufletul să-l creşti prin credinţăşi prin cunoaştere» [477478].

Atîta despre cei care au încercat să falsifice adevărul pe vremea despre care am vorbit! Ei au şi dispărut cu totul, parcă nici n-ai putea spune în ce chip.

XXX

Apostolii care au dus viaţă de căsătorie

1. Acelaşi Clement, din care am luat adineaori cîteva cuvinte despre cei care dispreţuiesc căsătoria, aminteşte mai departe, în legătură cu cele spuse, pe aceia dintre apostoli care au dus viaţă de căsătorie, spunînd : «Oare nici pe apostoli nu-i vor băga în seamă ereticii ? Petru şi Filip au avut copii[479], iar Filip şi-a măritat fetele cu doi bărbaţi[480]. Pavel nu uita într-una din epistolele sale să adreseze cuvîntÎnsoţitoarei sale [481], dar pe care n-o luase atunci cu el, ca să nu aibă greutăţi în slujirea sa [482483].

2. Iar dacă pomenim aceste lucruri nu găsim nepotrivit să mai relatăm şi altă istorioară demnă de a fi cunoscută, pe care o datorăm

1

aceluiaşi scriitor, care a descris-o în felul următor în *Stromata* a şaptea : «Se spune că fericitul Petru, văzînd că femeia lui este dusă la moarte, s-d bucurat că a fost chemată la Domnul şi că se duce la casa ei ; i-a vorbit multe cuvinte de îmbărbătare şi de mîngîiere, apoi stri- gîndu-o pe nume i-a zis : «O, tu, adu-ţi aminte de Domnul!». Aşa era căsătoria oamenilor fericiţişi starea lor sufletească era desăvîrşită» [12°]. Să stea dar la locul ei şi această istorioară pe care am găsit de bine s-o cuprind în expunerea mea !

XXXI

Moartea lui loanşt a Iul Fllip

Am relatat mai înainte despre timpul şi felul morţii lui Pavel şi a lui Petru precum şi despre locul unde au fost aşezate trupurile lor la ieşirea din această

---

477 M*atei,* 6, 24; *Luca,* 16, 13.
478 Clement Alex. *Stromate* II, 118 ; III, 26.
479 Marcu, 1, 30; I Cor., 9, 5.
480 Confuzie. Nu apostolul Filip, ci diaconul Filip a fost căsătorit şi a avut patru fete- *(Fapte,* 21, 9), dar ele au îmbătrînit în feciorie. Confuzia o întîlnimşi la Policrate de Efes.
481 *Filip.,* 4, 3 •, *I Cor.,* 9, 5.
482 Clement, *Stromate,* III, 52—53.
483 Clement, *Stromate,* VII, 63—64.

viață[484].

2. Cit despre loan, am amintit ceva în legătură cu timpul morții sale[485]. Locul unde a fost înmormîntat reiese din epistola pe care Po- licarp, episcopul Bisericii din Efes, a trimis-o episcopului Victor al Romei [486], unde se face pomenire şi despre apostolul Filip şi despre fetele acestuia cu următoarele cuvinte : «în Asiaşi-au aflat loc de odihnă mari luceferi [487](care vor răsări la ziua de pe urmă, la arătarea Domnului, cînd El va veni din cer întru mărire şicînd va cerceta pe toțisfinții : aşasînt mai întîi Filip, unul din cei doisprezece apostoli, care se odihneşte la Ierapolis dimpreună cu amîndouă fiicele sale îmbătrînite în fecioria lor, pe cînd fiica cealaltă[488], care a petrecut în Duhul Sfînt, a adormit în Efes ; în al doilea rîndloan, cel care se culcase pe pieptul Mîntuitorului, care a fost preot şi a purtat petalon[489], care a fost martor şididascăl, se odihneşte în Efes» [490].

4. Atîta despre moartea lui Filip şi a lui loan. în «Dialogul» lui Ga- ius, despre care am făcut pomenire nu de mult[491], Proclu, contra căruia e îndreptată scrierea sa, e şi el de aceeaşipărere cu ceea ce am spus noi despre moartea Iui Filip şi a fiicelor sale atunci cîndgrăieşte : «După el amintim de patru proorocite, fiicele lui Filip din Ierapole, în Asia, unde se află atîtmormîntul lor, cîtşi al tatălui lor» [492].

5. Pe de altă parte, în «Faptele Apostolilor», Luca aminteşte că, pe vremea lui, fiicele lui Filip petreceau împreună cu tatăl lor în Cezareea

---

484 II, XXV, 5.

485 II, XXIII.

486 Aici, mai jos : V, XXIV, 3.

487 Aşa cum îi înțelegeauapologeții Aristide, Iustin şialții, ca «luminători, luceferi». A se vedea, Lampe, *Patristic GreekLexikon,* London, ed. V, 1978 sub otot^eTov, pag. 1261.

488 Text corupt, Migne, P. G., 20, 280.

489 Distincție purtată de marele preot (leş., 28, 36—38).

490 Cf. V, XXIV, 3.

491 III, XXVIII, 1.

492 *Fapte,* 21, 8—9,

şi se învredniciseră de darul prorociei sau, cum se exprimă textual, «am venit la Cezareeaşiintrînd în casa lui Filip binevestitorul, care era dintre cei şapte (diaconi), am rămas la el. Şi acesta avea patru fiice, fecioare care prooroceau».

6. Ceea ce a venit la cunoştința noastră în legătură cu Apostolii şi cu vremurile apostolice, despre scrierile sfinte pe care ni le-au lăsat, ca şi despre cele constatate, precum şi despre cele care sînt cu totul apocrife şi străine de ortodoxia apostolică, — iată ce am expus pînă acum. Şi cu aceasta trecem la istorisirea noastră !

XXXII

Moartea de martir a lui Simeon, episcopul Ierusalimului

1. După cit ni s-a transmis, în vremile de după Nero şiDomițian, şi anume sub împărații despre care tocmai vorbeam, a izbucnit în mod izolat, mai ales în oraşe, o prigoană provocată mai ales de răscoalele populare. In timpul acestei persecuțiişi-a sfîrşit \riața ca martir Simeon, fiul lui Cleopa, despre care am subliniat că fusese rînduit ca al doilea episcop al Bisericii din Ierusalim [!3°].

2. Şi despre acest lucru mărturiseşteacelaşiHegesip, din care am citat pînă acum cîteva pasaje. După cum ne comunică într-o relatare despre anumiți eretici, Hegesipține să adauge că în acea vreme Simeon a fost pîrît de ereticii respectivi şi pentru că era creştin mai multe zile în şir a fost chinuit în diferite chipuri, iar după ce a uimit profund pe judecător şi pe cei care-l înconjurau, i-a venit sfîrşitul într-o formă asemănătoare cu pătimirea Mîntuitorului.

3. Dar nimic nu-i mai bine decît să ascultăm pe scriitorul însuşi, care istoriseşte textual : «aşadar unii dintre ereticii aceia au învinuit pe Simeon, fiul lui Cleopa, că ar fi din neamul lui David şi că ar fi creştin, de aceea a suferit moarte de martir la vîrsta de 120 de ani, pe vremea lui Traian şi a proconsulului Atticus» [493494].

4. Ne mai relatează acelaşi scriitor că în timp ce erau urmăriți cei care se trăgeau din neamul regal al iudeilor, au ajuns să fie arestați chiar şi acuzatorii lor, fiind bănuiți că şi ei ar face parte din acelaşi neam. S-ar putea spune pe bună dreptate că dacă ne gîndim la lungimea vieții lui şi la ştirea pe care ne-o dă

493 A se vedea mai sus : III, XI.

494 Acest Atticus pare a fi Irod Atticus, guvernatorul în timpul căruia a suferit martiriul Sf. Simeon, ruda Domnului. In *Cronica* sa Eusebiu indică data : anul 107;
«Cronica pashală» dă : 105.

Evanghelia despre Maria, soția lui Cleopa[495], al căror fiu era după cum am văzut mai înainte [496][497], şi Simeon a făcut parte din cei care L-au văzut cu ochii lor şi L-au auzit cu urechile lor pe Mîntuitorul.

5. Acelaşi istoric mai adaugă că şialțiurmaşi după un alt aşa zis «Frate al Domnului», cu numele Iuda, trăiau încă pe vremea lui Traian, după ce, aşa cum am mai spus [m], dăduseră pe vremea împăratului Do- mițian, bună mărturie despre credința lor în Hristos. Iată cum se exprimă Hegesip :

6. «Ei au ajuns să fie între fruntaşii întregii Biserici, ca unii care s-au dovedit martiri şi neamuri de sînge ai Domnului, într-o vreme cînd în toată Biserica domnea o pace adîncă. Erau încă în viață pe vremea împăratului Traian, cînd Simeon, fiul lui Cleopa, despre care am pomenit mai înainte, a fost pîrît de eretici şiosînditşi el ca şi ei, pentru aceeaşi vină, pe vremea consulului Atticus. Cu toate că timp de mai multe zile a fost chinuit în aşa fel încît toată lumea se mira, în frunte cu consulul, cum de mai poate răbda atîtea chinuri un om de 120 de ani! La urmă a fost osîndit să fie răstignit» [498].

7. Istorisind despre evenimentele timpului de care vorbim, Hegesip mai adaugă că pînă în vremea aceea Biserica s-a menținut ca o fecioară curată şi nestricată [499], pentru că cei care se siliseră să primejduiască învățătura sănătoasă a Mîntuitorului rămăseseră încă atîțiacîți vor fi fost, în umbră şiascunşi.

8. In schimb, atunci cînd ceata sfîntă a Apostolilor şi-au încheiat şi ei viața, fiecare în felul lui, şi după ce s-a stins de pe pămîntşi neamul celor care se învredniciseră să audă cu urechile lor înțelepciunea dumnezeiască, din clipa aceea a început să se arate şi rătăcirea cea fără de Dumnezeu prin înşelăciunea ereticilor, care, profitînd de faptul că acum nu mai trăia nici un Apostol, se sileau să pună pe fațăşi fără ruşineaşa numita «gnoză» sau cunoaştere falsă, în locul învățăturii celei adevărate.

---

495 *Ioan,* 19, 25.
496 III, XI.
497 III, XX, 1.
498 Despre aceeaşirudenie a se vedea şi mai jos: IV, XXII, 4.
499 Imaginea din *Eies.,* 5, 27 «Biserică fără pată şizbîrcitură» a fost folosită curînd pentru a arăta sfințeniaşicurăția Bisericii. Herma, Vedenia IV, 2, 1.

XXXIII

Cum a oprit Troian ca creştinii să nu mai fie urmăriţi

1. Atît de mult s-a înteţit în multe ţinuturi prigoana împotriva noastră, încîtpînăşi prea vestitul dintre guvernatori Pliniu cel Tînăr sau Secundul[500501], impresionat de mulţimea martirilor, a scris împăratului în legătură cu mulţimea celor daţimorţii din pricina credinţei, înşti- inţîndu-l în acelaşi timp că, după ştirea lui, creştinii nu săvîrşesc nimic rău şi nici protivnic legilor, ci doar că se scoală de la răsăritul soarelui ca să aducă laude lui Dumnezeu *;* încolo, ei se feresc de desfrînare, de ucidere şi de orice nelegiuire, supunîndu-se întru toate legilor.

2. Faţă de această înştiinţare, Traian a poruncit ca neamul creştinilor să nu fie urmărit, ci să fie pedepsiţi numai cei care intîmplător vor fi denunţaţi (ca creştini, n. ir.). în felul acesta s-a mai stins întrucîtva frica de prigoană, care speriase cumplit pe oameni ,• în schimb, pentru cei care voiau să ne ameninţe au rămas mai departe destule pretexte, încît uneori mulţimile, alteori dregătorii diferitelor ţinuturi născoceau fel de fel de uneltiri împotriva noastră, aşa că, chiar şicîndpersecuţia nu era generală, ea izbucnea parţial, prin unele provincii, încîtmulţicreştini au fost nevoiţi să îndure felurite martiraje.

3. Această ştire e luată din Apologia scrisă în latineşte de Tertu- lian[13S], de care am pomenit mai înainte şi care în tălmăcire are următorul text : «Cu toate acestea am aflat că cercetările împotriva noastră au fost interzise. Căci Pliniu Secundul, pe cînd guverna provincia (Biti- nlei, *n. tr.)*osîndind pe unii creştini, iar pe alţiiscoţîndu-i din funcţiile publice, s-a înspăimîntat de mulţimea lor, de aceea a cerut sfat de la împăratul Traian ce cale să urmeze pe viitor. în acest scop a scris împăratului comunicîndu-i că în afară de încăpăţînarea lor de a aduce jertfe idolilor, n-a aflat nimic altceva necuviincios la ei, adăugind doar că creştinii se scoală de dimineaţă spre a cinsti în imnele lor pe Hristos drept Dumnezeu şi că pentru ca să-şi pună în aplicare învăţătura, ei trebuie să se ferească cu totul de ucidere, de desfrlu, de furt, de nedreptate şi de alte astfel de nelegiuiri. La acestea împăratul Traian i-a răspuns că neamul creştinilor nu trebuie să fie urmărit ,• în schimb sa fie pedepsiţi dacă sîntdaţi pe mina justiţiei» [13D].

500Plinius cel Tînăr a guvernat Bitinia între anii 111—113, mai precis între 17 sept. 111 şi ianuarie 113, cum reiese din corespondenţa sa cu împăratul Traian. In nfură de ediţia lui G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1927 a se vedea Plinius cel Tînăr : Opere *complete,* traducere, note şiprefaţă de Liana Manolache, Bucureşti, 1977.

501 Eusebiu n-a văzut textul original al epistolelor X, 96—97, ci a reprodus conţinutul lor după *Apologeticul* lui Tertulian.

Aşa se petreceau lucrurile pe atunci.

XXXIV

Despre Ev ar ist, al patrulea episcop al Romei

Dintre episcopii Romei, în cel de al 3-lea an de domnie a împăratului despre care am amintit, şi-a sfîrşitviaţă Clement, transmiţînd conducerea Bisericii lui Evarist, după ce îndrumase acolo învăţăturacuvîn- tului dumnezeiesc vreme de nouă ani.

XXXV

Despre Iustus, al treilea episcop al Bisericii Ierusalimului

în acelaşi timp, şi la Ierusalim, după ce Simeon s-a sfîrşit în chipul în care am arătat [14°], a urcat pe tronul episcopal al iudeilor un evreu cu numele de Iustus. El făcuse parte dintre cei tăiaţi împrejur şicîşti- gase dintre aceştia un mare număr de închinători ai lui Hristos.

XXXVI

Ignatie şi epistolele sale

1. Pe atunci strălucea în Asia un însoţitor al Apostolilor[502503504], care-L văzuse şi-L ascultase încă pe Domnul : Policarp, care fusese făcut episcop al Bisericii din Smirna.

2. Tot pe atunci, se făcuse cunoscut Papia, episcop şi el al Bisericii din Ierapole, precum şi cel de care-şi aduc aminte mulţimileşi astăzi ■ Ignatie care a fost ales ca al doilea urmaş al lui Petru pe scaunul episcopal din Antiohia [505].

3. Potrivii Iradlţiei, ol a fost trimis din Siria la Roma şi acolo a fost dat pradă fiarelor pentru credinţa sa în Hristos.

4. Iar in timp ce străbătea Asia sub supravegherea foarte aspră a paznicilor, Ignatie întărea Bisericile prin cuvîntărişi încurajări prin toate oraşele pe unde trecea, punîndu-le credincioşilor la inimă în primul rind să se ferească de erezii, care începuseră să se înmulţească pe vremea aceea pentru prima oară, şi îi îndemna apoi să ţină cu tărie la tradiţia Apostolilor, pe care, spre mai multă siguranţă, a socotit că trebuie s-o stabilească şi în scris.

---

502 Apologeticul, II, 6.
503 III, XXXII, 2.
504 A se vedea mai jos : IV, XIV, 3.
505 Vezi mai sus : III, XXII. Sfîntul apostol Petru nu a fost episcop în Antiohia. A se vedea cele spuse de Sf. apostol Pavel în Epistola către Galateni cap. 2, ci. *Ist. bis univ.,* voi. I, ed. a Il-a, p. 45—46.

5. Aşa se face că, aflîndu-se la Smirna, unde trăia Policarp, a scris Bisericii din Efes o epistolă, în care pomeneşte de păstorul lor, Oni- sim[506], o altă epistolă Bisericii din Magnezia [143a], de pe rîul Meandru, unde pomeneşteşi de episcopul Damas ; o altă epistolă Bisericii din Trales[507], în care ne spune că întîistătătorul de atunci se numea Polibiu.

6. In afară de aceste epistole, Ignatie a mai scris şi Bisericii din Roma, în care le adresează rugămintea să nu-i zădărnicească moartea de martir, răpindu-i, prin intervenția lor, nădejdea dorită. Se cade să cităm cîteva pasaje foarte scurte din aceste epistole, ca să subliniem cele spuse înainte :

7. «începînd din Siria şipînă la Roma mă lupt cu fiarele, pe uscat şi pe mare, noaptea şi ziua, înlănțuit fiind de zece leoparzi, adică de o grupă de ostaşi, care, chiar cînd le faci bine, se fac mai răi şi cu cit sint ei mai nedrepți, cu atît mai mult mă îndreptez eu, dar nu întru aceasta m-am îndreptat >[508].

«. «Aş vrea ca fiarele care mă aşteaptă să nu mă cruțeşi să-mi stea gata ; de aceea am să le linguşesc ca să mă mănînce iute, nu precum se tem unii să nu se atingă de ei. Iar de nu vor voi de bună voie, eu le voi sili.

9. Iertați-mă, dar eu ştiuce-mi e de folos : abia acum încep să fiu ucenic ! Să nu mă împiedice nici o făptură din cele văzute şi nici din cele nevăzute, de a vedea pe Hristos ! Să vină peste mine foc şi cruce, haite de fiare, să mi se împrăştie oasele şi să mi se strivească mădularele, să mi se macine întreg trupul şi să vină peste mine toate chinurile diavolului, numai să dobîndesc pe Iisus Hristos» [509].

10. Acestea au fost vorbele pe.care le-a scris respectivelor Biserici din oraşul de care am amintit. Trecînd apoi dincolo de Smirna şi ajun-

---

506 Ignatie, *Către Eieseni,* I; VI.
143 a. Ignatie, Către *Magnezieni,* II, 1.
507 Idem, Către Tralierii, I.
508 *I Cot.,* 4, 4.
509 Ignatie, *Către Romani,* V.

gînd pe la Troia, el s-a adresat în scris şi celor din Filadelfia[510], apoi comunităţii din Smirna [511]şi în chip special conducătorului lor, lui Poli- carp [512], despre care mărturiseşte că-i un bărbat cu adevărat apostolic, dîndu-i în seamă purtarea de grijă de turma sa din Antiohia ca unui adevărat şi bun păstor, cerîndu-i să arate mare rîvnăşi grijă de ea.

11. Scriind smirnenilor, Ignatie foloseşte următoarele cuvinte, scoase nu ştiu de unde, în legătură cu Hristos : «Eu îl ştiu (pe Hristos, *n. tr.),* în trup şi după înviere şi cred că aşa era. Cînd a venit la Petruşi la cei care erau împreună cu el le-a zis : «Luaţi, pipăiţi-Mă şivedeţi că nu sînt demon fără trup» şi îndată s-au atins de El şi au crezut Lui» [13°].

12. Şi Irineu a cunoscut mărturia lui şiaminteşte de epistolele lui atunci cînd declară : «După cum a spus unul din ai noştri, care fusese osîndit să fie aruncat la fiare din pricina credinţei în Dumnezeu : «sîntgrîu al lui Dumnezeu şisînt măcinat de dinţii fiarelor, va să fiu găsit pîine curată a lui Hristos» [513].

13. Tot aşaaminteşteşiPolicarp despre aceleaşi lucruri în epistola către filipeni, spunînd textual: «Vă rog, dar, pe toţi să vă supuneţicuvîntuluidreptăţiişi să stăruiţi în răbdarea pe care aţişi văzut-o cu ochii nu numai la fericiţii Ignatie, ZosimaşiRufu, ci şi la alţii dintre voi şi la însuşi Pavel şi la ceilalţi apostoli, fiind încredinţaţi că toţiaceştia «n-au alergat în zadar» [514], ci în credinţăşi în dreptate şi că sînt în locul cuvenit lor, lîngă Domnul, împreună cu Care au şi pătimit. Că «n-au iubit veacul de acum» [515516], ci pe Cel care a murit pentru noi şi pe Care Dumnezeu L-a înviat pentru noi» [517518].

14. Şi apoi adaugă : «Mi-aţi scris şi voi şi Ignatie că dacă se va duce cineva în Siria să ducă şi epistolele care se găsesc la voi. Lucrul acesta îl voi face fie eu, dacă voi avea timp potrivit, fie cel pe care îl voi trimite ca delegat şi pentru voi. Epistolele lui Ignatie, pe care ni le-a trimis, şi altele pe care le avem la noi, vi le-am trimis aşa cum aţi cerut; ele sînt alăturate acestei epistole, din care veţi putea scoate mari foloase, că ele cuprind credinţă, răbdare şi toată zidirea cuvenită în Domnul nostru» [133].

Iată, dar, cele care privesc pe Ignatie. După el, la scaunul episcopal al

---

510 Idem, *Către Policarp,* VIII.
511 Idem, *Către Smirneni,* XII.
512 Idem, *Către Policarp,* VIII.
513 Ignatie, *Către Smirneni,* III.
514 Irineu, *Contra ereziilor,* V, XXVIII, 4.
515 *Filip.,* 4, 16.
516 *II Tim.,* 4, 9.
517 Policarp, *Către Filipeni,* XII.
518 Policarp, *ibid.,* XIII. După răsunătoarea biruinţă asupra dacilor (105—106), drept mulţumită adusă zeilor, Traian a dezlănţuit o mare persecuţie contra creştinilor, care a costat moartea episcopilor Siraeon al Ierusalimului şi Ignatie al Antiohiei. Tre- cînd prin Antiohia, in drumul lui împotriva părţilor, împăratul Traian a osîndit pe Ignatie să fie aruncat la fiare la Roma, pentru că n-a vrut să abjure credinţacreştină. Laintervenţia prefectului Tiberian al Palestinei că persecuţia nu dă roade, Traian publică edictul de încetare a persecuţiei. în epistolele pe care le-a scris pe cînd se afla în Troia, Ignatie exprimă mulţumiri pentru acest fapt. Dar el se duce în drumul spre martiriu. Indicaţii la M. Stiglohero.c., p. 185—186.

Antiohiei a urmat Heros.

XXXVII

Propovăduitorii care s-au mai distins pe vremea aceea

1. Printre bărbații care s-au distins pe atunci era şiCodrat, despre care se spune că, asemenea fiicelor lui Filip, era dăruit cu darul prooro- ciei. în afară de aceştia mai erau încă mulți care se făcuseră vestiți în acel timp, ocupînd primul loc după cel al apostolilor. Ucenici neîntrecuți ai unor astfel de oameni, ei zideau biserici «pe temeliile apostolilor» prin toate localitățile, lărgind tot mai tare cîmpul de propovăduire creştinăşisemănîndsămînța sănătoasă a împărăției cerurilor pe întinsul întregului pămînt locuit.

2. Foarte mulți din ucenicii care ţrăiau pe atunci, fiind minați de o adîncă dragoste față de filosofia (creştină)[519], împlineau mai întîi sfatul Mîntuitorului de a-şiîmpărți avutul în folosul celor lipsiți[520521], după care plecau departe de casă, săvîrşind lucru de evanghelişti[135]şinevoin- du-se a propovădui cu rîvnăcuvîntulcredinței, celor care nu auziseră pînă atunci nimic despre aşa ceva, şiprocurîndu-le textul Scripturilor sfinte.

3. După ce puneau în cîte un ținut străin temeliile credinței, aceşti ucenici aşezaualții ca păstori, încredințîndu-le acestora purtarea de grijă de cei nou convertiți spre a fi introduşi în mod temeinic în Biserică, după care plecau iarăşi în alte țări, Ia alte popoare, întăriți de puterea şi de darul lui Dumnezeu. Căci pe atunci lucrau încă în ei multe şi minunate puteri ale Duhului Sfînt[522] în aşa măsură încît de la prima auzire, ca şi cum ar fi fost vorba de un singur om, mulțimi întregi de oameni primeau bucuros în inimile lor credința în Dumnezeu, Făcătorul a toate.

4. întrucît nu-i cu putință să înşirăm cu numele pe toți cei care au intrat, începînd de la primii urmaşi ai apostolilor, ajungînd păstori sau evanghelişti în toate Bisericile din lume, vom aminti în istoria noastră pe scurt numai numele celor pe care tradiția vestirii evanghelice ni i-a transmis pînă astăzi[523].

XXXVIII

Epistola lui Clement

519 în înțeles de viețuirecreştină — dar şi sub formă ascetică extremă a martirajului, aşa cum întîlnim adeseori în *Istoria* lui Eusebiu : I, II, 19; II, XIII, 6; II, XVII, 10 ; II, XXIII, 2 etc. A se vedea Eusebiu, *Hist. eccl.,* P. Perichon, Paris, 1965.

520 *Marcu,* 10, 21.

521 *II Tim.,* 4, 5.

522Harnack, *Mission...,* ed. 4, I, 220—229; T. M. Popescu, *Primii didascălicreştini,* Bucureşti, 1932.

523 Idee scumpă şi lui Origen, *De ptincipiis,* trad. rom., prefața, p. 2—3. Eusebiu face din ea însuşi firul roşu al *Istoriei sale.*

şi alte scrieri atribuite lui pe nedrept

1. Aşa au fost într-adevăr textele din epistolele lui Ignatie, despre care am vorbit adineaori, apoi cel din epistola adresată de Clement în numele Bisericii din Roma către cea din Corint, scriere recunoscută de toți. In ea întîlnim multe idei şi uneori chiar pasaje întregi din Epistola către Evrei, prin care arată foarte limpede că nu avem de a face cu o scriere compusă recent.

2. De aceea se pare că pe bună dreptate a fost ea socotită ca făcînd parte dintre operele apostolului Pavel, căci acesta adresîndu-se în scris evreilor trebuia s-o facă în limba maternă, iar de traducerea ei ar fi îngrijit fie evanghelistul Luca [524], fie Clement despre care vorbim.

3. Ultima părere ar fi cea mai probabilă, din pricina asemănării stilistice dintre Epistola către Evrei şi cea a lui Clement, precum şi din pricina înrudirii ideilor din ambele scrieri.

4. Trebuie spus că se mai vorbeşteşi despre o a doua epistolă a lui Clement. Totuşiştim că aceasta n-a fost atît de cunoscută ca cea dinții[525], întrucît, după cîteştim, ea n-a fost prea folosită de cei vechi.

5. In vremea din urmă au fost date la lumină şi alte scrieri mai extinse atribuite lui Clement, în care e vorba de dialogurile lui Petru şi al lui Apion, despre care cei de demult nu ne-au păstrat nicăieri nici o amintire şi care de altfel nu au puritatea ortodoxiei apostolice [526]. Despre epistolele lui Ignatie şi a lui Policarp am vorbit mai înainte.

524 Aşa credea şi Clement Alexandrinul.

162 Eusebiu este cel dintîi care aminteşteşi de a doua epistolă a sfîntului Clement Romanul. în schimb, ea figura, parțial, chiar în Codex *Aiexandrinus* (sec. V).

526 Aici e vorba de apocrifele pseudo-clementine, *Omilii*şi*Recunoaşteri.*

XXXIX

Scrierile lui Papias

1. De la Papias ni s-au păstrat cinci cărți intitulate *Explicări la Cuvintele Domnului.* Despre ele aminteşte Irineu, care precizează că de la el numai cinci cărți se cunosc. Iată cum se exprimă el textual: «Acest lucru îl confirmă în scris Papias în cea de-a patra din cărțile sale. De la el ni s-au păstrat de toate cinci cărți. Dintre bărbații vechi ai Bisericii, Papias ascultase pe evanghelistul Ioan şiînsoțise pe Policarp» [527]. Atîta ne spune Irineu.

2. în schimb, chiar în introducerea la scrierea sa, Papias nu mărturiseşte că ar fi auzit şi că ar fi văzut el însuşi pe sfinții apostoli, ci precizează doar că învățătura de credință a primit-o de la oameni care au trăit în apropierea apostolilor. Iată cum se exprimă el: «Ca să te întăresc în adevăr, pentru tine nu m-aş sfii să adaug explicărilor mele tot ceea ce am prins altădată de la presbiteri sau bătrînişi pe care le-am păstrat bine în amintire. Căci nu mă bucuram, ca cei mai mulți, cărora le plac vorbele multe, ci îmi plăceau cei care spun adevărul şi nici nu cercetam astfel de dascăli care ne transmit porunci străine, ci pe cei care-şi amintesc de cei care prezintă porunci date de Domnul, ca unele ce sîntizvorîte din credinţăşidjn adevărul însuşi.

4. Dacă venea undeva vreunul care trăise cîndva în apropierea acestor presbiteri, atunci îndată mă informam ce credință avuseseră aceia şi întrebam ce anume au învățat ? Ce Petru ? Ce Filip ? Ce Toma sau Iacov şi ce anume Aristion sau Ioan presbiterul[528529] sari alți ucenici ai Domnului ? Căci eram de părere că ştirile scoase din cărținu au, după mine, aceeaşi valoare ca mărturia orală vie şi statornică» [16e]. -

---

527 Irineu, *Contra ereziilor,* V, XXXIII, 4.

528 Pentru modul în care erau înțelese în primul veac denumirile legate de cele trei trepte ale slujirii preoțeşti (diaconi, preoți sau presbiterişi episcopi) a se vedea îndeosebi Iustin Moisescu, *Ierarhia bisericească* în *epoca apostolică,* Craiova, 1955. Cit priveşte pe sfîntul Irineu, care e citat aici, e semnificativ studiul lui A. d'Ales. din «Revue des etudesgrecques» t. XLII (1929), p. 398—419. Cum bine observau sfîntul Ioan Hrisostom, Teodoretşialții, mai ales pentru a doua şi a treia treaptă ierarhica terminologia a variat în primele veacuri. însuşi Eusebiu a confundat lucrurile atunci cînd s-a referit la acest pasaj (a se vedea notele respective), atribuindu-i lui Papias că, pe lingă apostolul Ioan, ar fi existat şi «presbiterul Ioan», ceea ce este inexact. A se vedea studiul lui V. Gheorghiu, *Tradiția despre apostolul şipresbiterul Ioan la Eusebiu de Cezareea,*Cernăuți, 1926. La fel, *Studiul Noului Testament,* Bucureşti, 1954, p. 53. Pentru a evita confuziile, noi am folosit, în general, termenul «preot», «preot mai în vîrstă» (cum e cazul în acest capitol şi altele) şi «preoție».

529 Ucenic al urmaşilorsfîntului Ioan Evanghelistul şiînsoțitor al sfîntuluiPolicarp, această «curioasă» figură a veacului II, care a fost Papia, episcop de Iera- pole, a cules interesante «Explicări la cuvintele domneşti» în cinci cărți, aproape în întregime pierdute afară de cîteva fragmente păstrate de Eusebiu, dar care au produs destule confuzii între cercetători.

5. Putem observa din aceste cuvinte că Paplasaminteşte numele lui Ioan de două ori: prima dată îl pune alături de Petru, de Iacov, de Matei şi de ceilalţi apostoli, gîndindu-so astfel ,pe faţă la evanghelistul Ioan ,- în cel de al doilea caz, într-o astfel de exprimare, Ioan e pomenit în altă grupare cu totul deosebită de cea a apostolilor, avînd înaintea lui înşirat pe un oarecare Axistionşi fiind categorisit cu atributul de «presbiter» şi fiind pus în rîndul ucenicilor simpli.

6. Prin aceasta se adevereşteştirea că în Asia vor fi trăit atunci două persoane cu acelaşi nume şi că în Efes fuseseră ridicate două morminte care şi .azi sînt numite «ale» lui Ioan. Trebuie dar să atragem atenţia asupra acestui fapt, căci s-ar putea ca atîta vreme cit acceptăm pe cel dinţii Ioan, atunci cel de al doilea va fi privit descoperirea dumnezeiască amintită sub numele lui Ioan.

7. Papia, despre care vorbim acum, recunoaşte că ar fi primit cuvintele apostolilor prin mijlocirea celor pe care i-a căutat[530] ; pe de altă parte însă el afirmă că a fost ucenic atît al lui Aristion, cit şi al presbiterului Ioan. In scrierea sa el se referă la ele adeseori nominal atunci cîndaminteşte de tradiţiilelor.

8. Nu credem că-i fără folos să facem unele precizări : la cuvintele lui Papia amintite adineaori e bine să adăugăm şi alte ştiri în care istoriseşte fapte ieşire din comun, precum şi altele care au ajuns pînă la el pe baza tradiţiei.

9. S-a amintit în cele precedente că apostolul Filip a locuit la le- rapole împreună cu fiicele sale [531]. Trebuie să mai subliniem că Papia, care trăia pe acea vreme, spune că a auzit şi el o istorie miraculoasă despre fiicele lui Filip : e vorba de învierea unui mort, care a avut loc pe atunci, precum şi o altă întîmplare uimitoare în legătură cu Iustus numit Barsaba, care ar fi băut o otravă omorîtoare, dar prin darul lui Dumnezeu el n-a suferit nici o neplăcere.

10. Acest Iustus e cpl pe care, după înălţarea la cer a Mîntuitoru- lui, Apostolii l-au propus împreună eu Matia ca să se completeze numărul lor, alegînd pe unul în locul trădătorului Iuda şi despre care cartea Faptelor Apostolilor se exprimă aşa : «Şi au pus înainte pe doi: pe Iosif numit Barsaba, zis şiIustusşi pe Matia şirugîndu-se au zis...» [532].

11. AcelaşiPapia mai redă şi alte lucruri care ar fi ajuns pînă la el prin tradiţie orală, cum sînt unele pilde stranii ale Mîntuitorului, precum şi unele învăţături ciudate şi alte fapte cu totul legendare.

12. De pildă, el afirmă că după Învierea morţilor va urma o împărăţie de 1000 de ani, în care împărăţia lui Hristos se va arăta în chip văzut pe pămînt. După părerea mea Papia va fi auzit de la apostoli greşit această părere alături de alte istorii vechi ale apostolilor, dar n-a înţeles ceea ce apostolii exprimau acolo în chip simbolic.

13. într-adevăr, după cum se poate deduce din cuvintele sale, el era in

530 Deci se înşelasfîntul Irineu cînd afirma că Papiaar fi fost ucenic al sântului Ioan Evanghelistul *(Contra ereziilor,* V, XXXIII, 4).
531 De care am amintit mai sus : III, XXXI, 3—4.
532 *Fapte,* 1, 23—24.

cugetarea lui foarte mărginit[533]. Totuşi el a fost de vină că după el un foarte mare număr de scriitori bisericeşti au primit aceleaşi păreri increzîndu-se în vechimea lor. Aşa s-a întîmplat cazul cu Irineu şialţii care au rămas la aceleaşi idei ca şi el.

14. Şi altceva ne mai transmite acelaşiPapias în opera sa, inspirîn- du-se din «explicările» amintite, ale lui Aristion la cuvintele Domnului [534] ca şi din tradiția despre presbiterul Ioan. Or, după ce asupra acestui fapt am făcut atenți pe cititorii dornici de cunoaştere, socotim că-i datoria noastră ca, în afară de observațiile de mai sus [535], să ne mai referim şi la tradiția pe care a consemnat-o despre Marcu în legătură cu Evanghelia care-i poartă numele şi unde stă scris :

15. «Şi iată ce mai spunea presbiterul : Marcu, care era tălmaciul lui Petru, a scris corect, dar cu toate acestea fără rînduială, tot ce-şi aducea aminte că s-ar fi spus ori ar fi fost săvîrşit de către Domnul. Căci el nu auzise şi nici nu însoțise personal pe Domnul, ci doar a însoțit mai tîrziu pe Petru, după cum am amintit. Acesta îşi expunea învățăturile după cum se simțeatrebuința, dar nu aşa ca şi cum ar fi făcut o expunere ordonată a faptelor. De aceea nu-i deloc greşeala lui Marcu dacă a scris după cum îşi aducea aminte. Pentru că el purta grijă doar de un singur lucru : să nu lase afară nimic din ceea ce auzise şi să nu se facă vinovat în expunerea sa de nici o minciună». Aşa ne-a spus Papia despre Marcu.

16. Privitor la Matei el a spus : «Matei a strîns în limba ebraică cuvintele lui Iisus, pe care fiecare le explica după cum putea».

17. AcelaşiPapiafoloseşte mărturii scoase atît din prima epistolă a lui foan, cîtşi din prima epistolă a lui Petru. Expune apoi şi o altă istorie despre femeia care a fost pîrîtă înaintea Mîntuitorul pentru săvîrşirea mai multor păcate[536], istorie care se cuprinde în «Evanghelia după Evrei».

Atîta am fost nevoiți să adăugăm la cele amintite mai înainte.

533 Acest atribut de «foarte mărginit», cum 11 caracterizează Eusebiu, e în legăturii cu credințachiliastă sau a împărățieipămînteşti de 1000 de ani, pe care Papia căuta s-o bazeze pe «Apocalipsa» sfîntului Ioan.

534 De care s-a amintit adineaori: III, XXXIX, 4.

535 II, XV, 2.

536 *Ioan,* 7, 53—8, 11, pericopă care lipsea în cele mai vechi manuscrise biblice.

CARTEA A PATRA

I
Episcopii Romei şi ai Alexandriei pe timpul lui Traian

Către cel de al doisprezecelea an al domniei lui Traian[537], episcopul Bisericii din Alexandria, despre care vorbeam cu puțin timp înainte[538], a părăsit viața, iar după el a fost ales ca sil 4-lea după apostoli, Primus, ca să ducă mai departe chemarea episcopală de acolo. Tot pe aceeaşi vreme, la Roma, unde Evarist servise 8 ani, a urcat pe scaun episcopul Alexandru, care devine cel de al 5-lea urmaş după Petru şi Pavel.

II
Ce au avut de suferit iudeii în acest timp

1. în vreme ce învățăturaMîntuitoruluişi Biserica Lui înfloreau în fiecare zi adăugind mereu noi progrese, s-au înmulțitşisuferințele iudeilor una după alta. Aşa, către cel de al optsprezecelea an de domnie al lui Traian[539], a izbucnit o nouă răscoală a iudeilor care a provocat moartea multora dintre ei[540].

2. Iudeii din Alexandria ca şi din restul Egiptului şi chiar din Cirene păreau mînați parcă de un duh rău, revoluționarşi, ceea ce-i mai mult, răscoala lor s-a îndreptat şi împotriva cetățenilor greci cu care locuiau împreună. Întrucît răscoala lua proporții tot mai mari în decurs de un an s-a ajuns la un adevărat război în întreg Egiptul, pe vremea guvernatorului Lupu[541].

3. în primele lupte, iudeii s-au arătat mai tari decît grecii, dar cîndaceştia se refugiară în Alexandria, iudeii au fost făcuți prizonieri şiucişi. în schimb, cu toate că de la frații lor din Alexandria nu puteau aştepta nici un sprijin, iudeii din Cireneconduşi de unul cu numele Lucua[542] au continuat să prade Egiptul şicîmpiile lui. Văzînd acestea, împăratul a trimis împotriva lor pe Marcius Turbo[543] cu armată de infanterie, cu vase de război şi chiar cu cavalerie.

4. Acesta a dus împotriva lor un război greu şi de durată nimicind zeci de mii de iudei, nu numai în Cirene, ci şi în Egipt, unde ei se răseulaseră sub regele lor, Lucua.

---

537 Deci pe la anul 109.
538 III, XXI.
539 Pe la anul 115.
540 E. Schuerer, ***o.c.*** I, 661-668.
541 Marcus Rutilius Lupus, guvernator în Egipt între anii 115-117.
542 După DioCassius (***Istorii,*** LXVII, 32), conducătorul lor se numea Andrei. Iudeii ar fi ucis în Cirene 220.000 de oameni.
543 Generalul Marcius Turbo a suprimat revolta în anul 117.

5. Intrucît împăratul ie temea că şi iudeii din Mesopotamia s-ar putea ridica împotriva celor împreună cu care locuiau acolo, a poruncit lui Lucius Quietus să curăţeascăşi provincia de acolo de astfel de oameni, aşaîncît a pornit cu armata şi a nimicit o foarte mare mulţime dintre iudeii de acolo. Drept răsplată, împăratul l-a făcut guvernator peste Iudeea. Cei care au descris evenimentele de atunci au istorisit şi ei faptele tot în acelaşi mod[544][545].

111

Cei care au înaintat apologii pentru creştini pe vremea împăratului Adrian

1. După ce Traian a domnit douăzeci de ani fără 6 luni, i-a urmat la conducere® Aelius Adrian. Către acesta s-a adresat Codratînmînîndu-i o cuvîntare de apărare a credinţei noastre pentru că unii oameni răutăcioşi încercaseră să nedreptăţească pe creştini. Această scriere se poate găsi şi azi pe la cei mai mulţi dintre fraţişi chiar şi la mine. Ea ne oferă mărturii strălucite despre inteligenţaşi despre ortodoxia autorului[546][547].

2. Se poate deduce vechimea chiar din următoarele cuvinte pe care le reproducem: «lucrarea Mîntuitorului nostru se dovedea mereu prezentă printre noi pentru că era încă vie: cei pe care îi vindecase ori îi înviase din morţi n-au fost văzuţi numai cît timp Mîntuitorul i-a vindecat sau i-a înviat, ci ei au putut fxvăzuţi mereu prezenţi nu numai cîtă vreme a petrecut Domnul cu ei, ci multă vreme şi după ce El a înviat. Aşa se face că unii dintre ei trăiesc încă şi azi».

Atîta din cele spuse de Codrat.

3. Aristide, un bărbat care a rămas şi el credincios credinţeinoastre,ne-a lăsat şi el o apologie a credinţeicreştine asemănătoare celei a lui Codrat, pe care a adresat-oaceluiaşi împărat Adrian. Şi scrierea lui poate fi găsită încă pe la cei mai mulţi (creştini, n.fr.)[u].

IV

Episcopii Romei şiai Alexandriei pe vremea lui Adrian

în al treilea an de domnie al aceluiaşi împărat s-a sfîrşit episcopul Alexandru al Romei după o pastoraţie de zece ani. După el a urmat Sixt. în acelaşi timp, în Biserica Alexandriei şi-a sfîrşit zilele Primus, după zece ani de pastoraţie, lăsînd ca urmaş pe Iustus.

V

544 DioCasssius, ***ibid.***

545 Probabil, începînd din 10 august 117.

546 Afară de scurtul fragment păstrat aici de Eusebiu, ***Apologia*** lui Codrat s-a pierdut. Toate încercările de reconstituire au eşuatpînă acum.

547 Se pare că Eusebiu n-a avut-o în mîinile sale. E discutabil dacă ea a fost adresată împăratului Adrian sau Antoninilor. Multe veacuri socotită pierdută, ea a fost recent descoperită în traduceri siriene şi armene precum şi într-o prelucrare cuprinsă în cadrul cunoscutei opere bizantine ***Varlaam şiIoasaf*** scrisă de sfîntul Ioan Damaschin şi pe care a publicat-o în anul 1953 la Ettal savantul Fr. DSlger. Traducerea românească o dă prof. D. Fecioru în «Mitropolia Banatului» 7-8/1983.

Episcopii de Ierusalim de la Mîntuitorul pînă în timpul de care vorbeam

1. Despre anii de păstorire a episcopilor de Ierusalim n-am aflat să se fi păstrat ceva scris, totuşitradiția precizează că păstorirea lor a fost de scurtă durată[548]. Astfel, am aflat din însemnări că pînă la răscoala iudeilor, de pe vremea lui Adrian, pe scaunul episcopal din Ierusalim s-au succedat un număr de 15 episcopi, despre care se spune că au fost toți iudei, dar care au primit în chip ortodox învățătura lui Hristos întrucît fuseseră socotiți vrednici de slujba episcopală de către persoane în stare s-o confirme.

2. Aşa se face că începînd de la Hristos şipînă la răscoala amintită, întreaga comunitate din Ierusalim se compunea numai din iudei: se ştie că în timpul acelei răscoale iudeii s-au despărțit din nou de romani, pentru care au fost nimiciți în lupte grele.

3. Întrucît de acum înainte dispar episcopii proveniți din tăierea împrejur, ar fi potrivit să dăm aici măcarşirul lor, începînd de la cel dintîi. Aşadar, cel dintîi a fost Iacov supranumit «fratele Domnului», după care al doilea e Simeon, al treilea Iust, al patrulea Zaheu, al cincilea Tobie, al şaselea Venia- min, al şaptelea Ioan, al optulea Matei, al nouălea Filip, al zecelea Seneca, al unsprezecelea Iust, al doisprezecelea Levi, al treisprezecelea Iuda.

4. Aceştia au fost episcopii oraşului Ierusalim începînd de la apostoli şipînă la vremea de care ne ocupăm. Toți proveneau din cei tăiați-împrejur.

5. în al doisprezecelea an de domnie a împăratului (Adrian)[549] pentru un timp de doisprezece ani a ocupat scaunul episcopal din Roma Telesfor, după ce vreme de zece ani păstorise Sixt. Telesfor era al şaptelea episcop începînd de la apostoli. Pe scaunul Bisericii din Alexandria a urcat peste un an şicîteva luni Eumenes, care era al şaselea în vrednicia episcopală, după ce înaintaşul său (Iustus, ***n.tr.)*** păstorise acolo unsprezece ani.

VI
Ultima împresurare a Ierusalimului, sub împăratul Adrian

1. Pe măsură ce răscoala iudeilor devenea tot mai puternică, Rufus, guvernatorul Iudeii, a pornit împotriva lor cu toată cruzimea şi fără nici o cruțare, căci împăratul îi trimisese întăriri militare, aşaîncît a nimicit de-a valma zeci de mii de oameni, bărbați, copii, femei, iar, potrivit legilor războiului, țara lor a fost transformată în provincie romană.

548 Şi în ***Cronica*** sa, Eusebiu se plînge că «aproape deloc» nu se poate preciza numele şi durata episcopilor de Ierusalim din pricina lipsei listelor. Datele din ***Istoria*** lui Eusebiu s-au acceptat şi în ***Cronologia*** lui V. Grumel, Paris 1958.

549Anii 128-129.

2. Conducătorul iudeilor fusese un bărbat cu numele Bar-Kochba[550], care în tălmăcire însemnează «steaua». Cu toate că avea apucături de ucigaşşi de hoţ, totuşi prin însemnarea numelui a cîştigatatît de mare trecere în faţa sclavilor, încît li se părea că el a venit pentru ei ca un luceafăr din cer să-i lumineze în chip minunat în necazurile lor.

3. Pe cînd în al optsprezecelea an de domnie a împăratului lupta atinsese punctul ei culminant[551] în apropiere de Better[552], un orăşel bine întărit nu departe de Ierusalim, iar asediul purtat din exterior dura de atîta vreme, răsculaţii au ajuns din pricina foamei şi a setei la ultimele limite ale pierzării, aşaîncît cel care a fost pricinuitorul acestor fapte necugetate a fost pedepsit după cum se cuvenea, iar potrivit legii şi poruncii împăratului Adrian însuşi s-a interzis poporului chiar şi numai să păşeascăpînă în apropierea Ierusalimului, în aşa fel încît - cum poruncise Adrian - nici măcar de departe să nu mai aibă drept iudeii să-şicontemplezepămîntul patriei. Aşaistoriseşte lucrurile şi Ariston[553]din Pella.

4. în felul acesta Ierusalimul a fost golit cu totul de populaţie iudaică şi lipsit cu desăvîrşire de vechii lui locuitori, iar în locul lor a fost colonizat cu populaţie străină, adusă din afară, încît noul oraş roman care s-a format acum şi-a schimbat şi numele, numindu-se Aelia, după numele împăratului Aeliu Adrian. De acum şi Biserica oraşului se compunea numai din (creştiniproveniţi dintre păgîni*n. tr.),* iar după ce s-a terminat cu episcopii dintre cei tăiaţi împrejur, cel dinţii a fost de astă dată Marcu.

VII

Cine au fost în această vreme căpeteniile gnozfii celei mincinoase

1. Pe vremea cînd în întreaga lume străluceau Bisericile ca nişte luceferi luminoşişi pe cîndcredinţa în Mîntuitorulşi Domnul nostru Iisus Hristos pătrundea biruitor la toate popoarele, diavolul, duşmanul binelui, care totdeauna s-a împotrivit adevărului şi care a fost vrăjmaş neîmpăcat al mîntuirii omului, a născocit tot felul de curse împotriva Bisericii.

2. Dacă altădată a pus la cale împotriva ei prigoane venite din afară, acum, cînd pe acestea nu le mai avea, diavolul s-a folosit - ca unelte în stare să ducă la pierzare sufletele - de oameni răi, de vrăjitori şi de slujitori ai pierzaniei. Diavolul a folosit în acest scop metode noi, aşa incit nimic n-a rămas neîncercat:

---

550 Fiul stelei. Pe larg la Schuerer***o.c.*** I, 670-704; DioCassius, ***o.c.*** LXIX, 12-14. Răscoala a durat 3 ani şi jumătate.

551 Anii 134-135.

552 Betthera, azi Bittir, la Abel, ***o.c.*** 11,271, cam la 3 ore vest de Ierusalim.

553 Iustin, ***Apoi.*** I, 47, ***Dialogul*** între iudeo-creştinul Iason şi iudeul Papiscus s-a pierdut. Constantin cel Mare va permite evreilor să vină o dată pe an în Ierusalim. Informaţii mai bogate, Bardy, ***O.C.*** 166.

magi şiînşelători, ei nu se dădeau înapoi de a fi socotiţi pe de o parte cei mai buni creştini, iar pe de altă parte să întoarcă de la calea care duce la cuvîntulmîntuirii pe cei care nu cunoşteaucredinţa noastră şi asupra cărora ei luptau în chipul cel mai statornic.

3. Din preajma lui Menandru, urmaşul lui Simon Magul[554], despre care am amintit înainte, a pornit la lucru asemeni unui balaur cu două limbi şi cu două capete o putere care a dat naştere la doi conducători de erezie: Satur- nin, de loc din Antiohia, şiVasilide Alexandrinul. Aceşti eretici au înfiinţatşcoli eretice vrăjmaşe lui Dumnezeu, unul în Siria, celălalt în Egipt.

4. Irineu precizează că Satumin măcina mereu aceeaşi rătăcire ca şiMenandru, iar Vasilide, sub pretext că prezintă adevăruri tainice, debita la nesfîrşit scorniturile lui, ţesîndpoveştile îngrozitoare ale unei erezii nelegiuite[555].

5. Dintre numeroşiibărbaţi ai Bisericii, care luptau pe atunci în folosul adevărului şi care foloseau mai ales argumente raţionale în folosul învăţăturii apostolice şibisericeşti, unii au prezentat prin scrieri, pentru cei care aveau de gînd să se apropie de ei, mijloace profilactice împotriva acestor erezii despre care am amintit.

6. Dintre acestea este şi minunata «Combatere a lui Vasilide» compusă de un scriitor foarte apreciat pe atunci, Agripa Castor[556], lucrare care a ajuns pî- nă la noi şi care ne arată cît de periculoasă era măiestria acestei magii eretice.

7. Dînd pe faţă misterele ascunse ale lui Vasilide, Castor spune că Vasilide compusese 24 de cărţi în legătură cu Evangheliile[557]şi că descoperise pentru el prooroci care i-ar fi dat numele de BarkabaşiBarkofşialtele care nici nu au existat vreodată, iar ca să impresioneze şi mai mult pe cei care se mirau de aşa ceva, le dădea intenţionat astfel de nume barbare. El mai învăţa că nu-i nici o deosebire între cei care mănîncă din jertfele aduse zeilor şi între cei care şi-au abjurat credinţa în timp de persecuţie. La fel, şi întocmai ca şi Pitagora altădată, a impus şi el aderenţilor săi o tăcere de 5 ani.

8. Acelaşi scriitor a mai înşiratşi alte asemenea rătăciri ale lui Vasilidedînd pe faţă în chip strălucit ereziile lui.

554A se vedea mai sus: III, XXVI, 1.

555Irineu, ***Contra ereziilor*** I, XXIV, l-3.

556 Nu ştim de el decît de la Eusebiu. A se vedea A. Puech, ***Hist. de la litt. grecquechret.*** II, Paris 1928, p. 261.

557 Probabil că era vorba de un Evangheliar cu însemnări sau glose marginale făcute de el. A se vedea şiOrigen, ***Omilia I, la Luca,*** în «P.S.B.» 7, p. 79.

9. După cum relatează Irineu[558], tot în acea vreme trăia şiCarpocrate, care la fel era părintele unei erezii, aşa numită «erezia gnosticilor». Aceştia pretindeau că-i bine să practici operațiile magice ale lui Simon, dar nu în chip secret, cum zicea acela, ci pe față, căci în aceasta ar consta măreția lor, fiind de-a dreptul mîndri de mulțimea chefurilor pregătite de ei cu multă grijă, de arătările demonilor care le trimiteau fel de fel de visuri şi se amestecau printre oameni, precum şi alte lucruri de acest fel. în urma acestora, ei propovăduiau celor ce voiau să ajungă pînă la desăvîrşireainițierilor sau mai bine-zis a nelegiuirii lor, că ar trebui să săvârşească orice faptă pînăşi cele mai ruşinoase, pentru că - spuneau ei - nu scapă altfel de stăpînii acestei lumi, cum îi numeau ei, decît împlinindu-le orice dorință, chiar prin faptele cele mai ruşinoase.

10. Desigur că s-a întîmplat ca diavolul, care mereu se bucură de rău, să se servească de astfel de slujitori fie pentru a duce în robie spre a-i pierde pe cei care s-au lăsat înşelați de el, fie pentru ca să dea neamurilor păgîne mai multe pretexte de a batjocori cuvântul dumnezeiesc întrucît, şpreruşinea întregii creştinătăți, faima unor astfel de oameni se răspîndise peste tot.

11. Poate că mai ales în felul acesta a luat naştere părerea nelegiuită şi cu totul nebunească - de altfel cunoscută pe atunci de păgîni în legătură cu creştinii - că noi am avea relații nelegiuite cu mamele şi cu surorile noastre şi că am consuma alimente spurcate.

12. De altfel, diavolul n-a profitat prea mult de aceste împrejurări pentru că, deodată cu trecerea vremii, adevărul a ieşit la iveală şi a strălucit cu o lumină cuceritoare.

13. într-adevăr, uneltirile diavolului s-au stins repede fiind copleşite de puterea adevărului: întrucît mereu apăreau noi erezii, unele decurgînd din altele, cele mai vechi au lîncezit ori s-au îndepărtat de celelalte şiş-au dizolvat In variate şi nenumărate curente. în aceeaşi vreme, păstrîndu-şi mereu aceeaşi identitate, strălucirea Bisericii de pretutindeni şi care singură e cea adevărată, creştea într-una şi se întărea aruncînd peste întreg neamul elinilor şi al barbarilor razele a tot ce era demnitate, curăție, libertate, înțelepciune, învățăturăşiviață dumnezeiască.

14. Cu timpul erezia s-a stins, încît nu a mai rămas nimic din toate calomniile care au fost rostite la adresa învățăturiicreştine, care a rămas biruitoare pretutindeni, bucurîndu-se de cel mai mare respect din pricina sublimitățiişiînțelepciunii ei, precum şi din pricina principiilor ei dumnezeieştişiraționale. în felul acesta nimeni n-a mai îndrăznit mai mult să formuleze la adresa noastră astfel de batjocuri şi de calomnii cum le plăcuse s-o facă înainte celor care trecuseră cu toții în tabăra vrăjmaşilornoştri.

---

558 Irineu, *Contra ereziilor,* I, XXV, 1; 6; 3; 4.

15. De altfel în vremea de care vorbim, adevărul îşicîştigasemulţi apărători, care luptau împotriva ereziilor şi a necredinţei, nu numai prin combateri orale, ci şi prin argumentări scrise[559].

VIII

Care au fost scriitorii bisericeşti din acea epocă

1. între apărătorii adevărului se făcuse cunoscut Hegesip, din care am citat şi noi pînă acum mai multe pasaje[560]cînd am vrut să stabilim anumite fapte din vremea apostolilor, folosindu-ne de argumentul tradiţiei.

2. în cele cinci cărţi (intitulate *Memorii*) în care ne redă într-o formă simplă tradiţia nefalsificată a învăţăturii apostolice, indicînd timpul în care a trăit, a scris următoarele cuvinte despre cei care începuseră să-şi ridice idoli după credinţa lor: «Ei le închinau monumente şi temple, aşa cum obişnuiescpînă azi. Printre ei se afla şiAntinoos, un sclav al cezarului Adrian. în cinstea acestui sclav s-au prăznuit chiar pînă în vremurile noastre aşa numitele «jocuri ale lui Antinoos». împăratul Adrian a întemeiat şi un oraş care-i poartă numele şi a făcut acolo şi oracole în cinstea lui»[561].

3. în această vreme, Iustin, un prieten sincer al filosofiei celei adevărate, îşi petrecea timpul adîncind scrierile grecilor. Şi el descrie această epocă atunci cînd spune textual în *Apologia* pe care a adresat-o împăratului Antonin: «Socotim că nu este ceva absurd să amintim aici şi de Antinoos, care a murit de curîndşi pe care toţi, de teamă, au început să-l adore ca pe un zeu, cu toate că ştiau cine era şi de unde venea»[562]. Iustin mai aminteşteşi de războiul iudaic, afirmînd textual[563]: «în războiul iudaic ce a avut loc de curînd, Bar-Kochba, conducătorul revoltei iudeilor, a poruncit ca numai creştinii să fie supuşi la cele mai crunte pedepse dacă nu vor tăgădui şi nu vor defăima pe Iisus Hristos.

4. în aceeaşi scriere Iustin mai relatează că trecerea sa de la filosofia păgînă la credinţa în Dumnezeu n-a făcut-o ca pe un gest fără socoteală, ci după o matură reflexiune. Iată cum se exprimă el: «Eu însumi, pe cînd mă găseam împărtăşindînvăţăturile lui Platon, auzind cît de mult erau defăimaţicreştiniişivăzînd că totuşi ei sînt fără de teamă în faţamorţiişi în faţa tuturor acelora pe care oamenii le socotesc înfricoşătoare, am înţeles că este cu nepu

---

559 Loc tipic pentru cunoaşterea planului cu care îşi concepuse Eusebiu ***Istoria*** sa. A se vedea introducerea lui G. Bardy: ***Eusebe de Cesarie, HistoireeccUsiastique,*** voi. IV, Paris 1960, p. 78.

560 II, XXIII; III, XI; XII; III, XIX-XX; III, XXXII.

561 Se ştie de scandalul moral provocat de cazul de inversiune sexuală săvîrşită de împăratul Adrian faţă de favoritul său, sclavul Antinoos, înecat în anul 130 în apele Nilului. împăratul l-a trecut în rîndul zeilor. Aproape toţiapologeţii l-au denunţat (Teofil, ***Către Autolic,*** III, 8, în traducere pag. 334), dar mai ales Origen, care în ***C. Celsus***vorbeşte pe larg de mai multe ori (III, 36-37; V, 63; VIII, 9). Era firesc deci să scrie şi Iustin despre el. Din citatul acesta reiese că Hegesip, autorul acestor rînduri, era contemporan cu Iustin ***[Apoi.*** I, XXIX, 4).

562 Iustin ***Apologia*** I, XXIX, în trad. rom. «P.S.B.», 3, pag. 44.

563 ***Ibidem,*** pag. 46.

tinţă ca ei să trăiască In r&utateşi în pofta plăcerilor. Ce om dedat plăcerilor şi desfidului, care socoteşte un lucru bun să se hrănească din carne de om, ar fi în stare să îmbrăţişeze moartea ca să se lipsească de bunurile lui şi nu ar căuta cu tot dinadinsul să se bucure de viaţa prezentă şi să se sustragă magistratului, decît să se expună morţii, denunţîndu-se pe sine însuşi?»[564]

5. Iustin mai istoriseşte că împăratul Adrian a primit de la strălucitul guvernator SereniusGranianus[565] o epistolă privitoare la situaţiacreştinilor, în care se spune că nu-i deloc just ca, chiar şicînd nu s-a înregistrat nici o acuză, şi fără o cercetare necesară, creştinii să fie daţimorţii doar pe temeiul că aşa a Strigat mulţimea. împăratul i-a răspuns prin MinuciusFundanus, proconsulul Asiei, interzicîndu-i să osîndească pe cineva dacă nu există împotriva lui o plîngere sau o acuzaţie în regulă.

6. Iustin reproduce epistola, păstrînd textul latin aşa cum era[566], dar înainte de a o fi reprodus el scria aceste cuvinte: «Avînd posibilitatea, pe baza unei scrisori a prea marelui şi prea strălucitului cezar Adrian, părintele vostru, de a vă cere vouă să porunciţi ca judecăţile să se facă aşa cum v-am pretins, v-am cerut aceasta nu atît folosindu-ne de decretul lui Adrian, cît din conştiinţa pe care o avem despre dreptatea cauzei noastre şi pentru aceasta am alcătuit această cuvîntareşi explicare. Dar am alăturat şi copia de pe epistola lui Adrian, pentru ca din punctul acesta de vedere să luaţicunoştinţă că noi spunem adevărul»[567].

7. Am spus că acelaşi scriitor redă textul rescriptului în limba latină, dar noi l-am tradus cît am putut mai bine în limba greacă. Iată textul lui:

IX
Epistola lui Adrian prin care se interzice urmărirea creştinilor fără temei legal

1. «Către MinuciusFundanus.

Am primit epistola pe care mi-a scris-o strălucitul bărbat, SereniusGranianus, predecesorul tău. Socotim că chestiunea aceasta trebuie să rămînă necercetată, pentru ca nici oamenii să nu se tulbure şi nici să nu se dea calomniatorilor prilej de a-şi manifesta răutatea.

2. Deci dacă locuitorii din provincia ta vor putea susţine în chip lămurit plîngerea lor împotriva creştinilor, în aşa fel ca să se poată răspunde pentru ea

564 Iustin, *Âpol.* II, XII.

565Se pare că numele lui adevărat era Qv. Licinius Silvanus Granianus, proconsul In 123-124. Rescriptul datează din anul 124. MinuciusFundanus era urmaşul lui Granianus în proconsulatul Asiei.

566 Textul latin a dispărut. Azi cunoaştem numai traducerea greacă a lui Iustin. Dar şiF.uscbiumărturiseşte că a tradus acelaşi document după originalul latin.

567 Iustin, *Apoi.* I, anexa.

şi înaintea tribunalului, să se îndrepteze numai către aceştia, dar nu numai cu simple pretenţiişi doar cu zvonuri. Căci e de datoria ta cea mai înaltă ca dacă cineva ar voi să aducă vreo acuzaţie, să te informezi dacă aceasta e întemeiată.

3. Deci, dacă cineva aduce vreo învinuire şi arată că unii au săvîrşit ceva împotriva legilor, să dispui aşa cum se cuvine potrivit cu gravitatea delictului. Dar, pe Hercule! Dacă cineva ar propune ceva numai din calomnie, fii atent asupra răutăţii acesteia şi caută ca ea să fie răzbunată cum se cuvine». Acesta-i textul rescriptului lui Adrian.

X

Care au fost sub Antonin episcopii din Roma şi Alexandria

După ce Adrian a domnit douăzeci şi unu de ani, plătind şi el morţii ultimul tribut[568], a venit la cîrma Imperiului Roman Antoninus supranumit «cel pios». In timpul primului lui an de domnie a încetat din viaţăTelesfor[569] după ce condusese cîrma Bisericii Romei timp de zece ani, iar după aceea conducerea Bisericii Romei o preia Higin. Irineu ne informează că Telesforşi-a sfîrşitviaţa în chip strălucit, murind moarte de martir. Tot în aceeaşi scriere se arată că în timpul lui Higin, de care am amintit adineauri[570], Valentin, întemeietorul ereziei care-i poartă numele, şiKerdon, căpetenia ereziei marcionite, erau deja celebri în Roma. Iată cum se exprima Irineu:

XI

Ereziarhii din acea vreme

1. «De fapt, Valentin şi-a făcut apariţia în Roma pe vremea lui Higin, a înflorit cel mai mult pe timpul lui Pius şi a rămas (în capitală) pînă pe vremea păstoririi lui Anicet. Kerdon, predecesorul lui Marcion, a trăit şi el tot pe vremea lui Higin, care era cel de al nouălea episcop al Romei[571], sub care a făcut şipocăinţă, dar n-a rămas statornic, ci o dată învăţa pe ascuns, altă dată făcea din nou pocăinţă, iar altă dată, fiind convins că a învăţat ceva rău, s-a retras din adunarea fraţilor».

2. Iată cum se exprima Irineu în a IITa carte a sa *Contra ereziilor.*De altfel, în special cu privire la Kerdon, el scria aşa: «Un anume Kerdon, care era influenţat de aderenţii lui Simon, petrecînd în Roma pe vremea lui Higin, cel de al 9-lea deţinător al succesiunii episcopale începînd de la apostoli, învăţa că Dumnezeul cel vestit de Lege şi de prooroci nu-i una şiaceeaşi persoană cu Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos, ci unul este cunoscut, pe cînd celălalt e

568 Adrian a murit la 10 iulie anul 138,după ce a adoptat şi a designat ca viitor împărat pe Antonin Piui (138-161).

569 Deci în anul 138 (poate începutul lui 139).

570 Irineu, ***Contra ereziilor,*** III, III, 3.

571 Vechea traducere în limba latină a operei lui Irineu socotea că Higin a fost al optulea episcop al Romei şi acesta e adevărul. G. Bardy, ***o.c.*** p. 173.

necunoscut, că unul este drept, pe cînd celălalt este bun. După el a venit Marcion Ponticul, blasfemiind fără ruşineşiorganizînd pe această linie o adevărată şcoală eretică»[572].

3. Acelaşi Irineu explică în amănunte prăpastia adîncă în care s-a rătăcit Valentin[573], dezvăluindu-i răutatea ascunsă şivicleană ca a unui şarpe care se tupilează într-o peşteră.

4. El mai istoriseşteşi despre un alt ereziarh cu numele Marcu[574], om foarte dibaci în jonglerii magice. Despre deşartele lui inițierişi despre murdarele lui mistagogii Irineu se exprimă astfel:

5. «Unii pregătesc cu adevărat pat de nuntă şi îndeplinesc inițiereaaderenților folosindu-se de anumite formule, spunînd că ceea ce săvîrşesc ei e o adevărată căsătorie spirituală, referindu-se la un fel de căsătorie cerească. Alții duc pe oameni la rîuşi-i botează rostind următoarele cuvinte: «în numele Tatălui celui necunoscut de nimeni, al Adevărului care e mamă a tuturor lucrurilor şi al celui ce s-a coborît peste Iisus». în fine, alții rostesc peste ei cuvinte evreieşti ca să impresioneze şi mai mult pe cei inițiați»[575576].

6. După patru ani de păstorire a murit şiHigin, iar după el a luat conducerea Bisericii Romei Pius . în acelaşi timp, în Alexandria a fost rînduit ca păstor Marcu, după păstorirea de treisprezece ani împliniți a lui Eumene. La rîndul său, după 10 ani de păstorire a lui Marcu a urmat Celadon la conducerea Bisericii din Alexandria.

7. Şi în Biserica romanilor după o păstorire de 15 ani a lui Pius a luat conducerea credincioşilor din acel oraşAnicet, cel pe vremea căruia istoriseşteşiHegesip că a venit la Roma şi că a rămas acolo pînă pe vremea păstoririi lui Eleuteriu[577578].

8. Tot în timpul aceloraşi episcopi s-a distins în mod deosebit şi Iustin, care vestea cuvîntul dumnezeiesc purtînd toga de filosof şi lupta şi cu condeiul pentru apărarea credinței. într-o scriere pe care a compus-o *împotriva luiMarcion*[*2], Iustin mărturiseşte că în vremea în care scria aceste lucruri ereticul era încă în viață, căci iată cum grăieşte acolo:

9. «în timpul în care scriu aceste lucruri un oarecare Marcion Ponticul îşiînvațăaderenții că trebuie să creadă că există un Dumnezeu, care-i mai mare decît Făcătorul lumii. Cu ajutorul demonilor el a corupt tot soiul de oameni de toate neamurile să spună blasfemii împotriva Celui care a creat lumea, tăgă-

572 Irineu, *Contra ereziilor* I, XXVII, 1-2.
573 Irineu, *o.c.* I, I-IX.
36. Irineu, *o.c.* I, XIII, 1.
575 Irineu, *o.c.* I, XX, 3.
576 După V. Grousel{*Cronologie, p.* 426), Higin a păstorit între 129-142, Pius între 142-157 (?), Anicet între 157-168. Nici Origenşi nici Eusebiu nu ştiu că Pius ar fi fost frate cu Hernia (pe care-l citează amîndoi), aşa cum spusese fragmentul Muratori.
577 Eusebiu revine asupra lui Eleuteriu: IV, XXII, 2, 3.
578 Nu e sigur dacă sfîntul Iustin a scris o astfel de lucrare.

duind că acesta ar fi Tatăl lui Hristos şi să mărturisească cum că alături de El există altul, cu mult mai mare decît El.

10. Şi după cum am amintit, toţi cei stăpîniţi de astfel de idei se numesc creştini după cum se întîmplăşi în filosofie, unde cu toate că titlul de filosof este un nume comun pentru filosofi, totuşi ideile lor nu sînt comune la toţi»[579]. După care adaugă: «Printre noi se mai poate afla (din operele lui Iustin, *n. tr.)* şi un *Tratat împotriva tuturor ereziilor;* cine vrea să-l citească, i-l putem da»[580].

XII

Apologia lui Iustin către împăratul Antonin

(XI, 11). După ce a compus o minunată scriere împotriva păgînilor precum şi alte lucrări, care conţin o apărare a credinţei noastre, acelaşi Iustin s-a adresat cu ele împăratului Antonin supranumit «cel pios» precum şi Senatului Roman, ca unul care locuia chiar în Roma[581]. Iată ce declară el în *Apologie* despre sine însuşişi despre patria din care se trage:

12. «împăratului Titus AeliusAdrianus Antoninus Pius, Augustul Cezar, şi lui Verissimus, fiului filosof şi lui Lucius, filosoful, fiul natural al Cezarului şi adoptiv al lui Pius, iubitor de cultură, precum şi sacrului Senat şi întregului popor roman, eu Iustin, fiul lui Priscus, nepotul lui Bacchius, născut în Flavia Neapolei din Syria Palestinei, adresez această cuvîntare a mea, în favoarea oamenilor de tot neamul care sînt pe nedrept urîţişichinuiţi, ca unul care însumi fac parte dintre ei»[582].

XIII

Epistola lui Antonin către reprezentanţii Asiei în problema noastră

(12) Întrucîtacelaşi împărat a fost întîmpinatşi de alţifraţi din Asia, care aveau să sufere tot felul de batjocuri, a găsit de bine să adreseze «reprezentanţilor Asiei» următorul rescript:

579 Iustin, ***Apologia*** I, XXVI.

580 Idem, ***ibid.*** pag. 43. Tratatul amintit nu s-a păstrat.

581 Exprimarea lui Eusebiu e ezitantă atunci cînd prezintă operele lui Iustin. Deşivorbeşte la plural, el totuşi ne lasă impresia că ştia numai de o singură apologie.

582 Iustin, ***Apologia întiia,*** I, 1. Lucius Verus, fiul lui CaianusCommodus, a fost adoptat de Adrian şi apoi de Antonin Piui. A fost crescut împreună cu Marcu Aureliu, care l-a asociat la imperiu, dîndu-i în sarcină Orientul. La rîndul său Verissimus (— cel mai adevărat) e o poreclă dată lui Marcu Aureliu de către Antonin, care l-a adoptat şi pe el. Probabil că Iustin a folosit şi porecla aceasta cu un anumit scop (Kraft, ***o.c.*** p. 205).

1. «Împăratul Cezar Titus AeliusAdrianus Antoninus Augustus Pius, PontifexMaximus, cu puterea de tribun pentru a cincisprezecea oară şi de consul pentru a treia oară[583], trimite salutări reprezentanţilor Asiei.

2. Ştiu că zeii vor fi plini de grijă ca să nu lase pe nişte astfel de oameni să rămînăascunşi. Căci tocmai pe aceia ar trebui să-i pedepsească mai mult, care nu vor să se închine lor.

3. Pe unii ca aceia voi îi acuzaţi de tulburare şi-i învinuiţi ca atei, din cauza părerii pe care ei o au despre zei, aducîndu-le şi alte acuzaţii, pe care însă nu le putem dovedi. Se pare totuşi că acelora le este folositor să creadă că mor din cauza învinuirilor pe care voi li le aduceţi. Şi în felul acesta ei vă înving pe voi, punîndu-şi mai degrabă la dispoziţia voastră sufletele lor, decît să se lase convinşi că săvîrşesc cele ce pretindeţi voi.

4. în ce priveşte cutremurele care s-au întîmplatşi care se întîmplă, nu se cuvine să vă arătaţiplini de mînie, atunci cînd ele au loc, dacă comparaţi cele ale voastre cu cele ale acelora,

5. deoarece aceia sînt mai plini de îndrăzneală decît voi faţă de Dumnezeu. Voi, în vremea aceea, păreţi că neglijaţi cu desăvîrşire pe zeii voştrişineglijaţi cu totul templele, rămînînd străini de orice legături cu Dumnezeul cel nemuritor[584]. Din acest motiv vă arătaţi plini de invidie faţă de cei ce şi-au păstrat legătura lor cu dumnezeirea şi-i persecutaţipînă la moarte.

6. Cu privire la nişte astfel de oameni religioşişialţi conducători de provincii s-au adresat în scris prea bunului meu părinte[585], dar acesta le-a răspuns să nu întreprindă nici o acţiune împotriva lor, în cazul cînd nu s-ar dovedi că ei iau vreo atitudine împotriva stăpînirii romanilor. Şi mie, de altfel, mulţi mi-au atras atenţia asupra unora ca aceştia, dar le-am răspuns urmînd îndeaproape părerea tatălui meu.

7. Iar dacă cineva ar vrea să aducă împotriva unui creştinacuzaţia că este creştin, cel ce este astfel acuzat să fie absolvit de crima care i se impută, chiar dacă s-ar dovedi că este creştin; iar acela care porneşteacţiuneaîmpotriva lui să fie vinovat judecăţii. Promulgat în Efes în adunarea reprezentativă a Asiei»[586].

---

583 In continuare,Eusebiuaminteşte că, potrivit informaţiei lui Meliton de Sardes, împăratul Antonin Piui a publicat în favorul creştinilor din Larisa, Tesalonic, Atena şi pentru reprezentanţiiAh&iei un rescript asemănător acestuia. S-ar putea ca acela să fie apocrif. Schwartz crede cl fi acest apocrif va fi fost redactat iniţial tot în latineşte. Cea de-a 15-a putere tribunică a durat Intre 10 dec. anul 160 şi 9 dec. 161; al treilea consulat al lui e tot din 161, dar o dată ce a fost proclamat ca împărat în 161, nu mai are rost să apară din nou titlul de consul. Celălalt titlu, de «armenicul», nu apare decît mai tîrziu în documente. Din toate acestea reiese că acest rescript nu-i autentic. Mai presus de toate, însă, vorbeşte faptul că între timp Iustin murise, aşa că nu mai poate fi vorba aici de o operă a lui.

584 Chiar şi numai această frază ar fi suficientă pentru a dovedi neautenticitatea acestui text. Bardy *o.c.* p. 178.

585 Cel vizat e Antonin, care ar fi primit scrisori de la guvernatori. Or, după titlurile etalate se vede câ-i vorba de Antonin.

586 Iustin, ***Apoi. intîia,*** anexă. Cu toate obiecţiunile care i s-au adus, textul acestei

8. Că aşa s-au petrecut faptele mărturiseşteşiMeliton episcop de Sardes, bine cunoscut pe vremea aceea, ceea ce reiese dintr-o apologie în favorul credinţeicreştine, pe care şi el a adresat-o împăratului Verus[587].

XIV

Ştiri despre Policarp, ucenicul apostolilor

1. Pe vremurile despre care vorbim[588]şi pe cînd Biserica Romei era păstorită de Anicet, potrivit informaţiilor lui Irineu trăia şiPolicarp, care tocmai atunci venise la Roma ca să discute cu el despre data serbării Paştilor[589].

2. Acelaşi Irineu ne mai transmite în legătură cu Policarpşi altă istorisire, care trebuie pusă în legătură cu ceea ce am spus şi în alt loc şi despre care grăieşteaşa[590]:

3. «Cît despre Policarp, el nu numai că a primit învăţătura de la apostoli şi s-a întîlnit cu mulţi din cei care au văzut cu ochii lor pe Domnul, ci a şi fost aşezat de către apostoli ca episcop în Biserica din Smirna

4. şi în calitatea aceasta l-am văzut şi noi în prima noastră tinereţe (căci el s-a bucurat de o viaţă foarte îndelungată şi s-a despărţit de lumea aceasta la o vîrstă foarte înaintată, sfîrşind printr-o moarte strălucită şi impresionantă ca martir) învăţînd mereu aceeaşiînvăţătură pe care a primit-o de la apostoli şipăstrîndtradiţia Bisericii care e şi singura adevărată.

5. Acelaşi lucru îl mărturisesc şi toate celelalte Biserici de prin Asia, precum şi cei care au urmat lui, căci Policarp a fost un martor al adevărului, cu mult mai vrednic de crezare şi mai sigur decît Valentin şidecîtMarcionşidecîtceilalţi dascăli cu idei nelegiuite. Pe vremea lui Anicet, pe cînd petrecea în Roma, Policarp a readus la Biserica lui Dumnezeu pe mulţi din ereticii amintiţi, propovăduind că există numai un singur adevăr: cel predat de Biserică şi primit de la apostoli.

6. Mai trăiesc încă oameni[591] care l-au auzit istorisind, cînd se afla în Efes, că Ioan, ucenicul Domnului, intrînd odată într-o baie, dacă a văzut că şiCerint se afla acolo a ieşit îndată din baie fără să se fi îmbăiat, ci strigînd doar: «să fugim de aici, nu cumva să se prăbuşească baia peste noi căci înăuntru se află şiCerint, duşmanul adevărului!»

7. De altfel chiar şiMarcioncînd a întîlnit odată pe Policarpşiîntrebîn- du-1: «mă cunoşti, Policarpe?»,la care acesta i-a răspuns: «Da cunosc, cunosc pe cel

---

epistole se află reprodus în Cod. paris. gr. 450 din anul 1364, la un loc cu cele două apologii ale sfîntului Iustin.

587 Eusebiu revine mai încolo asupra lui Meliton de Sardes.

588 Adică din timpul cît domnea Antonin Piui (138-161). Termenul are în vedere durata domniei împăratului.

589 Mai jos: V, XXIV, 16.

590 Irineu, ***Contra ereziilor,*** III, III, 4.

591 în alt loc (III, XXVIII, 6) Eusebiu spune că şi el (Policarp) a fost acolo.

întîi născut al satanei!»[592]Atît de mult se fereau apostolii şi ucenicii lor de cei ce falsificau adevărul, încît nu voiau nici măcar să înceapă cu ei vreo conversaţie, după cuvîntul apostolului «de omul eretic după întîiaşi a doua mustrare, depărtează-te, ştiind că unul ca acesta s-a abătut şi a căzut, fiind singur de sine osîndit».

8. Există şi o foarte educativă epistolă a lui Policarp către Filipeni, din care dacă vrea cineva din cei care se grijesc de mîntuirea sufletului, acela poate desprinde din ea felul în care crede şi se propovăduieşte adevărul».

9. Atîta din cele spuse de Irineu. în epistola pomenită şi păstrată de la Policarp se face referire în cîtevarînduri de întîia epistolă a lui Petru[593].

XV
în Smirna, pe vremea împăratului Verus, Policarp şialţii mor ca martiri

(XIV, 10). După ce Antonin Piui a domnit douăzeci şi doi de ani împliniţi[594], i-a urmat fiul său Marcu Aurelius Verus supranumit şi Antoninus împreună cu fratele său Lucius[595].

1. Pe vremea lui Marcu Aureliu, pe cînd prigoane crunte răvăşeau Asia, şi-a sftrşitviaţa ca martir Policarp[596]. Socotaşadar foarte necesar să cuprind în ibtoria mea şi însemnările păstrate de la el spre a fi de pomenire pentru cei care vin după noi.

2. E vorba de epistola compusă în numele Bisericii pe care o conducea şi adresată Bisericilor din ţinuturile învecinate, în care e vorba şi despre el.

3. «Biserica lui Dumnezeu care petrece vremelnic în Filomelium[597]şi tuturor comunităţilor Bisericii universale, mila, pacea şi dreptatea lui Dumnezeu şi a Domnului nostru Iisus Hristos să se înmulţească.

Vorbind despre martiri, v-am scris,fraţilor, şi despre fericitul Policarp, care prin martiriul său a pus capăt persecuţiei ca şi cum ar fi pecetluit-o».

4. Apoi înainte de a istorisi cele despre Policarp[598], se descriu amănunte despre ceilalţi martiri, subliniindu-se statornicia de care au dat dovadă în timpul chinurilor. Ni se relatează că într-adevăr cei care asistau acolo au rămas uluiţivăzîndcît de tare li se deşirau în urma loviturilor pînăşi arterele şi venele cele mai ascunse, încît se vedea chiar şi alcătuirea trupului lor cu cele mai lăuntrice măruntaie şipărţile cele mai ascunse ale organismului. Uneori erau

592 *Tit,* 3, 10-11.
593 PArere neprobabilă.
594 între 10.VII, 138-7.III. 161.
595 Amindoi fuseseră adoptaţi de Antonin Piui.
596 Acest fapt pare a fi avut loc la 23 febr. 156 (D. Fecioru: ***Scrierile părinţilor apostolici,*** în «P.S.B.» 1, p. 204). Alţii se gîndesc tocmai la anul 177 pentru motivul'căAnicet, episcopul Romei, cu care a discutat Policarp despre data Paştilor, păstoreşte între 158-168. Bardy,***o.c.*** 181.
fii Pilnmalhimp în Frioria
598 In loc si continue cu citarea textului din ***Martiriul lui Policarp,*** Eusebiu rezumi cap. II-VII, pentru a cita din nou cap. VIII-XIX.

întinşi pe scoici de mare şi pe ţăruşiascuţiţi, în sfîrşit, după ce au suferit tot felul de cazne şisuferinţe, au fost aruncaţi la fiare ca să le hrănească.

5. în deosebi se istoriseşte despre prea viteazul Germanicus, care cu ajutorul lui Dumnezeu a biruit teama firească a trupului. Cînd proconsulul a voit să-l convingă atrăgîndu-i atenţia la vîrsta lui, rugîndu-l şispunîndu-i că fiind prea tînărşi abia în floarea vîrstei ar trebui să se cruţe, martirul n-a stat deloc la îndoială, ci plin de curaj a întărîtatînsăşi fiara sălbatică asupra lui, aproape silindu-o şiaţîţîndu-o ca să scape cît mai repede de viaţa nelegiuită şi păcătoasă a păgînilor.

6. Moartea plină de măreţie a acestui om (Policarp) a uimit întreagă mulţimea atunci cînd i-a fost dat să vadă statornicia şi curajul întregului neam al creştinilorîncît a început să strige într-un singur glas: «piară nelegiuiţii! Să fie căutat Policarp!»

7. La acest strigăt s-a produs o mare tulburare. Un om cu numele de Quintus, frigian de neam, venit de curînd din Frigia, cînd a văzut fiarele şi celelalte cazne care-l ameninţau, s-a înfricoşat, a simţit că puterile îi sleiesc şi, de frică, a scăpat din mînămîntuirea.

8. După cum ne relatează scrierea amintită, acest om fusese prea grăbit şi a păşit împreună cu ceilalţi fără o chibzuire mai temeinică în faţa scaunului de judecată, încît căderea lui a servit celorlalţi drept pildă strălucită că în astfel de primejdii nu se cuvine să păşimnebuneşteşi fără chibzuială. Aşa vor fi sfîrşit unii.

9. în schimb prea minunatul Policarp nu s-a lăsat tulburat de la prima izbucnire a tulburării, ci şi-a păstrat neclintită liniştea cugetului, dorind să rămînă mai departe în cetate. Totuşi nu s-a împotrivit insistenţelor celor ce-l însoţeauşi care-l rugau şi-l îndemnau să se îndepărteze de cetate, aşaîncît s-a adăpostit într-o casă de ţară, nu departe de cetate, petrecînd acolo împreună cu cîţivacredincioşi. Noaptea şi ziua nu făcea nimic altceva decît stăruia în rugăciuni aşa cum obişnuia totdeauna cerînd mereu pace pentru Bisericile de pe întreg pămîntul.

10. Cu trei zile Înainte de a fi prins, pe cînd se ruga a avut o vedenie: perna care era sub capul lui a văzut-o aprinzîndu-se dintr-o dată şimistuindu- se. Trezindu-se, el a explicat îndată celor din jur ce a văzut, proorocindu-le aproape tot ce avea să i se întîmple, precizîndu-le că va trebui să fie ars de viu pentru Hristos.

11. Cei care-l urmăreau puneau multă rîvnă în munca lor, dar silit iarăşi de dragostea şi grija binevoitoare a fraților săi, Policarp a schimbat încă o dată adăpostul, trecînd în altă locuință. Totuşi în scurt timp urmăritorii i-au prins urma. Mai întîi au arestat doi sclavi tineri, iar după ce unul din ei a fost crunt chinuit au ajuns şi la ascunzişul lui Policarp.

12. Întrucît sosiseră la o oră înaintată, urmăritorii îl aflară într-o căsuță la etaj odihnindu-se. El ar fi putut, de fapt, să treacă în altă casă, dar n-a mai vrut, spunînd: «Facă-se voia Domnului»[599].

13. Cînd a înțeles că urmăritorii erau acolo, ne spune actul respectiv, Policarp a coborîtşi a vorbit cu ei, avînd o înfățişare veselă şi foarte plăcută, incit oamenii aceia care-I cunoscuseră pînă atunci, privind pe acest bătrîn încărcat de ani, au crezut că văd o vedenie neaşteptată, cu o înfățişare demnă şiliniştită, aşa că se mirau de ce s-a depus atîtarîvnă ca să prindă un bătrîn aht de venerabil .

14. Dar el, fără să întârzie, a cerut îndată să le dea de mîncareşi de băut cit vor vrea, rugîndu-i doar să-l lase netulburat vreme de o oră ca să-şi împlinească rugăciunile. După ce i s-a îngăduit, el s-a ridicat şi s-a rugat plin de harul lui Dumnezeu incit toți cei de față s-au cutremurat cînd l-au auzit cum se roagă, aşa că mulți din ei s-au căit la gîndul că tocmai ei s-au găsit să-l ducă la moarte pe un bătrîn atât de venerabil şiatît de credincios.

15. După aceea scrierea care ne vorbeşte despre mucenicia lui continuă textual astfel: «Terminîndu-şi rugăciunea în care a pomenit pe toți cei pe care i-a întîlnit vreodată, mici şi mari, străluciţişismeriţi, precum şi întreaga Biserică universală din toate ținuturile locuite, sosind ceasul plecării l-au urcat pe un asin şi l-au dus în cetate, tocmai în ziua de sîmbăta cea mare. Pe drum s-au Întîlnit cu conducătorul miliției sau irinarhul Irod şi cu tatăl acestuia, Nichita, care l-au urcat în trăsura lor şi după ce l-au luat lingă ei au încercat să-l convingă zicîndu-i: «ce rău poate fi să recunoşti că împăratul e Dumnezeul nostru şi apoi să-i aduci jertfă şi astfel să-ți scapi viața?»

16. La toate acestea el n-a dat un timp nici un răspuns, iar după un timp, la insistența lor, a zis: «Nu voi face ceea ce mă sfătuiți voi!» Iar întrucît nu au reuşit să-l convingă, i-au spus cuvinte amenințătoareşi l-au împins cu atâta putere incit la coborîrea din trăsură i s-a scrîntit fluierul piciorului. Dar el nici măcar nu s-a întors, ca şi cum nimic nu i s-ar fi întîmplat, şi-a continuat drumul voios, grăbindu-se şilăsîndu-se dus pînă în stadion.

599 *Fapte,* 21, 14.

17. Zgomotul era atlt de mare în stadion încît nimeni nu putea auzi pe celălalt. CîndPolicarp a intrat pe stadion s-a auzit un strigăt din cer: «Fii tare şi curajos*'4, Policarpe!» Pe cel ce vorbea nimeni nu l-a văzut, dar mulți din ai noştri au auzit glasul'1''.

18. După ce l-au adus, mulțimile au înțeles că Policarp a fost arestat şi atunci zgomotul s-a făcut şi mai mare. După ce el a venit mai în față, proconsulul l-a întrebat dacă el e Policarp, iar după ce a răspuns afirmativ proconsulul a căutat să-l convingă să se lepede de Hristos, spunîndu-i: «Fie-ți milă de vîrsta ta!» şi alte asemenea cuvinte, cum le era obiceiul ca să facă pe creştini să-şi renege credința.

19. Apoi i-au cerut: «jură pe fericirea împăratului, căieşte-te», şi «piară nelegiuiții!» La care, cu fața serioasă, privind spre toată mulțimea celor din stadion, ridică mîna spre ei, iar suspinînd privi spre cer şi strigă: «piară nelegiuiții!»

20. Dar întrucît proconsulul stăruia mai departe şi-i zicea: «Jură şi-ți voi da drumul, blesteamă pe Hristos!», Policarp a răspuns: «de 86 de ani îi slujesc şi nici un rău nu mi-a făcut. Cum aş putea să blestem pe împăratul meu, cel care mi-a adus mîntuirea?»

21. Stăruind acesta şi mai mult şizicîndu-i: «jură pe fericirea împăratului», Policarp a răspuns: «Dacă socoteşti în zadar că voi jura pe soarta sau fericirea împăratului, cum zici tu şi te prefaci că n-ai şti cine sînt, atunci ascultă ce am să-ți spun cu toată îndrăzneala: Eu sîntcreştinşi dacă vrei să cunoştiînvățăturacreştinismului, dă-mi termen de o zi şi ascultă».

22. Proconsulul i-a zis: «Convinge poporul!» La care Policarp a răspuns: «Pe tine te-am socotit vrednic să-ți spun un cuvînt căci am fost învățați să dăm cinstea cuvenită dregătoriilor şistăpînirilorrînduite de Dumnezeu[600601602]atîta vreme cît această cinste nu ne aduce nouă nici o nedreptate. Cît despre aceştia eu nu-i socotesc vrednici de a mă apăra înaintea lor».

23. Atunci proconsulul i-a zis: «Am la dispoziția mea fiare, am să te predau lor în caz că nu te căieşti», la care Policarp a răspuns: «Porunceşte, căci pentru noi rămîne cu neputință întoarcerea de la mai bine la ce-i mai rău, ci dimpotrivă, e bine să ne întoarcem de la rău la dreptate».

24. Acela însă i-a zis din nou: «Dacă de fiare nu-ți pasă, focului am să te dau ca să te domolească atîta vreme cît nu-ți schimbi părerea». Policarp răspunse: «Tu mă ameninți cu un foc ce arde un timp şi apoi se stinge pentru că nu cunoşti focul judecății viitoare şi al osîndei celei veşnice care e rînduit celornelegiuiți. Dar de ce întîrzii? Fă ce vrei!»

---

600 *Josua,* 1, 9.
601 *Fapte,* 9, 7.
602 *Rom.,* 13, 1.

25. Acestea şi alte multe zicîndu-le, Policarp s-a umplut de curaj şi de bucurie, iar faţa lui str&lucea de farmec încît nu numai că nu rămăsese doborît de atîteaameninţări, ci dimpotrivă tocmai proconsulul a fost cel care şi-a ieşit din fire, de aceea a trimis pe crainic să strige de trei ori în mijlocul stadionului: «Policarp a mărturisit că este creştin».

26. La cele spuse de către crainic, toată mulţimea paginilor şi a iudeilor care locuiesc în Smirna cu o netăgăduită furie şi cu glas mare au strigat: «Acesta este dascălul Asiei, părintele creştinilor, surpătorul zeilor noştri, care pe mulţi i-a învăţat să nu le aducă jertfe şi să nu li se închine».

27. Aşaspunînd, au început să strige şi să roage pe proconsul sau asiarhul Filip să sloboadă un leu asupra lui Policarp, dar el a răspuns că aşa ceva nu se cuvine întrucît luptele cu fiarele s-au terminat. în felul acesta s-au gîndit să strige într-un singur glas ca Policarp să fie ars de viu în foc.

28. Căci trebuia să se împlinească şi vedenia ce i s-a arătat în legătură cu perna, atunci cînd, văzîndu-o arzînd, în timp ce se ruga, întorcîndu-se a spus în chip profetic credincioşilor din jurul său: «probabil că voi fi ars de viu».

29. Şi într-adevăr, aşa s-au şi petrecut lucrurile mai repede decît s-ar putea spune: mulţimile, mai ales iudeii, care după obiceiul lor săvîrşeau cu dragă inimă astfel de servicii, au început să aducă repede lemne şi vreascuri de prin prăvălii şi de prin băi.

30. Iar cînd rugul a fost gata, dezbrăcîndu-se de toate hainele de deasupra şidesfăcîndu-şi cureaua, Policarp a încercat să-şi dea jos şiîncălţămintea, lucruri pe care înainte nu le-a făcut pentru că fiecare dintre credincioşi se grăbea să se atingă cît mai devreme de trupul lui căci încă înainte de a avea perii albi era împodobit cu toată frumuseţea.

31. îndată, dar, au fost puse în jur toate materialele necesare pentru rug, iar cînd a fost vorba să fie ţintuit, el le-a zis: «lăsaţi-mă aşa, căci Cel ce-mi dă tăria să îndur focul, Acela îmi va da şi puterea să rabd nemişcat pe rug chiar şi fără siguranţa cuielor voastre». Astfel nu l-au mai pironit, ci numai l-au legat.

32. Cu mîinile prinse la spate, aşa cum stătea legat, Policarp semăna cu un berbec ales dintr-o turmă mare pregătit să fie o jertfa de ardere bine plăcută lui Dumnezeu cel atotputernic[603].

33. Apoi exclamă: «Părinte al iubitului şibinecuvîntatului Tău Fiu Iisus Hristos, prin care am primit cunoştinţa despre Tine, Dumnezeul îngerilor şi al puterilor şi a toată făptura şi al întregului neam al celor drepţi care trăiesc înaintea Ta, Te binecuvîntez că m-ai învrednicit de ziua şi de ceasul acesta să fiu pus în ceata martirilor la paharul Hristosului Tău spre învierea vieţii de veci a sufletului şi a trupului, în nestricăciunea Duhului Sfînt.

(>7. *!nţ. Sol.,* 3, (i.

34. întru care fă să fiu primit şi eu înaintea Ta astăzi ca jertfă grasă şi bineplăcută precum m-ai pregătit şi m-ai descoperit şi împlinit, Dumnezeule cel nemincinos şi adevărat.

35. Pentru aceasta şi pentru toate Te laud, Te binecuvîntezşi Te preamăresc prin veşnicul arhiereu Iisus Hristos, iubitul Tău Fiu, prin Care, împreună cu El şi cu Duhul SfîntȚi se cuvine mărire acum şi în veacurile ce vor să fie, Amin».

36. După ce a pronunțatcuvîntul «Amin» şişi-a împlinit rugăciunea, oamenii rînduiți să poarte grijă de foc l-au aprins, iar cînd flacăra s-a făcut mare am văzut o minune cei cărora ne-a fost dat s-o vedem şi care am păstrat-o ca să vestim şi altora ce s-a întîmplat.

37. Căci asemenea unei bolți focul s-a întins ca o pînză de corabie umflată de vîntînconjurînd de jur împrejur trupul martirului ca un zid protector, iar el stătea în mijloc nu ca un trup care ardea, ci ca aurul şi ca argintul ars în cuptor. Şi am simțit chiar şi o mireasmă atît de plăcută parcă ar fi fost de tămîie binemirositoare ori altă mireasmă prețioaosă.

38. Văzînd, în sfîrşit, nelegiuiții că trupul lui nu poate fi nimicit prin foc,au poruncit confectorului sau lăncierului să se apropie de Policarpşi să-l străpungă cu pumnalul. Şifacînd acest lucru a țîşnit din el atît de mult sîngeîncît a stins focul, aşa că toată mulțimea se mira că există atîta deosebire între cei necredincioşişi între cei aleşi, întru care a fost şi acest Policarp, cel mai minunat dascăl cu duh apostolic şiproorocesc din vremurile noastre şi episcopul Bisericii universale din Smirna. Căci orice cuvînt care ieşea din gura lui s-a împlinit şi se va împlini.

40. în schimb, duhul cel invidios şi calomniator, care se împotriveşte neamului celor drepți, văzîndmăreția muceniciei lui şiviețuirea lui fără pată încă de la început, ca unul care s-a încununat cu cununa nestricăciuniişi-a luat răsplata netăgăduită a biruinței, s-a străduit ca nici măcar rămăşițele trupului lui să nu fie luate de noi, cu toate că mulți dintre noi ar fi dorit să le aibă, şi să se împărtăşească de sfintele lui oseminte.

41. Au şoptit, aşadar, lui Nichita, tatăl lui Irod şi fratele Alcei, să caute pe guvernator să nu dea cumva osemintele lui Policarp, ziceau ei, nu cumva să părăsească pe Cel răstignit şi să înceapă de acum şi să se închine acestuia! Iar ei au zis acest lucru la instigarea şi îndemnul iudeilor, care ne spionau ca şi cum noi am avea de gînd să luăm trupul lui Policarp chiar şi din foc! Ei nu înțeleg că nu-L putem părăsi nicicînd nici pe Hristos, Care a pătimit pentru mîntuirea tuturor din întreaga lume, dar nici ca să ne închinăm altuia nu putem.

42. Căci lui Hristos ne închinăm pentru că este Fiul lui Dumnezeu, iar pe martiri îi iubim după vrednicie ca pe ucenicii şi imitatorii Domnului, pentru neîntrecuta lor iubire față de împăratul şiînvățătorul lor. O! De am ajunge şi noi părtaşişi împreună ucenici cu ei!

43. Văzînd deci centurionul răutatea iudeilor, punînd trupul lui Policarp

la mijloc, după cum le este lor obiceiul, l-a ars şi astfel mai tîrziu am putut pune şi noi mina pe osemintele lui cele mai cinstite decît pietrele preţioaseşi mai scumpe decît aurul şi le-am aşezatintr-un loc potrivit.

44. Dea Domnul ca acolo, dacă-i posibil, să ne strîngem cu bucurie şi cu veselie ca să sărbătorim ziua martirului (socotindu-o) ziua lui de naştereatît pentru pomenirea celor care au săvîrşit lupta, cit şi pentru deprinderea şi pregătirea celor care vor urma de acum încolo în luptă».

45. «Acestea sînt, dar, ştirile privitoare la Policarp: alături de cei din Filadelfia, el este al doisprezecelea dintre cei care au primit mucenicia la Smirna[604], dar desigur, dintre toţi el este cel mai mult pomenit căci şipăgînii de pretutindeni vorbesc despre el».

46. Acesta a fost aşadarsfîrşitul de care s-a învrednicit minunatul şi apostolicul Policarp, despre care ne-au istorisit fraţii din Smirna; în epistola pe care am amintit-o, înainte şi în afară de Policarp, s-a mai făcut pomenire şi de pătimirile altor mucenici care au avut loc în acelaşioraş al Smirnei, în acelaşi timp ca şi cea a lui Policarp. Printre ei se numără şiMitrodor, care se crede că a fost înainte preot al ereziei lui Marcionşi care se pare că va fi murit tot ars de viu.

47. Tot dintre martirii celebri de atunci, făcea parte şi un oarecare Pioniu, ale cărui mărturisiri amănunţite, curajul graiului său, apologiile în folosul credinţei făcute înaintea poporului şi a dregătorilor precum şicuvîntările lui de învăţătură către popor şi încurajările lui către cei care au căzut în ispitele persecuţiei, ca şi îndemnurile adresate în temniţăfraţilor care veneau la el, suferinţele pe care le-a răbdat apoi şi chinurile de tot felul care au urmat, rănile pe care le-au produs piroanele ţintuirii, curajul său pe rug precum şi moartea lui după aceste minuni, toate acestea sînt pe larg descrise în lucrarea care a fost dedicată special lui[605]; asupra lui vom mai reveni pentru cei care doresc, fiindcă e trecut în lista pe care am compus-o în legătură cu martirii mai vechi[606].

48. Tot astfel ni s-au mai păstrat ştirişi despre alţi martiri care se spune că au fost martirizaţi în PergamulAsiei,şi anume despre Carp, Papii şi femeia Agatoniche, care s-au învrednicit de un sfîrşitmăreţ după multe şi strălucite mărturisiri[607].

XVI

Iustin Filosoful suferă martirajul pe ctnd propovăduia la Roma învăţătura lui Hristos

604 Se vede că în Smirna se compusese o colecţie de acte martirice. Nu ştim ce s-a ales de ea. A se vedea - cu toate că e vorba de un martir mai tîrziu, sub Deciu - cele spuse în martiriul lui Pioniu.Knopf - Kriiger: ***Martyrakten*** ed. III, Tubingen 1929, p. 45-57, şi tradus recent de pr. prof. I. Rămureanu, «P.S.B.» 11, p. 132-161. între ei este Mitrodor, cel pomenit aici.

605 ***Acta Pionii,*** nota precedentă.

606 Eusebiu întocmise el însuşi o colecţie cu actele martirilor, care s-a pierdut. Ne-a rămas numai ***Martirii din Palestina*** tradus de noi în volumul de faţă.

607 Actele lor martirice au fost traduse şi publicate în ***Actele martirice*** de pr. prof. I. Rămureanu în «P.S.B.» 11, p. 162-171.

1. In acelaşi timp, Iustin, despre care am amintit mai demult, după ce a înmînatîmpăraţilor, aşa cum am vorbit[608], o a doua *Apologie va.* folosul învăţăturilor noastre, a fost împodobit şi el cu o mucenicie dumnezeiască pentru că filosoful Crescens (care se străduia să pună în lumină învăţăturaşi tot felul de a vieţui al cinicilor) a urzit curse împotriva lui[609], iar întrucît Iustin l-a ruşinat de repetate ori în discuţii purtate împreună în faţa ascultătorilor, în cele din urmă, drept cunună de biruinţă pentru adevărul pe care l-a propovăduit, Iustin a sfîrşit-o şi el ca martir.

2. Faptul acesta, ca unul care stătea cu totul în slujba adevărului, l-a descris el însuşi în apologia amintită, arătînd în cuvintele următoare ceea ce avea să i se întîmple:

3. «La rîndul meu, zice Iustin, şi eu mă aştept să fiu urmărit şi pus la stîlp de către unul din cei pe care i-am amintit sau cel puţin de către Crescens, acest iubitor de vîlva care se face în jurul lui ca filosof şi iubitor de paradă. Căci nu este vrednic să se numească filosof un bărbat care mărturiseşte în mod public despre noi ceea ce nu ştie, anume că creştinii am fi nişte atei şiniştenelegiuiţi, facînd acest lucru numai spre mulţumireaşi plăcerea multora dintre cei înşelaţi cu privire la noi.

4. Prin urmare, dacă ne prigoneşte fără să fi cunoscut învăţătura lui Hristos, el este un om înrăit şi cu mult mai primejdios decîtignoranţii, care de multe ori se feresc să discute şi să depună mărturie mincinoasă despre lucruri pe care nu le cunosc defel, sau dacă, luîndcunoştinţă de ele, nu a înţelesmăreţia cuprinsă în ele sau, în fine, înţelegîndu-o, face acestea ca să nu fie bănuit că este şi el unul dintre creştini, atunci el este şi mai mizerabil şi mai infam, dovedindu-se rob al unei păreri oarbe şi lipsite de raţiune, pentru că dă atenţie fricii.

5. Pentru că trebuie să ştiţi că eu i-am pus cîteva întrebări în legătură cu aceste probleme şi am cerut să-mi răspundă la ele, dar am aflat şi m-am convins că în realitate el nu cunoaşte nimic în această privinţă. Ca dovadă că spun adevărul, în cazul cînd nu vi s-ar fi raportat vouă discuţiile noastre, sînt gata să vă împărtăşescşi vouă întrebările pe care le-am pus, iar lucrul acesta ar putea bucura pe un împărat.

6. Or, dacă atît întrebările mele, cîtşirăspunsurile lui v-au fost aduse la cunoştinţă, atunci aţi putut vedea că el nu cunoaşte nimic din problemele noastre, iar dacă totuşicunoaşte, dar nu îndrăzneşte să spună din cauza celor

608 IV, VIII, 3; IV, XI, 8; IV, XIX, 10.
609 Iustin, ***Apologia a doua,*** III.

care-l ascultă, prin aceasta dovedeşte că nu-i un bărbat iubitor de înțelepciune, ci e doar un bărbat iubitor de slavă deşartă, ca unul care nu dă cinstire cuvenită cunoscutei şi admirabilei sentințe a lui Socrate[610] (care spune că «omul nu trebuie cinstit mai mult decît adevărul»)".

7. Acestea sîntaşadarştirileîn legătură cu Iustin. Iar că, aşa cum s-a spus mai adineaori, moartea lui Iustin a avut drept cauză uneltirile lui Crescens, ne informează Tațian[611], care, începînd din fragedă tinerețe, a fost instruit în ştiin-**țele**greceşticîştigîndu-şi prin ele o mare faimă şilăsînd în urma sa şi numeroase mărturii despre această ştiințăşi care în scrierea sa *Cuvînt împotriva elinilor ie* exprimă astfel: «Bine a spus prea minunatul Iustin că bărbații de care am amintit sînt ca niştetîlhari»[612] .

8. Apoi, adăugind cîteva cuvinte şi despre filosofi, continuă astfel: «Aşadar, Crescens care se încuibase în capitală întrecea pe toți în pederastie şi era cu totul robit iubirii de argint.

9. Cu toate că sfătuia pe alții să dispreţuiască moartea, el se temea atît de mult de ea, încît n-a pregetat să facă lui Iustin cel mai mare rău pregătindu-i moartea din pricină că în propovăduirea adevărului el dovedise că filosofii sîntniştemîncăişiînşelători»[613][614]. De aici s-a tras şi pricina morții lui Iustin.

XVII
Martirii pe care-i aminteşte Iustin în opera sa

1. înainte de a fi ajuns să guste din patimă, acelaşi Iustin aminteşte în prima sa *Apologii**şi despre alți martiri, care au murit înainte de el. Iată cît de grăitor se exprimă el în această privință atunci cînd spune textual:

2. «O femeie oarecare[615], soția unui bărbat desfrînat, fusese şi ea mai înainte tot atît de desfrînată. Întrucît însă a ajuns să cunoască învățătura lui Hristos ea s-a cuminţitşi s-a străduit să-l facă şi pe soțul ei deopotrivă să se cuminţească, amintindu-i despre această învăţăturăşi vorbindu-i despre chinurile pe care vor avea să le sufere în focul cel veşnic cei ce nu trăiesc în

---

610 Păstrată la Platon: ***Republica,*** X, 595 C. Se observă că Eusebiu a remaniat întrucîtva textul sftntului Iustin, căci nu concordă peste tot.

611 Tațian, ***Orat. XXXV, ci. A.***Puech, ***Hist. de la litter. chret.,*** II, 171-172. E drept însă că Tațian nu afirmă că chiar moartea sfîntului Iustin ar fi fost provocată de Crescens.

612 Tațian, ***Orat. XVII.***

613 Idem, ***ibidem,*** XIX.

614 De o ***A doua apologie*** a lui Iustin Eusebiu nicăieri nu aminteşte. Chiar şi citatul care urmează e luat din ***Apologia a doua.***

615 Aşa începe ***Martiriul sfinților*** Ptolemeu şi Lucius, aşa cum le vedem în ***Actele martirilor*** rd. Knopf-Kriiger, p. 14-15 şi care în fond sînt fragmente luate din ***Apologia a doua*** a sfîntului Iustin, cap. II.

cuminţenie, în cumpătare şi cu dreaptă judecată. Acela însă stăruind mai departe în aceleaşi năravuri urîcioase, prin faptele lui şi-a îndepărtat singur de la el pe soţia lui. Deci femeia socotind că-i o nelegiuire să te culci mai departe cu un bărbat împotriva legii naturale şi care, împotriva justiţiei, căuta să-şi găsească prilejuri de plăcere în toate, s-a gîndit să se despartă de trăirea laolaltă cu el. Sfătuită însă de ai ei să nu se grăbească, ci să mai aştepte încă, în nădejdea că soţul ei îşi va schimba felul de viaţă, împotriva voinţei ei, a rămas mai departe cu el. Odată, pe cîndsoţul ei plecase la Alexandria, i-a ajuns la ureche că acolo acesta a săvîrşit lucruri şi mai urîteşi pentru ca să nu se facă şi ea părtaşă la nedreptăţileşi la nelegiuirile lui, deoarece se găsea sub acelaşiacoperămînt cu el, ducîndacelaşi fel de viaţăşiîmpărţind patul cu el, i-a dat ceea ce se cheamă la voi «repudiu»[616]şi s-a despărţit de el. Dar bunul şi binevoitorul ei bărbat, care ar fi trebuit să se bucure că viaţa pe care o trăise ea mai înainte, plină de uşurătate cu servitorii şi cu argaţii... cînd se deda la beţiişi la tot felul de răutăţi, a încetat de a o mai duce şică ea căuta pe orice cale să-l facă şi pe el să înceteze cu o astfel de viaţă, nevoind să se despartă, i-a adus învinuirea spunînd despre ea că este creştină. Deci, ea ţi-a înmînatţie, împărate, o cerere, în care ruga să i se îngăduie să-şi aranjeze mai întîi treburile ei, urmînd ca apoi, după aranjarea treburilor ei, să se apere şi de învinuirea ce i se aducea. Or, tu, împărate, ai admis cererea ei. Faţă de situaţia aceasta, nemaiputînd zice nimic împotriva ei, fostul ei bărbat s-a năpustit asupra unui oarecare Ptolemeu, fostul ei dascăl în cele ale credinţeicreştine, pe care Urbicus[617] l-a supus la chinuri procedînd în felul următor: el a apelat la un centurion, care-i era prieten şi care de fapt vîrîse pe Ptolemeu în închisoare, convingîndu-l să ia pe Ptolemeu de o parte şi să-l întrebe numai un singur lucru: dacă şi el este creştin. Ptolemeu care iubea adevărul şi căruia nici prin gînd nu-i trecea să spună vreo minciună, mărturisind că este creştin a fost pus de către centurion în lanţurişi a fost chinuit multă vreme în închisoare. In cele din urmă el a fost adus înaintea lui Urbicusşi a fost întrebat iarăşi un singur lucru: dacă este creştin. Şiiarăşi acesta ştiind bine cîte bunuri a dobîndit din învăţătura lui Hristos a mărturisit că trecuse prin şcoalavirtuţiidumnezeieşti.

11. Căci oricine tăgăduieşte un lucru cît de mic, acesta face aceasta fie avîndcunoştinţa lucrului pe care-l tăgăduieşte, fie că se socoteşte pe sine nevrednic şi străin de lucrul respectiv, în care caz se fereşte să-l mărturisească. La un adevărat creştin, însă, nu vom întîlni niciodată aşa ceva.

12. Deci Urbicus poruncind ca Ptolemeu să fie scos şi trimis la chinuri, un oarecare Luciu - creştinşi acesta - văzînd această judecată cu totul nedreaptă, adresîndu-se lui Urbicus i-a zis: «Care e pricina pentru care pe omul acesta, care nu s-a dovedit a fi nici adulter, nici desfrînat, nici ucigaş de oameni, nici

616 Repudium = divorţ prin tribunal.
617 Prefect al Romei.

pungaş, nici răpitor şi nici că ar fi săvîrşit vreo oarecare nedreptate, ci numai a mărturisit că este creştin, l-ai condamnat la chinuri? Judecata aceasta âta, Urbicus, nu-i conformă nici cu intenţiile piosului nostru împărat, nici cu acelea ale fiului lui crescut el însuşi în filosofie şi nici cu ale Sacrului Senat.» Şi fără să-i răspundă nimic altceva Urbicus zise către Lucius: «Mi se pare că şi tu eşticreştin». Şi întrucât Lucius a răspuns: «Desigur», Urbicus a poruncit să fie trimis şi el (la moarte). Omul s-a declarat voios, spunînd că a scăpat de nişte stă- pîniatît de răi şi se duce la Dumnezeu care e un bun părinte şi bun împărat. Se mai pomeneşteşi de un al treilea care a fost adus şi care a fost osîndit la munci».

Din toate cele de mai sus[618], pe bună dreptate, şi ca o concluzie care s-ar putea desprinde în legătură cu Iustin, cele mai potrivite mi se par vorbele lui: «Şi eu mă aştept să fiu urmărit de cineva şi pus la stîlp...»

XVIII
Scrierile lui Iustin care au ajuns pînă la noi

1. Iustin ne-a lăsaţ foarte multe lucrări care dovedesc un spirit cultivat şirîvnitor pentru lucrurile dumnezeieştişi care sînt de cel mai mare folos. Le vom aminti pe cele mai cunoscute după ce vom spicui cu folos cîteva pasaje din cele pe care am ajuns să le cunoaştem.

2. Avem de la el mai întîicuvîntul adresat lui Antonin supranumit Piui, fiilor săi şi senatului roman, în care se ia apărarea învăţăturii noastre. O a doua scriere cuprinde şi ea o apologie în folosul credinţei noastre, care e adresată către urmaşulaceluiaşi împărat[619] de care am amintit, Antoniu Verus, despre a cărui epocă tratăm acum.

3. Avem şi o altă lucrare intitulată *Cuvînt împotriva elinilo*r[620], în care, după ce s-a făcut o lungă expunere legată de cele mai multe întrebări puse de noi şi de filosofii elini, tratează despre natura demonilor. Ar fi de prisos să intrăm aici în analiza ei.

4. împotriva elinilor mai există încă o scriere care a ajuns pînă la noi şi pe care autorul a intitulat-o «Combatere». în afară de aceasta, mai amintim şi despre o altă lucrare, *Despre puterea cu care conduce Dumnezeu lumea,* pe care o argumentează nu numai cu dovezi din Scripturile noastre, ci şi din scrierile greceşti.

5. Apoi o scriere intitulată «Psaltul» şi alta, în formă de manual, *Despre suflet,* în care, adîncind diferitele întrebări relative la acestă temă, arată care

---

618 IV, XVI, 3.

619 Oricît de ezitantă ar fi exprimarea lui Eusebiu în legătură cu cele două ***Apologii*** ale lui Iustin, se poate deduce faptul că el totuşiştia că e vorba de două apologii, doar că cea de a doua nu putea fi adresată lui Marcu Aureliu, ci Senatului Roman, dar tot în vremea lui Antonin Piui.

620 Nu s-a căzut de acord a se recunoaşte în fragmentele unor scrieri similare opera autentică a lui Iustin.

erau în această privință părerile filosofilor elini, făgăduind că va expune propria lui părere într-o scriere separată.

6. A mai compus şi un*Dialog cu iudeii,* dialog care de fapt a avut loc în oraşul Efes cu Trifon , cel mai vestit dintre evreii timpului aceluia. în el se arată în ce fel l-a condus pe el harul dumnezeiesc către învățăturacredinței, cu ce rîvnă a fost mînat înainte spre disciplinele filosofice şi cu ce fierbinte entuziasm s-a dedicat el căutării adevărului[621][622].

7. în aceeaşi scriere se descrie şi campania de uneltiri a iudeilor împotriva învățăturii lui Hristos, dezvoltînd în felul următor argumentația sa: «Nu numai că nu v-ați pocăit pentru relele pe care le-ațisăvîrşit, ci alegîndu-vă cum ați vrut oameni de la Ierusalim, i-ați trimis peste tot pămîntul, zicînd că s-a ivit o erezie nelegiuită, aceea a creştinilor, aducînd împotriva noastră toate acele mărturii pe care le aduc împotriva noastră cei ce nu ne cunosc, aşaîncît voi nu sînteți numai cauzatorii nedreptății noastre, ci în general cauzatorii nedreptății tuturor celorlalți oameni»[623].

8. Mai departe, Iustin scrie că darurile profetice strălucesc încă viu în Biserică[624]pînă în vremea aceasta. Apoi aminteşte de «Apocaiipsa» lui Ioan, spunînd limpede că ea e opera apostolului[625][626]. Citează apoi cîteva cuvinte ale proorocilorşi convinge pe Trifon că ele au fost scoase din Scriptură de către iudei[99]. Un foarte mare număr de alte lucrări ale aceluiaşi autor se mai află încă pe la frați.

9. Căci înaintea celor vechi scrierile acestui om s-au bucurat de a fi vrednice de atîtaatențieîncît Irineu citează pasaje din ele, de pildă în cartea a patra a operei *Contra ereziilor,* unde spune: «Pe bună dreptate zice Iustin în scrierea sa *Contra lui Marcion* că nici în Dumnezeu n-ar crede dacă El ar fi învățat că pe lîngă Făcătorul lumii ar mai exista încă un Dumnezeu, deosebit de El»[627]. Apoi în a cincea carte a aceleiaşi scrieri: «Pe bună dreptate a afirmat Iustin că înainte de a fi venit Domnul pe lume nicicînd satana n-a îndrăznit să aducă blasfemie împotriva Lui pentru că El încă nu ştia că a fost osîndit»[628].

10. Era nevoie să spunem aceste lucruri pentru ca cei dornici de cunoaştere să studieze temeinic şi scrierile lui Iustin. Atîta despre el.

XIX
Episcopii Romei şi ai Alexandriei

---

621 Dacă scrierile amintite mai înainte n-au putut fi identificate pînă acum, în schimb ***Dialogul cu iudeul Trifon*** este adeseori citată. Lacuna de la cap. LXXV pare a fi fost de mică proporție, doar 5-6 cuvinte.

622 Capitolele II-VIII conțin o autobiografie a sfîntului Iustin.

623 ***Dialog,*** XVII.

624 ***Dialog,*** LXXXII.

625 ***Dialog,*** LXXXI.

626 ***Dialog,*** LXXI-LXXIII.

627 Irineu, ***Contra ereziilor,*** IV, VI, 2.

628 Idem, ***ibidem,*** V, XXVI, 2.

pe vremea domniei lui Verus

Se scurseseră deja opt ani din domnia celui despre care vorbim[629], cînd, după păstorirea de unsprezece ani a lui Anicet, a urmat la cîrma Bisericii romane, Sotir. Cit priveşte Biserica Alexandriei, după ce vreme de patrusprezece ani o condusese Celadion, a urmat ca succesor Agripin.

XX
Care au fost episcopii Antiohiei în acea vreme

Despre Biserica Antiohiei se ştie că Teofil a fost cel de al şaselea episcop incepînd de la apostoli: Comeliu fiind aşezat ca al patrulea după Heron, iar după el, ca al cincilea, a primit episcopatul Eros.

XXI
Scriitorii bisericeşti care au strălucit în acel timp

în vremea aceea[630] înfloreau în Biserică Hegesip, cel despre care am mai vorbit în cele de pînă acum[631], apoi Dionisie, episcopul corintenilor[632], Rynitos, episcopul credincioşilor din Creta[633], iar în afară de aceştia Filip, Apolinarie[634635], Meliton", Musanus[636]şi Modest şi mai ales Irineu[637]. De la toțiaceştibărbați, a ajuns în scris pînă la noi dreapta credințăaşa cum ne-au predicat-o apostolii.

XXII
Hegesipşi cei despre care aminteşte el

1. în cele cinci cărți de *Memorii* care au ajuns pînă la noi, Hegesip ne-a lăsat o imagine foarte complexă a geniului său. în ele arată că autorul a fost în legătură cu foarte mulți episcopi, mergîndpînă la Roma şi că de la toți el a primit aceeaşiînvățătură. Să auzim, de pildă, ce spune după ce face cîtevaobservații asupra Epistolei lui Clement către corinteni[638]:

2. «Biserica din Corint a rămas credincioasă dreptei credințepînă ce a ajuns acolo ca episcop Primus.

---

629 Marcu Aureliu a început să domnească de la 7 martie 161. Deci cei 11 ani de domnie a lui Anicet se vor fi terminat prin 168-169. în *Cronica* sa, Eusebiu amplifică uneori, dar în chip **deitul de** neînsemnat, ştirile despre titularii scaunelor Romei, Alexandriei, Antiohiei şi Ierusalimului. Abia incepînd din sec. III ştirilesînt mai bogate.

630 Adică sub Marcu Aureliu.

631 II, XXIII, 4-18; III, XI-XII; III-XVI; III, XIX-XX; III, XXXII; IV, VI.

632 IV, XXIII.

633 IV, XXVIII.

634 IV, XXVII.

635 IV, XXVI.

636 IV, XXVIII.

637 IV, XXV.

638 A se vedea mai sus III, XVI.

3. în drum spre Roma eu m-am oprit şi la Corint, petrecînd cu ei mai multe zile, în care ne-am bucurat împreună cu aceeaşicredinţă adevărată. Sosit la Roma am făcut oprire acolo pînă ce a venit ca episcop Anicet[639], al cărui diacon era Eleuteriu. Sotir îi urmase lui Anicet, iar după acesta a urmat Eleuteriu. Cu fiecare succesiune şi în fiecare cetate viaţabisericească se desfă-şuraaşa cum o cereau învăţătura Legii, a proorocilorşi a Domnului».

4. Despre originea ereziilor din timpul său Hegesip zice aşa: «După ce Iacob cel Drept a suferit moarte de martir din aceleaşi motive ca şi Domnul, a fost aşezat ca episcop Simeon, fiul lui Cleopa, unchi al Domnului[640]; toţi l-au vrut ca al doilea episcop (al Ierusalimului) pentru că era văr al Domnului. Întrucît atunci Biserica nu se spurcase încă cu nici o învăţăturădeşartă, era numită «fecioara»[641].

5. Cel dintîi care a spurcat-o, şi anume din pricină că n-a ajuns el episcop, a fost Tebutis, care făcea parte din lumea celor şapte secte ale poporului iudeu: la ele aparţineau Simon, întemeietorul simonienilor[642], Cleobius, părintele cleobienilor, Dositei, părintele dositeenilor[643], Gortei, întemeietorul goratenilorşi a masboteilor. Din acestea se trag menandrienii, marcioniţii, carpocraţienii, valentinienii, vasilidieniişisatornilienii, care apoi fiecare şi-au introdus învăţături aparte[644].

6. Din aceştia se trag hristoşii cei mincinoşi, proorocii şi apostolii cei falşi, care au distrus unitatea Bisericii prin învăţături rătăcite despre Dumnezeu şi despre Unsul Său».

Hegesip ne mai informează şi despre sectele evreieşti din timpul său atunci cînd afirmă: «între cei tăiaţi împrejur, printre fiii lui Israel, existau păreri diferite cînd era vorba de seminţia lui Iuda şi de Hristos, şi anume, la esenieni, la galileeni, la imerobaptişti, la masbotei, la samarineni, la saduchei şi la farisei».

8. De altfel, Hegesip a scris el însuşi multe alte lucrări, pe care parţial le-am amintit înainte cînd am citat din ele la timpul potrivit[645]. El aminteştecîteva

---

639 Pasaj foarte discutat. Schwartz rămîne la sensul de mai sus şi crede că a fost vorba de o lacună în text. Alţii traduc «am întocmit o succesiune pînă la Anicet».

640 A se vedea mai sus: III, 11.

641 Fecioara, imaginea Bisericii.

642 Despre Simon Magul s-a pomenit adeseori.

643 Despre el vorbeşteşiOrigen, ***Filocalia,*** în «P.S.B.» 8, p. 320; ***C. Ceh.*** I, 57 etc.

644 Listele şi schema sectelor iudaice au preocupat pe mulţi, în deosebi pe Iustin şiEpifa-niu. Multe din ele s-au stins devreme. Mai pe larg, la Bardy, ***o.c.*** p. 200-201.

645 A se vedea mai sus: II, XXIII; III, XI; IV, XXII.

pasaje din «Evanghelia după Evrei»[1 ll)], din Evanghelia siriacăşi îndeosebi din cea scrisă în limba ebraică, prin care ne dă să înţelegem că el a trecut de la iudaism la creştinism. Totodată mai pomeneşteşi de tradiţia iudaică nescrisă.

9. Nu numai Hegesip, ci şi Irineu şi un întreg cerc de bătrîni numeau Pildele lui Solomon «înţelepciunea cea plină de virtute». Despre aşa numitele «cărţi apocrife» Hegesipistoriseşte că unele dintre ele ar fi fost compuse de eretici tocmai în vremea lui[646647]. Dar să trecem acum la altceva.

XXIII
Dionisie, episcopul Corintului, şi epistolele sale

1. Despre Dionisie trebuie observat mai întîi că a ajuns pe scaunul episcopal din Corint şi că la rîvna sa inspirată de Dumnezeu a făcut părtaşi fără gelozie nu numai pe cei de sub ascultarea sa, ci şi pe cei din ţări străine, facîndu-se foarte folositor tuturor prin epistolele catolice pe care le compunea pentru Biserici.

2. Printre acestea, una era adresată lacedemonienilor; ea e o cateheză a dreptei credinţe, sfătuind la pace şi unitate. Cea către atenieni este un îndemn la credinţăşi la vieţuirea cea după Evanghelie: Dionisie îi ceartă că nu au pus destul preţ pe aceste două cerinţeşi că aproape au căzut de la credinţa cea dreaptă de cînd episcopul lor Publius[648] suferise moarte de martir pe vremea persecuţiilor.

3. Autorul aminteşte de Codrat[649], care a ajuns episcop după mucenicia lui Publius, şi aduce dovezi că şi-a dat toată rîvna ca să strîngăiarăşi pe atenieni în jurul Bisericii şi să aprindă în ei iarăşi focul credinţei. Le mai aduce aminte de Dionisie Areopagitul, care potrivit celor spuse în «Fapte», după ce a fost convertit la credinţă de apostolul Pavel, a fost ales ca prim episcop al Bisericii din Atena[650].

4. Mai avem de la acelaşi Dionisie o epistolă către cei din Nicomidia, în care combate erezia lui Marcionşi îi cheamă pe credincioşi la regula adevărului.

5. Trimiţînd scrisoare şi Bisericii care petrece pentru un timp în Gortiniaşi totodată şi celorlalte Biserici din Creta[651], Dionisie laudă pe Filip, episcopul

646 Poate fi vorba de un targum al Evangheliei după Matei ori de un ***«Diatesaron», o*** **armonie a** Evangheliilor, compusă pentru uzul evreilor.

647 Nu se ştie la ce «apocrife» face aluzie Hegesip.

648 Care a trăit pe vremea lui Marcu Aureliu (160-170).

649 In orice caz, alt personaj decît apologetul care a redactat în anul 125 o apologie în favoarea creştinilor.

650 ***Fapte*** 17, 34. Ca şi despre ceilalţiînaintaşi, listele episcopale pentru Corint sînt foarte nesigure.

651 Nici pentru Bisericile din Creta n-avem mai multe ştiri. Cf. Harnack, ***Mis- sitm...,*** II, 725 etc.

lor, pentru că şi-a făcut vestită Biserica printr-un foarte mare număr de fapte bune, dar aminteşteşi aceea că trebuie să se ferească de primejdia ereticilor.

6. Scriind şi «Bisericii care petrece vremelnic» în Amastris ca şi Bisericilor din Pont, el le aminteşte că cei care l-au îndemnat să le scrie sîntVasilideşiElpist, cărora le explică unele pasaje biblice, amintind şi aceea că episcopul lor se numeşte Palma[652]; le dă mai multe sfaturi despre căsătorie şi cumpătare, cerîndu-le ca cei care dintr-un motiv oarecare ar cădea în vreo rătăcire ori s-ar întoarce din vreo erezie să fie primiţi.

7. La aceste epistole se mai adaugă cea trimisă credincioşilor din Knosos, în care îndeamnă pe episcopul de acolo Pinitus să nu pună obligator pe umerii fraţilor jugul greu al feciorie, ci să aibă în vedere slăbiciunile celor mai mulţi.

8. Acestei scrisori îi răspunde Pinitusaprobînd cu admiraţie îndemnul lui Dionisie, cerîndu-i în schimb să le mai împărtăşească hrană şi mai vîrtoasă în scrieri şi mai minunate pentru poporul sub-alimentat, pe care-l păstoreşte, ca nu cumva, hrăniţi numai cu hrană ca laptele, oamenii să vadă c-au îmbătrînit cu minte ca de copii. Prin această scrisoare, ca printr-un tablou foarte reuşit, sînt exprimate dreapta credinţă a lui Pinitus, grija lui pentru binele credincioşilor, erudiţiaşiadînca lui înţelegere pentru lucrurile dumnezeieşti[653].

9. Mai avem de la Dionisie şi o epistolă către romani, adresată lui Sotir pe cînd era episcopul lor. Nimic nu-i mai vrednic de amintit din această epistolă decît cuvintele prin care Dionisie laudă obiceiul păstrat pînă în vremeapersecuţiei de azi; el le scrie textual:

10. «Aţi avut într-adevăr încă de la început obiceiul de a face bine în diferite chipuri tuturor fraţilorşi de a trimite ajutoare Bisericilor din fiecare cetate. Prin darurile pe care le-aţi trimis dintotdeauna - pentru că voi aţi păstrat, ca romani, un obicei transmis tradiţional - voi uşuraţi sărăcia celor lipsiţişisprijiniţi pe fraţii care lucrează în mine. Sotir, episcopul vostru, nu numai că a păstrat acest obicei, ci l-a întărit, trimiţînd din belşug ajutoare sfinţilorşimîngîind prin cuvinte calde pe cei ce vin la el ca un tată iubitor care-şimîngîie astfel copiii.»[654]

11. în aceeaşi scrisoare el aminteşteşi de epistola lui Clement către corintenişi arată că acolo de multă vreme a devenit obicei vechi de a fi citită în adunări[655]. Căci iată cum se exprimă acolo Dionisie: «Şi azi am prăznuit ziua sfîntă a Domnului, în care am citit şi epistola voastră, pe care o păstrăm şi acuma să ne fie de învăţătură, aşa cum a fost şi prima epistolă trimisă nouă de Clement».

---

652 Nu cunoaştem din altă parte aceste nume în afară de Palma, care scrie episcopului Romei Victor în legătură cu data serbării Paştilor aici V, XXIII, 3.

653 Se vede că encratiţi existau şi în Creta. Harnack, *o.c.* II, 785.

654 De subliniat activitatea caritativă desfăşurată de Biserica Romei (TtpoxotdriptvTirîjgayatirig) încă din vechime. Harnack, *o.c.* p. 188-189; 207-208.

655 Dionisie de Corint a scris o scrisoare adresată episcopului Sotir al Romei, în care aminteşte că la ei se reciteşte regulat «Epistola lui Clement Romanul».

13. Despre falsificarea epistolelor sale Dionisie observă: «Am scris mai multe epistole atunci cînd m-au rugat fraţii. Apostolii diavolului le-au amestecat însă cu neghină; pentru că unii le scurtează, alţii le lungesc. Pe ei să cadă blestemul! Dacă au încercat să o facă şi cu scrieri mai puţin valoroase, atunci nu-i de mirare, dar, că ei au îndrăznit să falsifice chiar şi Scripturile lui Dumnezeu». în afară de aceste epistole, mai există una trimisă preacredincioasei surori Hrisofera, în care Dionisie îi împărtăşeşte ceea ce se potriveşte cu situaţia ei, dîndu-i hrană sufletească potrivită acestei femei. Cam atîta despre Dionisie.

XXIV

Teofil, episcopul antiohienilor

De la Teofil, pe care l-am citat[656] ca episcop al Antiohiei, avem mai întîi trei cărţi adresate lui Autolic[657], în care se cuprind învăţături elementare, iar în al doilea rînd lucrarea cu titlul *împotriva ereziei lui Hermoghen,*în care foloseşte mărturii luate din Apocalipsa lui Ioan. Mai există de le el şi alte lucrări catehetice.

Întrucît încă de pe atunci căutau ereticii să falsifice, ca prin neghină, orice sămînţă a învăţăturii apostolice, păstorii Bisericilor au îndepărtat de la turma lui Hristos pe cei ce se asemănau cu nişte fiare sălbatice, fie alungîndu-i prin lămuriri şi îndemnuri, fie luptînd deschis împotriva lor pe calea întrebărilor şi a răspunsurilor, combătând în faţamulţimilor părerile lor rătăcite, cu ajutorul unor memorii scrise. Teofil a luptat şi el ca şialţii împotriva ereticilor, după cum reiese din scrierea de mare valoare compusă de el *împotriva lui Marcion*[658],scriere care s-a păstrat şi ea pînă astăzi împreună cu alte cărţi despre care am vorbit.

în fruntea Bisericii din Antiohia, ca urmaş al lui Teofil şi ca al şaptelea episcop al acestei Biserici,a urmat Maximin[659].

XXV

Filip şi Modest

Filip, pe care-l cunoaştem ca episcop de Gortinia din relatările făcute de Dionisie, a compus şi el o foarte serioasă combatere a lui Marcion întocmai ca şi Irineu şi Modest, acesta din urmă dînd pe faţă mai temeinic decîtalţii rătăcirea acelui om. Şi mai sîntşialţimulţi, ale căror scrieri s-au păstrat pînă în ziua de azi.

XXVI

Melitonşi cei pe care-i aminteşte el

1. în acea vreme s-au distins şiMeliton, episcopul din Sardes, şiApolinarie, episcopul de Ierapole. Fiecare din ei au adresat către împăratul din acea

656 Mai sus: IV, XX.
657 Traduse şi publicate recent în «P.S.B.» 2, p. 267-368.
658 Nu se ştie dacă Teofil a scris o astfel de scriere.
659 Nu se ştie altceva despre el.

vreme[660] o scriere de apărare în folosul credinței.

2. ***Iată de la aceşti scriitori operele despre care ştim că au ajuns pînă la noi: de la Meliton: Două cărţi***Despre Paşti[661], Despre dreapta vieţuireşi despre prooroci.***Apoi un cuvînt***Despre Biserică,***cartea*** Despre Duminică,***cea*** Despre credința omului, Despre creare,***una cu titlul:*** Cum trebuie s-asculte simţurile de credinţă,***iar în afară de acestea,*** Despre suflet şi despre trup, Despre Cel unul,***cea*** Despre botez,***cea*** Despre adevăr***şi***Despre credinţă, Despre naşterea lui Hristos,***apoi o carte*** Despre ospitalitate, Despre chei,***cărţile***Despre diavol***şi***Apocalipsa lui Ioan, Despre Dumnezeu cel întrupat,***precum şi mai ales broşura***Către Antonin[662]***.***

3. în cartea *Despre Paşti*Meliton arată de la început timpul în care a fost compusă întrucît observă următoarele: «Pe cîndServilius Paulus era proconsul în Asia şi pe cîndSagaris suferea moartea de martir, în Laodiceea, s-a desfăşurat o mare dezbatere privitoare la data Paştilor, care cădeau atunci tocmai în timpul pătimirii. Lucrarea de față tot atunci a fost scrisă». Ea a fost pomenită de Clement Alexandrinul în scrierea sa proprie *Despre Paşti,*pe care spune că a alcătuit-o el însuşi din pricina scrierii lui Meliton.

5. în scrierea adresată împăratului Meliton arată că o grea persecuție s-a pornit împotriva noastră pe vremea cînd domnea el: «Ceea ce nu s-a mai întîmplatnicicînd, neamul închinătorilor lui Dumnezeu sînturmăriţişihăituiţi prin Asia în urma unor edicte noi[663]. Denunțătorineruşinaţi, lacomi după avutul altora, folosesc prilejul acestor porunci ca să fure şi să jefuiască fără ruşine noaptea ca şi ziua de la oameni care n-au săvîrşit nici o nedreptate».

6. Şi mai departe: «Dacă aşa ceva se întimplă din porunca ta, atunci bine! Căci un împărat drept nu ar porunci niciodată în chip nedrept şi răbdăm atunci şi noi cu plăcere răsplata unei astfel de morţi. Dar totuşiîţi facem o rugăminte ca să cunoşti mai întîi pe cei ce-au provocat astfel de pîrişi abia atunci să hotărăşti drept dacă-s vrednici aceşti oameni să fie omorîţişichinuiţi

660 Potrivit *Cronicii* lui Eusebiu («la anul 170») Meliton, episcop de Sardes, a înaintat apologia sa nu către Marcu Aureliu, ci către Antonin Piui.

661 Un mare răsunet a produs reconstituirea şi publicarea acestei omilii pascale în versuri. O. Perler, *Meliton de Sardes, Sur la Paqueetfragments,* în «SourcesChretiennes», Paris, 1966.

662 După cum se vede majoritatea scrierilor au conţinut dogmatic-mistic. O omilie despre «Patima Domnului», publicată de C. Bonner în 1940 a provocat şi ea multe discuţii. Mu lte din riduri nu au foat încă identificate. Din apologia *Către Antonin* citează Eusebiu cîteva fragmente, aici,mai jos.

663 Nu ştim care puteau fi acele «edicte noi». în orice caz episcopii Sagaris de LaodiceeaşiTrasea de Eumenia (pomeniţi aici) au murit moarte de martir.

sau sînt vrednici de a fi izbăviți de necazuri şilăsați în pace. Dacă însă hotărî- rea sau porunca aceasta nu porneşte de la tine - căci aşa ceva nu s-ar potrivi nici chiar pentru nişteduşmani barbari - atunci îți cerem cu atît mai mult să nu ne laşi pradă unei tîlhării publice».

7. După care adaugă şi aceste cuvinte: «E drept că învățăturanoastră s-a dezvoltat încă de mult printre barbari, apoi a crescut în sînul popoarelor tale pe vremea marelui împărat August, strămoşul tău, ajungînd mai ales pe timpul Domniei tale o adevărată binefacere. Căci de atunci puterea romanilor a crescut în mărire şi strălucire. Tu însuți ai devenit moştenitorul ei dorit şiaşa vei rămîne împreună cu fiul tău, cultivând această credință care s-a dezvoltat şi ea deodată cu imperiul şi care a început încă de pe vremea lui August, pe care strămoşii tăi au ocrotit-o alături de celelalte religii.

8. Iar faptul că învățătura noastră a avut parte de un început fericit deodată cu naşterea imperiului pentru binele căruia a înflorit, reiese în modul cel mai limpede de acolo că nu i s-a întîmplat nimic neplăcut în tot răstimpul de la August şipînă azi, ci dimpotrivă - aşa cum o doresc toți - de
atunci încoace a recoltat numai faimă şi strălucire.

9. Singurii împărați care, la îndemnul unor oameni răutăcioşi, au căutat să pună într-o lumină rea credința noastră, au fost Nero şiDomițian[664]; ei sînt cauza acestor nedrepte denunțări care în chip neînțeles au devenit, atunci cînd e vorba de creştin, un fapt obişnuit.

10. Dar evlavioşii tăi strămoşişi-au îmbunătățit acea atitudine greşită, căci în multe rînduri s-au adresat în scris, mai ales ca să dojenească pe cei care se încumetaseră să folosească metode silnice nemaiauzite față de creştini. Printre ei, bunicul tău Adrian a scris pe față multora dintre ei, cum a fost MinuciusFundanus, proconsulul Asiei[665]; apoi tatăl tău, într-o vreme cîndşi tu conduceai trebile împreună cu el, a scris oraşelor în legătură cu creştinii, cerîndu-le să nu schimbe în rău atitudinea, iar printre cele cărora le-a trimis astfel de rescripte, se numără cele trimise către oraşele Larisa, Tesalonic, Atena şi către toți elinii.

11. Cît despre tine, care ai despre creştiniaceeaşi părere ca şi ei, ba încă şi mai plină de omenie şi de filosofie, avem încredințarea că vei împlini tot ceea ce-ți cerem».

12. Acestea sîntaşadar ideile expuse în scrierea amintită. în introducerea lucrării cu titlul *Extrase*Melitonînşiră aici o listă a scrierilor Vechiului Testament, pe care socot că-i necesar s-o reproduc:

13. «Meliton trimite salutări fratelui său Onisim. Întrucîtîn zelul tău de a cunoaşteînvățăturacreştină ai dorit să ai pentru tine extrasele din Lege şi din prooroci, care privesc pe Mîntuitorulşi întreagă credința noastră şiîntrucît voiai să cunoşti bine numărul şi ordinea în care se înşirăcărțile Vechiului Testament,

664 Tertulian, *Apologeticul,* cap. V.
665 A se vedea mai sus: IV, VIII, 6; IV, IX.

am să-ți împlinesc această dorință căci ştiucîtărîvnă ai pentru credințăşicîtădorință de cunoaştere, după cum ştimşi aceea că strădania pe care o depui în vederea mîntuiriiveşniceşi în setea de cunoaştere stă mai presus decît orice altceva. Şiîntrucît am călătorit şi prin Orient şi am ajuns şi pe locurile unde s-a propovăduit şi s-a împlinit Scriptura şi am tras concluzii precise privitoare la cărțile Vechiului Testament[666], iată, îți comunic lista lor al căror nume este următorul: Facerea, Ieşirea, Numerii, Leviticul, Deuteronomul, Iisus Navi, Judecători, Rut; patru cărți ale Regilor, două ale Cronicilor; Psalmii lui David, Pildele sau înțelepciunea lui Solomon, Eclesiastul, Cîn- tarea Cîntărilor, Iov, proorocii Isaia şi Ieremia, cei doisprezece la un loc, Iezechiel, Daniel, Ezdra. Din acestea am făcut extrase pe care le-am repartizat în şasecărți».

Atîta despre Meliton.

XIV

Apolinarie

De la Apolinarie s-au păstrat multe cărți, care se află în mîinile multora; iată pe cele care au ajuns pînă la noi: *Cuvîntul către împărat,*despre care am vorbit[667668]; cinci cărți*împotriva elinilor, Cărțileîntîiași a doua despre adevăr; Întîiași a doua împotriva iudeilor*[J32], precum şi cele pe care le-a alcătuit *împotriva ereziei frigienilor,*care şi-au răspîndit apoi înnoirile lor, din care parcă abia atunci apăruseră pentru întîia oară: e vorba de Montan şi de mincinoasele lui profe- tese, care tocmai pe atunci îşi scoaseră capul.

XV

Musanus

De la Musanus, pe care l-am amintit în cele de pînă acum[669], avem o carte foarte stăruitoare care a fost adresată de el unor frațicăzuți în secta numită a «encratiților». Această grupare era pe atunci la începuturile ei, cău- tînd tocmai să răspîndească idei greşite, stranii şi primejdioase.

XXIX

Erezia lui Tațian

1. Se spune că şeful acestei rătăciri a fost Tațian, despre care am spus ceva mai înainte cîteva cuvinte în legătură cu minunatul Iustin[670]şicînd am spus că a fost ucenicul acelui martir. întăreşte acest lucru şi Irineu în prima lui carte *Contra ereziilor,*unde a scris următoarele lucruri atît despre Tațian, cîtşi despre

666 Meliton pare a fi cel dințiii pelerin la Locurile Sfinte, Harnack, *Mission...* I, 382.
667 Apologet ca şiMeliton.
668 A se vedea mai jos: V, XVI; V, XIX, 2.
669 Mai sus: IV, XXI.

670 IV, XVI, 7-9.

erezia lui:

2. «Pornind de la Saturnilşi de la Marcion, aşanumiţii «encratiţi» predicau abţinerea de la căsătorie, respingînd vechea creaţie a lui Dumnezeu şiosfndind naiv pe cel care a făcut pe bărbat şi pe femeie în vederea naşterii de Iii. Ei preconizau abţinerea de la aşa numitele elemente însufleţite, prin care, în nemulţumirea lor faţă de Dumnezeu care a creat întreaga lume, tăgăduiau mintuirea celui dintîi om.

3. Pentru prima oară aceste învăţături au apărut printre oameni pe vremea cîndTaţian a susţinut prima oară o astfel de blasfemie. El urmase înainte învăţătura lui Iustin şiatîta vreme cît au fost împreună nu s-a observat la el nimic eretic, în schimb, după martiriul acestuia el a căzut de la Biserică, trufindu-se în cugetul său şiîncrezîndu-se că-i un dascăl mai procopsit decîtalţii; de aceea a creat o şcoală aparte, în care, ca şivalentinienii, a inventat eoni nevăzuţişi, ca şiMarcionşiSaturnil, declara căsătoria pierzanie şidesfrîu. în acelaşi timp tăgăduia şimîntuirea lui Adam.»[671]

4. Acestea Ie spune Irineu. Ceva mai tîrziu, un oarecare Sever a dat mai multă viabilitate acestei erezii, aşa că din pricina lui aderenţii grupării au luat numele de severieni.

5. Ei recunosc Legea, proorocii şi Evangheliile, dar tălmăcesc în chip sucit ideile Sfintelor Scripturi. Condamnă pe apostolul Pavel şi resping epistolele lui întocmai ca şi Faptele Apostolilor.

6. Căpetenia lor, Taţian[672673], a alcătuit un fel de «armonie a evangheliilor» numindu-o *Diatesaron*sau *Cele patru evanghelii în una singură*™*:* lucrarea se află şi azi pe la unii din noi. Se spune că a îndrăznit să schimbe* şi anumite expresii din «Apostol» pretextînd că-i îndreptează exprimarea[674].

7. Au rămas de la el un mare număr de scrieri, dintre care mulţi amintesc îndeosebi vestita lui carte *împotrivapăgînilor*[675]*,* în care se întoarce spre vremurile de demult şi arată că Moise şi proorocii evreilor sînt mai vechi decîttoţibărbaţii celebri ai elinilor. Acest discurs pare a fi cel mai frumos şi cel mai folositor din toate scrierile lui.

Atîta despre scriitorii creştini ai epocii aceleia.

XXX

Sirianul Bardezjinşi scrierile atribuite lui

1. în timpul aceleiaşi domnii ereziile s-au înmulţitşi în Mesopotamia. Un bărbat foarte capabil dar şi foarte versat în limba siriană, cu numele Barde- zan, a alcătuit nişte*Dialoguri,*împotriva marcioniţilor, precum şi împotriva

---

671 Irineu, *Contra ereziilor,* I, XXVIII, 1.
672 Despre Taţianşi secta encratiţilor a scris pe larg Epifanie, *Haereses* XLVI-XLVII.
673 Se vede că Eusebiu n-a avut în mîini această lucrare, căci altfel ar fi grăit atunci.
674 E neclar ce vrea să spună aici.
675 Mai jos, V, XIII, 8.

căpeteniilor altor învăţături rătăcite. La fel a mai scris în limba şi cu literele naţionale multe alte scrieri. *Dialogurile* lui au fost traduse din limba siriacă în greceşte de ucenicii lui[676], care erau foarte numeroşi pentru că el era un om «puternic în cuvînt».

3. Printre scrierile lui figurează un dialog foarte iscusit *Despre destin,* adresat unuia Antoniu, precum şi multe altele scrise probabil cu prilejul persecuţiei din timpul acela.

4. El fusese mai întîi la şcoala lui Valentin, dar după ce a ajuns să o cunoască mai bine a dispreţuit-o şi a combătut cele mai multe din scorniturile acestui om. Avea convingerea astfel că de acum s-a întors iar la o învăţătură mai curată. Totuşi n-a ajuns să se spele deplin de pata vechii erezii.

în acea vreme a murit şiSotir, episcopul Bisericii Romei.

676 Eusebiu, *Praep. Ev.* V, X, Migne P.G. 21,462 şi urm.

CARTEA A CINCEA

1. Pe cînd împlinea cel de al optulea an de păstorire, şi-a sfîrşitviaţaşiSotir[677], episcopul Romei. Lui îi urmează, ca al doisprezecelea episcop începînd de la apostoli, Eleuteriu. Era cel de al şaptesprezecelea an de domnie al împăratului Antonin Verus[678], cînd în unele părţi ale lumii s-a aprins din nou o cumplită persecuţie împotriva noastră la asmuţarea locuitorilor oraşelorşicînd »-au distins mii de martiri dintr-un singur popor[679680], după cum se poate deduce din fapte care au avut norocul să fie transmise în scris posterităţii, ca unele care sînt cu adevărat vrednice de a rămîne neuitate.

2. întreaga scriere care cuprinde istorisirea foarte amănunţită am introdus-o în *Colecţia martirilor*\ care nu-i numai o expunere istorică, ci şi una doctrinală. Ceea ce-i mai important pentru scopul nostru voi sublinia în extrasele pe care le voi face.

3. Oricum, în timp ce unii care au relatat faptele istorice s-au mulţumit să transmită în scris biruinţe războinice, trofee cucerite de la duşmani, vitejia generalilor, curajul soldaţilor, care s-au pătat cu sîngeşi cu numeroase ucideri de dragul copiilor, al patriei lor şi al altor interese,

4. scrierea aceasta va expune în slove veşnice felul nostru de a ne purta spre a fi bine plăcuţi lui Dumnezeu[681], şi anume războaiele liniştite pentru pacea sufletului şi numele oamenilor care au avut curajul să se lupte pentru adevăr mai curînddecît pentru patrie, pentru credinţă mai curînddecît pentru cei pe care-i iubim mai mult, întrucît ele vestesc statornicia şi marele curaj al luptătorilor pentru credinţă, în stare să înfrîngăatîtea încercări, apoi biruinţele asupra diavolilor, răsplata pentru înfringereavrăjmaşilornevăzuţişi, în sfîrşit, cununile de laudă spre veşnică pomenire.

---

677 Intre anii 168-176.

678 Eusebiu nu e consecvent în indicarea numelor lui Marc Aureliu şi Lucius Verus, care au fost amîndoiînfiaţişilăsaţi ca urmaşi de către Antonin Piui, mort în 9 martie 161. Totuşi, în cele mai multe pasaje Eusebiu ne lasă să vedem că în primul rînd Lucius Verus, iar nu Marc' Aureliu, ar fi autorul decretelor marilor persecuţii din anul 177.

679 Desigur nu se poate spune că persecuţia din anul 177 ar fi fost generală. Totuşi unii pun şi data morţii lui Policarp în 168 sau chiar 177.

680 Despre «Colecţia actelor martirice», care s-a pierdut, vorbeşte Eusebiu în mai multe locuri: în introducere, I, 2, 4; IV,XV, 47; V.

681 rioAiteupa în înţelesul de vieţuire nu după duhul pămîntesc al lumii, ci după Hristos,a- lergfnd după cetăţenia din ceruri *(Filip.* 3, 20). Modelul vieţuirii celei mai desăvîrşite este martirajul.

I

Citi şi cum au dus luptă pînâ la capăt pentru credinţă în Galia

1. Galia era, aşadar, ţara în care se afla cîmpul de luptă, unde au avut loc cele petrecute[682]. Capitalele lor, Lugdun (Lyon) şiVienne (Viena), erau vestite şi întreceau prin strălucire pe toate celelalte din jur. Prin amîndouă trece fluviul Ron, care udă întreaga ţară cu bogate curgeri de apă.

2. Comunităţile în legătură cu martirii de aici, strălucitele comunităţidin aceste două oraşe, au trimis o scrisoare Bisericilor din Asia şiFrigia, istorisindu-le în chipul următor evenimentele care s-au întîmplat la ei şi în legătură cu care vom reproduce chiar cuvintele lor.

3. «Robii lui Hristos care petrec vremelnic[683] în cetăţileVienneşiLugdun, din Galia, către fraţii din Asia şiFrigia, care au aceeaşicredinţăşiaceeaşi nădejde de mîntuire: pace, milă şi mărire de la Dumnezeu Tatăl şi de la Iisus Hristos, Domnul nostru».

4. După acestea, spunînd în continuare şi altele îşi reiau referatul cu aceste cuvinte: «Nu sîntem în stare să istorisim amănunţitşi nici nu poate fi descrisă mărimea persecuţiei de aici, cît de crîncenă a fost mîniapăgînilor împotriva sfinţilorşicît anume au suferit fericiţii martiri.

6. Căci vrăjmaşul[684] s-a năpustit asupra noastră cu toată puterea şi ne-a pregătit pentru revenirea lui şi mai îngrozitoare, pregătind şişcolind în aşa fel pe aderenţii săi în lupta împotriva slujitorilor lui Dumnezeu, încît am fost scoşi nu numai din case, din băi şi din pieţe, ci s-a interzis chiar ca vreunul din noi să mai poată fi văzut undeva. în locul nostru a luptat însă harul iui Dumnezeu, întărind pe cei slabi şiridicînd pe cei puternici, ca prin răbdare să poată atrage asupra lor toată pornirea celui rău[685], aşa că au mers la martiriu, îndurînd tot felul de chinuri şi pedepse. Dispreţuind toate aceste suferinţe, ei se grăbeau spre Hristos arătînd cu adevărat că «pătimirile vremii de acum nu sînt vrednice de mărirea care ni se va descoperi»[686].

7. Şi mai întîi ei răbdară cu eroism nedreptăţileşi furia unei întregi mulţimidezlănţuite fără deosebire: înjurături, loviri, tîrîiturile încoace şi încolo, jafuri, aruncări cu pietre, întemniţărişi tot ce poate săvîrşi o gloată asmuţită împotriva unui duşman public sau privat.

8. Intrucît apoi au fost ridicaţişiduşi în pieţe de către tribun" şi de către

---

682 Propriu-zis, sub numele de Galia se înţelegeau teritoriile Franţei, ElveţieişiŢărilor de Jos. Aici e vorba numai de ţinutul din sudul Franţei (Narbona), unde stăpînirea romană se stabilise încă din 122 î. Hr. Coloniile greceşti fuseseră însă în floare etici încă din sec. VII î.Hr. Aşa cum creştinismul a prins rădăcini puternice în aceste părţi. Harnack, *Mission...* II, 872-880.

683 Ildpoixoţ însemna iniţial «străin». în sens mai duhovnicesc înseamnează «trecător» sau «cel care peregrinează», spre deosebire de «xctroxoţ» = locuitor definitiv. Acest înţeles al lui it&potxoc; îl vedem încă la *Fapte,* 7, 6; *Efes.,* 2, 19 ("«locuitori vremelnici») şi I *Petru,* 2, 11.

684 Adică diavolul.

685 *Evr.,* 10, 33.

686 *Rom.,* 8, 18.

dregătorii şi mai marii oraşului, unde au fost anchetaţi în faţa întregii mulţimişi unde au mărturisit că sîntcreştini, creştinii au fost închişi în temniţăpînă la sosirea guvernatorului.

9. Mai tîrziu fiind duşi înaintea guvernatorului şiîntrucît acesta s-a purtat cu multă cruzime faţă de noi, s-a ridicat între fraţiVettiusEpagatus, un om plin de iubire faţă de Dumnezeu şifaţă de aproapele, a cărui vieţuire ajunsese laatîtadesăvîrşireîncît se învrednicise încă din tinereţe de mărturia adusă b&trînului Zaharia, căci «umblase fără prihană în toate poruncile şirînduielileDomnulu»[687][688] fiind cu mare rîvnăfaţă de Dumnezeu şi «cu Duhul arzînd»[689]. Un asemenea om n-a mai putut răbda ca noi să fim judecaţiatît de nedrept, ci, fiind copleşit de indignare, a cerut să fie ascultat şi el, întrucît, zicea el, vorbind în apărarea fraţilor, la noi nu-i necredinţăfaţă de Dumnezeu şi nici vreo nelegiuire oarecare.

10. Cei din jurul tribunalului au început să mai strige împotriva lui şi cu toate că el era un om de neam mare, guvernatorul n-a vrut să ţină seama de observaţia lui, oricît de dreaptă ar fi fost, ci a întrebat numai dacă şi el este creştin. Mărturisind şi el cu glas răspicat că este creştin, Vettius a fost şi el arestat şi trecut în ceata martirilor, fiind socotit apărătorul sau «paracletulcreştinilor» căci avea în el pe Paracletul sau Duhul lui Zaharia[690], pe care l-a dovedit prin bogăţia dragostei sale, apărînd cu bunăvoinţă pe fraţişipunîndu-şi sufletul pentru ei. Căci şi el era şi este încă ucenic adevărat al lui Hristos, urmînd Mielului oriunde ar merge El»[691].

11. «De acum printre creştini apăruseră deosebiri: cei care erau hotărîţişipregătiţi pentru mărturisire au devenit cei dintîi martin, ca unii care şi-au împlinit cu toată bucuria mărturisirea pentru mucenicie; alţii, însă, s-au arătat nepregătiţi, lipsindu-le deprinderea şi puterea de-a îndura izbeliştea unei lupte atît de grele. Dintre aceştia, cam zece la număr au părăsit credinţa, fapt care ne-a produs o mare mîhnireşi nemăsurată jale, tăind şi curajul celor care nu fuseseră încă arestaţişi care, deşi gustaseră din toate aceste amărăciuni, urmau încă pe martiri şi nu-i părăseau.

12. Din pricină că nu toţi se arătaseră hotărîţi să primească mărturisirea, erau cuprinşitoţi de o mare teamă nu atît de frica pedepselor, ci fiindcă ne îngrijoram că poate nu toţicreştinii vor avea curajul să se declare creştini.

---

687 Comandantul militar al cohortei XIII care-şi avea reşedinţa în Lyon. Se făcea mai întîi ancheta - desigur folosindu-se mijloacele dure pentru a se obţinedepoziţii cerute de orientarea păgtnă a vremii. Ultimul care decidea era «legatus pro praetore», guvernatorul provinciei, care avea grad de provincie imperială. L. Homo, *Le Haut Empire,* Paris 1933, p. 123-124.

688 *Luca,* 1, 6.

689 *Rom.,* 12, 11.

690 *Luca,* 1, ()7.

I.r>. *Apoc.,* 14, 4.

13. Totuşi dintre cei care se arătaseră vrednici de martiraj, zilnic erau arestațialțiişialții, incit putem spune că din amîndouă Bisericile au fost prinşitoți cei mai destoinici şi cu rolul cel mai de frunte[692].

14. Au fost arestațişicîțivapâgîni, servitori în casele unora dintre ai noştri, întrucît guvernatorul poruncise public să ne scotocească pe toți. Minați de viclenia satanei, aceştia s-au îngrozit de chinurile pe care vedeau că le îndură sfinții (creştinii) şi, însemnațişi de ostaşi, ei au declarat în chip mincinos că noi ne-am deda la ospețethiestice, la desfrîuri chiar cu mamele noastre, aşa cum a făcut Oedip săvîrşind lucruri pe care nu le putem nici măcar vorbi sau să le gîndimşi despre care nici nu credem că le vor fi săvîrşit oamenii vreodată[693].

15. Zvonurile acestea totuşi s-au răspîndit, aşa că toți s-au înfuriat împotriva noastră îneît chiar cei care înainte se arătaseră îngăduitori față de noi din pricina unor relații familiale, acum s-au aprins de mînieşiscrîşneauînverşunați[694] împotriva noastră, îneît se împlinea ceea ce s-a zis de Domnul: «Vine ceasul cînd tot cel ce vă va ucide să creadă că aduce închinare lui Dumnezeu»[695].

16. De acum nu le-a mai rămas sfinților martiri altceva decît să îndure chinuri mai presus decît orice descriere, în vreme ce satana a încercat în chip şi fel să-i facă să ne mai pîrascăşi cu alte blasfemii».

17. «Toată înverşunareamulțimii, a guvernatorului şi a ostaşilor s-a descărcat peste măsură asupra diaconului Sanctus din Vienneşi asupra lui Maturus de curînd botezat, dar luptător viteaz, apoi asupra lui Attalus din Pergam, care pentru creştinii de aici fusese în toată vremea «stâlp şi întărire a adevărului»[696]şi, în sfîrşit, asupra Blandinei, prin care Hristos a arătat că cele ce la oameni par neînsemnate, urîteşidispreţuite, la Dumnezeu se învrednicesc de mare slavă prin dragostea față de El, care se arată prin luptă şi nu se laudă în zadar.

18. Căci în vreme ce noi toți, ca şistăpîna ei după trup, care era şi ea luptătoare printre martiri, ne temeam că, din pricina slăbiciunii trupului ei, Blandina nu va găsi tăria necesară să-şi mărturisească deschis credința, s-a umplut de atîta tărie îneît cei care o chinuiau în toate chipurile, schimbîndu-se pe rînd, unii după alții, de dimineațapînă seara, s-au declarat ei înşişiînvinşi, nemaiavînd ce să-i mai facă şimirîndu-se că mai suflă după ce întreg trupul ei era sfîşiatşi plin de răni, mărturisind ei că un singur chin de felul acesta ar fi fost destul ca ea să-şi fi dat sufletul, nemaifiind nevoie de atîtea altele.

---

692 în urma procedurii crude a judecătorilor precum şi din cauza fanatismului mulțimilor, se pare că s-a căutat a se pune vina pe «cei mai de frunte» din cele două Biserici.

693 Cunoscutele acuze aduse creştinilor. Atenagora, *Solie,* XXXV. Minucius Felix, *Octa- vius,* XXVIII, 2. Iustin, *Apologia prima,* VII-XI.

694 *Fapte,* 7, 54.

695 *Ioan,* 16, 2.

696 *I Tim.,* ,'i, 15.

19. Dar ca un atlet viteaz, fericita Blandinastrîngea noi puteri din mărturisirea ei, iar întărirea, odihna şi chipul ei de a-şi potoli durerea şi chinurile ei erau cuvintele: «Sîntcreştinăşiştiu că ai noştri n-au săvîrşit nimic rău!»

• 20. Dar şiSanctus răbda vitejeşte în chip minunat şi mai presus de fire şi de orice om toate caznele pe care cei nelegiuiți i le pregăteau, în nădejdea ca prin durata şi mărimea chinurilor să audă de la el ceva ce nu se cuvine; dar el a rezistat cu tărie atît de neclintită încît n-a vrut să spună nici numele lui nici numele poporului şi nici al oraşului din care se trage, nici dacă e sclav ori dacă e liber, ci la toate întrebările răspundea în limba latină:[697] «sîntcreştin». In loc de nume de oraş, de țarăşi de orice altceva păgînii n-au putut auzi de la el nimic».

21. «De aceea atît guvernatorul cîtşi chinuitorii s-au înverşunat foarte împotriva lui încît, nemaiavînd ce să-i mai facă, i-au lipit de părțile cele mai plăpînde ale trupului plăci de aramă înroşite.

22. Acestea sfîrîiau, dar el rămînea neînduplecat, neînfrîntşi statornic în mărturisirea lui, răcorit şi întărit doar de izvorul cel ceresc al apei vieții care țîşneşte din coasta lui Hristos[698].

23. Ce-i drept trupul lui era o mărturie a ceea ce i-au făcut: era numai rană şivînătăişiatît de sfîşiatîncît pierduse şiînfățişarea de om[699], dar în el «pătimea Hristos», care săvîrşea fapte minunate, căci zdrobind pe vrăjmaş arăta, prin pilda altora[700], că nimic nu-i de temut acolo unde este dragostea Tatălui, nimic dureros unde se află mărirea lui Hristos».

24. «într-adevăr, după cîteva zile nelegiuiții începură din nou să-l chinuie pe martir, crezînd că fiindu-i părțile trupului umflate şi arse, l-ar înfrînge dacă ar înăspri şi mai mult caznele, într-o vreme cînd nu mai putea suferi nici măcar atingerea mîinilor, căci dacă ar muri el în chinuri, ar intra frica în ceilalți. Dar nu numai că nu s-a întâmplat cu el nimic din toate acestea, ci mai presus de orice socoteli omeneşti, el şi-a revenit şi s-a întremat prin chinurile acestea din urmă, încîtşi-a primit din nou înfățişarea de mai înainte precum şiputința folosirii mădularelor, căci prin Harul lui Dumnezeu cea de a doua lui chinuire n-a fost pentru el pedeapsă, ci vindecare.

25. Iar pe o femeie oarecare, Vivlida, una din cele care înainte tăgăduise că e creştină, pe care diavolul credea că a şiînghițit-o, voind să o judece şi pentru blasfemie, a adus-o spre a fi chinuită ca s-o silească astfel să declare lucruri nelegiuite[701] la adresa noastră, fiind slabă şi fără curaj.

26. Dar în timp ce era chinuită s-a trezit şi ea ca dintr-un somn adînc, întrucît pedeapsa aceasta vremelnică a făcut-o să-şi amintească de pedeapsa cea veşnică în (focul) gheenei, de aceea a răspuns în fața blasfematorilor, spu-

---

697 Sanctus se trăgea din populație de origine latină; dintre ceilalți, care aveau încă nume tot latineşti, unii proveneau din Orient, cum e cazul cu Attalus din Pergamul Asiei Mici.

698 *Ioan,* 8, 38; 19, 34.

699 *Isaia,* 53, 2, 5.

700 *I Tim.,* 1, 16.

701 Acuzele amintite (nota 17).

nîndu-le: «Cum ar putea mînca astfel de oameni copii, cîtă vreme lor nu le este îngăduit să mănînce nici sînge de animal necuvîntător?»[702]Şi de atunci ea a mărturisit că este creştinăşi a fost trecută şi ea în ceata martirilor.

27. Întrucît cu ajutorul lui Hristos răbdarea sfinţilor a făcut zadarnice toate aceste tiranice mijloace de pedepsire, diavolul a uneltit şi alte născociri: întemniţări în locuri întunecoase şi îngrozitoare şi punerea picioarelor în butuci, cu strîngerea lor pînă la a cincea gaură[703], precum şi alte torturi, pe care slujitorii înfuriaţişiîndrăciţiobişnuiau să le aplice celor arestaţi. în felul acesta mulţi au murit asfixiaţi în temniţă, şi anume toţi cei pe care i-a ales Dumnezeu să-şisfîrşească zilele în aşa fel ca să fie pusă în lumină slava Lui.

28. Dar oricît de crud au fost chinuiţi, încît, cu toată grija care li se dădea, se părea că nu vor mai putea trăi, ei totuşi au rămas în închisoare şideşi au fost lipsiţi de orice ajutor omenesc, au fost înzdrăveniţiiarăşi de Domnul, încît, întăriţisufleteşteşitrupeşte, încurajau şimîngîiauşi pe cei de afară. în schimb, cei plăpînzişiridicaţi mai de curînd, al căror trup nu fusese oţelitpînă atunci, n-au putut suporta povara temniţelorşi au murit în întunecimea lor.

29. Fericitul Potin, căruia îi fusese încredinţată păstorirea episcopiei de Lyon, fiind atunci în vîrstă de peste 90 de ani[704]şi foarte slăbit cu trupul, încît din cauza slăbiciunii trupeşti abia mai sufla, întărindu-se prin rîvna duhului de dorinţa pentru mucenicie, a fost tîrîtşi el la tribunal. Trupul lui era cu totul dărîmat de bătrîneţeşi de boală, în schimb sufletul îi era încă atît de vioi, încîtşi prin el Hristos s-a dovedit biruitor[705].

30. Cîndostaşii l-au adus la tribunal dregătorii oraşuluişi toată mulţimea care îl însoţea intonau cele mai deosebite strigăte, parcă ar fi adus tocmai pe Hristos însuşi. Oricum şi el a adus o bună mărturisire[706][707].

31. La întrebarea guvernatorului, cine este Dumnezeul creştinilor, el a răspuns: «Dacă vei fi vrednic, îl vei cunoaşte!»[3]! Atunci a fost smucit şitîrît fără milă şi i s-au dat tot felul de lovituri, cei din apropiere lovindu-l cu pumnii şi cu picioarele, fără nici un respect pentru vîrsta lui, iar cei de departe aruncînd

702 Poate fi aici o confirmare a prescripţiei din Fapte 15, 29, pe care popoarele din Anglia şi Spania o respectau şi în secolele şapteşi opt (Stigloher, *o.c.,* p. 270).

703 Multe cazuri similare întîlnim la *Martirii din Palestina.*ŞiOrigen a suferit astfel de cazne.

704 Ca şisfîntul Irineu (= Paşnicul), care se pare că a îngrijit redactarea acestei lungi epistole, venerabilul episcop Potin (mai probabil «Fotin» = cel luminat, prin botez) provenea din Răsărit, de unde va fi venit încă prin anii 140-150.

705 *II Cor.,* 2, 14.

706 *I Tim.,* 6, 13.

707 Întîlnimşi la martirii din Palestina refuzul de a-şi da numele, locul de origine ori de a declara ce cunosc ei despre Dumnezeu. Acest refuz nu poate avea decît o singură motivare: neputinţa omului de a cunoaşte pe Dumnezeu altfel decît «întru putere», I *Cor.,* 2, 5.

asupra lui cu ce aveau în mîini, socotind toți că ar fi o nelegiuire dacă cineva s-ar abține să-l necinstească şicrezînd că ar răzbuna astfel pe zeul lor. Şi cu toate că abia mai sufla, l-au aruncat şi pe el în temniță, unde după două zile şi-a dat sufletul[708].

32. Atunci s-a arătat marea purtare de grijă a lui Dumnezeu şi milostenia nemăsurată a lui Iisus, aşa cum arareori se întîmplă în viațafrățietății noastre, care n-a fost niciodată părăsită de ajutorul lui Hristos.

33. Căci cei care la prima arestare au tăgăduit că sîntcreştini au ajuns şi ei in temnițăşi au avut şi ei parte de aceleaşicrîncene chinuri ca şiceilalți, întru- cît de astă dată lepădarea lor de credință nu le-a fost de nici un folos[709]. Dimpotrivă, cei care au mărturisit de fapt ce erau, au fost închişi numai ca creştini, fără să li se mai aducă altă învinuire, pe cînd cei dintîi, care se lepădaserâ de noi şi care fuseseră osîndiți ca ucigaşişi ca făcători de rele, au fost îndoit pedepsițidecîtceilalți.

34. Intr-adevăr, bucuria muceniciei, nădejdea celor făgăduite, dragostea de Hristos şi Duhul Tatălui[710]uşurau pe aceia, în schimb pe aceştia (care s-au lepădat de credință) conştiința îi mustra amarnic încît erau recunoscuți de toți după mersul şi după înfățişarea lor.

35. De fapt, cei ce mărturisiseră păşeau veseli, multă demnitate şibucurie se citeau pe fețele lor, iar lanțurile îi înfăşurau ca o podoabă fermecătoare, parcă ar fi nişte mirese gătite de nuntă cu haine țesuteşi brodate cu aur[711], răspîndind totodată mireasma lui Hristos[712]încît unii credeau că sîntunşi cu uleiuri frumos mirositoare. Ceilalți dimpotrivă mergeau cu ochii plecați, umiliți, schimbați la fațăşi plini de toată ruşinea, iar pe deasupra trebuiau să îndure şi batjocurile păgînilor ca oameni necinstițişilipsiți de curaj, învinuițişi ca ucigaşi, lipsiți de omenie, de mărire şi de bucurie în viață. Văzîndu-i, ceilalți s-au întărit şi mai mult, încît din clipa în care au fost arestați, nu se mai lăsau intimidațişi nici nu mai ascultau de şoaptele diavolului, ci mărturiseau fără şovăire că sîntcreştini».

36. După cîtevaobservații referentul continua astfel:

«Aşadar, după ce au avut parte de atîtea chinuri mucenicii şi-au încheiat viața în cele mai diferite chipuri, împletind Tatălui o singură cunună, dar cu felurite şi variate flori. Se cuvenea doar ca atleții cei viteji, care au îndurat tot

---

708 Biserica Apuseană cinsteşte pomenirea sfîntuluiPotin la 2 iunie, pe cînd Biserica Răsăriteană ilcinsteşteatît pe el, cîtşi pe sfîntul Irineu, urmaşul lui în scaun, la data de 23 august.

709 După cum se vede din desfăşurarea lucrurilor, renegații au fost trecuți în rîndulacuzaților de drept comun şi vor fi osîndiți ca atare.

710 Variantele siriacăşi latină au «Paraclet» în loc de Duhul Tatălui.

711 *Ps.* 44, 14.

3<>. *II Cor.,* 2, 15.

felul de lupte şi au biruit în chip atît de strălucitor, să primească cununa cea mare a nemuririi.

37. Maturus, Sanctus, BlandinaşiAttalus au fost aruncaţi la fiare în amfiteatrul municipal[713], slujind drept obiect de desfătare obştească pentru sălbăticia păgînilor, căci tocmai pentru noi creştinii a fost rînduită o zi anume în care urmam să fim sfîşiaţi de fiare.

38. MaturusşiSanctus au fost supuşişi în amfiteatru la tot felul de chinuri ca şi cum înainte n-ar fi avut destul de suferit, dar mai ales fiindcă biruiseră pe potrivnic, în mai multe chipuri, avînd să dea lupta pentru cununa însăşi, au suferit acum din nou loviturile de bice obişnuite, tîrîrileşisfîşierile fiarelor sălbatice şi toate cîte le striga şi le poruncea un popor înfuriat, iar la urma tuturor, punerea pe scaunul de fier înroşit, de pe care trupurile lor arse răspîndeau un miros de came friptă.

39. Dar nici în felul acesta păgînii nu s-au potolit, ci s-au înfuriat şi mai tare, vrînd să înfrîngă cu totul răbdarea creştinilor, însă, ca şi la început, ei n-au auzit din partea lui Sanctusdecîtcuvîntul mărturisirii («sîntcreştin»), pe care-l repeta într-una.

40. Aşadar, întrucît în ciuda grelei şi îndelungatei lor lupte creştinii tot mai erau încă în viaţă, în cele din urmă li s-a tăiat capul[714], în ziua în care au ajuns în locul unor întregi serii de lupte să se facă ei înşişiprivelişte lumii[715].

41. Blandina a fost spînzurată de un stîlp, fiind sortită să fie sfîşiată de fiarele sălbatice: văzîndu-o atîrnată pe un fel de cruce şiauzindu-o rugîndu-se într-una,luptătoriicreştiniişi sporeau curajul căci în lupta ei vedeau, şi cu ochi trupeşti, pe Cel ce se răstignise pentm ei, ca să convingă pe toţi cei ce cred în El că tot cel ce pătimeştepentm slava lui Hristos are parte de Dumnezeul cel viu.

42. Dar întrucît în ziua aceea nici o fiară n-a vrut să se atingă de ea, a fost dezlegată de pe stîlp, a fost dusă din nou în închisoare şi păstrată pentm o nouă luptă, pentm ca, arătîndu-se bimitoare în mai multe lupte, să aducă şarpelui celui amăgitor[716]osîndireaveşnică. Iar ea, cea mică, cea slabă şi cea dispreţuită, care a îmbrăcat pe Hristos[717], atletul cel mare şi neînvins, să încurajeze pe fraţi, învingînd în multe chipuri pe vrăjmaşşiîncoronîndu-se astfel cu cununa nestricăciunii.

---

713 In urma săpăturilor executate în 1949 se pare că acest «TOxoivov»(= amfiteatrul municipal) ar fi fost situat lingă confluenţaRonului, în cartierul actual Lyon - Fourviere, cf. G. Bardy, *o.c.* p. 15-16. Expresiile Tofiripoaiovşitoxoivov provoacă greutăţi de traducere. Să însemneze «poporul coloniei şi cei din confederaţiaoraşelor»? Posibil, pentru a se da importanţă lărgită spectacolului.

714 Aşa se proceda de regulă *(Actele martirice,* «P.S.B.» 11, p. 125, dar şi numeroase cazuri la *Martirii din Palestina,* mai jos, în acest volum).

715 *1 Cor., 15,* 9; *Evr.,* 10, 33.

716 *Isaia,* 17, 1.

717 *Rom.,* 13, 14; *Gal.,* 3, 27.

43. Ca unul care era cunoscut de toți, Attalus a fost cerut şi el de popor cu multe strigăte; de aceea fiind pregătit să lupte cu bună conştiință, a intrat şi el în arenă. înainte el fusese şcolit temeinic în rîndurile Bisericii creştineşi tot timpul s-a distins ca un bun mărturisitor al adevărului.

44. Acum a fost şi el dus în amfiteatru avîndatîmată o tăbliță pe care era scris în latineşte: «Acesta-i Attalus cel creştin»[718]. Poporul fierbea de furie împotriva lui. Cînd guvernatorul a aflat că Attalus era roman a poruncit să fie dus la închisoare, unde mai erau şialții, raportînd împăratului despre el şiaşteptîndhotărîrea lui.

45. Răstimpul acesta n-a decurs pentru martiri nici în lenevire şi nici fără folos[719], ci prin răbdarea lor s-a arătat mila cea nemăsurată a lui Hristos, căci prin cei vii, cei morți au înviat, iar martirii au iertat pe cei ce nu au mărturisit credința[720], încît s-a făcut multă bucurie mamei fecioare (Bisericii) fiindcă pe cei ce i-a lepădat ca morți i-a reprimit ca vii.

46. Căci prin mijlocirea martirilor şi-au revenit cei mai mulți din cei care se lepădaseră de credință, au fost născuți din nou şi cu timpul s-au întremat, de aceea, întrucît de acum au învățat să pună mărturie pentru credință, s-au prezentat la tribunal ca să fie interogațiiarăşi de guvernator, căci Dumnezeu nu vrea moartea păcătosului, ci pocăința lui[721].

47. între timp Cezarul (Marcu Aureliu) a răspuns că cei care vor mărturisi că sîntcreştini să fie puşi la cazne, în schimb cei care se vor lepăda, aceia să fie eliberați[722]. Şiîntrucît începuse să se celebreze sărbătoarea țării de aici - la care venea mulțime mare de oameni din toate neamurile[723] - au fost aduşi la scaunul de judecată, parcă ar fi fost reprezentație teatrală, şi martiri, ca să facă plăcere mulțimilor. Din cauza aceasta guvernatorul a început noi interogatorii, iar celor care se dovedeau a fi cetățeni romani li se tăia capul, pe cînd pe ceilalți îi trimitea la fiarele sălbatice[724].

48. Acum Hristos a fost preamărit cu toată strălucirea şi de către cei care altădată se lepădaseră, mărturisind de astădată că sîntcreştini, împotriva aşteptărilorpăgînilor. Ei au f6st judecați aparte ca şi cum ar putea fi eliberați, dar mărturisind, au fost trecuți în ceata martirilor. Au rămas însă neinterogați cei care n-au avut nicicînd vreo urmă de credință, nici n-au ştiut ce e «haină de nuntă»[725], nici frică de Dumnezeu[726], adică fiii pierzării[727], aceia care şi prin

718 Attalus era cetățean roman, de aceea - potrivit uzanțelor - li se scria pe o tăbliță «vina», ca şi Domnului Iisus *{Marcu,* 15, 26).

719 II *Petru,* 1, 8.

720 Adică s-au rugat pentru cei căzuți ca să fie iarăşiprimiți în Biserică, II *Cor.,* 2,7; *Coi,* 3, 13.

721 *Iez.,* 12, 23; 33, 11.

722 In sensul hotărît de Traian.

723 La 1 august al fiecărui an se adunau la Lyon reprezentanțiicetăților din jur. T. Momm- sen, *Das Weltreich d. Căsaren,* Wien-Leipzig 1933, p. 112-113 .

724 Totuşi lui Attalus nu i s-a tăiat capul pentru că va fi cerut mulțimea să-l arunce la fiare.

725 *Matei,* 22, 11-13.

726 *Rom.,* 2, 24.

împotrivirea lor blestemă calea vieții.

49. Toțiceilalți au rămas în Biserică. Şi pe cînd îi interogau, un oarecare Alexandru, frigian de neam, medic de profesiune, care a petrecut mulți ani în Galia, cunoscut aproape de toți pentru dreptatea lui față de Dumnezeu şi pentru îndrăzneala limbajului său (căci nu era lipsit de har apostolic)[728], stînd cu tărie înaintea tribunalului, îndemna pe creştini prin semne de aprobare să aibă curaj pentru mărturisire, ca şi cum el i-ar naşte din nou în dureri[729].

50. Văzîndu-l cei din jurul scaunului de judecată şi înfuriindu-se pe cei care se lepădaseră mai înainte şi care acum s-au întors la credință, mulțimile au strigat împotriva lui Alexandru, spunînd că el este cel care a provocat această schimbare. Auzind acestea guvernatorul i-a poruncit să se înfățişeze înaintea lui şi întrebîndu-l cine este şirăspunzînduri că este creştin, s-a înfuriat şi l-a osîndit să fie aruncat şi el la fiarele sălbatice. Şi într-adevăr, a doua zi el a intrat în amfiteatru împreună cu Attalus, căci pe acesta guvernatorul l-a condamnat din nou la fiare numai ca să facă pe plac mulțimii.

51. Şiintrînd ei în amfiteatru, au trecut pe rînd prin toate uneltele născocite pentru chinuire, îndurîndpînă la capăt întreaga tortură, aşa că în cele din urmă li s-au tăiat capetele. Alexandru n-a lăsat însă să-i scape nici un geamăt şi nici un murmur, ci vorbea doar în inima sa cu Dumnezeu.

52. Iar Attaluscînd a fost pus pe scaunul de fier înroşit, îndată ce s-a împrăştiat miros de came friptă din trupul lui, a zis către mulțime în limba latină: «Iată ce înseamnă să mănînci oameni. Noi însă nici nu mîncăm oameni şi nici nu facem ceva rău». întrebat apoi ce nume are Dumnezeu, Attalus a răspuns: «Dumnezeu n-are nume cum are omul».

53. După toate acestea, în ultima zi a luptei cu fiarele, Blandina a fost adusă şi ea, din nou, împreună cu Ponticus, fratele ei, un băiețaş de cincisprezece ani. Cu toate că în fiecare zi erau duşi ca să vadă chinurile celorlalți ca să-i silească să jure pe zeii lor păgîni, totuşi ei au rămas statornici luîndu-i în rîs pentru toate încercările lor, încîtmulțimea s-a înfuriat împotriva lor fără să-i pese de vîrsta copilului şi nici să se ruşineze de tînăra fecioară.

54.1-au supus deci la toate grozăviile şi i-au făcut să treacă prin tot felul de chinuri silindu-i, pe rînd, pe fiecare, să jure pe zeii lor, dar n-au reuşit în planurile lor, căci Ponticus era într-adevăr încurajat de sora sa, încîtpăgînii au văzut că ea este cea care-l încurajează şi-l întăreşte; iar el răbdînd cu vitejie toate chinurile, şi-a dat duhul.

55. Ultima dintre toți, ca o vrednică mamă, care şi-a îndemnat copiii la luptă şi i-a trimis victorioşi în fața împăratului fericită[730], căci a trebuit să treacă şi ea împreună cu copiii ei prin toate luptele, fericita Blandina s-a grăbit apoi să

727 *loan,* 17, 12.
728 *Fapte,* 4, 28-31.
729 *Gal.,* 4, 19.
730 *II Macabei,* 7, 21-23; 27-29; 41.

plece şi ea după ei, bucurîndu-se şi veselindu-se de sfîrşitul ei parcă ar fi fost chemată la ospăţul de nuntă, iar nu spre a fi aruncată fiarelor.

56. După ce a fost biciuită, aruncată la fiare, întinsă pe grătar, la urmă a fost pusă într-o plasă şi aruncată unui taur. Vreme îndelungată ea a fost aruncată de animal în văzduh, dar nu simţea nimic la toate prin cîte trecea pentru că nădăjduia în cele crezute şi vorbite cu Hristos. în cele din urmă, i s-a tăiat şi ei capul.

Păgîniiînşişi au mărturisit că niciodată la ei n-a suferit o femeie atîteaşiaşa de crude chinuri.

57. Dar nici în felul acesta nu s-au domolit furia şi cruzimea păgînilorfaţă de sfinţi, căci aceste treburi sălbatice şi barbare erau neîncetat tulburate de fiara cea îngrozitoare - diavolul[731], de aceea fiind greu de stăpînit, furia lor s-a năpustit împotriva cadavrelor.

58. Căci păgînii nu s-au ruşinat nici după ce au văzut c-au fost învinşi pentru că ei nu mai aveau judecată omenească, ci s-au aprins şi mai cumplit decît o fiară. La rîndul lor şi guvernatorul şi poporul arătau faţă de noi aceeaşi nedreaptă ură ca să se plinească Scriptura: «Cel nelegiuit să mai facă nelegiuiri, iar cel drept să fie şi mai drept»[732].

59. Şi într-adevăr, pe cei care au murit sufocaţi în temniţăpăgînii i-au aruncat la cîini, păzindu-i cu grijă noaptea şi ziua, ca să nu fie careva înmormîntat de noi. La vedere au fost lăsate numai resturile pe care le-au lăsat fiarele şi focul, fie bucăţisfîşiate, fie resturi arse, pe cînd capetele şi trupurile sfîrtecate care rămăseseră neîngropate, au fost păzite straşnic de ostaşi zile de-a rîndul.

60. Au fost şi din aceia care murmurau şiscrîşneau din dinţi[733]cînd se uitau la aceste resturi pentru că n-au primit o pedeapsă şi mai mare, în vreme ce alţiirîdeauşi-şi băteau joc, preamărind pe idolii lor care au adus creştinilor o astfel de pedeapsă.în schimb, cei care mai dovedeau o oarecare omenie, pârind că suferă oarecum alături de ei, ocărau repetînd mereu: «Unde este Dumnezeul lor? Ce le-a ajutat religia pe care au ales-o în locul vieţii?»

61. Dacă la ei exista atît de mare deosebire de păreri, singura noastră durere era aceea că nu puteam să îngropăm în pămînt trupurile martirilor. Nici noaptea nu ne ajuta la aşa ceva, nici banii nu-i convingeau pe ostaşişi nici rugăminţile noastre nu-i înduioşau, păzindu-i în tot chipul, ca şi cum cine ştie ce mare cîştig ar fi avut dacă i-ar fi lăsat fără mormînt.»

62. Pe lîngă acestea, el mai adăuga: «Aşadar, trupurile mucenicilor au fost batjocorite în tot chipul şi lăsate în aer liber vreme de şase zile; după aceea au

---

731 Pe bună dreptate se întreabă cercetătorii (Bardy, *o.c.* II, p. 21), cum se explică cruzimea atît de mare a mulţimilorpăgîne din Lyon. Din cei vreo 48 de martiri lyonezi cel puţin 1/3 erau orientali. Lista martirilor n-a maistrîns-o Eusebiu (poate va fi făcut-o în «Colecţia» pierdută), ci *Martirologiul* Ieronimianşi Grigorie de Tours.

5(>. *Apoc.,* 22, 11.

733 *Fapte,* 7, 54.

fost arse şi prefăcute în cenuşă, pe care apoi nelegiuiţii au aruncat-o în fluviul Ron, care curge prin apropiere[734], ca să nu mai rămînă pe pămînt nici o urmă de ele».

63. Păgînii au făcut acestea gîndindu-se că ar putea învinge pe Dumnezeu şi că martirii vor fi lipsiţi de o nouă naştere, căci ziceau: «Să nu mai aibă nădejdea învierii, datorită căreia sîntconvinşi că introduc la noi o credinţă străină şi nouă, dispreţuiesc chinurile şisînt gata să meargă la moarte cu bucurie; să vedem acum dacă vor mai învia şi dacă Dumnezeul lor le mai poate ajuta să scape din mîinile noastre!»

II

Că martirii iubiţi de Dumnezeu primeau pe cei căzuţi în persecuţieşi-i vindecau

1. Iată ce întîmplări au dat peste Bisericile lui Hristos în vremea împăratului despre care vorbim. Ne putem uşor închipui, dacă facem o cit de scurtă judecată, că ceea ce a avut loc aici s-a întîmplatşi în celelalte provincii[735]. Se cuvine, dar, să mai subliniem în mod deosebit din această scrisoare cîteva pasaje, din care să se vadă cum sînt zugrăvite cu înseşi cuvintele lor bunătatea şi iubirea de oameni a martirilor respectivi[736].

2. «Ei s-au făcut următori şi imitatori ai lui Hristos, cel care «fiind chipul lui Dumnezeu, nu răpire a socotit a fi întocmai cu El»[737], dar cu toate că se aflau într-o slavă atît de mare, mărturisind (pe Hristos) nu o dată sau de două ori, ci de multe ori, pe cînd erau sfîşiaţi de fiare şiavînd pe tot trupul arsuri, sînge- rări şi răni, nu numai că nu s-au numit pe ei înşişi «martiri», ci nu ne-au lăsat nici pe noi să le spunem acest nume, ci dacă vreodată careva dintre noi îi numea «martiri» în grai ori în scris, ei ne mustrau amarnic.

3. Căci ei rezervau acest nume numai lui Hristos, singurul martor adevărat şi credincios[738], «cel întîinăscut din morţi, începutul vieţii în Dumnezeu»[739]. E drept că îşi aminteau de martirii trecuţi din această lume şi ziceau: «Aceia, da, sînt într-adevăr martiri, pe care Hristos i-a învrednicit să-i ia la Sine prin mărturisire, pecetluind cu moartea mucenicia lor, pe cînd noi abia dacă sîn-

---

734 ConfluenţaRonului cu Saone era în antichitate ceva mai în sus decît este azi. Nu se poate preciza în care porţiune a fluviului vor fi fost aruncate osemintele martirilor.

735 Şitotuşi nu se cunosc alte cazuri de martiraje în ultimii ani ai domniei lui Marc Aureliu.

736 Nu se ştie de ce a revenit atît de tîrziu Eusebiu cu aceste adaosuri.

737 *Filip.,* 2, 6.

738 Mdpxuc*Apoc.,* 3, 14.

739 *Col.,* 1, 18; *Apoc.,* 1, 5; *Fapte,* 3, 15.

tem niştebiețişismeriți mărturisitori». Rugau chiar cu lacrimi pe frați, ca unii care au nevoie, ca şiaceştia să facă rugăciuni necontenite pentru sfîrşitul lor.

4. Căci chiar şi dacă dovedeau prin fapte tăria mărturisirii dovedindu-se a fi adevărați eroi prin statornicie, răbdare şi curaj, totuşi din frică față de Dumnezeu opreau pe frați să-i numească martiri».

5. Şi îndată, după aceea: «S-au smerit atunci sub mîna cea puternică prin care sîntînălțați acum[740], atunci pe toți îi apărau, pe nimeni nu osîndeau; pe toți îi dezlegau şi pe nimeni nu legau[741]. Se rugau şi pentru cei care-i chinuiau cumplit ca şiŞtefan martirul cel desăvîrşit care zicea: «Doamne, nu le socoti lor păcatul acesta»[742]. Or, dacă el se rugase pentru cei care-l ucideau cu pietre, atunci cu atît mai mult s-a rugat pentru frați».

6. Şi după cîteva cuvinte referatul continuă astfel: «Din cea mai curată dragoste au luptat ei lupta cea mai grea împotriva vrăjmaşului[743] pentru ca odată strinsă de gît fiara să sloboadă afară teferi pe cei despre care ea-şi închipuise că i-a înghițit de tot. Căci ei nu se arătau trufaşifață de cei căzuți[744], ci printr-o milostivire cu adevărat părintească mai curînd le-au făcut parte din bunurile pe care le aveau din belşug, vărsînd pentru ei lacrimi bogate înaintea Tatălui.

7. Viața au cerut-o şi li s-a dat[745], iar ei au împărtăşit-o şi celor de aproape atunci cînd s-au întors la Domnul cu totul biruitori. Şiîntrucît totdeauna au iubit pacea şi pe noi mereu spre pace ne-au îndrumat, de aceea s-au şi dus la Dumnezeu cu pace fără să fi lăsat mamei jale şi nici fraților tulburare şi luptă, ci lăsîndu-le doar bucurie, pace, înțelegereşi dragoste»[746].

8. Această istorisire despre dragostea pe care fericiții martiri o aveau față de frațiicăzuți poate fi de folos din pricina purtării neomeneştişi fără de milă a celor care s-au arătat mai tîrziulipsiți de îndurare față de mădularele trupului lui Hristos[747].

III
Ce vedenie a avut în somn mucenicul Attalus?

1. Aceeaşi scriere despre martirii amintițiconțineşi o altă istorisire vrednică de pomenit, de aceea cred că nu se va supăra nimeni dacă vom aduce-o la cunoştință cititorilor. Iată despre ce e vorba.

---

740 I *Petru*, 5, 6.
741 *Matei*, 16, 19; 18, 18.
742 *Fapte*, 7, 60.
743 Aaică împotriva diavolului.
744 *Gal.*, 6, 4.
745 *Ps.*, 20, 4.
746 *Gal.*, 5, 22.
747 Aluzie la secta rigoristă a novațienilor, despre care Eusebiu dă multe amănunte în *Istoria* sa, îndeosebi în cartea a şasea VI, XLIII, l-18.

2. Întrucît unul dintre ai lor (creştini), Alcibiade, ducea încă de mai înainte o viaţă foarte aspră, nevoind să pună nimic în gură decîtpîineşi apă[748]şiîntrucît acest fel de viaţă a continuat şi în închisoare, i s-a arătat lui Attalus o vedenie, după întîia sa luptă pe care a suportat-o în amfiteatru, spunîndu-i că Alcibiade nu face bine lepădîndu-se de ceea ce Dumnezeu a creat şi prin aceasta dă altora prilej de sminteală.

3. Alcibiade s-a lăsat convins: mînca de acum fără alegere şimulţumea lui Dumnezeu pentru toate. Căci harul lui Dumnezeu nu-i lăsa necercetaţi, ci Duhul Sfînt îi sfătuia în toate.

4. Întrucît ucenicii lui Montan împreună cu Alcibiade şiTeodot începuseră încă de pe atunci să răspîndească printre mulţi ideile lor de proorocie şi foarte multele minuni ale harismelordumnezeieşti care se săvîrşeaupînă atunci în diferitele biserici dădeau oamenilor motiv să se creadă că aceşti oameni aveau şi darul proorociei, şiîntrucît s-a iscat o neînţelegere din această pricină, fraţii din Galia şi-au formulat, la rîndul lor, şi ei părerea proprie despre aceste probleme, şi anume o părere înţeleaptăşi foarte ortodoxă. La aceasta au mai adăugat şi diferite scrisori despre martirii care şi-au sfîrşitviaţa printre ei, scrisori pe care le compuseseră pe vremea cîndfraţii lor se aflau încă în cătuşeşi pe care le trimiseseră atîtfraţilor din Asia şiFrigia, cîtşi lui Eleuteriu, care era pe atunci episcop de Roma, prin care se urmărea pacificarea Bisericilor.

IV

Ce mărturie dădeau martirii despre Irineu

1. în epistola lor către episcopul Romei, despre care am mai vorbit, martirii vorbeau frumos şi despre Irineu, care pe atunci era deja preot al comunităţii din Lyon, dînd despre el foarte multe mărturii, după cum arată textual înseşi cuvintele lor:

2. «Ne rugăm, părinte Eleuterie, ca scrisoarea noastră să te găsească în bucurie atîtcîtşi alte dăţi. Am încredinţat cu aducerea acestei scrisori pe fratele şiînsoţitorul[749] nostru Irineu şi-ţi cerem să-l primeşti ca pe un rîvnitor al testamentului lui Hristos, căci dacă am şti că situaţia în care se află îndreptăţeştepe cineva, atunci ţi l-am fi recomandat în primul rînd ca pe un preot al Bisericii, cum de fapt şi este».

3. Ce rost are să înşirăm după scrisoarea amintită lista martirilor morţi fie prin tăierea capului, fie aruncaţi ca hrană fiarelor, fie morţi în închisori, precum şi numărul celor care au adus mărturie pentru credinţă, dar care totuşi au rămas în viaţă? Pentru oricine ar dori-o, va fi uşor să urmărească aceste liste foarte amănunţiteluînd în mînă epistola care, după cum am zis, a fost introdusă de noi

---

748 S-a bănuit că Alcibiade ar fi fost montanist, dar nu e sigur. Au fost multe grupări rigoriste în primele secole.

749 *Apoc.,* 1, 9.

în «colecția martirilor»[750].

Acestea au fost, aşadar evenimentele care au avut loc sub Antonin[751].

V

Dumnezeu a primit ruga creştinilortrimițînd ploaie lui Marcu Aureliu

1. Despre fratele împăratului, Cezarul Marcu Aureliu[752], se istoriseşte că odată pe cîndîşirînduiaostaşii să înceapă lupta împotriva germanilor şi a sarmaților se afla în mare strîmtorare pentru că armata era greu chinuită din pricina lipsei de apă. Atunci ostaşii din aşa numita «legiunea Melitenei» potrivit credinței care i-a ajutat de atunci şipînă azi în luptele lor cu duşmanii, au îngenunchiat cum le este obiceiul să se roage, înălțînd rugăciuni fierbinți către Dumnezeu.

2. Chiar şi numai arătarea unei astfel de privelişti a impresionat pe duşmani, dar se istoriseşte că s-a întîmplat un fapt şi mai surprinzător: facînd rugăciuni zeilor, o furtună puternică a pus repede pe fugă pe vrăjmaşi fugărindu-i nimicitor, în timp ce ploaia a înviorat pe cei care mai înainte erau cît pe aci să piară de sete.

3. Această istorisire e descrisă şi de nişte scriitori care sîntîndepărtați de învățătura noastră şi care s-au străduit să scrie despre împărații de care vorbim, dar ea e cunoscută şi între ai noştri. însă întrucîtsînt străini de credința noastră, istoricii «din afară», chiar dacă relatează faptul ca ceva ieşit din comun, totuşi ei nu recunosc cum că faptul a avut loc în urma rugăciunii săvîr- şite de ai noştri[753]. Ca unii care iubesc adevărul, scriitorii noştri relatează faptul într-un mod simplu şi cinstit.

4. Printre aceştia din urmă am putea număra pe Apolinarie[754], care istoriseşte că de atunci legiunea care în urma rugăciunii a săvîrşit minunea a primit de la împărat un anumit nume legat de acel eveniment: în limba latină ea a fost numită «legiofulminatrix»[755].

5. Martor vrednic de încredere ne-ar putea fi în această privințăşiTertulian: într-o apologie în favoarea credinței, pe care a adresat-o senatului şi despre

750 Aceeaşi lucrare a lui Eusebiu - din păcate pierdută - şi despre care vorbeşte în multe locuri V. Prefața; VI, XXII, 8 etc.

751 A se vedea aici în nota nr. 2 în această «carte».

752 Poate că e vorba de campania din anul 172. DioCassius, *Hist. rom.,* LXXI, 8-10.

753 Dintre scriitorii păgîni («din afară», cum îi numeşte Eusebiu) cîțiva au relatat cazul atribuindu-l rugii împăratului, respectiv magului egiptean Hamufis. în plus, senatul roman a ridicat lui Marc Aureliu şi a bătut şi monede în cinstea acestui «miracol». Dintre istoricii profani care au relatat cazul amintim pe Iulius Capitolinus (*Vita M. Aurelii,* 24), Claudius Apolinarius (în VI. *Corn. Honorii*carm. 28), Themistius (*Care e cea mai împărătească dintre virtuți?*discurs) şiDioCassius*(Hist. rom.* 71, 8).

754 Acest Apolinarie, despre care s-a pomenit mai sus (IV, 12) ar fi putut fi sursa din care se documentează Eusebiu. Din nefericire, lucrarea lui s-a pierdut.

755 Numirea «legiofulminatrix» e mai veche decît M. Aureliu şi, potrivit lui D. Cassius*(o.c.,* LV, 23, 5), practica un cult deosebit, închinat lui Zeus Keraunos.

care am mai amintit şipînă acum[756], el confirmă această ştire cu o argumentare mai temeinică şi mai concludentă[757].

6. Căci el însuşi scrie că şi pe vremea sa circulau nişte scrisori date de prea luminatul împărat Marcu (Aureliu)[758], în care mărturiseşte că pe cînd armata sa era amenințată să moară de sete ea a fost salvată de rugăciunile creştinilor, după care adaugă că amenința cu moartea pe cei care încercau să pîrască pe ai noştri.

7. Şi tot acolo acelaşi scriitor mai adaugă: «Ce fel de legi mai sînţşi cele pe care le dau împotriva voastră numai cei nelegiuițişinedrepțişi cruzi, pe care nici Vespasian nu le-a respectat, cu toate că biruise pe iudei şi pe care şi Traian le-a zădărnicit în parte atunci cînd a oprit urmărirea creştinilorşi pe care nu le-a aplicat nici Adrian, cu toate că dădea o atențiepînăşi celor mai curioase zvonuri, de altfel ca şi cel care se numea «Piui», care nici el nu le-a respectat?»[759]

Dar despre aceste lucruri creadă oricine ce va vrea.[760]

8. Să mergem, dar, mai departe cu expunerea istoriei noastre. Potinşi-a încheiat şi el viața murind ca martir la o vîrstă de 90 de ani împliniți, deodată cu martirii din Galia. După el, la conducerea episcopiei de Lyon, a urmat Irineu. După cîte am aflat, în tinerețea lui, Irineu ascultase predicile lui Policarp.

9. în cea de a treia carte a scrierii *Contra ereziilor* Irineu stabileşte ordinea în care au urmat la conducere episcopii Romei pînă în vremea lui Eleuteriu, despre care am mai amintit tocmai cînd am relatat cele întîmplate în vremea lui, întrucît tocmai pe vremea lui şi-a compus scrierea. Iată cum se exprimă el:[761]

756 Mai sus II, II, 4; XXV, 4; III, XXXIII, 3.

757 Apologeticul V, 6.

758 E vorba de anexa a doua (inserată după Prima Apologie a lui Iustin) (cea *Către Senat)* scrisă afirmativ de împăratul M. Aureliu în legătură cu biruința acestei legiuni «fulminatrix». Scrisoarea e apocrifa (Iustin, *Apoi. I,* în «P.S.B.» 3, p. 73-74).

759 Tertulian, *Apolog.* V, trad. rom. p. 46.

760 Eusebiu nu poate preciza data evenimentului, argumentarea nici n-o caută: «creadă oricine ce va vrea».

761 Irineu, *Contra ereziilor,* III, III, 3.

VI
Lista episcopilor Romei

1. «După ce au întemeiat şirînduit Biserica, fericiţii apostoli au pus în fruntea treburilor episcopale pe Lin, acela despre care aminteşte Pavel în epistola sa către Timotei[762].

2. Acestuia îi urmează Anaclet, iar după el, ca al treilea după apostoli, e **ales** ca episcop Clement, care văzuse şi el de asemenea pe fericiţii apostoli şi a vorbit cu ei, predica apostolilor răsunîndu-i încă în urechi şiavînd vie tradiţia lor înaintea ochilor. De altfel, el nu era singur în situaţia aceasta, căci trăiau încă mulţi din cei care primiseră învăţătura de la apostoli.

3. Pe vremea lui Clement s-a iscat o grea tulburare în Biserica din Corint, de aceea Biserica Romei a trimis corintenilor o foarte însemnată epistolă «ca să-i readucă la pace şi ca să le reînnoiască credinţaaşa cum fusese ea primită de la apostoli».

Şi îndată după aceea acelaşi Irineu adaugă:

4. «Acestui Clement, primul care îi urmează este Evarest; în urma lui Evarest vine Alexandru, după care, ca al şaseleaîncepînd de la apostoli, e rînduit Sixt; după el Telesfor, care a mărturisit în chip minunat; după aceea Higin, în urma lui Pius şi după acesta Anicet, iar după ce Sotir a urmat lui Ani- cet, iată că acum, ca al zecelea după apostoli, deţine serviciul episcopal Eleuteriu.

5. în aceeaşi ordine şi în aceeaşirînduială s-a păstrat în Biserică tradiţia apostolilor şi tot aşa a ajuns pînă la noi şi propovăduirea adevărului»[763].

VII
în timpul acela creştinii aveau încă darul minunilor

1. Aşa ne spune Irineu în cele cinci cărţi ale sale, pe care le-am amintit mai înainte[764765]şi cărora le-a dat titlul: *Combatere şi împotrivire la ştiinţa cea mincinoasă*şi ele consună întru totul cu ceea ce am istorisit mai înainte. în cea de-a doua carte a aceleiaşi lucrări el afirmă că în vremea lui existau încă în unele Biserici dovezi despre o lucrare plină de minuni, despre care zice:

2. «Ereticii n-aveau putere să învie vreun mort, aşa cum au făcut-o Domnul şi apostolii prin rugăciunea lor sau cum s-a întîmplat adeseori în comunităţilefraţilor, cînd din diferite motive întreagă Biserica din cîte un ţinut se ruga

---

8<>. II *Tim.,* 4, 21.
763Supra, nota 85.
764IU, XIII; XV; XXXIV.
8!). I *Tim.,* C, 20.

cu post îndelungat ți cu rugăciuni ți sufletul mortului se întorcea iarăşi întreg ți omul devenea rodul rugăciunilor sfinților»"0.

Şi apoi în alt loc:

3. «Dacă ereticii ar spune că faptele Domnului ar fi fost numai niştenălu-ciri, îi putem trimite la cărțileproorocilorşi din ele vom arăta că toate au fost proorocite despre El aşa după cum s-au întîmplatşi că nu există decît un singur Fiu al lui Dumnezeu. De aceea întru numele Lui şisăvîrşescadevărații Săi ucenici, potrivit darului primit de la El[766][767][768], tot felul de fapte de ajutorare.

4. într-adevăr, unii scot demoni cu adevărat în aşa fel încît adeseori toc-mai cei care au fost curățiți de duhuri rele cred şirămîn în Biserică. Alții au darul de a cunoaşte viitorul, de a tîlcui arătările şi cu cuvintele proorocilor; alții vindecă pe bolnavi, însănătoşindu-i doar prin punerea mîinilor; chiar şi azi - după cum am amintit - unii morți au fost înviațişi au petrecut cu noi un număr apreciabil de ani.

5. Pe scurt, nu-i cu putință să spunem numărul harismelor, pe care Bise-rica din toată lumea le primeşte de la Dumnezeu întru numele lui Iisus Hris-tos, Care a fost răstignit pe vremea lui Ponțiu Pilat şi cu ajutorul cărora săvîr-şeşte fapte bune chiar şi în folosul păgînilorfără să înşele pe nimeni şi fără să ceară bani pentru aceasta, ci aşa, fără plată, cum le-a primit de la Dumnezeu[911], tot aşa le împarte şi ea»[769].

6. Iar în alt loc acelaşi Irineu scrie: «După cum am auzit spunîndu-se în Biserică, mulțifrați au harisme profetice şi, prin puterea Duhului, grăiesc în tot felul de limbi, tîlcuind oamenilor cele ascunse, după cum e de folos, explicînd tainele lor»[770].

Atîta despre faptul că s-a păstrat pînă în vremurile de care ne ocupăm puterea de a săvîrşi minuni.

VIII

Ce ştirine aduce Irineu despre Sfintele Scripturi

1. Întrucît încă de la începutul acestei lucrări[771] am făgăduit să reproducem la momentul potrivit cuvintele primilor presbiterişi ale scriitorilor bisericeşti, prin care ei au transmis în scris tradițiileajunse pînă la noi despre Scripturile canonice, şi deoarece Irineu este unul din aceştia, vom reproduce cîteva pasaje din opera lui.

2. In primul rînd cele privitoare la Sfintele Evanghelii în limba lor, cam pe vremea cînd Petru şi Pavel propovăduiau la Roma vestea cea bună, punînd astfel temeliile Bisericii de acolo.

3. «Apoi, după ce apostolii se răspîndiseră, Marcu, ucenicul şi tălmaciul lui

766 Irineu, *Contra ereziilor* II, XXXI, 2.
767 *Efes.,* 4, 7.
768 *Matei,* 10, 8.
769 Irineu, *Contra ereziilor* II, XXXII, 4.
770 Irineu, *o.c.* V, VI, 1.
771 în legătură cu Irineu suna forțat expresia «primii sau vechii preoți».

Petru, ne-a lăsat şi el în scris cele propovăduite de Petru. Cît despre Luca, însoţitorul lui Pavel, a compus şi el o Evanghelie după predica auzită de la Pavel.

4. în sfîrşit ucenicul Domnului, cel care s-a aplecat pe pieptul Lui[772], a scos şi el o Evanghelie pe cînd petrecea în Efesul Asiei»[773].

5. Acestea sînt, aşadar, ştirile date în cea de a treia carte de autorul despre care am vorbit. Iată cum se exprimă el în cea de a cincea carte a sa despre Apocalipsa lui Ioan şi despre înţelesul numărului lui antihrist:[774] «Aşa se prezintă lucrurile şi numărul acesta îl întâlnim în toate manuscrisele vechi. Faptul acesta îl mărturisesc cei care au văzut pe Ioan cu ochii lor, iar în afară de aceasta ne spune şiraţiunea că numărul fiarei e format după felul în care grecii numără literele numelui»[775]. Iar ceva mai încolo zice despre acelaşi nume:

6. «Nu greşim dacă afirmăm ceva cu siguranţă despre numele lui antihrist căci dacă ar fi trebuit să localizăm hotărît numele lui în împrejurările de astăzi, atunci ar fi spus-o şi cu gura cel ce a văzut el însuşi descoperirea, căci nu-i prea de mult de cînd a fost văzută această descoperire, ci foarte aproape de zilele noastre, şi anume spre sfîrşitul domniei lui Domiţian»[776].

7. Aşadar acestea le spune Irineu despre Apocalipsă. El aminteşteşi despre întîia epistolă a lui Ioan, aducînd despre ea numeroase mărturii[777]şi, probabil, şi despre întîia epistolă a lui Petru[778], *Păstorul* (lui Herma), pe care nu numai că-l cunoaşte, ci chiar îl şi citează, spunînd: «Bine spune Scriptura: să crezi mai întîi că există numai un singur Dumnezeu, Care a creat şirîn- duieşte totul». Şi celelalte[779].

8. Mai foloseşteşicîteva cuvinte scoase din «înţelepciunea lui Solomon», cînd zice cam aşa: «Vederea lui Dumnezeu duce la nemurire, iar nemurirea te apropie de Dumnezeu»[780]. Mai departe aminteşteşi de *Memoriile* unui presbiter apostolic, «al cărui nume l-a trecut sub tăcere şipomeneşte doar de altă scriere a lui, *Explicări la Sfintele Scripturi»[781].*

9. Aminteşteşi de Iuitln Martirul, şi de Ignatie, folosind dovezi scoase clin scrierile lor[782][783], mai făgăduieşte că combate intr-o lucrare aparte şi pe Marcion, folosindu-se de înseşi scrierile lui"[17].

10. Iată apoi ce spune textual despre traducerea Celor şaptezecişi despre inspiraţia Scripturilor: «Dumnezeu S-a făcut aşadar om şi astfel Domnul însuşi ne-a mîntuit, dîndu-ne semnul fecioarei, dar nu aşa cum zic cei care şi azi

---

772 Ioan,**XIII, 25; XXI, 20.**
773 Irineu, *Contra ereziilor*III, I, 1.
774 *Apoc.,*13, 18.
775 Irineu, *o.c.*V; XXI, 1.
776 Irineu, *o.c.*V, XXX, 3 (citat aici III, XVIII, 3).
777 Irineu, *o.c.*III, XVI, 5 - *I Ioan,*2, 18-22; III, XVI, 8- *I Ioan,*4, l-*3.*
778 Irineu, *o.c.*IV, IX, 2—7 *Petru,*1, 8; *o.c.,*IV, XVI, 5—7 *Petru,*2, 16.
779 Irineu, *o.c.*IV, XX, 2—Herma. *Păst.*1. Trad. rom. «P.S.B.», 1, 241.
780 Irineu, *o.c.*IV, XXXVIII, *3-tnţ., Sol.*6, 20.
781 Irineu, *o.c.*IV, XXVII, l-2; XXIII, 1; XXX, 1; XXXI, 1; XXXII, 1.
782 Irineu, *o.c.* IV,VI, 2; V, XVIII, 4.
783 Irineu, *o.c.* I, XVII, 4.

îndrăznesc să tălmăcească cuvîntulScripturii: «Iată, fecioara va lua în pînteceşi va naşte fiu»[784], în felul în care au făcut-o Teodotion din Efes şiAchila din Pont, prozeliţi iudei şi unul şi celălalt, în urma cărora «ebioniţii spun că Hris- tos S-a născut din Iosif»[785].

11. După care adaugă ceva mai departe: «înainte ca romanii să-şi fi întemeiat împărăţia, pe cînd macedonenii stăpîneau încă Asia, Ptolemeu, fiul lui Lagos, foarte doritor de a-şiîmbogăţi biblioteca organizată de el la Alexandria cu cele mai bune cărţi ale tuturor oamenilor, a cerut locuitorilor Ierusalimului Scripturile traduse în limba elină.

12. Ca unii care erau şi ei supuşiaceloraşi macedoneni, au trimis lui Ptolemeu pe cei mai buni cunoscători ai Scripturilor şi care cunoşteauamîndouă limbile, 70 de bătrîni. Şi într-adevăr, Dumnezeu a lucrat aici după cum a vrut,

13. căci voind să pună la încercare îndemînarea fiecăruia din ei, Ptolemeu a grijit să nu se deosebească deloc conţinutul Scripturilor dacă ei ar lucra uniţi la traducere, de aceea i-a despărţit pe unii de alţiişi le-a poruncit tuturora să traducă aceleaşicărţi, pînă s-au terminat toate Scripturile.

14. Iar cînd s-au întîlnit din nou cu Ptolemeu[786]şi au facutcomparaţie între traducerile unora şi ale altora, Dumnezeu S-a preamărit şi Scripturile au fost recunoscute într-adevăr ca dumnezeieşti, căci toţi exprimară aceleaşi idei în aceleaşi cuvinte de la început pînă la sfîrşit, aşaîncîtpînăşipăgîniişi-au putut da seama că Scripturile au fost traduse sub insuflarea lui Dumnezeu.

15. Şi nu-i nici o mirare în ceea ce a lucrat Dumnezeu, El care atunci cînd Scripturile se nimiciseră în timpul robiei poporului de pe vremea lui Nabucodonosorşicînd după 70 de ani mai tîrziu iudeii se reîntoarseră în ţarăşicîndacelaşi Dumnezeu a inspirat pe vremea lui Artaxerxe, regele perşilor, pe preo

784 *Isaia,* 7, 14; Iustin, *Dialog* XLVII, 1.

785 Irineu, *o.c.* III, XXI, 1.

786 După cum ne relatează *Epistola lui Aristea,* diadohul Ptolemeu Filadelful (286-247 î. Hr.) a poruncit să se traducă în greceşte - la îndemnul bibliotecarului său Demetriu - cărţile Pentateuhului. Aşa a luat fiinţă traducerea de către cei 72 de învăţaţi evrei cunoscută sub numele «Septuaginta». Cf. *Lettred'Aristtt a Philocrate* par A. Pelletier, Paris, 1962. Sub urmaşul său Ptolemeu Evergetes s-au tradus şi celelalte cărţi ale V. Testament.

tul Ezdra[787] din tribul lui Le vi, ca să refacă toate cuvintele proorocilor de pînă atunci şi să aşeze din nou pentru popor Legea dată de Moise»[788].

Atîta despre Irineu.

LX.
Episcopii din vremea împăratului Comodus

După ce Antdhinstăpînise imperiul vreme de nouăsprezece ani[789], puterea o preia Comodus. în primul lui an de domnie peste bisericile Alexandriei a fost aşezat Iulian după o păstorire de 12 ani a lui Agripin.

X
Panten filosoful

1. Şcoalacredincioşilor din Alexandria o conducea pe atunci un bărbat foarte vestit pentru erudiţia sa. Numele lui era Panten[790]. După un vechi obicei exista la ei un «didascaleion» al ştiinţelor sacre, care s-a păstrat pînă în vremea noastră şiştim că el e condus de cei mai capabili bărbaţi în filosofie şi teologie[791]. Se istoriseşte că cel de care vorbim era pe vremea aceea printre cei mai străluciţi căci ieşise din şcoala filosofică zisă a «stoicilor».

2. Se spune că dovedea atîtarîvnăşi înclinări 'atît de îndrăzneţefaţă de cuvîntulsfînt, încît pentru vestirea Evangheliei lui Hristos a fost privit ca un apostol al popoarelor din Răsărit, ajungînd această lucrare chiar pînă în India[792]. Căci în vremea aceea existau încă mulţi vestitori ai Evangheliei Domnului, care în rîvna lor dumnezeiască de a imita pe apostoli se străduiau să contribuie la creştereaşi zidirea cuvîntului dumnezeiesc.

3. Se pare că şiPanten a fost dintre aceştiaşi de aceea se şi spune că a mers pînă în India, iar acolo se zice că i-a luat-o înainte Evanghelia după Matei, pe care a aflat-o la nişte localnici care cunoşteauînvăţăturacreştină; la oamenii de acolo propovăduise Bartolomeu, unul dintre apostoli, lăsîndu-le Evanghelia după Matei în limba ebraică păstrată pînă în timpul de care vorbim. Pe temeiul numeroaselor sale isprăvi Panten ajunse conducătorul şcolii din Alexandria, explicînd oral şi în scris comorile învăţăturiidumnezeieşti.

XI
Clement din Alexandria

1. Tot cam în vremea aceea s-a făcut foarte cunoscut prin studierea Sfintei Scripturi Clement, omonim cu acel ucenic al apostolilor care condusese pe vremuri Biserica Romei.

2. în *Hipotipoylt*(Schiţele) «ale **el** aminteşte pe Panten cu numele, socotindu-l «dascălul» său, **fapt pe** care ni-l lasă să-l înţelegemşi în prima carte a

787 *Evita,* 9, 38-41.
788 Irineu, *o.c.* III, XXI, 2. Se observă că Eusebiu relatează aici lucrurile cam simplist.
789 Intre 161-180.
790 Panten e o figură puţin cunoscută. Un cercetător (H. Marrou, *A. Diognete,* Paris 1952) ti atribuia epilogul acestei epistole. Oricum, se pare că el va fi fost activ şi în scris (Kraft, *o.c.* 253).
791 Nici Eusebiu nu ştie lucruri prea sigure despre şcoala-catehetică din Alexandria.
I 16. India sau Arabia sudică? se întreabă llarnack (*Mission...* II, 698).

Stromatelor(covoare) sale atunci cindaminteşte pe cei mei vestițiurmaşi ai apostolilor, cu care a stat el în legătură, zicînd textual:

3. «Această scriere nu-i o lucrare scrisă cu artă spre a mă lăuda, căci în ea sînt adunate însemnări pentru bătrînețe, un leac împotriva uitării, simple reproduceri, simple schițe după învățăturile strălucitoare şi pline de viață ale acelor fericițişi cu adevărat vrednici bărbați, pe care m-am învrednicit şi eu să-i ascult.

4. Dintre aceştia unul este un ionian, care locuia în Grecia; alțiisînt din Grecia Mare, unul din ei din Celo-Siria, altul din Egipt, altul din Anatolia, unul era din Asiria, altul era din Palestina, un evreu din naştere[793]. în cele din urmă am întîlnit un altul - dar primul în puterea cuvîntuluişi a gîndirii -, alături de el am aflat odihnă sufletului meu; l-am găsit în Egipt unde era ascuns[794]. Dascălii aceştia care păstrau tradiția cea adevărată, care vine direct de la Sfinții Apostoli, de la Petru, Iacov, Ioan şi Pavel, tradiție transmisă din tată în fiu - deşipuținі fii seamănă cu părinții - au ajuns pînă la noi şi au depus în sufletele noastre acele frumoase semințestrămoşeştişi apostolice»[795].

XII
Episcopii de Ierusalim

1. Pe acele vremuri era în mare faimă ca episcop de Ierusalim Narcis, care-i cunoscut chiar şipînă azi de către mulți. El era cel de al 15-lea urmaş după răscoala iudeilor din timpul împăratului Adrian şi noi am arătat, în legătură cu timpul acela, că începînd de atunci comunitatea de acolo s-a format din păgîni după ce se terminase cea din tăierea-împrejur şi astfel primul episcop luat dintre păgîni a fost Marcu[796].

2. După el, listele de succesiune a episcopilor locali numesc pe Casian, iar după el pe Publius, apoi pe Maxim; după el pe Iulian, apoi pe Gaius; după el pe Simah, apoi pe un alt Gaiusşi încă un Iulian, apoi pe Capiton, după aceea pe Valensşi pe Dolihian. în fine, după toțiaceştia, pe Narcis, al treisprezecelea de la apostoli potrivit succesiunii regulate a episcopilor[797].

---

793 Nu ştim cine vor fi fost cei vizați: din Ionia, să fi fost Meliton din Sardes, din Siria, Tațian sau Bardesan evreul, Teofil, din Cezareea ori Teodot, gnosticul, zice G. Bardy, *o.c.* p. II, 41. In orice caz, se poate vedea şi de aici universalitatea cunoştințelor lui Clement, care citează în *StromateU* sale numai pe Platon de peste 500 de ori.

794 Text întrerupt. E posibil să fie aici o aluzie la persecuția care a izbucnit în anul 202 şicînd să se fi ascuns Panten de frica urmăritorilor.

795 Clement Alex., *Stromate,* I, 11, trad. Pr. D. Fecioru, în «P.S.B.» 5, p. 16-17.

796 A se vedea mai sus: IV, IV, 1; IV, VI, 4.

797 Nu se cunoaşte nimic precis despre aceşti episcopi.

XIII
Rodonşiştirile lui despre marcioniţi

1. Pe vremea aceea trăia în Roma şiRodon, originar din Asia, ucenic şcolit - cum însuşi afirma - la şcoala lui Taţian, pe care îl cunoaştem din cele precedente[798]. El a compus diferite cărţişi s-a îndreptat, între alţii, şi împotriva ereziei lui Marcion, care în vremea aceea - potrivit celor spuse de Rodon - era dezbinată în mai multe direcţii. Tot el ne arată cine sînt cei care au provocat această dezbinare atunci cînd combate cu grijă greşiteleînvăţături scornite de fiecare din ei.

2. Să auzim ce spune: «Cauza pentru care nu se împacă ei unii cu alţiiizvorăşte din deosebirile privitoare la crezul lor. Intr-adevăr, Apelles, unul din ceata lor, lăudat pentru felul lui de viaţăşi pentru vîrsta lui înaintată, mărturiseşte un singur principiu, în schimb crede că proorociile sînt opera unui duh rău, convins de declaraţiile unei fecioare îndrăcite numită Filomena.

3. Alţii, între care şiînsuşiMarcion, introduc două principii, potrivit cărora (de altfel ca şiPotitusşiVasilicus) întocmai ca un lup din Pont[799], negăsind aiurea răspuns la întrebarea: cum să explici deosebirile dintre lucruri, recurg la simplitate şi fără să întrebe dacă există dovezi, recunosc două principii. în fine, alţii dintre ei s-au depărtat şi mai mult de aceşti dascăli, afirmînd ceva şi mai greşit: că nu există numai două, ci chiar trei firi, aşa cum susţine întemeietorul şi conducătorul lor, Sineros, după cum afirmă ucenicii lui»[800].

5. AcelaşiRodon descrie şi chipul în care a intrat în legături cu Apelles[801]spunînd: «CîndbătrînulApelles ne frecventa s-a putut convinge că în multe privinţe nu avea dreptate. De pildă a ajuns să spună că nu-i numai decît necesar să cercetezi amănunţitînvăţătura, ci fiecare să rămînă la părerea lui proprie. Căci, zicea el, s-ar putea ca cei care şi-au pus nădejdea în Cel răstignit să se mîntuiască numai dacă ar fi aflaţi că săvîrşesc binele. Problema cea mai întunecată din învăţătură era, cum spunea el, concepţia despre Dumnezeu. Oricum, nu există decît un singur principiu, după cum spune şiînvăţătura noastră».

6. După ce a expus întreaga concepţie a lui Apelles, Rodon continuă: «De unde ai dovada în acest sens sau pe ce temei poţi tu afirma că există numai un singur principiu? Spune!» La care el răspunde: «Cuvintele proorocilor se contrazic între ele pentru că nu conţin nimic adevărat. Ele sînt în contradicţie, mincinoase şi opuse unele altora.

7. De ce anume există numai un singur principiu - continuă el - nu poţişti, dar simt că numai aşa trebuie să cred. Cînd l-am conjurat să spuie adevărul, el

---

798 Aici, IV, I, 1.

799 Marcion era fiul unui episcop din oraşul Sinope din Pont. El credea că există doi dumnezei: unul aspru şi drept (cel al Vechiului Testament), al doilea, cel bun şi milostiv (cel al Noului Testament). A se vedea *Istoria bisericească universală,* I, 136-138.

800 Tertulian, Despre proscrierea ereticilor, XXX.

801 Un timp a fost aderent al lui Marcion la Roma, apoi s-a alipit de gnostici în Alexandria.

jură că adevărul îl spune că nu ştie cum poate exista un Dumnezeu, iar că pe El numai aşa îl putem crede. Cit despre mine, am început să rid acuzîndu-l că aşa dascăl cum se pretinde, nu se pricepe nici măcar să-şi argumenteze crezul».

8. în aceeaşi scriere acelaşiRodon se adresează lui Calistion[802]şimărturiseşte că şi el a fost la Roma ucenicul lui Tațianşi că într-o carte compusă de el *(Probleme),*Tațian făgăduia că va explica pasajele neclare şi ascunse din Sfintele Scripturi. La rîndul lui, şiRodonfăgăduieşte că va explica într-o carte specială «rezolvările» date de Tațian. Se mai afirmă că de la Rodon ne-a mai rămas şi un comentar la Exaimeron.

9. Cit despre Apelles, acesta s-a făcut vinovat de 100 de ori față de Legea lui Moise, luînd în rîs în mai multe scrieri cuvîntulsfîntşidîndu-şisilința - celpuținaşa credea el - să-l «demaşteşi să-l combată».

Atîta despre problemele acestea.

XIV
*Proorocii mincinoşi ai catafrigienilor[126]**

Vrăjmaşul Bisericii lui Dumnezeu, care urăşte cumplit binele şiîndrăgeşte răul şi care niciodată n-a uitat să scornească tot felul de uneltiri împotriva Bisericii lui Dumnezeu, a ajuns şi de astă dată să provoace unele direcții străine de duhul Bisericii. Dintre eretici, unii s-au strecurat ca nişteşerpiveninoşi prin Asia şiFrigia, lăudîndu-se cu Montan pe care-l numeau «Mîngîieto- rul» sau «Paracletul» noii Biserici şi cu nişte femei din anturajul lui, PriscillaşiMaximilla, pe care le socoteau proorocițele lui Montan.

XV
Despre schisma produsă de Blastus în Roma

Alți eretici au înflorit în Roma. Ei aveau în frunte pe un oarecare Florin, care s-a lăsat de chemarea preoțească, iar alături de el mai era încă unul, Blastus, căzut şi el în acelaşi fel de la calea adevărului. Amîndoi au reuşit să rupă pe mai mulțiinşi din sinul Bisericii şi să-i atragă de partea lor. Fiecare dintre aceştia se silea să caute căi noi spre aflarea adevărului[803].

XVI
Montan şi mincinoasele lui proorocițe

1. împotriva rătăcirii numite a catafrigienilor, puternica ocrotire a adevărului a ridicat în Ierapole ca o armă tare şi nebiruită pe Apolinarie, despre care am amintit mai înainte[804]şi pe mulțialțibărbațiînvățați din vremea aceea.

---

802 Personaj necunoscut.

126 a. Sub «catafrigieni» se înțelegmontaniştii, după numele întemeietorului acestei secte rigoriste, Montan, născut în localitatea Pepuza din Frigia, provincie în care se resimțea încă influența culturii «asiatice şi barbare» *(Enciclopedia civilizațieigreceşti,*Bucureşti 1970, p. 249).

803 Capitolele XIV şi XV sînt doar introducere pentru cunoaştereaşi combaterea montanismului, de care vorbeşte, mai ales, cap. XVI.

804 IV, XXI; XXVI; XXVII.

2. Aceştia au şi lăsat un foarte bogat material pentru istoria noastră. Unul dintre cei amintiți, la începutul scrierii sale împotriva acestor eretici, ne înştiințează că pentru a-i combate a avut cu ei şidiscuții orale[805]. Iată cum îşi începea el[806] scrierea:

3. «Cu toate că e foarte multă vreme, iubite AvirciusMarcelus, de cînd mi-ai cerut să compun o lucrare împotriva ereziei celor pe care tu îi numeşti după numele lui Miltiade[807], totuşipînă acum de fiecare dată am ezitat nu atât că n-aş fi fost în stare să o combat şi să aduc o mărturie pentru adevăr, cît mai ales de frica şi de îngrijorarea că ar putea crede cineva că eu aş adăuga ceva nou la învățătura Noului Testament şi a Evangheliei, față de care nimeni din cei care vor să se conducă după Evanghelia însăşi nu are voie nici să adauge, nici să elimine nimic[808].

4. Întrucît nu e mult de cînd mă aflam în AnciraGalatiei, am găsit Biserica de acolo cu urechile de-a dreptul ameţite nu de o nouă proorocie, cum cred ei, ci de o falsă proorocie, cum se va vedea din cele următoare; drept aceea pe cît mi-a stat în putinţăşicît mi-a ajutat Dumnezeu, am discutat cu ei în Biserică, cu fiecare prilej, zile de-a rîndul, despre problema aceasta precum şi despre altele de acest fel. Urmarea a fost că întreaga comunitate s-a bucurat şi s-a întărit în adevăr, iar partida vrăjmaşă a fost pentru moment respinsă şiduşmaniiruşinaţi.

5. Presbiterii de acolo m-au rugat, de faţă fiindşipresbiterulZotic din Otrus[809], să le las textul celor rostite împotriva duşmanilorcredinţei. Momentan nu li l-am putut lăsa, în schimb am făgăduit că dacă-mi va ajuta Dumnezeu li-l voi trimite cît mai curînd».

6. După ce a spus aceste lucruri şi altele asemănătoare la începutul scrierii sale, iată cum prezintă el cauza ereziei amintite: «înverşunarea lor împotriva Bisericii şi erezia lor recentă care-i îndepărtează de Biserică pleacă din următoarele:

7. La graniţa Misiei frigiene se spune că există un sat cu numele Ardaban[810811]. Se crede că acolo a făcut loc diavolului în sufletul său, pentru prima dată - şi anume pe vremea proconsulului Gratus al Asiei[133] - unul dintre credincioşi, Montan, în urma unei nestăvilite dorinţe de a ajunge conducător. Influenţat de duhurile rele, Montan a căzut la un moment dat în extaz, începînd să scoată sunete şi să vorbească lucruri stranii, proorocind într-un chip cu totul străin de felul tradiţional care păstra rînduielile vechi ale Bisericii.

8. Dintre cei care au auzit atunci cuvintele lui rătăcite, unii l-au dojenit

---

805 Nu se ştie despre cine poate fi vorba.

806 Unii au identificat pe acest scriitor cu episcopul Abercius de Ieropole de pe la finele sec. al II-lea, autorul inscripţiei cunoscute (I. Rămureanu în *Actele martirice,* «P.S.B.» 11, pag. 3A2—361).

807 Unii cred că sub Miltiade ar trebui să vedem pe Alcibiade: V, III, 4.

808 *Abac.,* 22, 18-19.

809 Harnack *(Mission...* II, 770) crede că Zotic va fi fost episcop în Otrus, localitate frigiană.

810 Localitate neidentificabilă.

811 Anii 171-172.

declarînd că şi-a pierdut mintea ca un îndrăcit, posedat de duhul rătăcirii care tulbură mulţimileşi oprindu-l să mai grăiască în public, căci îşi aminteau de felul cum i-a învăţatMîntuitorul pe apostoli să deosebească duhurile şi de ameninţarea de a se feri de proorocii cei mincinoşi[812]; alţii, dimpotrivă, încrezători în sfinţenia duhului lui profetic, dar mai ales înfumuraţi de mîndrieşiuitînd de porunca Mîntuitorului, provocau minţile slabe, uşorschimbătoare şiînşelătoare ale poporului, lăsîndu-se fermecaţişiînşelaţi de el aşa fel că nu-i mai puteai face să tacă.

9. Aşadar, mai mult prin viclenie şiînşelăciune diavolul lucra la pierderea celor neascultători, făcîndu-se cinstit de ei, aprinzînd în ei un simţămînt adormit şi înstrăinat de la dreapta credinţă. In acest scop el a «trezit» două femei, pe care le-a îmbătat cu aceleaşi idei stricate, încîtşi ele au început să predice, ca şi «bărbatul», aceleaşi lucruri nebuneşti, rătăcite şi stranii. Montan asigura că cei care-l vor urma cu bucurie şi care vor fi mîndri de el se vor mîntuişi vor fi copleşiţi cu bogate făgăduinţe. Cîteodată însă îi şi certa în toată regula şi după toată cuviinţa, aceasta ca să apară în faţa lor cu înfăţişarea de judecător aspru (cu toate că numărul frigienilor care se lăsaseră înşelaţi de el era mic). Pe de altă parte duhul cel neruşinatînvăţa pe toţi să batjocorească Biserica întreagă oriunde s-a răspîndit ea, pentru că acest prooroc nu era cinstit şi nici primit.

10. Faţă de toate acestea, adevăraţiicredincioşi din ţinutul Asiei s-au adunat în diferite localităţişi au cercetat noua credinţăşi arătau că ea e străină de Biserică, iar după ce au osîndit erezia au alungat din Biserici pe aderenţii lor, scoţîndu-i din comuniunea lor»[813].

11. Acestea le istoriseşte la începutul cărţii, iar în restul ei a combătut pe faţă rătăcirea montanistă. în cartea a doua ni se arată şi felul cum au murit conducătorii lor:

812 *Matei,* 7, 15; *I Ioan,* 4, 1.

813 Unii au crezut că sub «adunările celor credincioşi» ar trebui să înţelegem sinoade (P. Batiffol, *L'Eglisenaissante et le catholicisme,* Paris 1909, p. 265); alţii au văzut în ele conferinţe mixte întrucît la ele luau parte şi laici.

12. «Întrucît ne acuza că sîntem «omoritori de prooroci», pentru că n-am vrut să primim pe proorocii lor năbădăioşi - deşi ei ziceau că tocmai Domnul făgăduise venirea unor astfel de prooroci - să ne răspundă ei înaintea lui Dumnezeu, dragii mei: există oare în ceata celor care s-au ortăcit bîlbîind împreună cu Montan şi cu femeile din jurul lui măcar unul singur care să fi fost urmărit de iudei[814815] sau de cei necredincioşi? Nici unul! Şi tot aşa, există oare vreunul care să fi fost prins şi răstignit pentru că pomeneşte numele lui Hristos?[13H] Nici unul singur! Iar dintre femei a mai fost vreodată vreuna biciuită şi ucisă cu pietre în sinagoga iudeilor?[816] Niciodată şi nicăieri!

13. Şitotuşi Montan şi cu Maximilla lui au ajuns să sfîrşească de o moarte cu totul deosebită de a celorlalţi, căci se istoriseşte că stăpîniţi de un duh al rătăcirii ei au murit amîndoi prin spînzurare[817], desigur nu deodată, iar după un zvon larg răspînditsfîrşitul lor şi al vieţii lor a fost acelaşi ca şi al lui Iuda.

14. Şi tot aşa se spune adeseori că acest faimos Teodot, întîiulaşa numit «chivemisitor» al noii proorocii[818], ar fi fost ridicat din pămîntşiînălţat spre cer, aşa avea impresia în extazul lui atunci cînd a fost încredinţat să ducă mai departe duhul rătăcitor, dar apoi în cîteva clipe a fost zvîrlit la pămîntşi s-a sfîrşit în chip ruşinos[819]. Cel puţinaşa se istoriseşte.

15. Dacă n-am văzut cu ochii noştri, nu putem dragul meu, nici s-o ştim prea sigur, că se poate ca Montan şiTeodotşi femeia amintită înainte să fi murit, fie aşa cum am spus, fie în alt chip».

16. Oricum, în această carte ni se spune că sfinţii episcopi de atunci ar fi încercat să se împotrivească duhului care era în Maximilla, dar au fost împiedicaţi de alţii, şi anume de către cei care stăteau în legătură cu ei.

17. El scrie: «Să nu spui că duhul rău care lucrează în Maximilla grăia şi în cartea lui Asteriu Urban: «sînt alungată de la oi ca un lup, dar eu nu sînt lup, ci cuvînt, duh, putere»[820]. De aceea să arate clar ce putere este cea care este în duh, să dovedească şi să silească pe cei care erau prezenţi atunci ca să-l mărturisească şi să pună la probă acest duhneruşinatşi să discute cu el: oameni cu vază şi episcopi ca Zoticus[821] din localitatea Comana şi Iuliu din Apameea[822], cărora aderenţii lui Temison[823] le-au închis gura, fără să îngăduie să facă de ruşine acest duh mincinos şiînşelător de norod».

18. Iar după ce tot acolo autorul mai face şi alte observaţii în aceeaşi carte

814 Explicare neclară. Probabil montaniştii se făleau că şi ei au martiri. La această observaţiecreştinii îi întrebau: dar puteţi voi aduce măcar o singură dovadă că iudeii v-au prigonit, aşacum ne-au prigonit pe noi?

815 Numele de «creştin».

816 *Matei,* 23, 34.

817 G. Bardy (*o.c.* p. 50) crede că e discutabil acest fapt.

818 Casier (ca şi Iuda).

819 A se vedea şi mai jos, cap. XXI. Poate că şi felul morţii lui Teodot să cuprindă elemente legendare.

820 Prin aceste trei expresii nu trebuie înţeleasăSfînta Treime, ci puterile Duhului.

821 Zotic pare a fi horepiscop.

822 Oraş cunoscut în Asia proconsulară.

823 CI. mai jos: V, XVIII, 5.

spre combaterea falselor proorocii ale Maximillei, precizează şi timpul cînd scrie aceste lucruri, întrucîtaminteşteşi de «proorociile» ei, prin care vestea războaie şi răscoale, trădîndu-şi neadevărul lor atunci cînd zice textual:

19. «Cum să nu pară de acum înainte mincinoase toate aceste lucruri? Căci iată s-au împlinit mai bine de treisprezece ani de cînd femeia aceea a murit şi nici un război local sau universal n-a izbucnit în lume, încît prin mila lui Dumnezeu pînăşicreştinii s-au bucurat de o pace statornică»[824].

20. Ştirile acestea provin din cartea a doua. Dar voi reda şi din cea de a treia carte cîteva scurte pasaje privitoare la cei ce se laudă că în rînduielile lor ar fi fost martiri şi mai mulţi. «Atunci însă cînd se văd loviţi în tot ce spun şicînd se văd reduşi la tăcere, atunci îşi caută scăparea la martirii lor, spunînd că mulţimea martirilor pe care-i au e o mărturie a puterii aşa numitului «duh profetic» pe care-l au[825]. Dar după cît se pare concluzia aceasta nu-i deloc dreaptă.

21. Căci există şi alte erezii care au un număr destul de mare de martiri şi pentru aceasta noi totuşi nu sîntem de aceeaşi părere cu ele şi nici nu vom mărturisi vreodată că adevărul e de partea lor. Mai întîi, înşişi partizanii ereziei lui Marcion, aşanumiţiimarcioniţi[826], spun că şi ei au un mare număr de martiri ai lui Hristos, dar adevărul e că ei nu-L mărturisesc corect pe Hristos».

Iar ceva mai departe adaugă:

22. «De altfel, tocmai de aceea, atunci cînd oamenii Bisericii sîntchemaţi la mărturisirea credinţei în adevăr şicînd vin în contact cu cei pe care-i numesc «martiri ai ereziei frigiene», din clipa aceea ei se despart de ei şi mai curînd vor să moară decît să mai aibă legături cu ei, pentru că nu se împacă deloc cu duhul ce stăpîneşte pe Montan şi pe femeile lui»[827]. Acest lucru reiese cu toată claritatea din cele întîmplate în vremea noastră la Apameea de pe Meandru în legătură cu cei care au murit moarte de martiri împreună cu Caius şi Alexandru din Eumenia»[828].

XVII

Despre Miltiade şi scrierile lui

1. în aceeaşi scriere se face amintire şi despre scriitorul Miltiade, spunîndu-se că şi el a compus un tratat împotriva ereziei respective. După ce reproduce cîteva cuvinte din afirmaţiile ereticilor, el continuă: «Acestea le-am aflat într-una din scrierile prin care se combătea tratatul fratelui nostru Miltiade, în care acesta dovedise că un prooroc n-are voie să proorocească în stare de extaz, de aceea am şi rezumat-o».

2. Geva mai departe, tot în aceeaşi scriere, el numără pe cei care au proorocit potrivit Noului Testament şi printre ei aminteşteşi de o anumită femeie

---

824 Răstimpul acestei «păci statornice» pare a fi între 180-193.

825 «Duhul să nu-l stingeţi» (/ *Tes.,* 5, 19) părea deviza montaniştilor.

826 Dintre martirii marcioniţilorcunoaştem cazul episcopului Asclepius, de care vorbeşte Eusebiu în *Martirii Palestinei,* X, 3., şi o femeie din Cezareea.

827 Deci ortodocşii erau convinşi că montaniştii se rătăciseră de la adevărul Bisericii.

828 Localitate creştină încă de la începutul sec. al II-lea. (Harnack, *o.c.* II, 740-741).

Amia precum şi de un Codrat[829], despre care declară: «în starea de prefăcută proorocie caracterizată prin neruşinareşinesăbuință, proorocul cel mincinos începe mai întîi printr-o neştiință căutată, după care, cum am mai spus, sufletul lui se pierde într-un delir involuntar.

3. Ei nu vor fi în stare să ne arate nici un prooroc din Vechiul ori din Noul Testament care să fi fost mînat de un astfel de duh, căci nici una din proorociile făcute de un Agav[830], de Iuda[831], de Sila[832], de fiicele lui Filip[833], de Amia din Filadelfiaşi de Codrat sau de oricare ar fi fost ei, nu au nici o legătură cu cele ale montaniştilor».

4. Şi apoi iarăşi, mai departe: «Căci dacă după spusele lor femeile din preajma lui Montan au primit prin succesiune darul proorociei, ca şiCodratşiAmia din Filadelfia, atunci să ne arate care anume sînt printre ucenicii lui Montan şi printre femeile lui cei care i-au moştenit pe ei. Căci Apostolul e de părerea că harisma profetică va dura în întreaga Biserică pînă Ia sfîrşitul celei de a doua veniri[834]. Or, cu toate că au trecut 14 ani de la moartea Maximillei, ei nu vor putea să indice numele nici unui urmaş de al lor».

5. Acestea toate ni le-a lăsat acel scriitor anonim. Cît despre Miltiade pe care îl aminteşte, acesta ne-a lăsat alte mărturii despre rîvna lui față de proorociile sfinte în tratatele pe care le-a compus, *împotriva păgînilor*şi*împotriva iudeilor,* fiecare din ele în cîte două cărți. Ne-a mai lăsat şi o *Apologie* adresată căpeteniilor lumeşti în favoarea filosofiei noastre creştine[835].

XVIII
ŞiApolloniu a combătut pe catajrigieni şi pe cei amintiți de el

1. împotriva ereziei numite a catafrigienilor, care înflorea pe atunci mai ales în Frigia, a păşit printr-o combatere şi scriitorul bisericesc Apollonius[836]. El a scris împotriva lor o lucrare specială, în care pe de o parte a îndreptat cuvînt de mincinoasele lor proorocii, iar pe de altă parte a descris viața conducătorilor ereziei[161]. Să ascultăm cu ce cuvinte grăieşte el despre Montan:

2. «Dar, cine anume este acest recent dascăl, ne arată lucrările lui şiînvățătura lui. El este cel care învață despre căsătorii că trebuie desființate, el a introdus ca obligatoare posturile şi tot el e cel care a dat localitățilorPepuzaşiTimion (două orăşele mici din Frigia) numele de «al doilea Ierusalim»[162], cu gîndul să strîngă acolo pe oamenii de pretutindeni, şi tot el a

829 Despre Amia nu ştim nimic. Codrat e desigur alt personaj decît apologetul.
830 *Fapte,* 11, 27-30; 21, 10-11.
831 *Fapte,* 5, 22; 27; 32.
832 *Fapte,* 15, 18; *II Cor.,* 1, 19; *I Tes.,* 1, 1.
833 *Fapte,* 8, 5; 21, 8-9.
834 *Efes.,* 4, 8; *I Cor.,* 1, 7.
835 «Căpeteniile» vor fi fost împărațiiantonini, iar «filosofia» vizată e felul de «viețuirecreştină».
836 Necunoscut din altă parte decît de la Eusebiu.

aşezat oameni care să strîngă bani, dînd în chip viclean numele de «donaţie» bunurilor strînse de ei, scornind şi plata unui salariu pentru cei care vor vesti învăţăturile lui pentru ca prin lăcomia aceasta să se întărească propovăduirea cuvîntului».

3. Iată acestea în legătură cu Montan. Iar cînd ajunge să scrie despre proorociţele lui declară: «Vom dovedi acum că din clipa în care aceste prime preotese au ajuns să fie posedate de duhul rău ele şi-au părăsit îndată pe soţii lor. în acest caz, cum n-ar minţi cel care ar spune că Priscilla e încă tot fecioară?»

4. După care continuă: «Nu crezi oare că orice Scriptură opreşte pe proo-roc să primească daruri şi bogăţii?[163] Atunci cum să nu osîndesccînd văd pe această proorociţă primind aur, argint şi haine bogate?»

5. Şi apoi, mai departe, despre unul din mărturisitorii lor: «De altfel chiar şiTemisonşi-a ascuns pofta după bunuri exterioare sub o înfăţişare pioasă şineputînd răbda încercările martirajului şi-a răscumpărat pedeapsa temniţei printr-o mare sumă de bani. Dar şi în acest caz, în loc să se smerească, nici măcar nu s-a sfiit să se laude ca «martir», maimuţărind pe apostolul şicompu-nînd ca el o «epistolă sobornicească»[164], catehizînd pe oamenii care au o credinţă mai bună decît el însuşişiluptîndu-se cu vorbe care nu spun nimic şi blasfemiind pe Domnul, pe apostoli şiSfînta Biserică».

6. Şi iată ce scrie despre unul din cei pe care îi cinstea ca martir: «Ca să nu vorbesc despre mai mulţi, să informeze proorociţă măcar despre Alexandru, care se ţine el însuşi că-i martir şi cu care ea însăşi se complace să petreacă în ospeţe, dar despre care totuşi se spune că mulţi îl cinstesc. Nu-i nevoie să vor-besc eu despre tîlhăriileşi despre nelegiuirile pentru care a fost pedepsit; ar putea-o spune sacristia Bisericii»[165].

7. Care din doi va ierta celuilalt păcatele? Va ierta oare proorocultîlhă-riilemartirului sau martirul lăcomiile proorocului? Căci cu toate că Domnul a

161. Cel mai temeinic studiu despre montanişti l-a scris P. de Labrielle, *La crise montaniste,* Paris 1913. Montaniştii atacau căsătoria, postul, disciplina Bisericii *(Ist. Bis. Univ.* p. 139-141). Tertulian a reprezentat (într-un timp) o atitudine montanistă moderată.

162. Informaţii despre ambele localităţi, la Hamack, *o.c.* II, 738; 771.

163. Aici e citată *Didahia celor doisprezece apostoli,* XI («P.S.B.» 1, p. 30).

164. Prima atestare a acestor scrieri neo-testamentare.

165. 'O Tua&oSopot; era partea posterioară a templului unde se ţinea vistieria şi arhiva lui. [837]

spus «să nu aveți nici aur, nici argint, nici două haine»"'6, totuşiaceşti oameni au păcătuit tocmai prin aceea că şi-au însuşitlucruri oprite. Căci după cum vom dovedi, aşanumițiivoştri «prooroci» şi «martiri» au cerut ultimul gologan nu numai de la cei bogați, ci tocmai de la cei săraci, de la orfani şi de la văduve.

8. Şi dacă n-ar avea nimic pe conştiință, atunci să vină înaintea noastră şi să aducă mărturii amănunțite despre cele amintite, pentru ca în caz că sîntînvinuiți, cel puțin pentru viitor să înceteze de a mai săvîrşi astfel de fapte. Ca să se probeze măcar roadele proorociei, căci «după roade se cunoaşte pomul»[838839].

9. Pentru ca cei ce doresc să poată cunoaşte istoria lui Alexandru, iată o spun eu: El a fost judecat de proconsulul EmiliusFrontinus[840] din Efes, dar nu pentru credință, ci pentru tîlhăriile pe care le-a săvîrşit de repetate ori. Pe baza minciunii că ar fi fost osîndit pentru numele Domnului, a înşelat pe credincioşii de acolo primindu-şi astfel răscumpărarea. Cu toate acestea comunitatea creştinilor din locul de unde se trăgea n-a vrut să-l primescă, pentru motivul că fusese hoț ordinar[841]. Cine vrea amănunte mai multe să caute în arhivele publice din provincia Asiei.

10. Nici «proorocul» cu care conviețuieşte deja de mai mulți ani nu vrea să-l cunoască! Prin faptul că l-am demascat, noi am dat pe fațăşi calitatea proorociilor lui. Şi astfel de fapte le putem dovedi în legătură cu mulți; dacă au curaj, să vină la probă!

11. în alt loc al aceleiaşi scrieri grăieşte astfel despre proorocii cu care se fălesc: «Dacă nu vor să recunoască faptul că proorocii montanişti au primit daruri, atunci să recunoască măcar acest adevăr: dacă sîntconştienți că au primit, ei nu mai sîntproorocişi le vom aduce o mie de dovezi în acest sens. Căci trebuie probate toate «roadele» unui profet[842]: Spune-mi, are voie un prooroc să intre într-un local de băi publice? Are voie să se ungă cu cremă? îndrăgeşteproorocul podoabele? Joacă un prooroc table şi zaruri? împrumută un prooroc cu dobîndă?[843] Să declare dacă aşa ceva e îngăduit ori nu. în ceea ce mă priveşte, eu voi dovedi că la ei se întîniplă astfel de fapte!»

12. AcelaşiApolloniuistoriseşte în aceeaşi scriere că pe timpul în care compunea el lucrarea aceasta se împlineau exact patruzeci de ani de cînd Montan a început să predice pretinsa lui «proorocie».

13. El mai spune că Zotic, despre care ne-a amintit scriitorul precedent[844], s-a ridicat împotriva Maximillei, care se dădea drept preoteasă în Pepuza, şi că s-a străduit să combată duhul de care se folosea ea, dar aderenții ei l-au împiedicat.

---

838 *Matei,* 10, 9-10.

839 *Matei,* 7, 17; 12, 33.

840 Necunoscut din alte izvoare.

841 llapaP&rrif — apostat. Se va fi lepădat însuşi de Biserică ori în urma hoției să fi fost osîndit? Poate ultima alternativă. Judecata lui se va fi făcut la Efes.

842 *Didahia,* XI, 8-12.

843Se ştiecît de osîndită era în antichitatea creştină cămătăria. I. Seipel, *Die wirtschaftischel.ehre ier Kirchenväter,* Viena 1907.

844 V, XVI, 5.

14. Mai aminteşteApolloniusşi despre unul din martirii de atunci, cu numele Trasea[845]. Tot el ne relatează că, potrivit unei tradiții, Mîntuitorul ar fi poruncit apostolilor să nu se depărteze de Ierusalim vreme de doisprezece ani[846], folosind în această privință mărturii scoase din «Apocalipsa» lui Ioan şi istorisind că la Efes a fost înviat un mort de către Ioan însuşi cu ajutorul unei puteri dumnezeieşti. Mai aminteşteşi alte lucruri prin care combătea foarte temeinic şi deplin erezia despre care am vorbit.

Toate acestea le ştim de la Apollonius.

XIX
Serapion despre erezia frigienilor

1. Scrierile lui Apolinarie care sînt îndreptate împotriva amintitei erezii sînt pomenite de Serapion[847] care, potrivit tradiției, urmase pe vremea aceea după Maximin, ca episcop de Antiohia. El aminteşte despre el într-o epistolă oarecare adresată lui Caricusşi lui Pontius, în care, după ce combate şi el însuşi erezia, adaugă următoarele cuvinte:

2. «Pentru ca să ştițişi aceea că lucrarea acestei organizațiiînşelătoare, numită «noua proorocie», este urgisită de toată fraternitatea cea întru Hristos, care-i răspîndită pe întreaga lume, vă trimit şi la scrierile lui Claudiu Apolinariu, fericitul episcop din Ierapolea Asiei»[848].

3. în această scrisoare a lui Serapionsînt trecute şi semnăturile cîtorva episcopi, dintre care unul semnează aşa: «Eu AureliuQuirinus, martir, doresc să fițisănătoşi». Un altul, în felul următor: «Aelius Publius Iulius, episcop din Debeltum, colonie în Tracia[849]. Pe cît e de adevărat că Dumnezeu e în cer, tot aşa de adevărat e că fericitul Sotas[850] din Anhial[851] a vrut să scoată demonul din Priscilla, dar ipocriții nu i-au dat voie».

4. Mai sînt încă în scrierile respective semnături autografe ale unui mare număr de episcopi care au aceeaşi părere ca şi ei. Iată, dar, ce lucruri urîte se petreceau la eretici.

XX
Scrierile lui Irineu către schismaticii din Roma

1. împotriva celor care au tulburat ordinea sănătoasă din Biserica Romei a compus Irineu diferite epistole. Una din ele se întitula: *Către Blastus, despre schismă*[m]. Alta: *Către Florin, în legătură cu monarhia sau conducerea unitară a lumii sau că Dumnezeu nu-i autorul relelor*[im]. Aceasta din urmă părea că

845 Trasea din Eumenia e amintit şi în epistola episcopului Policrate de Efes.
846 Tradiție semnalată şi de Clement Alex. (*Stromate* VI, V, 43).
847 Am mai pomenit de Serapion de Antiohia: IV, XXIV.
848 Despre Claudiu Apolinarie s-a vorbit mai sus: V, XVI, 1.
849 Despre răspîndireacreştinismului în aceste părți, vezi Harnack, *o.c.* II, 790-791.
850 Unii identifică pe Sotas cu Zoticus.
851 Se pare că episcopii Traciei au scris în comun o scrisoare episcopilor din Asia şiFri- gia, cerînd lămuriri.

susținеintr-adevăr această învățăturăşi.întrucît Florin căzuse în rătăcirea lui Valentin, tratatul *Despre odgoadâ,* compus de acelaşi Irineu, ne dă să înțelegem că el a prins în viață chiar prima generație de după apostoli.

2. Acolo, spre sfîrşitul scrierii, am găsit o însemnare foarte importantă, pe care nu ne putem stăpîm să n-o facem cunoscută şi în acest loc. Iată textul ei: «Ducă vei vrea să copiezi această scriere, te conjur pe numele Domnului nostru Iisus Hristos şi a prea măritei a doua veniri a Lui, cînd va veni să judece viii şimorții, să compari apoi ceea ce ai copiat şi să o controlezi după acest model după care te-ai orientat. Să copiezi şi conjurarea şi s-o scrii în copia ta»[852853854].

3. însemnarea lui Irineu a fost şi pentru el de folos, dar ea merită s-o istorisim şi pentru noi pentru ca să avem înaintea ochilor pe acei vechi şi cu adevărat sfințibărbați ca model de grijă plină de cea mai mare conştiinciozitate.

4. în epistola către Florin de care am vorbit adineaori, Irineu se gîndeşte la relațiile lui cu Policarp atunci cînd scrie: «Aceste învățături ale tale, Florine, nu sîntizvorîte - ca să nu folosesc cuvinte grele - dintr-o judecată sănătoasă. Ele nu se împacă cu cele ale Bisericii şi aruncă pe cei care se lasă convinşi de ele în cea mai mare nelegiuire. Nici măcar ereticii, care stau în afara Bisericii, n-au îndrăznit vreodată să afirme aşa ceva. Dar nici preoții mai în vîrstă, care au fost înainte de noi şi care au trăit împreună cu apostolii, n-au putut să-ți transmită asemenea învățături.

5. Te vedeam pe vremea cînd eram copil în Asia inferioară pe lingă Policarp; aveai pe atunci o strălucită poziție la curtea împărătească şi te sileai să ai un bun renume înaintea lui[855]. Căci îmi amintesc mai bine lucrurile de atunci decît cele care s-au întîmplat acum mai de curînd.

---

852 Schisma lui Blastus era în legătură cu data Paştilor.

853 Una din nedumeririle cele mai tulburătoare ale antichitățiicreştine era originea răului, la rezolvarea căreia s-au nevoit gnosticismul, maniheismul şi alte curente religioase. însuşimarcionismul - cu credința lui despre un Dumnezeu bun şi altul rău - aparține tot aici. Cazul lui Florin este tipic.

854 Cînd ne gîndim la stenografii şi tahigrafii folosiți de Origen, vom înțelege rolul acestor multiplicatori în istoria cărțiişi a culturii în general. Formula jurămîntului sau a imprecației (*Apoc*22, 18-19) era o măsură necesară ca să evite falsificarea.

855 Evocînd pe sfîntulPolicarp ca bătrîn într-o vreme cîndsfîntul Irineu şi colegul său Florin vor fi avut cam 17-20 de ani, am putea deduce anul naşteriisfîntului Irineu, în jurul anului 140 sau cel mai devreme 125. Se ştie că între anii 130-136 proconsul al Asiei cu sediul la Efes era pe atunci tocmai T. Aurelius Flavius, viitorul împărat Antonin Piui (P. Grimal*o.c.* II, 555).

(>. Intr-adevăr, cunoştinţele pe care le aduni în tinereţe cresc deodată cu sufletul şirămin unite mereu cu el. De aceea pot spune şi locul unde şedea fericitul Policarp[856857858] atunci cînd vorbea, locurile pe unde intra şiieşea din clasă, felul Iul de viaţă, înfăţişarea lui fizică, felul cum vorbea cu mulţimile, cum istorisea el relaţiile lui cu Ioan[18"'] şi cu celelalte persoane care au văzut pe Domnul, ştirile sale despre minunile şi despre învăţătura Lui; cum Policarp, după ce a primit totul de la martorii oculari ai vieţii Cuvîntului[18<>], pe toate acestea el le punea în legătură cu Scripturile.

7. Lucrurile acestea, prin mila lui Dumnezeu, care a venit peste noi, eu le-am ascultat cu grijă şi le-am însemnat nu pe hîrtie, ci în inima mea şi le rumeg conştiincios cu ajutorul lui Dumnezeu. Dinaintea lui Dumnezeu pot mărturisi că dacă acel venerabil şi apostolic bărbat ar fi auzit asemenea rătăciri (ca ale tale), ar fi strigat şişi-ar fi astupat urechile şi ar fi exclamat după cum îi era obiceiul: «O, Bunule Doamne, pentru ce vremuri m-ai păstrat, ca să ajung să trăiesc aşa ceva!» Şi dacă ar fi auzit aşa ceva ar fi sărit îndată, grăbin- du-se, de la locul unde şedea. Aceste adevăruri sînt confirmate prin epistolele pe care Policarp le-a adresat fie comunităţilor învecinate[859] care căutau să-l întărească, fie unor fraţideosebiţi, pe care el însuşi îi mîngîiaşi-i încuraja».

Atîta despre Irineu[860].

XXI
Cum a fost martirizat Apolloniu în Roma

1. în acelaşi timp, pe vremea împăratului Commodviaţacreştină decurgea în linişteşi din darul lui Dumnezeu pacea pusese stăpînire peste Bisericile din întreaga lume[861]. Pe atunci în sînul tuturor popoarelor cuvîntul cel mîntui- tor îndruma suflet după suflet să se închine în mod cuviincios lui Dumnezeu cel peste toate, încîtpînăşi dintre romanii cei mai vestiţi după avere şi după neam au început să păşească împreună cu toată casa şi cu întreagă familia lor pe drumul mîntuirii.

2. Desigur că un lucru ca acesta nu putea fi pe placul diavolului, care din fire urăşte binele şi-l pizmuieşte, de aceea s-a pregătit iarăşi de luptă născocind

---

856 în unele manuscrise se introduce aici atributul «6 5i5doKaAoq» (= învăţătorul).
857 Desigur că trebuie să înţelegem că e vorba de Ioan Evanghelistul.
858 *Ioan,* 1, l-2.
859 Nu ni s-a păstrat de la el decît o singură epistolă, cea către filipeni.
860 Această epistolă (către Florin) s-a păstrat şi în traducere armeană. Din păcate, singur Eusebiu ne-a păstrat din toate epistolele sfîntuluiîrineu, măcar fragmente.
861 Cu excepţia primilor ani domnia lui Commodus (180-31 dec. 192) a fost liniştită pentru creştini, deşi au existat destule terori şi comploturi. Eusebiu îl laudă. De altfel şi Tertulian afirmă *[Apoi.* XXXVIII) că creştinismul a făcut pe atunci progrese în toate straturile societăţii.

împotriva noastră tot felul de curse. Aşa, de pildă, în oraşul Roma el a purtat pe la tribunale peApollonius[862], unul din credincioşii cei mai cunoscuţi pentru educaţiaşiînţelepciunea lui, şi anume prin aceea că el a îndemnat pe un om care i se arătase unealtă plecată, să devină acuzatorul acestui creştin.

3. Dar acest ticălos nu şi-a ales timpul cel mai potrivit decretului împărătesc. Cine înainta denunţuri (neîntemeiate, *n.tr.)* împotriva creştinilor putea fi pedepsit cu moartea[863], aşaîncît din ordinul judecătorului Perennius[864] s-a hotărît pe loc să i se frîngă fluierele picioarelor.

4. Cîtpriveşte pe preaiubitul de Dumnezeu martir, deşi în urma îndelungatului şi stăruitorului îndemn al judecătorului de a se apăra în faţa plenului senatului, în urma cărui fapt Apollonius a şi prezentat un temeinic cuvînt de apărare în favoarea credinţei pe care o mărturisea, totuşi prin hotărîrea senanatului i s-a tăiat capul întrucît, potrivit unei vechi legi romane, creştinul care a ajuns o dată în faţainstanţei de judecată[865]şi care nu-şi părăsea credinţa nu putea fi iertat.

5. Cuvîntulţinut de el în faţajudecătorului, răspunsurile lui la întrebările puse de Perenniusşi întreaga lui cuvîntare în faţa senatului le va putea avea la îndemînă oricine va vrea să le cunoască mai bine după colecţia vechilor acte martirice pe care o întocmesc eu.

XXII

Episcopii mai cunoscuţi din perioada aceasta

în cel de al zecelea an de domnie a lui Commodus, la conducerea scaunului episcopal din Roma a urcat Victor, care avusese ca înaintaş vreme de treisprezece ani pe Eleuteriu. în acelaşi an a preluat şiDemetriu scaunul comunităţii din Alexandria, după ce înaintea lui păstorise Iulian tot acolo zece ani împliniţi. Tot pe vremea aceea trăia şiSerapion cel amintit mai înainte[866]şi care era al optulea episcop de Antiohia, începînd de la apostoli. Treburile Bisericii din Cezareea Palestinei le conducea Teofil, iar frînele Bisericii din Ierusalim, după cum am spus-o mai înainte[867], le avea încă în mînă Narcis. Biserica din Corintul Greciei o conducea pe atunci Bacchylos[868], iar pe cea din Efes, Policrate. în afară de aceştia mai trăiau pe atunci, bine înţeles, nenu-

862 Textul martiriului lui (Knopf-Kriiger, *o.c.* p. 30-35; în româneşte tradus de T.M. Popescu în «Studii teologice» 1932, pag. 83-90, iar mai nou de I. Rămureanu în *Actele martirice,*colecţia «P.S.B.» 11, pag. 89-103) a fost descoperit abia la finele sec. XIX.

863 Din păcate rescriptul lui Adrian nu ni s-a păstrat decît în traducere grecească, iar scrisoarea lui Marc Aureliu despre miracolul cu «Legiofulminatrix» (= care a adus ploaia) e apocrifă. Piesele totuşişi-au avut valabilitate (Tertulian, *Apoi,* V, 6).

864 Pereniu fusese prefect al pretoriului (guvernatorul Romei) între anii 183-186.

865 E vorba de jurisprudenţa stabilită de Traian: «si deferantur et arguantur, puniendi sunt». Pliniu, *o.c.* p. 345.

866 V, XI, 1.

867 V, XIX.

868 Aici mai jos: V, XXIII, 4.

mărațialțibărbațidistinşi. Cei a căror dreaptă credință a ajuns în scris pînă la noi sînt cei ale căror nume le-am amintit înainte[869].

XXIII
Despre controversa pascală purtată atunci

1. Pe atunci s-a iscat şi o controversă destul de însemnată. Căci în vreme ce comunitățile din întreaga Asiesocoteau că, pe temeiul unei foarte vechi tradiții, ar trebui socotită ziua cea de a 14-a a lunii pentru serbarea PaştilorMîntuitorului - căci în ea se poruncise iudeilor să serbeze ca zi de Paşti jertfirea mielului, care să aibă loc neapărat numai în această zi cînd se termină şi postul, indiferent în ce zi a săptămînii ar cădea eă -, în acelaşi timp, Bisericile din întreg restul lumii nu obişnuiau să țină seama de aceleaşirînduieli, ci după tradiția apostolică ținşi acum obiceiul valabil şi azi, ca Paştile să nu se serbeze în nici o altă zi, ci numai în cea în care a înviat Mîntuitorul, socotindu-se că nu-i îngăduit să sfîrşeşti postul în altă zi decît în ziua învierii Mîntuitorului nostru.

2. în acest înțeles s-au ținut sinoade şi adunări şitoți deopotrivă au declarat în scris ca regulă bisericească pentru creştinii de pretutindeni să nu serbeze Paştile în altă zi decît în cea de Duminică[870], argumentînd că taina învierii din morți a Mîntuitorului nu s-ar putea serba nicicum în altă zi decîtDuminica şi că numai în această zi am putea sfîrşi postul Paştilor.

3. Ni s-a păstrat pînă azi hotărîrea scrisă a episcopilor adunați atunci în Palestina şi pe care i-a prezidat atunci Teofil,episcopulcomunității din Cezareea, şi Narcis, episcopul celei din Ierusalim. Tot astfel mai avem încă o hotărîre scrisă, în aceeaşi problemă, de la episcopii întruniți la Roma, din care vedem că Victor era atunci episcopul Romei; apoi alta, de la episcopii din Pont prezidați pe atunci de Palma, care se vede că era cel mai în vîrstă dintre toți[871]; alta din Galia, unde era episcop Irineu,

4. precum şi a episcopilor din Osroene[872]şi din oraşele acelei țări, iar în chip deosebit o scrisoare de la Bachyllos, episcopul Bisericii din Corint, precum şi numeroase scrieri ale altor episcopi; toți mărturisesc una şiaceeaşi părere şihotărîre, stabilind aceeaşi dată şihotărîrea lor unanimă.

XXIV
Contradicțiile din Bisericile din Asia

1. în fruntea episcopilor din Asia, care afirmau că trebuie păstrate obiceiurile rămase din vechime, se află Policrate[873]. în epistola pe care a adresat-o

869 Acesta era şi scopul *Istoriei:* să noteze mai ales episcopii care ne-au lăsat şi scrieri.

870 Felul în care s-a desfăşurat controversa pascală între Bisericile din Răsărit şi cele din Apus a marcat una din cele mai impresionante dovezi de unitate în sînulcreştinătății.

871 S-a vorbit mai sus (IV, XXIII, 8), despre epistola trimisă de bătrânii episcop Palma din Amastris către Dionisie, episcopul Corintului.

872 Harnack, *o.c.* II, 678-683.

873 Episcop de Efes. *

lui Victor şi Bisericii din Roma Policrate precizează tradiția care a ajuns pînă la el în următoarele cuvinte:

2. «Noi ținem neschimbată ziua (Paştilor, *n.tr):* nici nu adăugăm ceva la ea, nici nu scădem ceva din ea. Căci şi în Asia odihnesc mari luceferi, care vor învia odată, la a doua venire a Domnului şi care va veni cu mărire şi va cerceta pe sfinți, între care pe Filip, unul din cei 12 apostoli, care a adormit în Ierapole, împreună cu cele două fiice ale sale înaintate în vîrstăşi rămase în starea feciorelnică, în vreme ce o altă fiică ce a trăit în Duhul Sfîntîşi doarme somnul în Efes[874],

3. acolo unde a intrat în odihna cea de veci şi Ioan cel care s-a odihnit pe pieptul Mîntuitorului[875], cel care a fost preot, martor al credinţeişi dascăl.

4. Apoi pe episcopul şi martirul Policarp din Smirna, ca şi pe episcopul şi martirul Trasea din Eumeneea[876], adormiți cu toții în Efes.

5. Să mai amintim şi de episcopul şi martirul Sagaris, care a adormit în Laodiceea[877]şi pe fericitul Papiriusşi chiar pe Meliton eunucul, care tot timpul petrecea întru Duhul Sfîntşi acum odihneşte în Sardes[878], aşteptînd a doua venire din cer, în care va învia şi el din morți.

6. Toțiaceştia au serbat data Paştilor potrivit Evangheliei, în cea de a patrusprezecea zi a lunii, fără să facă vreo abatere, ci urmînd regula credinței. Şi eu, care sînt cel mai mic între toți, mă țin de tradiția celor înrudiți cu mine, din care unii au fost şiînaintaşii mei (pe acest scaun, *n.tr).*Şapte dintre aceste rude au fost episcopi, eu sînt al optulea. Şi tot timpul aceste rudenii ale mele au ținut ziua în care poporul se ferea să mănîncepaştile cu pîine dospită.

7. Iată, fraților, eu, care număr de la Dumnezeu şasezecişi cinci de ani şi care am stat în legătură cu frații din toată lumea, după ce am parcurs întreaga Sfîntă Scriptură, nu mă las înfricoşat de amenințările nimănui[879] căci au fost mai mari decît mine cei care au zis: «trebuie să ascultăm pe Dumnezeu mai mult decît pe oameni.»[208]

8. La cele de pînă aici Policrate mai adaugă în legătură cu episcopii care erau cu el pe cînd scria şi care cugetau ca şi el cînd zicea: «Aş putea spune numele episcopilor care sînt cu mine şi pe care, potrivit dorinței voastre, i-am convocat. Numele lor, dacă le-aş transcrie pe toate, ar fi destul de mare. Cu toate că-şi dau seama că sînt un om neînsemnat, totuşi ei mi-au aprobat părerea ştiind că nu în zadar am încărunțit, ci am viețuit mereu în Hristos Iisus».

9. Față de toate acestea episcopul Bisericii Romei, Victor, a căutat să excludă repede din comuniunea unitară a Bisericii toate comunitățile din întreaga

874 In realitate, Filip avusese patru fiice
875 *Ioan,* 13, 33; 21, 20.
876 Mai sus: V, XVIII, 14.
877 LaodiceeaFrigiei, cf. Hamack, *o.c.* II 770
878 Cf. IV, XXVI
879 *Filip.,* 1, 28.

Asie, socotindu-le eterodoxe[209]. în acest sens el a adresat scrisori de condamnare, pretinzînd că toțifrații din comunitățile amintite, fără deosebire, sîntafurisiți.

10. Dar această procedură a episcopului Victor nu a fost pe placul tuturor episcopilor, ci l-au sfătuit dimpotrivă să se gîndească mai curînd la pace, la unire frățească, la dragoste. Ni s-au şi păstrat cîteva din epistolele lor, în care atacă destul de aspru pe Victor.

11. Printre aceştia se găsea şi Irineu, care scria în numele celorlalțifrați pe care-i conducea în Galia: în primul rînd el precizează că numai în ziua de Duminică se poate prăznui Taina învierii Domnului; în al doilea rînd, el îndeamnă pe Victor într-un mod cuviincios să nu excludă Biserici creştine întregi numai pe motivul că țintradiția unui obicei străvechi. între multe altele, iată ce cuvinte întrebuințează el:

12. «în fond, nu se discută aici numai despre o anumită zi, ci şi despre felul în care se ține postul. Unii cred că trebuie postit numai o singură zi, alții două, iar alțiişi mai multe. în schimb, alții socotesc ca durată a postului patruzeci de ceasuri consecutiv, luate din zile şinopți, ca şi cum ar forma o singură zi.

13. Şiaceastă atît de mare variație întinerea postului[210] nu s-a produs în zilele noastre, ci cu multă vreme înainte, pe cînd trăiau înaintaşiinoştri, care probabil că nu le-au fixat cu amănunțime, ci au păstrat acest obicei în mod simplu şi nevinovat, transmițîndu-l generațiilor viitoare. Dar cu toată această varietate, creştinii trăiau în pace, aşa cum trăim şi noi azi în pace, căci deosebirea în felul de a posti dovedeşte o şi mai mare unitate de credință».

14. Iar aici relatează Irineu o istorioară pe care eu o văd potrivită cu cele discutate. Ea sună aşa: «Chiar şipresbiterii care trăiau înainte de Sotirşi care conduceau pe atunci Biserica, pe care tu o conduci acum, şi anume Anicet, Pius, Higin, Telesfor, Sixtus, n-au respectat nici ei această obişnuință[211], dar '

209. 'Aftpocoț... dTtoxcpvciv av exspoSo^oCoaț, poate tocmai această pripeală cu care episcopul Victor a rupt pentru prima dată unitatea dintre Biserici, a amărît cel mai mult conştiințelecelorlalți, cum va sublinia atît de frumos sfîntulIrineu.

210. «Pe vremea sfîntului Irineu postul Paştilor era foarte scurt: unii țineau numai o zi, alții două, alții mai multe, iar unii rămîneau 40 de ceasuri nemîncați» (L. Duchesne, *Origines du culte chretien* ed. 2, Paris 1898, p. 230).

211. A quartodecimanilor.

nici n-au silit pe contemporanii lor s-o ținănumaidecît. însă cu toate că nu toți respectau la fel aceleaşi obiceiuri, totuşi nimic nu-i oprea să fie în pace cu cei proveniți din comunități, în care tradițiile erau altele. Pentru cei care nu aveau acest obicei (al quartodecimanilor), tocmai aplicarea lui trebuia să trezească în conştiința lor contradicția.

15. Or, din pricina unor astfel de deosebiri niciodată n-a fost excomunicat cineva, ci se obişnuia ca presbiterii dinainte de tine, cu toate că nu țineau aceste tradiții (ale quartodecimanilor), să trimită Euharistia comunităților care respectau acele tradiții».

16. «Fericitul Policarp făcuse un popas la Roma pe vremea episcopului Anicet[880]şi, cu toate că între ei s-au iscat multe deosebiri fără însemnătate, totuşi îndată au făcut pace, iar în problema datei cînd trebuie serbate Paştile nu s-au certat între ei. într-adevăr, Anicet nu putea convinge pe Policarp să nu respecte ceea ce observaseră împreună cu Ioan, ucenicul Domnului nostru, şi cu ceilalţi apostoli cu care au convieţuitşi cu care ţinuseră praznicele într-o anumită tradiţie; dar nici Policarp nu l-a înduplecat pe Anicet să ţinărînduiala lui, căci era convins şi el că trebuie să respecte tradiţiilepresbiterilor de dinaintea lui.

17. Aşastînd lucrurile, cei doi au rămas mai departe în comuniune, iar Anicet a îngăduit lui Policarp, desigur din respect pentru el, să poată celebra Euharistia şi astfel s-au putut despărţi în pace, de unde reiese că în toată Biserica atît cei care ţineau, cîtşi cei care nu ţineau cea de a 14-a zi trăiau în pace unii cu alţii»[881].

18. Astfel de cuvinte şi de îndemnuri trimitea Irineu tocmai ca să mijlocească împăcarea între Biserici (chiar numele lui înseamnă «făcător de pace»)[882], lucru pe care-l săvîrşeaşi prin toate celelalte fapte ale lui. Căci prin scris el n-a stat în legătură numai cu Victor, ci şi cu foarte mulţialţiîntîistătă- tori ai Bisericii, tratând şi cu ei probleme asemănătoare.

XXV
Cum s-au împăcat toţi în controversa pascală

Episcopii din Palestina, pe care i-am amintit mai înainte[883], şi anume Narcis şi Teofil precum şiCasius, episcopul Bisericii din Tyr, şiClarus, episcopul celei din Ptolemaida, dimpreună cu cei care se strînseră în sinod, au dat explicaţii foarte amănunţite despre tradiţia ajunsă pînă la ei prin succesiunea apostolilor în legătură cu serbarea Paştilor, iar la sfîrşit încheie cu următoarele cuvinte: «Străduiţi-vă să trimiteţi copii după scrisoarea noastră în toate comunităţile pentru ca să nu purtăm noi vina faţă de cei care pot cădea uşor în rătăcire. Noi vă declarăm că şi cei din Alexandria prăznuiesc Paştile în aceeaşi zi cu noi, căci într-adevăr şi ei primesc scrisori de la noi şi noi de la ei, pentru ca să prăznuim la fel şi deodată această sfîntă zi»[884][885].

---

880 Această călătorie a avut loc prin 154-155.

881 Nu ni s-au păstrat ştiri dacă episcopul Romei şi-a retras excomunicarea, dar creştinătatea aproape uitase de acum aceste deosebiri, incit cu ocazia sinodului I ecumenic din anul 325 erau toţi unitari.

882 EiprivoTioiuţ, făcător de pace *(Matei,* 5, 9).

883 V, XXIII, 3.

884 Bisericile Palestinei şi Egiptului au trăit în mare prietenie, în afară de tulburarea care a avut loc pe vremea lui Origen (cum vom vedea îndată). O formă de păstrare a acestei unităţi e şi schimbul de epistole pascale, care devin obicei încă din sec. III, iar după Niceea obiceiul se oficializează.

885 Descoperită abia în 1907 într-o traducere armeană. E un rezumat al operei mai mari *Adversushaereses.*

XXVI
Cîte din frumoasele lucrări ale lui Irineu ni s-au păstrat

Dar în afară de scrierile amintite ale lui Irineu şi de epistolele lui mai avem de la el şi o carte foarte concisă şi de mare folos, *împotriva pâinilor,* subintitulată *Despre ştiinţă,* apoi alta, dedicată unui frate cu numele de Marcian, *Pentru dovedireapropovăduirii apostolice?[11]* precum şi o cărticică de *Conversaţii diferite,* în care aminteşte despre «Epistola către Evrei», precum şi despre «înţelepciunea zisă a lui Solomon», cuprinzînd pasaje citate atîtdintr-una,cîtşi din cealaltă. Atîteasînt scrierile despre care avem cunoştinţă că au aparţinut lui Irineu.

Commodşi-a încheiat domnia după 13 ani. După el a domnit nici chiar 6 luni încheiate Pertinax, rămînînd în continuare împăratul Sever[886].

XXVII
Opere ale altor sccriitori care au strălucit pe atunci

De la vechii scriitori bisericeşti ai timpului de atunci ni s-au mai păstrat pînă azi numeroase monumente care vorbesc de vrednicia şirîvna lor pentru credinţă. Dintre cele care ne-au căzut în mîini amintim de pildă cărţile lui Heraclit *Despre Apostol,* apoi cele ale lui Maxim, privind diferite probleme ridicate de eretici, de pildă *De unde vine răul*şi*Că materia e creată,* apoi alte cărţi ale lui Candid, *Despre Exaimeron,* ale lui Apion, despre aceeaşi problemă, la fel cele ale lui Sextus, *Despre înviere,* precum şi un alt tratat similar al lui Ara- bianus , în fine multe lucrări ale foarte multora[887], despre care nu putem arăta nici data compunerii lor, dar nici să dăm vreun amănunt istoric, pentru că nu li s-a păstrat nici o urmă. Foarte numeroşisîntşi cei cărora nu le cunoaştem nici numele, nici operele lor ajunse pînă la noi, toţi autori ortodocşişibisericeşti, cum arată interpretarea ce o dau Scripturii, dar pentru noi rămase necunoscute, neavînd indicat nici autorul.

XXVIII
Cine a răspînditîntîi erezia lui Artimon[888]; viaţa lor şi cum au falsificat Scriptura

1. Unul din aceştibărbaţi a compus împotriva ereziei lui Artimon, pe care a încercat s-o reînnoiască în vremea noastră Paul din Samosata, o scriere, în care se păstrează o istorioară utilă temei noastre.

---

886 Pertinax nu a domnit şase luni, ci abia 87 de zile (1 ianuarie - 27 martie), fiind omorît în 2 iunie anul 193. Stăpînul zilei e Septimiu Sever, 193-211.

887 MupîuvâĂĂoiv (“ o mulţime, ale altora), expresie care nu spune nimic pentru un savant ca Eusebiu. Simple titluri.

888 S-a încercat o identificare a ereticului Artimon cu Ipolit, ceea ce e o greşeală. Din text se deduce că Artimon a trăit pe la anii 300 («în vremurile noastre», cum zice Eusebiu).

2. In ea se dovedeşte că respectiva erezie, care învață că Mîntuitorul ar fi fost un simplu om, s-a formulat abia de curînd, cîtă vreme autorii ei ar vrea să-i dea o vechime venerabilă. După ce a adus spre combaterea mincinoasei lui nelegiuiri diferite alte ştiri, el istoriseşte astfel:

3. «Intr-adevăr, ei spun că toți cei vechi şi chiar şi apostolii au primit prin tradițieşi au învățat ceea ce spun acum, şi anume, că adevărul propovăduirii a fost păstrat întreg pînă pe vremea episcopului Victor - care era al treisprezecelea episcop al Romei începînd de la Petru - dar că, începînd de la urmaşul său Zefirin, adevărul a fost falsificat.

4. Poate că această afirmație am mai putea-o crede dacă înseşi Scripturile sfinte n-ar fi fost cele care ar contrazice-o.

Pe de altă parte, există scrieri de la anumițifrați, mai vechi decît epoca lui Victor, scrieri pe care aceştia le-au compus în favoarea adevărului şi împotriva păgînilorşi a ereziilor din timpul lor, adică din timpul lui Iustin, Miltiade, Tațian, Clementşi a altora mulți; în toate aceste scrieri Hristbs e prezentat ca fiind Dumnezeu.

5. Cît despre cărțile lui Irineu, ale lui Melitonşi ale altora, cine nu le ştie? Toțiaceştiaînvață că Hristos este şi Dumnezeu şi om. Şi cine nu ştie de atîția psalmi şicîntări scrise de frați întru credință, începînd din primele veacuri şi care cîntă pe Cuvîntul lui Dumnezeu, pe Hristos, pe care-L prezintă ca Dumnezeu?[889]

6. Intrucît, dar, de atîția ani se propovăduieşte cugetarea bisericească, mai putem oare admite că cei care au trăit înainte de (episcopul) Victor să fi propovăduit aşa cum susțin ei (adică erezii)? De unde atîtaneruşinare să atribui în chip mincinos astfel de învățături lui Victor, după ce ştim precis că Victor este cel care a îndepărtat din comuniune pe Teodot Curelarul, căpetenia şi părintele acestei apostazii tăgăduitoare de Dumnezeu, care a susținut, el cel dinții, că Hristos a fost numai om? Iar dacă, aşa cum spun, Victor a gînditaşa cum ne-o spune blasfemia lor, atunci cum ar fi îndepărtat pe Teodotcare scornise el însuşi această erezie?»

7. Acestea cu privire la păstorirea lui Victor, căruia, după ce a stat zece ani în fruntea Bisericii, i-a urmat Zefirin în cel de al nouălea an de domnie a lui Sever.

Autorul scrierii pe care o cităm adaugă în legătură cu întemeietorul amintitei erezii încă un fapt care a avut loc pe vremea lui Zefirin. Iată ce spune el textual:

8. «Voi aminti cel puțin pentru mulți dintre frați un fapt care a avut loc în vremea noastră şi care, după părerea mea, dacă s-ar fi întîmplatîn Sodoma fără

889 între notele care intră în noțiuneatradițieişi a unității de credință, care formează finii roşu al *Istoriei* lui Eusebiu, e şi apelul la autoritatea doctrinală a scriitorilor bisericeşti, precum şi la imnografia creştina, prin care se dovedeşte că datorită Providenței divine adevărul creştin s-a putut menține nefalsificat.

îndoială că ar fi dat de gînditpînăşi oamenilor din acel oraş[890]. Natalios era un mărturisitor[891] nu din alte vremi, ci din vremea noastră.

9. Acest om fusese dus pe vremuri în rătăcire de către Asclepiodorşi de către un alt bărbat cu numele Teodot, bancher de meserie, care erau, atîtunul, cit şi altul, ucenici ai lui Teodot Curelarul, cel dinţii care pentru această gîndire, mai bine zis din pricina acestei nebunii, fusese îndepărtat, cum am spus, de Victor, episcopul de atunci.

10. Natalios fusese înduplecat de ei să primească, drept răsplată, titlul de «episcop» al acestei erezii, aşa că încasa de la ei cîte 150 de dinari pe lună[892].

11. De cînd se alipise de ei, Natalios primise de la Domnul adeseori preveniri în vis pentru că Dumnezeul nostru cel preamilostiv şi Domnul Iisus Hristos nu îngăduia ca un martor al propriilor Lui patimi să trăiască şi să piară în afară de Biserică.

12. Fiind ademenit de slujba de întîi stătător şi de patima ruşinoasă a cîştigului de bani, el dădea puţinăatenţie unor astfel de preveniri, dar pînă la urmă a fost biciuit şi chinuit o noapte întreagă atît de cumplit de niştesfinţi îngeri, incit îndată ce s-a luminat de ziuă s-a sculat, s-a îmbrăcat în sac, s-a acoperit cu cenuşăşi s-a aruncat îndată, în hohote de plîns, înaintea episcopului Zefirin. Ba mai mult, nu s-a mulţumit numai să cadă la picioarele preoţilor, ci îngenunchiaşi înaintea laicilor, aşa incit înmuind cu lacrimile sale Biserica cea binevoitoare a lui Hristos cel milostiv, cu toate că făcuse multe rugăminţi

890 *Matei,* 11, 23.

891 Al nouălea an de domnie a lui Sever ne duce la anul 202, curînd după publicarea rescriptului sau edictului de interzicere a convertirii la creştinism *(Hist. Aug. Severus* XVII).

892 Deci cam atîta cit să poată trăi normal, nu în lux.

şi a arătat chiar urmele multor vînătăi pe care le primise, totuşi numai cu greu a fost primit din nou la comuniune»[893894].

13. La acestea vom mai adăuga cîteva cuvinte din acelaşi autor în legătură cu aceiaşi eretici. Iată-le:

«Aceşti eretici nu s-au sfiit să falsifice şi textul Sfintei Scripturi, respingînd regula veche a credinței, iar pe de altă parte, au tăgăduit pe Hristos, necăutînd la ceea ce spun Sfintele Scripturi, ci se sileau cu toată rîvna să descopere concluzii logice spre a afla temeiuri de a nu mai crede în Dumnezeu. Dacă cineva îi făcea atenți asupra vreunui cuvînt al Sfintei Scripturi, ei întrebau dacă pasajul respectiv îngăduie să facem un silogism conjunctiv ori disjunctiv.

14. Căci părăsind Sfintele Scripturi ale lui Dumnezeu ei se ocupă mai mult de măsurători geometrice, oameni pămînteni fiind, vorbesc doar de lucruri ale pămîntului fără să se gîndească deloc la cele ce vin de sus. E drept că unii dintre ei studiază cu rîvnă geometria lui Euclid. Aristotel şi Teofrast sîntadmirați la ei, iar pe Galensînt unii care-l chiar adoră ca pe un zeu[22fi].

15. Şi, în general, să nu spun oare de cei care în folosul ereziei lor folosesc pînâ la abuz ştiințelepăgîne, alterînd cu viclenia ateilor credința simplă a Scripturilor dumnezeieşti, că nici măcar nu se apropie de credință? De aici vine faptul că-şi întind mîinile lor cutezătoare asupra Scripturilor Sfinte, pe care spun că «le îndreptează».

16. Oricine va vrea poate afla că atunci cînd vorbesc în felul acesta, eu nu-i calomniez. Căci dacă vrea cineva să strîngă laolaltă şi să le compare, ar băga de seamă că exemplarele Scripturilor folosite de ei se deosebesc între ele. De pildă, exemplarele lui Asclepiade nu consună întru toate cu cele folosite de Teodot.

17. Şi astfel de nepotriviri putem găsi destule, căci ucenicii unuia şi ai altuia copiază cu mare rîvnă, ceea ce, spun ei, a fost «corectat» de fiecare dintre ei, cu alte cuvinte ceea ce a fost falsificat de ei. La rîndul lor, nici exemplarele folosite de Hermofilnu sînt de acord cu cele dinainte. Şi tot aşa stau lucrurile şi cu exemplarele lui Apollinarie. N-ai decît să compari exemplarele copiate înainte cu cele care au fost scrise mai de curîndşi vei vedea cît de numeroase sînt aceste deosebiri. Cît de semeațăe această nelegiuire, e probabil că o ştiuşi ei. Căci fie că nu cred că Scripturile au fost rostite de Duhul Sfînt, şi atunci sîntnecredincioşi; fie că ei se cred mai înțelepțidecît Duhul Sfînt, şi în cazul acesta ce altceva sîntdecîtnişteîndrăciți?Intr-adevăr, ei nu pot tăgădui că aceasta e cutezanța lor atunci cînd exemplarele Scripturii sînt scrise de mîna lor, că nu

---

893 «Aventura» lui Natalios ne convinge că începînd din prima jumătate a sec. III Biserica Romană a iertat şi apostaziile, desigur cu valabilitate numai în eparhia lor (ne gîndim la «edictul lui Calist» al Romei (217-222) şi la schisma lui Ipolit, rigoristul, care susținea că păcatele grele nu pot fi iertate). A se vedea Eus. Popovici, *Ist. Bis. Univ.* voi. I (Bucureşti, 1925, pag. 344). •

894 Şitradiția ortodoxă, în speță cea a Bisericii Române, a zugrăvit în chip umanist pe zidurile exterioare ale bisericilor din Bucovina pe filosofii şiînvățații vechi. (V. Grecu, *Cărți de pictură bis. bizantină,*Cernăuți, 1936).

aşa le-au primit de la cei care i-au catehizat şi că nu pot arăta exemplarele după care şi-au «corectat» copiile lor.

19. Cîțiva dintre ei n-au îndrăznit să falsifice chiar întreaga Scriptură, ci au tăgăduit pur şi simplu numai Legea şi proorocii[895], grăbindu-se, sub pretextul unei învățături fără de lege şi fără de Dumnezeu, spre cea mai adîncăprăpastie a pierzaniei».

Iată ce amarnică istorie ne dau ereticii!

895 Cum făceau marcioniții.

CARTEA A ŞASEA

I

Persecuţia de sub Sever

Cînd a pcirnitşi Sever persecuţia împotriva Bisericilor[896], strălucite au fost pretutindeni mărturiile aduse de luptătorii credinţeişi deosebit de numeroase au fost ele în Alexandria, unde veneau din întreg Egiptul şi din Tebaida, ca pe un mare stadion, atleţii lui Hristos şi unde-şi primeau de la Dumnezeu cununile lor răbdînd curajos diferite chinuri şi diferite feluri de morţi[897]. între ei se afla şi Leonida, tatăl vestitului Origen, căruia i s-a tăiat capul lăsîndu-şi copilul foarte tînăr, dar care totuşi de pe atunci nutrea o dragoste atît de mare pentru cuvîntul cel dumnezeiesc încît găsesc potrivit să-i descriu pe scurt viaţa pentru că faima lui a crescut foarte mult înaintea tuturora.

II

Despre rîvna lui Origen încă din copilărie

1. Cine ar încerca să prezinte în scris toate amănuntele vieţii acestui om ar avea multe de spus, iar dacă ar sta să le istorisească pe toate ar trebui să scrie o carte întreagă. Cu toate acestea, pentru moment, vom expune cea mai mare parte din aceste fapte, atît de pe scurt cît va fi cu putinţă, şipuţinul pe care-l vom spune despre el îl vom lua din epistolele şi din istorisirea celor din jurul lui, care au rămas în viaţăpînă azi.

2. Viaţa lui Origen îmi pare vrednică de ţinut minte aşazicînd chiar de la leagăn. împăratul (Sept.) Sever era acum în al zecelea an de domnie[898]; Laetus guverna Alexandria şi restul Egiptului[899], iar pe de altă parte, după Iulian urcase de curînd Demetrius la conducerea episcopală peste comunităţile acelei ţări[900].

3. Atunci s-a ridicat vijelios flacăra persecuţieişi o mare mulţime (de creştini) au dobîndit cununa muceniciei. Atît de mare era dragostea după marti-

---

896 Potrivit cunoscutei *Historia Augusta, Severus*XVII, decretul dat în a. 201-202 oprea convertirea şi prozelitismul); Fliche-Martin, *Hist. de l'Eglisell* (Paris 1935), p. 113-117.

897 Persecuţia lui S. Sever a bîntuitşi în Africa, dovadă cazul vestitelor martire Perpetua şiKelicitas (cf. *Actele martirice, op. cit.* p. 104-131).

898 Anul 202.

899 Q. Marcius Laetus, ajuns în anul 205 prefect al pretoriului. Se cunosc şi alte rude ale lui in posturi mari.

900 A se vedea mai sus, V, XXII.

riu, care a cuprins sufletul lui Origen, deşi el era încă intr-ovîrstâ fragedă1', încît se jurase să ia in piept orice primejdii, căci dorinţa lui era să sară şi să se arunce direct în luptă.

4. N-a lipsit mult şi era cît pe-aci să-şi piardă viaţa dacă n-ar fi intervenit cereasca şi dumnezeiasca Providenţă spre folosul altora, prin aceea că mama lui aştiut să împiedice înflăcărarea lui.

5. Mai întîi ea l-a asaltat prin cuvinte calde, rugîndu-l să-i fie milă de ea şi să nu uite dragostea ce i-o poartă. Dar cînd a văzut că la vestea arestării şiîntemniţării tatălui el ajunsese şi mai mult stăpînit de dorinţa de a se jertfi ca martir, atunci mamă-sa i-a ascuns îmbrăcămintea şiaşa a fost nevoit să rămînă acasă.

6. Dar întrucît acum nu mai era posibil de a face altceva şiîntrucîtdorinţa lui crescuse cu mult peste vîrsta lui şi nu-l lăsa să rămînăliniştit fără să întreprindă ceva, a trimis tatălui său o scrisoare plină de îndemn la martiraj[901902], în care-l încuraja spunîndu-i următoarele cuvinte: «să nu care-cumva să-ţi schimbi părerea din pricina noastră!». Chiar şi numai aceste cîteva cuvinte pot servi ca cea dintîi probă despre vioiciunea cugetului prea tînăruluiOrigenşi a simţămintelor sale religioase hotărîte.

7. Întrucît încă de copil a fost introdus în scrierile dumnezeieşti, e de la sine înţeles că Origen a pus temelii serioase pentru ştiinţelecreştine. în acest sens el s-a dedicat într-un mod cu totul neobişnuit studiului Sfintelor Scripturi, căci tatăl său nefiind mulţumit cu aceea că fiul său trecea prin ciclul ştiinţelor profane[903], n-a socotit ca ceva întîmplător să-i atragă atenţia asupra Sfintelor Scripturi.

8. De aceea, mai presus de orice , mai mult decît în ştiinţele profane, el l-a îndemnat să se adîncească în ştiinţeleînţelepciunii celei sfinte, pretinzîndu-i să înveţe zilnic pe dinafară şi să recite pasaje întregi din Scriptură[904].

9. Şi lucrul acesta nu-i era deloc neplăcut copilului, care, dimpotrivă, muncea cu o rîvnă peste măsură, în aşa fel încît nu se mulţumea numai să cunoască simplu şi superficial înţelesul Sfintelor Scripturi, ci căuta, încă de pe atunci, ceva mai mult, vrînd să descopere vederi mai adînci, punînd în încurcătură şi pe tatăl său atunci cînd îl întreba mereu ce anume se ascunde în dosul Scripturii celei inspirate de Dumnezeu[905].

10. De formă îl certa şi îl îndemna să nu caute nimic din ceea ce la vîrsta

---

901 Va fi avut atunci cam 17 ani.

902 Cum va face-o mai tîrziu, în altă persecuţie (a lui Maximin Tracul, în a. 235 cînd va scrie *Exortaţie la martiriu) cf.* «P.S.B.» 8, 345-395.

8 Ibidem.

904 Scrierile lui Platon vor fi citate numai într-o singură lucrare a lui *(C. Ceh.)* de peste 500 de ori.

905 Pe larg, la H. de Lubac, Histoire et esprit. L'Intelligence de l'Ecriture d'apres Origine, Paris, 1950.

lui nu putea pricepe şi ceea ce trecea dincolo de înțelesul evident al cuvinte [226]

lor; în sinea lui, îns&, el era plin de bucurie, aducînd cele mai adîncimulțumiri lui Dumnezeu, izvorul tuturor bunurilor, că l-a învrednicit să fie tată al unui astfel de copil.

11. Se spune că adeseori se apropia de copil pe cînd dormea şi-i descoperea cu respect pieptul ca şi cum un duh ar fi sălăşluit într-însul şi-l săruta, socotindu-se fericit că are un astfel de copil[906]. Acestea şi altele asemănătoare se istorisesc despre tinerețea lui Origen.

12. După ce însă tatăl său şi-a sfîrşitviața ca martir, Origen a rămas singur împreună cu mamă-sa şi cu cei şaptefrați mai tineri, într-o vreme cînd el nu avea mai mult de şaptesprezece ani.

13. Întrucît averea tatălui fusese confiscată de vistiernicii împărăției, el a fost nevoit să sufere împreună cu ai săi de cele necesare vieții. Dar Dumnezeu i-a făcut parte de purtarea Lui de grijă prin aceea că a găsit înțelegereşisprijin la o femeie, foarte bogată şi de neam foarte ales, dar care mai purta de grijă şi unui vestit conducător al ereticilor din Alexandria şi care se trăgea din Antiohia. Pe acesta-l luase numita femeie ca pe un fiu adoptiv şi-i purta de grijă în chip deosebit.

14. Cu toate că Origen era nevoit acum să trăiască laolaltă cu acest om, a dat încă de pe atunci dovezi strălucite despre dreapta lui credință, căci în timp ce pe lîngă Pavel - aşa se numea omul - se aduna o mulțime foarte mare de oameni nu numai dintre eretici, ci şi dintre ai noştri, din pricina adîncii lui învățături, totuşiOrigen nu s-a învoit niciodată să se roage împreună cu el, ci păstra încă din tinerețe regula de credință a Bisericii, pe cînd pentru învățăturile eretice simțea - cum zice el însuşi undeva în scrierile sale - un fel de dezgust.

15. Întrucît în ştiințeleelineşti fusese introdus de însuşi tatăl său şi după moartea acestuia rîvna lui pentru învățătură a devenit şi mai sporită, Origen a ajuns cu vremea să stăpînească în mare măsură foarte multe cunoştințe de cultură generală, mai ales după încetarea din viață a tatălui său, ceea ce pentru vîrsta lui era cu totul deosebit[907].

III
încă de tînâr, Origenpropovâduieştecuvîntul Domnului

I. Pe cîndOrigen era ocupat cu învățămîntul, au venit la el, după cum istoriseşte undeva acest lucru el însuşi, cîțiva dintre păgîni să asculte cuvîntul Domnului. Căci întrucîttoți fugiseră de frica persecuției, nu mai rămăsese în Alexandria[908] altcineva care să propovăduiască învățăturacreştină.

---

906 Fundamentală pentru această epocă din viața lui Origen este monografia lui R. Cadiou, *La jeunessed'Origene,* Paris, 1926.

907 E vorba de cele două cicluri ale învățămîntului antic: trivium (gramatica, dialectica, retorica) şi quadrivium (aritmetica, geometria, astronomia şi muzica), din cunoştințele cărora preda şcolarilor ca să se întrețină. I. Marrou, *Histoire de l'education dans l'antiquite,* Paris, 1948.

908 Fuga în persecuție era îngăduită *(Matei,* 10, 23).

2. Cel dintîi dintre ei era, cum ne-o spune însuşi, Plutarh, care, după ce a vieţuitcreştineşte, s-a învrednicit de martirajul creştin[909]. Al doilea a fost Heracla, fratele lui Plutarh[910], care a dus o pilduitoare viaţă de filosof şi de ascet, ajungînd, după Demetriu, să se învrednicească de scaunul episcopal al Alexandriei.

3. Origen abia avea optsprezece ani cînd a fost pus în fruntea şcolii catehetice[911]. Aici a dobîndit mari succese în timpul persecuţiilor de sub Aquila, guvernatorul Alexandriei, cîştigîndu-şi un nume foarte vestit printre toţicreştinii, datorită dragostei şirîvnei pe care le arăta faţă de toţi martirii cunoscuţişi mai puţincunoscuţi.

4. Intr-adevăr, el le venea într-ajutor nu numai cînd se aflau în temniţe sau cînd erau anchetaţi, pînă să ajungă la sentinţa din urmă, ci şi după pronunţarea ei, pînăcînd martirii erau conduşi la moarte, dînd dovadă de cea mai mare îndrăzneală şiexpunîndu-se astfel la tot felul de primejdii. Cînd căuta aht de curajos pe martiri şi cu ahta îndrăzneală îi săruta şi-i îmbrăţişa, s-a întîmplat adeseori că gloatele păgîne care-l înconjurau se înfuriau şi stăteau gata să-l ucidă cu pietre dacă n-ar fi simţit de fiecare dată dreapta protectoare a lui Dumnezeu, care-l scăpa de fiecare dată în chip minunat.

5. Acelaşi har dumnezeiesc şi ceresc l-a ocrotit de altfel de nenumărate ori (nici nu putem spune de cîte ori) cînd din pricina marii lui rîvne pentru învăţătura lui Hristos şi a curâjului, s-a expus la tot felul de încercări. Şiatît de crîncenă era lupta dusă împotriva lui de către cei necredincioşi, încît se strîngeau în grup şi-i înconjurau cu soldaţi casa în care locuia, din pricina mulţimii celor pe care-i învăţa adevărurile credinţei.

6. Şi astfel în fiecare zi prigoana împotriva lui s-a înteţit aht de mult, încît nicăieri în oraş nu mai putea fi adăposht, fiind căutat din casă în casă şi urmărit peste tot locul, desigur din pricina mulţimii celor pe care îi adusese la credinţacreştină, dar în primul rînd pentru că viaţa lui morală dădea roadele celei mai curate filosofii[912].

7. Sau după cum zicea el: «aşa să-ţi fie cuvîntul după cum ţi-e viaţa»[913], iar viaţa sau purtarea erau pentru el doar o altă faţă a învăţăturii lui. Mai ales pe această cale, prin puterea lui Dumnezeu, a reuşit el să determine pe mulţi să-l urmeze.

909Aici mai jos, VI, IV, 1.

910 Heracla va lua locul lui Origen la conducerea şcolii catehetice, iar după aceea va ajunge episcop - în Alexandria.

911 E prima şcoală catehetică creştină instituită formal. Deşidepăşită, a se vedea I.N. Lun- gulescu, *Şcoala alexandrină în lumina operelor lui Panten, Clement şiOrigen,* R. Vîlcea, 1930.

912 La Eusebiu, demn urmaşşi admirator al lui Origen, cuvîntul «piAooocpia are mai ales sens ascetic-moral, un stil de vieţuire care te înalţă spre viaţaveşnică mai ales prin martiraj. A se vedea indicele de cuvinte greceşti ale lui G. Bardy, *Eusebe de Ces.,Histoireeccl. IV,* Paris 1960.

913Vezi şi Seneca, *Epist.* 114, 1.

8. CîndOrigen a văzut că numărul ucenicilor care se strîngea în jurul lui era tot mai mare, ca unul care fusese încredințat de episcopul Demetriu, conducătorul Bisericii, numai cu munca de catehizare, Origenşi-a dat seama că nu-i potrivit să rămînă legat numai de învățămîntulştiințelor profane, de aceea l-a părăsit pe acesta, socotindu-l nefolositor şi chiar potrivnic ştiinței celei dumnezeieşti.

9. Aşaîncît printr-o dreaptă cugetare, ca să nu mai fie avizat la ajutorul altora, şi-a vîndut toate scrierile vechilor scriitori profani[914] cu care se îndeletnicise cu multă sîrguințăpînă atunci, mulțumindu-se să primescă de la cel care le-a cumpărat doar cîte trei oboli pe zi[915]. Şi astfel timp de mulți ani a viețuit ca un «filosof» stînd departe de orice pofte alimentare ale unui trai îmbelşugat[916]. Ziua întreagă ducea viață de aspră asceză, iar partea cea mai mare din noapte o închina studierii Sfintelor Scripturi, ducîndviața cea mai filosofică cu putință, pe de o parte prin deprinderea posturilor, iar pe de altă parte prin scurtarea timpului de somn, nefolosindu-se din capul locului nici de pat şi nici de pernă, ci dormind numai pe pămîntul gol.

10. Era de părere că creştinul trebuie să respecte tocmai acele cuvinte ale Mîntuitorului care spun că nu ne este îngăduit să avem două haine şi nici încălțăminte[917]şi că nici nu se cade să ne arătăm îngrijorați în legătură cu ziua de mîine[918].

11. Mai mult, cu o rîvnăneîntîlnită la vîrsta lui, Origen continua să trăiască în frig şi în golătate[919], certînd foarte aspru pe cei din jurul său atunci cîndaceştia îl rugau să se folosească şi el de ceva din bunurile lor din pricina chinurilor pe care le vedeau cum le îndură de dragul învățăturilor celor sfinte, dar el nici nu voia să audă de aşa ceva.

12. Se spune chiar că vreme de mai mulți ani a umblat numai desculț, fără să fi luat ceva în picioare, apoi că foarte mulți ani de-a rîndul a fost departe de a fi folosit vin sau alte mîncăruri necesare traiului, încît la un moment dat a ajuns în primejdie de boală[920], periclitîndu-şi foarte greu stomacul.

13. Celor care priveau la felul lui de viață el le dădea un astfel de exemplu de trai înduhovnicit, încît pe bună dreptate a îndemnat pe mulți din ucenicii săi să-i urmeze pilda, ba chiar dintre păgîniinecredincioşi, dintre bărbațiiînvățați, dintre filosofi şi încă nu dintre primii veniți. Şi au fost şi din aceia care după ce au primit de la el în adîncul sufletului credința în cuvîntul

---

914 Fiind prea mare numărul şcolarilor, Origen a încredințat altcuiva învățămîntul general **si** profan, trecînd la cel creştin propriu-zis. Va reveni mai tîrziu, dar numai pentru grupe de studenți mai avansați, predînd de astădată filosofia pentru adulți.

915 Biblioteca pe care a vîndut-o ca să-şi asigure un trai foarte modest cuprindea, se vede, lucrări multe şi de valoare, din moment ce şi-a putut asigura strictul necesar.

916 «Filosofia» lui era deci de nuanță ascetică extremă.

917 *Matei,* 10, 10; *Luca,* 10, 4.

918 *Matei,* 6, 34.

919 *II Cor.,* 11, 27.

2.r>. Nu s-a putut stabili de ce suferință era vorba.

cel dumnezeiesc au strălucit, la timpul respectiv, în persecuția care a avut loc, sfîrşindu-şiviața cu cunună mucenice scă.

IV
Citi dintre cei catehizați de el
au ajuns la martiraj

1. Primul dintre ei a fost Plutarh, despre care am vorbit ceva mai înainte[921]. Cînd a fost condus să fie omorît, puțin a lipsit ca cel despre care vorbim aici (Origen) şi care l-a însoțitpînă ce şi-a aflat sfîrşitul să nu fie şi el însuşiomorît de ceilalți locuitori, întrucîtaceştia credeau că el ar fi adevărata cauză a morții aceluia. Dar şi de astă dată voia lui Dumnezeu a fost aceea care l-a ocrotit.

2. După Plutarh, al doilea dintre ucenicii lui Origen, care s-a dovedit a fi şi el un adevărat martir, a fost Serenus, care şi-a probat prin foc credința pe care a primit-o.

3. Cel de al treilea martir ieşit din aceeaşişcoală a fost Heraclide, iar după el, ca al patrulea, a fost Heron: primul era doar catehumen, al doilea abia de curînd primise botezul, dar amîndurora li s-a tăiat capul. In afară de aceştia, ca al cincilea luptător pentru credință, ieşit din aceeaşişcoală, a fost Serenus, altul decît cel pomenit cu acest nume înainte şi căruia, după ce a îndurat un mare număr de chinuri, se spune că i s-a tăiat şi lui capul. Dintre femei, Herais, care era doar catehumenă, şi-a sfîrşitşi ea viața după ce a primit botezul focului, aşa cum spune însuşiOrigen undeva[922].

V
Potamiana

1. Ca al şaptelea martir trebuie numărat Vasilide, cel care însoțise la locul de osîndă pe vestita Potamiana, a cărei amintire e cîntatăşi azi printre compatrioții ei[923], pentru a cărei feciorie şinevinovăție a trupului, care erau podoabele ei, a fost nevoită să ducă lupte nenumărate împotriva unor oameni des

921 VI, III, 2.

922 Toțiaceşti martiri sîntpomeniți în martirologiul ieronimian la data de 28 iunie, cf. H. Delehaye: *LesMartyresd'Egipte,* Bruxelles, 1923, p. 59. Origenînsuşivorbeşte de botezul cu foc, în *Omilia, XXIV la Luca,* în româneşte în «P.S.B.» 7, p. 116.

28; Martiriul Potamianei a format un capitol din cele mai cunoscute din viața Egiptului creştin. îl pomeneşteşiPalladiu, în *Historia Lausiaca,* III, cu toate că el o pune, pe nedrept, sub împăratul Maximin. Pomenirea ei figurează pe data de 28 iunie după martirologiul ieronimianşi pe data de 7 iunie, după sinaxarul grec. Halkin, «Bibliotheca Hagiografica Graeca», 1216, nr. 10.

trăbălaţi, întrucit, in afară de sufletul ei, frumuseţea ei trupească înflorise în toată deplinătatea ei; după ce a îndurat tot felul de cazne, la sfîrşit, după ce a suferit atît de cumplit încît numai înşirarea lor te face să te cutremuri, a fost arsă de vie împreună cu mama ei, Marcela.

2. Se istoriseşte că judecătorul Aquila[924] (aşa se numea el) după ce a poruncit ca tot trupul ei să fie supus la chinuri cumplite, în cele din urmă a ameninţat-o că va fi dată pe mîna gladiatorilor s-o necinstească pe rînd. Pentru o clipă ea s-a recules şi a cerut judecătorului să-şi pună planul în aplicare, răspunsul ei dîndu-ţi să înţelegi că ea ar fi acceptat această tîrguialăruşinoasă.

3. Dar abia apucase să spună acest cuvînt în legătură cu sentinţa dată, că îndată s-a şi apropiat de ea Vasilide, unul din ostaşii de gardă, şi a condus-o spre locul de osîndă. Întrucît gloatele o înjurau şi o batjocoreau cu cuvinte spurcate, el o proteja de ameninţărilenelegiuiţilor, arătând faţă de ea atîta milă şiîngăduinţăîncît fecioara a primit simpatia care i se arăta, îndemnînd pe bărbat să se dovedească curajos, spunîndu-i că va cere în clipa în care se va întoarce la Domnul ca să-i poată răsplăti omului pentru toată bunătatea pe care i-a arătat-o.

4. îndată după ce a rostit aceste cuvinte, ea a îndurat cu vrednicie moartea: din talpă pînă în creştet, pe tot trupul i s-a turnat încet şi în repetate rînduri smoală fierbinte.

5. Iată ce luptă a putut îndura această vestită fecioară! N-a trecut multă vreme că şiVasilide a fost pîrît de tovarăşii săi pentru o pricină oarecare, cerîndu-i-se şi lui să depună un jurămînt. El a declarat însă cu tărie că lui nu i cade să mai jure, întrucît e creştin, lucru pe care îl susţine cu toată îndrăzneala. La început s-a crezut că ostaşulglumeşte, dar întrucît el stăruia cu străşnicie, l-au dus şi pe el în faţa judecătorului şi, întrucîtşi aici s-a arătat de neclintit, a fost aruncat în lanţuri.

6. Apropiindu-se de el ceilalţifraţicreştinişi întrebîndu-l care-i cauza acestei hotărîrineaşteptateşi stranii, el a răspuns că la trei zile după moartea ei i s-a arătat Pptamiana martira, i-a pus o coroană pe cap şi i-a spus că s-a rugat lui Dumnezeu pentru el şi că s-a dat răspunsul că şi el se va învrednici cîtde curînd de acelaşisfîrşit. Faţă de un astfel de răspuns, fraţii i-au împărtăşit îndată pecetea Domnului[925], încît în ziua următoare, după ce a strălucit susţi- nînd ca martir credinţacreştină, i s-a tăiat şi lui capul.

7. Se istoriseşte că mulţialţilocuitori din Alexandria au trecut îndată la învăţătura lui Hristos în vremea de care vorbim, pentru că pe cînd dormeau, Potamiana li s-a arătat şi i-a chemat.

Atâta despre acest subiect.

VI

924 Despre Aquila am amintit mai înainte: VI, III, 3.
925 Adică l-au botezat. El pare să fi fost catehizat de Origen.

Clement Alexandrinul[926]

Clement, urmaşul lui Panten, a avut conducerea şcolii catehetice din Alexandria pînă în această vreme[927], aşa incit şiOrigen poate fi socotit a fi făcut parte dintre ucenicii săi[928]. Din informaţiile cronologice pe care le dă în prima carte a «Stromatelor» sale[929], reiese că Clement şi-a încheiat lucrarea sa cu moartea împăratului Commodus, de unde deducem că ea a fost scrisă pe vremea dinastiei lui Sever, a cărui epocă tocmai o descriem şi noi[930].

VII
Despre scriitorul Iuda[931]

In aceeaşi vreme, un alt scriitor cu numele Iuda, prezentînd în scris un tratat despre cele şaptezeci de săptămîni (de ani) din proorocia lui Daniel, ne- a lăsat o cronologie care ajunge pînă în al zecelea an de domnie a împăratului Sever, în care susţinea că venirea lui Antihrist, de care vorbea toată lumea, ar fi aproape, aşaîncît furia prigoanei pornite împotriva noastră tulbura cumplit cugetele multora.

VIII
Despre o faptă neobişnuit de îndrăzneaţă a lui Origen

1. Pe cînd conducea şcoala catehetică din Alexandria, Origen a săvîrşit o faptă care mărturiseşte în mod copleşitor, pe de o parte, că mintea lui era încă destul de necoaptă şi de copilărească, dar pe de altă parte, aduce şi dovadă strălucită despre credinţaşi despre puterea lui de renunţare. Căci el ori va fi înţeles prea simplist şi prea copilăreşte cuvintele «sînt fameni care s-au făcut fameni pe ei înşişi, pentru împărăţia cerurilor»[932], ori se va fi gîndit că în felul acesta ar împlini cuvîntulMîntuitorului, ori, în fine, fiind încă tînărşi trebuind să propovăduiască adevăruri dumnezeieşti nu numai în faţa unor bărbaţi, ci şi înaintea femeilor, pentru a putea îndepărta din mintea celor necredincioşi orice posibilitate de bănuială sau de învinuire de viaţă imorală, a crezut că trebuie să împlinească în toată deplinătatea acel cuvînt dumnezeiesc. în acest scop şi-a dat toată sîrguinţa ca fapta lui să rămînă necunoscută celor mai mulţi dintre ucenicii săi.

3. Cu toate acestea, oricît ar fi dorit-o, Origen nu a reuşit să păstreze ascunsă o astfel de faptă. Intr-adevăr, cînd a aflat despre ea Demetriu, întîistă-

926 în traducerea făcută de Rufin textul acestor două capitole (VI şi VII) apare inserat în mijlocul cap. III, 8, probabil pentru că acolo s-a mai amintit de Pantenşi Clement. Oricum e pentru prima oară că e pomenit Clement la conducerea şcolii catehetice.

927 Adică pînă pe vremea împăratului S. Sever.

928 Nu-i chiar sigur că Origen l-ar fi avut pe Clement ca dascăl, Bardy, *o. c. I,* 94.

929 *Stromate* I, XXI, 140, 7, trad. rom. pr. D. Fecioru, «P.S.B.» 5, pag. 93.

930 *Stromate* I, XXI, ed. cit. 97.

931 Necunoscut.

932 *Matei,* 19, 12.

tătorul Bisericii egiptene, la început şi-a arătat cea mai mare admiraţiefaţă de o faptă atît de îndrăzneaţă, aprobîndu-i rîvnaşi sinceritatea credinţei, încurajîndu-l şicerîndu-i să aibă voinţa tare şi îndrumîndu-l să se dăruiască de acum înainte şi mai mult operei sale catehetice.

4. Aceasta a fost la început atitudinea episcopului.

Dar la scurt timp după aceea, cînd a văzut ce mare succes are Origenşicît este de cunoscut şi de admirat de toţi, lăsîndu-se mînat de mărunte socoteli omeneşti, episcopul a căutat să-l învinuiască în scris înaintea episcopilor din toată lumea de o faptă cu totul nebunească, deşi cei mai cunoscuţişi mai cinstiţi episcopi ai Palestinei, şi anume cel de Cezareeaşi de Ierusalim, socotind că Origen e vrednic de o răsplată şi o cinstire şi mai mare, l-au hirotonit[933] întru presbiter.

5. Iar întrucîtOrigen ajunsese de mare vază, numele lui devenind cunoscut în toată lumea în urma virtuţiişiînţelepciunii, Demetriu, neavînd alt temei pentru care să-l judece[934], i-a făcut un mare cap de acuză din acea veche faptă a lui din tinereţeşi a avut îndrăzneala să învinuiască şi pe episcopii respectivi care l-au ridicat la treapta preoţiei.

6. Aceste lucruri se petrec de fapt ceva mai tîrziu. Căci pentru moment Origen îndeplinea la Alexandria încă nestingherit aceeaşi lucrare de învăţătură dumnezeiască pentru toţi care-l căutau zi şi noapte, dăruindu-se în toată bună vremea învăţăturilordumnezeieştişi ucenicilor săi.

7. După ce Severus a domnit mai bine de optsprezece ani, i-a urmat la tron fiul său Antonin[935]. în această vreme printre cei ce s-au purtat vitejeşte în timpul persecuţieişi care au fost ocrotiţi de Providenţa lui Dumnezeu în lupta pentru mărturisirea credinţei, s-a numărat şi un oarecare Alexandru, despre care adineauri am amintit[936][937] că îndeplinise slujba de episcop în Ierusalim. El a făcut o aht de strălucită mărturisire în favoarea credinţei în Hristos, încît i s-a încredinţat scaunul numitului episcopat, cu toate că Narcis, predecesorul său, era mea in viaţă .

IX
Despre minunile săvîrşite de Narcisus

1. Astfel pe temeiul unei tradiţii transmise de fraţi din gură în gură, cetăţenii acelei comunităţi (creştine din Ierusalim *n. tr.)* istorisesc, între alte fapte minunate săvîrşite de Narcisus, şi pe următoarea:

2. Odată, cu ocazia privegherii celei mari din Vinerea Paştilor[938], se spune

---

933 A se vedea şi o serie de considerente noi la Nautrin, *Origene: Sa vie et son oeuvre,* Paris, 1977.

934 Origen a regretat mai tîrziu castrarea sa *(In Math. Comment.,* XV, 3, Migne, P.G. 13, 1257). Pe de altă parte se ştie că Meliton de Sardes, deşi era eunuc, ajunsese episcop.

935 Caracalla.

936 VI, VIII, 6.

937 Despre amîndoiorbeşte Eusebiu mai încolo: VI, IX şi XI.

938 Atunci se priveghea toată noaptea.

că diaconilor li s-a terminat untdelemnul, fapt care a provocat o foarte mare mîhnire asupra mulțimii. Atunci Narcisus a poruncit celor care aveau sarcina să îngrijească de luminatul lămpilor să scoată apă din fîntînăşi să o aducă la el.

3. Porunca fiindu-i îndeplinită pe loc, episcopul a rostit o rugăciune asupra acestei ape, după care a poruncit cu o puternică credință în Dumnezeu să o toarne în lămpi. S-a executat şi acest lucru şi, printr-o putere mai presus de orice aşteptare, printr-o minune dumnezeiască, firea apei s-a schimbat, prefâcîndu-se în ulei şi se pare că mulți din frații de acolo ar fi păstrat pînă în vremea de azi un rest din uleiul acela ca dovadă a minunii săvîrşite atunci.

4. Dar despre viața acestui om se mai istorisesc şi alte multe fapte minunate vrednice de a fi pomenite, între care şi cel următor. Întrucîtnişte oameni nelegiuiți nu se puteau împăca nicicum cu firea lui hotărîtăşi aspră, de teamă că dacă ar fi prinşi vor trebui să fie crunt pedepsiți, întrucît cugetul lor era încărcat de multe fărădelegi, au luat-o ei înainte, urzind împotriva lui o lovitură şipunîndu-i în cîrcă o calomnie îngrozitoare.

5. Iar ca să dea şi mai multă siguranțăafirmației lor, ei şi-au întărit pîrile prin jurăminte: unul ajurat să piară de foc dacă minte, altul să-i fie trupul mîncat de nu ştiu ce boală[939], iar al treilea, să-şi piardă vederea ochilor. Dar nici în chipul acesta, cu toate jurămintele lor, nici unul dintre creştini nu le-a datatenție din pricină că viața plină de asceză şi de virtuți pe care o ducea Narcisus strălucea mai tare decît toate aceste minciuni.

6. Cu toate acestea nici el n-a putut răbda răutatea spuselor lor, iar fiindcă de mult îşi dorea o viață cu adevărat filosofică, Narcisus a părăsit întreagă comunitatea Bisericii, ascunzîndu-se în deşert[940]şi trăind mulți ani în locuri neştiute de oameni.

7. Insă nici marele ochi al dreptății n-a rămas nepăsător față de cele petrecute, aşaîncît în scurtă vreme cei nelegiuiți au fost pedepsiți fiecare după cum s-ajurat. Cel dintîi a ars cu toată familia, s-ar zice fără o cauză precisă, ci doar dintr-o simplă scînteie căzută pe casa în care locuia, aşaîncît într-o singură noapte el însuşi cu tot ce a avut s-a făcut scrum[941]. Celui de al doilea i s-a umplut trupul dintr-o dată din creştetpînă în tălpi de boala cu care se osîndise.

8. Cît despre cel de al treilea, cînd a văzut cum s-au sfîrşit cei dinaintea lui, cutremurîndu-se de groaza dreptățiinegreşelnice a lui Dumnezeu, care vede totul, a mărturisit în fața tuturor urzelile puse la cale de toți trei şi în căința sa s-a sfîrşit într-un plîns continuu, aşaîncîtpînă la urmă şi-a pierdut vederea ochilor. Acestea au fost pedepsele suferite de cei nelegiuiți pentru minciuna lor.

X

Episcopii de Ierusalim

939 După cum se va vedea mai departe, era vorba de lepră.
940 Ar fi primul caz de viață eremitică.
941 în unele manuscrise se spune că ar fi venit ca un fulger din cer.

ÎntrucîtNarcisus se retrăsese dintre oameni, încît nimeni nu ştia unde se mai aflä, întîistătătorii Bisericilor vecine s-au gîndit să aleagă şi să hirotonească alt episcop. Acesta s-a numit Dios, dar nici el n-a păstorit timp îndelungat şi a fost urmat de Gherman, iar acesta, de Gordios[942]. Pe vremea păstoririi acestuia, ca şi cum s-ar fi întors din nou la viaţă, a apărut din nou Narcisusşi a fost rugat de toţi să preia din nou locul cel dinţii între fraţi, căci în urma retragerii sale şi a modului său de vieţuire[943]şi mai ales din cauza răzbunării de care l-a învrednicit Dumnezeu, toţi îl cinsteau încă şi mai mult decît înainte.

XI
Alexandru

1. Deoarece, din pricina vîrstei prea înaintate Narcisus nu mai era în stare să-şi îndeplinească cuviincios obligaţiile de serviciu, Providenţa dumnezeiască a chemat pe Alexandru, despre care am mai spus[944]şi am spus că fusese episcop al altei dioceze, să împartă cu Narcisus slujba episcopală, în urma unei descoperiri pe care acesta o avusese într-o noapte.

2. Aşa se explică de ce, ca şi cum aici ar fi fost vorba de o poruncă dumnezeiască (întrucît el venea din pămîntulCapadochiei, unde fusese ridicat de mai înainte la scaunul de episcop)[945], Alexandru a pornit spre Ierusalim să se roage şi să viziteze locurile sfinte; or, oamenii de aici l-au primit cu mare bunăvoinţăşi nu i-au mai îngăduit să se întoarcă la ai lui. Căci noaptea au avut şi ei parte de o descoperire, cînd un glas foarte limpede a spus celor mai zeloşi dintre ei cerîndu-le să iasă înaintea porţilorcetăţii lor şi acolo să-şi primească episcopul cel rînduit lor de Dumnezeu. Oamenii aşa au făcut şi în înţelegere cu episcopii vecini l-au silit pe Alexandru mai de voie, de nevoie să rărnînă la ei[946]. De altfel însuşi Alexandru aminteşte într-o epistolă particulară trimisă Antinoiţilor[947], care s-a păstrat pînă în vremurile noastre, că Narcisus ducea împreună cu el activitatea legată de acelaşi scaun episcopal, căci iată cu ce cuvinte se exprimă el spre sfîrşitul epistolei: «Vă salută şiNarcisus cel de una sută şaisprezece ani, care a administrat mai înainte acest scaun episcopal şi care şi acum stă alături de mine şi mă ajută cu rugăciunile lui, îndemnîndu-vă totodată şi el să trăiţi în pace». Aşa stau lucrurile.

4. După moartea lui Serapion vrednicia episcopală din Biserica Antiohiei a primit-o Asclepiade, care s-a distins şi el în vremea persecuţiei ca

---

942 Nu se cunosc date despre viaţa lor.

943 Iarăşi termenul «(ptA.ooo<pîoc».

944 Problemele transferării episcopilor şi a păstoririi a doi episcopi în aceeaşi localitate se vor lămuri la sinodul I ecumenic.

945 în cuvîntarea sa la sfîntul Grigorie Taumaturgul (P.G. 46, 905), Grigorie de Nyssa afirmă că Alexandru fusese episcop la Capadochia. Dar aici Eusebiu nu vorbeşte de o transferare, ci de o hirotonire a lui Alexandru, cf. Bardy, *o.c.* p. II, p. 100.

946 Eusebiu mai aminteşteşi de alte cazuri asemănătoare în Laodiceea.

947 Localitate întemeiată de împăratul Adrian în amintirea favoritului său, Antinoos. Ştirea lui Eusebiu e cea dintîiinformaţie despre viaţacreştină din acea localitate.

mărturisitor.

5. La instalarea lui face aluzie Alexandru în epistola către locuitorii Antiohiei, în care spune textual: «Alexandru, robul şi prizonierul lui Dumnezeu, către prea fericita Biserică a Antiohiei, salutare întru Domnul. Domnul mi-a dat să port niştelanţuriuşoare[948] atunci cînd am înţeles, în vremea întemniţării mele, că, potrivit dumnezeieştiiProvidenţe, Asclepiade e mai bine pregătit după vrednicia credinţei sale şi a primit episcopatul sfintei noastre Biserici din Antiohia».

6. El subliniază că această epistolă a trimis-o prin Clement, atunci cînd scrie la sfîrşit următoarele cuvinte: «Vă trimit această epistolă, domnii meişifraţii mei, prin Clement[949], preafericitul preot, bărbat virtuos şi cinstit, pe care şi voi îl cunoaşteţişi-l veţirecunoaşte. Prezenţa lui aici, potrivit Proniei şi voii Domnului, a întărit Biserica Domnului şi a facut-o să crească»[950].

XII
Serapionşi scrierile atribuite lui

1. Despre îndeletnicirile literare ale lui Serapion se pare că ni s-au păstrat ştirişi la alţi scriitori, dar pînă în zilele noastre nu cunoaştemdecît următoarele: una adresată *Lui Domnus,* un personaj care în vremea persecuţiei s-a dovedit slab şi a trecut de lacredinţa în Hristos la superstiţiaiudaicească[951]; alta *Către PontiusşiCaricus,*amîndoi oameni de ai Bisericii[952],

948 Poate că Eusebiu a calculat greşitîntemniţarea lui Alexandru, care ar fi avut loc totuşi în jurul anului 203, iar nu cu 8 ani înainte, cum ar reieşi din scrisoare.

949 Nu e sigur dacă acest Clement va fi Clement Alexandrinul, deşi din alt pasaj aşa ar reieşi (VI, XIV, 8).

950 A se vedea şi V, 19.

951 Poate la o erezie iudaizantă.

952 Cf. V, XIX, l-2.

2. apoi scrierea *Despre aşa numita Evanghelia după Petru,*pe care ar fi compus-o ca să combată minciunile cuprinse în această Evanghelie, din cauza anumitor credincioşi ai Bisericii din Rossos, care s-au lăsat duşi de învăţăturigreşite, pe temeiul, zice-se, al acestei scrieri. Găsim potrivit să cităm din această lucrare un scurt pasaj, prin care autorul combate părerea respectivă. Iată cum se exprimă Serapion:

3. «Fraţilor, noi ţinem la Petru şi la ceilalţi apostoli cu aceeaşi tărie ca şi la Hjistos. în schimb, avem atîtaexperienţă să respingem pseudoepigrafele puse sub numele lui, pentru că ştim că pentru astfel de scrieri n-avem nici un temei tradiţional. i

4. Căci pe cînd eram la voi socoteam că toţieraţilegaţi de credinţa cea dreaptă şi chiar fără să fi citit Evanghelia zisă a lui Petru îmi ziceam: dacă numai într-atîta constă supărarea voastră, atunci puteţi s-o citiţi[953]. Întrucît însă m-am convins din auzite că judecata voastră înclină spre erezii, mă voi grăbi să vin din nou la voi. Aşadar, fraţilor, aşteptaţi-mă pe curînd!

5. Noi cunoaştem, fraţilor, erezia lui Marcian[954], care se contrazice pe sine însuşi, neştiind ce grăieşte. Lucrul acesta îl puteţi deduce şi din cele ce v-am scris.

6. într-adevăr, noi am reuşit să împrumutăm această carte de la altcineva, şi anume tocmai de la cei care o folosesc în calitate de urmaşi ai celor care au introdus-o cei dintîi - şi pe care noi îi numim docheţi[955], pentru că majoritatea ideilor lor ţin de această direcţie -, aşaîncît am putut-o citi şi ne-am putut convinge că în cea mai mare parte această Evanghelie consună cu adevărata învăţătură a Mîntuitorului, dar sîntşicîteva pasaje care o contrazic, şi anume cele pe care le semnalăm aici».

Atîta despre Serapion.

XIII
Despre scrierile lui Clement[956957]

1. De la Clement au ajuns pînă la noi opt cărţi intitulate *Stromate* sau după numele întreg «ale lui Titus Flavius Clement stromate sau note gnostice potrivit filosofiei celei adevărate».

2. Acelaşi număr de cărţi ca şi*Stromatele* cuprind şi operele sale numite ***Hipotipozf***[2], în care aminteşte cu numele despre Panten ca despre dascălul său şi în care prezintă explicaţii la Sfintele Scripturi şi la tradiţiile cunoscute de el.

953 *Evanghelia dupu Petru* pare un produs popular, lipsit de elemente eretice; totuşi e **necanonică.**

954 Personaj necunoscut, desigur altul decîtMarcion.

955 Oricît de inofensivi ar părea, totuşi dacă sîntdocheţi (adică din cei care afirmaseră că Mîntuitorul ar fi avut trup aparent), ei sînt eretici.

(il. A se vedea în româneşte operele lui traduse de pr.prof. D. Fecioruîncolecţia «P.S.B.» 5 (>, Bucureşti 1982. în loc de 8 avem numai 7 cărţi la *Stromate,* în această traducere.

(>2. Pierdute cu excepţiacîtorva fragmente. La fel şi următoarele 3 lucrări.

3. Tot lui îi aparţinşi *Cuvintul de îndemn către elini* sau *Protrepticul,* apoi o altă lucrare intitulată *Care bogat se va mintui,* precum şi scrierea *Despre Paşti*şi tratatele[1'1] *Despre post*şi *împotriva defăimării,* ca şi *îndemn la răbdare* sau *Către cei de curîndbotezaţi,*aşa numitul *Canon bisericesc* sau *împotriva iudaizflnţilor,* pe care l-a dedicat episcopului Alexandru, de care am amintit mai înainte.

4. în Stromatele sau Covoarele sale Clement nu presară numai pasaje din Scriptura dumnezeiască, ci dă şi pasaje din scrierile grecilor, desigur în măsura în care i se pare că ei ar fi spus ceva folositor, amintind şi despre concepţiile cele mai răspînditeşi mai cunoscute atît pentru elini, cit şi pentru barbari.

5. în acelaşi timp examinează şi părerile greşite ale ereziarhilor, dîndu-ne o informare bogată şi oferindu-ne material pentru lărgirea deosebită a cunoştinţelor. în general el pune faţă în faţăcredinţacreştinăşi cea a filosofilor, aşa incit desigur că de aici a izvorîtşi temeiul pentru care i s-a dat titlul *Covoare.*

6. în acelaşi timp el se foloseşte în această lucrare şi de mărturii scoase din Scripturile necanonice, din «înţelepciunea» zisă a lui Solomon şi aceea a lui «Isus fiul lui Sirah», de «Epistola către Evrei», de «Epistolele» lui Varnava, a lui Clement şi a lui Iuda.

7. Mai aminteşte totodată şi de *Cuvîntul împotriva elinilor* a lui Taţian, apoi despre Cassian[958959] ca autor al unui «Hronograf», despre Filon, despre Aristobul, despre Iosif, despre Demetriu, despre Eupolem, toţi scriitori iudei, care sînt de părere cu toţii că Moise şi neamul iudeilor se pot lăuda cu o vechime mai mare decît cea a elinilor[960].

8. Aceste cărţiale lui Clement sînt pline de o mulţime de alte cunoştinţe folositoare. în cea dinţii dintre ele el afirmă despre sine însuşi că ar fi foarte apropiat de urmaşii Apostolilor şi tot în aceeaşi t ârletăgăduieşte că va comenta cartea Facerii[961962].

9. în scrierea *Despre Paştf*mărturiseşte că a fost silit de prietenii săi să transmită în scris acele tradiţii care au fost primite de vechii presbiteri. Şi tot acolo aminteşteşi de Meliton, de Irineu şi de alţicîţiva, reproducînd extrase din scrierile lor.

XIV

Scrierile pe care le aminteşte Clement

1. în *Hipotipozele* sale Clement ne oferă, ca să spunem mai pe scurt, extrase rezumative din întreaga Sfînta Scriptură neotestamentară, fără să uite

958 Operele înşirate de acum înainte s-au pierdut.
959 Iulian Cassian, scriitor rigorist amintit adeseori în *Stromate.*
960 Teză comună apologeţilor iudei şicreştini.
961 *Stromate,* I, II, 11; III, XII, 95; IV, I, 3 etc.
962 Păstrată doar fragmentar.

nici de aşa numitele cărţi controversate''[8], cum sînt «Epistola lui Iuda», precum şi celelalte «Epistole soborniceşti», apoi «Epistola lui Barnaba» , şi «Apocalipsa lui Petru».

2. Despre «Epistola către Evrei» spune că-i a lui Pavel şi că a fost adresată evreilor în limba lor proprie, dar că Luca, după ce a tradus-o cu grijă, a editat-o pentru elini în limba lor. De aici vine faptul că limba acestei epistole ar semăna cu cea a Faptelor Apostolilor.

3. Ea nu începe cu cuvintele «Pavel, apostolul», cum ar fi de aşteptat, căci, zice Clement, el se adresează evreilor care erau porniţişi nutreau o bănuială împotriva lui, de aceea e de înţeles că el nu-şi pune de la început numele.

4. Iar ceva mai departe adaugă: «După cum, adică, spunea odinioară un prea fericit presbiter[963964965], Domnul a fost trimis la evrei ca apostol al Celui Atotputernic, aşaîncît Pavel din modestie şi din respect faţă de Mîntuitorul n-a vrut să se intituleze apostol al evreilor, întrucît fiind în primul rînd dascăl şi apostol al păgînilor, numai în chip excepţional s-a putut adresa şi evreilor».

5. Tot în aceleaşicărţi relatează Clement în legătură cu tradiţia vechilor presbiteri privitoare la ordinea evangheliilor următoarele: acele Evanghelii care conţinspiţa neamului (lui Iisus) au fost scrise mai întîi.

6. Astfel, la Evanghelia după Marcu lucrurile s-au petrecut în împrejurările următoare: după ce Petru propovăduise public învăţăturacreştină în Roma şi făcuse cunoscută Evanghelia cu puterea Duhului Sfînt, mulţi din cei ce ascultaseră aceste predici au rugat pe Marcu, ca unul care îl însoţise pe Petru de multă vreme şi deci păstrase în amintire cele spuse, să pună în scris cele propovăduite.

7. Aflînd de această dorinţă, Petru n-ar fi intervenit nici ca să-l împiedice, dar nici ca să-l încurajeze. Cît despre Ioan, cînd a văzut, la urmă de tot, că învăţătura privind omenitateaMîntuitorului a fost pusă în lumină (în celelalte Evanghelii, *n.tr.),* la îndemnul cunoscuţilor săi şi fiind luminat de Duhul Sfînt, a alcătuit Evanghelia sa, care e mai duhovnicească (decît celelalte, *n.tr.).*

Atîta ne spune Clement.

8. La rîndul său, acelaşi Alexandru, de care a mai fost vorba înainte[966], aminteşteşi el atît despre Clement, cîtşi despre Panten într-o epistolă adresată lui Origen, vorbind despre ei ca despre niştebărbaţi pe care i-a cunoscut personal. Iată cum se exprimă: «După cîte ai aflat, a fost voia lui Dumnezeu[967] ca

963 Pasaj important privitor la stabilirea canonului cărţilor biblice dar canonice (£vfiiaWjxou).

6!). In vechime era socotită «inspirată» *(Stromate,* II, VI, 3; Origen, *C. Cels.,* I, 63).

965 Fără indicare. E posibil să fie vorba de Panten.

966 Mai sus: VI, XI.

967 *I Tes.,* 4, 3.

prietenia care ne-a venit de la strămoşi să rămînă nu numai nezdruncinată, ci să devină şi mai caldă şi mai sigură.

9. Cunoaştemintr-adevăr pe acei fericiţipărinţi, care au trăit înainte de noi şi după care ne vom înşiruişi noi în curînd: atît pe Panten, cu adevărat fericitul şi domnul nostru, cîtşi pe sfîntul Clement, care a fost domnul meu şi ajutătorul meu, precum şi pe alţii dacă au mai fost. Prin mijlocirea acestora am ajuns să te cunosc, pe tine care eşti cel mai bun în toate privinţele, domnul meu şi fratele meu».

10. Atît despre aceste lucruri.

Cîtpriveşte pe Adamantius (să nu se uite că acest nume îl avea şiOrigen),[968] în vremile cîndZefîrinconducea Biserica Romei, el însuşi scria undeva că pe cînd se afla la Roma a spus: «De multă vreme am dorit să vizitez această străveche Biserică a Romanilor». După o scurtă petrecere acolo, el s-a reîntors în Alexandria,

11. îndeplinind cu toată rîvnaslujba obişnuită de catehet[969]. Demetriu, episcopul de atunci, îl încuraja şi-i făcea rugăminţi neîntrerupte să se facă pe cît se poate mai sîrguinciosfraţilor[970].

XIV

Heracla

Cînd a văzut că pentru el e prea mult să se adînceascăatît în studiul teologiei spre a cerceta şi explica Sfintele Scripturi, cîtşi în catehizarea celor care veneau la el încît nu-l mai lăsau nici să răsufle, căci catehizarea nu se întrerupea de dimineaţapînă seara, Origen a împărţitmulţimilefacînd apel la Heracla, bărbat rîvnitor în cele dumnezeieşti, dar care era foarte şcolitşi familiar şi în filosofie, aşa că a aşezat pe acest coleg la munca de catehizare, pentru sine păstrîndu-şi numai instruirea celor mai avansaţi[971].

XVI

Rîvna cu care studia Origen Scripturile Sfinte

1. Afît de mare era zelul cu care studia Origen Sfintele Scripturi, încît de dragul lor a învăţat să cunoască şi limba ebraică, procurîndu-şi în acest sens mai întâi textul scris în litere ebraice, pe cheltuială proprie[972]. Dar mai ales a cercetat ediţiilegreceşti scoase de cei care, în afară de Septuaginta, traduseseră Scripturile Sfinte,căutînd să vadă deosebirile dintre ea şi cele făcute de Aquila,

968 Porecla «Adamantius» va fi fost dată lui Origen din tinereţe ori numai mai tîrziu pe urma muncii lui atît de temeinice.

969 Păstoria lui Zefirin a avut loc între anii 198/200/-217. Venirea lui Origen la Roma, unde a ascultat o predică a lui Ipolit, a avut loc, se crede, în anul 212.

970 Mai sus: VI, III, 2.

971 R. Cadiou, *o.c.* p. 68. P. Nautin, *o.c.* p. 183.

972 Cunoştinţele de ebraică ale lui Origen au fost destul de modeste.

SimahşiTeodoţion, pe lingă care a mai găsit şi altele, pe care le-a adus la lumină după ce zăcuseră timp îndelungat nu ştiu în ce unghere ascunse.

2. Din pricină că nu se cunoşteau autorii lor, el ne-a înştiinţat doar că pe una din aceste ediţii a găsit-o la NeapolilîngăActium,'iar pe alta în alt loc.

3. Oricum, în Hexaplele sale la Psalmi, în afară de cele patruediţii cunoscute, el a adăugat nu numai o a cincea, ci şi o a şaseaşi chiar o a şaptea: despre una spune că a găsit-o la Ierihon[973], într-un vas, pe timpul împăratului Antonin, fiul lui Sever[974].

4. Toate aceste traduceri le-a strîns într-o singură lucrare, împărţind textul în stihuri şi versete[975], punîndu-le unul alături de celălalt, inclusiv textul ebraic. îrt felul acesta ne-a rămas redacţia numită «Hexapla»[976], iar pentru o parte din text avem «Tetrapla» care cuprinde redacţiile lui Aquila, SimahşiTeodoţion puse faţă în faţă cu Septuaginta.

XVII
Simah traducătorul

în legătură cu cei care au făcut aceste traduceri ale Bibliei, trebuie să ştim că unul din ei, Simah, era ebionit[977]. Erezia numită a ebioniţilorsusţine că Hristos e fiul natural al lui Iosif şi al Măriei, că a fost simplu om; în schimb, ei pretind că Legea trebuie respectată aspru, aşa cum o respectă iudeii, după cum ştim deja din cele spuse mai înainte[978]. De la Simah s-au păstrat pînă azi şicîteva comentarii îndeosebi la Evanghelia după Matei, în care se pare că se străduieşte să-şi argumenteze erezia de care am vorbit. Origen afirmă că aceste lucrări, împreună cu alte tîlcuiri la Sf. Scriptură făcute de Simah, le-a primit de la o oarecare Iuliana[979], care, după spusa lui, le-ar fi moştenit de la Simahînsuşi.

XVIII
Ambrozie

1. Tot în acelaşi timp a trăit şi Ambrozie[85], care îmbrăţişase înainte erezia lui Valentin, dar s-a lăsat convins de adevărul propovăduit de Origen, aşa incit lămurindu-şi cugetul ca de o lumină strălucitoare a trecut îndată la învăţătura

973 Săpături recente (1952) au căutat să identifice eventualele urme ale textelor biblice vizate aici.

974 Cum s-a spus mai înainte (VI, VIII, 4) e vorba de Caracalla care a domnit între anii 211-217.

975 în greceşte.

976 Pe 6 coloane: ebraic (în litere ebraice), pe altă coloană ebraic transcris cu litere greceşti, apoi Septuaginta urmată de cele trei versiuni, Aquila, SimahşiTeodoţion. La «Tetrapla» erau lăsate afară primele două ebraice. Manuscrisul original al Hexaplei s-a păstrat un timp în biblioteca din Cezareea, dar cu venirea arabilor s-a distrus. în 1875 F. Field (Oxford) a încercat o reconstituire a Hexaplei pe baza fragmentelor aflate. Ea se cere îmbunătăţită azi.

977 Simah favoriza interpretările moralizante.

89. III, XXXVII, 1.

979 Despre ea Palladiu, *Hist. laus.* LXIV.

ortodoxă a Bisericii.

2. în vremea aceea, cînd faima lui Origen se răspîndise pretutindeni, mulți oameni culți au venit în jurul lui ca să deprindă alături de el o cunoaştere cit mai temeinică a învățăturilor sfinte. Mulțime de eretici şi un mare număr de filosofi din cei mai cunoscuți au venit să-l asculte cu rîvnăşi să învețe de la el, putem zice, nu numai lucrurile sfinte, ci şi adevăruri din filosofia profană.

3. Pe toți cei pe care-i vedea că sîntdăruiți cu mai multă putere de înțele-gereOrigen îi introducea în disciplinele filosofice, aşa cum sînt geometria, aritmetica şi celelalte ştiințe de bază, după care îi făcea să cunoască sectele sau curentele diferite ale filosofiei[86], explicîndu-le scrierile lor, tîlcuindu-le şiexa-minîndu-le cu de-amănuntul, în aşa fel incit chiar şi printre elinii înşişi acest om era socotit ca un mare filosof.

4. în schimb, pe mulți din cei care erau mai puțindotați i-a îndrumat spre învățăturile elementare, spunînd că pentru ei acestea sînt de cel mai mare folos pentru dobîndireacunoştințelor necesare înțelegerii Sfintelor Scripturi. Oricum, el susținea că şi pentru el îndeletnicirea cu ştiințele profane şi cu filo-sofia este de cea mai mare trebuință.

XIX

Ce se mai ştie despre Origen

1. Cit despre martorii rodnicei activități a lui Origen, aceştiasîntînsuşi filosofii elini, care au înflorit în vremea aceea şi în scrierile cărora aflăm multe ştiri despre acest bărbat. Unii din ei închină chiar scrieri speciale sau îi dedică strădanii, aşa cum fac unii ucenici pentru dascălul lor. De ce trebuie să spun acest lucru? Amintesc doar de numele lui Porfiriu[87], care s-a mutat în vremile noastre în Sicilia şi a alcătuit acolo scrieri împotriva noastră, în care se sileşte să defaime Sfintele Scripturi, precum şi pe cei care le-au tîlcuit, dar fără să poată aduce nici cea mai mică învinuire împotriva învățăturii noastre, dedi- cîndu-se doar, în lipsa de argumente întemeiate, la simple înjurături şi defăimări la adresa acestor tîlcuitorişi îndeosebi la adresa lui Origen.

85. Ambrozie, sprijinitorul lui Origen, înclinase în tinerețe spre valentinieni. Singur Fer. Ieronim credea că ar fi simpatizat marcionismul*(De virisill.* 56).

86. Cine citeşte scrierile lui Origen se convinge că marele dascăl alexandrin cerea pentru explicarea Scripturii şicunoştințe profane.

87. Opera lui Porfiriu cu titlul *Contra creştinilor* cuprinde 15 cărți. Ea s-a pierdut. Harnack a încercat o reconstituire din fragmentele păstrate (Gottingen 1916).

3. Pe acesta zice că l-a cunoscut încă de tînărşi încearcă să-l defăimeze, dar fără să-şi dea seama mai curînd îl laudă decît îl înjoseşte fie atunci cînd spune despre el lucruri adevărate, fiindcă nu e în stare să grăiască despre el altfel, fie şi atunci cînd minte în legătură cu unele lucruri pe care nu le înțelege, dar şi în cazul acesta odată îi aduce învinuirea că-i creştin, altădată descrie priceperea lui deosebită în problemele de filosofie.

4. Iată, de pildă, în ce cuvinte se exprimă despre el: «Unii, în loc să fugă de ticăloşia Scripturilor evreieşti, s-au oprit la tîlcuiri neconcludente pierzîn- du-se în explicații încurcate şi necorespunzătoare, care nu numai că nu constituie o laudă pentru învățătura lor ciudată, ci mai curîndîşi preamăresc copilăreşte scornelile lor proprii. într-adevăr, despre cele spuse atît de limpede de Moise, el crede că ar fi fost spuse cu înțeles ascuns[980], ridicîndu-le pînă în slava cerului ca pe nişte rostiri dumnezeieşti pline de taine ascunse, iar după ce au amăgit în chip lăudăros puterea de cugetare a sufletului, îl încarcă apoi cu explicările lor proprii»[981].

5. Mai încolo Porfiriu continuă: «Această ciudată metodă provine de la Origen, un bărbat pe care şi eu l-am întîlnit pe cînd era încă tînăr de tot şi care avea încă de pe atunci foarte mare faimă şi care este şi acum vestit prin scrierile pe care le-a lăsat şi a cărui faimă s-a răspîndit foarte mult printre dascălii acestor învățături.

6. El ascultase doar lecțiile lui Ammonius, care şi-a cîştigat în vremile noastre o mare faimă în filosofie, luînd de la dascălul său foarte mult în ce priveşte familiarizarea cu ştiințele în general, cu toate că, potrivit dreptei orientări în viață, el a urmat un drum cu totul opus.

7. De fapt, Ammonius era creştin[982], fiind crescut de părinții săi în învățăturicreştine, dar după ce a început să cugete şi să adîncească filosofia, s-a întors curînd spre un stil de viață mai apropiat de legile cugetării. în schimb, Origen era elin, crescut în studii elineşti, dar cu timpul va cădea în îndrăzneala barbară[983]. Făcîndaşa, el s-a tîrguit cu sine însuşişi cu destoinicia sa în studii; în viață, însă, el s-a comportat ca creştin, contrar legilor rațiunii; dar cît despre părerile despre lume şi despre Dumnezeu, el le-a grecizat, înlocuind părerile grecilor cu nişte fabule stranii.

8. Trăia mai mult în lumea lui Platon, urmărea scrierile lui Numenius, ale lui Cronius, ale lui Apollofane, ale lui Longin, ale lui Moderatus, ale lui Nico-

980 Porfir atacă la Origen mai ales tendința lui de a alegoriza textele biblice.

8!). Despre Heracla se ştie că a audiat pe filosoful neoplatonic AmmoniusSacca. Origenînsuşirecunoaşte că şi el l-a audiat, deşi nu-i dă numele.

!)(). Porfiriu se contrazice cînd spune că Ammonius a fost creştin. Acest creştin pare a fi fost episcopul de Thmuis care se numea tot Ammonius.

983 Porfir exagerează cînd afirmă că Origen s-a convertit la creştinism după ce fusese crescut in cultura păgînă, greacă, ceea ce e absurd. E drept însă că a folosit «metode greceşti» spre a explica creştinismul. R. Cadiou, *o.c.* p. *232.*

mahşi ale altor bărbaţivestiţi din şcoalapitagoreilor. Era tot atît de familiarizat cu scrierile lui Heremon stoicul şi ale lui Comutus, de la care a deprins tîlcuirea alegorică a misterelor elineşti, a cărei metodă a aplicat-o la scrierile iudaice»[984].

9. Iată dar ce spunea Porfirul în cea de a treia carte a sa întitulată *împotriva creştinilor.* Pe de o parte are dreptate atunci cîndvorbeşte despre vieţuirea curată şi despre bogata ştiinţă a acestui bărbat, dar pe de altă parte minte pe faţă atunci cînd afirmă că Origen a trecut de la păgînism la creştinism - căci ce altceva ar fi grăit cel ce avea să scrie împotriva creştinilordecît să mintă? - iar despre Ammonius spune că a căzut din viaţa cea cuvioasă la moravurile păgîne.

10. Or se ştie că Origenşi-a păstrat învăţătura cea după Hristos pe care o moştenise de la strămoşii săi, după cum ne arată istorisirea de pînă aci. Cîtpriveşte pe Ammonius, el a rămas pînă la un moment din viaţa sa curat şi neclintit în concepţiacreştină despre viaţă, aşa cum mărturisesc pînă astăzi lucrările acestui bărbat rămas statornic în faima pe care şi-a cîştigat-o înfaţa tuturor prin scrierile sale, între altele prin cartea intitulată *Conformitatea dintre învăţătura lui Moise şi cea a lui Iisus*şi multe altele, care se pot găsi încă la iubitorii de lecturi bune şi frumoase[985].

11. Cam atîta am crezut potrivit să spun ca să dovedesc pe de o parte cît de făţarnic era acest mincinos[986], iar pe de altă parte, cît de dibaci era Origen în ştiinţele profane. Despre largile lui cunoştinţe în ştiinţele profane vorbeşteOrigenînsuşi atunci cînd se apără de învinuirea pe care i-au adus-o unii,spu- nînd următoarele într-o epistolă de a sa:

«De cînd mă dedicasem cu toată fiinţaştiinţeicuvîntului (dumnezeiesc *n.tr.*), iar faima vieţuirii mele se răspîndisepînă departe, îndată au început să vină alături de mine atît eretici, cîtşi oameni învăţaţi în ştiinţelegreceştişi mai ales în filosofie, de aceea am socotit că trebuie să cercetez atîtînvăţăturile ereticilor, cîtşisoluţiile pe care filosofii s-au legat să le dea pentru aflarea adevărului.

13. Am făcut acest lucru urmînd pilda lui Panten, care s-a arătat pe vremuri folositor multora dintre noi şi care şi-a cîştigat în această privinţă o pregătire bogată, ca şi exemplul lui Heracla, care este acum întîi stătător între preoţii Alexandriei şi pe care eu însumi l-am găsit alături de dascălul de ştiinţe profane[987], pe care l-a audiat cinci ani înainte ca eu să fi început să-i ascult lecţiile.

---

984 E drept că Origen resimte influenţa platonismului tîrziuşi a stoicismului. Numenius din Apameea (sec. II) numea pe Platon un «Moise atticizant». J. Danielou, *o.c.* p. 89 şi urm.

985 Eusebiu greşeşteacceptînd identificarea filosofului Ammonius cu episcopul omonim din Tmuis, care a scris (el, iar nu filosoful) operele amintite.

986 Porfiriu.

987 AmmoniusSacca.

14. Aşadar, sub influenţa acestui dascăl, într-o vreme cînd purta încă îmbrăcăminte obişnuită, Heracla a lepădat-o şi a îmbrăcat mantaua de filosof pe care o poartă şi azi, cu toate că nici azi nu încetează de a studia încă din cărţileelineştiatîtcît poate»988989990991.

Iată, dar, ce a zis Origen ca să-şi justifice deprinderile sale în domeniul literaturii elineşti.

15. Iar în vremea aceea, pe cîndOrigen se afla în fruntea şcolii din Alexandria, un ofiţer oarecare a adus lui Demetriu, episcopul comunităţii, şi prefectului de atunci al Egiptului, din partea guvernatorului Arabiei[97], scrisori ca să trimită cît mai curînd pe Origen să-i explice învăţăturacreştină. Aşa a ajuns Origen în Arabia şi, în scurt timp, după ce şi-a îndeplinit misiunea, s-a reîntors iarăşi în Alexandria.

1 (j. Intre timp, însă, izbucnise în oraş o mare tulburare[98], de aceea plecînd pe furiş din Alexandria s-a dus în Palestinaşi s-a aşezat în Cezareea. Aici episcopii l-au rugat, cu toate că el nu se învrednicise încă să fie hirotonit preot, să ţinăcuvîntărişi să tîlcuiască în adunările Bisericii Sfintele Scripturi.

17. Şi ca să se vadă că aşa stau lucrurile, episcopul Alexandru al Ierusalimului şi Teoctist, episcopul Cezareii, scriu ca să se justifice următoarele cuvinte în legătură cu Demetriu (al Alexandriei, *n.tr):* «La acestea, el a adaos în epistola sa că niciodată nu s-a mai auzit spunîndu-se şi nici acum n-ar cunoaşte vreun caz ca un mirean să ţină predici în faţa unor episcopi. Nu ştim cum poate vorbi cineva un lucru atît de neadevărat.

18. Căci acolo unde există oameni în stare să aducă servicii fraţilor lor, ei sîntinvitaţi de sfinţii episcopi să vorbească poporului. Aşa a vorbit Evelpist în Laranda, la rugămintea fericitului episcop Leon; tot aşaşi la Iconium, Paulin, fiind rugat de episcopul Celsus, precum şi în Sinada, Teodor, de faţă fiind episcopul Aticus". Şi se poate ca astfel de cazuri să se fi petrecut şi în alte locuri, dar pe care noi nu le cunoaştem».

în felul acesta, deşi încă tînăr, bărbatul de care vorbim era cinstit nu numai de către cei din jur, ci şi de episcopi din alte ţări.

19. Dar întrucîtDemetriu l-a rechemat prin scrisori şi l-a silit prin diaconii Bisericii să se întoarcă iarăşi în Alexandria, el a plecat şişi-a îndeplinit mai departe îndatoririle sale.

XX

Illi. Epistola aceasta autobiografică va fi fost scrisă din Atena în anul 233 adresînd-o episcopului Alexandru de Ierusalim ca justificare pentru acuzele aduse de episc. Demetriu al Alexandriei. A se vedea P. Nautin, *o.c.* p. 411.

989 E vorba de Arabia PetreeaşiTransiordania, cu capitala Bostra. Origen se va reîntoarce acolo de două ori. Călătoria va fi avut loc în anii 214-215. P. Nautin, *o.c.* p. 411.

990 Ştim că o răscoală are loc în anul 215. Ca să înăbuşe răscoala împăratul a jefuit oraşul, a alungat pe străini, a ridicat un zid împărţindoraşul în două. Dar a mai fost o răscoală în 221.

991 Nu cunoaştem din altă parte aceste persoane.

Ce alte scrieri se mai cunosc din vremea aceea[992]

1. In vremea aceea străluceau mulți cărturari şi oameni din sinul Bisericii. Din epistolele pe care şi le adresau unii altora s-au mai păstrat unele pînă astăzi şisîntuşor de procurat. Unele pot fi găsite în biblioteca din Aelia[993], pe care a organizat-o Alexandru, episcopul Bisericii de acolo; de acolo am putut aduna şi noi materialul necesar întocmirii lucrării de față[994].

2. Printre aceştibărbați, Berii este unul care, în afară de epistole, ne-a mai lăsat şi diferite alte lucrări. El era episcop al Arabilor din Bostra[995]. Tot aşa se prezintă cazul şi cu Hipolit[996], care era şi el întîistătător al unei alte Biserici.

3. Pînă la noi a ajuns şi un *Dialog,* pe care l-a compus Caius[997], un om foarte învățat, care trăia în Roma pe vremea episcopului Zefirin. *Dialogul* a fost îndreptat împotriva lui Proclu, care apăra erezia catafrigienilor. în ea se aduce la tăcere îndrăzneala acelor potrivnici şineruşinarea lor de a compune şi alte Scripturi necunoscute pînă acum. De pildă el aminteşte numai treisprezece epistole ale Sfîntului Apostol (Pavel, *n.tr.),* fără să pună la socoteală, alături de ele, şi «Epistola către Evrei», pe care pînă azi unii romani nu o cred că este a Apostolului[998].

XXI
Episcopii mai cunoscuți din timpul acela

1. După Antonin, care a domnit şapte ani şişase luni, a urmat Macrin. Întrucît acesta n-a domnit decît un singur an, la conducerea statului a urmat un alt Antonin[999]. în primul lui an de domnie moare şi episcopul Zefirin al Romei, după ce a condus Biserica timp de optsprezece ani împliniți.

2. După el episcopatul e încredințat lui Calist, care după ce a trăit cinci ani lasă conducerea Bisericii pe mîna lui Urban[1000]. La rîndul său, împăratul

992 E vorba de perioada cit a petrecut Origen în Alexandria, deci cam pînă la anul 230. Hronografra datelor nu e sigură.

993 Noul oraş construit de Adrian după dărîmarea Ierusalimului (Cf. mai sus: IV, VI, 4), Aelia, avea cea mai veche Bibliotecă creştină.

994 Fapt important de retinut

995 Mai jos: VI, XXXIII.'

996 A se vedea mai jos: VI, XXII.

997 Caius respingea Apocalipsa şi Evanghelia după Ioan. Cf. II, XXV, 8.

998 A se vedea mai sus: III, III.

999 Caracalla a fost ucis la 8 april 217. Urmaşul lui imediat a fost Macrin, care a domnit numai un an, iar între 218-222 a domnit Elagabal (numit aşa pentru că în tinerețe fusese preot al soarelui Helios).

1000 Moartea lui Calist a avut loc probabil în vremea unei răscoale în anul 222.

Alexandru moşteneşte între timp tronul romanilor întrucît Antonin n-a domnit decît patru ani. Tot în acelaşi timp Filetus a urmat lui Asclepios în fruntea Bisericii din Antiohia.

3. Mama împăratului, numită Mamaea, care era o femeie foarte religioasă, auzind de faima lui Origen, care se răspîndise peste tot, a făcut orice să ajungă să vadă şi ea un asemenea om[1001]şi să guste din cunoştinţele lui teologice unanim admirate de toţi.

4. în vreme ce petrecea în Antiohia, ea a cerut prin niştеofiţeri din garda ei să i-l aducă acolo, aşa incit Origen a petrecut în apropierea ei o anumită vreme aducîndu-i multe mărturii privitoare la mărirea lui Dumnezeu şi la frumuseţeaînvăţăturiidumnezeieşti, după care s-a grăbit să-şi continue preocupările lui obişnuite (în Alexandria, re.fr.).

XXII
Despre scrierile lui Hipolit, care au ajuns pînă la noi

Tocmai în aceeaşi vreme îşi compunea şi Hipolit multe din celelalte tîlcuiri. între ele a mai scris şi o lucrare *Despre Paşti,* în care a stabilit o metodă de calculare a datei Paştilor, propunînd regula[1002] după care se pot afla toate amănuntele în legătură cu această sărbătoare pentru un ciclu de 16 ani, luînd drept punct de mînecare primul an de domnie a împăratului Alexandru. Dintre celelalte opere ale sale, cele care s-au păstrat pînă la noi sînt următoarele: *Despre Hexaimeron, Despre ceea ce urmează după cele şase zile ale creaţiei,* apoi *împotriva lui Marcion, Despre CîntareaCîntărilor, Despre fragmente din proorocia lui Iezfchiel, Despre Paşti, împotriva tuturor ereziilor şi* multe altele, pe care le putem afla păstrate la mulţicreştini[1003]. ,

XXIII
Despre rîvna lui Origenşi cum a fost învrednicit să fie hirotonit preot

1. De atunci înainte a început şiOrigen să scrie *Comentariile* sale la cărţile Sfintelor Scripturi, operă la care l-a încurajat Ambrozie[1004] nu numai cu

---

1001 Călătoria va fi avut loc prin 224-225.

1002 Ceea ce-i mai important în această lucrare (unele fragmente au fost decoperite în 1551 într-un cimitir din Roma) sînt tabelele pascale pentru anii 222-233.

1003 Dintre operele amintite nu s-au păstrat decît*Comentarul la fiinţareaCîntărilor* într-o traducere georgiană. Nu ştim dacă scrierea contra ereziilor e identică cu *Filosofiimena,* din care N au păstrat fragmente.

1004 A se vedea studiul şi notele noastre la primele două volume din operele lui Origen, «l'.S.B.» (>—7. Tot acolo şi despre rolul lui Ambrozie.

nenumărate îndemnuri şirugăminţi, ci şiprocurîndu-i din belşug tot ce-i putea fi de folos.

2. într-adevăr, mai mult de şapte tahigrafi îi stăteau la dispoziţiecînd dicta şi care se schimbau alternativ după un anumit timp. Nici numărul copiştilor nu era mai mic şi tot aşa stăteau lucrurile şi cu numărul tinerelor fete care caligrafîau frumos textele. Ambrozie oferea din plin tot ce era de trebuinţă pentru întreţinerea tuturor. Ba mai mult, el depunea o rîvnă nespusă la cercetarea anevoioasă a Sfintelor Scripturi, prin care îndemna pe Origen în chip deosebit să-şi redacteze *Comentariile* sale.

3. Aşastînd lucrurile, după ce Urban a păstorit vreme de opt ani Biserica Romei, i-a urmat Ponţian, iar după Filetus, Biserica Antiohiană o conducea Zebenus.

4. în vremea aceea[1005], ca să facă faţăcerinţelor urgente cerute de treburile bisericeşti, mergînd în Grecia,Origen a trecut prin Palestina şi la Cezareea a primit hirotonia întru presbiter din partea episcopilor din acea ţară[1006]. Frămîntările produse de acest fapt în legătură cu persoana lui, hotărîrile luate de conducătorii Bisericilor în legătură cu aceste frămîntări, precum şi numeroasele foloase pe care le-a adus Origen propovăduirii cuvîntului dumnezeiesc ar cere o expunere aparte. Noi am făcut-o după cuviinţă în a doua carte a *Apologiei* pe care am scris-o pentru el.

XXIV
Comentariile compuse de Origen în Alexandria

1. Faţă de toate acestea va trebui să adăugăm că în cartea a şasea a «Comentarului la Evanghelia după Ioan»[1007]Origen subliniază că primele cinci cărţi din această lucrare le-a compus pe cînd se afla încă în Alexandria şi că din întreaga operă asupra acestei Evanghelii au ajuns pînă la noi numai douăzeci şi două de tomuri.

2. în cea de a doua carte a *Comentarului la cartea Facerii*[1008], din totalul de douăsprezece cîtesînt, el ne arată că cele de dinaintea cărţii a noua au fost alcătuite în Alexandria dimpreună cu *Comentariile la primii 25 de psalmi,* apoi cele despre *Plingerile* lui Ieremia[1009], din care cinci tomuri au ajuns pînă la noi şi în care aminteşteşi de lucrările *Despre înviere*[1010], care cuprind două volume.

1005 Pe la anul 230. Călătoria în Grecia a avut scop combaterea lui Marcion, cum reiese dintr-o epistolă a lui Origen. P. Nautin*o.c.* 161-166.

1006 Hirotonirea a avut loc în anul 231. Despre urmările ei,în studiul volumului prim al operelor lui.

1007 A se vedea la locul respectiv, voi. 6 (partea a Il-a).

1008 Pierdută, afară de cîteva fragmente.

1009 Păstrate parţial.

1010 Pierdută, afară de cîteva fragmente.

3. Chiar şi lucrarea sa *Despre principii* a compus-o tot înainte de a pleca din Alexandria1"1. Cit despre cărţile intitulate *Stromate™,* care sîntîn număr de zece, şi pe acelea le-a compus tot în acelaşioraş în vremea domniei împăratului Alexandru, după cum arată înseşi notele autografe din fruntea tomurilor.

XXV

Cum a citat Origen Scripturile canonice

1. La explicarea psalmului întîi, Origen ne dă un catalog al Scripturilor sfinte din Vechiul Testament, atunci cînd scrie textual: «Trebuie să băgăm de seamă că după tradiţia ebraică numărul cărţilor (vetero-testamentare, *n.tr)* este de douăzeci şi două, număr care la ei este egal şi cu numărul literelor (din alfabet, *n.tr)».*

2. Ceva mai departe, vorbind despre altceva, el continuă aşa: «Cele douăzeci şi două cărţi (din Biblia, *n.tr.)* evreilor sînt următoarele: cea intitulată «Facerea» şi care la evrei se numeşte*Bereşit sau* «La început» după cuvîn- tul cu care începe cartea; (a doua carte este *n.tr)* «Ieşirea», cu numele evreiesc *Uelesmot,* ceea ce înseamnă «acestea sînt numele». Pentru «Levitic» evreii au *Uikra,* ceea ce însemnează «Şi a chemat». Pentru «Numeri» evreii aveau *Amesfeodeim,* pentru «Deuteronom» aveau *Elesddebareim* care însemnează «Acestea sînt cuvintele»; «Iisus fiul lui Navi» sau *Iosuebennun;* «Judecătorii, Rut», la ei într-o singură carte, *Sofleim;* «Regii», întîiaşi a doua carte, la ei e o singură carte, *Samuel,* adică «Cel chemat de Dumnezeu»; «Regii», cărţile a treia şi a patra, la ei una singură *Uamelh-David,* adică «Domnia lui David»; «Paralipomena», întîiaşi a doua, la ei într-una singură *Dabreiamein,* adică «Istoria zilelor»; «Ezdra» întîiaşi a doua, la ei o singură carte *Ez/dra,* ceea ce vrea să spună' «Slobozitorul»; apoi «Cartea Psalmilor» sau *Sfarteleim;* «Pildele lui Solomon», în evreieşte*Melot;* «Eclesiast», în evreieşte*Koelth;* «CîntareaCîntărilor», iar nu cum cred unii cîntări ale cîntărilor, în evreieşte*Sirassireim;* «Isaia», *Iessia;* «Ieremia» cu «Plîngerile» şi cu scrisoarea, la ei o singură carte, *Ieremia;* «Daniel»; «Iezechiel»; «Iov»; «Estera». In afară de acestea mai avem cărţile«Macabeilor» numite la ei *Sarbetsabanaiel»*101110121013.

3. Iată dar ce numără Origen în lucrarea amintită mai sus. In primul volum, *Despre Evanghelia după Matei,* el păstrează ordinea canonică bisericească dovedind că n-a cunoscut decît patru Evanghelii, scriind textual:

4. «După cum am prins din tradiţie, în legătură cu cele patru Evanghelii, care sînţşi singurele recunoscute în Biserica lui Dumnezeu, cîtă se află sub

---

1011 Păstrată integral într-o traducere latină a lui Rufin. Parţial avem şi text grec original păstrat în *Filocalia* («P.S.B.» 8). A se vedea studiul nostru în Origen, partea a treia.

1012 Pierdută, cu excepţia unor mici fragmente.

1013 Lipseşte de pe listă indicaţiaproorocilor mici, din care s-a păstrat o bună parte în traducerea lui Rufin.

cer, mai întîi a fost scrisă cea «După Matei», cel care fusese înainte vameş, iar apoi a devenit apostol al lui Iisus Hristos, şi pe care a redactat-o pentru credincioşiiproveniţi din iudaism, compunînd-o în limba ebraică.

5. A doua Evanghelie este cea «După Marcu», pe care a compus-o după îndrumările pe care i le-a dat Petru, care de altfel îl şinumeşte «fiul» său în prima sa Epistolă sobornicească, unde zice: «Biserica cea aleasă din Babilon şi Marcu, fiul meu, vă îmbrăţişează»[1014].

6. A treia este Evanghelia «După Luca», cel care a fost lăudat de Pavel[1015], şi care a fost compusă pentru creştiniiproveniţi dintre păgîni. Ultima dintre toate e Evanghelia «După Ioan».

7. în cartea a cincea din *Comentarul la Evanghelia după Ioan*aceluşiOrigen zice următoarele în legătură cu epistolele Apostolilor: «Fiind intr-un fel învrednicit de a fi slujitorul după duh, iar nu după literă al Noului Testament, ca unul care şi-a dus pînă la capăt propovăduirea Evangheliei începînd de la Ierusalim şipînă în Iliric[1016][1017], Pavel nu a trimis totuşi epistole în toate Bisericile pe care le-a întemeiat, iar unora din cele cărora le-a scris, nu le-a trimis decîtdoar cîtevarînduri.

8. Petru, pe care e «zidită Biserica lui Hristos, pe care nici porţile iadului nu o vor birui»[123], a lăsat numai o singură epistolă recunoscută, poate şi o a doua, a cărei paternitate este însă discutabilă.

9. Ce să mai spunem despre cel care s-a aplecat cu capul pe pieptul Mîntuitorului[1018], despre Ioan, care a lăsat şi el o Evanghelie, mărturisind, însă, că ar putea scrie mai multe «cărţidecît ar putea cuprinde lumea întreagă»[1019]şi care a scris şi «Apocalipsa», în care i s-a poruncit să tacă şi să nu scrie[1020] «vocea celor şapte tunete»?

10. Ne-a lăsat, e drept, şi o *Epistolă*cuprinzînd doar cîtevarînduri, poate şi o a doua şi a treia, dar pe acestea din urmă nu toţi le recunosc canonice[1021]; de altfel amîndouă la un loc n-au nici 100 de rînduri.

11. în plus atunci cînd e vorba de «Epistola către Evrei», Origen se exprimă în *Omiliile* sale în termenii următori: «Cit priveşteconstrucţia stilistică, Epistola numită «Către Evrei» nu are simplitatea graiului sau a exprimării din celelalte scrieri ale Apostolului, ci în compoziţia ei se foloseşte mai ales de întorsături de fraze elineşti, lucru pe care l-ar recunoaşte orice om care se pricepe cît de cît la felurile diferite de exprimare.

1014 *I Petru,* 5, 13.
1015 *II Cor.,* 8, 18-19; *II Tim.,* 2, 8; *Col.,* 4, 14.
1016 *Rom.,* 5, 19.
1017 *Matei,* 16, 18; 1, 26; *Ioan,* 13, 25.
1018 *Ioan,* 13, 25.
1019 *Ioan,* 21, 25.
1020 *Apoc.,* 10, 4.
1021 A se vedea şi VII, XXV, 7-11 etc.

12. De altfel, că ideile din această Epistolă sînt minunate şi cu nimic în urma celor din epistolele apostolice recunoscute, acest lucru e adevărat că-l va aproba oricine e atent la lectura epistolelor Apostolului».

13. După aceea el adaugă: «Cît despre mine, dacă ar fi să-mi dau părerea aşspune că ideile sînt ale Apostolului, dar limbajul şicompoziţiasînt ale cuiva care ţinea minte învăţătura Apostolului şi care redactează aşazicînd cu mintea Iui cele spuse de dascălul său. De aceea dacă vreo Biserică crede despre această epistolă că-i opera lui Pavel, n-are decît să o facă, pentru că nu întîm- plător au transmis-o cei vechi ca fiind a lui Pavel.

14. Dacă ne-am întreba totuşi cine a scris Epistola, trebuie să răspundem că numai Dumnezeu o ştie. Tradiţia ajunsă pînă la noi o atribuie fie lui Clement episcopul Romei, fie lui Luca, autorul «Evangheliei» şi al Faptelor (Apostolilor, *n.tr).*

Atîta în legătură cu aceste probleme.

XXVI
Heracla ajunge episcop în Alexandria

Era al zecelea an de domnie a numitului împărat cîndOrigen s-a strămutat din Alexandria în Cezareea[1022]şi a lăsat pe seama lui Heraclaşcoalacatehe- tică de acolo. Nu după multă vreme a murit şiDemetriu, episcopul Bisericii Alexandrinilor, după ce şi-a îndeplinit slujba vreme de peste patruzeci şi trei de ani. în locul lui a urmat Heracla.

XXVII
Relaţiile episcopilor faţă de Origen

Pe vremea aceea era în floare Firmilian, episcopul CezareeiCapadochiei[1023], care avea faţă de Origen o admiraţieatît de mare, încît l-a chemat chiar în patria sa spre a fi de folos Bisericilor din eparhia lui; mai tîrziu s-a dus el însuşipînă în Iudeea şi a petrecut cu el o bucată de vreme ca să-şiîmbunătăţească pregătirea teologică[1024]. Dar nu numai atît, ci şiîntîistătătorii Bisericilor din Ierusalim, Alexandru, şi al celei din Cezareea Palestinei, Teoctist, au rămas statornic alături de el socotindu-l singurul lor dascăl şiîngă- duindu-i să se îndeletnicească cu tălmăcirea dumnezeieştilor Scripturi şi cu cealaltă activitate de propovăduire a învăţăturiibisericeşti.

XXVIII
Persecuţia lui Maximin[1025]

După ce împăratul roman Alexandru şi-a dus pînă la capăt domnia sa

---

1022 E vorba de Alexandru Sever, vărul lui Elagabal. El a domnit între anii 223-235. «Strămutarea» lui Origen va fi avut loc prin anii 231-232. în Cezareea mai fusese pînă atunci cel puţin de 2 ori: a) în 215-16, cînd a fugit din pricina tulburărilor (cap. XIV); b) în 228, la trecerea spre Grecia. Atunci va fi fost hirotonit.

1023 Firmilian a păstorit între 230-248.

1024 A se vedea VI, XXIII, 4 şi VI, XIX, 17-18.

1025 Intre 235-238 Origen va fi trecut în CezareeaCapadochiei, în rest a rămas în Cezareea Palestinei.

vreme de treisprezece ani, a urmat la tron cezarul Maximin. Acesta, dintr-o ură faţă de casa lui Alexandru, care era formată mai ales din oameni credincioşi, a pus la cale o persecuţie, poruncind să fie nimiciţi numai capii Bisericii, pe care i-a socotit vinovaţi (de rapida răspîndire a) învăţăturii evanghelice[1026]. In acea vreme a compus şiOrigen cartea *Exortaţie la martiriu,* pe care a închi- nat-o lui Ambrozie şi lui Protoctet, preot al comunităţii din Cezareea, pentru că pentru amîndoisituaţia din vremea persecuţiei a ajuns să fie deosebit de grea[1027]. Se istoriseşte că amîndoiaceştibărbaţi s-au luat la întrecere în mărturisirea credinţei în vremea domniei împăratului Maximin, care n-a durat mai mult de trei ani. Despre perioada acestei persecuţii ne informează Origenşi în cartea a douăzeci şi doua a *Comentarului la Evanghelia după Ioan*şi în unele epistole.

XXIX

Cum a rînduit Dumnezeu pe Fabian
ca episcop al Romei

1. După Maximin a urmat la conducerea imperiului Gordian[1028][1029], iar la episcopia Romei, după Pontian, a urmat vreme de şase ani Anterşi, după ce acesta a păstorit vreme de numai o lună[lj'], a urmat Fabian.

2. Se istoriseşte că după ce Anter murise, Fabian a venit de la ţarăşi s-a instalat la Roma, unde va fi ales apoi prin sorţiintr-un chip cu totul ieşit din comun, printr-o lucrare a harului dumnezeiesc şi ceresc.

3. Căci pe cînd stăteau adunaţitoţi în vederea alegerii celui ce urma să fie episcop, numele multora dintre bărbaţiivestiţişi celebri erau în mintea majo-rităţii; numai la Fabian, care era de faţă, nu se gîndea nimeni. Şitotuşi la un moment dat un porumbel a coborît din văzduh şi s-a aşezat pe capul lui, parcă ar fi imitat pogorîrea Duhului Sfînt peste Mîntuitorul în chip de porumb[1030].

4. în faţa acestei întîmplări, toată lumea, ca şicînd ar fi fost îndemnaţi de un duh dumnezeiesc, într-o singură tresăltare şi într-un singur suflet a strigat «vrednic este» şi fără nici o ezitare l-au prins şi l-au aşezat pe scaunul episcopal.

Tot în vremea aceea, după ce episcopul Zebenus al Antiohiei s-a mutat din viaţă, cel ce a primit conducerea a fost Vavila. Apoi, în Alexandria, după ce Heracla a preluat sarcina vlădicească păstorind în urma lui Demetriu, la cîrmaşcolii catehetice din acel oraş a urmat Dionisie, care fusese unul din uce-

---

1026 Moartea lui Alex. Sever (18 martie 235) a avut loc în nord-vestul imperiului unde căuta să oprească răscoalele interminabile. Urmaşul său Maximin Tracul (235-238) inaugu-rează «criza politică a imperiului», aşa numita «epocă a celor 30 tirani». Dar Maximin avea şi ranchiune pe membrii familiei Severilor, între altele şi pentru că se arătaseră prea toleranţifaţă de creştini.

1027 A se vedea textul scrierii şi studiul introductiv în voi. *Origen, Scrieri alese,* partea a treia, «P.S.B.» 8, p. 345 şi urm.

1028 Maximin a fost ucis la 10 mai 238. Dintre Gordieni, 2 au fost ucişi după 2 luni şi jumătate, cel de al treilea urcă pe tron la 9 iulie 238 domnind pînă în 244.

1029 Eusebiu greşeşte: în loc de o lună, e vorba de 42 zile! Anter fusese exilat în Sardinia.

1030 *Matei,* 3, 16; *Marcu,* 1, 10; *Luca,* 3, 22.

nicii lui Origen[1031].

XXX
Ucenicii lui Origen

Pe cîndOrigenîşi îndeplinea în Cezareea munca lui obişnuită s-au adunat în jurul lui mulţi nu numai din apropiere, ci şinumeroşi ucenici străini, care şi-au părăsit chiar patria lor. Dintre aceştia, cei care ne sînt mai cunoscuţi erau Teodor, care purta şi numele de Grigorie, episcop vestit în vremea sa, precum şi fratele său Atenodor. Amîndoi erau îndrăgostiţi peste măsură de ştiinţeleelineştişilatineşti[1032], dar Origen le-a ştiut insufla dragostea pentru (adevărata) filosofie, îndemnîndu-i să-şi schimbe rîvna lor de mai înainte cu iubirea faţă de teologia creştină. După ce au petrecut în preajma lui Origen vreme de cinci ani împliniţi, s-au îmbunătăţit atât de mult în cunoaşterea lucrurilor dumnezeieşti, incit amîndoi s-au învrednicit încă de tineri de a fi chemaţi să ocupe scaunul episcopal în Biserica Pontului[1033].

XV
Africanul

1. în aceeaşi vreme se făcuse cunoscut şi (Sext Iuliu) Africanul, autorul mai multor lucrări cu titlul *Ceste*s[1034]. De la el avem şi o epistolă adresată lui Origen, în care îşi exprimă nedumerirea în legătură cu «Istoria Susanei»[1035], de care ne vorbeşteproorocul Daniel, despre care el nu ştie dacă e carte apocrifă şi născocită. Origen îi dă un răspuns foarte complet[1036].

2. De la acelaşi African au ajuns pînă la noi şi alte cărţi, de pildă *Hronografia*[U5] în cinci cărţi, o lucrare bazată pe multe fapte reale. în ea îşiistoriseşte călătoria pe care a făcut-o în Alexandria din pricina faimei deosebite a lui Heracla[1037][1038], despre care am afirmat şi noi că era foarte orientat în studiile filosofice şi în celelalte ştiinţeelineştişi că la urmă a urcat şi pe scaunul episcopal din acel oraş.

3. Mai avem încă o epistolă de la acelaşi African către Aristide în legătură cu părută contrazicere între genealogiile lui Hristos după Matei şi după Luca. în

---

1031 Demetriu a avut o păstorire lungă: 189-8 oct. 232. Heracla va păstori între 232-248.

1032 A se vedea în *Origen,* II, în *Filocalia,* XIII, «P.S.B.», 7, p. 354-356, *Scrisoarea* lui Origen către Grigorie. Cei doi fraţi făcuseră studii mai întîi în CezareeaCapadochieişi voiau să le continue la Beirut. Acum după ce l-au cunoscut pe Origen au rămas 5 ani lîngă el.

1033 Grigorie va ajunge episcop în Neocezareea Pontului unde va deveni legendar prin sfinţeniaşi activitatea sa. Despre el vor vorbi în cele mai frumoase cuvinte sfinţii Vasile şi Grigorie de Nyssa.

1034 Sau «broderii», lucrare de conţinut profan, păstrată doar fragmentar.

1035 Evreii n-o socot carte biblică. Părţile păstrate au fost reeditate în 1909.

1036 Textul celor 2 epistole ale lui Origen, la P. Nautin, *o.c.,* p. 176-182.

1037 Păstrată doar fragmentar. Conţine amănunte biblice şi profane. Lucrarea începea de la facerea lumii şi ajunge pînă la anul 221. El era un tip de savant.

1038 Poate că ar fi dorit să vadă şi pe Origen, dar acesta plecase din Alexandria. Vizita va fi avut loc în anul 221.

ea se arată clar potrivirea dintre Evanghelii pe baza unui referat, despre care am vorbit şi noi în prima carte[1039] a operei prezente.

XXXII
Cărţile biblice tălmăcite de Origen pe cînd se afla în Cezareea

1. Cam în acelaşi timp[1040]Origen mai compunea şi*Comentariile la Isaia*şi în acelaşi răstimp şi cele compuse asupra cărţii lui «Iezechiel». Dintre acestea au ajuns pînă la noi treizeci de tomuri în legătură cu o treime din cartea proorocului Isaia, adică pînă la vedenia fiarelor cu patru picioare din pustiu, iar din cele asupra lui Iezechiel, douăzeci şi cinci de tomuri, singurele pe care le-a făcut la toată această carte[1041].

2. într-o vreme pe cînd se afla la Atena şi-a terminat cărţile asupra lui «Iezechiel»[1042]şi le-a început pe cele despre «CîntareaCîntărilor», pe care le-a dus pînă la cartea a cincea. După care întorcîndu-se iarăşi la Cezareea, le-a dus pînă la capăt, adică pînă la cartea a zecea.

3. Dar de ce să întocmim lista amănunţită a scrierilor acestui bărbat pentru care ar trebui scrisă o lucrare specială? De altfel, am copiat-o atunci cînd am vorbit despre viaţa lui Pamfil[1043], sfîntul mucenic din vremea noastră. Acolo n-am descris numai rîvna lui Pamfil faţă de problemele teologice, ci am reprodus şi lista cărţilorstrînse de el în bibliotecă, fie că ele au fost scrise de el, fie de alţi scriitori bisericeşti. Cu ajutorul acestor cataloage, oricine va dori va

---

1039A se vedea mai sus: I, VII, 2.

1040Deci sub Gordian (anul 238-244).

1041Din operele acestea s-au păstrat numai fragmente.

1042 Pierdut. Drumul la Atena are loc în anul 240, deci după 10 ani de cînd a mai fost acolo.

1043 Lucrare păstrată numai în traducerea lui Rufin, dar numai prologul, cărţile I—III şi parte din cartea IV.

putea cunoaşte în chip foarte amănunţit acelea dintre scrierile lui Origen care ni s-au păstrat1''2.

Şi acum să ne întoarcem iarăşi la firul istorisirii noastre.

XXXIII
Greşeala lui Berii

1. Berii, despre care s-a vorbit mai înainte[10441045], episcop în Bostra Arabiei[1046], se nevoia să introducă altă rînduială în Biserică şi a îndrăznit să spună că Mîn- tuitorulşi Domnul nostru n-a avut o existenţă proprie înainte de a fi venit să petreacă printre oameni, de aceea nu avea nici dumnezeire proprie, ci în El s-ar fi sălăşluit numai dumnezeirea Tatălui[1047].

2. în faţa acestei situaţii, întrucît foarte mulţi episcopi au avut cu acest om discuţiişi convorbiri, în cele din urmă, între alţii, a fost chemat acolo şiOrigen. La început şi el a intrat în discuţii cu el ca să caute să-i cunoască părerile, după aceea, întrucît acum ştia despre ce-i vorba, l-a readus la ortodoxie în problemele în care se rătăcise, convingîndu-l prin argumentarea sa, readucîndu-l iarăşi la adevărata învăţăturăşi îndrumîndu-l spre părerile sănătoase de la început.

3. Scrierile lui Berii se păstrează pînă astăzi, după cum se păstrează şihotăririle sinodului convocat din pricina lui, cuprinzînd la un loc şi întrebările puse de Origen, precum şi convorbirile avute cu cei din comunitatea sa, cu alte cuvinte întreg dosarul celor întîmplate atunci.

4. Despre Origen ne-au dat nesfîrşit de multe ştirişi oamenii mai bătrîni din vremea de azi, din care cred că multe ar trebui lăsate la o parte ca neavînd nici o legătură cu lucrarea de faţă. Dar tot ce trebuie cunoscut despre acest om le putem deduce din *Apologia* pe care am întocmit-o în apărarea lui eu şi cu Pamfil, sfîntul mucenic din zilele noastre, apologie pe care am făcut-o cu multă grijă lucrînd împreună[1048], din pricina acelor împătimiţi în părerile lor.

XXXIV
Ce evenimente au avut loc
pe vremea lui Filip (Arabul)

Incheindu-şi Gordian domnia peste romani după şase ani împliniţi, l-a putere i-a urmat Filip împreună cu fiul său, numit tot Filip. Se istoriseşte că

1044 Despre viaţa lui Pamfil a se vedea: *Despre martirii Palestinei XI,* 3. Lista cărţilor lui Origen o avem parţial (800 de titluri) în epistola 33 către Paula, a Fer. Ieronim. Lista lui Eusebiu avusese 2000 de titluri de lucrări.

1045 Mai sus: VI, XX, 2.

1046 Călătoria la Bostra va fi avut loc între anii 238-244.

1047 Rătăcirea lui Beryl va fi fost apropiată de cea a lui Heraclide, care avea îndoieli mai ales in legătură cu persoana Mîntuitorului. A se vedea *Convorbirile lui Heraclide,* în «P.S.B.» 8, p. 313 344.

15(i. VI, XXIII, 4.

Filip era creştinşi că în ziua ultimei săptămîni din Postul Paştilor el ar fi dorit să ia parte împreună cu mulţimea la slujbele făcute atunci în Biserică, dar că întîistătătorul locului nu i-a îngăduit să intre înainte de a fi făcut mărturisire publică şi de a se fi înscris el însuşi în rîndulpăcătoşilor care formau categoria penitenţilor; altfel, într-adevăr dacă împăratul n-ar fi făcut aşa ceva, desigur că el n-ar fi fost primit de conducător din cauza multor plîngeri pornite împotriva lui. Se spune că Filip s-ar fi supus de bună voie, arătîndu-şişi prin fapte sinceritatea şi evlavia rînduielilor împreunate cu frica de Dumnezeu[1049].

XXXV

Dionisie urmează lui Heracla în episcopat

în cel de al treilea an de domnie a împăratului a încetat din viaţăşiHeracla, după ce a păstorit şasesprezece ani peste Biserica Alexandriei. După el urmează Dionisie.

XXXVI

Alte scrieri alcătuite de Origen

1. în timp ce pe atunci, cum era firesc, credinţa se răspîndea mereu, iar învăţătura noastră se propovăduia deschis pretutindeni, se spune că Origen, fiind trecut de şaizeci de ani[1050]şi că în urma lungii sale experienţedobîndin- du-şi o foarte mare îndemînare, a îngăduit tahigrafilor să multiplice din cuvîntărileţinute de el înainte, lucru pe care pînă atunci nu l-a autorizat.

2. Tot pe atunci a compus el şi cele opt cărţi de răspuns la scrierea îndreptată împotriva noastră de către Celsus epicureul şi intitulată *Cuvînt adevărat*[105110521053], apoi cele 25 de tomuri din lucrarea *Despre Evanghelia după Matei*[169], precum şicărţile*La cei 12 prooroci,* din care nu ni s-au păstrat decît 25 de cărţi[11'1].

3. Mai avem de la el şi o epistolă adresată împăratului Filip însuşi, alta către femeia acestuia, Severa[1054], precum şi diferite altele către mai mulţi. Toate epistolele pe care le-am putut aduna şi care se puteau păstra separat la cîte un particular, strînse de noi în volume speciale ca să nu se împrăştieşi să se piardă, sînt în număr de peste o sută.

1049 Istoricii neagă că împăratul Filip Arabul (244-249) ar fi fost creştin. Ca şiElagabal va fi avut simpatii faţă de creştinism, dar mai mult nu. Sfîntul Ioan Hrisostomul ne-a lăsat în *Cuvîn- tarea la SfîntulVavila,* 6, ştirea că acest Vavila l-ar fi oprit să intre în Biserică. A se vedea traducerea lui St. Bezdechi *(Sf. Ioan Gură de Aur: Predici despre pocăinţăşi despre Vavila,* Sibiu 1938). Fer. Ieronim afirmă (*De vir.* t/Z.54) clar că Filip era creştin.

1050Ştirea aceasta ne ajută să stabilim data naşterii lui Origen: 185.

1051 Despre lucrarea *Contra lui Celsus* a se vedea studiul şi cartea întreagă în *Origen, Scrieri alese,* partea a patra, «P.S.B.» 9.

1052Ni s-a păstrat în greceşteşi în traducere latină sub titlul «ComentariorumSeries»,

1053 Pierdute în întregime.

1054 Păstrată doar fragmentar.

4. Tot el a scris şi episcopului Fabian al Romei, precum şi multor altor conducători ai Bisericii în legătură cu ortodoxia sa[1055]. în sfîrşit, mai sîntşi textele din cartea a 6-a a *Apologiei* pe care am scris-o în legătură cu acest bărbat.

XXXVII
Rătăciri printre arabi

Dar în vremea despre care vorbim au apărut şi în Arabia oameni care voiau să introducă o învăţătură străină de adevăr. Căci ziceau că pentru un timp, atîtcît omul e încă pe pămînt, sufletul din el moare deodată cu trupul atunci dnd acestuia i-a sunat ceasul şi se nimiceşte împreună cu el, dar că la un anumit moment, anume chiar atunci cînd va avea loc învierea, sufletul va învia şi el deodată cu trupul. Tot cu acea ocazie s-a ţinutşi un sinod important[1056], la care a fost convocat din nou şiOrigenşi, după ce a ţinutcuvîn- tări înaintea poporului în legătură cu problema discutată, s-a ajuns pînă acolo încît a schimbat gîndurile celor care se rătăciseră.

XXXII
Erezia elchesaiţilor

Tot pe atunci a apărut încă o abatere: e vorba de aşa numita erezie a elchesaiţilor[1057], dar care s-a stins îndată după ce a apărut. Despre ea aminteşteOrigen într-o omilie ţinută în faţa poporului în legătură cu psalmul 82, unde spune textual următoarele: «în zilele noastre s-a ivit cineva care se încumeta că el poate argumenta o învăţătură care respinge credinţa în Dumnezeu şi e plină de toată nelegiuirea, aşa numita învăţătură a elchesaiţilor, care s-a ridicat de curînd împotriva Bisericilor. Vă voi înfăţişagreşelile pe care le propagă această învăţătură pentru ca să nu vă lăsaţiduşi în rătăcire de ea. Ea respinge anumite pasaje din întreagă Scriptura, cu toate că se foloseşte încă de cuvintele scoase din întreg Vechiul Testament şi din Evanghelii, însă nu vrea să ştie nimic de scrierile apostolilor. Ea mai afirmă că tăgăduirea credinţei nu are nici o importanţăşi că în caz de nevoie omul care cugetă ar putea tăgădui cu gura credinţa sa, dar cu inima nu. Ei ne mai arată şi o carte despre care spun că ar fi căzut din cer[1058]; cine ascultă de ea şi crede în ea va primi iertarea păcatelor, o altă iertare decît cea dată nouă de Iisus Hristos.

XXXIX
Evenimentele mai importante de pe vremea domniei lui Deciu

1. După ce Filip a domnit şapte ani a urmat la tron Deciu, care din ura pe

1055 A se vedea studiul nostru din «P.S.B.», voi 7.
1056 între 244-248,
1057 Eusebiu greşeşte. Elchesaiţii au fost cel puţin cu 130 de ani mai vechi (Cf. Bardy, *o.c.*VI, p. 140).
1058 Despre cărţile «căzute din cer» a se vedea acelaşiBardy, II, 140.

care o avea faţă de Filip a început o persecuţie împotriva Bisericilor[1059], în cursul căreia şi-a sfîrşitviaţa ca martir în Roma episcopul Fabian, în locul căruia a urmat Comeliu.

2. în Palestina, Alexandru, episcopul Bisericii din Ierusalim, a fost dus din nou pentru Hristos înaintea scaunului de judecată a guvernatorului din Cezareeaşi, după ce s-a arătat viteaz prin tăria cu care a apărat din nou învăţăturacreştină, a primit cununa întemniţării la o bătrîneţe înaintată şi la o cărunteţe venerabilă[1060].

3. După ce a adus în tribunalul ţării o mărturie strălucită şi plină de faimă, murind în temniţa de acolo, a fost proclamat Mazaban ca urmaş al său la episcopatul din Ierusalim.

4. în chip asemănător lui Alexandru, în închisoarea din Antiohia a murit Vavila[1061], după ce a mărturisit că este creştin, iar în locul lui, ca întîi stătător al Bisericii de acolo a fost ridicat Fabius.

5. Care şicît de mari au fost suferinţele îndurate de Origen în timpul acestei persecuţii, cum şi-a găsit el sfîrşitul într-o vreme cînd din pricina invidiei vicleanul diavol împreună cu toată armata lui a pornit luptă împotriva lui, urzind contra lui toate vicleniile şiaruncîndu-se asupra lui mai mult decît împotriva altora; care şicît de mari au fost chinurile pe care le-a îndurat acest bărbat din pricina propovăduiţiicuvîntului lui Hristos, închisori şi cazne trupeşti, răni pe tot trupul, chinuri din pricina lanţurilor de fier şi alte torturi în ascunzişuriletemniţelor; în ce chip vreme de foarte multe zile i-au fost strînse picioarele în butuci pînă la cea de a patra gaură şi, la urmă, fiind ameninţat că va fi omorît pe rug, precum şi suferirea tuturor celorlalte patimi cu care l-au chinuit vrăjmaşii, cu ce curaj a răbdat el toate acestea, cum s-au sfîrşit apoi pentru el toate într-o vreme cînd judecătorul se străduia din toată puterea şi cu toată rîvna să nu-i ia viaţa, în sfîrşit, cîtecărţi a compus şi a lăsat pentru cei care aveau lipsă de îmbărbătare, toate acestea se păstrează în chip foarte amănunţitşi exact în multele epistole rămase de la acest bărbat[1062].

XL
Întîmplările prin care a trecut episcopul Dionisie

1(>7. Se apropiau serbările milenare de la întemeierea Romei şi Deciu fiind dornic să restaureze tradiţiile imperiale a pornit prigoană generală pentru prima oară împotriva Bisericilor. Creştinii erau chemaţi după liste şiobligaţi să jertfească. Cine refuza era maltratat, închis, averea confiscată. Se căuta şiapostaziereacreştinilor.

1060A se vedea şi mai sus: VI, XI, 5.

1061 Vavila va fi murit în anul 251. Pomenirea lui e la 4 sept. în cinstea lui ni s-a păstrat un frumos panegiric de la Sfîntul Ioan Hrisostom, tradus în româneşte de St. Bezdechi, Sibiu 1938.

1062 Din păcate, nu ni s-a păstrat nici una din epistolele pe care, după spusa Fer. Ieronim *[De virisill.* 54 ed. I.N. Dianu, Bucureşti 1919, p. 94), Origen le-ar fi scris «mai multora» după ce

1. Informațiile despre Dionisie[1063][1064] le vom lua dintr-o scrisoare a lui către Gherman[1065], în care, vorbind despre sine însuşi, spune următoarele: «Eu vorbesc ca şi cum m-aş afla înaintea lui Dumnezeu şi El ştie că nu mint»[1066]. După socoteala mea niciodată n-am fugit, dar nici n-am lucrat fără ajutorul lui Dumnezeu.

2. Mai înainte, atunci cînd - la timpul său - se publicase edictul de persecuție a lui Deciu, atunci, tocmai în ceasul acela (prefectul) Sabinus[1067] a trimis un frumentar[1068] să mă caute, iar eu rămăsesem în casă vreme de patru zile căci aşteptam sosirea acestuia. El însă scotocea prin toate ungherele: drumuri, rîuri, cîmpuri, pe unde bănuia că m-aş fi ascuns sau pe unde m-ar fi făcut scăpat. Parcă l-ar fi orbit cineva, aşa nu-mi găsea el casa unde petreceam. Intr-adevăr, el nu putea crede că în timp ce eram urmărit, eu totuşi rămăsesem acasă.

3. Cînd nu fără greutate, după ce trecuse şi a patra zi, Dumnezeu mi-a poruncit să plec şi după ce m-a condus în chip tainic, pe mine şi pe copiii mei precum şi pe mulți dintre frați, am plecat cu toții împreună. Că aceasta a fost lucrarea Providenței lui Dumnezeu a arătat viitorul, în care am fost poate de folos unora dintre frați».

4. Pe urmă, după ce a spus şi alte lucruri, ne-a arătat ce i s-a întîmplat drept urmare a fugii sale, spunînd următoarele: «către apusul soarelui eu şiînsoțitorii mei am căzut în mîinileostaşilorşi am fost duşi la Taposiris (lîngă Alexandria, *n.tr.*). în urma unei rînduielidumnezeieşti, Timotei[1069] nu era întîmplător acolo, aşaîncît el n-a fost arestat, dar cînd a sosit mai târziu a găsit casa goală, iar slugile o păzeau; cit despre noi, am fost luați prizonieri».

5. Şiiarăşi după alte cîte lucruri, continuă: «Şi în ce a constat minunata purtare de grijă a Providenței? Căci va trebui să spun adevărul întreg. Unul dintre țărani a întâlnit pe Timotei care fugea uluit şi l-a întrebat care-i cauza că e atît de îngrozit?

---

aIeşit din temniță. Tot Fer. Ieronim adaugă acolo că după ieşirea din temniță ar fi mai trăit pînătn vremea împăraților GallusşiVolusianpînă la împlinirea vîrstei de 69 de ani (deci pînă în anul 254) şică ar fi fost înmormîntat în oraşulTyr, unde mormîntul i s-ar fi păstrat multă vreme. Patriarhul Fotie preia şi el această părere («Bibliotheca» cod. 118).

1064 Are dreptate G. Bardy (*o.c.* p. 143) că de acum înainte Eusebiu mai mult reproduce din epistolele Sfîntului Dionisie de Alexandria, necunoscute. Cele mai multe sînt amintite în alte izvoare.

1065 Nu se cunoaşte unde a păstorit el ca episcop, dar se ştie că a acuzat pe Dionisie că a fugit în timpul persecuției lui Valerian. Dionisie îi răspunde. Acest răspuns va fi avut loc după anul 257. Valerian domneşte între anii 253-260.

1066 *Gal.,* 1, 20.

1067 Aurelius AppiusSabinus era prefectul Egiptului.

1068 «Frumentarius» putea fi şi «negustor de grîne», dar şi furnizorul care aproviziona armata cu hrană. Să nu uităm că Egiptul era «grînarul imperiului». Din punct de vedere administrativ, Egiptul era domeniul rezervat exclusiv împăratului, care era reprezentat acolo printr-un prefect din ordinul ecvestru. Abia Diocleţian va integra cu adevărat Egiptul în imperiu. Dar acest lucru explică şi multe tulburări şi răscoale care au avut loc în Egipt. Tulburările descrise aici începuseră din 248.

1069 Se pare că Timotei va fi fost fiul episcopului Dionisie.

6. Acesta a spus adevărul[1070], pe cînd celălalt, auzindu-l - trebuiau să participe la o cununie, căci e obicei la aceşti oameni de a petrece noaptea întreagă la astfel de întruniri - a încunoştiinţat pe oaspeţi îndată ce a ajuns la ei. Aceştia au sărit cu toţii într-o clipită ca şi cum ar fi fost înţeleşi de mai înainte şi au fugit cît au putut mai repede, au picat peste noi şiscoţînd tot felul de strigăte s-au apropiat de noi care eram întinşi pe paturi fără cearceafuri, în vreme ce soldaţii care ne păzeau au luat-o îndată la fugă.

7. In acel moment, Dumnezeu ştie, m-am gîndit mai întîi că niştetîlhari au dat peste noi ca să fure şi să jefuiască, de aceea am rămas cîteva clipe încă pe pat; rămînînd gol, doar cu o cămaşă de pînză, voiam să le dau celelalte haine, pe care le aveam aşezate alături. Ei însă mi-au poruncit să mă scol şi să ies de aici cît mai repede.

8. Abia atunci, dîndu-mi seama de ce veniseră ei aici, am început să strig şi să-i rog fierbinte să plece şi să ne lase pe noi în pace. Iar dacă ar vrea totuşi să ne facă o plăcere, atunci să o ia ei înaintea celor ce m-au adus aici şi să-mi taie ei capul. In timp ce strigam în felul acesta, lucru pe care toţiînsoţitorii mei îl pot confirma, ei m-au silit să mă ridic din pat. M-am aruncat îndată la pămînt, dar ei m-au luat de mîinişi de picioare şi m-au scos afară.

9. Martorii acestor întîmplări: Caius, Faust, Petru şi Pavel[1071] m-au urmat şiluîndu-mă în spate m-au scos afară din orăşelşi, suindu-mă pe un asin fără şa, m-au dus mai departe».

Iată, dar, ce istoriseşte Dionisie despre sine însuşi.

XLI

Despre martirii din Alexandria

1. în scrisoarea către Fabius, episcopul Antiohiei, acelaşiDionisie istoriseşte în modul următor luptele pe care au avut să le dea cei care s-au învrednicit să moară ca martiri pe vremea lui Deciu în Alexandria: «Persecuţia care a izbucnit la noi n-a pornit dintr-un edict imperial, ci ea a început deja cu mai bine de un an înainte[1072]. Un poet oarecare, cobind parcă a rele pentru oraşul

1070 Peripeţiile descrise de episcopul Dionisie sînt palpitante. Nu trebuie să se uite şi rolul preponderent jucat înainte de evrei în Alexandria, iar acum de creştini.

1071însoţitorii episcopului în aceste tulburi împrejurări.

1072 Deci cu un an înainte de edictul de persecuţie publicat de către împ. Deciu, anul 200.

acesta (n-are importanța cum se numea el)[1H0], a pus în mişcareşi a ridicat împotriva noastră gloatele păgînilor, aprinzîndu-le rîvna pentru vechile lor superstiții.

2. Ațîțați de el, ei au folosit toate prilejurile pentru desfăşurarea acestei nelegiuiri. Cultul demonilor împreună cu pofta de a ucide era singura lor formă de religie.

3. Mai întîi au prins pe un moşneag cu numele Metras, căruia i-au poruncit să rostească cuvinte defăimătoare la adresa lui Dumnezeu. Intrucît acesta n-a vrut să facă aşa ceva, i-au dat mai multe lovituri cu toiegele, apoi i-au înțepatfațaşi ochii cu trestii ascuțite, după care l-au tîrît în piațaoraşuluişi l-au ucis cu pietre.

4. Altădată au prins pe una dintre femeile creştine numită Cvita, au dus-o la templul zeilor şi au forțat-o să aducă jertfe zeilor păgîni. Intrucît ea şi-a întors fațaîmpotrivindu-se cu dezgust, au legat-o de picioare şi au tîrît-o goală prin tot oraşul peste bolovani de piatră brută şi biciuind-o tot timpul, după care au dus-o şi pe ea în acelaşi loc unde fusese dus Metrasşi au ucis-o şi pe ea cu pietre.

5. Mai apoi, parcă înțelegîndu-se cu toții deodată, au tăbărît peste casele creştinilorşi, căzînd fiecare peste cei care-i cunoşteauşi care locuiau mai în apropiere, i-au jefuit şi i-au golit de tot ce aveau. Obiectele mai prețioaseşi le-au ținut pentru ei, în schimb, cele mai ieftine ca şi obiectele din lemn au fost aruncate ori arse în sobe, încîtîți făcea impresia că oraşul a căzut pradă unor duşmani».

6. «Frații s-au dat la o parte, retrăgîndu-se şi suferind bucuroşi prădarea avuțiilor ca şi cei despre care aduce mărturie sfîntul Pavel[1073][1074]. Şitotuşipînă acum nu ştiu să se fi lepădat de Domnul, decît poate unul sau doi din ei.

7. Tot atunci au prins şi pe Apolonia, care era o fecioară în vîrstăşi foarte distinsă: după ce au lovit-o atît de puternic peste fălci încîttoțidinții i-au căzut din gură, au ridicat un rug la marginea oraşuluişi au amenințat-o că o vor arde de vie dacă nu rosteşte împreună cu ei formulele nelegiuite ale închinării la idoli. Scuzîndu-se pentru un moment şi fiind lăsată în libertate, ea se aruncă bucuroasă în foc unde a fost mistuită îndată[1075].

8. Pe Serapion l-au arestat de acasă şi, după ce l-au chinuit în chip groaznic frîngîndu-i toate mădularele, l-au aruncat cu capul în jos dintr-o cameră de la etaj. Nu exista nici drum, nici stradă şi nici potecă pe care să putem circula ziua sau noaptea în care să nu se strige mereu şi pretutindeni: cine nu rosteşte

---

1073 Probabil un preot egiptean din slujitorii zeului Serapis, deci un fel de «văzător».
1074 *Kvr.,* 10, 34.
1075 Cazuri similare întîlnim în scrierea «Martirii din Palestina». A se vedea tot aici, mai jos.

cuvinte de hulă (la adresa Dumnezeului creştinilor, *n.tr.)* va trebui să fie prins imediat şi aruncat în foc!

9. Situaţia aceasta a durat multă vreme. De la un timp însă revoluţiaşi războiul civil a lovit şi pe cei nelegiuiţi cu aceeaşi cruzime cu care se aruncaseră ei împotriva noastră. Atunci am răsuflat pentru un timp crezînd că poate ne-ar fi uitat; dar în scurtă vreme am primit ştirea că nu ni s-a schimbat regimul care ne fusese mai binevoitor, ci că o groază mai mare decît cea de care ne temusem a dat peste noi.

10. Şiintr-adevăr edictul de persecuţie s-a publicat: el semăna cu cel pe care-l făgăduise Domnul nostru, în orice caz cel mai îngrozitor prin aceea că puţin a lipsit să nu amăgească şi pe cei aleşi[1076].

11. De altfel toţi au rămas îngroziţi: mulţi din cei aleşi s-au prezentat din frică, pe cîndalţii, care erau în slujbe de stat, erau înlăturaţi de la locul lor de muncă şi, în sfîrşit, alţii erau ridicaţi chiar de vecinii şi de prietenii lor[1077]. Chemaţi pe nume, ei se apropiau să aducă jertfele nelegiuite şi necurate, unii din ei palizi şitremurînd nu ca oamenii care merg să jertfească, ci ca şicînd ei înşişi ar fi fost victime aduse idolilor, încît erau luaţi în rîsete batjocoritoare ale numerosului popor care stătea împrejur, căci reieşea că laşitatea lor se evidenţiaatît în faţamorţii, cîtşi a jertfirii».

12. «Alţii se duceau mai hotărît în faţa altarelor păgîneşi mărturiseau cu îndrăzneală că ei n-au fost niciodată creştini; în legătură cu acest fel de oameni s-a adeverit deplin proorocia Mîntuitorului atunci cînd a spus că tare cu greu se vor putea ei mîntui[1078]. Dintre ceilalţi unii urmau pe cei despre care am vorbit, pe cîndalţii o luau la fugă. Iarăşialţii erau arestaţi. Dintre aceştia unii s-au lăsat să fie prinşişiîntemniţaţi, dar apoi s-au lepădat de Dumnezeu chiar şi înainte de a fi ajuns să fie judecaţi. Alţii, în schimb, după ce au îndurat cîtva timp chinurile nu au mai voit să rabde mai departe.

14. Dimpotrivă, stîlpiineclintiţişifericiţi ai lui Dumnezeu[1079], întăriţi de El şiscoţînd din credinţa lor tare o putere şi o siguranţă pe măsura credincio- şiei lor nezdruncinate, au ajuns minunate mărturii ale împărăţieicereşti.

15. Dintre aceştia cel dintîi a fost Iulian, un bărbat suferind de artrită la picioare, încît nu putea nici să stea în picioare şi nici să umble[1080]. El a fost adus deodată cu alţi doi bărbaţi care-l purtaseră pe sus; unul din cei doi s-a lepădat

1076Edictul lui Deciu a fost asemănat cu sfîrşitul lumii (Matei 24, 24).

1077 în afară de scrierea *De lapsis* («Despre cei căzuţi») a sf. Ciprian şi de aceste epistole ale sf. Dionisie nu se cunoaşte altă descriere mai vie a acestei grele persecuţii. Victimele au fost foarte multe. A se vedea în general *Istoria bisericească universală* voi. I, p. 86-88.

1078 *Matei,* 19, 23; *Marcu* 10, 23; *Luca,* 18, 24.

1079 *Gal.,* 2, *9.*

1080 Iulian «podragosul» e cinstit la 27 februarie. Cf. Episcop Nicolae, *Ohridskiprolog,*Beo- grad 1961, p. 150.

îndată de credințacreştină, în schimb celălalt numit Cronionşi poreclit Eunous precum şibătrinul Iulian însuşi au mărturisit pe Domnul astfel că prin întreg oraşul, care ştiți că e mare, au fost purtați fiind aşezați sus pe cămile, dar tot timpul au fost biciuițişi, pînă la urmă, înconjurați de tot poporul, au fost arşi de vii în var nestins.

16. Un ostaş numit Besa[1081], care stătuse tot timpul pe lîngă ei şi care nu era de acord cu batjocurile la care erau supuşi , a fost dus în fațajudecățiişi, după ce şi-a cîştigat o mare faimă în lupta pentru credință, i s-a tăiat capul.

17. Un altul, Makarios, libian de neam, cu adevărat «fericit» pentru numele său[1082], cu toate că judecătorul a încercat mult ca să-l determine să-şi lepede credința, n-a reuşitşi de aceea a fost şi el ars de viu. In afară de aceştia, Epimahşi Alexandru, după ce au rămas multă vreme întemnițați, îndurînd chinuri, schingiuiri şi biciuiri, au fost şi ei arşi cu var clocotitor»

18. «Iar deodată cu ei au fost spînzurateşi patru femei. Sfînta fecioară Ammonarion, pe care judecătorul a chinuit-o foarte multă vreme pentru că declarase că nici măcar nu va răspunde la cuvintele poruncite, întrucîtşi-a ținutcuvîntul, a fost dată şi ea morții. Celelalte femei, anume venerabila Mercuria, cea înaintată în vîrstă, precum şi Dionisia, cea cu copii mulți, dar care nici pe copii nu-i iubea mai mult decît pe Domnul, au murit fără ca să fi fost schingiuite mai înainte, ci li s-a tăiat capul direct întrucît prefectul însuşi s-a ruşinat să le chinuie mai mult căci îşi dăduse seama că a fost învins de nişte femei. în schimb, fecioara Ammonarion a luptat şi a suferit pentru toate».

19. «Şi egiptenii Heron, Ater[1083]şi Izidor dimpreună cu Dioscur, un băiat cam de 15 ani, au fost dațişi ei morții. Judecătorul încercase mai întîi cu cuvinte linguşitoare să înduplece pe băiat socotindu-l uşorinfluențabil din pricina tinerețiişi să-l constrîngă prin cazne, dar Dioscur nu s-a lăsat înduplecat şi a rămas tare.

20. Cît despre ceilalți, el i-a schingiuit în chip sălbatic şi, văzînd că totuşi se împotrivesc, i-a dat şi pe ei focului. Pe Dioscur, însă, care se distinsese în fața tuturor dînd răspunsuri din cele mai înțelepte la întrebările puse, încîtpînăşi judecătorul îl admirase, l-a pus în libertate, spunînd că-i mai dă un răgaz ca să-şi schimbe părerile, din pricina vîrstei sale încă fragede. Trăieşteşi azi acest minunat Dioscur, rămas pentru o luptă mai îndelungată şi mai grea.

1081 Din neamul bessilor, un trib trac. Bessii încreştinați vor avea în sec. al Vl-lea biserici proprii în Constantinopol şilîngă Iordan. A se vedea D. Stăniloae: *Despre vechimea creştinismului la Romani.* Numele lui se află în martiriul ieronimian la data de 19 martie sub numele de Bassus. Martiriul lui a fost tradus şi în latină şi copiat în manuscris în sec. VIII-IX.

1082 Max&pioq — fericit (Matei 5, 10, 11).

1083 Ater (—negru). în locul lui, martirologiul ieronimian are la data de 19 ianuarie pe **Arsenie.**

21. Un oarecare Nemesion, egiptean[1084], şi acela fusese pîrîtpe nedrept că ar trăi laolaltă cu niştetîlhari. După ce s-a justificat în faţa căpitanului pentru această calomnie foarte stranie, el a fost învinuit că e creştinşi pus în lanţuri în faţa guvernatorului. Pe nedrept, cum era, a fost pedepsit la de două ori atîtea chinuri şi biciuiri decît se dădeau unor tîlhari, apoi s-a poruncit că acest prea fericit să fie ars între mai mulţitîlhari, fiind cinstit astfel să moară ca şiMîntuitorul[1085].

22. O întreagă trupă de ostaşi: Amon, Zenon, Ptolemeu, Ingenesşi împreună cu ei şibătrînul Teofil au fost duşi în faţa scaunului de judecată. De cîte ori era judecat cineva pentru credinţa lui creştinăşi se simţea că vrea să se lepede de Hristos, de fiecare dată aceştisoldaţi care stăteau în apropiere scrîşneau din dinţi, dădeau din cap tulburaţi, înălţau din umeri şi gesticulau din tot trupul,

23. aşa, încîttoţi se întorceau spre ei prin atenţia pe care o trezeau. Totuşi, înainte ca cineva să fi pus mîna pe ei, s-au grăbit ei înşişi să urce pe locul de judecată, declarînd că şi ei sîntcreştini, încît pe guvernator şi pe cei din completul de judecată i-a apucat frica, aşa că pe măsură ce creştea curajul în cei care erau judecaţi, în aceeaşi măsură scădea acest curaj în cei care judecau. De aceea creştiniiieşeau triumfători din sala de judecată, bucurîndu-se că au putut mărturisi pe Hristos «făcîndu-i biruitori în Hristos»[1086].

XLII
Alţi martiri pe care-i aminteşte Dionisie

1. «De altfel mulţialţicreştini au mai fost sfîşiaţi atunci în bucăţi de către păgîni prin oraşeşi prin sate. Voi mai aminti doar un exemplu dintre aceştia. Ishirion administra pe plată averea unuia dintre căpeteniile ţării. Arendaşul acestuia a poruncit lui Ishirion să aducă jertfă idolilor. Intrucît el n-a vrut să asculte a fost înjurat şi, fiindcă şi după aceea s-a împotrivit, a fost maltratat; dacă a văzut că nici acum nu s-a încovoiat, arendaşul a luat un toiag pe care i l-a împlîntat în stomac, aşa că în scurt timp a şi încetat din viaţă.

2. Ce să mai zicem de mulţimea celor care rătăceau prin pustiu şi prin munţi[1087]şi care erau ameninţaţi de foame şi de sete, de îngheţ, de boli, de tîlhari, de fiarele sălbatice? Cei care au scăpat din astfel de încercări pot sta martori despre alegerea şi despre biruinţa lor. Ca să confirm acest lucru voi istorisi o întîmplare legată de viaţa lor.

3. Cheremon, un moşneag înaintat în vîrstă, era episcop al Bisericii din Nilopolis[1088]. La un moment dat, de frica saracinilor el a fugit împreună cu soţia lui în munţii Arabiei[1089], de unde nu s-a mai întors. Cu toate că fraţii l-au căutat

1084 Sub atributul «egiptean» putem înţelegeatît pe alexandrini (sau greci), cîtşi pe copţi, cei de la ţară. Harnack, *Mission,* II, 725.

1085 Care a murit pe cruce, între tîlhari.

1086 *II Cor.,* 2, 14.

1087 *Evr.,* 11, 37.

1088 în centrul Egiptului.

1089 Herodot, *Istoria* II, 8.

multă vreme, nu i-au putut găsi nici pe ei şi nici cadavrele lor.

4. în aceştimunţi ai Arabiei mulţidintre fugari au fost luaţi în robie de saracinii barbari; dintre ei unii au fost răscumpăraţi cu sume mari de bani, pe cînd pentru alţii nu s-a putut face nimic. Şi nu în deşertţi-am povestit toate acestea, frate dragă, ci ca să ştii ce încercări groaznice au dat peste noi: cei care au trecut ei înşişi prin ele ştiu istorisi lucruri cu mult mai multe».

5. Apoi, după cîtevarînduri, adaugă: «Aşadar, ei înşişi, sfinţii martiri de la noi, care sălăşluiesc acum împreună cu Hristos, domnesc împreună cu El, judecă împreună cu El şi dau pedepse împreună cu El, au ajuns să ocrotească şi ei pe unii dintre fraţiicăzuţi, care urmau să fie pedepsiţi fiindcă au jertfit idolilor. Văzînd însă întoarcerea lor şicăinţa lor şi socotind că ele sînt îndestulătoare pentru Cel care nu vrea moartea păcătosului, ci să se întoarcă (şi să fie viu, *n.tr.*)[1090], i-au primit, i-au strînsşi i-au împreunat cu ei, făcîndu-i părtaşi la rugăciunile şi la ospeţele lor[1091].

6. Ce ne sfătuiţi, aşadar, fraţilor, în legătură cu aceştibărbaţi? Ce să ne facem? Să ne apropiem de ei şi să fim de o părere cu ei? Să judecăm cu blîndeţeşi să ne fie milă de ei şi să ne purtăm bine cu ei ori să declarăm că hotărî- rea lor nu-i dreaptă şi noi să ne facem aşazicînd judecătorii lor? Să criticăm blîndeţea lorşi să răstumămrînduielile lor?»

XLIII
Nova?[1092], felul lui de viaţăşi erezia lui

1. Novatus, un preot al Bisericii Romane, s-a ridicat cu trufie împotriva celor ce s-au slăbănogit în credinţă în timpul persecuţiei, spunînd că pentru ei n-ar mai fi nici o nădejde de mîntuire nici măcar atunci cînd ar săvîrşi tot ce-i necesar unei întoarceri sincere şi a unei mărturisiri curate. în felul acesta el a devenit căpetenia unei erezii proprii ai cărei partizani se numesc «cei curaţi[1093]».

2. în legătură cu această rătăcire a fost convocat la Roma un sinod care număra 60 de episcopi, precum şi un număr şi mai mare de preoţişi de dia- eoni. Păstorii din fiecare ţinut s-au sfătuit în toate chipurile ce ar fi de făcut şipînă la urmă au luat cu toţiihotărîrea ca Novat şi cei care se ridicaseră împreună cu el şi care hotărîseră să aprobe părerea nefrăţeascăşi cu totul neomenească a acestui bărbat, să fie socotiţi ca scoşi din Biserică şi, dimpotrivă, fraţii care căzuseră în nenorocire (în timpul persecuţiei, *n.tr.*) să fie îngrijiţişivindecaţi cu ajutorul leacurilor vindecătoare ale pocăinţei.

3. Au ajuns pînă la noi nişte epistole ale lui Comeliu, episcopul Romei,

---

1090 *Iez*„ 18, 23; 33, 1; II Petru, 3, 9.

1091 Unii creştini se arătau îngăduitori faţă de cei «căzuţi», alţii, intransigenţi *(Edictul lui Calist,*novaţienii etc.).

1092 Eusebiu confundă. Numele corect e Novaţian. Novat era un duşman al Sfîntului Ciprian.

1093 KaBdpoi. Hamack *(o.c,* II, 807) crede că pe la 250 erau cca 100 de episcopi, sau mai curîndhorepiscopi, în Italia.

adresate lui Fabius, episcopul Bisericii din Antiohia, în care se vorbeşte despre sinodul romanilor şi ce s-a hotărît de către cei din Italia, din Africa şi din ţinuturile învecinate. Există şi alte epistole scrise latineşte de către Ciprian[1094]şi de colegii lui din Africa, în care se arăta că şi ei erau de părerea că ar trebui dat ajutor celor încercaţi spre a alunga, pe bună dreptate, din Biserica universală conducătorul ereziei ca şitoţi cei ce se lăsaseră duşi împreună cu el.

4. La acestea s-a mai adaos încă o epistolă a lui Comeliu în legătură cu hotărîrile luate de sinod, precum şi încă una privind cele săvîrşite sub influenţa lui Novat. Din această din urmă epistolă nimic nu ne împiedică să reproducem cîteva pasaje, pentru ca cei care vor citi această scriere să ştie despre ce e vorba.

5. Corneliu îl informează pe Fabiu despre felul de a se comporta a lui Novat declarînd următoarele: «Ca să ştii că de multă vreme acest om ciudat dorea episcopatul şi ascundea această necugetată dorinţă fără ca să fi bănuit cineva acest lucru pentru că avea cu el încă de la început chiar şi mărturisitori, ascunzîndu-şi astfel nebunia, iată am să te lămuresc.

6. Maxim, un preot din Biserica noastră, şi Urban, oameni care au cucerit pînă acum de două ori o faimă minunată prin felul cum au mărturisit pe Hristos, apoi SidoniusşiCelerinus, om care a îndurat cu cea mai mare statornicie tot felul de cazne cu ajutorul lui Dumnezeu, întrecînd prin puterea credinţei slăbiciunile trupului şi astfel vrăjmaşul a putut fi biruit, aceşti oameni au cunoscut aşadar pe Novat[1095]şi au surprins pe viu răutatea şi falsitatea din el, jurămintele lui strîmbeşi minciunile, purtarea lui neprietenoasă şi prietenia lui de lup; ei au trecut la sfînta noastră Biserică şi au dezvăluit înaintea tuturor, episcopi, preoţişi mireni, toate uneltirile şirăutăţile pe care le tăinuiau de mult, declarînd că le pare rău că s-au lăsat convinşi de această fiară vicleană şi răutăcioasă, despărţindu-se pentru un timp de Biserică»[1096].

7. Mai departe, Comeliu continuă: «Am băgat de seamă, iubite frate, ce purtare neaşteptatăşi ce schimbare deosebită s-a putut petrece în acest om

---

1094 Aceste epistole s-au pierdut.

1095 în epistolele sfîntului Ciprian se întîlnesctoţiaceştifoştiaderenţi ai lui Novat. în special Celerin a făcut cerere şi a fost - ca şiceilalţi - reprimit în Biserică. Sfîntul Ciprian, epistolele 21-22, 37, 39, 49.

1096 Ciprian, ep. 53, 54.

intr-o vreme atît de scurtă. Căci acest foarte strălucit bărbat, care lăsa să se creadă prin jurăminte îngrozitoare că n-ar dori nicicum demnitate episcopală, apare dintr-o dată episcop ca şi cum ar fi fost aruncat în mijlocul nostru printr-o scamatorie oarecare.

8. într-adevăr, acest dogmatist sau maestru al învăţăturilor, acest apărător al ştiinţei despre Dumnezeu, atunci cînd a văzut că episcopia nu i-a fost dată de sus, a încercat să o ia pe ascuns şi, prin viclenie, şi-a ales în acest scop doi prieteni care-şi pierduseră nădejdea că ar mai putea fi mîntuiţi altfel, trimiţîndu-i intr-un mic şi neînsemnat orăşel din Italia şi acolo, ca să poată induce în eroare pe trei episcopi[1097], oameni de ţarăşi foarte înapoiaţi, pe care i-a atras cu argumentări mincinoase, au afirmat cu tărie şi au declarat solemn că trebuie să plece cit mai degrabă la Roma, ca astfel să înceteze, prin mijlocirea lor, din acea clipă, orice neînţelegere care s-ar putea isca între alţi episcopi.

9. Adunaţi acolo, aceşti oameni mult prea naivi ca să poată înţelege vicleniile şi intrigile lor, după cum am spus-o mai înainte, au fost ţinuţiun timp ca prizonieri de către nişte oameni de teapa lor, care i-au speriat cu tot felul de ameninţări, aşaîncît în momentul în care erau beţişiîngreuiaţi de băutură i-au silit cu puterea să-l hirotonească episcop printr-o falsă şideşartă punere a mîinilor, o vrednicie episcopală pe care el o apără doar prin viclenie şiînşelăciuneşi care în realitate nu-i poate aparţine.

10. La scurtă vreme după aceea, unul din acei episcopi s-a întors la Biserică, plîngîndşimărturisindu-şi păcatul. Noi l-am primit deocamdată ca pe un laic, căci întreg poporul s-a rugat s-o facem; cît despre ceilalţi episcopi, le-am adus alţiurmaşi pe care i-am trimis în fostele lor eparhii.

11. Nu ştia oare acest aşa zis apărător al Evangheliei[1098] că trebuie să existe un singur episcopat într-o Biserică universală? Iar într-o astfel de Biserică - el ştia sigur acest lucru - sînt patruzeci şişase de preoţi, şapte diaconi, şapteipodiaconi, patruzeci şi doi de acoliţi, cincizeci şi doi exorcişti, citeţişiuşieri, mai mult de o mie cinci sute de văduve şinevoiaşi[1099], pe care-i hrăneşte doar iubirea şi filantropia creştină.

12. Dar nici măcar o mulţimeatît de mare şiatît de necesară în Biserică, un număr oricum destul de sporit cu ajutorul lui Dumnezeu nu l-a putut opri de la astfel de rătăciri şi decăderi şi nu l-a putut readuce la Biserică».

13. Iar după aceste cîteva amănunte, Comeliu mai adaugă: «Dar fie! Să spunem acum şi pe temeiul căror fapte şi al cărui comportament a putut el

1097 Hirotonia unui episcop nu se putea face decît dacă mai erau de faţă (pe lingă cel care-l hirotonea) încă doi episcopi.

1098 Novaţianîşi sprijinea învăţătura pe autoritatea Evangheliei, care, potrivit citatului din *Efes.,* 5, 7, ar consta numai din oameni cu totul «curaţi».

20(i. Harnack *(o.c,* II, 805 şi urm.) apreciază numărul, pe atunci, al credincioşilor din Knmu, la 80.000. Alţii cred 50.000, faţă de populaţia întreagă de un milion de oameni.

îndrăzni să se ridice cu gîndulpînă la vrednicia episcopală! Au doară pentru faptul că a trăit de la început în Biserică, pentru care a dus multe lupte şi pentru că s-a aflat în multe şi mari primejdii din cauza credinţeicreştine? Desigur nu!

14. Ceea ce l-a făcut pe el să creadă astfel de lucruri a fost Satana care s-a sălăşluit în el şi care a pus stăpînire pe el destul de îndelungat. A fost ajutat şi de exorcişti[1100] atunci cînd a căzut într-o boală grea, incit ai fi putut crede că-i pe moarte, de aceea crezîndu-se că nu mai scapă cu viaţă i-au administrat slujba botezului[1101] tocmai în patul pe care era culcat[1102]şi l-au săvîrşit numai prin stropire, dacă peste tot se poate spune că un astfel de om l-a putut primi.

15. Totuşi, după ce a scăpat de boală, el n-a mai fost făcut părtaşşi la celelalte daruri despre care ne vorbesc prescripţiile Bisericii, în frunte cu miruirea saupecetiuirea de către episcop. Or, dacă n-a mai primit nimic din toate acestea, cum ar fi primit el pe Duhul Sfînt?»

16. Iar mai încolo se adaugă şi acestea: «Din laşitateşi din dorinţa de a scăpa cu viaţă, în timpul persecuţiei el a tăgăduit că ar fi preot. E drept că a fost rugat în grabă de către diaconi să iasă din căsuţa în care se ascunsese el însuşi, ca să vină în ajutorul fraţilor, aşa cum se aştepta de la un preot ca să stea alături de credincioşiiaflaţi în primejdii şi să-i întărească, dar el a stat atît de departe de rugăminţile diaconilor incit a plecat supărat şi nici n-a vrut să ştie de ei; mai mult, a declarat că nici nu mai vrea să fie mai mult preot căci a îndrăgit o altfel de filosofie»[1103].

17. Mai departe, Corneliu continuă în felul următor: «Aşadar acest bărbat deosebit a părăsit Biserica lui Dumnezeu, în care, ca unul care a crezut, a fost învrednicit să fie cinstit cu darul preoţiei prin harul episcopului care-şi pusese mîinile peste el, ridicîndu-l în rîndulpreoţilor cu toate că tot clerul şimulţi mireni încercaseră să se împotrivească episcopului pe motiv că nu era îngăduit ca unul care primise botezul clinic numai prin stropire, aşa cum a fost cazul cu Novatus, să fie înălţat la vreo vrednicie preoţească oarecare[1104]. Totuşi episcopul ceruse să i se îngăduie să hirotonească şi în astfel de condiţii numai pe acest bărbat»[1105].

1100 Personal auxiliar care ajuta la primirea catehumenilor în Biserică prin lepădarea lor de satana şi unirea cu Hristos, împreună cu semnul întreit al sfintei cruci.

1101 Botezul se administra prin scufundare (Pajmijco) cf. can 49-50 apostolic.

1102 Clericii botezaţi ca «clinici» (bolnavi) numai prin stropire erau scoşi din preoţie.

1103 Novaţian era ascet şi credea că poate socoti asceza mai de preţdecîtadministraţia unui preot, de aceea n-a părăsit casa. Epistolele 30 şi 36 din corespondenţa cu Ciprian arată că părerile lui despre preoţiesînt mult mai înalte decît s-ar fi crezut. Novaţian nu voia să săvîr- şească nici o slujbă clericală. Corneliu îl acuză că a fugit şi în persecuţie.

1104 Pe atunci nimeni nu putea fi hirotonit preot fără consimţămîntul clerului şi poporului, dovadă exclamarea «vrednic este!»

1105 E interesant că nici sfîntul Ciprian, nici papa Sixt autorul tratatului *Către Novaţian*(deşiamîndoi erau adversari hotărîţi ai lui Novaţian), nu spun nici un cuvîntfaţă de acuzele aduse de papa Corneliu (G. Bardy, *o.c.* p. 158).

18. După aceea Comeliu descrie cea mai grea dintre nelegiuirile lui: «într-adevăr, terminînd liturghia, Novat împarte cu mîna lui tuturora cîte o bucățică din sfîntul trup silind pe fiecare să se jure, în loc să mulțumească lui Dumnezeu. Şi anume, în clipa în care prinde cuminecătura cu mîna lui, Novat ține de mînă pe fiecare cerîndu-le să rostească următorul jurămînt, pe care îl reproduc aici: «să juri pe sîngeleşi pe trupul Domnului Iisus Hristos că nu mă vei părăsi niciodată ca să treci în tabăra lui Comeliu!»

19. Şi sărmanul om n-ajungea să guste nimic pînă nu se jura mai întîi. Şi în loc să răspundă «Amin» atunci cînd i se înmînează cuminecătura, el rosteşte: «eu nu mă voi reîntoarce niciodată în tabăra lui Comeliu»[1106].

20. Şi apoi iarăşi în alt chip: «Să ştiiaşadar că el e părăsit de toțişidespărțit de toate cercurile preoțeşti. In fiecare zi frații îl părăsesc şi trec la Biserică. Aşa a făcut şi Moise, fericitul martir[1107], care nu de mult a murit aducînd o bună şi frumoasă mărturie, ghicindu-i de pe cînd era încă în această lume - îndrăzneala şi nebunia, de aceea a rapt orice contact cu el şi cu încă cinci preoți[1108]care se despărțiserăşi ei de Biserică deodată cu el».

21. La sfîrşitul epistolei, Comeliu notează cu numele pe episcopii aflați atunci în Roma şi care au osîndit nebunia lui Novat. Mai mult, el notează şi comunitatea al cărei întîistătător era fiecare din aceşti episcopi, arătînd, desigur, şi pe cei care nu fuseseră atunci prezenți în Roma, dar care şi-au exprimat şi ei în scris asentimentul, indicîndu-şi numele şi localitatea unde păstoresc, precum şi cea din care scriu[1109].

Iată, dar, cîteinformații a dat Comeliu episcopului Fabiu al Antiohiei.

XLIV
Serapion, după informațiile date de acelaşi Dionisie

1. Scriind aceluiaşi Fabiu episcopul Antiohiei, care înclina întracîtvaşi el însuşi spre schismă, Dionisie al Alexandriei atinge, în epistolele pe care i le-a adresat, mai multe probleme, între care şi cea despre pocăință, arătîndşi luptele precedente ale celor care ău dat atunci în Alexandria o bună mărturie. In deosebi, el ne istoriseşte, între alte fapte, şi una cu totul minunată, care nu poate lipsi din cartea noastră şi care este următoarea:

2. «îți dau numai acest singur exemplu care a ajuns pînă la noi. Trăia la noi un bărbat oarecare, cu numele Serapion, un moşneag credincios, care dusese mulți ani o viață fără cusur, dar care a căzut în ispită în cursul persecuției recente. Pentru aceasta s-a rugat şi a plîns adeseori, dar nimeni nu i-a dat nici o atenție, întrucît el adusese jertfă zeilor pagini. Căzînd în boală, Serapion a petrecut trei zile fără să poată grăi ceva ori să-şi revină.

1106 Preotul împărțeaSfînta Euharistie cînd spunea cuvintele: «Trupul Domnului nostru Iisus Hristos», la care credinciosul răspundea «Amin».

1107 Preoții Moise şi Maxim împreună cu diaconul Nicostrat au fost aruncați sub Deciu (anul 250) în temniță, unde au murit după aproape un an. Ciprian îi aminteşte adeseori.

1108 Ciprian, *Epistolele* 28, 31 şi 32.

1109 Din păcate această listă nu ni s-a păstrat.

3. Abia în cea de a patra zi a început să se simtă mai bine, de aceea a chemat la sine pe fiul surorii sale şi l-a întrebat: «Pînăcînd mă ţineţi tot aici, nepoate? Te rog grăbiţi-vă şidezlegaţi-mă cît mai repede. Cheamă pe careva dintre preoţi». Şispunînd vorbele acestea din nou i-a stat graiul.

4. Copilul a alergat repede după preot: era noapte şi preotul era bolnav, încît n-a putut veni. Întrucît însă rînduise să se dea muribundului dezlegarea dacă va fi cerut-o înainte, pentru ca astfel să moară în nădejde, preotul a încredinţat copilului o bucăţică din Sfîntaîmpărtăşanie, cu îndrumarea să i-o înmoaie în apă şi să i-o vîre în gură bătrînului. Copilul a sosit acasă aducînd cu sine Cuminecătura. încă înainte de a intra în casă Serapion s-a trezit din nou şi a zis: «Ai venit numai tu, fiule; se vede că preotul n-a putut veni. Fă repede ceea ce ţi-a spus să faci şipregăteşte-mă de drum». Copilul a înmuiat în apă Euharistia şi apoi o puse în gura moşneagului. Acesta abia a reuşit s-o înghită şişi-a dat sufletul.

6. Oare nu reiese de aici cu claritate că Dumnezeu l-a ţinut în viaţăpînă ceşiprimeşte dezlegarea[1110], iar după ştergerea păcatelor, pentru multele lui fapte bune poate fi din nou recunoscut (ca creştin, *n.tr.*)?»

Atîta din cele ce ne-a informat aici Dionisie.

XLV
0 epistolă a lui Dionisie către Novat

Să vedem acum ce i-a scris acelaşi Dionisie lui Novat, care tulbura pe atunci frăţietatea dintre romani. Întrucît prin căderea sa şi pentru dezbinarea pe care a produs-o Novat pusese vina pe cîţivafraţi, ca şi cum aceştia l-ar fi silit să ajungă acolo unde a ajuns, să bagi de seamă în ce fel îi scrie Dionisie: «Dionisie către fratele Novat, salutare! Dacă tu te-ai despărţit de noi, aşa cum zici, fără voia ta, atunci dă dovadă că măcar la întoarcere vei face-o cu întreagă voia ta. Pentru că mai bine ar fi trebuit să rabzi totul, decît să dezbini Biserica lui Dumnezeu. Mărturia pe care ai fi adus-o pentru ca să preînfimpini schisma n-ar fi fost mai puţin de laudă decît cea pe care ai facut-o ca să te închini idolilor. După părerea mea ar fi fost chiar mai de preţ. Căci în ultimul caz aduci mărturie numai pentru sufletul tău, pe cînd în cazul dinţii e vorba de întreaga Biserică. Şi acum, dacă tu vrei să aduci iarăşi la împăcare pe fraţi prin convingere ori prin silă, o astfel de întoarcere va trage în cumpănă mai mult decîtgreşeala, care va fi uitată, pe cînd întoarcerea va fi preamărită. Iar dacă nu vei putea readuce pe fraţi, atunci mîntuieşte-ţi măcar sufletul! îţi doresc sănătate şi pace într-u Domnul»[1111].

XLVI

1110 In general numai episcopul putea reprimi pe un «căzut». în Alexandria au fost cazuri cîndşipreoţii o puteau face mai ales în caz de moarte, cînd dădeau muribundului Sf. Euharistie (viaticum, merindea veşnică). Se cunosc cazuri cînd se trimitea Sfînta Euharistie muribunzilor chiar şi prin laici. Eusebiu vrea aici să mai tempereze scrupulele episcopului Fabiu al Antiohiei.

1111In 1932 s-a descoperit o inscripţie despre «fericitul Novaţian». Se admite că acest preot schismatic a fost exilat în anul 252, pe urmă s-a împăcat cu Biserica. Probabil a murit ca martir.

Alte epistole ale lui Dionisie

1. în afară de epistola către Novat, Dionisie a trimis şi egiptenilor o epistolă *Despre pocăinţă*[1112], în care expune mai multe idei ale lui în legătură cu cei căzuţi descriind diferitele grade de vină ale fiecăruia din «cei căzuţi».

2. Tot *Despre pocăinţă* se numeşteşi epistola adresată lui Colon (care a fost episcop al comunităţii din Hermopolis), precum şi alta conţinînd o serie de mustrări adresate turmei sale din Alexandria. Tot în corespondenţa sa se află şi epistola adresată lui Origen cu titlul *Despre martiriu,* apoi alta trimisă fraţilor din Laodiceea, unde păstorea ca întîi-stătător episcopul Telimidres, precum şi o alta adresată fraţilor din Armenia conduşi de episcopul Meru- zane, în care se tratează de asemenea *Despre pocăinţă.*

3. în afară de toate acestea, el a mai trimis o epistolă[1113] lui Corneliu, episcopul Romei, ca răspuns la epistola ce-i scrisese acesta în legătură cu Novat, în care îl încunoştiinţează deschis c-a fost invitat de către Helenus, episcop din Tarsul Ciliciei, precum şi de către ceilalţi episcopi aliaţi cu el, şi anume, Firmilian de Capadochiaşi Teoctist al Palestinei, ca să se întîlnească cu ei la sinodul din Antiohia, unde unii din ei se străduiseră să întărească schisma pornită de Novatus[1114].

4. în aceeaşi epistolă îi scrie că a fost înştiinţat că Fabius a murit şi ca drept urmaş al său în scaunul Antiohiei a fost aşezatDemetrian, iar în legătură cu episcopul Ierusalimului scrie aceste cuvinte: «Cit despre Alexandru, acest om minunat, care se afla în temniţă, iată vă aduc la cunoştinţă că a murit moartea fericiţilor».

5. în afară de aceasta, mai există încă o epistolă a lui Dionisie către romani. în ea se tratează probleme de administraţie bisericească şi a fost transmisă prin Hipolit. Tot aceleiaşicomunităţi i-a mai trimis o epistolă *Despre pace,* alta *Despre pocăinţă*şi alta *Către mărturisitorii din această ţară* care mai ţineau încă la Novat, iar cîndaceştia s-au reîntors la Biserică, le-a mai trimis două epistole. Dar Dionisie a mai stat în legătură prin scris cu multe (alte personalităţi ale vremii, *n.tr.),*lăsînd, şi celor care şi azi se nevoiesc să ajungă la ele, un foarte însemnat folos[1115].

1112 E în legătură cu penitenţa celor «căzuţi».
1113 Pierdută.
1114 St- vede că şi în Antiohia a avui loc o frămîntare ca cea produsă în Roma.
1115 Slrinse au fost legăturile lui Dionisie al Alexandriei cu colegii lui din Roma.

CARTEA A ŞAPTEA

I
Despre răutățileîmpăraților Deciu şiGallus

în cartea a şaptea a «Istoriei bisericeşti», prin propriile lui cuvinte marele[1116]episcop al Alexandriei ia parte la toate împreună cu noi, căci în epistolele pe care le-a lăsat, el istoriseşte pe rînd fiecare din evenimentele care au avut loc în acest răstimp. Cu el îşi va face început şi istorisirea mea.

Întrucît împăratul Deciu n-a domnit nici măcar doi ani împliniți, ci a fost sugrumat împreună cu fiii săi[1117], a urmat la tron Gallus. în vremea aceea a murit şiOrigen după ce împlinise şasezecişi nouă de ani. Or scriindu-i lui Hermammon[1118] iată ce zice Dionisie despre împăratul Gallus: «Dar Gallus n-a mai căzut în greşeala lui Deciu şi nici nu s-a gîndit la ceea ce-l făcuse pe acela să cadă, ci s-a lovit tocmai de piatra pe care el ar fi trebuit să o ia în seamă[1119]. Căci în timp ce domnia sa era înfloritoare şicînd toate mergeau după cum dorea, el a pornit o adevărată vînătoare după oamenii sfinți care se rugau lui Dumnezeu pentru pacea şi pentru sănătatea lui[1120]. Prin urmare, deodată cu aceşti oameni, el a prigonit şi rugăciunile făcute pentru el».

Atîta în legătură cu domnia împăratului Gallus.

II
Despre episcopii Romei din timpul acestor împărați

în capitala romanilor, după ce Corneliu a păstorit aproape trei ani, a urmat la episcopat Lucius[1121], iar acesta, după ce a păstorit şi el mai puțin de opt luni, a transmis mai departe slujba episcopiei lui Ştefan. Acestuia i-a adresat Dionisie prima sa epistolă privitoare la botezul (ereticilor, *n.tr.).* Căci se purta pe atunci pasionata controversă dacă trebuie sau nu să fie în prealabil curățiți prin baia botezului cei care se întorc de la orice erezie. Potrivit unei vechi tradiții, nu se făcea uz pentru astfel de cazuri decît de o rugăciune împreunată cu punerea

---

1116 Prima dată cînd Dionisie e supranumit «cel Mare».

1117 Nu se cunosc amănunte în legătură cu moartea lui Deciusşi a fiilor săi. Se ştie însă că Decius a murit la Abrittus=Razgrad, în sudul Dobrogei, în vara anului 251 în lupta dată contra goților. Istoria României, voi. V, Bucureşti 1960, pag. 457.

1118 Episcop egiptean.

1119 ***Luca,*** 20, 17. Dionisie crede că moartea lui Decius a venit ca o pedeapsă pentru cruzimea cu care persecutase pe creştini. Decius a rămas în amintirea scriitorilor creştini ca foarte crud, alături de Nero, MaximinşiGaleriu.

1120 Se vede că Galus (250-253) urmărea îndeosebi pe capii creştinătății.

1121 Corneliu şiurmaşul său Luciu (sau Lucian) au murit în exil în anii 252-253 sub Galus, probabil ca mărturisitori.

mîinilor.[1122]

III

Ciprian e cel dinții care cere rebotezftrea ereticilor care revin la Biserică

Ciprian, păstorul creştinătății din Cartagina, a fost cel dintîi dintre bărbații din vremea aceea care a socotit că trebuie primiți în Biserică numai acei eretici care au fost curățiți în prealabil de păcate prin baia botezului. Dar Ştefan (episcopul Romei, *n.tr.),* care credea că n-ar trebui adusă nici o inovațieşi nimic potrivnic vechii tradiții cunoscute de la început, s-a tulburat foarte tare din pricina aceasta.

IV

Cîte epistole a compus Dionisie în problema rebotezflrii ereticilor

Ca unul care de multă vreme discuta despre această temă prin scrisori cu Ştefan (al Romei), Dionisie arată că după ce o dată persecuția a încetat, Bisericile de pretutindeni au respins înnoirile lui Novat şi astfel şi-au regăsit pacea între ele. Iată cuvintele lui:

V

Despre pacea care a urmat după persecuție

1. «Să ştii, o dată pentru totdeauna, frate, că toate Bisericile din Răsărit şi de mai departe, care erau înainte dezbinate, acum sînt unite unele cu altele, că întîi stătătorii lor de pretutindeni au aceleaşi cugete şi se bucură nespus de mult de pacea care a venit peste ele mai presus decît orice aşteptări, şi anume Demetrian din Antiohia, Teoctist din Cezareea, Mazabane din Aelia, Marin din Tir (căci Alexandru murise), Heliodor din Laodiceea (unde Telimi- dres şi-a încheiat viața), Helenus din Tars şi toate Bisericile din Cilicia, Firmi- lianşi întreagă Capadochia - şi nu înşirdecît pe cei mai vestiți dintre episcopi pentru ca să nu lungesc prea mult epistola, plictisind cu prea multe vorbe;

2. cele două Sirii întregi, dimpreună cu Arabia (în ajutorul cărora ați venit totdeauna şi cărora nu de mult le-ați scris), ca şi Mesopotamia, Pontul, Bitinia,

1122 Se ştie că împotriva acestei tradiții, sfîntul Ciprian reboteza pe eretici. A se vedea N. Mi laş: ***Canoanele Bisericii Ortodoxe,*** voi. II, partea I, Arad 1934, p. 335-337. La fel, can. 48 Car- lug. ***Ibidem,*** p. 207-209. S-a dovedit însă că atitudinea sfîntului Ciprian nu s-a generalizat nici in Biserica Africană. Potrivit practicii corecte, ereticul, dacă a fost o dată botezat, e uns acum mmini cu untdelemn.

ca să spunem pe scurt, toţi, din toate părţile se bucură de buna înţelegereşi de dragoste frăţească preamărind pe Dumnezeu»[1123].

3. Acestea au fost cuvintele lui Dionisie.

Pe de altă parte, Ştefanîmplinindu-şi slujba vreme de doi ani[1124], a urmat după el Sixtus. Şi acestuia i-a scris Dionisie o a doua scrisoare în legătură cu botezul ereticilor, exprimîndu-şiatît părerea sa, cîtşi a lui Ştefanşi a altor episcopi, spunînd următoarele despre părerea lui Ştefan: «La vremea sa, Ştefan scrisese în legătură cu Helenus, cu Firmilianşi cu toţi cei din Cilicia, Capadochiaşi, desigur, şi cu cei din întreagă Galatiaşi cu toate popoarele din jur, că el n-ar mai vrea să stea în legătură cu ei pentru simplul motiv, spunea el, că ei botează din nou pe eretici.

5. Să ne gîndim numai ce lucru important este acesta! Căci, pe cîte cred, într-adevăr, există în această privinţăhotărîri precise, luate în cele mai mari sinoade ale episcopilor[1125]. Or, potrivit acestor învăţături, cei care se întorceau de la erezii, după ce erau în prealabil catehizaţi erau deja spălaţişicurăţaţi din nou de «necurăţia aluatului celui vechi[1126]. Despre toate aceste probleme i-am scris în chip cuviincios».

6. Iar mai departe adaugă: «Prea iubiţilornoştri colegi de preoţie Dionisie şi Filimon[1127], care au fost la început de aceeaşi părere cu Ştefanşi care îmi scriseseră în aceeaşi cauză, le-am răspuns mai întîi doar în cîteva cuvinte, pe cînd acum le scriu mai pe larg».

Iată, aşadar, cele privitoare la problema amintită.

VI

Despre erezia lui Sabelius

în aceeaşi epistolă Dionisie mai subliniază următoarele lucruri despre ereticii sabelieni care îşi făcuseră apariţia atunci: «în legătură cu învăţătura care se propovăduieşte astăzi în PtolemaidaPentapolei[1128], învăţăturănele

---

1123 Dionisie a luat asupră-şi «bunele oficii» de a mijloci pentru pacea Bisericii în legătură cu botezul ereticilor. Se ştie că Ştefan, episcopul Romei (254-257), a ameninţat cu excomunicarea pe sfîntul Ciprian şi Bisericile din Capadochia dacă nu acceptă tradiţia valabilă în Roma (de a nu reboteza pe eretici). în această scrisoare, Dionisie îi aduce aminte - ca odinioară sfîntulIri- neu - că pacea e mai bună decît orice. A se vedea Eus. Popovici, ***Istoria,*** voi. I, p. 291-294.

1124 Cronologia lui Eusebiu nu-i totdeauna corectă. Lui Ştefan al Romei i se taie capul de împăratul Valerian la 2 august anul 257. Dar chiar şiaşa el a păstorit mai mult de doi ani.

1125 E vorba de sinoadele din IconiumşiSinade, din jurul anului 235 ca şi de sinoadele prezidate de sfîntul Ciprian în anii 255-256, la care au participat un număr mare de episcopi.

1126 ***I Cor.,*** 5, 7.

1127 Doi preoţidin Roma: cel dinţii dintre ei va urca pe scaunul Bisericii din Roma după Sixt.

1128 Numită aşa pentru cele 5 oraşe (Berenice, Arsinoe, Ptolemaida, ApoloniaşiCirene) în nordul Libiei actuale.

giuităşi cu totul blasfemitoare la adresa Dumnezeului Celui Atotputernic, Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos[1129], învățătură cu totul de necrezut în legătură cu Fiul Său unul născut, Cel «mai întâi născut decît toată făptura», Cuvîntul care s-a făcut om, învățătură cu totul smintită în legătură cu Duhul Sfînt, mi-au venit documente[1130] din două părți, şifrații m-au căutat să ne lămurim şi, pe cît am putut, cu ajutorul lui Dumnezeu le-am trimis unele observații, exprimîndu-le în mod cît mai didactic, după cum reiese din copiile pe care ți le anexez»[1131].

VII

Despre răutatea nelegiuită a ereticilor, vedenia avută de Dionisie şi regula lui canonică

1. Dar şi în epistola a treia privitoare la botezul ereticilor pe care a scris-o Filimon, preot în Roma, acelaşi Dionisie mai adaugă următoarele: «Am citit şi eu lucrările şitradițiile eretice şi în scurt timp mi-am împuiat capul cu nelegiuitele lor cugetări; dar am scos din ele acest folos că le-am urgisit în sinea mea şi m-am scîrbit de ele şi mai mult acum.

2. E drept că un frate din rândul preoților a căutat să mă abată de la astfel de preocupări fiindu-i teamă să nu cad şi eu în mocirla răutății lor şi să-mi spurc astfel sufletul. Dar cum am fost nevoit să constat, mi s-a arătat o vedenie de la Dumnezeu, care m-a întărit

3. şi îndată am auzit şi un glas, care-mi poruncea zicînd: «ia tot ce-ți va cădea în mîini, căci văd că eşti în stare să controlezi şi pui la încercare totul şi pentru tine acesta a fost însuşi temeiul credinței». Am primit vedenia ca fiind pe potriva cuvântului apostolic prin care se spune despre cei mai tari: «Să fiți buni schimbători de bani!»[1132]

4. Apoi, după ce a spus cîteva cuvinte despre toate ereziile Dionisie adaugă următoarele cuvinte: «Cît despre mine, ştiu că am primit canonul şi norma aceasta de la fericitul părinte Heracla[1133], căci cei care reveneau de la

---

1129 ***II Cor.,***1, 2; ***Efes.,***1, 3.

1130 Sesizări scrise, probabil hotărîri sinodale sau opere teologice scrise.

1131 Sabelianismul, numit aşa după numele preotului Sabeliu din Libia, este o încercare eretică de a explica taina Sfintei Treimi. După el, Dumnezeu există doar ca monadă nedistinctă. Abia cînd e vorba de relațiile cu lumea, El poate fi numit tată în calitate de Creator; Fiu, în calitate de Mîntuitor, şi Duh, în calitate de Sfințitor. Dar după săvîrşirea acestor lucrări specifice fiecare din cele trei moduri se reîntorc în unitatea primară. Deci se neagă existența persoanelor divine, socotindu-se ele ca simple moduri de lucrare (modalism, antitrinitari modalişti).

1132 Un «agrafon» din cele mai răspîndite. A. Resch, ***Agrapha, ausserkanonischeSchriftfrag- mente,*** ed. II, Leipzig 1906, No. 103. Se întîlneşteşi în scrisul lui Origen, ***C. Cels.***VII, 44; VIII, 15. A se vedea, şi în Lampe: ***A Patristic Greek Lexicon,***sub voce (tpanețiirriț).

1133 în text «nona», care se întrebuința pentru mulțialți episcopi, nu numai pentru cel de la Roina, atit în sec. III cîtşi în sec. VI. Cf. Lampe, s.v.

vreo erezie chiar şi în cazul în care se depărtaseră ei înşişi de Biserică, şi îndeosebi cei care avînd impresia că ar vrea să se reîntoarcă la Biserică, dar care în schimb s-au spurcat prin legături îndelungate cu unul dintre dascălii eretici, pe aceştiaHeracla îi alunga din Biserică şi nu-i mai primea ori de cîte ori ar fi cerut-o pînă ce nu denunţau în faţa tuturora tot ce auziseră de la vrăjmaşi[1134]. Abia după aceea îi reprimea în comuniune, dar fără să le mai ceară să fie din nou botezaţi ca unii care primiseră de la început acest dar mare» (al iertării păcatelor, *n.tr).*

5. După ce a tratat mai pe larg această problemă Dionisie continuă astfel: «Şi iată ce am mai învăţat: că acest obicei nu s-a introdus numai acuma şi numai de către cei din Africa, ci încă cu mult timp înainte, pe vremea episco- pilor de dinainte de noi, şi încă în Biserici din cele mai populate, în întrunirile fraţilor de la Iconium, la sinoade[1135]şi în multe alte localităţi unde pretutindeni s-a luat această hotărîre. Eu nu îndrăznesc să mă abat de la hotărîrile lor şi să le stric ori să le încurc, pentru că Scriptura zice: «să nu muţi hotarul aproapelui tău, pe care l-au aşezatstrămoşii tăi»[1136][1137].

6. Cea de-a patra epistolă a lui Dionisie privitoare la botezul ereticilor a fost adresată episcopului Romei, Dionisie, pe cînd acesta era încă numai preot şi care curînd după aceea va fi făcut episcop. Din ea se poate vedea că noul ales e numit de către episcopul Dionisie al Alexandriei «bărbat învăţatşi admirat». După ce face şi alte observaţii redă iarăşi cazul lui Novat astfel:

VIII
învăţăturagreşită a lui Novatus

«Căci pe bună dreptate dispreţuim pe Novaţian, care a dezbinat Biserica şi a dus pe unii dintre fraţi la nelegiuiri şi la blasfemii, introducînd despre Dumnezeu o învăţătură foarte nelegiuită, învinuind în chip mincinos pe prea bunul Domn Iisus Hristos că-i lipsit de milă, dar mai ales pentru că tăgăduieşte necesitatea Botezului, socotind că credinţaşi mărturisirea care îl preced nu sînt de nici un folos şiafirmînd în acelaşi timp că în viaţa celor căzuţi lucrarea Duhului Sfînt ar fi cu totul de prisos, chiar dacă ar mai fi vreo nădejde că El ar
. w ^ ^ nn
mai ramme on s-ar mai întoarce» .

1134 Deci în cazul de faţă nu mai e vorba de botezul ereticilor, ci de cei care, creştini fiind, s-au rătăcit.

1135 Nu avem date prea sigure despre aceste sinoade care s-au ţinut între anii 230-235 şi despre care Fericitul Augustin spunea că ar fi întrunit în medie cîte 50 de episcopi.

1136 ***Deut.,*** 19, 14.

1137 Cu alte cuvinte Novaţian nu era eretic, mai ales cînd apreciem cele scrise de el în tratatul ***De Trinitate.*** în schimb Novaţian era un scrupulos, care nu putea admite reprimirea prea uşoară a păcătoşilor.

IX
Botezul nelegiuit al ereticilor

1. Dionisie a scris şi o a cincea epistolă (despre botezul ereticilor *n.tr,*) pe care a adresat-o episcopului roman Sixt şi în care, după ce spune multe lucruri împotriva ereticilor, explică de ce s-a ajuns în acel timp la astfel de probleme: «Drept să-ți spun, frate, am lipsă de un sfat temeinic şi de aceea îțişi cer părerea în următoarea problemă, în care am fost întrebat şi eu şi în care nu vreau să greşesc.

2. între frații care participă la noi la slujbele liturgice trăieşte un bărbat care de mult era prețuit ca un foarte vechi creştin încă înainte ca eu să fi fost hirotonit episcop şi cred că chiar înainte de a fi fost instalat fericitul Heracla[1138], trăind totdeauna în comuniunea Bisericii şiaflîndu-se în apropierea celor care urmau să fie în curîndbotezați.Şi auzind întrebările şi răspunsurile obişnuite în astfel de împrejurări[1139], s-a apropiat de mine plîngîndşitînguindu-se a căzut la picioarele mele declarîndşijurîndu-se că botezul pe care el îl primise de la eretici nu era asemănător botezului creştinşi nici nu avea nimic comun cu el, ci era plin de nelegiuiri şi de hule.

3. Mai spuse că acum sufletul lui e cu totul zdrobit şi «nu îndrăzneşte nici ochii să şi-i ridice spre Dumnezeu»[1140], după ce atunci a început cu cuvinte şi cu fapte de hulă. De aceea el mi-a cerut să-i împărtăşesc acest botez adevărat, să-l primesc realmente în comuniunea Bisericii şi să-i dau Harul cel prea sfînt.

4. Desigur că lucrul acesta nu l-am putut face asigurîndu-l că părtăşia pe care a avut-o atîta vreme cu Biserica îi va fi destul. Căci intr-adevăr el a ascultat de multă vreme rugăciunile la Liturghie, unde a dat în tot timpul împreună cu ceilalțicredincioşi «aminul» său[1141] a păşit în fața sfintei Mese şi a întins mîi- nile spre primirea Sfintei Merinde[1142] prin împărtăşirea vreme îndelungată cu Trupul şiSîngele Domnului nostru, de aceea n-aş putea îndrăzni să schimb rînduiala lucrurilor introduse de la început. L-am sfătuit, drept aceea, să prindă curaj şi să se apropie cu credință tare şi cu nădejde deplină spre împărtăşirea din Sfintele Daruri.

1138 Am mai vorbit aici despre Heracla: VI, III, 2; VI, XIX, 13-14; VI, XXVI; VI, XXIX, 4; XXXI, 2; VII, VII, 1. El fusese elev şi colaborator al lui Origen. Episcopatul lui începe prin anul 231.

1139 Aluzie la examenul catehetic pentru primirea botezului de care ne aminteşte încă pe la finele sec. I ***Epistola II către Corinteni*** a sfîntului Clement, cap. 17 (trad. rom.), P.S.B. 1, p. 102.

2.r>. ***Luca,*** 18, 13.

2<i. ***I Cor.,*** 14, 16.

1142 'H ***ăylct***xpo<pf|, aşa cum înțelegea încă sfîntul Ignatie, ***Către Romani V***II, 3 (trad, rom). «P.S.B.» I, pag. 177 şi***Didahia*** X, 2 (***ibid.,*** p. 30).

5. Dar neputîndu-se încă opri din plîns, el era mereu îngrozit de a se apropia de sfînta masă şi abia cu mare greutate a putut fi îndemnat să asiste măcar la rugăciuni».

6. Afară de cele amintite, se mai cunoaşte de la acelaşi Dionisie încă o epistolă în legătură cu botezul (ereticilor, *n.tr.*) adresată de el şi de comunitatea pe care o conducea Bisericii din Roma şiîntîi-stătătorului ei, Sixt, în care se tratează pe larg, cu o argumentare extinsă, despre problema respectivă. Şi tot astfel mai avem de la el încă o epistolă adresată lui Dionisie din Roma, aşa numita «epistolă către Lucian»[1143].

Atîta despre aceste probleme.

X
împăratul Valerian şipersecuţia sa

1. IntrucîtGallusşi cei împreună cu el n-au domnit nici chiar doi ani împliniţişi au dispărut fără veste, la tron au urmat Valerian şi fiul său Gallien[1144]. Cum se exprimă acelaşi Dionisie despre ei, se poate vedea din epistola sa către Hermammon[1145] în care se spune textual:

2. «Tot aşa i s-a descoperit şi lui Ioan: «i s-a dat gură să grăiască semeţiişi hule şi i s-a dat putere să lucreze timp de patruzeci şi două de luni».[1146].

3. Despre două lucruri trebuie să ne mirăm în legătură cu domnia lui Valerian, şi în chip deosebit să ţinem seama de chipul şi modul cum mergeau treburile înainte de el: cit era el de blîndşi de binevoitor faţă de oamenii lui Dumnezeu, căci nici un alt împărat anterior n-a fost faţă de creştini cu mai multă înţelegereşi mai primitor, ba nici măcar cei despre care se spunea c-ar fi fost creştini pe faţă[1147] nu-i primea atît de prietenos şi de cald cum o făcuse el la începutuul domniei, cînd întreg palatul lui era plin de oameni evlavioşi, era ca o Biserică a lui Dumnezeu[1148].

1143 Poate fi vorba de Lucian presbiterul din Antiohia, martirizat sub împăratul Maximin, despre care se vorbeşte mai jos: VIII, XIII, 2, şi IX, VI, 3.

1144 Galusşi fiul său Volusian au fost omorîţi la Terni (Italia), în mai 253, de către Emilian, dar peste 3 luni şi acesta a fost ucis de soldaţii săi la Spoleto (Split) cînd s-a auzit că vine dinspre Germania Valerian, care rămîne singur împărat (253-259), aşa că îşi asocie şi pe fiul său, Gallien. Valerian va cădea rob la perşi.

1145 Epistolă scrisă înainte de Paştile anului 262. Hermammon pare a fi episcop egiptean indigen.

1146 ***Apoc.,*** 13, 5. Se deduce de aici că persecuţia lui Valerian a durat trei ani şi jumătate.

1147 De fapt n-a fost nici un împărat creştinpînă atunci. Legendele au început curînd. Nu va lipsi mult pînă ce Lactanţiu le va preamări spunînd că unii împăraţi au murit numai din cauză că au prigonit Biserica.

1148 Exagerare şi din partea lui Eusebiu. Că Alexandru Sever (şi poate la începutul domniei lui şi Valerian) vor fi avut în palat bustul sau statuia lui Iisus, faptul nu spune nimic. Valerian începe persecuţia în anul 257.

4. Dar dascălul său, conducătorul suprem al magilor egipteni, l-a convins , să se descotorosească de creştini[14]şi l-a făcut, pe de o parte, să ucidă şi să prigonească pe oamenii sfinţi, socotindu-i vrăjmaşişi piedici împotriva spurcatelor şi blestematelor lucrări diavoleşti[1149][1150] (căci există şi au existat destui creştini care sînt în stare fie şi numai prin prezenţa lor şi chiar numai printr-o simplă suflare şi prin pronunţarea unui singur cuvînt pot zădărnici planurile veninoşilor diavoli), iar, pe de altă parte, l-au sfătuit pe Valerian să săvîrşeascăiniţieri necurate, superstiţii nelegiuite şi jertfe necuviincioase, junghierea copiilor nereuşiţi, jertfirea copiilor din părinţi criminali, spintecarea măruntaielor nou-născuţilor, tăierea şi măcelărirea făpturilor lui Dumnezeu, ca şi cum numai prin ele s-ar putea asigura fericirea».

5. Iar după acestea adaugă: «AşadarMacrian a adus demonilor strălucite jertfe de mulţumire numai ca domnia lui să decurgă fericită, aşa cum o nădăjduise, ca unul care înainte fusese numit guvernator general al finanţelor imperiului, fără să se gîndească însă nici să facă o bună socoteală nici pentru el şi cu atit mai puţin pentru imperiu[1151]. Căci a căzut sub blestemul proorocului care zice: «Vai de proorocii cei mincinoşi, care urmează duhul lor şi (de binele celorlalţi, *n.tr)* nu văd nimic!»[1152]

6. Căci despre o Providenţă generală el nu voia să ştie nimic şi nici să se teamă de judecata Celui care e înainte de toate, în toate şi peste toate[1153], aşaîncît (împăratul) a ajuns duşmanul Bisericii întregi, îndepărtîndu-se şiînstrăi- nîndu-se de mila lui Dumnezeu, fugind mai mult decît a putut de mîntuirea lui proprie prin aceea că nu se vedea decît pe el însuşi»[1154].

7. Şi mai departe Dionisie continuă astfel: «Intr-adevăr, Valerian s-a lăsat dus de Macrian la astfel de fapte încît a ajuns să cadă pradă ruşiniişi batjocurii, după cum grăieşteproorocul Isaia: «Oamenii aceştia au ales căile lor şi urîciunile lor, pe care sufletul lor le-a voit. Şi eu voi alege batjocurile lor, păcatele lor le voi răsplăti lor»[1155].

1149 Macrian - căci de el e vorba, cum se vede din cele de mai jos - pare a fi fost ori ministru de finanţe, ori prefect al annonelor (cel care răspundea de aprovizionarea cu hrană, în care Egiptul îşi avea rol mare). Creştinii se înmulţiserăşi se înstăriseră, de aceea se înţelege de ce măsurile luate de Valerian contra creştinilor cuprindeau şi confiscarea bunurilor lor.

1150 Minucius Felix, ***Octavius*** XXVII.

1151 în text xtov xaft6A.ou Aoyuv. Eusebiu face aici un joc de cuvinte. Macrian nu era «bine socotit» ***(evkoyoţ)*** nici pentru el, nici pentru imperiu (xaftoA.ixo<;).

1152 /«., 13, 3.

1153 ***Efes.,*** 4, 6.

1154 Alt joc de cuvinte, cam forţat de altfel: expresia pcocpdg ("îndepărtat) cam greu poate servi de rădăcină pentru Macrian.

1155 ***Isaia,*** 66, 3-4. Dionisie face aluzie la robirea de către perşi a lui Valerian. Rămînînd atotputernic în imperiu, Macriannumeşte pe cei doi fii ai săi împăraţi (la 260), dar în scurt timp (2 ani) fură ucişitoţi trei.

8. Macrian era înnebunit de pofta de a domni, cu toate că nu era vrednic de aşa ceva. Iar întrucît din pricina că trupul său era schilod şi astfel nu putea îmbrăca vestmintele împărăteşti, a împins înainte pe cei doi fii ai săi, care preluau pe această cale păcatele părintelui. De aceea la ei s-a împlinit clar proorocia lui Dumnezeu: «Voi pedepsi pe copii pentru vina părinţilorce Mă urăsc pe Mine pînă la al treilea şi al patrulea neam»[1156].

9. Pentru că prin aceea că a pus pe capul copiilor săi dorinţele rele, care n-au putut fi împlinite, el a transmis totodată asupra lor şi răutatea lui şi ura lui faţă de Dumnezeu.

Acestea sînţştirile transmise de Dionisie despre Valerian.

XI
Prin cîte au trecut atunci Dionisie şi cei din Egipt

1. Ce anume au îndurat în vremea acestui împărat Dionisie şialţii împreună cu el, în foarte cumplita persecuţie pentru credinţă care bîntuia atunci, ne-o pot dovedi propriile lui cuvinte, pe care le-a adresat lui Gherman, unul din episcopii din vremea aceea[1157], care căuta să-l vorbească de rău şi în care grăieşte astfel:

2. «Sîntameninţat să cad intr-adevăr într-o mare prostie şinesocotinţă atunci cîndsînt nevoit să arăt minunata purtare de grijă pe care o arată Dumnezeu faţă de mine. Întrucît, însă, stă scris: «Taina regelui se cuvine s-o păstrezi, iar lucrurile lui Dumnezeu este lucru de laudă să le vesteşti»[1158], voi întîm- pina deschis atacurile lui Gherman.

3. Eu n-am venit singur înaintea lui Emilian[1159], ci eram însoţit de Maximos, preot ca şi mine[44a], apoi de diaconii Faustus[1160], Eusebiu[1161]şiHeremon, iar în afară de aceştia ne-am mai întîlnitşi cu unul din fraţii de la Roma[1162], care se aflau atunci la noi.

4. Nu Emilian a fost cel dinţii care mi-a zis: «să nu mai aduni pe fraţi!», întrucît pentru el aşa ceva părea lucru fără importanţă, ci de la început el mergea direct la concluzie: pentru el nu mai era vorba să nu mai strîngemşi pe alţii la adunări[1163], ci pentru el era vorba să nu mai existe din capul locului creş

1156 *Ieş.,*20, 5.

1157 A se vedea mai sus: VI, XI.

1158 *Tobie,*12, 7.

1159 Pare a fi vorba de un prefect al Egiptului cu acest nume, dar desigur, el nu poate fi confundat cu împăratul Emilian de care am amintit în nota 29.

44 a. Acest preot, Maximos, va urma ca episcop după Dionisie.

1160 Acest Faustus pare a fi însoţit pe Dionisie în persecuţia lui Deciu. El va muri martir la o vîrstă foarte înaintată.

1161 Viitor episcop în Laodiceea Siriei.

1162 Numele lui pare a fi Marcel.

1163 Edictul prim al lui Valerian şiGallien oprea încă din aug. 257: intrarea în cimitire şiţinerea adunărilor acolo *(Acta Cypriani,*Knopf-Kriiger, ed. III, Tubingen 1929, p. 62).

tini. De aceea ne-a şi poruncit s& ne lăsăm de creştinism, crezînd că dacă eu îmi voi schimba părerea, atunci şiceilalţi mă vor urma.

5. Eu i-am dat un răspuns care nu-i necuviincios cu toate că e cam retezat că «trebuie să ascultăm pe Dumnezeu mai mult decît pe oameni»[1164], mărturisind pe faţă că eu cinstesc numai un singur Dumnezeu, nu şi pe altul şi că nu-mi voi schimba părerea şi nu voi înceta niciodată de a fi creştin. La acestea, el ne-a poruncit să mergem într-un sat din marginea pustiei, numit Kefro[1165].

6. Dar mai bine ascultaţi cuvintele care s-au rostit şi de o parte şi de alta pentru că au fost trecute în scris: «După ce au fost aduşi înainte Dionisie, Faustus, Maximos, MarcelusşiHeremon, locţiitorul oficiului de guvernator a grăit: «Eu v-am vorbit cu graiul meu despre bunătatea şiînţelegerea pe care domnii noştri le arată faţă de voi.

7. Ei v-au încredinţat puterea ori să rămîneţinetulburaţi dacă veţi vrea să vă întoarceţi la ceea ce este conform firii şi să vă închinaţi zeilor, care ne ocrotesc pe toţi, ori, dimpotrivă, să vă feriţi de ceea ce este potrivnic firii. Ce-aveţi de zis la acest lucru? Aştept de la voi să nu fiţi nerecunoscători faţă de bunătatea stăpînitorilorvoştri, întrucît ei vă îndeamnă spre tot ce-i mai bun.

8. Dionisie a răspuns: «Nu toţi cinstesc pe toţi zeii, ci fiecare se închină celor pe care-i recunosc a fi Dumnezeu. Cît ne priveşte pe noi, creştinii, noi cinstim şi ne închinăm unui singur Dumnezeu, făcătorul lumii întregi, acelaşi care a încredinţatstăpînirea prea iubiţilor de Dumnezeu auguştii Valerian şiGallien, şi numai Lui ne rugăm fără încetare pentru această împărăţie ca ea să rămînă nezdruncinată[1166]».

9. Locţiitorul de guvernator Emilian le-a zis: «Dar cine vă împiedică să vă închinaţişi unui astfel de dumnezeu alături de zeii firii, dacă credeţi că şi el e un astfel de zeu? Căci ştiţi că vi s-a poruncit să vă închinaţi zeilor, şi anume, unor astfel de zei, pe care-i cinsteşte toată lumea».

Dionisie răspunse: «Noi nu ne închinăm altui Dumnezeu».

10. Locţiitorul de guvernator Emilian le spuse: «Văd că sînteţi nu numai nerecunoscători, ci şineînţlegătorifaţă de bunătatea împăraţilornoştri. De aceea voi nu mai aveţi slobozenie să locuiţi în acest oraş, ci să fiţitrimişi într-un ţinut de la marginea Libiei numit Kefro. Căci acest loc vi l-am ales potrivit ordinului împăraţilornoştri. în nici un caz, pentru voi nu va mai fi slobod să mai faceţi adunări nici la voi, nici la alţiişi nici nu mai aveţi voie să intraţi în ceea ce numiţi voi «cimitire»[1167].

1164 *Fapte,* 5, 29.

1165 Necunoscută sub altă formă. Harnack, *Mission...,* II, 715.

1166 Creştinii s-au arătat totdeauna loiali faţă de stăpînitorii vremelnici *{Rom.,* 13, l-3); / *Tim.* 2, 2). Aşa au tălmăcit lucrurile şipărinţii apostolici. Clement, *Epistola primă către Corin- teni,* LX-LXI; la fel apologeţii Justin *(Prima Apologie)* Tertulian *{Apoi.* XXX-XXXII).

1167 Koipr|Tf|piov, cum îl arată şi numele, este loc de odihnă pentru cei care au adormit (/ *Tes.,* 4, 13 şi urm.), dar şi loc de rugăciune pentru sufletele lor. Pe acest temei se bazează şi introducerea antimiselor, care au în ele cusute moaşte de martir. Origen (*Omil. Ier.* IV, 3); *Acta Cypriani* cf. Knopf-Kriiger, o.c., p. 62.

11. Dacă, pe de altă parte, a fost văzut cineva în alt loc decît cel pe care eu vi l-am rînduit sau dacă cineva va fi descoperit într-o adunare oarecare, unul ca acela cade el însuşi în primejdie, căci asprimea cuvenită nu va lipsi. De aceea duceți-vă acolo unde v-am poruncit». Şi cu toate că eram bolnav s-a ordonat totuşi plecarea imediat fără să ni se îngăduie nici măcar o amînare de o zi. Şi atunci cum aş mai fi avut vreme să cunosc ori nu vreo adunare?

12. Mai departe Dionisie continuă aşa: «Dar cu ajutorul lui Dumnezeu, nu ne-am putut lipsi de a organiza întruniri publice, convocînd cu toată rîvna, pe de o parte pe cei care se aflau în oraş ca şicîndaş fi fost şi eu însumi de, față[52] [1168], cum zice Scriptura «absenți cu trupul, dar prezenți cu duhul»[1169], pe de altă parte, chiar şi în Kefro s-a constituit o mare comunitate de frați, parte din ei fiind originari din capitală, parte adunîndu-se din alte părți ale Egiptului.

13. Dar şi aici «a deschis Dumnezeu pentru noi o uşă a cuvîntului»[1170], mai întîi prin aceea că am fost huiduițişibătuți cu pietre, iar cu timpul o mare mul-
țime de păgîni au părăsit ei înşişi închinarea la idoli, întorcîndu-se la Dumne-
țime de păgîni au părăsit ei înşişi închinarea la idoli, întorcîndu-se la Dumne-
zeu[1171], cu toate că înainte ei nu primiseră cuvîntul, ci noi am fost cei dintîi care l-am semănat în el[1172].

14. A fost ca şi cum anume ne-ar fi împins Dumnezeu spre ei, fiindcă după ce am făcut acest lucru, tot El ne-a dus din nou de acolo[1173]. Căci se pare că Emilian a hotărît să ne mute în ținuturişi mai sălbatice şi a poruncit ca pe toți să-i adune de pretutindeni în regiunea Mareotis[1174], rînduind fiecăruia domiciliul într-un anumit sat din acel ținut. Pe noi însă ne-a aşezat mai ales de-a lungul drumului poate pentru ca să ne poată lua mai repede. Căci e limpede că toate acestea anume le-a rînduitşi pregătit aşa, pentru ca atunci cînd va vrea, să ne poată avea pe toți la îndemînă».

15. «Cînd mi s-a poruncit să plec la Kefro m-am dus voios şiliniştit, cu toate că nu ştiam nici măcar unde putea fi această localitate, de numele căreia abia auzisem înainte. In schimb, cînd mi s-a adus la cunoştință că şi de acolo trebuie să mă mut în ținutulKolluthion[1175], atunci trebuie să mă acuz pe mine însumi: chiar şi cei care se aflau cu mine au văzut în ce stare mă aflam.

16. Mai întîi eram trist şi foarte tulburat pentru că, deşi aceste noi ținuturi ne erau mai cunoscute şi mai familiare, totuşi circula zvonul că în regiunea aceasta nu prea găseai creştinişi oameni de omenie şi că am fi astfel expuşi

---

1168 Aici Dionisie se adresează direct episcopului Gherman, care-l acuza că a fugit în timpul persecuției.

1169 ***I Cor.,*** 5, 3.

1170 ***Col.,*** 4, 3.

1171 ***I Tes.,*** 1, 9.

1172 ***Luca,*** 8, 11.

1173 ***Fapte,*** 12, 25.

1174 Oraş, lac şiținut în Egiptul de jos, în vestul deltei Nilului, spre marginea deşertului Libiei, loc folosit adeseori pentru deportări.

1175 Localitate situată undeva în acelaşiținutmareotic.

neplăcerilor din pricina trecătorilor şi atacurilor banditeşti.

17. Dar m-am şimîngîiatcîndfraţii mi-au adus aminte că această localitate e mai apropiată de capitală şi că, pe cîtKefro ne oferise legături mai numeroase cu fraţii din Egipt încît am fi putut ţine adunări bisericeşti puternice, pe atâta, fiind Kolluthion mai aproape de capitală, ne-am fi bucurat mereu să vedem pe cei care cu adevărat ne sînt dragi, apropiaţişi foarte iubiţi, căci ar veni pe la noi şi ne-ar invidia văzînd că atît la centru cîtşi în cartierele mai depărtate ar putea avea loc întruniri bisericeşti. Lucrurile aşa s-au şiîntîmplat»[1176].

18. Iar după aceea, iată cum descrie Dionisie ceea ce i s-a întâmplat: «Gherman se făleşte cu multele lui suferinţe. E drept că are multe de spus, dar mai ales cu cele ce i s-au întâmplat lui însuşi. Dar despre noi cîte n-ar putea spune? ar putea înşira doar condamnările, confiscările, surghiunurile, vinderea la licitaţie a averilor[1177], pierderea dregătoriilor publice, dispreţuirea măririlor lumeşti[1178], laude din partea guvernatorului şi ale Senatului, răbdarea ameninţărilor, ocările potrivnicilor, primejduiri, prigoane, înnebuniri, strâmtorări[1179]şi tot felul de supărări, care au dat peste noi în vremea lui Deciu şi a lui Sabinus[1180]şipînă acum, sub Emilian.

19. Şi apoi în astfel de chinuri unde a putut fi văzut Gherman? Cine a vorbit despre el? Numai amintesc despre marea prostie în care am căzut eu din pricina lui Gherman, de aceea nici nu mai istorisesc fraţilor amănuntele celor ce mi s-au întâmplat».

20. Despre cele petrecute în persecuţieacelaşi Dionisie mai relatează şi în epistola către DometieşiDidim[1181], unde spune textual: «E de prisos să înşirăm cu numele pe toţi ai noştri, pentru că sîntnumeroşi, iar pe unii nu-i cunoaşteţi nici voi. Cu toate acestea trebuie să ştiţi că mulţibărbaţişi femei, tineri şibătrini, fete tinere şi femei în vîrstă, ostaşişi particulari de toate neamurile şi de toate vîrstele, au primit cununa numai după ce au cîştigatbiruinţa unii prin biciuire şi prin foc, alţii prin sabie.

21. E drept că pentru alţii n-a fost destul nici un răstimp foarte îndelungat pentru a se face bine plăcuţi lui Dumnezeu, şi după cît mi se pare în categoria acestora mă găsesc şi eu pînă în clipa de faţă. De aceea Cel ce zice: «în vreme plăcută te-am ascultat pe tine şi în ziua mîntuirii te-am ajutat»[1182], Acela mă va fi păstrat şi pe mine pentru o vreme numai de El ştiută.

22. Iar întrucît voi vă interesaţi să ştiţi în ce stare mă aflu şivreţi să cunoaş-

---

1176 In ţinuturilemareotice erau creştini încă din primele veacuri. Cf. Hamack, Mission..., II, 715-716. Se vede că aici în această suburbie (npoâoteiov, cum ne spune textul) era un punct de apărare.

1177 *Evr.,*10, 34.

1178 Se vede că Dionisie se trăgea dintr-o familie înstărită. înainte de convertire a fost retor.

1179 *Rom.,*8, 35.

1180 Cf. VI, XL, 2. Sub Deciu Sabin era guvernatorul Egiptului.

1181 Nu ştim cine au fost aceste personaje. Oricum, descrierea se referă la persecuţia de sub Deciu.

1182 *Isaia,* 49, 8 (ed. L914); *II Cor.,* 6, 2.

teţi felul meu de trai, nădăjduiesc că cel puţinatîtaaţi aflat şi voi că pe noi - pe mine, pe Gaiu, pe Faustus, pe Petru şi pe Pavel - ne-au luat prizonieri un sutaşînsoţit de ofiţerişi de mulţi slujitori[1183], dar că am fost surprinşi de cei din Mar- cotis, care ne-au răpit fără voia noastră[1184], iar pentru că n-am vrut să-i urmăm, ei ne-au luat cu forţaşi ne-au dus cu ei.

23. în clipa de faţă eu, Gaiusşi Petru după ce am fost despărţiţi de ceilalţifraţi am fost închişi într-un loc pustiu şi părăsit, din Libia, fiind duşi la o depărtare de trei zile de drum de localitatea Paretonium»[1185].

24. Iar ceva mai departe el adaugă: «în oraş stau ascunşicîţivapreoţi, care vizitează în taină pe fraţi, şi anume: Maxim, Dioscur, Demetriuşi Lucius pentru că FaustinşiAquila, care deveniseră prea cunoscuţi de oameni, rătăcesc acum ascunşi prin Egipt. Dintre diaconii care au supravieţuit celor care au murit de ciumă[1186] amintim pe Faustus, pe Eusebius şi pe Heremon. Eusebius e cel pe care l-a întărit Dumnezeu[1187] încă de la început, pregătindu-l să ducă pînă la capăt în mod curajos lucrarea mărturisitorilor aruncaţi în închisoare şi să ajute, nu fără primejdie, la primenirea trupurilor biruitorilor şifericiţilor martiri[1188].

25. Căci pînă în clipa de faţă guvernatorul nu încetează, după cum am spus, fie să dea morţii cu toată cruzimea pe cei care i se aduc, fie să schin- giuiască prin torturi, fie să istovească prin întemniţărişi prin punere în cătuşe, poruncind cu asprime ca nimeni să nu-i poată vizita şi veghind cu străşnicie ca într-adevăr nimeni să nu se facă văzut pe acolo. Şi cu toate acestea, datorită zelului şistăruinţeifraţilor, Dumnezeu le trimite cîte o picătură de mîngîiere celor întristaţi»[1189].

26. Aşa scrie Dionisie.

Trebuie să mai spunem că Eusebius, pe care Dionisie îl prezintă ca diacon, e instituit mai tîrziu episcop în Laodiceea Siriei; că Maxim, despre care

---

1183 Se vede că avem de a face cu magistraţiioraşului (duumviri) care exercitau şi serviciu poliţienesc.

1184 Se repetă cele spuse mai sus: VI, XL, 6.

1185 Localitate pe coasta maritimă a Libiei. Un episcop din această localitate, Titus, ia parte la sinodul I ecumenic.

1186 Unele manuscrise au vfjow (=în insulă), altele, vooo> (= de boală, de ciumă). Se pare că e vorba de o groaznică ciumă de care scrie sf. Ciprian în *De mortalitate.* Cf. VII, XXII.

1187 *I Tim.,* 1, 12.

1188 IIepiaTOÂ.f) = primenirea osemintelor martirilor, care nu se puneau în mormînt ca şi ale creştinilor de rînd.

1189 Cf. mai jos: VII, XXVIII; XXXII.

Dionisie spune câ pe atunci era preot, a preluat după el slujba de conducere a creştinilor din Alexandria pe cînd Faustus, care pe atunci strălucea împreună cu el în strădania de mărturisitor, a trăit pînă în vremea ultimei persecuţii[1190], cînd a murit moarte de martir, tăindu-i-se capul, la o vîrstă foarte înaintată, lată, dar, prin cîte a trebuit să treacă Dionisie în acea vreme.

XII

Despre martirii din Cezftreea Palestinei

In persecuţia amintită a lui Valerian trei bărbaţi au fost înconjuraţi cu cunună de martir în Cezareea Palestinei pentru că au mărturisit în chip măreţ că se închină lui Hristos. Ei au fost aruncaţi să fie hrană fiarelor sălbatice. Unul dintre ei se numea Priscus, cel de al doilea Malhus, iar cel de al treilea, Alexandru[1191]. Ei locuiseră la ţarăşi, după cum se spune, ei înşişi s-au învinuit de nepăsare şi de laşitate pentru că nu dădeau prea mare preţ pe răsplăţile (cereşti, *n.tr.*) într-o vreme cînd anumite împrejurări i-au împărţit printre cei care ardeau de o dorinţă cerească şi pentru că nu se lăsau încîntaţi de cununile martirajului. După ce s-au consfătuit asupra acestui lucru, ei au grăbit să ajungă la Cezareea, unde s-au prezentat toţi trei la scaunul de judecată şişi-au aflat sfîrşitul amintit. în afară de aceştibărbaţi ni se mai spune că în această persecuţieşi în acelaşioraş ar mai fi dat luptă asemănătoare şi o femeie. După cîte se spune, ea ar fi aparţinut ereziei lui Marcion[1192].

XIII

Despre pacea din vremea împăratului Gallien

Nu după multă vreme căzînd împăratul Valerian rob la barbari[1193], a ajuns să ia puterea de unul singur fiul său, care s-a folosit de ea cu mai multă înţelepciune, de aceea a oprit prin edict scris persecuţia împotriva noastră, lăsînd pe propovăduitorii cuvîntului să-şidesfăşoare, în chip liber, activitatea lor obişnuită. Textul rescriptului este următorul[1194]:

«împăratul Cezar Publius LiciniusGallienus cel pios, cel fericit şi cel de bun neam, către Dionisie, PinnasşiDemetriu precum şi către ceilalţi episcopi.

1190 Adică a lui Diocleţian.

1191 Alexandru apare în *Martyrol. Rom.* la 28 martie.

1192 în afară de această martiră, care făcuse parte din erezia marcionită, vom mai întîlni Intre *Martirii din Palestina* (X, 3) pe un episcop Âsclepios fost şi el din aceeaşi grupare.

1193 Valerian cade rob la perşi pe la anul 260.

1194 Nu ni s-a păstrat textul acestui rescript, ci numai adresa trimisă episcopilor egipteni. Creştinismulera recunoscut ca corporaţieşi-şi primea înapoi bunurile confiscate. De fapt, prin el se 11 stabilea situaţia de dinainte de Valerian. Episcopii PinnusşiDemetriuîşi vor fi avut eparhiile lor în Egipt.

Am poruncit să fie propovăduită în întreagă lumea binefacerea decretelor mele milostive pentru ca să se redea peste tot locaşurile de cult şi ca să vă puteţi bucura şi voi de dispoziţia decretului meu, incit nimeni să nu vă mai supere cu nimic. Ceea ce vi se îngăduie să faceţi a şi fost dispus de mine pe cit s-a putut încă de mult timp. De aceea Aurelius Quirinus, întîi stătătorul treburilor publice[1195], va veghia ca ordonanţa pe care am dat-o să fie adusă la îndeplinire».

Pentru mai multă claritate m-am gîndit ca această ordonanţă, tradusă din latineşte să fie şi ea anexată aici. De la acelaşi împărat mai avem încă o ordonanţă, care a fost adresată altor episcopi şi care îngăduie reluarea în folosinţă a locurilor numite «cimitire».

XIV
Episcopii mai cunoscuţi din vremea aceea

In timpul acela Biserica romanilor era condusă încă de Sixt, cea din Antiohia după Fabius a ajuns să fie condusă de Demetrian, cea din CezareeaCapadochiei, de către Firmilian, iar peste Bisericile din Pont conduceau Gri- gorieşi fratele său Atenodor, amîndoifoşti ucenici ai lui Origen. In Cezareea Palestinei, după moartea lui Teoctist a ajuns episcop Domnus, iar întrucît acesta şi-a sfîrşit zilele în scurtă vreme, a preluat cîrma episcopiei contemporanul nostru Teotecnos, care ieşiseşi el tot din şcoala lui Origen. în acelaşi timp, în Ierusalim după moartea lui Mazaban a preluat scaunul episcopal Himeneu, care a strălucit şi el un număr de ani din vremea noastră[1196].

XV
Martiriul lui Marin din Cezareea

1. în vremea acestor episcopi, pe cînd toate Bisericile petreceau în pace, în Cezareea Palestinei a fost decapitat Marin, pentru că a îndrăznit să-şi mărturisească credinţa în Hristos, un bărbat cinstit cu înalte funcţii în armată şi care era vestit pentru neamul din care se trăgea şi pentru înalta lui situaţie socială[1197]. Pricina condamnării lui a fost următoarea.

2. La romani viţa de vie era un simbol al vredniciei şi se spune că cel care ajunge să-l poarte e înaintat la gradul de căpitan. Întrucît un astfel de grad devenise tocmai atunci vacant, se aştepta să fie promovat Marin, care era îndreptăţit să ajungă la această vrednicie. Dar tocmai cînd era să primească acest grad, iată că un alt candidat a păşit înspre scaunul de judecată declarînd că

1195 Quirinius pare a fi avut rolul unui ministru de finanţe peste Egipt. Se cunoaşteimportanţa Egiptului în viaţa economică a Imperiului Roman.

1196 Inşirarea acestor episcopi din «vremea aceea», adică a lui Valerian şi a fiului său Gal- lien (253-268), e destul de vagă.

1197 Cu toate că a dat rescriptul amintit, Gallien a rămas fidel tradiţieiîmpăraţilor, probabil potrivit jurisprudenţei stabilite de Traian şi Adrian. Nu se persecuta dacă nu existau denunţuri. Dacă venea un denunţ, mai ales împotriva ofiţerilor superiori, persecuţia era crudă. A se vedea martiriul lui Marin, la Knopf-Kriiger, *o.c.* 85-86.

potrivit vechilor legi[1198], Marin n-ar fi îndreptăţit să se învrednicească de o astfel de distincţie pentru că e creştinşi nu aduce jertfa pentru împărat, motiv pentru care gradul acesta i se cuvine mai bine lui decît lui Marin.

3. Mirat de acest lucru judecătorul Aheus[1199] a întrebat mai întîi pe Marin ce credinţă are, după care văzîndu-l că mărturiseşte curajos că este creştin, i-a dat un răstimp de trei ceasuri ca să se răzgîndească.

4. La ieşirea din curtea tribunalului Teotecnes, episcopul locului, l-a luat la o parte şi după ce au stat de vorbă un timp l-a luat de mînă şi l-a condus la Biserică. Intrat înăuntru episcopul i-a cerut să se apropie de sfîntul altar şi descoperindu-i puţin mantaua[1200] i-a arătat sabia cu care era încins; în acelaşi timp i-a arătat şi cartea sfintelor Evanghelii, pe care o scosese de pe sfînta Masă, apoi i-a poruncit să aleagă liber între amîndouă pe cea pe care o doreşte. Fără să stea o clipă la îndoială Marin a întins mîna dreaptă spre sfînta Evanghelie: «Ţine-te de acum cu tărie, i-a zis episcopul, ţine-te hotărît de credinţa în Dumnezeu şi, cu puterea pe care El ţi-o va da, vei dobîndi tot ce a-i ales. Mergi în pace!»

5. Şi abia ieşit din Biserică aprodul l-a şi chemat în faţa scaunului de judecată. Odată ajuns înaintea judecătorului şimărturisindu-şicredinţa cu şi mai mare rîvnă Marin a fost dus aşa cum era la locul de osîndăşi a murit ca martir[1201].

XVI
0 istorisire despre Astirius

Tot aşa s-a făcut vestit pentru îndrăzneala sa în credinţăşiAstirius, un bărbat din Roma promovat în rîndurile senatorilor şi ajuns în mare vază în faţaîmpăraţilor, ca unul ce era cunoscut de toţi pentru originea lui nobilă şi pentru marea lui bogăţie. El se afla în apropiere de unul din martiri, cînd acesta îşi dădea sufletul, de aceea a luat pe umeri rămăşiţele lui pămînteşti, le-a înfăşurat într-un veşmînt splendid şi de mare preţ, transportîndu-le şiîngropîndu-le cu mare pompă într-un mormînt cuviincios[1202]. Prieteni ai acestui om, care sînţşi acum încă în viaţă, istorisesc despre el şi alte nenumărate fapte printre care şi minunea următoare.

XVII
Despre semnele minunilor săvîrşite de Mîntuitorul la Paneea

1198 Nu putem şti dacă şicînd ar fi fost publicată o astfel de «lege» care ar fi oprit promovarea creştinilor la o treaptă de conducere în armată.

1199 Aheu pare a fi fost guvernatorul Palestinei atunci.

1200 «Hlamida» era o mantie militară nu prea lungă, dar destul de largă spre a acoperi complet pe om. Benseler-Kaegi, *Griech. deutsch.Şchulworterbuch,* ed. XIII, Leipzig-Berlin, 1911, p. 989.

1201 «Din dragostea faţă de Domnul mucenicul se desparte cu foarte mare bucurie de viaţa de aici», zice Clement Alex., *Stromate* IV, 1. De aceea Eusebiu foloseşte în acest scop verbul teXeîv, TC/UTO&VI sau reXEioCdai —a sfîrşi în chipul cel mai desăvîrşit. *Eusebe, Histoire,* IV; Index (P. Perichon) Paris 1960, p. 319.

1202 A se vedea mai sus nota 73.

La Cezareea lui Filip[1203], pe care fenicienii o numesc Paneea, şi anume la picioarele muntelui numit Paneea, se văd izvoarele din care se formează rîul Iordan. Acolo - ni se spune - la o anumită zi de sărbătoare, e aruncat drept jertfă un animal care prin puterea unui demon se face nevăzut în chip neînţeles. Pentru cei care nu sînt de faţă la acest lucru întîmplarea constituie o minune cu totul ieşită din comun. La un moment dat, cînd a fost de faţăşiAstirius care a văzut mulţimea celor ce erau uimiţi de această întîmplare, i-a fost milă de rătăcirea lorşi privind spre cer a rugat, prin Iisus Hristos, pe Dumnezeu Cel peste toate[1204] să ruşineze pe demonul care ducea în rătăcire mulţimileşi să nu-l mai lase să înşele pe oameni. Se istoriseşte că în vreme ce Astiriusîşi rostea rugăciunea, animalul de jertfă a apărut îndată la suprafaţa izvoarelor. Cu aceasta s-a pus capăt aşa zisei «minuni», aşa că altă minune n-a mai apărut acolo.

XVIII
Statuia ridicată de femeia cu curgerea sîngelui

1. Întrucît am amintit despre acest oraş, n-am crezut că-i bine să trec cu vederea şi o altă istorioară[1205] vrednică de a fi cunoscută de urmaşiinoştri, într-adevăr, femeia aflată cu curgerea sîngelui[1206], despre care sînteminformaţi de Sfintele Evanghelii că şi-a aflat vindecarea de suferinţe, era originară, se zice, tocmai din această localitate: s-ar vedea şi azi casa ei în acest oraş, ba ar mai exista şi alte urme minunate legate de minunea pe care Mîntuitorul a săvîrşit-o aici.

1203 Oraş clădit în ţinutulPaneea dintre Galileea şiTrahonitis în cinstea împăratului Tibe- riu de către Filip Tetrarhul.

1204 Se vede că Eusebiu a rămas influenţat de Origen*(Despre rugăciuneXV,* l-3) care afirma că nu trebuie să ne rugăm direct Fiului, ci numai Tatălui «lui Dumnezeu cel peste toate».

1205 Istorisirea aceasta a fost crezută ca adevărată de mulţi scriitori bisericeşti (Origen, *C. Ceh.* VI, 35, 18; I. Damaschinul, *Despre icoane,* 3 etc.). Eusebiu a crezut şi el că a şi văzut «chipul». Iulian Apostatul a şi poruncit distrugerea lui (Sozomen, *Istoria bis.* V, 2; Filostorg, *Ist. bis.,* VII, 3). E posibil ca statuia de bronz respectivă să fi fost o reprezentare contaminată a zeului Esculap cu chipul lui Hristos cum ştim că s-au mai întîlnit astfel de cazuri.

1206 *Matei,* 9, 20; *Marcu,* 5, 25; *Luca* 8, 43.

2. într-adevăr, pe o piatră ridicată din fațaușilor acestei case, în care a locuit femeia, se vede o statuie de bronz reprezentînd o femeie în rugăciune. Alături de ea, din acelaşi metal, se vede figura unui bărbat stînd în picioare, purtînd pe umeri o mantie şiîntinzînd o mînă spre femeie. La picioarele bărbatului creşte lingă statuie o plantă stranie care se înalțăpînă la tivitura paltonului de aramă şi care ar fi leacul potrivit tuturor bolilor.

3. Se spune că această statuie imita chipul Mîntuitorului. Ea se păstrează pînă azi şi am văzut-o şi eu cu ochii mei cînd am trecut prin acest oraş.

4. Nu-i nimic de mirare că păgînii de altădată, pe care Mîntuitorul i-a dăruit cu atîtea binefaceri, să-I fi ridicat astfel de monumente după ce ştim că chipurile apostolilor Petru şi Pavel şi chiar chipul lui Hristos s-au păstrat pictate în culori[1207], căci era de aşteptat ca, potrivit obiceiului lor, cei vechi să-i cinstească în felul acesta pe salvatori.

XIX
Tronul lui Iacov

Tronul episcopal a lui Iacov, care a primit cel dinții de la Mîntuitorulşi de la Apostoli episcopatul de Ierusalim[1208]şi care - după cum ne învață Sfintele Scripturi - a fost numit «fratele lui Hristos»[1209], s-a păstrat pînă în zilele de astăzi, fiind în mare cinste din partea fraților. Prin aceasta ei vestesc tuturora respectul pe care l-au arătat încă din vremurile vechişi-l arată încă şi azi celor sfinți pentru credința lor. Atît despre aceasta.

XX
Epistolele festive ale lui Dionisie, prin care fixează data Paştilor

în afară de epistolele amintite, Dionisie a mai compus în timpul acela şicîteva epistole care s-au păstrat pînă astăzi. în ele autorul vorbeşte cu grai sărbătoresc despre praznicul Paştilor. Dintre aceste epistole pe una o adresează lui Flaviu, alta lui DometieşiDidim[1210]. în aceasta din urmă el expune o regulă de calculare pentru o perioadă de opt ani a datei Paştilor, arătînd cum se cade să se calculeze serbarea Paştilor, anume numai după echinocțiul de primăvară[1211]. în afară de aceste epistole, el a mai scris una adresată unuia

---

5)2. Deşi Eusebiu n-a aprobat cinstirea icoanelor, afirmația de aici e totuşi o dovadă că în veacul IV existaupicturibisericeşti. A se vedea ecfraza în cinstea Eufimiei la Asterie al Amasiei, *Omilii şi predici,*Bucureşti 1946, p. 217-220. La fel Grig. de Nyssa, *De deitatefilii,*Migne, P.G. 46, .572 etc.

5)3. A se vedea mai sus: II, XXIII.

5)4. *Gal.,* 1, 19; *I Cor.,* 15, 7; *Matei,* 13, 55.

5)5. Scrisoarea către Flaviu s-a pierdut.

!)(>. Fixarea datei Paştilor era şi pe vremea lui Dionisie destul de grea.

dintre colegii săi de preoție din Alexandria[1212], precum şi diferite alte epistole către alte persoane, şi acestea mai ales cînd încă persecuția nu se sfîrşise.

XXI
Despre evenimentele întîmplate pe atunci în Alexandria

1. Nici nu apucase să se restabilească bine pacea, că Dionisie s-a şi reîntors la Alexandria[1213]. Dar aici din nou au izbucnit o răscoală şi un război, aşa incit a fost cu neputinţă să-şi mai îndeplinească datoriile pastorale faţă de toţicreştinii din oraş, din cauză că aceştia ajunseseră să se împartă unii într-o partidă, alţii în alta dintre răsculaţi. Dar şi de astă dată, cu ocazia praznicului Paştilor, Dionisie li se adresa ca şi cum s-ar fi aflat şi acum în surghiun.

2. Mai târziu, scriind încă o epistolă pascală lui Hierax, episcopul egiptenilor, face şi aici amintire despre această răscoală a alexandrinilor zieînd: «Ce-i de mirare dacă e greu să grăiesc prin epistole cu cei care locuiesc departe, cîtă vreme mi-e cu neputinţă să stau de vorbă cu mine însumi şi să mă sfătuiesc cu sufletul meu?

3. De astfel de scrisori am lipsă chiar pentru cei care sînt «inima mea»[1214], fraţii mei care locuiesc sub acelaşiacoperămînt cu mine, care au aceleaşisimţiri ca şi mine şi care fac parte din aceeaşi Biserică cu mine, cu toate că îmi vine greu să le trimit astfel de scrisori. Căci ar fi mai uşor nu numai să ajungi dincolo de graniţă sau chiar să ajungi din Răsărit în Apus decît să mergi din Alexandria pînă în Alexandria.

4. într-adevăr, strada cea mai centrală a oraşului e şi mai nemărginită şi mai neumblată decît e pustia largă şi fără drumuri, pe care a străbătut-o poporul lui Israel vreme de două generaţii de oameni[1215]. Iar marea, pe care iudeii o aflară despicată şi ridicată ca nişte ziduri, s-a făcut ca un hipodrom de cale largă pe care puteau trece în voie caii, pe cînd egiptenii au fost înghiţiţi de valuri[1216], deşi marea noastră părea că are numai limanuri calme şilinişte, dar care adeseori se asemănase cu Marea Roşie[1217] în urma multelor ucideri pe care le-a făcut.

5. Dar fluviul care curge pe lîngăoraş odată părea mai sec decîtdeşertul fără apă şi mai uscat decît cel la trecerea căruia israeliţii însetau atât de cumplit[1218], încît au murmurat împotriva lui Moise, aşa că Cel «care singur face minuni»[1219] a

1212 Colegiul preoţilor avea rol mare în Alexandria chiar de la designarea noului episcop. H. Beck, *TheologieundKirche im byz- Reich,* Munchen, 1959, p. 93.

1213 Păcat că Eusebiu nu dă amănunte clare de ordin istoric despre tulburările de sub împăratul Macrian, ci se referă comparativ mereu la greutăţile evreilor în Egiptul de altădată. Oricum, a fost un greu război civil.

1214 *Filip.,* 12, 20.

1215 *Num.,* 14, 23.

1216 *Ieş.,* 14, 29.

1217 *Ieş.,* 15, 4.

1218 Num., 21, 11.

1219 *Ps.* 76, 4; 135, 4.

poruncit să țîşnească pentru ei apă ca să bea[1220], iar altădată s-a revărsat peste țărmuriînecînd tot ținutul învecinat cu drumurile şi cu ogoarele lor, amenințînd cu un fel de potop ca în vremea lui Noe. în curgerea lui, fluviul e tot atît de plin de sîngele uciderilor şi al înecurilor cum a avut să sufere Faraon prin puterea lui Moise, căci apa s-a prefăcut în sîngeşi gustul ei s-a stricat»[1221].

7. Şi unde mai puteai găsi o apă, care să curățească apa cea care spală tot? Şi cum ar fi cu putință să se reverse peste marea cea amară a răutăților un ocean întins şi mai presus de măsura cunoscută de om? Sau cum ar putea să spele sîngele uciderilor cu acel rîu care izvorăşte din Eden şi care se împarte în patru brațe, chiar dacă ar fi apoi iarăşi reunite într-unul singur împreună cu apele rîuluiGheon?[1222] Sau cum s-ar putea reîmprospăta din npu văzduhul, după ce a fost tulburat de atîtea mirosuri urîte venite de pretutindenea? Aburii pămîntul'ui, vînturile mării, aburii de pe rîurişi negura din porturi provoacă un miros atît de puternic, încîtpînăşi rouă devine un fel de puroi de cadavre,
care se descompun în toate elementele din care provin.
0

9. Şi apoi te mai miri şi te mai întrebi de unde atîtea epidemii nesfîrşite, de unde atîtea boli nevindecabile, de unde atîteainfecții, de unde felurile nesfîrşiteşineaşteptate de morțiomeneşti[1223]şi pentru ce un oraş aht de mare nu mai prezintă, începînd de la copiii cei mai tineri şimergîndpînă la bătrînii cei mai înaintați în vîrstă, nici măcar atîția locuitori, cum hrănea mai de mult dintre bătrînii «încă verzi», cum se mai numeau? în schimb, cei cu vîrsta între 40-70 de ani erau altădată atît de numeroşi[1224]încît numărul lor nu poate fi egalat astăzi nici dacă am pune în socoteală şi pe cei înscrişi ori înmatriculațiazi pentru hrana publică şi care au vîrsta între 40-80 de ani, iar cei care par cei mai tineri au ajuns contemporani cu cei care altădată erau cei mai bătrîni.

10. în felul acesta, cînd vedem neamul omenesc cum se împuținează şi scade neîncetat, să nu ne îngro'zim oare că pieirea lui deplină se apropie tot mai tare?

XXII

Despre ciuma care a bîntuit atunci în Alexandria

1. După o vreme, ciuma luînd locul războiului şi praznicul (Paştilor, *n.tr.)* fiind aproape, Dionisie a stabilit din nou contactul prin scris cu frații, descriind urmările suferințelor în felul următor:

2. «Celorlalți oameni (care nu-s creştini, *n.tr.)* timpul de acum nu le poate

1220 *Inț. Sol.,* 11, 4.
1221 *Ie}.,* 7, 20-21.
1222 *Fac.,* 2, 10. Prin Gheonînțelegem Nilul.
1223 Veacul al III-lea a fost bîntuit de lungi epidemii de ciumă, îndeosebi între anii 250-265. Mureau uneori zilnic pînă la 5000 de oameni. Au rămas celebre informațiilesfîntului Ciprian.
1224 Acestei categorii de oameni statul îi acorda subvenții. Era o organizare sănătoasă.

părea a fi un timp de praznic, căci pentru ei aşa ceva nu e nici cel pe care-l prăznuim şi nici altul, indiferent că-i vorba de un timp de întristare ori de o bucurie fie ea cît de mare[1225]. Acum însă pentru noi totul e numai plîns, toțisînt în doliu, gemete răsună pretutindeni în oraş din pricina mulțimii celor morțişi a celor care zilnic îşi dau sufletul.

3. Căci aşa cum scria despre întâii născuți ai egiptenilor, «s-a făcut bocet mare în toată țara Egiptului, căci nu era casă unde să nu fie mort». Şi dacă ar fi măcar numai un singur mort! Căci intr-adevăr multe şi îngrozitoare au fost relele care le-au precedat pe acestea[1226].

4. Mai întîi ne-au alungat de la casele noastre şi pretutindeni în lume numai singuri noi creştinii eram hăituițişiamenințați cu moartea, dar şi în astfel de vremi, noi totuşi ne-am sărbătorit praznicul nostru. Pretutindeni unde era o suferință noi am făcut din ea un colțişor al bucuriei, fie că lucrul se petrece pe cîmp, în pustietate, pe vapor, în lagăr ori în temniță, dar dintre toți cel mai strălucit praznic a fost cel pe care l-au ştiut pregăti martirii cei desăvîr- şiți, care-ți făceau impresia că sîntchemați la un ospăț ceresc.

5. După ce a încetat prigoana, a urmat războiul şi ciuma, pe care a trebuit să le îndurăm împreună cu păgînii, cu deosebirea că noi n-am avut de suportat numai ocările pe care ni le-au făcut ei, ci am luat parte şi la ceea ce şi-au făcut unii altora şi ce-au pătimit ei unii de la alții; dar poate tocmai de aceea ne-am bucurat şi mai mult, ca şi cum toată pacea lui Hristos[1227] ne-ar fi fost dată numai nouă.

6. Dar foarte scurtă ne-a fost şi nouă şi lor vremea de linişte în care să răsuflăm, căci a dat peste noi vechea boală: pentru păgîni ea lua forma unei nenorociri mai îngrozitoare decît oricare alta şi mai grea decît orice suferință, incit chiar unul din scriitorii lor[1228] spune că la aşa ceva nu s-au aşteptat nici-cînd, pe cînd pentru noi creştinii ea n-a fost în primul rînd o nenorocire, ci mai

v 110. *Ieş.,* 12, 30.

1226 Dionisie descrie aici persecuția din ultimii ani de domnie a lui Filip Arabul (VI, XXXIX), iar după aceea arată peripețiile războiului civil (VII, XXI).

1227 *Ioan,* 14, 27.

1228 Ca şi Ana Comnen sau alți istorici bizantini, în loc să descrie real faptele prezentate, aşaşi Dionisie ilustrează greul ciumei din vremea lui citind un pasaj cunoscut din Tucidide, *Istoria războ. pelop.,* II; LXIV, 1.

ales o şcoalăşi o încercare cu nimic mai mică decîtsuferinţele de pînă atunci. Dacă nici pe noi nu ne-a cruţat, în schimb pentru păgîni ea a fost cumplită».

7. După acestea el ţine să mai adauge următoarele:

«Cei mai mulţi dintre fraţi nu s-au cruţat deloc prin dragostea şifrăţietatea lor nemaiîntâlnită, ci s-au legat tot mai strîns unul de altul, vizitând fără frică pe cei bolnavi, îngrijindu-i în chip pilduitor, dîndu-le mare ajutor în cele ale credinţei în Hristos şiarătîndu-se foarte bucuroşi să moară deodată cu ei, căci molipsindu-se de boala celuilalt, ei atrăgeau asupra lor boala semenilor lor şi luau bucuroşi asupră-le şisuferinţelecelorlalţifraţi. Şimulţi din ei au ajuns să închidă ochii după ce dăduseră îngrijire bolnavilor şi după ce îi scăpaseră din boală, sfîrşindu-se astfel prin aceea că au atras asupra lor moartea altora şi împlinind de-abinelea zicala binecunoscută în popor, cu toate că ea păruse din totdeauna a fi doar o formulă de politeţe, cînd se spune despre cineva că moare «ca un gunoi şi ca o măturătură fraţilor»[1229].

8. în felul acesta au ieşit din viaţă cei mai buni dintre fraţiinoştri fie că erau unii preoţi, fie diaconi, fie mireni, toţi deopotrivă de vrednici, căci acest fel de moarte, pricinuită de o atât de mare dragoste si de o atît de puternică credinţă, nu pare a sta cu nimic în urma morţii martirilor[1230].

, 9. Întrucît primiseră trupurile sfinţilor pe braţeleşi în poala lor, după ce le-a tras în jos pleoapele şi le-a închis gura, îi lua pe umeri şi, îmbrăţişîndu-i cu drag, după ce-i spălau şi-i îmbrăcau, îi înmormîntau. La scurtă vreme după aceea au ajuns să primească şi ei aceleaşi îngrijiri, întrucît tot timpul cei care rămîneau în viaţă preluau ei înşişi lucrarea lăsată de înaintaşii lor.

10. Cu totul altfel se petreceau lucrurile la păgîni: pe cei care începeau să se îmbolnăvească îi aruncau la o parte, fugind de ei oricît de dragi le-ar fi fost înainte; cadavrele celor morţi dintre ei erau aruncate pe străzi fără să fie înmormîntate, tuturora le era frică să nu se molipsească de boală şi de apropierea de un bolnav, cu toate că aşa ceva nu era lucru uşor, oricîte încercări făceau unii şialţii»[1231].

11. în urma acestei epistole, şi anume după ce pacea s-a restabilit şi în oraş, Dionisie a mai compus o epistolă pascală adresînd-o fraţilor din întreg Egiptul. Totodată se mai păstrează‘de la el şi altele, între care amintim una *Despre sabat*şi alta *Despre exerciţii*[1232].

12. în epistola către Hermmamonşi către fraţii din Egipt el relatează multe alte fapte în legătură cu cruzimea persecuţiei lui Deciu şi a urmaşilor lui, iar la urmă aminteşteşi despre vremea de pace din timpul împăratului Galben. ^

1229/ *Cor.,*4, 13.

11.¹). Dionisie e cel dinţii care face asemănarea între martiriu şi slujirea aproapelui. Cf. Bardy, *o.c.*II, 199.

11 ti. Idei similare şi mai sus: V, 7, 57-61.

1232«Exerciţii» în sens de încercare, care a fost trimisă de Dumnezeu.

XXIII
Despre domnia împăratului Gallien

1. Nimic nu-i mai bine decît să ascultăm în această problemă iarăşi cuvintele lui proprii (de lui Dionisie, *n.tr.)*[n&]*:* «Aşadar acest (împărat) Macrian după ce pe unul din împăraţii săi l-a trădat, iar împotriva altuia a pornit război, în scurtă vreme a dispărut cu totul împreună cu tot neamul lui. De astădată Gallien a fost cel proclamat din nou şi recunoscut din nou de către toţi[1233][1234], ca unul care era în acelaşi timp şi împărat vechi şi împărat nou, căci el domnise şi înaintea acestora şi după ei, potrivit celor spuse de proorocul Isaia: «Cele din început, iată, au venit şi cele noi, pe care vi le vestesc, s-au arătat acum»[1235].

2. Căci după cum trec nori sub razele soarelui şi le astupă, întunecîndu-le pentru un timp şi se văd din nou la locul lor după ce au trecut şi s-au schimbat în ploaie, cîndsoarele străluceşte din nou, tot aşa nici Macrian, care se avîntase şi se apropiase tocmai de tronul împărătesc al lui Gallien care domnea atunci, nu mai este acum, pentru că n-a fost împărat nici o clipă, pe cînd acela a rămas din nou ceea ce fusese de fapt şi înainte.

3. Şi tot astfel şiîmpărăţialepădîndu-şibătrîneţeaşicurăţindu-se de răutatea lui şi de păcatele ei de pînă acum, de astă dată înfloreşte cu mai multă strălucire, lucru care se vede şi se aude.din depărtări tot mai mari».

4. Apoi Dionisie se întoarce şi la trupul său, despre care iată ce declară: «Şi acum iarăşi trebuie să mă reîntorc la zilele din vremea acelor împăraţi. Văd într-adevăr că aceia dintre ei care au fost cu totul nelegiuiţi, oricît de vestiţi ar fi fost ei, după scurtă vreme şi-au pierdut orice mărire[1236], pe cînd acesta, mai sfînţşi mai iubit de Dumnezeu, a împlinit al şaptelea an de domnie[1237]şiacurfi încheie cel de al nouălea an în care cinstim praznicul Paştilor[1238].

XXIV
Nepos şi schisma lui

1. In afară de scrierile amintite, Dionisie a mai compus încă două cărţi*Despre făgăduinţe,* prilejuite de Nepos, un episcop egiptean[1239], care învaţă că făgăduinţele făcute sfinţilor în Sfintele Scripturi trebuie tîlcuite mai curînd

1233Se repetă în parte cele spuse mai sus: VII, X.
1234Prima oară proclamat în 253, a doua oară în 261.
1235*Isaia,* 42, 9; 43, 19.
1236E firească această caracterizare cînd ne gîndim la «epoca celor treizeci de tirani».
1237 Cronologie aproximativă. în realitate e vorba de al şaptelea an. Domnia lui Gallien a fost presărată cu tot felul de desfrîuri. în anul 268 a fost ucis în faţaMilanului.
1238încă o dovadă că sîntem în faţa unei epistole pascale.'
1239Episcop de Arsinoe, în nordul Libiei.

potrivit şîndirii iudaice şi afirma că vor urma pe pămînt 1000 de ani de plăceri trupeşti[u]\ Întrucît el credea că şi-ar putea întări părerile sale pe «Apocalipsa lui Ioan» a scris în această problemă o scriere intitulată *Combaterea alegoriştilor*[1240][1241].

3. Tocmai împotriva acestei scrieri se ridică Dionisie în cărţile sale *Despre făgăduinţe.* în prima carte expune propria lui concepţie despre această problemă, iar în cea de a doua el vorbeşte despre «Apocalipsa lui Ioan». încă de la început se pomeneşte despre Nepos, şi anume, iată cum se exprimă despre el:

4. «Mulţi îmi prezintă un tratat, la care se referă ei de fiecare dată ca şi cum acesta ar demonstra Iară tăgadă că împărăţia lui Hristos se va arăta pe pămînt. în multe alte privinţe îl aprob pe Nepos şi-l preţuiesc pentru credinţaşi pentru rîvna ce o depune în studierea Scripturilor, ca şi pentru nenumăratele lui imnecreştineşti, care produc şi astăzi mare bucurie multor fraţi. în afară de acestea mă gîndesc la acest om cu multă cinstire, cu atît mai mult cu cît a plecat deja la odihna de veci. Dar adevărul mi-e mai scump şi trebuie preţuit mai mult decît orice[1242].

Dacă spune ceva adevărat Nepos trebuie lăudat şi aprobat fără nici o rezervă, dacă dimpotrivă nu pare a fi ceea ce scrie, atunci trebuie cercetat şi îndreptat.

5. Dacă el ar mai putea fi de faţăşişi-ar susţine părerea doar prin grai viu, ar fi destulă chiar şi o expunere verbală, nescrisă, căci ar putea convinge şi împăca pe adversari doar prin întrebări şi răspunsuri[1243]. Dar din clipa în care s-a publicat o scriere care unora le pare foarte convingătoare şiîntrucîtmulţi cărturari dispreţuiesc Legea şi proorocii, nevrînd să se mai ţină nici de ce spun Evangheliile, iar epistolele apostolilor le dispreţuiesc, în schimb conţinutul acestei cărţi scrisă de el îl prezintă ca pe o taină mare şi ascunsă care nu îngăduie ca creştiniinoştri mai simpli să aibă şi ei păreri serioase şi înalte despre arătarea plină de slavă[1244]şi cu adevărat dumnezeiască a Domnului nostru, despre învierea din morţi, precum şi despre «adunarea noastră împreună cu El* [1245]şi «asemănarea noastră cu El»[1246], ci îi conving să nădăjduiască într-o împărăţie a lui Dumnezeu plină de bunuri mărunte şi pieritoare, cum sînt cele

---

1240 Cf. III, XXVIII.

1241 între alegorişti trebuie înţelesOrigen, deşi nu se ştie dacă acesta a scris sau nu un comentar la Apocalipsă.

1242 Aristotel, *Etica* I, 4, p. 1096 a.

1243 *Convorbirile* sau *Dialogurile* în gen platonic s-au dezvoltat mult şi în creştinism. A se vedea Origen, partea a treia, «P.S.B.» 8, p. 313 şi urm. La noi în ţară vor circula mult astfel de «întrebări şi răspunsuri» sub numele sf. Atanasie al Alexandriei. G. Strempel, *Catalogul manuscriselor româneşti,* I, Bucureşti 1978 s.v.

1244 *Tit,* 2, 13.

1245 *II Tes.,* 2, 1.

1246 *I Ioan,* 3, 2.

din fiecare zi - atunci şi noi trebuie să stăm de vorbă cu fratele nostru, Nepos, ca şi cum ar fi de faţă înaintea noastră».

6. După ce vorbeşte despre alte probleme Dionisie continuă:

. «Pe cînd mă aflam la Arsinoe[1247], unde - după cum ştii - această părere era răspîndită de mult, incit parohii întregi au devenit schismatice şi s-au rupt de Biserica universală, am convocat pe preoţişi pe didascalii fraţilor de la sate şi în prezenţafraţilorşi a celor care au mai dorit-o le-am propus să se facă o examinare biblică a scrierii respective.

7. Intrucît ei mi-au prezentat această carte ca pe o armă şi ca pe o cetate de nebiruit, am discutat cu ei vreme de trei zile, de dimineaţapînă seara, şi m-am străduit să corectez cele scrise în ea.

8. N-am putut atunci să nu admir din toată inima măsura, dragostea de adevăr, îngăduinţa cu care au putut urmări argumentarea mea şiînţelegerea de care au dat dovadă fraţii, aşaîncît am dezvoltat în ordine şi în linişte întrebările care cereau lămuriri, aspectele grele, precum şi concluziile drepte. Ne-am ferit să ţinem cu încăpăţînareşi cu gelozie la cîte o părere care mi se părea definitivă, dacă ea nu se dovedea a fi cu totul dreaptă. Nu am ocolit observaţiile ce ni se adresau şi, pe cît s-a putut, am căutat să rezolvăm problemele ridicate. Nu ne-a venit greu să ne schimbăm uneori şi părerea, acceptând chiar şi pe cea a rivalului nostru dacă raţiunea ne spunea că acest lucru e rezonabil. Am acceptat sincer şi cinstit, cu inima deschisă în faţa lui Dumnezeu ceea ce fusese stabilit prin dovezi temeinice şi prin învăţătura clară a Sfintei Scripturi.

9. In sfîrşit, şefulşi îndrumătorul acestei învăţături, aşa numitul Korakion[1248], a mărturisit aşa fel încît să fie auzit de toţifraţiiprezenţi că acum, în urma ascultării argumentelor aduse, s-a convins suficient care-i adevărul şi că de acum înainte nu va mai ţine la acea învăţătură, nu o vor mai discuta, nu vor mai pomeni de ea şi nu o vor mai propovădui mai mult[1249]. Mulţi dintre fraţi s-au bucurat de înţelegerea survenită şi de împăcarea cu restul creştinătăţii...»[1250].

XXV
Apocalipsa sfintului Ioan

Iată ce spune la un moment dat şi despre Apocalipsa lui Ioan:

«Unii din cei dinaintea noastră se fereau şi respingeau în tot chipul această carte, criticîndu-o capitol de capitol şideclarînd că scrierea nu poate fi înţeleasă, e incoherentă şi titlul ei e fals.

‘ 132. Oraş în Libia, numit aşa după sora diadohului D. Ptolemeu, care în timpul deţineriisoţului ei în Roma a fost recunoscută de Cezar ca regină. Mai tîrziu Antoniu a omorît-o în Milet.

1248 Nu se cunosc amănunte despre această persoană. Poate e vorba de şeful răscoalei.

1249 Despre controversa hiliastă la Eus. Popovici, *Ist. bis.* I, 361-362.

1250 Frază neterminată în text.

2. Ei afirmă că lucrarea n-ar proveni de la Ioan şi că n-ar fi în primul rînd o descoperire, fiind cu totul înfăşurată în vălul des al necunoaşterii. Autorul ei n-ar putea fi un apostol, nici măcar un sfînt oarecare, ba nici ultimul membru al Bisericii, ci mai curîndCerint[1251], urzitorul ereziei cu acest nume şi care a vrut să dea plăsmuirii sale un nume vrednic de crezare.

3. Iată care e de fapt conţinutul acestei învăţături: împărăţia lui Hristos va fi pămîntească, constînd - visa el - din lucruri după care tindea Cerintînsuşi, căci era îndrăgostit cu totul de trup şi orientat numai spre plăceri pămînteşti, dornic numai de satisfacerea pînteceluişi a ceea ce e dedesubtul acestuia, adică de mîncări, de băuturi şi de plăceri sexuale, precum şi de ceea ce credea el că trebuie să facă aceste lucruri mai vrednice de stimă: de sărbători, de jertfe şi de înjunghieri de animale de jertfa.

4. Eu însă n-aş îndrăzni să resping această carte, pe care mulţifraţi pun mare preţ, ci mai curîndaş crede că judecata asupra acestei cărţi întrece puterea mea de înţelegere, de aceea bănuiesc că înţelesul fiecărui pasaj este în anumit fel ascuns şi plin de taine. Dar dacă nu înţeleg cuvintele, bănuiesc cel puţin că în aceste cuvinte se ascunde un înţeles mai adînc.

5. «Eu nu măsor şi nu judec astfel de lucruri după propria mea cugetare, ci dau întiietatecredinţei, cred că aceste lucruri sînt prea înalte pentru ca să poată fi înţelese de mine, de aceea nu respect cele ce nu le înţeleg, ci le admir cu afit mai mult cu cît nu le-am văzut».

6. După ce Dionisie examinează întreaga carte a Apocalipsei şidovedeşte că n-a fost înţeleasă în sensul obişnuit al cuvîntului, el continuă în modul următor: «După ce a terminat, aşazicînd, întreagă proorocia, prooroculfericeşte pe cei ce o păzesc şi desigur şi pe el însuşi căci zice: «fericit cel ce păzeştecuvîntul proorociei acestei cărţişi eu, Ioan, sînt cel care am văzut şi am auzit acestea»[1252]. Că autorul s-ar chema Ioan şi că opera aceasta ar aparţine lui Ioan nu mă împotrivesc, ci chiar sînt de părere că avem de a face cu un om sfîntşi inspirat de Dumnezeu. în schimb nu pot accepta bucuros că el ar fi apostolul, fiul lui Zevedeişi fratele lui Iacov, de la care provin Evanghelia zisă «după Ioan» şi «Epistola sobornicească»[1253].

8. După structura lor şi după felul exprimării ca şi după ceea ce numim planul cărţilor, se vede că n-avem de a face cu unul şiacelaşi autor. într-adevăr, Evanghelistul nu-şi pune nicăieri numele şi nu se declară nici în Evanghelie şi nici în epistolă».

9. Şi apoi, ceva mai jos, continuă: «Ioan nu vorbeşte nicăieri despre sine, nici la persoana întîiaşi nici la persoana ă treia. Autorul Apocalipsei, dimpotri

1251 Despre el a se vedea cele spuse mai sus: III, XXVIII, 4-5.
1252 *Apoc.,* 22, 7-8.
1253 Despre epistolele 2-3 ale sf. Ioan se va vorbi îndată.

vă, declară de la început: «Descoperirea lui Iisus Hristos, pe care i-a dat-o Dumnezeu - ca să arate robilor Săi cele ce trebuie să se petreacă în curînd - iar El, prin trimiterea îngerului Său, a destăinuit-o robului Său, Ioan, care a mărturisit cuvîntul lui Dumnezeu şi mărturia lui Iisus Hristos, toate cîte a văzut»[1254].

10. în afară de aceasta el scrie şi o Epistolă căci se spune: «Ioan, celor şapte Biserici, care sînt în Asia, har vouă şi pace»[1255]. E drept că la începutul Epistolei sale soborniceşti Ioan nu-şi pune numele, ci spune simplu că a început cu însăşi taina descoperirii dumnezeieşti: «ceea ce era de la început, ce am auzit, ce am văzut cu ochii noştri...»[1256]. Pe de altă parte, însă, tocmai în legătură cu această descoperire a declarat Mîntuitorul, fericindu-l pe Petru şizicîn- du-i: «Fericit eşti, Simone, fiul lui Iona, că nu trup şisîngeţi-au descoperit ţie acestea, ci Tatăl Meu, Cel din ceruri»[1257].

11. Dar nici în aceasta, nici în «a doua şi a treia Epistolă», care sînt atribuite lui Ioan, deşisînt scurte, Ioan nu-i indicat cu numele, ci se declară doar în formă anonimă «Presbiterul». Or autorul «Apocalipsei» nu s-a mulţumit cu aceea ca să-şi dea numele doar o singură dată la începutul scrierii, ci zice din nou: «Eu, Ioan, fratele vostru şi împreună cu voi părtaş la suferinţaşi la împărăţiaşi la răbdarea, care sînt întru Iisus, fost-am în insula ce se cheamă Patmos, pentru cuvîntul lui Dumnezeu şi pentru mărturia lui Iisus»[1258]. Iar la sfîrşit adaugă: «fericit cel ce păzeştecuvîntul proorociei acestei cărţişi eu, Ioan, cel ce am auzit şi am văzut»[1259].

12. Că Ioan e cel ce scrie aceste cuvinte, trebuie să o credem pentru că o spune, dar care anume nu e clar. Căci el nu precizează (cum o face de mai multe ori în Evanghelie) că e ucenicul pe care-l iubeşte Domnul[1260] sau cel care s-a odihnit pe pieptul Lui[1261], nici nu spune că-i fratele lui Iacov[1262]şi nici că a fost martorul ocular al Domnului[1263].

13. Ar fi adaos vreo indicaţie dacă ar fi voit intr-adevăr să ne dea să înţelegemaşa ceva. Dar n-a obişnuitaşa ceva, ci îşi zice doar «fratele vostru şi cel împreună cu voi părtaş»[1264]şi «martor al lui Iisus», «fericit care a văzut şi a auzit descoperirile»[1265].

1254 *Apoc.,* 1, 2.
1255 *Apoc.,* 1, 4.
1256 *I Ioan,* 1, 1.
1257 *Matei,* 16, 17.
1258 *Apoc.,* 1, 9.
1259 *Apoc.,* 22, 7.
1260 *Ioan,* 13, 23; 19, 26.
1261 *Ioan,* 13, 25; 21, 20.
1262 *Ioan,* 21, 2.
1263 *I Ioan,* 1, 1; Ioan, 19, 35; 21, 24.
1264 *Apoc.,* 1, 9.
1265 *Apoc.,* 22, 7.

14. «Eu sînt de părere că au existat mai mulți omonimi cu Ioan apostolul, care probabil din dragostea față de Iisus, din admirațiaşi din dorința de a fi plăcut Domnului au îndrăgit acelaşi nume, după cum şi numele lui Pavel şi al lui Petru le întîlnim adesea printre fiii primilor creştini[1266].

15. Căci cunoaştem un alt Ioan încă în Faptele Apostolilor, care mai e numit şi Marcu[1267], pe care Bamabaşi Pavel l-au luat cu ei şi despre care şi Scriptura spune că îl «aveau pe Ioan ca slujitor». N-aş putea spune dacă acesta va fi fost cel care a scris «Apocalipsa», căci nu-i scris că ar fi mers cu ei în Asia, ci «plecînd cu corabia *An* 'a Pafos, Pavel şi cei împreună cu el au venit la PergaPamfiliei. Iar Ioan, despărțindu-se de ei, s-a întors la Ierusalim»[1268].

16. De aceea eu cred că (autorul Apocalipsei, *n.tr.*) e altul decît cei care erau în Asia, întrucît se spune că în Efes ar fi existat două morminte şi despre fiecare se spune că ar fi fost al lui Ioan[1269].

17. Dar şi după idei, după expresii şi după compoziție se va deduce că-i vorba de altcineva decît de cel care a scris Evanghelia.

18. Căci «Evanghelia» şi «Epistola» consună între ele, amîndouăînce- pînd în chip asemănător. în prima se spune: «La început era Cuvîntul»[1270], pe cînd în cealaltă, «ce era de la început»[1271]. Cea dintîi zice: «şiCuvîntul S-a făcut trup şi S-a sălăşluit între noi şi am văzut slava Lui, slavă ca a Unuia-Născut din Tatăl»[1272], iar în cealaltă se spune acelaşi lucru: «ce am auzit, ce am văzut cu ochii noştri, ce am privit şimîinile noastre au pipăit, despre Cuvîntulvieții, aceea vă vestim. ŞiViața s-<t arătat»[1273].

19. într-adevăr aşa începe în amîndouă, ca să combată apoi, cum se vede mai departe, pe cei care ne dau să înțelegem că Domnul n-ar fi venit în trup[1274], de aceea adaugă: «ce am văzut şi am auzit, aceea mărturisim şi vă vestim şi vouă Viața de veci, care era la Tatăl şi s-a arătat nouă. Ce am văzut.şi am auzit, aceea vă vestim şi vouă»[1275].

20. Ioan rămîne pe aceeaşi linie şi nu se depărtează de scopurile propuse, ci le urmăreşte peste tot cu aceleaşi idei şi cu aceleaşi expresii, din care vom aminti pe scurt doar cîteva.

1266 Se deduce de aici că încă din vechime creştiniiobişnuiau să dea pruncilor la botez nume de sfinți.
1267 *Fapte,* 12, 25.
1268 *Fapte,* 13, 13.
1269 A se vedea mai sus: III, XXXIX, 4-5.
1270 *Ioan,* 1, 1.
1271 *I Ioan,* 1, 1.
1272 *Ioan,* 1, 14.
1273 *I Ioan,* 1, 1.
1274 *I Ioan,* 4, 2.
1275 *I Ioan,* 1, 2-3.

21. «Dacă se întîmplă să citească cineva cu atenție cele două scrieri va afla în ele amintită aceeaşiviaţăşiaceeaşi lumină care alungă. întunericul[1276]; sînt mereu citate adevărul, darul, bucuria, trupul şisîngele Domnului, judecata şi iertarea păcatelor[1277], iubirea lui Dumnezeu faţă de noi, porunca iubirii unuia faţă de altul, datoria de a ţine toate poruncile, biruirea duhului lumii[1278], a diavolului, a lui Antihrist[1279], făgăduinţa Duhului, a înfierii dumnezeieşti,[1280]credinţa care ni se cere tuturor, Tatăl şi Fiul pretutindeni. Şi, în general, pentru cei care analizează toate aceste caracteristici, uşor putem vedea în «Evanghelie» şi «Epistolă» că întîlnim una şiaceeaşi culoare.

22. Cu totul deosebit şi straniu faţă de aceste cărţi se prezintă situaţia la «Apocalipsă», cu care nici nu se ating, dar nici nu se apropie deloc, aproape că am putea zice că nu le este comună nici o silabă.

23. Nu întîlnim în «Epistolă» - de «Evanghelie» nu poate fi vorba nici atîta - nici o aluzie şi nici o idee în legătură cu «Apocalipsa», în timp ce Pavel totuşi mai aminteşte ceva din descoperirile pe care nu le-a transmis într-o scriere specială[1281].

24. Şi în privinţa stilului putem constata deosebire între «Evanghelie» şi «Epistolă», pe de o parte, şi între «Apocalipsă», pe de altă parte.

25. Căci aceste scrieri sînt redactate într-o grecească impecabilă, ba chiar cu cea mai mare fineţe în expresii, în argumentare şi în compoziţie, încît cu greu poţi afla în ele vreun barbarism sau un solecism[1282] ori chiar un idiotism, pentru că, după cît se pare, autorul avea amîndouă aceste daruri - desigur un har al lui Dumnezeu - cel al cunoaşteriişi cel al exprimării.

26. Cît despre autorul «Apocalipsei» eu nu pun la îndoială că el ar fi avut descoperiri, că ar fi primit cunoştinţăşi proorocie[1283]; totuşi văd că dialectul şi limba ei nu sînt curat greceşti, ci se folosesc întorsături de fraze mai puţin fine, ba uneori chiar greşeli de acord şi de exprimare. Pentru moment nu cred că e necesar să întocmesc lista lor,

27. dar nimeni să nu creadă că aş fi făcut o astfel de afirmaţie în batjocură. Am vrut doar să scot la iveală deosebirea dintre aceste scrieri.

XXVI
Epistolele lui Dionisie

1276 în felul în care e redactat, acest citat, deşi se simte structura lui ioaneică, nu se găseşte în Noul Testament.

1277 *Ioan,* 20, 23; *I Ioan,* 1, 9.

1278 *Ioan,* 16, 8; *I Ioan,* 3, 8.

1279 *I Ioan,* 2, 18; 4, 3.

1280 *Ioan,* 1, 12.

1281 *II Cor.,* 12, 1; *Gal.,* 1, 12; *Efes.,* 3, 3.

1282 Barbarismul e expresia străină de limbă proprie (itâţ pf|eA>,T|vPapPapogeoiîv). Sole- cismul e greşealafaţă de regulile sintactice ale unei limbi (de pildă lipsa de acord etc.). Numele provine de la localitatea Solei din Cilicia, ai cărei loeuitori (erau colonişti!) foloseau un dialect stricat - faţă de puritatea greacă - spre a fi înţeleşi. Idiotismul e expresia ce nu poate fi tradusă în alte limbi.

1283 *I Cor.,* 14, 6.

1. Afară de cele amintite, de la Dionisie ni s-au păstrat şi multe alte epistole. Aşasînt cele împotriva lui Sabeliu[1284], pe care le adresase episcopului Ammon din Bemike, apoi una către Telesfor, alta către Eufranorşiiarăşi către Ammon şiEuporus. Despre aceeaşi problemă a mai compus încă alte patru scrieri pe care le adresează omonimului său, episcopul Dionisie al Romei.

2. In afară de acestea de la el ni s-a mai păstrat un foarte marş număr de epistole şi de scrieri mai extinse, redactate tot sub formă de epistole, cum sînt cele *Despre natură* pe care le-a dedicat fiului său Timotei[1285]şi cea *Despre ispite* pe care le-a adresat aceluiaşiEufranor (de care am amintit adineaori, *n.tr.*).

3. Pe lîngă acestea, scriindu-i lui Vasilide, episcopul comunităţilor din Pentapole, Dionisie a mai compus un *Comentar privitor la începutul Ecclesiastului*[1286].Şi tot lui Vasilide ar mai fi scris încă multe alte epistole.

Iată, dar, cît de multe opere a scris Dionisie.

Şi acum, după ce am istorisit atîtea lucruri, să aducem la cunoştinţăposterităţiişi istoria vremurilor noastre!

XXVII
Pavel de- Samosataşi erezia, urzită de el în Antiohia

1. După ce Sixt a stat unsprezece ani în fruntea Bisericii romanilor[1287], i-a urmat Dionisie - omonimul celui din Alexandria. Cam în aceeaşi vreme şi în Antiohia sfîrşindu-şiziljeleDemetrian, i-a urmat ca episcop Pavel de Samosata[1288].

2. Întrucît acesta cugeta despre Hristos lucruri josnice şi nevrednice, în orice caz potrivnice învăţăturiibisericeşti, ca şi cum El nu ar fi fost prin fire decît un om obişnuit, a fost invitat să participe la sinod şi Dionisie al Alexandriei, care însă scuzîndu-se ca fiind prea în vîrstăşi cu sănătatea prea şubrezită ca să participe personal, şi-a expus prin scrisoare părerea sa proprie asupra problemei respective. Toţiceilalţi păstori ai Bisericilor s-au grăbit din toate părţile să vină la Antiohia şişi-au dat mîna împotriva celui ce voia să pustiască turma lui Hristos.

XXVIII
Despre cei mai cunoscuţi episcopi din vremea aceea

1. Dintre episcopi cei mai vestiţi erau Firmilian din CezareeaCapado-

---

1284 Despre Sabeliuşi erezia lui am mai vorbit mai sus: VII, VI.

1285 în ultimele decenii s-au descoperit mai multe opere (deşi fragmentare) în diferite recenziunisiriacă, armeană etc. A se vedea: W. Bienert, *Djonysion V. Alexandrien. Zur Frage des Origtnismus im drittenJahrhundert,* Berlin 1978, p. 28 şi urm.

1286 Păstrată fragmentar.

1287 Sixt a murit în 6 august 258. Eusebiu greşeşte cronologia cam cu 10 ani.

1288 Pavel de Samosata a urcat scaunul antiohian în anul 260.

chiei, Grigorie şi fratele său Atenodor, păstorii comunităţilor din Pont, apoi Helenus al creştinătăţii din Tars, Nicomas al celei din Iconium, după aceea Himeneu, al Bisericii din Ierusalim şiTeotecne al celei din Cezareea, vecină cu Ierusalimul, Maxim care conducea şi el cu multă strălucire pe fraţii din Bostraşi n-ar fi nici o greutate să înşirămşi mai mulţi din cei care s-au întrunit la Antiohia pentru acelaşi motiv împreună cu preoţiişi diaconii, dar cei mai de seamă dintre ei erau aceştia.

2. Toţiaceştia s-au întrunit adeseori şi în diferite răstimpuri, în fiecare şedinţădezbătîndu-se cu vioiciune teze şi întrebări diferite. Şi în timp ce Samosatenulşiaderenţii lui căutau să ţină încă ascunsă şi voalată rătăcirea învăţăturii, ceilalţi, dimpotrivă, îşi dădeau toată silinţa să dezvăluie şi să pună în lumină erezia ei şi hula ei împotriva lui Hristos.

3. în vremea aceea a murit Dionisie, în al doisprezecelea an de domnie al lui Gallien, după ce a condus episcopatul Alexandriei şaptesprezece ani, după el urmînd în scaun Maxim.

4. De altă parte, împăratul Gallien a condus imperiul cincisprezece ani împliniţi, după care a urmat în loc Claudiu, care după o'domnie de doi ani a lăsat conducerea lui Aurelian.

XXIX
Cum a fost depus şi excomunicat Pavel de Samosata

1. Sub Gallien s-au strîns foarte mulţi episcopi la un ultim sinodala care a fost demascat şi excomunicat în mod clar, şi recunoscut de toţi ca eretic, şefulşcoliiantiohiene (Pavel de Samosata, *n.tr.),* fiind astfel scos din întreaga Biserică ce se găseşte sub cer.

2. Cel care a dat pe faţă în modul cel mai temeinic învăţătura periculoasă a lui Pavel a fost Malchion, un om cu o cultură multilaterală, care stătuse înainte şi în fruntea unei şcoli retorice din cadrul instituţiilor de învăţămînt ale elinilor din Antiohia, dar care era şi cel mai preţuit de preoţimeacomunităţii acestui oraş pentru excepţionalacurăţie a credinţei sale creştine. Acesta a purtat cu el o discuţie, pe care, după cum se ştie, stenografii ne-au păstrat-o, au notat-o şi s-a păstrat pînă azi. Dintre toţi singur el a fost în stare să demaşte pe acest om, care era şarlatanşiînşelător.

XXX
Epistola episcopilor împotriva lui Pavel

1. După ce s-au sfătuit împreună episcopii adunaţi (în Antiohia, *n tr.*) au redactat o epistolă adresată episcopilor Dionisie al Romei şi Maxim al Alexandriei, dar pe care au trimis-o apoi în toate eparhiile. în ea sînt făcute cunoscute lumii întregi strădaniile depuse în demascarea rătăcirii de la dreapta credinţă a învăţăturii mincinoase a lui Pavel, arătîndu-se dovezile care s-au adus şi întrebările care i s-au pus, istorisindu-se în acelaşi timp şi întreaga viaţăşi felul de a se manifesta ale acestui om. Ca să nu se uite aceste lucruri, ar fi bine •& reproducem aici parte din textul redactat atunci[1289]:

2. «Lui Dionisie, lui Maxim şi tuturor celorlalţi împreună slujitori cu noi de pe întreg pămîntul, episcopi, preoţi, diaconi şi întregii Biserici care se află sub cer, Helenusşi Himeneu şi Teofil şiTeotecnesşi Maxim şiIeraxşiEutihieşi Teodor şiMalhionşiLuldos precum şitoţiceilalţi care petrec prin oraşele vecine şi la populaţiile învecinate, episcopi, preoţişi diaconi şi Biserici ale lui Dumnezeu, fraţilor prea iubiţi, multe salutări întru Hristos.

3. Iar ceva mai încolo se continuă aşa: «V-am trimis şi am îndemnat chiar şi pe episcopii care locuiesc mai departe să vină să vindecăm învăţătura aducătoare de moarte, aşa cum au făcut-o cunoscută încă pe cînd trăiau fericiţii (întru Domnul adormiţi, *n.tr.)* Dionisie al Alexandriei şiFirmilian al CezareiiCapadochiei». Dintre aceştia, cel dintîi a adresat o scrisoare la Antiohia, dar nu l-a învrednicit de salutare personală pe conducătorul Bisericii de acolo, ci scrisoarea a adresat-o direct comunităţii, aşa cum se vede din copia ei, pe care o avem la dosar[1290].

4. Cîtpriveşte pe Firmilian, acesta a venit de două ori şi a condamnat inovaţiile propovăduite de acest om, aşa cum ştimşi noi înşine care eram de faţăşi precum o mai ştiuşialţiimulţi. Dar întrucît Pavel a făgăduit să-şi schimbe ideile, Firmilian l-a crezut şi nădăjduia chiar că lucrurile se vor îndrepta în chip cuviincios fără să se aducă vreo defăimare credinţei, totuşi el amîna rezolvarea problemei înşelînd pe Firmilian, ca unul care nu numai că tăgăduia credinţa în Dumnezeul său şi în Domnul său, ci şiînsăşicredinţa pe care o avusese în tinereţile lui.

5. De aceea Firmilian avea de gfnd să vinăja Antiohia şi de fapt ajunsese pînă la Tars, căci cunoştea din experienţă răutatea tăgăduitoare de Dumnezeu a acestui om, dar între timp, tocmai într-o vreme cînd noi ne-am întrunit deja în

---

1289 Reiese de aici că înainte de redactarea acestor acte se ţinuserăcîteva sinoade speciale împotriva lui Pavel de Samosata. Acesta era de loc din Samosata, dar a păstorit în Antiohia, între 260-269. între timp. după acel sinod, probabil în 267, muriseră unii dintre participanţii de la acel sinod, aţa: Firmilian (mort tocmai cînd mergea spre Antiohia); Grigorie Taumaturgul şi fratele său Atenodor. Cîtpriveşte Antiohia, predecesorul lui Pavel fusese, Demetrian, iar succesorul lui Pavel era Domnus. Cel mai în vîrstăşi probabil preşedintele sinodului a fost Helenus din Tars. La Ierusalim era Himeneu, Teofil în Tir, Teoctecnes în Cezareea, Maxim în BostraşiNicon In Iconiu, despre ceilalţi nu se ştie unde păstoreau.

1290 Din păcate pierdută.

sinod, la care-l invitasem şi unde-l aşteptam să sosească şi el, pe Firmilian, l-a surprins sfîrşitulvieții».

6. Iată, în continuare, cum se descrie viațaşi purtarea lui Pavel: «El se depărtase de la regula (credinței, *n.tr.*) şi a trecut la învățături mincinoase şi nedrepte, nu ni s-ar cădea să judecăm faptele unuia care s-a situat în afara (Bisericii, *n.tr),*

7. poate şi pentru că înainte fiind sărac şi lipsit, iar de la părinții lui n-a primit nici avere, dar apoi nici nu ştim să o fi putut cîştiga prin altă strădanie, acum vedem că a ajuns la o avere peste măsură de mare, dobîndită prin nedreptățişi prin furt de lucruri sfinte, pe care le-a făcut în paguba fraților săi, înşelînd pe cei care au săvîrşit vreo iregularitate şifagăduindu-le ajutor dacă-l plătesc cu bani, deşi în realitate el îi minte, scoțîndcîştiguri mari din uşurința cu care-l plătesc cei ce se sinit în necaz numai ca să scape, căci pentru el credința e un izvor de venit[1291].

8. Nu ne legăm nici de faptul că el nutreştegîndurisemețe[1292], că se fuduleşteîmbrăcîndu-se după moda marilor dregători, căci îi place să fie numit mai curînd «ducenarius»[1293]ijecît episcop, că păşeşte fălos prin piețe citind pe drum petițiişirăspunzînd saluturilor mulțimii, în timp ce era însoțit de o suită numeroasă, din care unii treceau în frunte, iar alții îl însoțeau din urmă, lăsînd astfel să se înțeleagă că credința e prețuită sau disprețuită în chip sucit după fast şi după mîndria inimii.

9. Nu pomenim .nici faptul că în adunările bisericeşti îi plac spectacolele mărețe, care să impresioneze, să facă apel la imaginație, să ațîțe inimile simple dornice de astfel de artificii. Pentru el a lăsat să se instaleze o tribună şi un tron înălțat, cu totul străin de un ucenic adevărat al lui Hristos; are un cabinet special[1294] cum au şi dregătorii lumeşti, cerîndşi altora să i se adreseze cu astfel de titluri, se loveşte cu mîna peste coapse şi bate cu piciorul pe tribună; pe cei care nu-l aplaudă şi nu agită batistele cum se obişnuieşte la teatre, care nu-l aclamă zgomotos şi nu se ridică repede, cum fac cei care-l însoțesc, bărbațişi

---

1291 *I Tim.,* 6, 5.

1292 *I Tim.,* 6, 17.

1293 Se ştie că Odenatus, soțul Zenoviei, adusese mari servicii Imperiului Roman, învin- gînd pe perşi iar după moartea subită a lui Odenatus, Zenovia a anexat şi Egiptul şi parte din Asia Mică formînd un stat independent, rupt de cel de la Roma. A fost nevoie de un război lung şi greu pînă ce viteazul împărat Aurelian a distrus regatul Palmirei, condus de Zenovia. Deşi era episcop, Pavel îndeplinea în acelaşi timp şi un serviciu militar ca «ducenarius» un fel de procurator la curtea ambițioasei regine Zenovia din Palmira, pentru care încasa 200.000 de sesterți.

1294 «Secretum» era un apartament special în care se pronunțauhotărîrile sau sentințele.

femei care-l ascultă în chip nepuviincios, pe cînd cei care-l ascultă cu respect şi bună cuviinţă, aşa cum se cade să se facă astfel de lucruri în casa lui Dumnezeu, pe aceştia îi mustră şi îi înjură. împotriva propovăduitorilor cuvîntului, chiar şicîndaceştia nu mai sînt în viaţă, el vorbeşte în mod necuviincios pînăşi la adunările publice, pe cînd despre sine vorbeşte cu îngîmfare, parcă n-ar fi episcop, ci un sofist sau şarlatan[1295].

10. Cîtpriveşte psalmii în care se vorbeşte despre Domnul Iisus Hristos, el i-a interzis, pretextînd că ar fi de dată prea recentă compuşi, zice el, de poeţi mai noi, de aceea în mijlocul bisericii, din ordinul lui personal au fost puse nişte femei să execute tocmai în zilele de Paştinişştecîntece, de care te cruceşticînd le auzi. O atitudine similară îngăduie el şi la episcopii şipreoţii din satele şioraşele care-l ridică în slavă în cuvântările pe care le ţin poporului.

11. El nu vrea să mărturisească, aşa cum mărturisim noi, că Fiul lui Dumnezeu S-a pogorît din cer (ca să anticipăm ceva din ceea ce vom scrie mai încolo şi care nu va fi o simplă afirmaţie, ci reiese în toate privinţele din multe pasaje ale documentelor, pe care vi le-am trimis[1296]şi mai ales din pasajul în care spune că Hristos vine de jos, de pe pămînt); dimpotrivă, cei care cîntă psalmi în cinstea lui, lăudîndu-l în faţa poporului, susţin că nelegiuitul lor învăţător este înger coborît din cer, ceea ce nu împiedică pe acest fanfaron să oprească astfel de hule, ci le aprobă.

12. Cîtpriveşte pe «femeile introduse pe furiş»[1297], cum le numesc antiohienii, acestor femei ale sale şi cele ale preoţilorşi diaconilor, care trăiesc în jurul lui, împreună cu care îşi ascundea păcatele de neiertat, ale sale şi ale altora, deşi ele se ştiuşi se cunosc, pentru ca astfel ei să-i rămînăobligaţişi de frica pentru propria persoană să nu îndrăznească să se plîngă de el din pricina cuvintelor şi faptelor lui nelegiuite - căci el i-a chiar îmbogăţit de-a dreptul, pe calea aceasta, incit e iubit şi admirat de cei care au aceleaşidorinţe - ei bine! de ce ar trebui să scriem despre asemenea lucruri?

13. Ştiu, iubiţilor, că episcopul şi toată preoţimea trebuie să fie pildă pentru popor în toate faptele lor bune[1298], dar tot aşa de bine ştim că prin introducerea de către ei a unor femei sub acoperămîntullocuinţei lor au păcătuit, iar alţiisîntbănuiţi de imoralitate, căci şi dacă s-ar putea admite că n-au făcut nimic necinstit, ei totuşi ar trebui cel puţinsă se ferească de a nu cădea sub bănuială din pricina unui astfel de fapt, ca pe nimeni să nu tulbure, ci să întoarcă şi pe alţii de la aşa ceva.

14. Căci intr-adevăr, cum să osîndească sau să facă atent pe cineva să nu

---

1295 N-am putut avea la îndemînă studiul lui G. Bardy, *Recherches sur Paul de Samosate,* ed. II, Paris 1938.

1296Credem că e vorba de copii sau stenograme după hotărîrile sinoadelor anterioare, deci un fel de procese verbale. ,

1297 Despre «feminaesubintroductae» să se vadă comentariile canoanelor de la sinodul I ecumenic, 5 trulanşi 18 al sin. VII ecumenic, în N. Milaş, *Canoanele,* I, 2, Arad, 1931.

1298*I Tim.,* 4, 12; *II Tim.,* 2, 21; 3, 17.

mai înnopteze de aici înainte cu vreo femeie în aceeaşi casă, ferindu-se astfel să nu cadă (cum este scris)18\ cel ce nu ține de fapt o femeie, ci are pe lîngă el alte două în floarea vîrsteişi plăcute la vedere pe care le ia cu el în călătorie ori le poartă în lux şi necumpătare? .

15. De fapt, în sinea lor toți gem şi se plîng din această pricină, dar tot atît de tare se tem şi de tirania şi de puterea lui, încît nu îndrăznesc să-l pîrască.

16. Cum am spus-o mai înainte[1299][1300], un astfel de om ar mai putea fi îndreptat dacă ar avea simțămintecreştineştişi dacă s-ar afla în rîndurile noastre; dar unuia care-şi bate joc de sfintele Taine[1301]şi care se mai şi laudă cu erezia spurcată a lui Artemas[1302] (de ce să nu arătăm în fond cine-i tatăl acestei erezii?) credem că nu sîntem datori să-i cerem nici o socoteală de faptele sale».

17. După aceea, la sfîrşitul epistolei, ei adaugă următoarele: «Am fost nevoiți, aşadar, după ce am excomunicat pe acest încăpățînatvrăjmaş al lui Dumnezeu, să punem cu ajutorul Domnului, aşa cum ne-am convins, în locul lui pe alt episcop în Biserica ceâ universală, pe fiul răposatului Demetrian, fost înainte-stătător al acestei comunități, cu numele Domnus, om împodobit cu toate calitățile cerute unui episcop, rugîndu-vă să-i scriețişi să primiți de la el epistole de comuniune[1303]. Celălalt nu are decît să se adreseze în scris lui Artemaşşi ucenicii lui Artemas sâ-l întrețină în comuniune!»

18. După ce aşadar Pavel şi-a pierdut vrednicia episcopatului prin căderea de la dreapta credință, Domnus a fost acela care a preluat, precum s-a spus, conducerea episcopiei din Antiohia.

19. Dar întrucît Pavel n-a vrut în nici un chip să iasă din casele Bisericii, împăratul Aurelian a dat o decizie favorabilă, în sensul ca acestea să fie repartizate acelora cu către vor sta în corespondență episcopii creştini din Italia şi din Biserica Romei. Abia în felul acesta persoana sus-menționată a fost scoasă din Biserică, cu ultima ruşine, de autoritatea civilă[1304].

20. Aceasta era aşadar atitudinea lui Aurelian față de noi; dar cu trecerea timpului, părerile lui despre noi au început să se schimbe şi, îndemnat de unii

1299 *Inț. Sir.,* 9, 8; 25, 23; *I Cor.,* 10, 12.

1300 Mai sus: VII, XXX, 6.

1301 *I Tim.,* 3, 16.

1302 Despre Artemon (sau Artemas) a se vedea şi mai sus: V, XXVIII.

1303 S-a stabilit din vejcnime obiceiul ca la hirotonirea sau instalarea unui nou episcop acesta să anunțe prin epistole dtelcomuniune intrarea sa în funcție. Desigur pe baza unei gramate de hirotonire din partea celor qe l-au sfințit. Cf. Can. 89 Cartag. Milaş, *Canoanele* II, 1, p. 252. etc.

1304 Se ştie că Pavel de Samosata n-a vrut să părăsească scaunul pînă ce autoritățile romane nu au recucerit Antiohia, prin anii 271-272.

sfetnici, se gîndea să reînceapă prigoana împotriva noastră, lucru despre care circulau zvonuri tot mai insistente.

21. După ce, dar, Aurelian a condus treburile publice şase ani, i-a urmat Probus, iar după ce acesta a condus împărăţia tot cam acelaşi număr de ani, a urmat la tron Carusşi fiii săi, Carin şiNumenian, iar întrucîttoţiaceştia n-au domnit decît trei ani împliniţi, stăpînirea încape în mîinile lui Diocleţianşi a asociaţilor lui, sub domnia cărora are loc persecuţia pe care şi noi am trăit-o[1305], iar legată de ea şi (încercarea de, *n.tr.)* nimicire a Bisericilor.

22. Cu cîtva timp înainte, după nouă ani de pastoraţie moare Dionisie, episcopul Romei, în locul căruia urmează la conducere Felix[1306].

XXXI
Despre nelegiuita rătăcire a maniheilor, care apar chiar atunci

1. în acelaşi timp se mai înarma încă un nebun, care căuta să tulbure minţileoamenilor prin aceea că a dat numele său unei erezii îndrăcite şi prin care însuşi satana, vrăjmaşul lui Dumnezeu, a îndemnat pe acest om să lucreze la pierzania multora. Dacă prin felul lui de vieţuire, după grai şivieţuire el era un adevărat barbar, în schimb firea lui era cea a unui îndrăcit şi turbat. Pretindea, nici mai mult nici mai puţin, decît că el e Hristosul! Altădată umflîndu-se în nebunia lui se dădea drept Paracletul sau însuşi Duhul Sfînt în persoană, pe cîndiarăşi altădată şi-a ales - ca şi Hristos - doisprezece ucenici, care să-l ajute la răspîndirea noii învăţături.

2. în fond, el a cusut laolaltă mai multe învăţături mincinoase şi străine de Dumnezeu, pe care le-a cules din nenumărate erezii de mult ieşite din modă şi astfel, pornind din Persia le-a răspîndit ca pe o otravă ucigătoare peste tot pămîntul locuit: de atunci numele nelegiuit al ereziei maniheice s-a făcut cunoscut peste tot pînă în vremile noastre[1307]. Aşa s-a urzit şi această aşa zisă gnoză sau «cunoaştere mincinoasă»[1308] care a început atunci.

1305 Aurelian a fost ucis în aug.-sept. 275, în sudul Traciei. După el domneşteşase luni Tacit, iar după el, Florian (88 de zile), apoi Probus (276-282), Carus cu cei doi fii: Carin şiNumenian, ultimii tirani militari (282-283), pînă ce în 284 urcă Diocleţian.

1306 Dionisie al Romei moare în 26/27 dec. 269.

1307 «Nebunia» adusă de maniheism constă îndeosebi în încercarea de falsificare şi mai- muţărire a creştinismului, dar în acelaşi timp el era o primejdie şi pentru ideologia păgînă a noului stat, reorganizat de Diocleţian care a dat în anul 302 un decret împotriva lui. Să nu se uite că Iranul trăia pe atunci o epocă de renaştereşi de confruntare totală faţă de Imperiul Roman, confruntare care va dura 400 de ani. Poate că nici azi nu cunoaştem toate resorturile acestei mişcări, care ameninţa la un moment dat să provoace tulburări hotărîtoare chiar în Imperiul Roman increştinat, nu numai prin crize de conştiinţă ca cea prin care a trecut ani de zile Fericitul Augus- tin, ci prin uaulicianismulşi mai apoi prin bogomilismul cu rol atît de persistent în tot decursul evului mediu bizantin şi care a influenţatşimişcarea catarilor din Apusul Europei.

1308/ *Tim.,* 6, 20.

XXXII
Bărbaţii mai vestiţi ai Bisericii care au rămas ptnă la lupta împotriva Bisericii

1. în vremea aceea, după o păstorire de cinci ani ca întîi-stătător al Bisericii romane, Felix a lăsat ca urmaş al său pe Eutihie, care netrăind nici zece luni împlinite, a încredinţat ca urmaş pe Gaius, contemporanul nostru, iar acestuia, după ce a păstorit Biserica vreme de cincisprezece ani, i-a urmat Marce- lin, care şi-a aflat moartea în timpul persecuţiei[1309].

2. în aceeaşi vreme, după Domnus, conducerea Bisericii antiohiene a preluat-o Timeu, care a lăsat ca urmaş pe Chirii, contemporanul nostru, pe vremea căruia am cunoscut pe Dorotei, un bărbat foarte cult, care se învrednicise a fi preot în Atiohia. Avînd foarte mare rîvnă spre lucrurile dumnezeieşti, Dorotei s-a adîncitşi în cunoaşterea limbii ebraice, încît putea citi şiînţelege Scripturile ebraice[1310].

3. Desigur, însă, că el nu era străin nici de cunoaştereaştiinţelor celor mai liberale ale elinilor. Dar în acelaşi timp el era şi eunuc încă de la naştere, motiv pentru care ca semn de uimitoare încredere, împăratul l-a luat în apropierea sa, încredinţîndu-i controlul asupra vopsitului purpurei din Tir.

4. L-am auzit eu însumi cu cîtăîndemînare explica în Biserică Sfintele Scripturi. După Chirii a urmat ca episcop, peste creştinătatea din Antiohia, Tiranos, sub care strimtorarea Bisericii a ajuns la punctul extrem.

5. La rîndul ei, după Socrate, comunitatea din Laodiceea a ajuns să fie condusă de Eusebiu, care îşi începuse păstorirea în oraşul Alexandria[1311]. Cauza pentru care şi-a schimbat serviciul a fost problema ridicată de situaţia lui Pavel de Samosata. Din pricina acestuia el a trecut în Siria, unde a fost împiedicat de credincioşii de acolo, foarte zeloşi în cele bisericeşti, să se mai întoarcă acasă, dovedindu-se a fi un exemplar iubit de contemporani, aşa după cum ne putem uşor convinge din cuvintele lui Dionisie amintite mai înainte.

6. Anatolie, urmaşul său, s-a dovedit şi el un om bun, fiind, cum s-ar zice, unul bun după altul bun. Provenea şi el tot din Alexandria, numărîndu-se în primele rînduri între cei mai vestiţi oameni ai vremurilor actuale datorită elocinţei, educaţieişi pregătirii sale filosofice. în chip special, el a dus la cea mai

1309 Felix 269-274; Eutihie 275-283; Gaius 283-296; Marceliu 296-304.

1310 PreoţiiDoroteişi Lucian sfntsocotiţi întemeietorii şcolii catehetice din Antiohia (Puech, *o.c.* III, 50-53), Se ştie că despre moartea ca martir a lui Lucian, Filostorg ne-a lăsat o impresionantă informaţie (*Istoria*, I, 13). Despre Chirii se ştie că a murit martir în Panoniaavînd mare rol în pătimirea cunoscută a celor patru sculptori încoronaţi (Quattuorcoronati. H. Delehaye, *Lespassions des martyres et Ies genereslitteraires,* Bruxelles 1921, p. 328-344).

1311 VII, XI, 24.

mare desâvîrşire studiile aritmeticii, geometriei, astronomiei, fiind versat atît în ştiinţele dialectice şi fizice, cîtşi în cele retorice, de aceea, după cît se spune, a fost socotit vrednic de concetăţeni să refacă în Alexandria o şcoală pe direcţie aristotelică[1312].

7. Se istorisesc nenumărate alte minunăţii în legătură cu asediul cartierului Piruchium din Alexandria[1313], unde el a fost învrednicit să facă parte din consiliul oraşului. Voi aminti doar un singur fapt.

8. Se spune că lipsindu-le asediaţilor hrana atît de mult încît foamea devenise pentru ei mai greu de suferit decîtduşmanul din afară, omul de care era vorba (Anatolie, *n. tr.)*şi care se afla printre ei a făcut următorul plan: întrucît parte dintre orăşeni luptau de partea armatei romane şi prin urmare nu erau asediaţişi între ei era şiEusebiu - care se afla pe atunci tot în Alexandria, înainte de plecarea lui în Siria, avînd o reputaţie deosebită şi nume vestit chiar şi înaintea generalului roman - Anatolie înştiinţează printr-un curier pe Eusebiu că asediaţii suferă cumplit de foame.

9. La această ştire Eusebiu a cerut de la generalul roman[1314], ca o deosebită favoare, să asigure viaţa măcar acelora dintre «duşmanii» lui, dacă aceştia i se vor preda de bună voie. Primind răspuns favorabil, el îl înştiinţă pe general despre cele cuvenite. îndată ce primi această făgăduinţă generalul convocă senatul alexandrinilor şi le propuse de la început să întindă o mînă prietenească romanilor, dar cînd i-a văzut furioşi, din cauza aceasta a zis: «Cred că măcar pe vlădica vostru să nu-l minţiţi, de aceea vă sfătuiesc ca cei ce sînt în plus şi de nici un folos: femei bătrîne, copii, moşnegi să iasă dincolo de porţileoraşuluişi să se ducă unde vor vrea. Căci într-adevăr, de ce am ţine cu noi fără nici un folos astfel de oameni care în orice clipă ar putea muri? De ce să istovim prin foame pe bolnavii şiaşachinuiţişislăbiţitrupeşte, cînd ni se cere să hrănim în primul rîndbărbaţişi oameni tineri economisind din hrana necesară celor care ne sînt într-adevăr de lipsă la apărarea pazei oraşului?»

10. Prin astfel de socoteli a convins Anatolie senatul ridicîndu-se cel dinţiişivotînd o hotărîre ca toţi cei ce nu sînt de folos armatei - bărbaţi ori femei - să părăsească oraşulîntrucît altfel n-ar fi nici o nădejde de a mai scăpa cu zile, fiind ameninţaţi cu moartea prin foame.

1312 Pe bună dreptate subliniază G. Bardy (Eusebe, II, 223) că pentru prima oară se constată cultivarea direcţiei aristotelice în cugetarea teologică creştină, care mai tîrziu ne va duce la nume cunoscute ca Leonţiu de Bizanţ, Ioan Damaschinulşialţii.

1313 Acest cartier în Alexandria era cel mai frumos, înconjurat cu zid, cuprinzînd palatele Ptolemeilor, faimosul centru cultural «Muzeul», Senatul etc. în Egipt şi în special în Alexandria s-au desfăşurat lupte grele între aderenţii împăratului Gallienşi rivalii săi (264). Supăraţi că au fost biruiţi de armata lui Gallien, răsculaţiiconduşi de Emilian au distrus clădirile frumoase din Piruchium.

1314 Teodot.

11. Intrucîttoţi senatorii au aprobat această propunere s-au putut salva cei mai mulţi din cei asediaţi. Generalul a avut grijă ca oamenii Bisericii să plece cei dintîi, dar apoi şiceilalţi, de toate stările şi de toate vîrstele, nu numai cei vizaţi prin decret, ci la rîndul lor, mii de alţicetăţeni, unii îmbrăcaţi chiar în haine femeieşti, au părăsit noaptea oraşul, refugiindu-se dincolo de lagărele armatei. Eusebiu i-a primit pe toţi ca un părinte şi ca un doftor, dîndu-le toată îhgrijirea necesară întrucît starea lor se înrăutăţise din pricina acestei lungi împresurări.

12. Aşa au fost cei doi păstori de care s-a învrednicit Biserica din Laodiceea să-i aibă unul după altul şi care, după război, prin purtarea de grijă a lui Dumnezeu au părăsit Alexandria venind aici.

13. Scrierile redactate de Anatolie n-au fost prea numeroase, totuşiatîtea au ajuns pînă la noi încît să putem deduce că el era un mare orator şi un mare savant. In ele şi-a fixat mai ales părerile despre data Paştilor, de aceea va trebui să amintim măcar următoarele date, pe care le-a stabilit în legătură cu canonul Paştilor:

14. «Să ţinem minte cînd avem pentru prima dată lună nouă în cea dintîi lună şi să ştim că începutul ciclului zodiacului sau ciclului întreg de 19 ani aceea e care la egipteni cade în 26 a lunii Famenot, pentru macedoneni în 22 a lunii Distre sau, cum ar zice romanii, ziua a 1 l-a înainte de calendele lui Aprilie. La data de 26 Famenot, de care am amintit, soarele a intrat nu numai în primul semn al zodiacului, ci a avansat deja cu 4 zile. De obicei acest segment se numeşte prima douăsprezecime sau echinocţiu, care e început de lună, capătul zodiacului şi punctul de plecare al planetelor, pe cînd segmentul anterior se numeşte ultima lună, ultima douăsprezecimeşisfîrşitul zodiacului. De aceea spunem că fac o deosebit de mare greşeală cei care pun în acest ultim segment prima lună şi care spun că în a 14-a zi trebuie serbat Paştele»[1315].

16. «Nu noi am făcut pentru prima oară acest calcul, ci el era cunoscut şi de iudeii de altădată încă înainte de Hristos, fiind observat de ei cu cea mai mare grijă. Putem deduce acest lucru nu numai din cele spuse de Filon[1316], de Iosif (Flaviu[1317], *n.tr.*), de Museuşi încă nu numai de ei, ci şi de alţii mult mai vechi, cum sînt cei doi Agatobuli[1318]supranumiţi «dascălii lui Aristobul cel Mare»[1319] unul din cei şaptezeci de traducători ai sfintelor şidumnezeieştilor

---

1315 Ciclul pascal al lui Anatolie începe din anul 276 şicuprinde 19 ani. Echinocţiul de primăvară cădea atunci la 22 martie. Paştile trebuiau să cadă la data de duminică de după 14 zile a lunii noi după echinocţiul de primăvară şi avea ca termen ultim cea de a 20-a zi.

1316 Filon, *De septenario* 19; *Vita Moisis* III, 29.

1317 Iosif Flaviu, *Antichit. iud.* III, X, 5.

1318 Necunoscuţi.

1319 Despre Aristobul «cel Mare», la E. Schuerer, *o.c.* III, 512.

Scripturi ale evreilor, pentru Ptolemeu Filadelfulşi pentru tatăl său şi care s-a dedicat traducerii, pe seama aceloraşi regi şi a explicării Legii lui Moise[1320].

17. în explicarea problemelor ridicate de Cartea Ieşiriiaceşti oameni spun că toți trebuie să aducă la fel jertfa Paştilor după echinocțiul de primăvară la mijlocul primei luni. Iar acest termen îl întîlnim atunci cînd soarele a trecut primul segment al elipticei sau, cum s-au exprimat unii: cînd soarele a trecut de primul segment al zodiacului. Dar Aristobul adaugă că pentru praznicul jertfei Paştilor ar trebui ca şi luna să treacă segmentul echinocțial.

18. Or, întrucît avem de fapt două echinocții, unul de primăvară, altul de toamnă, şi ele stau diametral opuse unul față de celălatşiîntrucît ziua de aducere a jertfei pascale este seara zilei a 14-a a lunii, atunci luna îşi va lua poziția ei opusă soarelui, aşa cum o putem vedea în zilele cu lună plină. Aşadarele vor fi astfel: soarele, în segmentul echinocțiului de primăvară, pe cînd luna, în segmentul echinocțiului de toamnă.

19. Ştiu că multe alte lucruri au fost spuse de el, unele date ca probabile, altele întărite cu dovezi sigure, prin care caută să precizeze că data serbării Paştilorşi a azimilor trebuie să aibă loc neapărat după echinocțiu, dar eu mă feresc să cer atîtea dovezi de la oamenii pentru care s-a ridicat vălul de pe Legea lui Moise spre a privi mai curînd, ca în oglindă, cu fața descoperită, învățăturaşi patima Mîntuitorului»[1321]. Iar că prima lună la evrei era în preajma echinocțiului ne-o dă să înțelegemşiînvățătura din «Cartea lui Enoh»[1322].

20. Acelaşi Anatolie a mai lăsat după el zece tratate de introduceri generale la aritmetică şi alte mărturii privind studiile lui şi vasta lui experiență în ştiințele sfinte.

21. Tot el a fost cel dintîi pe care episcopul din Cezareea Palestinei, Teotecnes, l-a hirotonit ca episcop, rînduindu-i ca după moarte să-i fie urmaş. Şi într-adevăr, pentru un timp scurt amîndoisîntpomeniți ca întîi-stătători ai acestei Biserici[1323]; în schimb, sinodul convocat împotriva lui Pavel de Samosata chemîndu-l la Antiohia, el a trecut prin oraşulLaodiceeaşifrații de acolo hau reținut pentru că între timp Eusebiu murise.

22. Şicînd Anatolie a încetat din viață, în locul lui a fost aşezatŞtefan ca episcop al comunității de acolo înainte de persecuție. El era admirat pentru învățătura sa filosofică şi în general pentru celelalte cunoştințe de cultură elenă[1324], dar pentru credința dumnezeiască n-avea atît de multă dragoste, dovadă că deodată cu progresul persecuției el s-a dovedit a fi mai curînd un prefăcut şi un laş fără curaj decît un adevărat filosof.

1320 De fapt, Aristobul a fost contemporan cu Ptolemeu VI Filometor (170-150 î.Hr.). Dou& fragmente din Aristobulsînt reproduse de Eusebiu de Cezareea în *Prep. Evang.* VIII, 10 yi XIII, 12.

1321 *II Cor.,* 3, 16-18.

1322 *Enoh,* LXXII, ed. F. Martin, Paris 1906, p. 163 şi urm. (Cf. Bardy, *Eusibe,* II, 227).

1323 A se vedea mai sus (VI, XI) un caz similar la Ierusalim.

1324 Nu ni s-au păstrat date despre el.

23. Desigur că pentru aceea n-a fost destinat să piară, ci şi-a revenit curînd - graţie unui om pe care însuşi Dumnezeu, Mîntuitorul tuturor, l-a rînduit: e vorba de Teodot, ale cărui fapte corespund atît numelui său, cîtşi unui adevărat episcop[1325]. Avea o destoinicie deosebită în arta doftoriei, dar şi în vindecarea sufletească, nimeni altul nu-l întrecea în filantropie, în sinceritate, în milostenie, în rîvna de a ajuta pe cei care aveau lipsă de el, iar pe deasupra se străduise foarte mult şi în ştiinţele teologiei.

24. Aşa a fost Teodot.

De altă parte, în Cezareea Palestinei, dupăTeotecnes s-a distins cu mare rîvnă în demnitatea episcopală Agapie. Despre el ştim că s-a îngrijit în chip neobosit de poporul încredinţat lui, dovedind o purtare de grijă excepţionalăfaţă de bolnavi, îngrijind pe toţi cu o mină darnică.

25. în aceeaşi vreme am cunoscut pe Pamfil[1326], un om excepţional de destoinic în cuvînt, adevărat filosof în felul de a vieţuişi care s-a învrednicit să fie chemat la slujirea preoţească în cadrul comunităţii de acolo. Deloc n-ar fi uşoară misiunea de a descrie ce a însemnat de fapt acest om şi de unde a venit. Multe din viaţa sa precum şişcoala întemeiată de el şi luptele date cu ocazia diferitelor mărturisiri din timpul persecuţieişi, în sfîrşit, cununa martiriului pe care a încins-o, le-am descris într-o carte pe care i-am dedicat-o lui însuşi. între cei care au trăit aici desigur că el a fost cea mai admirabilă apariţie.

Tot între oamenii cu cele mai alese însuşiri mai numărăm pentru vremile noastre şi pe Pieriu[1327], un preot din şcoala alexandrină, şi pe Melitie[1328], episcop al Bisericilor din Pont.

27. Pieriuşi-a cîştigat un nume deosebit prin sărăcia extremă în care a trăit şi prin cunoştinţele sale filosofice, dar în acelaşi timp el avea şi o destoinicie uimitoare în cercetarea şi explicarea sfintelor Scripturi şi în vorbirile ţinute în faţacredincioşilor din Biserică. în acelaşi timp Melitius - această «albină a Atticii»[1329], cum îl numeau - corespundea idealului unui bărbat cult în toate domeniile, dar, îndeosebi, cu'neputinţă este să descrii puterea elocinţei lui, deşi, s-ar putea spune că aceasta era la el un fel de dar al firii. Cît despre experienţaşiştiinţa lui, cine i-alt fi putut depăşi puterea?

1325 Numele Theodot însemnează «dăruit de Dumnezeu».

1326 Despre Pamfil, dascălul şi protectorul lui Eusebiu, s-a vorbit şi mai înainte: VI, XXXII, 3, dar şi mai mult se va vorbi în cele ce urmează: VIII, XIII, 6 şi în *Martirii din Palestina* XIII.

1327 Supranumit şi «Origen cel tînăr», Pieriu a fost dascălul lui Pamfil. Din păcate se ştiupuţine date despre Pieriu.

1328Despre Melitie afirmă Filostorgiu*(Istorie I, 8)* că ar fi participat la sinodul I ecumenic.

1329 MEÂT| = miere.

28. Măcar una ar trebui s-o recunoşti: în toate ştiinţele logice n-a fost el oare cel mai destoinic şi cel mai capabil? L-ar fi putut egala cineva în experienţă? La aceeaşiînălţime stă şiviaţa lui bazată pe virtute. Aşa l-am cunoscut vreme de mai bine de şapte ani cît timp a trăit ca fugar în Palestina, pe vremea persecuţiei.

29. Cît despre Biserica din Ierusalim, după episcopul Himeneu, citat de noi mai înainte[1330], a preluat episcopatul Zabda, iar după moartea lui, întîm- plată curînd după aceea, a urcat în scaun Hermon, ultimul dintre episcopii dinainte de persecuţia din zilele noastre şi care a rămas în viaţăpînă azi.

30. Iar la Alexandria după o pastoraţie de optsprezece ani, începînd de la moartea lui Dionisie, a urmat Teona. Pe vremea acestuia, contemporan cu Pieriuşi coleg de preoţie cu el devenise celebru în Alexandria Achilla[1331], care fusese încredinţat cu conducerea şcolii catehetice creştine. în această calitate el a desfăşurat o activitate filosofică foarte rar întîlnităşi un stil de viaţă cu adevărat evanghelic.

31. După Teona, care a activat tu credincioşie vreme de nouăsprezece ani pe scaunul episcopal din Alexandria, a urmat pentru doisprezece ani Petru, o excepţională podoabă a vremii sale. Vreme de trei ani el a condus Biserica şi înainte de persecuţie, iar în ceilalţi ani ai vieţii el s-a dedicat unei aspre asceze, îngrijindu-se pe faţă de bunul mers al Bisericilor. Pentru aceasta în cel de al nouălea an al persecuţiei i s-a tăiat capul, împodobindu-se astfel cu cununa de martir[1332].

32. După ce am schiţat în aceste cărţi felul cum s-au succedat lucrurile vreme de trei sute cincizeci de ani începînd de la naştereaMîntuitorului[1333]şipînă la distrugerea locaşurilor de rugăciune, să cunoaştem în continuare care şicît de multe au fost în luptele de azi cei care s-au distins cu bărbăţie în apărarea credinţei.

CARTEA A OPTA

Descriind în cele şaptecărţi felul cum s-au succedat lucrurile începînd de la apostoli, ne-am gîndit că în cea de a opta e de mai mare importanţă să fie înfăţişateşi evenimentele contemporane, care cer o expunere corectă pentru cei care vor veni după noi. De aceea de aici trebuie să înceapă şi istorisirea

---

1330 A se vedea şi mai sus: VII, XXVIII, 1.

1331 Din păcate, prea puţineştim despre el.

1332 Despre «Pătimirea sfîntului Petru» ne relatează încă în sec. VI că el a fost cel dintîicare a certat pe Arie şi că însuşi Domnul s-a arătat în închisoare. H. Beck, *Thtologit u. Kirche,*p. 402. Pomenirea lui se face la 25. nov. Ehrhard, *Oberlieferung,* I, p. 486.

1333 Ultimele edicte de persecuţie datează din anul 303, deci afirmaţia lui Eusebiu trebuie luată cu aproximaţie.

noastră[1334].

I

Despre situația de dinaintea persecuției din timpul nostru

1. Ar fi un lucru care întrece puterile noastre să istorisim, după cum s-ar cere, faima şi libertatea de care se bucurau în preajma izbucnirii persecuției contemporane propovăduirea credinței în Dumnezeu Cel peste toate[1335], aşa cum a fost ea vestită tuturor oamenilor, elini şi barbari deoportivă.

2. în această privință există dovezi că oamenii stăpînirii au arătat uneori acte de bunăvoințăfață de ai noştri, cărora le încredințaupînăşi posturi de conducere a provinciilor şi, din pricina marii simpatii pe care o nutreau față de învățătura noastră, erau în stare să-i dezlege chiar şi de apăsătoarea obligație de a aduce jertfe păgîneşti.

3. Ce să zicem de cei aflați în palatele împărăteştişi chiar despre dregătorii înşişi! Aceştia dădeau libertate curtenilor, femei, copii şi sclavi, uneori şicînd erau ei de față, să-şi mărturisească deschis, prin grai şi faptă, credința lor religioasă, îngăduindu-le chiar să se laude cu libertatea credinței lor, preferîndu-i în chip deosebit chiar înaintea colegilor lor de serviciu.

4. Aşa a fost cazul cu acel Dorotei, care le-a fost cel mai devotat şi mai de încredere dintre toțişi din pricina aceasta a şi fost cinstit ca nimeni altul printre toțislujbaşiişi dregătorii. Şi tot aşa a fost cazul şi cu vestitul Gorgoniu[1336]şi cu mulțialții, care se bucurau de aceeaşi cinste din pricina credinței lor în Dumnezeu.

1334 După cum s-a spus şi în studiul introductiv, Eusebiu lasă impresia că ajuns odată aici ar fi avut de jpnd să se oprească cu scrierea sa, întrucît el nu mai înnoadă firul cu evenimentele următoare începînd de la condamnarea lui Eusebiu de Samosata, ci descrie de acum lucruri pe care le adaugă fără legătură cu cele expuse.

1335 Cum am mai spus, Eusebiu nu s-a putut elibera de concepţiasubordinaţianistă a lui Ori- gen atunci cîndvorbeşte despre persoanele treimice. De aceea pentru Dumnezeu Tatăl el foloseşteobişnuit expresia «o ©eoţTG>V oAwv» sau «autofteoţ» «6 tui Tiâvrwv ©eo».

1336 DoroteişiGorgoniu au fost curteni (camerişti) ai lui Diocleţian. Ambii au murit ca martiri.

5. Se poate vedea, aşadar, cu ce primire prietenească erau cinstiți conducătorii fiecărei Biserici de către toți dregătorii civili şi militari[1337]. Pe de altă parte, cine ar putea descrie acele nenumărate întruniri şimulțimile adunărilor din fiecare oraş, precum şi remarcabilele întîlniri din casele de rugăciuni ale creştinilor? Drept urmare a faptului că vechile clădiri nu mai puteau încăpea pe toți, în toate oraşele s-au clădit biserici mari şispațioase[1338].

6. Aceste înaintări zilnice şi aceste sporiri în putere şi în mărime nu le puteau împiedica nici o ură, după cum nici un duh rău şi nici o viclenie omenească nu le puteau opri atîta vreme cîtmîna dumnezeiască şi cerească îşi sprijinea şiîşi ocrotea poporul, care de altfel se şi dovedise vrednic de aşa ceva.

7. Cu toate acestea, din pricina prea marii libertăți treburile noastre s-au înrăutățit, degenerînd în moliciune şi în nepăsare. Întrucît ajunsesem să ne invidiem unii pe alțiişi să ne ocărim între noi atît de cumplit încîtpuțin a lipsit ca pe lîngă vorbele urîte cu care ne împroşcam să nu luăm şi spada şi lancea să ne luptăm întreolaltă, căpeteniile se sfîşiau între ei, supuşii se răsculaseră unii contra altora, o nespusă fățărnicieşi prefăcătorie dusese la cel mai înalt grad de răutate. Atunci judecata dumnezeiască, aşa cum ştie ea să o facă, a ridicat brațul cu îngăduință, într-un timp cînd întrunirile nu fuseseră încă interzise, desfăşurîndu-şilinişititşiblînd lucrarea sa de supraveghere şi îndreptare! Persecuția a început mai întîi printre frații din rîndurile armatei.

8. Ca şi cum am fi fost nişte orbi, nu ne-am grăbit să ne cîştigămbunăvoințaşi iertarea dumnezeiască, ci - judecind ca niştepăgîni - ne închipuiam că de treburile noastre n-are Dumnezeu nici o grijă şi nici un interes, de aceea îngrămădeam nelegiuire peste nelegiuire. Cei care păreau că sînt păstorii noştridisprețuiau regula credințeişi se mistuiau, se măcinau între ei, pizmuindu-se unii pe alții. Nu făceau decît să se lase pradă disputelor, amenințărilor, pizmei, ureişivrăjmăşiei reciproce. îşi urmăreau pătimaş pofta după putere, de parcă ar fi fost nişte tirani. După cum grăia Ieremia: «Cum a întunecat cu iuțimea Sa Domnul pe fiica Sionului! Aruncat-a din cer pe pămînt mărirea lui Israel şi nu şi-a adus aminte de cei de sub picioarele Sale. în ziua urgiei Sale prăpădit-a Domnul, necruțînd, toate cel frumoase ale lui Israel şi le-a surpat cu mîna Lui»[1339].

9. Au uitat şi de proorocia Psalmilor: «Stricat-a legămîntul robului tău,

---

1337 Fără îndoială că Eusebiu exagerează cînd afirmă despre conducători - în speţăDiocleţian - că ar fi dovedit înţelegerefaţă de creştinism ori că, chiar în familia împăratului#Prisca, soţia lui Diocleţian, şi Valeria fiica lui ar fi fost creştine, cum zicea Lactanţiu*(De mort. persec.* XV, 1).

1338 Altă exagerare. Afară de biserica din Dura Europas (al cărei baptisteriu datează dinainte de anul 256), de basilica de la Emaus ori basilica San. Clemente din Roma nu se prea cunosc biserici «măreţe» inainte de anii 300.

1339 Plîng. Ier. 2, 1-2 (după ed. 1914). De unde înainte lăuda bunăvoinţaîmpăraţilor, acum osîndeşte poate exagerat decadenţa episcopilor. E o dovadă de retorism. Totuşi au fost şi între ierarhi mulţi criminali de drept comun, cum a fost chiar Pavel de Samosataînsuşi.

batjocorit-a pe pămîntsfinţenia Lui» cu gîndul la nimicirea Bisericilor: «Doborît-a toate gardurile lui, făcut-a întăriturile lui ruină. Jefuitu-i-au pe ei toţi cei ce treceau pe cale, ajuns-a ocară vecinilor săi. înălţat-a dreapta vrăjmaşilor săi, veselit-a pe toţiduşmanii lui. Luat-a puterea săbiei lui şi nu l-a ajutat în vreme de război. Nimicit-a curăţia lui şi scaunul lui la pămînt l-a doborît. Micşorat-a zilele vieţii lui, umplutu-l-a de ruşine»[1340].

II
Despre dărîmarea Bisericilor

1. Toate acestea s-au petrecut în vremea noastră. Căci am văzut cu ochii noştri case de rugăciuni dărîmate din vîrfpînă în fundaţiişidumnezeieştile Scripturi şi alte cărţi de slujbă date focului în mijlocul pieţelor, am văzut unii păstori ai Bisericii fie ascunzîndu-se în chip ruşinos într-un loc sau într-altul, fie arestaţi în mod nedemn şiinsultaţide duşmani într-o vreme cînd, potrivit cuvîntţiluiproorocesc, «vărsat-au urgisire peste căpeteniile lor şi i-au făcut pe ei să rătăcească în loc neumblat şi nu pe cale»[1341].

2. Dar nu-i chemarea noastră să descriem destinul trist care pînă în cele din urmă a dat peste ei, căci rostul nostru nu-i acela de a face cunoscute generaţiilor viitoare neînţelegerile care existau între ei înainte de persecuţieşi nici să istorisim doar nebuniile pe care le-au făcut. De aceea m-am hotărît să nu mai descriu despre ei nimic altceva decît ceea ce ne dă să înţelegem că pe bună dreptate au venit acestea peste noi ca o pedeapsă de la Dumnezeu.

3. Şi nu voi reînvia nici amintirea celor care au căzut în ispită din pricina persecuţiei sau care au naufragiat cu totul cînd a fost vorba de mîntuirea lor şi care s-au prăbuşit în chip voit în adîncimile prăpastiei, ci numai aceea vom reţine în general în istorisirea noastră ce s-a dovedit a fi de folos atît nouă, cîtşi celor care vor veni după noi.

Şi acum să purcedem şi să istorisim pe scurt luptele pe care au avut să le dea martorii Cuvîntului dumnezeiesc.

4. Era anul al nouăsprezecelea de domnie a împăratului Diocleţian[1342] în luna Dystros, care la romani se numeşte martie, în preajma praznicului patimilor Mîntuitorului[1343], cînd s-au publicat pretutindeni nişte decrete împărăteşti, care porunceau ca toate bisericile să fie dărîmatepînă în temelii, Scripturile

---

1340 Ps. 88, 38-44 (ed. 1914).
1341 Ps. 106, 40 (ed. 1914).
1342 Deci, în anul 303.
1343 Propriu-zis primul edict de persecuţie a fost publicat în 24 febr. 303, dar pînă a ajuns în Palestina au mai trecut cîtevazile. Potrivit calculelor lui ScaligerşiPetavius în anul 303 praznicul Paştilor cădea în 18 aprilie. Din păcate nu ni s-a păstrat textul primului edict de persecuţie, dar prin datele oferite de Lactanţiu*(De mort. pers.* XIII, 1), precum şi scrierii *Martirii din Palestina,* coroborate cu actele martirice zile unor mucenici, s-au putut reconstitui evenimentele destul de amănunţit. A se vedea şi notele din Migne, P.G. 20, 744-745.

(creştinilor, *ti.tr.)* să fie aruncate în foc, iar cei care dețin o slujbă publică să

fie destituiți din ea şi cei aflați în servicii particulare să fie lipsiți de libertate, dacă ar rămînecredincioşicredințeicreştine[1344][1345][1346].

5. Acesta a fost primul edict dat împotriva noastră. în scurtă vreme au mai apărut şi alte hotărîri, prin care se poruncea ca toți capii Bisericii de pretutindeni să fie puşi în lanțurişi apoi siliți în toate chipurile să jertfească (zeilor, *n.tr.y*[2].

III

Felul în care s-au comportat apărătorii credinței în timpul persecuției

1. Atunci foarte mulți dintre conducătorii Bisericilor au îndurat cu mult curaj suferințe groaznice, oferind priveliştea unor lupte cu adevărat mărețe. Dar în schimb au fost cu miile şi cei care, din pricina laşităţii, au amorțitsufleteşte încă înainte şi de aceea s-au dovedit slabi chiar de la primul atac. în schimb, cei din ceata celor dinții au suportat fiecare alte şi alte chinuri: unul era bătut şi biciuit fără milă, altuia i se jupuia ori i se despuia trupul în chinuri înspăimîntătoare, cu căngi de fier, sub durerea cărora unii şi-au aflat sfîrşitul în chip îngrozitor.

2. In acelaşi timp, alții au dus lupta în chipurile cele mai diferite. Astfel, unul din ei după ce a fost împins cu putere şitîrîtpînă la locul jertfelor spurcate şi nelegiuite era eliberat ca şi cum ar fi jertfit deja, deşi el n-a jertfit deloc; un altul, care nici măcar nu s-a apropiat nu s-a atins de nimic necurat, era lăsat să plece fiind nevoit să rabde în tăcere calomnia celor care declarau că el ar fi jertfit deja; altul, care a fost înhățat pe jumătate mort, era aruncat afară ca şi cum ar fi fost mort într-adevăr.

3. Altul care zăcea pe pămînt a fost tîrît de picioare o bună bucată de drum şi numărat apoi între cei care ar fi jertfit. Unul țipaşi declara cu glas tare că nu vrea să jertfească idolilor, pe cînd al doilea striga: «sîntcreştin!» şi era mîndru că poate mărturisi numele Mîntuitoruluişi, în sfîrşit, al treilea ținea sus şi tare că el nici n-a jertfit şi nici nu va jertfi niciodată.

4. Şitotuşi, chiar şi aceia, după ce erau loviți peste gură şiaduşi la tăcere prin bătăi repetate de către o ceată de ostaşi special rînduiți pentru aceasta,

---

1344 Propriu-zis primul edict de persecuție a fost publicat în 24 febr. 303, dar pînă a ajuns în Palestina au mai trecut cîteva zile. Potrivit calculelor lui ScaligerşiPetavius în anul 303 praznicul Paştilor cădea în 18 aprilie. Din păcate nu ni s-a păstrat textul primului edict de persecuție, dar prin datele oferite de Lactanțiu*(De mort. pers.* XIII, 1), precum şi scrierii *Martirii din Palestina,* coroborate cu actele martirice zile unor mucenici, s-au putut reconstitui evenimentele destul de amănunțit. A se vedea şi notele din Migne, P.G. 20, 744-745.

1345 Unii au tradus acest pasaj în sensul că cei care nu abjură credinţacreştină vor fi reduşi la starea de sclavie.

1346 Nu se poate preciza exact data edictelor al doilea şi al treilea. Edictul al doilea era îndreptat mai ales împotriva conducătorilor Bisericii, iar cel de al treilea prevedea că cei care jertfesc vor fi eliberați, altfel vor fi maltratați.

bătuți peste fațăşi peste obraji, erau aruncați afară cu putere. în chipul acesta duşmaniicredinței credeau că după ce au întrebuințat toate mijloacele şi-ar fi ajuns ținta[1347].

Dar nici prin astfel de metode nu s-a ajuns la vreun rezultat împotriva martirilor. Ca să putem istorisi amănunțit moartea lor, ce cuvinte ne-ar putea fi destule?

IV
Despre martirii lui Dumnezeu care au umplut lumea cu amintirea martirajului lor

1. Cu miile i-am putea arăta pe cei care au dovedit un curaj demn de admirat pentru credința în Dumnezeu cel peste toate, şi aceasta nu numai din clipa cînd a început persecuția împotriva tuturor creştinilor, ci şi cu mult mai de vreme, de pe cînd încă domnea pacea.

2. Totuşi propriu zis lupta contra Bisericilor a început numai acum recent, cînd cel care a luat puterea[1348] a pornit la lucru ca trezit dintr-un somn greu, la început în taină şipe nesimțite, față de răstimpul scurs de la persecuțiile lui Deciu şi Valerian, întrucît el n-a pornit dintr-odată războiul împotriva noastră, ci a făcut mai întîi o probă, îndreptîndu-se numai împotriva celor din rîndurile armatei, închipuindu-şi că, dacă va cîştiga lupta împotriva acestora, atunci îi va fi uşor să-i readucă dintr-odată şi pe ceilalți sub ascultarea sa. De aceea s-a putut vedea că dintr-odată o mulțime de militari îmbrățişauviața civilă pentru ca să nu fie nevoiți să se lepede de credința în Creatorul lumii.

3. Căci cînd căpetenia supremă a armatei[1349], oricare ar fi fost el, a pornit persecuția împotriva trupelor prin verificarea şi epurarea lor, le-a lăsat să aleagă una din două: ori să rămînă ascultători (vechii rînduieli, *n.tr.)*şi atunci îşi pot păstra pozițiaşi gradele cîştigate în armată, ori, în caz că se împotrivesc poruncii (de a jertfi idolilor, *n.tr.),*să le piardă. Atunci foarte mulțiostaşi din împărăția lui Hristos au preferat, fără ezitare şi fără să mai discute, mărturisirea lui Hristos în schimbul măririi aparente şi bunăstării avute înainte.

4. Şi atunci arareori se întîmpla ca printre creştini unul sau altul să plătească pentru împotrivirea de a-şi schimba credința nu numai cu pierderea

---

1347 Au fost multe defecțiuniaşa cum ne convinge în deosebi tulburătoarea criză a donatis- mului, cîndconştiințele multora nu voiau să mai aibă de-a face cu clericii care căzuseră.

1348 Potrivit ştirii lui Lactanțiu*{De mort. pers.* XI), Galeriu a fost cel care a împins pe Diocle- țian la persecuțieîntrucît era fiul unei preotese păgîne fanatice. Altfel, deşi a ezitat mulți ani, e greu de spus care au fost cauzele reale ale persecuției. E posibil ca una din acestea să fi fost stările de lucruri din armată. S-au înmulțit în ultimul timp cazurile cîndofițeriişisoldații au aruncat jos armele pe motiv că sîntcreştinişi nu jertfesc. De aceea epurările din armată încep încă prin anul 295. Cazul «legiunii tebaice» din sudul Franței e tipic. Dar au fost şi altele. Lactanțiu, *De mort. pers.* X, 415.

1349 «Căpetenia supremă» era Diocletian, iar după 305, cînd el s-a retras, a rămas Galeriu.

rangului militar, ci chiar cu moartea, căci cel care executa atunci ordinul împărătesc o făcea cu blîndeţeşi nu îndrăznea să meargă pînă la vărsarea sîngelui decît pentru unii, temîndu-se, pe cît se pare, de mulţimeşidîndu-se înapoi de frica de a nu provoca deodată un război împotriva tuturor[1350].

5. Dar întrucîttotuşi atacul deschis a început, nu se pot reda în cuvinte numărul şi mărimea martirilor lui Dumnezeu, pe care i-au putut vedea cu ochii lor locuitorii din toate oraşeleşi satele.

V
Despre martirii din Nicomidia

îndată ce edictul împotriva Bisericilor fusese publicat - în Nicomidia el fusese afişat într-o piaţă mare şi foarte circulată - el a fost luat şisfîşiat în bucăţi nu de către un necunoscut oarecare, ci de un bărbat din cei mai vestiţi după rangul pe care-l avea în lumea de atunci, om cu multă rîvnă pentru Dumnezeu şi plin de credinţă, care a socotit că edictul e nedrept şi cu totul nelegiuit[1351]. în acelaşioraş se aflau prezenţi atunci doi împăraţi: cel mai bătrînşi cel care ocupa în conducere locul al patrulea după el[1352]. Dar şicreştinul (care rupsese afişul, *n.tr)* a fost cel dintîi dintre locuitorii împărăţiei care s-a făcut cunoscut în felul acesta, de aceea, după cum era de aşteptat, pedeapsa pe care a îndurat-o pentru o îndrăzneală atît de mare a fost dusă de el pînă la ultima răsuflare, cu seninătate şi cu linişte.

VI
Despre martirii de la palatul imperial

1. Din cîţi au putut fi preamăriţi vreodată pentru curajul lor neîntrecut şi admirabil, fie dintre elini, fie dintre barbari, timpul ne-a scos la suprafaţă ca martiri dumnezeieşti *şiminunaţi pe Doroteişi pe alţi tineri, care slujeau în garda împărătească. Aceştiadeşi se bucuraseră de cea mai mare cinstire din partea stăpînilor lor, care se purtau cu ei ca şi cum ar fi fost copiii lor adevăraţi, au ajuns să preţuiască batjocurile, chinurile şi feluritele chipuri de a-şi da viaţa pentru credinţă[11'] drept mai mare bogăţiedecît averile, faima şi plăcerile lumii. Dintre ei nu vom mai pomeni decît despre unul, lăsînd cititorilor posibilitatea să judece singuri care a fost sfîrşitulvieţii lui, iar după exemplul lui să ghicească şi pe al celorlalţi.

1350 E de sublimat faptul că în părţile dunărene persecuţia împotriva militarilor creştini a fost deosebit de crîncenă. J. Zeiller, *Lesorigineschretiennes dans lesprovincesdanubiennesdeL'empireromain,* Paris 1918, p. 55 şi urm.

1351 Unii au spus că acest prim martir va fl fost Ioan. El a fost ars de viu. Actele martiricesiriace cred că acest martir din Nicomidia de la data de 24 februarie era Evetios. Cf. Bardy, *Eusebe,* III, p. 11.

1352 DiocleţianşiGaleriu. Se cunoaşte sistemul tetrarhiei inaugurate de Dioclefian potrivit căreia întreg Imperiul Roman avea în frunte cu titlu de «august» pe doi împăraţi: DiocleţianşiMaximian Hercule, iar, la rîndul lor, fiecare îşi va alege ca auxiliari sau coregenţi cu titlul de «cezari»: Diocleţianşi-l ia pe Galeriu (care era şi ginerele lui), iar Maximian Hercule, pe Con- stanţiuHlor, tatăl viitorului Constantin cel Mare.

2. în oraşul amintit un om a fost adus înaintea împăraţilorşiîntrucît n-a vrut să aducă jertfe idolilor, s-a dat poruncă să fie legat de un stîlpaşa gol cum era şi întreg corpul să-i fie bătut şisfîşiatpînă ce, fiind biruit, să împlinească, cu voie sau fără voie, ceea ce i s-a cerut.

3. Dar întrucît, în ciuda tuturor caznelor, el s-a arătat neclintit, cu toate că i se vedeau oasele, au amestecat oţet cu sare şi i s-a turnat pe trup, care era întreg numai rană. Şiîntrucît nu-i păsa nici de durerile acestea, au adus un grătar şi foc, punînd pe grătar bucăţi din ceea ce mai rămăsese din trupul lui aşa cum ai prăji carnea pentru mîncare, dar s-au îngrijit să nu-I prăjescă deodată, ca să nu moară prea repede, ci doar pe încetul, căci nici cei care-l ţineau pe grătar n-aveau voie să-l ia de pe foc pînă ce martirul n-ar fi consimţit la ceea ce se poruncise.

4. Dar şi de astădată el a rămas neclintit, dîndu-şi astfel sufletul în toiul chinurilor, ca biruitor. Aşa s-a sfîrşit de o moarte mucenicească unul dintre curtenii împărăteşti. Numele lui era Petru şi într-adevăr martirul merita pe deplin acest nume[13531354].

5. Dar deşi nici suferinţelecelorlalţi n-au fost mai mici, totuşi ca să nu încărcăm prea tare lungimea acestei cărţi, noi îi vom trece cu vederea pe ceilalţi. Vom aminti doar că, după ce au îndurat tot felul de chinuri, DoroteişiGorgoniu, precum şimulţialţii din suita împărătească, şi-au aflat moartea prin sugrumare, dobîndindu-şi astfel -şi ei cununa biruinţei din urmă.

6. în aceeaşi vreme i s-a tăiat capul şi lui Antim[20a], întîistătătorul Bisericii din Nicomidia, pentru că a mărturisit şi el credinţa în Hristos. Pe el l-a urmat o ceată întreagă de martiri din pricina unui incendiu care tocmai în zilele acelea izbucnise în chip misterios în palatul împărătesc din Nicomidiaşi despre care un zvon fals spunea că ar fi fost aprins de ai noştri[20b]. Atunci, de-a valma, fără deosebire, în urma unei porunci împărăteşti, marea masă a creştinilor de acolo, cu familii cu tot, au fost unii străpunşi de sabie, alţii au fost arşi de vii. Se

---

1353 Evr., 11, 26.

1354 IleTpoo, cel cu credinţa tare ca piatra. Cei trei martiri Gorgoniu, Doroteişi Petru erau mari demnitari la palatul imperial şi aveau serviciu de «praepositicubiculi», adică un fel de majordomi ai palatului. în martirologiul roman Petru e trecut la data de 12 martie.

20a. Pomenirea se face la 3 septembrie, iar după calendarul apusean, la 17 aprilie.

20b. în cuvîntarea atribuită împăratului Constantin cel Mare *(Ad sanctorumcoetuml, 2.r>)* se afirmă că incendiul s-a produs dintr-un trăsnet. Lactanţiu*(De mort. pers.* XIII) spune că focul a fost aprins de Galeriu, care a pus apoi vina pe creştini.

20c. Aşa au procedat şi cu ocazia altor martiri (Sf. Policarp, martiriul lui, cap. 18; Martirii din Lyon şi Vierme). Pomenirea celor 1003 mucenici din Nicomidia se face la 12 februarie (Ehr- hard: *Oberlieferung,* I 1937, p. 582).

20d. Melitene a fost unul din cele mai nefericite oraşe ale imperiului, zice H. Beck *o.c.* 467. Această citadelă armeană de pe Eufrat, foarte des ameninţată de duşmani, a fost devreme creştinată.

istoriseşte că printr-o rîvnă dumnezeiască şi de negrăit s-au aruncat deodată pe rug mare mulțime de bărbațişi femei. Călăii ar fi prins şi ei o ceată numeroasă şi i-au țintuit pe corăbii, de unde apoi i-au prăvălit, înecîndu-i în adîncu- rile mării.

7. După ce şi-au dat viața, foştii slujitori împărăteşti au fost puşi în morminte cu onorurile obişnuite. Acum, cei pe care îi credeau stăpîni au dat o nouă hotărîre: să fie scoşi din morminte şiaruncați în mare, de fiică să nu-i cinstească dacă ar rămîne în morminte şi să nu-i scoată zei. Cel puțin asta era credința lor[20c].

Şi iată, aşa s-au întîmplat lucrurile în Nicomidia la începutul persecuției.

8. La scurtă vreme după aceea, pe cînd unii din aşa numitul ținut al Melitinei[20d], precum şialții din Siria încercau să pună mina pe putere[1355], a ieşit o poruncă împărătească potrivit căreia conducătorii Bisericilor de pretutindeni trebuie să fie aruncați în închisoare şipuşi în lanțuri.

9. Şipriveliştea care a urmat de aici întrecea tot ce se poate descrie[1356]: temnițele, care în toate vremurile fuseseră destinate doar pentru închiderea ucigaşilorşi a prădătorilor de morminte, erau pline acum de o mulțime nenumărată de episcopi, de preoți, de diaconi, de citețişiexorcişti, întât nu mai era loc în ele pentru cei osîndiți ca răufăcători.

10. Şiiarăşi au fost puse din nou în circulație alte edicte, potrivit cărora cei care jertfesc idolilor vor putea pleca în libertate, pe când cei Care se împotriveau se poruncea să fie puşi la tot felul de chinuri[1357]. Şi cine ar putea număra de astădată mulțimea martirilor din fiecare ținuți în deosebi din Africa, din Mauritania, din Tebaida şi mai ales din Egipt, de unde mulți emigraseră prin alte oraşeşițінuturi, dînd martiri şi acolo.

VII
Despre martirii egipteni din Fenicia

1. Cunoaştem azi pe cei care s-au distins în! Palestina, dar mai ales pe cei din Tirul Feniciei[1358]. Căci cine oare nu s-ar mira and s-sur gîndi la nenumăratele biciuiri şi puterea răbdării, pe care le întîlnim numai la nişteadevărați luptători pentru credință, iar după aceste lovituri cine n-ar admira lupta lor cu fiarele flămînde, cu săriturile leoparzilor, a diferitelor soiuri de urşi, a mistrețilorşi a taurilor îmboldiți asupra lor cu fier şi cu foc. Şi peste tot, răbdarea neîntrecută a acestor eroi față de oricare dintre fiare?

1355 Tribunul Eugeniu a fost proclamat împărat de ostaşii din Sefeucia. Cînd au ajuns la Antiohia, el a fost ucis.

1356 Acest al doilea edict de persecuție a apărut probabil în aprilie 303.

1357 Edictul al treilea a apărut se pare la 27 septembrie 303. Nimeni nu poate crede că amnistia promisă ar fi cuprins şi pe creştini. In primăvara anului 304 apare cel de al patrulea edict semnat numai de Galeriu. Despre el ne vorbeşte cealaltă scriere, *Martirii din Palestina* III.

1358 In timpul acestor persecuții Eusebiu se afla tocmai în Tir.

2. Am fost eu însumi de fațăşi mi-am dat seama că asupra martirilor se simțea puterea şi lucrarea dumnezeiască a Mîntuitorului nostru Iisus Hristos, pe Care îl mărturisesc, întrucît nici fiarele hămesite după hrană n-au îndrăznit multă vreme să se atingă ori să se apropie de trupul acestor prieteni ai lui Dumnezeu, ci mai curînd se aruncau spre cei care le provocau din spate, numai asupra sfinților luptători nu voiau să se repeadă în nici un chip, cu toate că aceştia stăteau singuri şi goi în arenă, făcîndu-le semne cu mîinile, după cum le porunciseră, dar fiarele n-aveau nici gînd să-i atingă. De cîte ori se îndreptau spre creştini, de atîtea ori se întorceau înapoi, îndemnați parcă de o putere dumnezeiască.

3. Priveliştea aceasta s-a prelungit vreme îndelungată, încît nu mică era mirarea tuturor cînd vedeau că dacă prima fiară nu ataca, adeseori se întîmpla ca împotriva unui singur creştin să fie asmuțiteşi a doua sau chiar a treia fiară.

4. Nu te puteai destul mira de puterea de răbdare nestrămutată a acestor sfințişi de tăria de nezdruncinat care se sălăşluise în aceste trupuri tinere. Căci vedeai cîte un tînăr care n-avea încă nici douăzeci de ani stînd legat, cu mîinile într-o formă de cruce, trimițînd cu o inimă hotărîtăşi senină, în cea mai deplină linişte lăuntrică, rugăciunile lui către Dumnezeu fără să se urnească sau să se întoarcă măcar din locul în care se afla, într-o vreme cîndurşiişileo- parzii, inspirînd teamă de moarte, aproape că atingeau trupul lor, dar nu ştiu cum, printr-o putere dumnezeiască şi negrăită, li se înțepenea botul şi îndată se repezeau înapoi.

5. Şi tot astfel puteai vedea şi pe ceilalți, cinci de toți[25], cum au fost aruncați la un taur furios. Cu coarnele sale acesta arunca în aer pe ceilalți, care se apropiau de el şi după ce-i sfîşia îi lăsa pe jumătate morți. în schimb, cînd se repezea furios şiamenințător spre sfinții martiri, taurul nu mai era în stare nici măcar să se apropie de ei, ci dădea doar cu picioarele şi cu coarnele în toate direcțiile. Şioricît a fost înțepat cu fierul înroşit ca să inspire furie şiamenințare, totuşi la îndemnul Providenței el se retrăgea înapoi fără să le facă nici un rău martirilor, încît asupra lor a fost nevoie să fie asmuțite alte fiare.

6. Totuşi, pînă la sfîrşit, după aceste încercări îngrozitoare şi de neînchipuit, toțiaceşti tineri au fost străpunşi cu sabia şi, în loc să fie puşi în pămîntşi în morminte, au fost aruncați în valurile mării. [13591360]

VIII
Despre martirii din Egipt

Aceasta a fost aşadar lupta pe care au dat-o la Tyr egiptenii întru apărarea credinței lor. Dar sînt de admirat şi aceia dintre egipteni care s-au făcut martiri în propria lor țară, căci pentru apărarea învățăturiiMîntuitoruluişi aici au suferit în chip diferit moartea mii de bărbați, de femei şi de copii[1361], arătîndu-şi astfel

25. în unele manuscrise lipseşte această paranteză.
1360 - EUSEBIU DE CEZAREEA
1361 Sfîntul Atanasie istoriseşte *(Hist. arian, ad monachos,* 64) că şipopulația pagină

dispreţul pentru viaţa trecătoare. Căci în timp ce unii au fost aruncaţi în foc după ce au fost sfîşiaţi cu ghiareşi cu căngi de fier şi au fost biciuiţi în chip înfiorător, alţii au fost înecaţi în mare, pe cîndalţiiîşi întindeau curajos capul celor care ar fi vrut să li-l taie, unii au murit în timpul torturilor, alţii au pierit de foame, unii au fost răstigniţi pe cruce, alţii au avut parte de o moarte obişnuitătîlharilor, alţii de alta mai rea, căci erau întorşi cu capul în jos, lăsîndu-i să trăiască aşaspînzuraţipînă ce se istoveau de foame.

IX
Despre martirii din Tebaida[1362]

1. Cît despre batjocurile şi chinurile pe care le-au îndurat cei din Tebaida, ele nu pot fi nici măcar descrise. în locul unghiilor de fier, întreg trupul lor era sfîşiat cu ajutorul unor scoici ascuţite, cu atîta cruzime pînăcînd omul îşi dădea sufletul. Femeile erau ferecate strîns de ambele picioare, spînzurate cu capul în jos şiînălţate astfel, cu trupurile complet goale şi fără nici o îmbrăcăminte, oferind astfel mulţimilorpriveliştea cea mai neomenoasă, mai crudă şi mai lipsită de ruşine dintre toate priveliştile.

2. Alţiiîşi găseau moartea legaţi de copaci şi de crengile lor prin aceea că împreunau cu un scripete, una de alta, crengile cele mai puternice şi de fiecare din ele se fixa cîte un picior al martirilor, după care se dădea drumul crengilor să revină la poziţia lor firească: în chipul acesta, într-o clipă se despicau în două trupurile nenorociţilor pe care-i chinuiau în acest fel.

3. Şi astfel de chinuri nu durau numai cîteva zile sau numai un timp oarecare, ci ele s-au prelungit ani de-a rîndul[1363]. Uneori puteai vedea zece, alteori douăzeci de oameni morţi deodată, în chipul acesta, dar alteori numărul lor nu era mai mic de treizeci, alteori numărul lor se apropia de şaizeci de inşi deodată; ba au fost cazuri că au fost daţimorţii într-o singură zi o sută de oameni, pe lîngă femei şi copii chinuiţişiosîndiţi în toate chipurile.

4. Am văzut eu însumi, la faţa locului, o mulţime de martiri îndurînd, deodată, într-o singură zi, unii tăierea capului, alţii erau arşi pe rug, incit pînăşi sabia cu care erau înjunghiaţi se tocise ori în urma prea lungii folosiri se ştirbise, iar călăii obosiţi au trebuit să fie schimbaţi unul după altul.

5. Am observat atunci la cei care credeau în Unsul Domnului o rîvnă cu adevărat minunată, precum şi o putere şi un curaj intr-adevăr dumnezeieşti. Căci abia a apucat să se pronunţesentinţa împotriva unora, şi din cealaltă parte se grăbeau alţii spre scaunul de judecată al judecătorului, mărturisind că sîntcreştini, fără să se sperie de îngrozitoarele chinuri şi de orice fel de munci

---

intervenea adeseori ascunzîndu-i şiajutorîndu-i cu cele de lipsă. Păcat că expunerea lui Eusebiu nu-i prevăzută cu date şi nume precise de oameni.

1362 Partea sudică a Egiptului superior.

1363 Eusebiu pare să fi petrecut în Egipt spre sfîrşitul celor opt ani de persecuţie(Migne P.G. 20, 762).

care-i aşteptau, ci vorbeau cu toată îndrăzneala şi curajul despre credinţa în Dumnezeul întregii lumi şiîntîmpmau cu bucurie, în rîsşi voie bună sentinţa din urmă, cîntîndpînă la ultima răsuflare imnuri de laudă şi de mulţumire lui Dumnezeu Atotputernicul.

6. Şi într-adevăr toţiaceştia erau vrednici de laudă[1364], însă şi mai minunaţi erau cei care străluciseră prin avere, se născuseră dintr-un neam ales, se bucuraseră înainte de mărire deosebită, de un grai frumos şi de o cugetare adîncă, dar pe care le socoteau acum cu mult mai prejos decît adevărata evlavie şicredinţă în Mîntuitorulşi Domnul Iisus Hristos.

7. Aşa era Filoromus, căruia i se încredinţase o funcţie înaltă în administraţia împărătească din Alexandria şi care, după dregătoria şi rangul pe care-l avea între oamenii împărăţiei, era mereu însoţit de ostaşi atunci cînd zilnic îndeplinea rolul său de judecător. Tot aşaşiFileas, episcopul Bisericii din Tmuis[1365], vestit prin slujirea sa obştească şi prin multele servicii de ajutorare aduse oraşului său şi prin cunoştinţele sale de filosofie[1366].

8. Cu toate că mulţi dintre rudeniile şi prietenii lor îi rugau - împreună cu unii dregători de rang mare, ba chiar şi judecătorul îi îndemna - să aibă grijă de ei înşişi, dar mai ales de copiii şi de soţiile lor, aceşti oameni nici n-au vrut să audă de aşa ceva încît din dragostea faţă de lume sădispreţuiască poruncile pe care Mîntuitorul le-a dat în legătură cu mărturisirea ori cu lepădarea de Hristos[1367]. Făcînd uz de o cugetare curajoasă şi vrednică de un filosof, mai bine zis un suflet credincios şi iubitor de Dumnezeu, ei se împotriviră oricăror ameninţărişi batjocuri ale judecătorului, încîtamîndurora li s-a tăiat capul.

X

însemnările martirului Fileas despre evenimentele din Alexandria

1. Întrucît spusesem mai înainte că Fileasşi-a dobîndit mare faimă şi pe urma bogatelor sale cunoştinţe de învăţătură profană, să vină el însuşi de martor, să ne mărturisească el însuşi ce a fost şi să ne informeze despre martiriul care a avut loc în Alexandria, căci mărturia adusă de el e de mai mare încredere decît ceea ce am putea spune noi. Iată cum grăia el:

Extras din epistola lui Fileas către cei din Tmuis.

2. «Intrucît toate aceste exemple, lămuriri şi semne minunate au fost aşe-

---

1364 S-ar putea face o comparaţie pe de o parte între referatele lui Dionisie al Alexandriei, cîndvorbeşte despre persecuţia lui Deciu, şi pe de altă parte, acelea ale lui Eusebiu: acesta mai mult admira eroismul martirilor, pe cîtă vreme Dionisie arată şidefecţiunileşi renegările creştinilor de atunci.

1365 Oraş în sudul Egiptului.

1366 Pomenirea lui Filoromusşi a episcopului Fileas e amintită de mai multe ori în martiro- logiulieronimian. Cel dintîi are data de 4 februarie. Fileasşi-a scris epistola către eparhioţii săi pe cînd se afla în Tebaida, Filoromus se pare că avea rangul cel mai mare în administraţia Egiptului. A se vedea Migne, P.G. 20, 761.

1367 *Matei,* 10, 32-33; *Luca,* 9, 23-27.

zate pentru noi în dumnezeieştileşi Sfintele Scripturi[1368], însemnează că şifericiţii martiri care au suferit la noi n-au stat deloc la îndoială, ci şi-au îndreptat cu deplină curăţie ochii sufletului spre Dumnezeu cel Atotputernic şi, accep- tînd în cugetul lor moartea pentru credinţă, s-au legat cu toată tăria de chemarea lor, în care au găsit că Domnul nostru Iisus Hristos S-a întrupat pentru noi oamenii ca să nimicească toată fărădelegea şi să ne asigure puterile necesare spre a intra în viaţa cea veşnică. Pentru că «n-a socotit o răpire a fi El întocmai cu Dumnezeu, ci s-a deşertat pe Sine, chip de rob luînd, făcîndu-Se asemenea oamenilor şi la înfăţişareaflîndu-Se ca un om, S-a smerit pe Sine, ascultător făcîndu-Se pînă la moarte, şi încă moarte pe cruce[1369].

3. De aceea se nevoiau martirii, care purtau în sinea lor pe Hristos spre darurile cele mai înalte[1370]şi îndurau orice oboseală şi orice suferinţă scornită de duşmani nu numai o singură dată, ci pentru unii chiar şi de două ori. De aceea, oricît de zeloşi erau paznicii în ameninţările lor, fie ele în vorbe, fie în fapte, martirii nu şi-au schimbat hotărîrea pentru că «iubirea desăvîrşită alungă frica»[1371].

4. Ce cuvînt ar fi atît de cuprinzător încît să poată descrie curajul şi statornicia lor în fiecare suferinţă, cînd oricare din trecători avea voie să se poarte rău cu martirii, unii îi loveau cu ciomagul, alţii cu nuiaua, alţii cu biciul, alţii cu cureaua sau, în sfîrşit, alţii cu fringhia.

5. în fiecare din aceste chinuri vedeai o privelişte nouă şi constatai o răutate nesfîrşită. Unora li se legau amîndouămîinile la spate apoi, stîndaşaţintuiţi de un stîlp sau de o bîmă, li se întindeau trupurile aşaţintuiţi cu anumite unelte[1372]şi li se smulgeau din încheieturi mădular după mădular. în astfel de torturi călăii aveau ordin să lovească în orice parte a trupului, nu numai în coaste, ca la ucigaşii de rînd, ci cu uneltele lor puteau sfîşia oriunde: în burtă, în pulpă ori în obraz. Alţii erau atîmaţi de o singură mînă undeva într-o hală şi erau lăsaţi să stea spînzuraţi în felul acesta: această suferinţă întrecea în cruzime pe toate celelalte prin întinderea peste măsură a încheieturilor şi mădularelor. Alţii erau legaţi de stîlpi, faţă către faţă, fără ca picioarele lor să atingă pămîntul, iar din pricina greutăţii trupurilor, încheieturile trebuiau să se întindă şi să se strîngăforţat.

6. Şi ei îndurau chinurile acestea nu numai atîta timp cît dregătorul împărătesc îi interoga şicît timp era ocupat cu ei, ci vreme de aproape o zi întreagă, căci atunci cînd trecea la alţiosîndiţi, el lăsa pe lîngă ei pe unii din slujitorii săi ca să vadă dacă nu cumva, biruit de durere, dă semne de nesimţire, dar şi atunci

1368 *Evr.,* 10, 32 şi urm.
1369 *Filim.,* 2, 0-8.
1370 *I Cor.,* 12, 31.
1371 *I Ioan,* 4, 18.
1372 Probabil că această torturare se administra de un equleus, o unealtă de lemn de înălţimeaşi forma unui cal, pe care era fixat trupul martirului spre a putea fi mai cu uşurinţă torturat.

ordinul era şi mai fără de milă: ca legăturile lanțurilor să fie şi mai strînse, afară de cazul cînd, după atîtea chinuri, osînditulîşi dăduse sufletul, în care caz el era azvîrlit jos şitîrît la o parte.

7. Căci vrăjmaşiinoştri n-aveau voie să arate față de noi nici cea mai mică atenție, ci împotriva noastră trebuiau să cugete şi să acționeze în aşa fel ca şi cum noi nici n-am mai exista. Căci aceasta era cea de a doua suferință pe care vrăjmaşii o născociseră după cea a rănilor.

8. După aceste chinuri unii mai erau puşi cu spatele pe o masă cu ghimpi ascuțiți, dar cu picioarele depărtate unul de celălalt, strînse fiecare în butuci pînă la a patra încheietură, în aşa fel încît, cînd îi scoteau de acolo, era cu neputință să se mai țină pe picioare din pricina loviturilor şi rănilor proaspete de pe întreg corpul. Alții, aruncați pe pămînt, zdrobiți cu totul de chinurile repetate ale torturilor, ofereau trecătorilor o privelişte mai înfiorătoare decît se păruse chiar în timpul execuției, căci purtau pe trupurile lor răni nenumărate şi care de care mai variate.

9. în această situație unii mureau încă în timp ce erau torturați, ruşinînd prin răbdarea lor pe vrăjmaş; alții erau zăvoriți în temniță pe jumătate morți, unde după cîteva zile se sfîrşeauistoviți de chinuri. Ceilalți, însă, care-şidobîndiseră vindecarea în urma îngrijirilor date, deveneau mai curajoşi pe măsură ce trecea timpul şi petreceau în temniță.

10. Cînd primeau aşadar porunca să aleagă fie o eliberare blestemată în caz că se ating de jertfele cele nelegiuite, fie, în caz că nu vor să jertfească, să sufere pedeapsa cu moartea, martirii mergeau hotărîțişi veseli la moarte, căci ştiau ceea ce ni se rînduise prin Sfintele Scripturi[1373]: «Cel ce jertfeşte la alți dumnezei, afară de Domnul, cu moarte să piară» şi «să n-aveți alt Dumnezeu afară de Mine»[1374].

11. Acestea sînt cuvintele pe care de acolo din închisoare martirul cu adevărat filosof şi totodată şi prieten al lui Dumnezeu le adresa fraților din întreaga creştinătate, înainte de a primi sentința din urmă, pentru ca să-i informeze prin cîte a trecut, dar în acelaşi timp şi ca să-i îndemne să rămînă tari şineclătinați în credințafață de Hristos, chiar şi după moartea care-l aşteptacurînd[1375].

12. Dar de ce trebuie să scriu o istorie atît de lungă şi de ce să mai adaug noi lupte la cele pe care sfinții martiri le-au îndurat în toată lumea, mai ales cele care n-au fost descrise după legea obştească, ci după o procedură care se practică doar în vreme de război?

1373 Ieş., 22, 20.

1374 Ieş., 20, 3.

1375 Martirologiul ieronimian pune pătimirea lui Fileasşi a lui Filoromus pe data de 24 februarie. Prefect al Egiptului nu mai era la acea dată ClodiusCalcianus, cum se afirmă în «Martiriul» lor, ci Hieracles. Martirajul va fi avut loc la începutul anului 305, cf. Migne P.G. 20, 76. De la Fileas ni s-a mai păstrat o scrisoare redactată tot din temnițăşi adresată episcopului Meli- tius de Licopole. S-a păstrat numai traducerea latină a ei (Migne P.G., 10, 1565 şi urm.). Ca expeditori figurează pe lingă el alți 3 episcopi aflați pe atunci în temniță: Hesichius, Pahomie, Teodor (şiFileas).

XI
Despre martirii din Frigia

1. în aceeaşi vreme niştеostaşi au împresurat un micorăşel din Frigia, locuit numai de creştini, i-au pus foc şi au ars pe toţi locuitorii lui împreună cu femei şi cu copii care tocmai se închinau lui Dumnezeu Atotţiitorul, căci întreagă populaţiaorăşelului, în frunte cu încasatorul statului ca şiceilalţi din magistraţi, precum şi sfatul oraşuluişi poporul întreg au mărturisit că sîntcreştinişi că nicicum nu se supun poruncii de a jertfi idolilor[1376].

2. Tot în acelaşiorăşel mai trăia şi un dregător împărătesc cu numele Adauctus[1377], originar dintr-o familie distinsă din Italia, care străbătuse toată scara marilor demnitari din jurul împăratului, răspunzînd cu cinste chiar şi de administraţia casei împărăteştişi a finanţelor publice. Dar mai presus de aceste ranguri el s-a distins prin fapte alese de dreptate şi de credinţă în Hristo- sul Domnului, de aceea a fost împodobit cu cununa de martir, răbdînd pentru credinţă cu toată măreţia dregătoriei lui.

XII
Despre foarte mulţialţibărbaţişi femei, luptători pentru credinţă

1. Dar de ce trebuie să mai pomenesc cu numele şi pe ceilalţi ori să socotesc cam cîţi dintre aceştia erau bărbaţi sau, în sfîrşit, de ce să descriu toate felurile în care au fost torturaţi admirabilii noştri martiri? Odată mureau tăin-

---

1376 Cazul e relatat şi de Lactanţiu *(Div. inst.* V, XI, 10), Socrate *(Ist. bis.* III, 15) şiSozo- men *(Ist. bis.* V, 11). Numele oraşului nu e indicat. Unii cred că e vorba de Appameea, alţii, de Eumeneia. Eusebiu aminteşte de astfel de martiri ca episcopii Trasca, Gaiu şi Alexandru.

1377 Pomenirea lui se face la 4 oct.

du-li-se capul cu securea, cum s-a întîmplat în Arabia[1378], alteori li s-au zdrobit fluierele picioarelor, ceea ce a fost cazul cu cei din Capadochia[1379]; uneori erau legați cu capul în jos şispînzurați de picioare, în vreme ce un foc înecăcios ardea sub ei pînă ce mureau înăbuşiți de aburii groşi ai vreascurilor putrede, aşa cum s-a întîmplat în Mesopotamia[1380]. Uneori li se tăiau şi nasul, urechile, mîinileşi alte mădulare sau părți din trup, cum a fost cazul în Alexandria.

2. Şi de ce să reînviezşi amintirea celor din Antiohia, care au fost prăjiți pe grătar, dar nu ca să moară, ci să le prelungească tortura, sau să pomenim de alții care preferau să-şivîre mina în foc decît să se atingă de jertfele cele nelegiuite?[1381] Unii din aceştia fugeau de astfel de probe ale morțiişi încă înainte de a cădea în puterea şi în mîinileduşmanului se aruncau ei înşişi de pe înălțimea caselor, socotind o astfel de moarte ca un cîştigfață de cruzimea nelegiuiților[1382].

3. Acolo, în Antiohia, trăia o persoană sfîntăşi de o tărie sufletească admirabilă; după trup ea era femeie, dar era respectată de toțiantiohienii pentru bunăstarea şi pentru neamul ales din care se trăgea, precum şi pentru cinstea ei deosebită. Ea îşi crescuse copiii în legile credinței, două fete tinere deosebit de frumoase la trup, care acum se apropiau de floarea vîrstei. Minați de pofte sălbatice față de aceste făpturi, mulți au pus în lucrare toate mijloacele ca să afle unde le este ascunzătoarea. Pînă la urmă au aflat că trăiau între străini. Printr-o viclenie oarecare, ele au fost chemate înapoi, la Antiohia, unde trebuiau să cadă în cursa soldaților. Văzîndu-se pe ea şi pe fiicele ei într-o astfel de situație, mama le-a expus într-o discuție toate primejdiile care le pîndesc din partea oamenilor, iar dintre ele cea mai de nesuferit era amenințarea necinstirii, fie chiar şi numai dacă ar trebui să audă urechile lor de aşa ceva. Căci a-ți da cu voia ta sufletul în robia diavolului, zise ea, e o faptă mai rea decît toate chinurile morțiişidecît moartea însăşi. Ea le-a dat, deci, să înțeleagă că nu mai există decît o singură cale de a ocoli toate aceste rele, şi anume: fuga la Dumnezeu.

4. Atunci, hotărîndu-se toate pentru aceeaşisoluție, ele şi-au strîns frumos îmbrăcămintea în jurul trupului şi, odată ajunse în mijlocul străzii, au cerut gardienilor să se depărteze puținşi în clipa următoare toate trei se aruncară în fluviul care curgea pe alături[1383].

1378 Nu cunoaştem martiri din Arabia. Poate în Filadelfia. Cf. Hamack, *Mission.,* II, 701.

1379 Aceeaşisituație; Harnack, *ibid.,* II, 743. 7.

1380 Hamack, *ibid.,* II, 689-693.

1381 Poate că e vorba de sfîntul Varlaam din Antiohia care a pătimit probabil în 304, şi a cărui «pătimire» ne-a arătat-o sfîntul Ioan Hrisostomul. Ehrhard, *o.c.,* I, 479; 486 etc. Pomenirea lui se face azi la 19 nov.; înainte era la 16 nov.

1382 Aşa e cazul sfintei Pelaghia a cărei pomenire se face în 4 mai. Unii socot astfel de «pătimiri» asemănătoare sinuciderii (Fericitul Augustin, *De civ. Dei,* I, XXII).

1383 Numele acestor mucenițe nu ne sînt date de Eusebiu. După sfîntul Ioan Hrisostomul ar fi vorba de Domnina, BerniceşiProsdecia, a căror «pătimire» s-a păstrat în limba siriacă după martirologiul siriac la 20 april, după cel ieronimian la 15 april. După al nostru, la 4 oct.

5. Aşaşi-au luat zilele aceste femei.

Dar tot în oraşul Antiohia o altă pereche de fecioare, vrednice întru totul de Dumnezeu şi cu adevărat surori între ele, vestite prin neam, dar şi mai strălucite ca fel de vieţuire, tinere ca vîrstă, frumoase la trup, suflete bine crescute, evlavioase şi de o rîvnă neîntrecută, încît credeai că în lumea întreagă n-ai mai putea afla astfel de femei, din porunca slujitorilor demonului au fost aruncate m mare[4.Q] .

Toate acestea s-au petrecut în Antiohia.

6. Alţii au pătimit în Pont chinuri care te îngrozesc chiar şi numai cînd le auzi: unora li se străpungeau degetele cu trestii ascuţite, pe care li le vîrau sub unghii; pentru alţii se topea plumb pe foc, iar cînd această materie era încinsă şi fierbea, era turnată pe piept şi pe spate, arzîndu-i astfel toate părţile cu care se împlinesc toate necesităţile corpului omenesc.

7. Şiiarăşi, alţii îndurau fără milă în stomac şi în mădularele, pe care nu se cade nici să le amintim cu numele, chinuri ruşinoaseşi de nedescris, pe care judecători de neam ales şi cu respect faţă de legi le născoceau cu mult zel, prezentîndu-şi astfel cruzimea ca pe o culme a înţelepciunii; ca şi cum ar fi vrut să cîştige premiul pentru întrecere, aşa se trudeau ei să inventeze mereu alte feluri de torturi.

8. Culmea calamităţilor s-a înregistrat atunci cîndaceştinelegiuiţi, scîrbiţişiobosiţi de mulţimea uciderilor şi a vărsărilor de sînge, declarară că de acum nu mai doresc altceva decît ceea ce poate fi bun şi omenesc pentru toţi, de aceea de acum înainte nu ne vor mai nedreptăţi nici pe noi.

9. Căci, spuneau ei, nu se cade să pîngărimoraşele cu sîngeleconcetăţenilornoştri, nici să învinuim de cruzime puterea supremă pe care o deţine împăratul, care e binevoitoare şiblîndă; de aceea ar trebui să extindem peste toţi binefacerile puterii împărăteşti, care se distinge prin filantropie, aşa ca nimeni să nu mai fie pedepsit cu moartea. După ei, începînd de atunci această pedeapsă pare să nu mai fi fost folosită împotriva noastră, din pricina filantropiei stăpînitorilor[1384][1385].

10. In schimb s-a dat poruncă să ni se scoată ochii ori să ni se mutileze vreun picior. Căci pentru ei aceasta însemna filantropie şi totodată cea mai blîndă dintre pedepsele luate împotriva noastră. Începînd de atunci, ca urmare a

---

1384 H. Delehaye *(Lesorigines du culte des Martyres, Bruxelles,*1922, p. 230) pune la îndoială însăşi autenticitatea acestei relatări a lui Eusebiu. Se cunoaşteştirea dată de panegiricul sfîntului Grigorie de Nazianz (*Orat. XLIII*) despre bunicii sfîntului Vasile, care au fost nevoiţi să se ascundă prin păduri în timpul persecuţiei lui Diocleţian. Şisfîntul Grigorie de Nyssavorbeşte despre bunicii lor care «au mărturisit pe Hristos în vremea prigoanelor» *(Viaţa Fericitei Macrina,* trad.T. Bodogae, Sibiu, 1947, p. 9).

1385 Sub aceste expresii trebuie să înţelegem schimbarea de atitudine care prefera de acum exilul, munca forţatăşi mutilarea, în locul persecuţiei de exterminare de pînă atunci. Numai că această schimbare n-a venit dintr-odată. Despre deportarea în minele de plumb de la Faenon (sudul Palestinei) se va vorbi pe larg începînd cu anul 307 în cartea *Martirii din Palestina.*

acestei filantropii a celor nelegiuiți, era cu totul imposibil să mai arățimulțimea nenumărată a celor cărora li s-a scos mai întîi ochiul drept cu sabia şi după aceea li s-a ars cu focul ori li s-a paralizat piciorul sting cu fierul înroşit, după care îi osîndeau să lucreze în minele de aramă ale țării, unde conta mai puțin munca ce trebuiau s-o depună, cît mai ales maltratarea şi chinuirea lor acolo.

11. Cu neputință este şi descrierea altor lupte, în care au pierit alți luptători, care au răbdat poate mai mult şidecîtaceşti martiri, pentru că faptele lor curajoase întrec orice cuvînt.

In luptele lor, aceştiminunați martiri ai lui Hristos s-au făcut vestiți în întreaga lume locuită, uimind, cum era şi firesc, pe toți martorii prin curajul lor, oferind în persoana lor dovezi simțite despre puterea cu adevărat dumnezeiescăşi nespusă a Mîntuitorului. Pomenirea lor chiar şi numai cu numele ne-ar cere prea mult timp, dacă n-ar fi ceva cu neputință.

XIII
Conducătorii bisericeşti care au confirmat prin sîngele lor autenticitatea credinței pe care o vesteau

1. Printre întîi stătătorii Bisericii, care au ajuns martiri în oraşele cele mai importante, cel dintîi pe care ar trebui să-l înscriem ca martir pe stîlpiiridicați în cinstea sfinților din împărăția lui Hristos este episcopul cetățiiNicomidia, căruia i s-a tăiat capul, Antim[1386].

2. Iar după acesta , printre martirii din Antiohia şi din comunitățile din jur a fost urț preot neîntrecut prin toată viața lui, Lucian, care la Nicomidia, în fața împăratului, a propovăduit împărăția cerească a lui Hristos, iar apoi şi prin scrieri[1387].

3. Dintre martirii din Fenicia cei mai vestiți ar fi iubiții de Dumnezeu întru toate păstori ai turmelor duhovniceşti ale lui Hristos: Tiranion, episcopul Bisericii din Tyr, Zenovie[1388], preot al celei din Sidon, şi Silvan, episcopul Bisericilor din jurul Emesei[1389].

4. Acesta din urmă a ajuns împreună cu alții să fie hrană a fiarelor sălbatice chiar în Emesaşi a fost primit în ceata martirilor. Ceilalți doi au adus slavă lui Dumnezeu propovăduind cuvîntul Lui în cetatea Antiohiei cu o răbdare dusă pînă la moarte: unul dintre ei şi anume episcopul a fost aruncat în adînci- mile mării[1390], pe cînd celălalt, Zenovie, un excelent medic, a murit curajos în urma rănilor la coaste care i-au fost făcute cu căngi de fier.

5. Printre martirii din Palestina, lui Silvan, episcopul Bisericilor din jurul

---

1386 Despre pătimirea lui Antim de Nicomidia s-a vorbit aici: VIII, 14, 6.
1387 Despre Lucian (+311) se va vorbi mai pe larg: IX,VI, 3.
1388 Preot şi medic. H. Delehaye, *Lesorigines...* 196; 225 etc.
1389 Despre Silvan, mai jos: IX, VI, 1.
1390 E curios cum a putut scăpa Eusebiu o greşealăatît de evidentă: Antiohia nu este port la mare.

Gâzei[1391], i s-a tăiat capul în minele de aramă din Phaeno împreună cu alți treizeci şi nouă de martiri. Tot acolo şi-au sfîrşit zilele fiind arşi pe rug episcopii egipteni Pileuşi Nil[1392], alături de alții.

6. Printre ei trebuie să amintim şi marea glorie a comunității din Cezareea, preotul Pamfil[1393], omul cel mai admirabil dintre toți contemporanii vremii noastre, ale cărui isprăvi minunate le vom descrie la timpul potrivit.

7. Dintre cei care şi-au aflat moartea în chip măreț în Alexandria şi în întreg Egiptul precum şi în Tebaida, cel dintîi ar fi Petru, episcopul Alexandriei însăşi[1394], un chip de dascăl cu adevărat dumnezeiesc al credinței în Hris- tos, precum şipresbiterii cei împreună cu el: Faust, Dius, Ammonius, adevărați martiri ai lui Hristos, apoi Fileas, Isihie, Pahimiosşi Teodor[1395], episcopi ai Bisericilor egiptene, precum şinenumărațialțicreştinivestiți, care sîntpomeniți în comunitățile lor, fiecare cu țaraşi locul de unde se trag. Ca să pui în scris luptele pentru credință, aşa cum s-au desfăşurat ele pe întreg pămîntulşi să istoriseşti cu de-amănuntul toate prin cîte au trecut nu-i treaba noastră, ci în primul rînd a celor care au văzut evenimentele cu ochii lor proprii. Cît despre cele la care am fost eu însumi martor, pe acestea le voi face cunscute contemporanilor printr-o altă scriere[1396].

8. In lucrarea de față voi adăuga la cele spuse şi retractarea procedeelor întrebuințate împotriva noastră[1397], precum şi tot ceea ce s-a întîmplat de la începutul persecuției, care pot fi de mult folos cititorilor.

9. înainte de a fi început războiul împotriva noastră şi în tot timpul cît atitudinea împăraților față de noi era prietenească şipaşnică, de ce adîncă bunătate şi prosperitate nu ne-a socotit vrednici stăpînirea romană? Ce cuvinte le-ar putea istorisi? Pe atunci cîndstăpînii supremi ai lumii sărbătoreau zece şi douăzeci de ani de domnie statornică[1398]şiplină de pace au putut-o face cu serbări, cu jocuri publice, ospețe foarte pompoase şi cu mari desfătări.

10. Puterea lor creştea înainte fără piedici, zilnic se făceau progrese mari pînăcînd dintr-odată ei au rupt pacea cu noi şi ne-au declarat un război fără cruțare. Nici nu se împliniseră bine doi ani de cînd s-a pornit persecuția că s-a şi petrecut o adevărată răsturnare în întreaga împărăție, care a adus o întoarcere pe dos a tuturor treburilor.

11. Un fel de boală care, nu era de loc un semn bun, a căzut pe cel dintîi

---

1391 Prăznuit la data de 4 mai, episcopul Silvan de Gaza pare a fi fost hirotonit în timpul cît a stat în exil la minele din Phaeno de către episcopul Meletie.

1392 Mai jos, *Mart. Palest.,* XIII, 3.

1393 *Mart. Palest., VI.*

1394 El e socotit ultimul martir: în anul 312.

1395 DespreaFileasşisoții s-a vorbit mai sus nota 40.

1396 Adică despre martirii Palestinei.

1397 E vorba de noAivwSia (=retractare sau edict de toleranță), asupra căruia vom reveni.

1398 Diocleţian a serbat «vicennalia» în Roma la 20 nov. 303. Maximian Hercule pe ale lui la 1 mai 305, iar GaleriuşiConstanțiuHlor, în 303.

dintre cei de care am vorbit[1399], şi prin ea cugetul lui a dat într-un fel de nebunie, în aşa fel încît cel care avea rangul al doilea s-a retras în viaţa particulară a cetăţenilor. Dar acest lucru nici n-a ajuns să se pună bine în aplicare, cînd întreg imperiul s-a împărţit în două părţi, lucru care - pe cîtîşi aduc oamenii aminte - nu s-a mai întîmplatnicicînd[1400].

12. In acest răstimp[1401], nu după multă vreme împăratul Constanţiu, care în decursul întregii vieţi a avut pentru supuşii săi cea mai mare înţelegereşibunăvoinţă, iar faţă de învăţăturacreştinăsimţămintele cele mai prieteneşti, a lăsat în locul său pe propriul său fiu Constantin, cu titlul de împărat şi august, şi astfel după legea firii şi-a încheiat viaţa. Constanţiu a fost cel dintîi dintre împăraţi care a fost pus de contemporani în rîndul zeilor, fiind cinstit după moarte cu toate onorurile datorate unui împărat, întrucît fusese cel mai bun şi mai blînd dintre împăraţi.

13. El a fost singurul dintre suveranii din vremea noastră, care, în tot timpul cît a domnit, s-a folosit în chipul cel mai vrednic de puterea imperială. Fiind şi altfel deosebit de prietenos şi de binevoitor faţă de oricine, Constanţiu n-a luat parte în nici un fel la războiul care s-a dat împotriva noastră, ci a grijit chiar ca creştiniiaflaţi sub ascultarea sa să nu fie nedreptăţiţişimaltrataţi. El nici n-a distrus locaşurile de cult ale Bisericilor noastre şi nici n-a pornit împotriva noastră cu vreo inovaţie (păgubitoare, *n.tr.),* de aceea şisfîrşitulvieţii lui a decurs fericit şi de trei ori binecuvîntat căci e singurul care a sfîrşit în scaun în mod paşnicşi cu slavă, cu un fiu din sîngele lui ca urmaş, care s-a distins în toate prin foarte multă înţelepciuneşi evlavie[1402].

14. Fiul său, Constantin, fiind îndată proclamat ca împărat absolut şi august mai întîi de către soldaţişi apoi de către Dumnezeu însuşi, împăratul suprem, s-a dovedit a fi un imitator rîvnitor al evlaviei paterne faţă de învăţătura noastră[1403].

1399 Nu se ştie de ce au abdicat la 1 mai 305 DioclețianşiMaximian Hercule, desigur nu pentru că ar fi înnebunit «cel dintîi» cum zice Eusebiu. în locul lor, noii auguştiGaleriuşiConstanțiuHlorşi-au luat ca cezari: cel dintîi pe MaximinDaja, celălalt pe Sever. Galeriuşi-a rezervat Iliriculşi Asia Mică, lăsînd lui Maximin celelalte provincii orientale, pe cînd Const. Hlorşi-a păstrat Galia şi Britania, dînd lui Sever Italia, Spania şi Africa.

1400 Felul cum se exprimă Eusebiu aici ne dă să înțelegem că, potrivit gîndului său, el nu avea inițial un plan să trateze în *Istoria* sa evenimente între anii 303-311; de aceea schimbîndu-şi planul ne-a lăsat să vedem că aici e vorba de un adaos.

1401 Firul ideilor se întrerupe aici. El se va relua în § 15.

1402 ConstanțiuHlor moare la Eboracum (York) în 25 iulie 306. Fiul său, Constantin, a fost proclamat de soldații săi ca «august», dar Galeriu nu i-a recunoscut lui Constantin decît titlul de «cezar».

1403 Drept răspuns față de proclamarea lui Constantin s-a ridicat Maxențiu, fiul lui Maxi- mian, proclamîndu-se «princeps», iar tatăl său (care abdicase înainte) şi-a reluat titlul de «august». în situația aceasta, Sever, titularul pentru titlul de «august» peste Apus, a pornit împotriva lui Maximianşi a lui Maxențiu, dar e învins, aşa că de acum titlul de «august» îl revendica Maxențiu, mai ales că se certase cu tatăl său. Atunci intervin «cei mari», Dioclețian, MaximianşiGaleriu, care în 11 nov. 307 aleg pentru Apus ca «august» pe Liciniu, silind astfel pe Maximian să abdice pentru a doua oară. MaximinDaiaşi Constantin rămîn numai cu grad de «cezari». Se restabileşte astfel pentru scurt timp Tetrarhia. Dintre aceştiaGaleriuşiMaximin au

Intre timp, şiLiciniu a fost proclamat împărat şi august prin votul comun al suveranilor.

15. Acest lucru a supărat cumplit pe Maximin[1404], care nici pînă atunci nu fusese ridicat decîtpînă la gradul de cezar: ca unul care era o fire cu totul tiranică, el a răpit prin abuz domnia şi s-a făcut de la sine august. In această situaţie a fost prins - în timp ce urzea planuri de a omorî pe Constantin - cel despre care s-a spus că a renunţat la tron, dar care a revenit - aşa că a murit de o moarte foarte ruşinoasă. El fusese primul împărat căruia i-au fost nimicite inscripţiile onorifice, din pricină că a fost un om cu totul nelegiuit şiucigaş[1405].

XIV
Cum se comportau duşmaniicreştinismului

1. Fiul său, Maxenţiu, care-şiînsuşise în chip tiranic stăpînirea asupra Romei, s-a prefăcut la început, ca să placă poporului şi ca să-l linguşească, spunînd că ar fi şi el creştin, de aceea a poruncit supuşilor să oprească persecuţia împotriva creştinilorarătîndu-se pe faţă evlavios ca să pară binevoitor şi cu mult mai blînddecîtînaintaşii săi.

2. Cu toate acestea, faptele lui nu s-au dovedit a corespunde nădejdilor afişate de el, căci, dedîndu-se la toate nelegiuirile, el nu s-a dat înapoi de la nici o faptă murdară[1406]şineruşinată, ca unul care săvîrşea tot felul de desfrînărişi profanări. Despărţea pe bărbaţi de soţiile lor legitime bătîndu-şi joc de ele în chipul cel mai ruşinosşi apoi le trimitea din nou la soţii lor. Şi în chipul acesta obişnuia să atace nu femei de jos şi necunoscute, ci poftele lui obraznice mergeau îndeosebi la cele mai alese familii din senatul roman[1407].

3. Toţi tremurau de frică înaintea lui, popor şi dregători, oameni din lumea mare ca şi cei de jos, cu toţii erau sătui de această tiranie cruntă şi cu toate că rămîneauliniştiţişi suportau această robie amară, totuşi nu se vedea nici o schimbare în brutalitatea sîngeroasă a tiranului. Intr-adevăr, la cel mai mic pretext el preda pe oameni să fie masacraţi de gardienii săi şi ucidea mulţimi nenumărate de romani în pieţeleoraşului nu cu lăncii şi cu alte arme ale sciţilor sau ale barbarilor, ci cu cele ale romanilor înşişi.

4. Cîte ucideri a făcut între senatori cu gîndul de a pune mîna pe averile lor, nici nu se poate socoti, după cum pentru te miri ce pricini închipuite, alţiişialţiiîşi pierdeau viaţa.

5. Tiranul a pus capăt nelegiuirilor prin aceea că s-a dedat magiei.

---

continuat persecuţiacreştinilor.

1404 în anul 308 Maximin s-a proclamat august, dar Galeriu nu-l recunoaşte nici pe el, nici pe Constantin decît în anul 310. în haosul acesta, la un moment existau 6 suverani cu titlul de «auguşti».

1405 Maximian se sinucide (ori e ucis) în anul 310.

1406 Maxenţiu avea purtare imorală şi tiranică, probabil şi din pricină că practica magia.

1407 Vita Constantini, I, 33.

Atunci, în frămîntările magice el poruncea uneori să deschidă pîntecelecîte unei femei însărcinate, alteori cerea să se cerceteze măruntaiele pruncilor nou născuţişiiarăşi alteori spintecînd lei sau săvârşind alte astfel de nelegiuiri, ca să cheme pe demoni şi să împiedice războiul. Căci toată nădejdea şi-o pusese în aceea că doar-doar ar găsi prin magie semne de biruinţă.

6. Nici nu se poate spune cum a putut robi acest om pe supuşii săi, atîta vreme cît a condus în chip atît de tiran treburile Romei. Urmarea a fost că şi hrana necesară a ajuns atît de rară şi de greu de aflat, încît contemporanii noştri nu ştiu să fi trăit nicăieri aşa lipsuri mari ca la Roma[1408].

7. Tiranul Răsăritului, Maximin, a încheiat în taină prietenie cu cel de la Roma - doar erau fraţi de nelegiuiri - pe care s-a străduit s-o ţină ascunsă vreme foarte îndelungată[1409]. Cînd însă fapta a fost dată mai tîrziu la iveală, pedeapsa cuvenită n-a întîrziat.

8. Nu te puteai destul mira cît de strînse erau legăturile de rudenie şi de frăţie între cei doi, cu toate că în răutăţişi în nelegiuiri tiranul Romei era fruntaş neîntrecut. Intr-adevăr, cei dintîi dintre vrăjitori şi magi se bucurau înaintea lui de cele mai mari onoruri, căci era fricos în cel mai înalt gradşi foarte superstiţios, punînd cel mai mare preţ pe o simplă greşeală în legătură cu idolii şi cu demonii, fără invocarea demonilor şi a oracolelor, neîndrăznind, de pildă, să mişte nici vîrful unui deget.

9. Aşa se explică faptul că s-a îngrijit să ne persecute cu mai multă cruzime şi mai adeseori decîtînintaşii săi. A poruncit să se ridice temple în fiecare oraşşi să reînnoiască cu rîvnălocaşurile vechi, părăginite din pricina vremii. A aşezat slujitori ai idolilor în fiecare localitate şi în fiecare oraş, iar în fruntea lor, ca mai mare peste fiecareeparhie, a pus pe unul din dregătorii care se distinseseră cel mai mult în serviciile avute pînă atunci, dîndu-i şi o escortă de ostaşişi de paznici. Tuturor acestor vrăjitori le-a dat, desigur ca unor oameni evlavioşişi prieteni ai zeilor, dregătorii şi foarte mari privilegii.

1408 Eusebiu, *Vita Constantini* I, 35-36.

1409 Lactanţiu, *De mort. persecut.* XLIII. în acelaşi timp, Constantin se aliază cu Liciniu, căruia îi dă în căsătorie pe sora lui, Constanţia.

10. Pornind de la aceste fapte, el storcea şi chinuia nu numai un singur oraş sau un singur ţinut, ci toate ţările de sub stăpînirea sa, prin încasări de aur, de argint, de bunuri nesfîrşite sub formă de dări grele şi de amenzi nedrepte. Despuind pe bogaţi de averile strînse de strămoşii lor, el dăruia dintr-o dată linguşitorilor din jurul său comori întregi şi grămezi de bani.

11. Era dedat atît de fără frîubeţiei, incit la ospeţe cădea intr-un fel de criză de nebunie şi-şi pierdea raţiunea, iar în stare de beţie fiind, dădea ordine pe care a doua zi, cîndîşi revenea, le regreta. Nu lăsa pe nimeni să-l întreacă la beţieşi la desfrîuri, făcîndu-se astfel dascăl al răutăţiloratît pentru slujbaşii lui, cit şi pentru popor. Atît de mult a demoralizat armata, incit prin voluptate şi dezordine s-a moleşit, iar pe guvernatori şi pe generali i-a încurajat prin furturi şi lăcomie să se poarte faţă de supuşii lor cu tiranie ca şi comandantul lor.

112. Dar de ce să mai amintesc faptele urîteşiruşinoase ale acestui om şi fie ce să mai înşirmulţimea femeilor pe care le-a necinstit? Nu se întîmpla să plece în vreun oraş să nu necinstească femei ori să nu corupă fete tinere.

ld. El săvîrşea astfel de fapte faţă de oricine, numai cu creştinii nu i-a mers, căci cei care se învăţaseră să dispreţuiască moartea nu se temeau deloc de o astfel de tiranie. Oamenii au ajuns să rabde mai bucuros focul, sabia, răstignirea, aruncarea la fiare ori în adîncurile mării, ciuntirea ori arderea mădularelor, frigerea pe grătar, orbirea sau scoaterea ochilor, mutilarea întregului trup, iar în afară de acestea înfometarea, munca în mine şi în lanţuri, mărturisind prin toate acestea că mai bucuros rabdă de dragul credinţeidecît să schimbe cinstirea adusă lui Dumnezeu cu jertfirea adusă idolilor.

14. Cit despre femei, odată întărite de învăţăturacuvîntului dumnezeiesc, nu stăteau nici ele cu nimic în urma bărbaţilor, unele ducîndaceleaşi lupte eroice ca şibărbaţii, cîştigîndşi ele cunună de martir, iar altele care erau luate ca să fie necinstite şi-au dat viaţa mai curîndmorţii, decît să-şi dea trupul necinstei[1410].

15. Singura dintre femei care era să fie necinstită de acest tiran, o creştină foarte vrednică şi de mare faimă din Alexandria[1411], a reuşit să înfrîngă pornirea nepotolită şineînfrînată a lui Maximin printr-o tărie sufletească foarte curajoasă: ea era şi foarte vestită prin bunăstare, prin naştereşi prin educaţie, dar pe toate acestea le socotea cu mult în urma cumpătării; el a rugat-o cu stăruinţăsâ-i cedeze, dar ea a spus că mai curîndvrea'WL moară. împăratul n-a avut curajul s-o omoare, căci patima cu care o dorea era mai tare decîtmînia lui, aşa incit a osîndit-o la surghiun şi i-a confiscat toată averea.

1 fi. Numeroase alte femei, care n-au putut nici măcar să audă de amenin-ţarea cu necinstirea, au suferit din partea guvernatorilor ţinutului tot felul de chinuri, de torturi, Iu urmă, şimourlou. AHUCI de femei sînt vrednice de toată

1410 Pasaje cu aproape aceleaşi cuvinte întîlnimşi în *In laudemConstantini,* VII, 7, şi *Vita Constantini,* I, 35-35.

7(>. Ilufin o numeşte Doroteia.

admirația, dar cu adevărat minunată şi cea mai de admirat a fost acea femeie din Roma, intr-adevăr cea mai nobilă şi mai nevinovată dintre toate cele care au încercat să înfrunte pe Maxențiu, tiranul Romei şitovarăşul de fărădelegi al lui Maximin.

17. Ințelegînd că cei ce serveau pe tiran cu astfel de plăceri se află tocmai la ea - şi era creştinăşi ea, desigur - şi auzind că soțul ei, care era prefectul Romei, şi-a dat de frică consimțămîntul s-o prindă şi s-o ducă tiranului, ea a cerut să o lase liberă încă vreo cîteva clipe pînă se găteşte, a intrat în camera ei şi, fiind singură, s-a străpuns cu sabia, murind imediat şilăsînd. celor care voiau s-o corupă doar cadavrul ei. Prin această faptă, care vorbeşte mai limpede decît orice grai, a arătat tuturor oamenilor de azi şi celor care vor veni după noi că moartea eroică a creştinilor e singura putere care nu poate fi înfrîntăşi nimicită[1412].

18. Iată cit de mare a fost în unul şiacelaşi răstimp potopul răutăților provocat de doi tirani, care şi-au împărțit între ei Răsăritul şi Apusul. Căutînd să afle cauza acestor rele, cine ar sta la îndoială că ea pleacă din persecuția por nită împotriva noastră, mai ales că această prăbuşire nu s-a terminat înainte ca creştinii să fi primit libertatea credinței lor?[1413].

XV

Care era în acest timp destinul necreştinilor?

1. De-a lungul celor zece ani cît a durat persecuția[1414] comploturile şi războaiele civile n-au încetat deloc. Pe mare nu se putea călători. Dacă sosea de undeva vreun vapor trebuia să te temi că vei fi supus la tot felul de torturi: coaste străpunse cu țepuşişi ploaie de întrebări printre tot felul de cazne, dacă nu cumva cel sosit vine dintr-o țarăvrăjmaşă, pentru ca pînă la urmă să ajungă pedepsit cu răstignirea ori cu arderea pe rug.

2. In afară de acestea, pretutindeni nu se lucra decît la fabricarea scuturilor, a platoşelor, gloanțelorşi a lăncilor, la pregătirea altor arme de război, a vaselor şi armelor pentru războaie maritime. Pretutindeni nu auzeai decît de aşa ceva şi nimeni nu avea alte griji decît să aştepte zilnic izbucnirea unui nou război. La toate acestea se adăugau apoi foamea şi ciuma. La timpul potrivit vom

---

1412 Rufin îi dă numele Sofronia, *Vita Const.* I, 28; 34.

1413 Cf. IX, VIII.

1414 Eusebiu socoate cei 10 ani începînd de la primul edict de persecuție al lui Diocleţian, 24 febr. 303, pînă la edictul de la Milan, 313. Dar nu trebuie să uităm că încă în anul 312, cînd Constantin învinge pe Maxențiu, noul biruitor comunică lui MaximinDaja că el a acordat liber tatecreştinilor, aşa cum se va vede din *Istoria...* lui Eusebiu, cartea IX. în afară de aceasta, încă în 311 Galeriu a dat un edict de toleranță, cum reiese din *Ist. bis.,* a lui Eusebiu, VIII, XVII, l-2. Mai mult, în Apus n-au persecutat pe creştini nici Constanții! Hlor, nici fiul său, Constantin, ba nici chiar Maxențiu. De altfel şi in restul anilor persecuția a fost adeseori întreruptă.

istorisi cele cuvenite şi despre aceste fapte[1415].

XVI
îmbunătăţireasituaţiei

1. Aceasta era situaţia în tot timpul cît a durat persecuţia dar cu ajutorul lui Dumnezeu ea a încetat cu totul în cel de al zecelea an, după ce încă din al optulea an a început a se domoli[1416]. într-adevăr, în clipa cînd harul dumnezeiesc şi ceresc şi-a arătat bunăvoinţa cea milostivă şi iubirea sa pentru noi, utunciîmpăraţii din veacul nostru, adică tocmai aceia care mai înainte purtaseră război împotriva noastră[1417], şi-au schimbat părerile în mod cu totul surprinzător şişi-au revocat edictele «cintind palinodia»[1418] adică prin nişte programe foarte favorabile nouă şi prin ordonanţe foarte blînde, au stins pîrjolulpersecuţiei care se întinsese foarte mult.

2. Nu ceva omenesc a dus la această schimbare şi nici-cum s-ar putea crede - mila sau bunăvoinţaîmpăraţilor. Departe de ei aşa ceva! Căci zilnic, de la început şipînă în vremea noastră, ei nu căutau decît să scornească împotriva noastră tot mai multe şi tot mai mari suferinţe, folosind noi metode mereu, sporind chinurile noastre, o dată într-un fel, altă dată în alt fel. Dar s-a arătat limpede purtarea de grijă a Providenţei care s-a milostivit de popor, iar după aceea urmărind şi pe autorul relelor noastre

3. l-a surprins, adică, o pedeapsă rînduită de Dumnezeu, care a început în trup şipînă la sfîrşit i-a cuprins şi sufletul.

4. Intr-adevăr, dintr-o dată s-a format tocmai în mijlocul părţilor care nu se pot numi o rană cu puroi, apoi un abces adine sub formă de fistulă adîncă, incit putreziciunea a ajuns să-i cuprindă în chip nevindecabil toate măruntaiele: o mulţime de viermi mişunau prin răni producînd o duhoare de cadavru, căci în urma necumpătării toată carnea de pe trupul lui s-a schimbat, încă înainte de îmbolnăvire, într-o grămadă de grăsime, care a început să putrezească şi care oferea celor ce se apropiau o privelişte de nesuferit şi îngrozitoare[1419].

1415 Multele războaie şicalamităţi au fost provocate tocmai de contradicţiile interioare care mocneau în imperiu (F. Lot, *La fin du mondeantique,* Paris 1927, p. *5*şi urm).

1416 Al optulea an înseamnă anii 310-311.

1417 Galeriu, mai întîi, şiMaximinDaja, în al doilea rînd.

1418 «Au cîntat retractarea» adică «şi-au schimbat atitudinea», «Au anulat ordinele anterioare» în sensul în care folosiseră cuvîntul «naAivwdia» Clement Alex. (*Protrept.* 7); Origen (*C. Cels.,* VIII, ()3, 3), Atanasie *{Hist. Arian.* 27) şi cum îl confirmă chiar istoricul Filostorgiu*(Ist. bis.* 2, 1), cu referire directă la Eusebiu: *Retractarea lui Eusebiu.*

1419 *De vita Const.* I, LVII, 2; Lactanţiu, *De mort. persecut.,* XXXIII.

5. Dintre medici, unii erau dezolați că nu puteau suferi această infecție peste măsură de scîrboasă, ceilalți, neputincioşi de a aduce vreun ajutor acestei grămezi umflate, pentru care nu mai aveau nici o nădejde de salvare, au fost dațimorții fără nici o milă.

XVII
Anularea edictelor de persecuție

1. Luptînd împotriva unor astfel de născociri împăratul a ajuns să-şi dea seama de crimele pe care le-a săvîrşit împotriva creştinilor. De aceea revenindu-şi în sine, şi-a recunoscut vina mai întîi înaintea lui Dumnezeu cel peste toate apoi, chemînd pe cei din jurul său, a poruncit să înceteze cît mai repede persecuția împotriva creştinilor, iar pe baza unui edict şi a unei ordonanțeîmpărăteşti să grăbească reclădirea bisericilor lor în care să se țină serviciile dumnezeieştiobişnuiteşi să facă rugăciuni pentru casa împărătească[1420][1421].

2. De la cuvînt s-a trecut la faptă, şi astfel, în toate oraşele au fost afişateordonanțeleîmpărăteşti, care cuprindeau retractarea edictelor de persecuție contemporane m aceşti termeni :

3. «împăratul cezar Galeriu Valeriu Maximin cel nebiruit, august, pontifice maxim, germanic maxim, egiptean maxim, tebaic maxim, sarmatic de cinci ori maxim, persic de două ori maxim, carpic de şase ori maxim[1422], armean maxim, med maxim, adiabenic maxim, îmbrăcat cu putere de tribun de douăzeci de ori, aclamat imperator de nouăsprezece ori, consul de opt ori, părinte al patriei, proconsul

4. şi împăratul cezar Flavius Valerius Constantin, cel pios, fericit, nebiruit august, pontifice suprem, îmbrăcat cu putere de tribun, aclamat imperator de cinci ori, consul, părinte al patriei, proconsul[1423].

6. între alte orînduiri pe care le-am dat pentru folosul şi binele popoarelor, am hotărît mai întîi ca totul să fie îndreptat potrivit vechilor legi şiaşezămintelor publice ale romanilor, iar creştinii care au părăsit religia strămoşilor lor să poată îmbrățişa păreri mai bune[1424].

1420 *De vita Constantini*, ***I, LVII.***

1421 Textul original al edictului lui Galeriu (afară de semnătura proprie) ni l-a păstrat Lac- tanțiu: *De mort. persecut.* XXXIV. Publicarea lui s-a făcut la 30 april. 311. După cîteva zile (în 5 mai 311) Galeriu închidea ochii, de aceea edictul pare a fi fost redactat anterior, de Constantin şi de Liciniu, spre a pregăti restabilirea deplină a toleranței în întreg imperiul. Eusebiu dă şi el traducerea greacă a edictului, dar în decursul vremii el a suferit o serie de schimbări de expresii.

1422 Populație dacică între Dunăre şiCarpați.

1423 Numele şi titlurile lui Liciniu figurează în primele ediții ale *Istoriei* lui Eusebiu, dar în cele următoare rt-au mai apărut. MaximinDajaşi-a dat consimțămîntul cu greu, cum se va vedea din cartea a X.

1424 In text, tupeoiț.

7. Dar după o anumită socoteală ei au fost cuprinşi de o mîndrieatît de încăpățînată[1425], încît n-au mai urmat ceea ce fusese hotărît de cei de altă dată şi, în loc de ceea ce înşişipărinții lor le statorniciseră mai întîi, ei şi-au făcut legile lor proprii, după cugetul lor şi cum le înțelege fiecare, aşaîncîtțineau de acum legile lor proprii şi s-au strîns laolaltă ici şi colo mulțimipestrițe de oameni.

8. Din această cauză la edictul pe care l-am publicat ca să se reîntoarcă la rînduielile stabilite de strămoşi, foarte mulți au fost biruiți de amenințările primejdiei, dar foarte mulți au fost tulburațişi au suferit tot felul de chinuri, fiind omorîți în diferite feluri.

9. Iar întrucît cei mai mulți au rămas în aceeaşi nebunie[1426], ne-am dat seama că nu aducem cinstea cuvenită nici zeilor cereştişi nici Dumnezeului creştinilor. De aceea, ținînd seamă de filantropia noastră şi de obiceiul statornic potrivit cărora ne-am obişnuit să acordăm iertare tuturor oamenilor, ne-am gîndit că ar trebui să întindem cit mai repede iertarea noastră chiar şi în cazul de față pentru ca iarăşi să fie îngăduit să existe creştinişi să-şi clădească din nou casele în care îşițineau adunările[1427], numai să nu săvîrşească nimic potrivnic ordinii publice. Printr-un rescript special vom încunoştința pe judecători la ce vor trebui să fie atenți[1428].

10. In schimb, în urma iertării ce le-am acordat, ei vor fi datori să se roage lui Dumnezeu pentru noi în tot chipul, treburile publice să se desfăşoare în bună rînduialăşi să poată şi ei trăi fără să fie tulburați în căminurile lor[1429][1430]».

11. Prezentul edict a fost tradus din limba latină în cea grecească, aşa cum am putut, şi acesta era textul lui.

E vremea acum să ne îndreptăm privirea asupra evenimentelor următoare.

XVIII
Adaos[*5]

1. încolo, autorul acestui edict, după o astfel de mărturisire, repede a şi fost uşurat de suferințe - desigur nu pentru multă vreme - şi a murit. Despre el se spune că a fost primul vinovat de acele groaznice persecuțiişi că multă

1425 în text, nAeovelpa.
1426 Airovoîa.
1427 Textul original e mai sobru: «ut denuosintchristiani et conciliabulasuaconponant» (= ca de acum înainte să aibă voie să existe şicreştinişi să-şi formeze adunările proprii); Eusebiu adaugă: «reconstruiri de biserici».
1428 Nu e probabil să se fi comunicat acest aliniat.
1429 Deci acest edict de toleranță sau «palinodia» «nu era o recunoaştere pocăită a unui păcătos, cum ar fi meritat-o creştinismul» (Lietzmann, *o.c.* p. 57), ci un simplu calcul politic. Dar totuşi, creştinii au răsuflat uşurați.
1430 Acest «adaos» figurează numai în unele manuscrise ale *Istoriei.*

vreme înainte de a intra in acţiuneşiceilalţiinipăruţi, a silit pe creştinii din rîndurile armatei şi mai ales pe cei din palatul lui, să părăsească credinţacreş- tină, lipsind pe unii de gradele lor militare, iar pe ceilalţitratîndu-i intr-un mod ruşinosşiameninţînd pe unii chiar cu moartea. în sfîrşit, el a fost acela care a îndemnat la persecuţie generală pe ceilalţi colegi de la tronul împărătesc. Nici sfîrşitul acestor oameni nu se cade să fie trecut cu vederea.

2. Patru împăraţişi-au împărţit între ei puterea supremă. Cei care aveau primul rang după vechime şi după onoare, înainte de a se fi scurs doi ani de persecuţie, abdicară de la tron, cum am spus-o mai înainte'"' şi trăiră restul vie- ţii ca simpli particulari. Iată în ce chip s-au sfîrşit cu ei.

3. Cel care fusese învrednicit de primul loc, după onoare şi după vîrstă, a fost mistuit de o boală îndelungată şi foarte dureroasă[1431][1432], pe cînd celălalt, care urmase după el, şi-a pierdut viaţasugrumîndu-se după cum i-ar fi profeţit un demon, ca urmare a nenumăratelor crime pe care îndrăznise să le comită[1433]".

4. Dintre ceilalţi doi, care veneau după ei, cel care deţinea ultimul loc, adică tocmai acela despre care am afirmat că ar fi fost iniţiatorul întregii perse cutii, a îndurat chinurile pe care le-am amintit. în schimb, celălalt, care era înaintea lui, minunatul şipreablîndul împărat Constanţiu, după ce şi-a încheiat aşa cum se cuvine unui împărat timpul de domnie, arătindu-se foarte primitor şi foarte binevoitor pentru toţi - căci intr-adevăr a rămas străin de lupta care s a dus împotriva noastră, a ferit pe supuşii care se închinau lui Dumnezeu de nedreptăţişi de asupriri, nu a distrus biserici[1434]şi nu a urzit nimic rău împotriva noastră - drept răsplată a avut parte de un sfîrşit cu adevărat fericit şi de trei ori binecuvîntat, lăsîndel însuşiîmpărăţia, atunci cînd a murit în linişteşi în mărire, fiului său adevărat, urmaşul său legitim la tron, suflet cu totul înţeleptşi prea evlavios.

5. Acesta a şi fost îndată proclamat de către ostaşi împărat şi august şi s-a arătat imitator al evlaviei paterne faţă de învăţătura noastră[1435]. Acesta a fost, aşadar, sfîrşitul celor patru suverani de care am vorbit mai înainte şi care a venit pentru fiecare din ei la timp diferit[1436].

6. Dintre ei numai unul singur, pe care adineaori l-am amintit, a făcut cunoscut, în înţelegere cu cei primiţi mai apoi la conducere, mărturisirea pe care am citat-o mai înainte, comunicîndu-o tuturora prin textul scris pe care l-

---

1431 Diocleţianşi Maximian. Cf. Lactanţiu, *De mort. persec.,* XVII.

1432 E vorba de Diocleţian. Cf. Lactanţiu, *De mort. persec.,* XVII.

1433 Maximian, Lactanţiu, *ibid.,* XXVIII-XXX.

1434 Exagerat; au existat şi în sectorul condus de Const. Hlor biserici dărîmate.

1435 A se vedea mai sus: VIII, XIII, 12-14.

1436 Diocleţian a bolit îndelung. A murit abia in anul 816. ConstanţiuHlor s-a dus cel din tii (806). După el a murii Maximian (810), iar Galeriu, in 811.

am adaos aici.

CARTEA A NOUA

I
Despre falsa destindere

1. Conținutul retractării poruncilor împărăteşti amintite mai sus a fost afişat pretutindeni în Asia şi în ținuturile învecinate. Pe vremea cînd aveau loc aceste lucruri, Maximin, tiranul Orientului[1437], omul cel mai nelegiuit şiduşmanul cel mai înverşunat al credinței în Dumnezeul cel peste toate nu se împăca deloc cu aceste documente. De aceea, în locul edictului amintit el a poruncit prin grai viu dregătorilor supuşi ascultării sale ca să înceteze persecuția împotriva noastră. Intrucît însă nu putea să se împotrivească în alt chip ordinului dat de superiorii săi, el a ținut ascuns actul respectiv si şi-a dat silința ca în ținuturile sale să nu se publice acel edict, poruncind dimpotrivă prin ordin verbal dregătorilor săi să înceteze persecuția împotriva noastră. Dar aceştiaîşi comunicară unul altuia conținutul acestei invitări.

2. Astfel, Sabin, care avea gradul cel mai înalt între ei[1438], a comunicat guvernatorilor tuturor celorlalte ținuturidispoziția împărătească printr-o epistolă scrisă în latineşteşi al cărei text în traducere sună în chipul următor[1439]: «Majestățile lor mai marii noştrişi prea străluciții noştriîmpărați[1440] au

3. hotărît încă de mai de mult cu cea mai statornică şisfîntăstăruință să îndrepteze cugetele tuturor oamenilor spre drumul cinstit şi drept al vieții, pentru ca chiar şi cei care păreau că urmează unor obiceiuri străine de cele ale romanilor să se poată închina în chip cuviincios zeilor nemuritori.

4. Dar încăpățînarea unora şi îngustimea de cuget a anumitor oameni s-a abătut atît de departe încît n-au putut fi scoşi din ideile lor nici prin tălmăcirea corectă a poruncii date şi nici să se teamă de pedepsele la care se expun.

1437 După cum s-a văzut din cele de mai sus (nota 88), MaximinDaja nu a semnat edictul din 1 1. El urma s-o facă într-un mod deosebit de ceilalți.

1438 Sabin pare să fi deținut demnitatea de prefect al pretoriului pe lingă Maximin.

8.Rufin crede că prin această «dispoziție împărătească» trebuie înțeles edictul lui Galeriu, ceea ce nu e adevărat. «Dispoziția» nu s-a păstrat în toate variantele manuscrise ale *Istoriei* lui Kusebiu, ci numai în cele numerotate de Schwartz cu siglele A.T.E.R., adică primele 4 din cele 10 pe care le foloseşte la ediția critică. Faptul că se pomenesc în ea cuvinte mai blînde («că prin nici un mijloc nu s-a reuşit să întoarne pe creştini de la cultul lor»), l-a indus în eroare pe Euse- biu. El nu va fi cunoscut de la început edictul lui Galeriu.

1440 Se face aluzie la edictul zis al lui Galeriu.

5. Întrucît, totuşi, în felul acesta mulţi s-au expus ei înşişi primejdiei, pe temeiul bunătăţiifireşti a cugetului, majestăţile lor, stăpîniinoştri, prea puternicii împăraţi au găsit de bine că e străin de hotărîrea lor proprie şipreasfîntă să arunce pe oameni pentru un astfel de motiv într-o primejdie atît de mare, de aceea au hotărît să scrie LuminăţieiTale, prin mijlocirea smereniei mele, ca dacă vreunul dintre creştini a găsit de bine să urmeze credinţa propriului său popor, tu ai datoria să-l fereşti de supărări şi de primejdii şi pe nici unul dintre ei să nu-l mai socoteşti vrednic de pedeapsă pentru astfel de motive. Căci de multă vreme s-a stabilit că ei nu pot fi convinşi pe altă cale să se lase de părerile lor atît de încăpăţînate.

6. De aceea să scrii, Luminăţia Ta, curatorilor[1441], strategilor[1442]şi mai marilor fiecărui tîrg[1443][1444] să ştie că, de acum înainte, nu mai au voie să pună în discuţie acest edict (privitor la creştini, *n. tr.*[H])faţă de cele de mai sus pentru fiecare eparhie...».

7. Crezînd că hotărîrea comunicată lor prin această epistolă era adevărată, ei au popularizat-o prin scrisori adresate curatorilor, strategilor şi dregătorilor de la ţară. Şi în acest sens ei nu s-au mulţumit să execute aceste porunci doar prin scrisori şi prin multe alte documente, ci, ca să împlinească mai bine dorinţa împărătească, ei au pus în libertate pe toţi cei care mai rămăseseră închişi în temniţă din pricina credinţei lor în Dumnezeu, după cum au eliberat şi pe cei care fuseseră pedepsiţi să muncească în mine. Aceasta pentru că se gîndeau că aşa-i place cu adevărat împăratului. Dar ei se înşelau.

8. Pe cînd decurgeau astfel lucrurile , dintr-odată, aşa cum iese o lumină strălucitoare din întunericul nopţii[1445], în fiecare oraş au putut fi văzute biserici pline, numeroase adunări cu mulţime de participanţişi mai ales obişnuitele slujbe bisericeşti. Nu mică era şi mirarea necredincioşilorpăgîni în faţa acestei schimbări mari şineaşteptate a lucrurilor, exclamînd: «mare şi singur cu adevărat sfînt este Dumnezeul creştinilor!»

9. Ca unii care suportaseră cu credincioşieşi curaj lupta persecuţiilor (creştinii) îşi regăseau din nou îndrăzneala în faţa tuturora. în schimb, cei care se îmbolnăviseră sufleteşteşi care îşi pierduseră înainte tăria de cuget se grăbeau acum şi ei voioşi după reînsănătoşire, rugind pe cei ce rămăseseră tari şicerînd o mînă de ajutor ca şi lor să le fie Domnul milostiv[1446].

10. De asemenea, aleşii luptători pentru credinţăeliberaţi de aspra sufe-

1441 Curatorii oraşelor erau un fel de inspectori financiari.
1442 Magistraţi superiori numiţiaşa mai ales în Orient. Ei aveau grade militare.
1443 In text Tictyoi din latinescul «pagus», avînd în frunte magistraţi sau prefecţi.
1444 Aluzie probabil la un edict anterior prin care se ordonase persecuţia.
1445 *II Cor.,* 4, 6.
1446 Reiese de aici că au fost şi între creştini destui care, dacă nu au apostaziat, totuşi au trecut prin probe grele.

rinţă a minelor se întorceau şi ei voioşişimîndri la casele lor, trecînd prin toate oraşele, plini de o fericire de nedescris şi de o încredere greu de exprimat prin cuvinte.

11. Pe marile drumuri şi prin pieţele publice cete numeroase de mărturisitori îşi continuau drumul lăudînd pe Dumnezeu în cînteceşi psalmi, pentru că cei care puteau fi văzuţi înainte puşi la chinuri crude şialungaţi din patria lor, puteau fi văzuţi acum cu feţelesurîzătoareşi veseli regăsindu-şi căminurile lor. Aşa se explică de ce chiar cei care strigau mai înainte împotriva noastră, acum se bucurau şi ei împreună cu noi de ceea ce s-a întîmplat, văzînd această priveliştene aşteptată[1447].

II
Schimbarea ce a urmat

Dar ca unul care ura binele şi care nu putea vedea pe oamenii buni, tiranul acesta nu putea răbda aşa ceva. în calitatea lui de stăpîn, cum am zis, peste ţinuturile orientale, el n-a îngăduit să se aplice nici şase luni ceea ce se hotărîse, de aceea a uneltit cît a putut ca să strice pacea[1448]. Mai întîi a încercat, sub un pretext oarecare, să ne împiedice să ne mai întrunim în cimitire[1449]. După aceea a pus la cale să se trimită împotriva noastră o delegaţie din care făceau parte nişte oameni răi: el aţîţase adică pe cetăţenii din Antiohia să-i ceară ca un favor împărătesc să nu se mai îngăduie pe viitor nici unui creştin să mai locuiască în acest oraş! Şi a intervenit ca acest lucru să-l ceară şialţii. Căpetenia uneltirii acesteia era antiohianulTeotecnos, un şarlatan crud şi înclinat spre vrăjitorie, om cu totul străin de semnificaţia numelui lui[1450]. Se pare că el era conducătorul finanţelororaşului.

III
Despre idolul ridicat recent în Antiohia

Mult s-a războit cu noi acest om, care a întrebuinţat cu rîvnă toate mijloacele ca să alunge din oraş pe ai noştri, ca şi cum ei ar fi niştetîlharinelegiuiţi pe care-i scotoceşti prin ascunzătoare. Prin calomnie şi învinuiri, el a născocit tot felul de procedee împotriva noastră, făcîndu-se pînă la urmă vinovat şi de moartea foarte multora. în cele din urmă a ridicat un idol dedicat

---

1447 VIII, XIV, 7; IX, I, 1.

1448 Pe bună dreptate afirmă G. Bardy (*Eus'ebe*, III, p. 47) că Maximian nu va fi aşteptatpînă Ia finea anului 312 ca să trimită prin Sabinus «dispoziţia» de care am vorbit mai sus. Ci auzind că Galeriu a murit în 5 mai 311 el va fi acţionat rapid ocupînd provinciile Asiei şi Bitiniei (care fuseseră ale lui Galeriu), înţelegîndu-se cu Liciniu ca să-i rămînăţinuturile la vest de Bosfor. In situaţia aceasta, data expediţiei lui Maximian va fi fost prin nov. 311. Imediat a şi început persecutarea creştinilor.

1449 Chipurile, din motive de moralitate publică.

1450 Teoteknos = copilul lui Dumnezeu.

luijupiterFilios[1451], în cinstea căruia a născocit diferite procedee de magie şi de vrăjitorie, în care scop a scornit ceremonii şiinițieri nelegiuite, iar ca adaos a inventat un soi de purificări dezgustătoare. Ca s-i mărească faima, el lega noul idol şi de persoana împăratului, în care scop a rînduitşinişteproorocimincinoşi. Iar prin linguşiri care-i plăceau împăratului, el ațîța pe demoni împotriva creştinilor, spunînd că Dumnezeu însuşi ar porunci să fie alungațicreştinii dincolo de zidurile oraşuluişi de ținuturile înconjurătoare pe motiv că ei ar fi oameni periculoşi.

IV

Unele plîngeri adresate împotriva creştinilor

1. După ce i-a reuşit aceasta lui Teotecnos, toțiceilalțislujbaşi care se aflau sub aceeaşistăpînire au început să se străduiască în aceeaşidirecție. Căci guvernatorii ținuturilor au băgat de seamă că acest lucru era pe placul împăratului şi astfel comunicară celor din subordinea lor să facă şi ei la fel[1452].

2. Cînd tiranul a aprobat şi decretele guvernatorilor, atunci s-a aprins din nou flacăra persecuției împotriva noastră. în toate oraşele erau rînduiți de către Maximinînsuşi (cu gradul de preoți ai idolilor, iar peste ei şi unii mari- preoți) cei care se distinseseră înainte ca dregători ai oraşelorşi care se remarcaseră ca atare în serviciile lor. Aceşti dregători dovedeau mare rîvnă în împlinirea slujbelor închinate idolilor[1453].

3. Ciudata superstiție care a pus stăpînire pe împărat mîna, ca să o spunem pe scurt, pe toți cei care se lăsau ispitiți de ea, cunducătorişi ascultători, să facă orice împotriva noastră numai să cîştigebunăvoința lui. Pentru binefacerile pe care nădăjduiau că le vor primi, ei îi arătau această mare favoare de a cere chiar şi moartea noastră şi să scornească față de noi mereu alte şi alte nedreptăți.

1451 Deci un fel de Iupiter, patronul prieteniei, cam în genul în care a fost şi cel din Dafne, cartierul cunoscut al Antiohiei, despre care ne vorbesc Iulian Apostatul şi mai tîrziusfîntul Ioan Hrisostom în predica despre SfîntulVavila. Episodul privitor la Teoteknos a fost introdus de Eusebiu mai tîrziu, cum reiese din faptul că în unele variante manuscrise el nu este amintit.

1452 în 1892, a fost descoperit pe o inscripție din Lidia (vestul Asiei Mici în localitatea Ari- canda) textul unei astfel de petiții trimise «auguştilor» împărațiMaximinşiLiciniu, din partea provinciilor LiciaşiPamfilia, în care cerea să se suprime cultul odios al creştinilor, care să şi fie alungațidin oraşe. Textul ei a fost editat de H. Gregoire în *Inscrifitionschretiennesd'AsieMineure,* Paris 1922, pag. 95.

1453 A se vedea cele spuse mai înainte, VIII, XIV, 9.

V
Despre unele «memorii» sau «acte» născocite

1. Plăsmuind atunci scrierea aşa numită *Acte ale lui Pilat* îndreptate împotriva Mîntuitorului[1454], pline de toată blasfemia împotriva lui Hristos, ei au expediat-o cu aprobarea autorităţilorîn toate ţările supuse ascultării lui, iar prin programe speciale ei recomandau ca pretutindeni, atît la ţarăcîtşi la oraş, ele să fie afişate spre a fi văzute de toţi, iar directorii de şcoli să aibă grijă să le pună la îndemîna copiilor ca manual de învăţătură, cerîndu-le să le înveţe pe de rost.

2. în timp ce poruncile au fost duse la împlinire aşa cum am văzut, altcineva, un comandant militar, căruia romanii îi spun «dux»[1455], a poruncit să fie arestate în Damascul Feniciei[1456]cîteva femei de moravuri uşoare, pe care le-a luat dintr-un local public ameninţîndu-le că vor fi supuse la chinuri, forţîndu-le să declare în scris că înainte ele fuseseră creştineşi că văzuseră la creştini fapte ruşinoase, căci ei săvîrşesc fărădelegi chiar şi în biserici[1457]. El le-a mai poruncit să declare tot ce voia el spre a calomnia credinţa noastră. A transcris apoi şi în *Acte* vorbele lor, comunicîndu-le împăratului, şi acesta a poruncit să publice şi această scriere în tot locul şi în toate oraşele.

VI
Despre martirii din vremea aceea

1. Dar nu peste mult timp acest militar şi-a făcut-o cu mîna sa şi astfel şi-a primit pedeapsa pentru răutatea lui. Pe noi însă din nou ne-au lovit surghiunul şi grelele persecuţii, precum şi îngrozitoarele măsuri luate împotriva noastră de guvernatorii din toate ţinuturile, aşaîncît unii din cei care îşicîştigaseră mare faimă în propovăduirea cuvîntului dumnezeiesc erau ridicaţi fără milă şiosîndiţi la moarte. Trei dintre aceştia, din oraşulEmesa în Fenicia, din pricină că s-au declarat creştini au fost daţi să fie aruncaţi la fiare. Unul dintre ei, cu numele Silvan[1458], era episcop foarte înaintat în vîrstă, căci deţinuse acest serviciu vreme de patruzeci de ani împliniţi.

1454 Eusebiu este singurul, mai bine zis primul care afirmă că statul roman a intervenit oficial să se introducă un învăţămîntanticreştin, în care scop s-a prelucrat (potrivit celor spuse mai sus, I, IX, 4) pretinsul raport făcut de Irod împăratului Tiberiu, despre care foarte de timpuriu au scris şisfîntul Iustin *[Prima Apologie*XXXV, XXXVIII), Tertulian *[Apologeticum*XXI) şi*Actele apocrife ale lui Petru şi Pavel.*

1455 «Dux» (orpaTOTieSdpx'nţ) era căpetenia militară a unei provincii.

1456 încă Diocleţian a împărţit în două Fenicia: cea maritimă şi cea de lîngă Liban cu capitala Emesa. Damascul era centru comercial în cea de a doua. A se vedea harta în Heussi-Mulert: *Atlas zur Kirchengeschichte,*ed. II, Ttibingen 1919, harta I.

1457 Expresii folosite de Eusebiu pentru locaşul de cult (biserica): xupurxovv — IX,V, 2; IX, X, 10; PaolAeiuv; vecii;, otxovxpoaeuxrfipiovxcoAov: V, XVI, 4. Uneori se transforma în biserică un vechi locaş al idolilor.

1458 Cronologic, martirii amintiţi acolo nu aparţineau epocii respective, ci celei descrise acum.

2. Tot în aceeaşi vreme condusese şi Petru în chip strălucit comunitatea din Alexandria, ajungînd în urma vieţii sale virtuoase şi a cunoaşteriiadinei a Sfintelor Scripturi o mare podoabă a episcopilor, cînd, fără nici un motiv şi cu totul pe neaşteptate, a fost arestat şi fără să fi fost judecat i s-a tăiat capul probabil în urma unui ordin dat de împăratul Maximin. Deodată cu el au mai îndurat aceeaşi moarte şimulţialţi episcopi din Egipt[1459].

3. Tot astfel şi Lucian, presbiter al comunităţii din Antiohia, un bărbat minunat în toate privinţele, dar mai ales prin aspra lui vieţuireşicunoaştereaadîncă a Sfintelor Scripturi, a fost dus în oraşulNicomidia, unde petrecea atunci împăratul şi, după ce a apărat în faţa lui învăţătura pe care o mărturisea, a fost aruncat în închisoare şiomorît[1460].

4. Atîteasuferinţe ne-a adus intr-un răstimp atît de scurt acest duşman al binelui, care a fost Maximin, incit persecuţia pe care el a provocat-o a fost mult mai cruntă decît cea dinainte.

VII

Despre un edict împotriva noastră afişat pe un stîlp

1. In mijlocul oraşelor, gravate pe un stîlp de aramă, cum nu se mai întîmplase pînă atunci, aşa se afişauplîngerile înaintate împotriva noastră, precum şi rescriptele cuprinzînd ordinele împărăteşti respective. în şcoli copiii purtau zilnic în gură numele lui Iisus, al lui Pilat şiaşa numitele *Acte* plăsmuite în scop de batjocură.

2. Aici socot că ar trebui să reproduc tocmai acest edict al lui Maximin, afişat pe unul din stâlpi, pentru ca să fie pusă alături de lăudăroasa şiîngîmfataaroganţă a acestei vrăjmăşii pe care el o arăta împotriva lui Dumnezeu, sfînta, neadormita dreptate a lui Dumnezeu, cu care judecă şipedepseşte El pe cei necredincioşişi cu care urgiseşte orice păcat. împins de această ură, (împăratul) s-a grăbit să compună el însuşiordonanţa privitoare la creştinişi redactarea ei sub formă de lege scrisă.

3. Copia după traducerea rescriptului, dat drept răspuns la plîngerile adresate împotriva noastră, aşa cum a fost afişat pe un stîlp din Tir[1461]:

«Iată că în sfîrşit, sărmana îndrăzneală a cugetului omenesc a prins puteri scuturîndşiîmprăştiind întunecimea şi negurile rătăcirii, care mai înainte ţineauamorţitesimţămintele oamenilor nu atîtnelegiuiţi, cit mai ales nenorociţi din pricină că erau învăluiţi în umbra primejdioasă a neştiinţei. Acum ei şi-au

---

1459 Sfîntul Petru de Alexandria e socotit ca ultimul martir, anul 312.

1460 VIII, XIII, 2.

1461 Acest document e un răspuns «mieros» dat de împăratul Maximin locuitorilor oraşului Tir, care, asemenea celor din Aricanda, i-au cerut să îndepărteze pe creştini din oraşe. Originalul actului a fost redactat latineşte, iar Eusebiu l-a tradus în greceşte cu oarecaristîngăcii. Cînd redacta pentru prima oară cartea a IX-a a *Istoriei* sale, Eusebiu nu cunoştea acest rescript.

dat seama că Pronia binefăcătoare a zeilor nemuritori este cea care guvernează şisusţine lumea».

4. «E un lucru de necrezut să spui cît de îmbucurător, cît de dorit şi de plăcut este pentru noi să vedem că prin aceasta aţi dat dovadă puternică despre simţămintele voastre pline de evlavie. Se ştiaşipînă acum de toată lumea ce atenţieşi ce mare cinste daţi voi zeilor nemuritori. Credinţa în ei nu se arată prin vorbe, fără înţeles, ci printr-un şir neîntrerupt de fapte vrednice».

5. «De aceea poate fi numit oraşul vostru pe bună dreptate «sediul şisălaşul zeilor nemuritori», în orice caz dovezi numeroase arată că el înfloreşte datorită petrecerii la voi a zeilor cereşti»[1462].

6. «Şi iată că acum, cîndoraşul vostru neglijează ceea ce ar fi trebuit să pună la inimă, dispreţuind rugăciunile pentru binele lui propriu - atunci cînd el a înţeles din nou că aderenţii acelei blestemate nebunii au început din nou să se înmulţeascăşi să-şi reînceapă activitatea care seamănă cu un rug nealimentat şiamorţit, dar ale cărui flăcări reînsufleţite se înalţă într-o vîlvătaie puternică - s-a refugiat îndată spre credincioşia noastră ca spre o metropolă a tuturor religiilor şi fără nici o întîrziere a cerut vindecare şi ajutor.

7. E lucru sigur că această idee salvatoare v-a fost inspirată de zei pe urma credinţeişi evlaviei voastre. Căci de bună seamă că supremul şipreamarelenostrujupiter, care patronează vestitul vostru oraş[1463], care fereşte de orice rău şi stricăciune pe zeii voştripărinteşti, femeile, copiii, căminele şi casele voastre, el a fost cel ce a sădit în inimile voastre această voinţăşi v-a arătat şi v-a făcut cunoscut ce lucru sfînt, frumos şi salvator este să te apropii cu respectul cuvenit de cultul şi de ceremoniile sfinte ale zeilor nemuritori.

8. Căci cine e atît de nebun şiatît de fără de minte să nu vadă că binevoitoarei purtări de grijă a zeilor îi datorăm faptul că nici pămîntul nu uită să dea rod seminţelorîncredinţate lui şi nici pe plugar nu-l lasă pradă nădejdii înşelătoare, că frica de un război nelegiuit nu vine fără împotrivire pe pămînt, că şi atunci cînd temperatura văzduhului se urcă peste măsură, totuşi trupurile nu se infectează şi nu se îmbolnăvesc de moarte, că nici marea, chiar dacă e biciuită de furtuni incit valurile se ridică ameninţătoare, totuşi nu-şi iese din matcă, nici uraganele neaşteptate nu duc pînă la urmă la distrugeri totale, tot aşa nici pămîntul, doica şi mama tuturora, să nu se zguduie pînă în adîncurile lui pierzîndu-şi temeliile intr-un cutremur universal şi nici munţii care stau

---

1462 Em6r||j.ia ©ewv — «petrecerea zeilor» într-un oraş ca Tirul va fi sunat destul de găunos în conştiinţa locuitorilor lui. Care zei? Cei fenicieni? Cei greceştiaduşi de cuceririle lui Alexandru cel Mare ori cei romani? Un comentator creştin crede că în acele momente hotărîtoarepăgînismul va fi trebuit să cheme mai mulţi zei din cer ca să mai poată adormi neîncrederea oamenilor faţă de credinţadeşartă a politeismului păgîn. (P. Batiffol, *La paixconstantinienne,* Paris, 1914, p. 208-209).

1463 începutul veacului IV adusese în conştiinţamulţimilor ideea unui zeu suprem, a unui «Sol invictus» («soare nebiruit») căruia i s-au închinat multe inscripţiişi temple şi de care se va resimţiînsuşi Constantin cel Mare, dar toate acestea erau în agonie de acum.

îngrămădiți pe el nu sîntînghițiți de hăurile prăpăstiilor. Oricine ştie că astfel de rele şi altele poate şi mai mari ne-au încercat adeseori[1464].

9. Ori toate acestea ni s-au întîmplat numai din pricina primejdioasei rătăciri şideşartei nebunii a acestor oameni nelegiuiți atunci cînd rătăcirea s-a înmulțit în sufletele lor şi a acoperit, ca să zicem aşa, cu ruşinile ei toate ținuturile lumii».

10. După alte cîteva pasaje continuă aşa:

«Să privească numai semănăturile de pe întinsele cîmpii: secerişurilesînt înfloritoare, spicele se unduiesc, livezile după o ploaie binefăcătoare sînt presărate cu plante şi cu flori, văzduhul e iarăşi calm[1465]şiblînd.

11. Toate să se bucure de faptul că datorită pietății noastre, cinstei şi ceremoniilor sfinte aduse zeilor forța atotputernicului şi vijeliosului Marte a fost îmblînzităşi că, bucurîndu-se de această pace senină, ei pot să fie toțifericiți![1466]Şi chiar şi cei care odată îndreptați de această oarbă rătăcire şi-au revenit la cugetări mai drepte şi mai frumoase, să se bucure şi ei pentru ca, odată salvați ca dintr-o furtună neaşteptatăşi dintr-o boală grea, să guste din nou din bucuria dulce de a trăi de acum înainte fericiți!

12. în schimb, pe cei care vor mai rămîne în blestemata lor nebunie să-i alungațişi să-i îndepărtați de oraşul vostru şi de împrejurimile lui, aşa după cum mi-ați cerut-o, pentru ca, drept răsplătire pentru lăudabila voastră rîvnă, oraşul vostru să fie ferit de orice pată şi nelegiuire şi după propria voastră dorință să se dedice ceremoniilor sfinte ale zeilor nemuritori cu venerația care li se cuvine.

13. Iar ca să ştiţicîtă plăcere mi-a făcut cererea voastră, pe lîngă cererile voastre şi în afară de insistențele voastre şi ca să înțelegețicît de mult doreşte sufletul meu binefacerea, iată acordăm Luminăției voastre pentru devotatele tale simțăminte un har atît de mare după cît îl veți dori.

14. Fie ca şi de acum înainte să lucrați tot aşaşi să primițiaceeaşi favoare, pe care o veți primi fără întîrziere. Această favoare dată oraşului vostru va aduce pentru toate veacurile o dovadă despre devotamentul vostru scump față de zeii cei nemuritori şi va arăta fiilor voştrişiurmaşilorvoştri că ați primit prin bunăvoința noastră răsplăți drepte, potrivit vederilor care îndrumă gîn- durile voastre».

15. Aceste măsuri luate împotriva noastră erau afişate în fiecare ținutşi prin ele îndepărtau, cel puțin după judecata omenească, orice nădejde de mai bine pentru noi. Aceasta sună cam în genul celor spuse în Scriptură: «Ca să amăgească, de va fi cu putință, şi pe cei aleşi»[30a].

1464 Ideea de Providență o predică cei mai mulți filosofi din epoca imperiului. Ca să nu mai pomenim decît de Cicero *(De natura deorum*) şi de Plutarh. în acelaşi timp însă creştinii deveniseră vina şițința nedreaptă pentru toate cataclismele naturale (Tertulian, *Apoi* XL-XLI etc.).

1465 Text corupt.

1466 Pasaj încîlcit, cu contradicții.

30a. Matei, 24, 8-10; 24, 24.

16. Dar tocmai pe cînd la cei mai mulți nădejdea era aproape nimicită de frică[1467]şicînd, în unele ținuturi cei care aveau sarcina să afişeze edictul redactat împotriva noastră se aflau încă pe drum şi nu-şi duseseră la îndeplinire misiunea lor, tocmai atunci Dumnezeu cel care luptă pentru Biserica Sa va strîngeaşazicîndfrîulmîndriei acestui tiran şi va arăta că cerul se luptă şi el împreună cu noi şi pentru noi.

VIII
Despre evenimentele ulterioare: foamete, ciumă şi războaie

1. în iama aceea pămîntul fusese lipsit de ploile obişnuite. în schimb a izbucnit o foamete neaşteptată[1468], iar pe deasupra a apărut şi ciuma şi deodată cu ea încă o boală, care se manifestă prin inflamare, de aceea e şi numită «antrax» tocmai după înfățişarea ei asemănătoare cărbunelui (antracit)[1469]. Această boală se răspîndea încet - încet în tot organismul şi punea pe cei ce se îmbolnăveau de ea în multe primejdii. Ea ataca îndeosebi ochii în chip atît de rebel îneîtnumeroşibărbați, femei şi copii au ajuns să orbească.

2. Pe lîngă aceste suferințe tiranul ne-a mai adus şi un război împotriva armenilor, care din vechime se numărau între prietenii şialiații romanilor[1470]. Aceia fiind şicreştini, împlinindu-şi cu rîvnă datoriile lor față de dumnezeire, acest duşman al lui Dumnezeu a încercat să-i silească să aducă jertfe idolilor şi demonilor, de aceea din prieteni ei s-au făcut duşmanişi din aliați, vrăjmaşi.

3. Toate acestea s-au întîmplat în unul şiacelaşi timp şi astfel îndrăzneala fără ruşine a tiranului s-a ridicat şi împotriva lui Dumnezeu, căci se lăuda cu obrăznicie că din pricina rîvnei lui pentru idololatrieşi a războiului pe care ni l-a declarat n-au fost în împărăția sa nici foamete, nici ciumă şi nici război. Dar pe de altă parte deodată cu aceste nenorociri s-au anunțatşi semnele căderii sale.

4. Tiranul ducea aşadar război nefericit contra armenilor, pe cîndceilalți locuitori din oraşele supuse lui pătimeau cumplit de foamete şi de ciumă. Pentru o singură măsură de gnu se plăteau 2500 de drahme[1471].

5. Cu miile mureau oamenii în oraşe, dar şi mai mare era numărul celor morți la țară, încît registrele de dare care dovedeau altădată o numeroasă populație la țară, erau acum aproape goale întrucît- aproape toți muriseră cu grămada din lipsă de hrană sau din pricina bolilor molipsitoare.

1467 Luca, 21, 26.

1468 Lactanțiu, *De mort. persecut.* XXXVII.

1469 Boală infecțioasă localizată mai ales la plămîni, traiectul gastro-intestinal şițesuturile exterioare inclusiv ochii. Numirea populară e «dalac» sau cărbune (avOp&Q.

1470 Armenia a fost primul stat încreştinat încă înainte de anul 300 (cam pe la anul 280). Potrivit tratatului din anul 297 Armenia îşi păstra autonomia administrativă (Of. *Istoria bisericească universală,* I, Bucureşti, 1975, p. 197).

1471 Circa 2500 franci francezi.

6. Pentru o bucată de pîinemulţişi-ar fi vîndut celor care o duceau mai bine tot ce aveau mai scump. Alţii, care-şivînduseră avutul rînd pe rînd, se aflau acum în cea mai cruntă mizerie[1472]; iar alţii care mestecau în gură resturi de mîncare sau care consumau fără să bage de seamă şi plante periculoase îşi măcinau sănătatea trupului şi mureau.

7. Ajunse din pricina mizeriei într-o situaţie înjositoare, femei din familii nobile mergeau să cerşească prin pieţe. Numai roşeaţa din obrajii lor şi îmbrăcămintea mai trădau vechea lor stare.

8. în acelaşi timp, slabi ca niştechipuri moarte, cîte un bărbat mai lupta ici şi colo împotriva morţii, clătinîndu-se să nu cadă de pe picioare, dar adeseori cădeau întinşi în mijlocul străzilor, cerînd o bucată de pîine; neavînd în ei decît ultima suflare de viaţă, ei strigau de foame nemaiavînd altă putere decît să spună aceste cuvinte dureroase.

9. Speriaţi de mulţimea celor ajunşi să cerşească, unii din cei pe care îi vedeai că făcuseră parte dintre cei avuţişi care săvîrşiseră înainte multe milostenii, recurseră acum la altă atitudine crudă şi neîndurătoare fără să se aştepte că nu peste mult îi va ajunge şi pe ei aceeaşi mizerie; rămase de multe zile fără îmbrăcăminte în mijlocul străzilor şi a uliţelor, cadavrele multora ofereau trecătorilor cea mai tristă privelişte.

10. Unii au ajuns să mănînceşi came de cîine, motiv care a îndemnat pe mulţi să-i omoare, ca să nu turbeze şi să devină antropofagi[1473].

11. Dar cele mai multe jertfe le-a secerat ciuma răpind familii întregi, îndeosebi pe cele care nu suferiseră de lipsa hranei, aşaîncîtşi cei din cercurile celor avuţi: guvernatori, dregători şi mii de alţifuncţionari, ca şi cum foametea intenţionat i-ar fi încredinţat ciumei, au murit de moarte neaşteptatăşi foarte rapidă. Nu auzeai decît gemete peste tot; în toate uliţele, pieţeleşistră

1472 Se cunoaşte duritatea cu care pentru a scoate cît mai multe venituri statului s-a făcut recensămîntul persoanelor şi bunurilor pe vremea lui Diocleţianşi despre care Lactanţiu ne dă un tablou din cele mai sumbre *(De mort. persecut.* XXXIII: recenzorii înregistrau ultimul petec de pămînt, toate exemplarele de araci de vie şi de pomi, iar între impozabili figurau adeseori şi copii, bătrîni sau chiar morţi!).

1473 Descrierea acestor stări de lucruri aminteşte pe cea din cartea a V-a a *Războiului iudaic* al lui Iosif Flaviu.

zile, nu puteai auzi altceva decîtplînseteînsoțite de muzica de doliu a flautelor şi a loviturilor cadențate care le acompaniau ca de obicei.

12. în felul acesta moartea lupta deodată cu cele două arme amintite, cu ciuma şi cu foametea, aşa incit în scurtă vreme ea a secerat familii întregi, de aceea intr-un singur convoi puteai vedea duse deodată cîte două sau trei cadavre.

13. Aceasta a fost plata pentru îngîmfarea lui Maximinşi a edictelor în-dreptate împotriva noastră în fiecare oraş. Dar tot atunci au fost puse în lumină şi dovada săririi într-ajutor a creştinilorşi a evlaviei lor față de toțipăgînii.

14. Căci într-adevăr în împrejurări atât de nenorocite numai creştinii au fost în stare să săvîrşească fapte de milostenie şi de iubire față de om. în fiecare zi unii alergau să îngrijească de muribunzi şi de înmormîntarea lor - şi erau cu miile cei de care nu se îngrijea nimeni - alțiistrîngeau laolaltă pe cei lihniți de foame din tot oraşulşi le împărțeaupîine tuturora, fapt care grăia în fața tuturor oamenilor şi astfel se preamărea Dumnezeul creştinilorşi se dovedea că singuri ei sîntpioşişicredincioşi, lucru care se întărea într-adevăr prin fapte[1474].

15. Prin astfel de întîmplări marele şi cerescul apărător al creştinilor după ce şi-a arătat prin cele istorisite indignarea şimînia Sa împotriva tuturor oamenilor, ne trimite din nou ca răspuns față de toate suferințele pe care ni le-au produs, raza blîndăşi binefăcătoare a purtării Lui de grijă față de noi. După cum în adîncul întunericului a făcut să strălucească din El într-un chip cu totul minunat lumina păcii, arătîndu-ne tuturor oamenilor că singur Dumnezeu a rămas păzitorul destinelor noastre, tot aşa ne-a pus El la încercare şi ne-a îndreptat prin suferințe, dar apoi, din nou, după ce ne-a îndrumat îndeajuns, El s-a arătat binevoitor şi milostiv pentru toți cei ce-şi pun nădejdea în El[1475].

IX

Căderea tiranilor; ultimele lor cuvinte înainte de moarte

1. în chipul acesta Constantin, despre care am spus mai înainte[1476] că a fost împărat, fiu de împărat, om evlavios, născut dintr-un tată foarte evlavios şi foarte înțelept, a fost trimis de împăratul lumii, Dumnezeul şiMîntuitorul nostru, la luptă împotriva tiranilor celor nelegiuiți. După ce şi-a rînduitostaşii,

---

1474 Paginile acestea pot sta alături de cele ale sfîntului Ciprian din vremea ciumei din anul 2.r>2-25(>. A se vedea T. Bodogae, *Prezența Bisericii in nevoile vremii,* în «Biserica şi problemele vremii», Sibiu, 1947.

1475 Pilde, 3, 11-12.

1476 VIII, XIII, 13-14 şi «adaos».

potrivit legilor războiului, într-o vreme cîndşi Dumnezeu însuşi lupta împotriva lui în chip cu totul tainic, Maxenţiu căzu lîngă Roma în puterea lui Constantin[1477]. Pe de altă parte, tiranul Răsăritului, Maximin, n-a mai trăit nici el multă vreme, ci a căzut şi el de o moarte ruşinoasă[1478] sub puterea lui Liciniu, care pe atunci încă nu apucase pe drumul nebuniei lui[1479].

2. Mai întîi[1480] Constantin, care deţinea primul loc în imperiu ca demnitate şi rang, din mila faţă de locuitorii Romei tiranizaţi de Maxenţiuşi după ce a chemat prin rugăciuni într-ajutor pe Dumnezeul cel ceresc şi pe însuşiCuvîntul Său, Mîntuitorul tuturor[1481], a înaintat cu întreaga sa armată să redea romanilor libertatea moştenită din străbuni.

3. Cîtpriveşte pe Maxenţiu, el şi-a pus încrederea, mai curînd în calculele vrăjitoreştidecît în simţămintele de fidelitate ale supuşilor săi, neîndrăznind nici măcar să iasă în afara zidurilor oraşului. Mulţimea nenumărată a soldaţilor săi greu înarmaţi precum şi miile de unităţi de rezervă[1482] acopereau toate poziţiile, ţinuturileşioraşele din jurul Romei şi din întreaga Italie supusă lui. în schimb, împăratul Constantin a pornit la luptă, încrezîndu-se în ajutorul lui Dumnezeu. în prima, a doua şi a treia întîlnire cu tiranul[1483], Constantin a cîştigat victorii depline şi înainta de acum pe întreg frontul Italiei şi se apropia de Roma.

4. Apoi, ca să-l cruţeşi să nu lupte împotriva romanilor din cauza tiranului, Dumnezeu însuşi ca şi cum l-ar fi legat cu lanţuri, a dus pe tiran departe de porţileoraşului. Minunea întîmplată altădată împotriva nelegiuiţilor - pe care mulţi nu vor s-o creadă, socotind c-ar fi o născocire, dar pentru credincioşi ea este vrednică de crezare, fiindcă e istorisită în Cărţile sfinte - prin evidenţa ei se confirmă, simplu vorbind, atît pentru credincioşicîtşi pentru necredincioşii care au văzut aşa ceva cu ochii lor proprii.

5. Aşa cum pe vremea lui Moise şi a neamului - pe atunci credincios - al evreilor «carele lui Faraon şi puterea lui le-a aruncat în mare; pe cei aleşi i-a înfundat în Marea Roşie, cu marea i-a acoperit»[1484], tot aşaşiMaxenţiuşisoldaţii lui cei greu înarmaţişi lăncierii lui «afundatu-s-au întru adînc ca o piatră»[4]” atunci cînd, fugind de puterea lui Dumnezeu care ţinea cu Constantin, voia să

1477 Despre lupta lui Constantin împotriva lui Maxenţiu există o bibliografie imensă. Cf. *Istoria bisericească universală* F. p. 108.

1478 în anul 313-314.

1479 Eusebiu înţelege prin «nebunie» (pavia) = persecuţie.

1480 Următoarele zece paragrafe ale acestui capitol (2-11) sînt reproduse aproape în întregime în *De vita Const.* I, XXXVII-XL.

1481 E interesant că în *Istoria* sa Eusebiu nu vorbeşte despre convertirea lui Constantin decît aceste puţine cuvinte («a chemat în ajutor pe Dumnezeul cel ceresc...»). Amănunte despre convertirea lui Constantin ne dă numai Lactanţiu în *De mort. persec.* XLIV.

1482 Hopliţii (=soldaţi greu înarmaţi) precum şirezerviştii lui Maxenţiu ar fi fost după unii în număr de 150.000, după alţii de 100.000, după alţii 90.000, pe cînd ai lui Constantin, 20.000. Desigur, cifrele sînt exagerate.

1483 La Torino, apoi la Brescia.

1484 leş., 15, 4-6 (ed. 1914).

treacă fluviul care era în fața lui şi care i-a fost spre pierzanie atunci cînd a legat țărmurile cu bărci[1485][1486]şişi-a făcut cu grijă pod.

6. Despre el se putea spune: «groapă a săpat şi a adîncit-o şi va cădea în groapa pe care o a făcut. Să se întoarcă nedreptatea lui pe capul lui şi pe creştetul lui silnicia lui să se pogoare[1487].

7. Căci aşa s-a rupt podul înfiripat peste fluviu, uscatul a dispărut de sub picioare, bărcile pline de soldați s-au afundat într-o clipă în adînc, iar el, cel dintîi, cel mai necredincios dintre oameni dimpreună cu scutierii care-l înconjurau «afundatu-s-au ca plumbul în apă mare», după cum vestise de mult proorocia dumnezeiască[1488]. După cum făcuseră însoțitorii lui Moise, marele slujitor al lui Dumnezeu, (chiar dacă nu cu vorba, măcar cu fapta), tot aşaşi cei care au cîştigatbiruința cu ajutorul lui Dumnezeu ar putea şi ei cîntaşi repeta imnul îndreptat împotriva vechiului tiran «să cîntăm Domnului căci cu slavă S-a prea slăvit. Pe cai şi pe călăreți în mare i-a aruncat. Tăria mea şi mărirea mea este Domnul, căci El m-a izbăvit»[1489]. «Doamne, cine este asemenea Ție între dumnezei? Cine este asemenea Ție întru sfințenie? Proslăvit întru sfinți, minunat întru slavă, facînd minuni»[1490].

9. Acestea şi multe altele asemenea şi înrudite lor le-a cîntat Constantin prin faptele sale, lui Dumnezeu, comandantul suprem şi urzitorul biruinței, atunci cînd a intrat în Roma cu cîntări de laudă. Cutoții, de la copii mici şi femei, pînă la membrii senatului în frunte cu «perfectissimus»[1491]şi tot poporul roman l-au primit cu privirile sclipind de bucurie, din inimă, ca pe un liberator, mîntuitor, binefăcător, în cuvinte de laudă şi într-o bucurie nemăsurată[1492].

10. în schimb, el, care avea parcă de la fire evlavie față de Dumnezeu, nelăsîndu-se deloc tulburat şi nici îngîmfat din pricina laudelor aduse, şi-a dat seama numaidecît că ajutorul lui a venit de la Dumnezeu, de aceea a poruncit îndată să pună în mîna statuii lui semnul mîntuitor al patimilor şi în timp ce meşterii îi ridicau statuia în cea mai circulată piață din Roma purtând în mîna dreaptă acelaşi semn mîntuitor, a poruncit să se graveze acolo în limba latină această inscripție cu termenii ei proprii:

11. «prin acest semn mîntuitor, prin această veritabilă dovadă de curaj, am salvat oraşul vostru eliberîndu-l de jugul tiranului şi am restabilit iarăşi «senatul

1485 Ieş., 15, 5 (ed. 1914).

1486 Lupta s-a dat în 28 oct. 312, la PonsMilvius (azi «Ponte Molie»), via Flaminia. Maxen- țiu construise şi un pod plutitor din pontoane, dar acesta se spune că s-a rupt sub greutatea armatei şiînsuşiMaxențiu s-ar fi înecat în Tibru.

1487 Ps. 7, 16-17.

1488 Ieş., 15, 10 (ed. 1914).

1489 Ieş., 15, 1-2.

1490 Ieş., 15, 11.

1491 Cel mai distins dintre slujbaşii fiscului sau ai secretariatului. Să nu se uite că la romani nu se cunoştea separarea puterilor civile şi militare.

1492 Exprimare plină de retorism.

şi poporul roman» în vechea lor mărire şi faimă, după ce le-am eliberat»[1493].

12. Iar în urma acestor evenimente, însuşi Constantin dimpreună cu Liciniu, care pînă atunci nu-şi întorsese încă mintea spre nebunia[1494] în care va cădea mai tîrziu, au rînduit de comun acord şi prin hotărîre de bună voie o lege desăvîrşităşi deplină în favoarea creştinilor. Lui Maximin, care domnea încă peste popoarele din Orient, cu a căror prietenie se lăuda, cei doi i-au trimis o informare privind minunile săvîrşite de Dumnezeu în favoarea lor precum şibiruinţacîştigată asupra tiranului şi, desigur, şi legea (privitoare la creştini*n.tr.)*[1495].

13. Celălalt tiran[1496][1497] s-a supărat foarte tare de cele ce a auzit, dar n-a vrut să pară că rămîne în urma altora nici că desfiinţează ceea ce poruncise şi el de teama celor care dăduseră altfel de ordine. De aceea a trimis guvernatorilor aflaţi sub ascultarea lui, ca şi cum ar pleca de la el, acest prim rescript în favoarea creştinilor, în care îşi atribuie în chip mincinos fapte pe care nu le-a săvîrşit niciodată.

IX

Copii de pe traducerea scrisorii lui Maximin: creştinii să nu mai fie persecutaţi*[51]*

1. «JoviusMaximin August către Sabin[1498].

Sînt convins că ştiţi, atîtLuminăţia Ta, cîtşitoţi oamenii, că stăpîniişipărinţiinoştriDiocleţianşiMaximian, cînd au văzut că aproape toţi oamenii au părăsit cinstirea zeilor ca să se lipească de poporul creştinilor, au hotărît pe bună dreptate că toţi cei care au părăsit cultul zeilor nemuritori trebuie să fie întorşiiarăşi la acest cult, prin bătaie şi pedeapsă publică.

2. Dar atunci cînd preluam pentru prima oară, în împrejurări favorabile, conducerea peste Orient şi am înţeles că în unele locuri foarte mulţi din oame

---

1493 *De vita Constantinii*, 40. Pînăcîndşi-a scris această Zs/onVEusebiu nu pare a fi cunoscut apariţia crucii pe cer. Pe de altă parte aşezarea în Forum a statuii reprezentînd pe Constantin- Apollo (cum s-a spus) şi alături crucea creştină n-ar fi aprobat-o nici Senatul Roman.

1494 în forma aceasta fraza a fost adăugată cu ocazia ultimei redactări. în redactarea iniţială textul cuprindea după numele lui Liciniuşi titlul de «august».

1495 Acesta e aşa numitul «Edict de la Milan», care se va fi publicat la începutul lui 313, sau poate încă în 312. Desigur că importanţa lui era mai mare pentru Răsărit, căci în Apus persecuţiile nu mai erau actuale.

1496 Maximin.

1497 Scrisoarea lui Maximin datează din 312, an care urmă intrării lui în Nicomidia.

1498 Despre el s-a vorbit mai sus: IX, I, 2.

nii care pot să fie folositori statului au fost surghiuniți de judecători din motivul amintit, am dat porunci fiecărui judecător ca pe viitor nici unul din ei să nu se mai poarte urît cu supuşii, ci să-i readucă pe oameni la cultul zeilor prin cuvinte frumoase şi prin îndemnuri convingătoare.

3. Urmarea a fost că în urma ordinelor pe care le-am dat, judecătorii mi-au dat ascultare şi nu s-a mai întîmplat nimănui ca să fie exilat şi maltratat, ci dimpotrivă, pentru că nu li s-a mai întîmplat nimic neplăcut, au fost readuşila cinstirea zeilor[1499].

4. După aceea, atunci cînd anul trecut soseam cu bine la Nicomidia[1500]şi m-am stabilit acolo, unii cetățeni ai acestui oraş au venit la mine cu statui ale zeilor şi mi-au cerut cu insistență să nu mai îngădui nicicum unui asemenea popor (ca cel creştin, ***n. tr.***) să mai locuiască în țara lor.

5. Cînd însă am aflat că o foarte mare parte din oamenii de această credință locuiau în aceste ținuturi, le-am răspuns că aş fi aprobat bucuros cererea lor, dar că m-am convins că aşa ceva nu întruneştepărerea generală, de aceea să se hotărască fiecare după propria lui alegere dară stăruie în această superstiție ori vrea să recunoască cultul zeilor[1501].

6. Cu toate acestea m-am văzut nevoit ca atît locuitorilor din Nicomidia, cîtşi celor din alte oraşe, care mi-au prezentat cu multă insistențăşi ei astfel de cereri, ca adică nioi un creştin să nu mai locuiască în acele oraşe, să le dau un răspuns prietenesc pentru că şiîmpărații anteriori au observat aceeaşi atitudine şi că chiar zeii, prin puterea cărora trăiesc toți oamenii şi cu ajutorul cărora se păstrează ordinea publică, sînt de părere ca eu să confirm o astfel de cerere pe care oraşele au prezentat-o în folosul cultului divinităților lor.

7. Aşadar, cu toate că şi mai înainte ți s-a scris şi probabil chiar prin decret ți s-a pus în vedere să nu te porți aspru cu cetățenii care ar dori să-şițină astfel de obiceiuri[1502], ci să-i tratezi cu îngăduințăşi cu blîndețe ca să nu aibă de suferit nici din partea «beneficiarilor»[1503]şi nici a oricui ar batjocori sau i-ar stoarce de bani[1504], am găsit de bine ca să reamintesc Domniei Tale şi prin prezentele scrisori că eşti dator să recunoşti acestor eparhioți ai noştri libertatea de închinare lui Dumnezeu.

8. Prin urmare, dacă cineva din propria lui alegere crede că trebuie să i se recunoască cultul zeilor, atunci se cade să îi aprobi. Dar dacă unii vor să-şi urmeze propriul lor cult, lasă-i la libera lor alegere[1505].

1499 Aici se pare că face aluzie la rescriptul din IX, I, 3.

1500 După moartea lui Galeriu (30 april 311) primul gînd al lui Maximin a fost să ocupe ținuturile foste ale lui Galeriu, inclusiv Nicomidia.

1501 Aici Maximin e de rea credință. în realitate, el n-a lăsat la «propria alegere», ci a persecutat crunt.

1502 E vorba de creştini.

1503 Ofițeri de poliție.

OH. Eciopotiț - concussiones — scoaterea de bani prin amenințări, stoarceri fiscale.

OS), tnsfirşit, o exprimare clară, tranşantă.

9. De aceea Domnia Ta eşti obligat să respecţi ceea ce ţi s-a ordonat, şi anume, ca nimănui să nu-i fie slobod să supere pe supuşiiîmpărăţiei noastre cu batjocuri sau cu stoarcere de bani, ci, după cum am spus-o mai înainte, să rechemăm la libertatea cultului pe locuitorii împărăţiei noastre prin îndemnuri şi cuvinte frumoase. De aceea, pentru ca ordinul nostru să ajungă la cunoştinţasupuşilornoştri, vei fi obligat să publici ceea ce ţi s-a poruncit printr-o ordonanţă pe care o vei afişa».

10. ProcedîndMaximin astfel, nu după simţămîntul său, ci constrîns oarecum de necesitate spre a se adapta vremii, el nu lucra nici drept şi nici nu era vrednic de crezare, întrucîtşi înainte, cînd publicase o astfel de ordonanţă binevoitoare, s-a putut vedea că orientarea lui fusese nestatornică şiînşelătoare[1506]. De aceea nimeni dintre ai noştri nu mai îndrăznea să mai ţină vreun serviciu divin ori să-şi manifeste public credinţa, pentru că ordinul împărătesc nu îngăduia aşa ceva. El poruncea doar să nu mai fim ocăriţi, în schimb nu ne dădea voie să ne ţinem întrunirile, să ne clădim biserici şi nici să săvîrşim vreo ceremonie obişnuită.

11. Cu toate acestea împăraţii apărători ai păcii şi ai credinţei[1507] au scris lui Maximin să permită aceste lucruri şi încă au făcut-o către toţisupuşii, prin edicte şi legi. Dar acest prea nelegiuit om n-a vrut să îngăduie aşa ceva pînăcînd, silit de judecata dumnezeiască, a fost obligat să se plece, fără voia lui.

X
Biruinţaîmpăraţilor celor iubitori de Dumnezeu

1. Iată care este pricina care l-a îndemnat pe Maximin să facă aşa. El nu era în stare să mai poarte cum s-ar fi cuvenit sarcina grea a domniei, ci, necunoscînd ce-i cumpătarea şiînţelepciunea care se cer unui împărat, el conducea treburile fără judecată, la care se mai adăuga şi o prostească înfumurare şinesocotinţă. Chiar şifaţă de asociaţii săi la tron îndrăznea să se creadă mai bun, cu o înfumurare obraznică, declarîndu-se primul în privinţa onorurilor, cu toate că toţiceilalţi îl întreceau în toate: ca înfăţişare, ca educaţie, ca demnitate şiinteligenţă, dar mai ales prin cele mai bune dintre virtuţi: ca moralitate şi evlavie faţă de adevăratul Dumnezeu.

2. Întrucît ducea mîndriapînă la nebunie, el a călcat învoiala pe care o încheiase cu Liciniusşi a pornit împotriva lui un război crunt[1508]. Apoi, în scurtă vreme, răsturnă totul, tulbură fiecare oraşşi după ce a strîns o armată de mai multe mii de oameni a ieşit din nou la luptă cu ostaşiirînduiţi în linie de bătaie

---

1506 Mai bine zis făţarnică, de duplicitate.

1507 în prima redactare se dădea aici numele lui Constantin şi al lui Liciniu, dar la celelalte redactări ele au dispărut.

1508 în primăvara anului 313 a atacat pe Liciniu, dar la 30 apr. acelaşi an el a fost învins în lupta de la Tzurulom în Tracia. Armata lui Maximin numără 70.000 de oameni, cea a lui Liciniu, 30.000.

împotriva lui Licinius. Sufletul lui era plin de nădejdile pe care şi le punea în demonii pe care-i socotea zei şi în marele număr al soldaţilor săi îmbrăcaţi în zale[1509].

3. Dar în mijlocul luptei el s-a văzut lipsit de ocrotirea dumnezeiască: pornind de la singurul şi unicul Dumnezeu al lumii, biruinţa a fost cîştigată de împăratul de atunci[1510].

4. Mai întîiMaximin a pierdut legiunile de hopliţi în care-şi pusese nădejdea, după aceea l-au părăsit regimentele de gardă lăsîndu-l descoperit şitrecînd la duşman. Nenorocitul îşi lepădă cît mai repede însemnele imperiale, care nu i se potriveau, apoi în chip laş, fără bărbăţieşi Iară curaj, îşi pierdu urma prin mulţime, fugi ascunzîndu-se un timp în cîmp, apoi în nişte sate, abia scăpînd astfel din mîinileduşmanilor[1511]. De teama că nu va scăpa cu viaţă, el alerga încoace şi încolo dovedind prin această faptă adevărul şi vrednicia de credinţă a proorociilor dumnezeieşti în care se spune:

5. «nu se mîntuieşte împăratul cu oştire multă şiuriaşul nu se va mîntui cu mulţimea tăriei lui. Mincinos este calul spre scăpare şi cu mulţimeaputerii lui nu te va izbăvi. Iată ochii Domnului spre cei ce se tem de Dînsul, spre cei ce nădăjduiesc în mila Lui, ca să izbăvească de moarte sufletele lor»[1512].

6. Şi iacă aşa, plin de ruşine, s-a întors tiranul în ţinuturile sale. Mai întîi s-a umplut de o mînie furioasă împotriva numeroşilorpreoţişiprooroci ai zeilor, pe care-i admirase altădată şi. ale căror oracole îl împinseseră să declare război, socotindu-i acum şarlatani, înşelătorişi, mai presus de toate, trădători faţă de mîntuirea lui, fapt pentru care i-a şiomorît pe toţi. După aceea a adus mărire Dumnezeului creştinilorşi a rînduit în favoarea libertăţii lor o lege completă şi foarte amănunţităşi apoi, fără să mai stea la îndoială, şi-a luat şi el viaţa în chip laş[1513][1514]. Legea pe care el a promulgat-o are următorul cuprins:

Copia traducerii ordonanţei date de tiranul Maximin în favoarea creştinilor, tradusă din latineşte în greceşte[7S].

7. «împăratul singur stăpînitor Cezar GaiusValeriusMaximin, germanic, sarmatic, pios, fericit, neînvins, august.

Că în tot chipul şiintr-un mod neîntrerupt am vegheat cu folos pentru binele supuşilornoştrişi-am dorit să le dăm bunuri care să le fie cele mai potrivite şi mai folositoare tuturor, precum şi tot ce-i în avantajul tuturora şi spre binele comun - acestea, după cit credem, nu este nimeni să nu le cunoască, dar cu atît mai mult pentru cel care ţine la fapte e sigur că ce spunem noi e adevărat.

1509 *De vita Const., I, LVIII.*

1510 Iarăşi, la prima redactare figura aici numele lui Liciniu, care a fost apoi înlocuit cu termenii «împăratul de atunci».

1511 *De vita Const., I, LVIII.*

1512 *Ps.* 32, 16-19.

1513 A luat venin. Cf. Lactanţiu, *De mort. persecut.* XLIX.

1514 Necunoscută lui Lactanţiu.

8. Cîndaşadar acum cîtva timp am luat cunoştinţă că sub pretextul poruncii prea evlavioşilorîmpăraţişipărinţiDiocleţianşiMaximian, prin care se interziceau adunările creştinilor, s-au săvîrşit multe strîmtorărişi confiscări de către «officiales»[1515]şi prin urmare aceste bîntuieli se întind şi asupra supuşilornoştri, pentru care cu cea mai mare rîvnă dorim să le arătăm înţelegerea cuvenită şi ale căror bunuri personale au fost distruse, am adresat drept aceea, în anul trecut, către guvernatorii provinciilor un rescript, în care am hotărît că dacă cineva vrea să urmeze cutare obicei sau cutare credinţăreli->gioasă să nu i se pună nici o opreliştе în a-şi împlini dorinţaşi să nu fie împiedicat nici îngreuiat de nimeni şi că toţi să aibă uşurinţa de a face ce vor fără nicţ ° teamă sau bănuială[1516].

9. Dar nici aceea nu poate rămîne ascuns, că unii dintre judecători au călcat cele poruncite de noi şi din pricina lor unii supuşi au pus la îndoială ordinele noastre şi nu s-au dus decît cu multă şovăială la slujbele religioase care le plac[1517].

10. Pentru ca de acum încolo să se înlăture orice bănuială şi orice îndoială, precum şi orice frică, ne-am hotărît să publicăm acest edict pentru ca să fie limpede pentru toţi că e îngăduitcelor care vor să îmbrăţişeze orice sectă sau orice religie, în virtutea învoirii noastre de acum, să facă aşa cum va vrea fiecare şi cum îi place fiecăruia, primind religia pe care a ales-o s-o practice de obicei. Tot astfel să li se îngăduie să-şi clădească şi bisericile lor proprii[1518].

11. Iar pentru ca favoarea noastră să fie şi mai mare, am găsit de bine să ordonăm şi aceea că dacă din casele sau terenurile, de care s-a aflat că aparţinuseră pe bună dreptate creştinilor, au căzut - în urma poruncii date de părinţiinoştri - în posesia fiscului ori au fost luate de vreun oraş, indiferent dacă ele au fost vîndute sau donate în prezent cuiva, poruncim ca toate să fie redate vechiului proprietar, adică creştinilor, pentru ca şi în această privinţătoţi să cunoască bunătatea şi purtarea noastră de grijă»[1519].

12. Acestea au fost cuvintele tiranului, care au urmat la nici un an de cînd el afişase pe stâlpii de aramă edictul împotriva creştinilor. De acelaşi om în ochii căruia scurt timp înainte eram socotiţinelegiuiţi, atei şi criminalii lumii, încît n-aveam voie să locuim nici în oraşe, nici în sate şi nici chiar în pustietăţi, acum s-au publicat ordonanţeşi legi tocmai în favorul creştinilor. Iar cei care puţin înainte erau daţimorţii sub ochii lui, fiind trecuţi prin foc şi sabie ori aruncaţi la fiare ori la păsări, care îndurau tot felul de chinuri, de pedepse şi de ucideri înjositoare, ca nelegiuiţişi atei, aceşti oameni primesc acum de la acelaşi

---

1515 Dregători publici, şefi de instituţii.
1516 Se face aluzie la actul de la no. IX a (Către Sabinus).
1517 A se vedea mai sus: IX, IX a, 11.
1518 în text xupixâ.
1519 Ca şi «Edictul din Milan», nici acest rescript nu ordonă să se restituie creştinilorşi bunurile confiscate, ci numai cele vîndute sau donate.

împărat autorizația de a construi biserici. Mai mult, tiranul mărturiseşte el însuşi că aceşti oameni mai au şi anumite drepturi!

13. Dar după ce a făcut o asemenea mărturisire, ca şi cum ar fi primit o răsplată pentru toate acestea, sugerînd poate mai puțindecît s-ar fi crezut, tiranul moare ca lovit de un bici al lui Dumnmezeu[1520][1521] în a doua întâlnire cu duşmanul.

14. Şi felul morții nu i-a'fost ca cel care însoțea moartea generalilor, care, luptînd curajos pentru virtute şi pentru cei care le sînt dragi, sfîrşesc de obicei vitejeşte pe cîmpul de luptă, ci a pătimit mai curînd o pedeapsă, aşa cum se cuvine unui luptător nelegiuit împotriva lui Dumnezeu. Căci pe cînd trupele sale luptau încă pentru el pe cîmpul de bătaie, el stătea ascuns în palat. De aceea, lovit pe neaşteptate de biciul lui Dumnezeu peste întreg trupul, el se prăbuşeştecăzînd cu fața în jos după dureri şisuferințe îngrozitoare. Murise lihnit de foame şi carnea de pe tot trupul a fost mistuită de un foc nevăzut trimis de Dumnezeu. Dispăruse de pe el orice urmă a vechii sale înfățişări, nemairămînind din el decît oase uscate, ceva ce seamănă cu un chip de om rămas numai schelet în urma îndelungatei suferințe. Cei din jurul său nu vedeau din trupul lui altceva decît un mormînt al sufletului ascuns deja în cadavrul în stare aproape de dispariție completă.

15. Fierbințeala ce venea din adînculihăduvei îl aprinsese şi mai mult, ochii îi ieşiră din cap, stînd parcă să cadă din orbite, aşaîncît puteai zice că orbise cu totul. Abia respirîndşimărturisindu-şicredința în Dumnezeu, împăratul îşi ruga moartea. In sfîrşit, după ce a recunoscut că pe bună dreptate suferă aceste chinuri din pridna nelegiuirilor săvîrşite împotriva lui Dumnezeu, şi-a dat sufletul[8^]

XI

Nimicirea definitivă a duşmanilorcredinței

1. Sfîrşindu-se în chipul acesta Maximin, ultimul dintre duşmaniicredinței şi care s-a dovedit şi cel mai rău dintre toți, cu ajutorul lui Dumnezeu cel Atotputernic şi bisericile au fost refăcute iarăşi din temelii, şiînvățătura lui Hristos a început să strălucească spre lauda Dumnezeului celui Atotputernic şi să se bucure de libertate mai mare decît fusese înainte, în timp ce nelegiuirea duşmanilorcredinței era acoperită de cea mâi mare ruşineşi necinste.

2. De fapt Maximin fusese declarat duşmanul numărul unu chiar şi de toțiceilalțiîmpărați, numele său fiind afişat în documente publice ca cel al unui tiran foarte nelegiuit, foarte blestemat şi foarte urgisit de Dumnezeu. Din portretele care fuseseră puse în toate oraşele în cinstea lui şi a fiilor săi unele au fost aruncate la pămîntşi călcate în picioare, iar altele au fost mîzgălite pe obraz cu culoare închisă care le întuneca şi mai mult, stricîndu-le astfel. Tot aşa s-a

1520 Expresie similară folosită şi cu ocazia morții lui Irod.
1521 La Tarsul Ciliciei în august 313.

întâmplatşi cu statuile turnate cu chipul lui: au fost aruncate jos şi zdrobite, fiind, pentru cei ce voiau să-l batjocorească şi să-l dispreţuiască, obiect de rîsşi de distracţie.

3. Desigur, mai târziu şicelorlalţiduşmani ai credinţei li s-au luat toate dregătoriile, au fost omorîţitoţi partizanii lui Maximin, mai ales cei care fuseseră cinstiţi de el cu demnităţi publice şi care cu linguşirefaţă de el dispreţuiseră cu trufie învăţătura noastră.

4. Aşa a fost cel pe care-l cinstea, îl respecta şi îl socotea cel mai credincios tovarăş al său, Peucetius[1522], care fusese consul în două-trei legislaturi şi care fusese aşezat de el ministru de finanţe. La fel Culchian[1523], care urcase toate treptele celor mai înalte dregătorii ale statului şi care s-a făcut vestit prin vărsare de sînge a mii de creştini în Egipt, precum şi încă mulţialţii, care au contribuit la întărirea şi ridicarea lui Maximin.

5. Dreptatea lui Dumnezeu trebuia să pedepsească şi pe Teotecnos[1524], căci ea nicicum n-a putut uita nenorocirile aduse de el pe capul creştinilor. După ce ridicase în Antiohia idolul acela, îşi închipuia că de acum va trăi liniştit, mai ales că fusese încredinţat de Maximin cu înalta dregătorie de guvernator.

6. Dar venind Licinius în Antiohia a poruncit să aresteze pe vrăjitori şi să pună la cazne pe proorocii şipreoţii noului idol ca să afle prin ce meşteşugirisăvîrşea el înşelăciunile. Intrucît n-au mai putut să-l ascundă din pricina chinurilor la care erau supuşi, ei au recunoscut că tot misterul era în fond o înşelăciune pusă la cale de viclenia lui Teotecnos. Licinius le-a dat fiecăruia pedeapsa pe care o meritau: în primul rînd a dat morţii pe Teotecnosînsuşi, după aceea pe soţii săi de magie, desigur după foarte grele torturi.

7. După aceea a venit rîndulşi fiilor lui Maximin, pe care el îi făcuse deja părtaşi la tronul împărătesc şi îi cinstise şi cu aceea că le-a pictat şi chipul în pieţe publice[1525]. In sfârşitşi rudele tiranului, care se îpgîmfaseră înainte şi se încumetaseră să asuprească şi ei pe oricine, au suferit şi ele acelaşi fel de pedeapsă ca şi cei de care am amintit, coborîndu-i la cea mai mare ruşine, căci se vedea că înainte nu învăţaseră ce se spune la Sfînta Scriptură:

8. «Nu vă încredeţi în cei puternici, în fiii oamenilor, în care nu este izbăvire. Ieşi-va duhul lor şi se vor întoarce în pămînt. în ziua aceea vor pieri toate gîndurile lor»[1526].

(Lui Dumnezeu, Atotputernicul şi împăratul lumii, mulţumiri pentru toate, cele mai adineimulţumirişiMîntuitoruluişi Răscumpărătorului sufletelor

---

1522 El pare a fi fost şeful serviciului financiar suprem.

1523 Prefect al Egiptului, între 303-305.

1524 Teoteknos a fost cel care a îndemnat pe Galeriu să persecute pe creştini. Cif. şi IX, II-III.

1525 *Lactanţiu, De mort. persecut., L.*

1526 *Ps.* 145, 3-4.

noastre, Iisus Hristos, prin care ne rugăm pururea să se păzească tare şi neclintită pacea ferită de grijile cele din afară, precum şi pacea lăuntrică)[1527]».

După ce nelegiuiţii au fost stârpiţi, părţile imperiului care le aparţinea au fost conduse cu tărie şi fără împotrivire de cei doi: Constantin şiLiciniu. Ei au curăţit mai întîi lumea întreagă de ura faţă de Dumnezeu, mai apoi şi-au dovedit iubirea faţă de bine şifaţă de Dumnezeu, precum şi evlavia şirecunoştinţafaţă de Dumnezeu prin legiuirea pe care au dat-o în folosul creştinilor[1528].

1527 Această doxologie din paranteză e pusă la începutul cărţii a X-a în unele variante - manuscrise, cele mai răspîndite de altfel. Poate era un semn că întreagă Istoria se termina la finele cărţii IX, iar ceea ce urmează în cartea X să fie socotit ca anexă documentară. Dar se vede că mai tîrziu, la o a doua redactare, Eusebiu se va fi gîndit să lase posterităţiicuvîntareaţinută la consacrarea bisericii din Tir. Numai că şi de astădată doxologia apare şi la începutul cărţii X, ceea ce dovedeşte clar remanierea scrierii sale.

1528 Adaosul ultim (după doxologie) făcea parte din prima redactare, dar la o a doua revizie va fi fost suprimată dimpreună cu pasajele referitoare la Liciniu.

CARTEA A ZECEA

. I
Despre pacea pe care ne-a dăruit-o Dumnezeu

1. Slavă şimulţumiri pentru toate lui Dumnezeu celui Atotputernic şi împărat a toate, cele mai adineimulţumirişiMîntuitorului sufletelor noastre Iisus Hristos, prin care ne rugăm pururea să se păzească tare şineclintită pacea, ferită de grijile cele din afară, precum şi pacea lăuntrică[1529].

2. La rugăminţile făcute, iată, am adăugat la cele dinainte şi pe cea de a zecea carte de *Istorie bisericească,* pe care ţi-o dedic tot ţie, Prea Sfîntul meu Paulin[1530], proclamîndcă tu eşti, ca să spun aşa, pecetea întregii lucrări.

3. Pe bună dreptate vom rîndui aici, ca pe un «număr desăvîrşit»[1531], acest «Cuvînt sărbătoresc pe care l-am ţinut în Tir cu titlul «Despre reînnoirea bisericilor» ca să dau ascultare Duhului Sfînt care zice: «Cîntaţi Domnului cîntare nouă, că lucruri minunate a făcut Domnul. Mîntuitu-l-a pe el dreapta Lui şibraţul cel sfînt al Lui. Cunoscută a făcut Domnul mîntuirea Sa; înaintea neamurilor a descoperit dreptatea Sa»[1532].

4. Pornind de la această proorocie să cîntăm dar «cîntare nouă» pentru vremile de acum, întrucît după priveliştileşi istorisirile îngrozitoare şi întunecate de pînă acum, am fost socotiţi vrednici să vedem astăzi şi astfel de minuni şi să prăznuim astfel de fapte mărețe, pe care mulţi oameni cu adevărat drepţişi martori ai lui Dumnezeu au dorit să le vadă pe pămîntşi nu le-au văzut, să le audă şi nu le-au auzit[1533].

5. Dar aceşti oameni care ne-au luat-o înainte atît de repede s-au făcut părtaşi unor bunuri mai înalte, fiind chiar «răpiţi în cer»[1534], şi în ,rai s-au făcut stăpîni pe plăceri dumnezeieşti. în schimb noi recunoaştem că bunurile pe care le avem în faţăsînt cu mult mai de preţdecît vredniciile noastre. De

---

1529 A se vedea nota anterioară.-

1530 Nu se ştie sigur între ce ani a păstorit Paulin ca episcop de Tir. In cuvîntarea de la tîmo- sirea bisericii din Tir Eusebiu nu precizează nici dacă Paulin era de faţă, deşi, cum spune Euse- biu chiar de la început, lui i-o dedică. In 331 cîndEustatiu de Antiohia a fost depus din scaun, în' locul lui a fost ales Paulin, care însă după şase luni moare. Se vede că Paulin este cel care a îndemnat pe Eusebiu să compună *Istoria* sa .

1531 Despre simbolismul numerelor, a se vedea Origen, *Scrieri II,* indice. Eusebiu vrea să sublinieze aici semnificaţia simbolică a cărţii X.

1532 *Ps.* 97, l-2.

1533 *Matei,* 13, 17.

1534 *II Cor.,* 12, 2-4.

aceea sîntemcuprinşi de mirare pentru marea bunăvoință a Celui care ne-a dat această mare bucurie, îl preamărim pe bună dreptate din toată puterea sufletului nostru, mărturisind adevărul proorociei care zicea «Veniţişivedeţi lucrurile lui Dumnezeu, minunile pe care le-a pus Domnul pe pămînt. Pune- vă capăt războaielor pînă la marginea pămîntului, arcul va sfarîmaşi va frînge arma, iar pavezele în foc le va arde»[1535]. Să ne bucurăm* dar, de aceste minuni de care ne-am împărtăşit, iar noi să ne urmăm mai departe restul lucrării.

7. în chipul acesta a fost nimicit întregul neam al duşmanilor lui Dumnezeu şi a dispărut dintr-odată de la fața oamenilor, în aşa fel încîtiarăşi s-a potrivit cu împlinirea cuvîntului dumnezeiesc care spune: «Văzut-am pe cel necredincios falindu-se ca cedrii Libanului şi am trecut şi iată nu era şi l-arii căutat pe el şi nu s-a aflat locul lui»[1536]. De acum peste Bisericile lui Hristos de pe întreg pămîntul strălucea o zi prietenoasă şi luminoasă care nu se mai arăta umbrită de nici un nor, încîtpînăşi pe cei care nu se aflau în asociațiile noastre[1537] nimic nu-i mai împiedica să se bucure dacă nu în mod egal de binecu- vîntările dăruite de Dumnezeu, atunci măcar de cîteva raze reflectate de ele[1538].

II
Reînnoirea bisericilor

1. Aşadartoţi oamenii erau de acum scăpaţi de asuprire şimîntuiţi de rele de mai înainte, recunoscînd unul într-un fel, altul în altfel că numai Dumnezeul cel adevărat este cel care a luptat şi care a apărat pe creştini. în deosebi pentru noi, care ne-am pus nădejdile în Hristosul lui Dumnezeu, o fericire dumnezeiască strălucea de acum în toate bisericile care fuseseră dărîmate de fărădelegile tiranilor şi care parcă reînviau acum după o lungă şi nimicitoare pustiire. Căci am văzut cum se ridicau din nou locaşurile de cult pînă la o înălțime neajunsă altădată şi cu mult mai mărețedecît fuseseră ele înainte de a fi pustiite[1539].

2. Dar şiîmpărații de rang mai înalt[1540] întăreau, sporeau şi lărgeau, prin legiuiri repetate în favorul creştinilor, marele dar cu care Dumnezeu ne blagoslovea. în acelaşi timp, episcopii primeau şi ei personal diplome împărăteşti, onoruri şidonaţiibăneşti. Şi n-ar fi nepotrivit ca în decursul acstei istorisiri să nu înşirăm după cuviinţă, ca pe un stîlpsfînt, cîteva din textele acestor documente traduse din latină în greacă menite să se păstreze în amintirea tuturor celor care

1535 *Ps.* 45, 89.
1536 *Ps.* 36, 35-36.
1537 Termenul uîaooţ era folosit mai aleg în limbaj păgîn pentru a designa o asociaţie religioasă, gnostică chiar. Aşa îl foloseşte Clement Alex., *Protrept.* 12; Vasile cel Mare, *Omilia* 12, *2* etc. Lampe, *Patristic Greek Lexicon* s. v.
10 Aluzie la edictul din Milan care a dat libertate egală tuturora, atîtcreştinilor, cîtşi iudeilor şipăgînilor.
1539 O dovadă că existau biserici mărețeşi înainte de Constantin cel Mare.
1540 E vorba de Constantin şiLiciniu.

vor veni după noi[1541].

III
Ttmosiri de biserici prin toate localitățile

1. în afară de aceasta ne-a mai fost hărăzit să vedem o priveliște plăcută şi' dorită de toți: praznice de întemeiere de biserici prin toate oraşele precum şitîmosiri ale locaşurilor nou construite, vizite de ale episcopilor cu acest scop, întruniri între credincioşi de departe şi de pretutindeni, apropiere sufletească de la popor la popor, unirea mădularelor «trupului lui Hristos»[1542] într-o armonie desăvîrşită.

2. Potrivit unei vestiri profetice, care anunța viitorul în chip tainic, se uneau acum os lîngă os, încheietură lîngă încheietură, împlinindu-se astfel aidoma ceea ce proorocul spusese prin cuvinte ascunse[1543].

3. O singură putere a Duhului Sfînt trecea prin toate mădularele, un singur suflet pentru toți, una şiaceeaşicredințăarzîndă, un singur imn de preamărire a lui Dumnezeu. Da, într-adevăr, minunate erau slujbele săvîrşite de întîistătătorii (ai Bisericii, *n.tr.*), rînduielile de cult ale preoților, iar bisericile, aşezăminte plăcute lui Dumnezeu, arătate uneori prin cîntări de psalmi şi prin ascultarea cuvintelor pe care Dumnezeu ni le-a lăsat, iar altora, prin săvîrşirea liturghiilor tainice şidumnezeieşti care sînt toate simboluri negrăite ale patimilor Mîntuitorului.

4. Toți la un loc, de toate vîrstele, bărbațişi femei, în toată virtutea cugetului, cu mintea şi cu inima înviorați, preamăreau pe Dumnezeu[1544], Dătătorul bunătăților, prin rugăciuni şimulțumirişi fiecare din căpeteniile care se aflau de față rostea cuvinte de preamărire, fiecare după cît putea, în cinstea praznicului.

IV
Cuvînt de preamărire pentru schimbarea fericită a lucrurilor

1. La un moment dâtuh om de o vrednicie oarecare[1545], avînd asupra lui o cuvîntareîntocmită de el, păşindîri mijlocul mulțimii aflate într-o biserică plină pînă la refuz, între alții, şimulți păstori, care plecau urechea în linişteşi bună rînduială, adresîndu-se unui episcop cu totul deosebit şi îndrăgit de Dumnezeu, prin grija căruia fusese clădită biserica din Tir, cea mai frumoasă din cîte erau în Fenicia, a rostit următoarele cuvinte:

Panegiric adresat lui Paulin, episcopul

1541 E vorba de legiuirile prin care Bisericii creştine i s-au acordat o serie de privilegii bine cunoscute. A. Piganiol, *HistoireRomaine,* IV, 2: *L'empirechretien* (325-395), *Histoire generale* de G. Glotz , Paris 1947. *

1542 *Rom.,* 12, 5; *I Cor.* 12, 12.

1543 *hz,,* 37, 7.

1544 *Ps.* 148, 11-13.

1545 Acest «om oarecare» e Eusebiu însuşi, care a venit să participe la tîrnosirea bisericii din Tir ridicată curînd după ce Liciniu a biruit pe Maximin, deci prin 314. Tîrnosirea va fi avut loc prin 318, dacă ținem seama că începînd din 319 Liciniu începe să persecute pe creştini. Har- nack, *Chronologie,* II, 108.

Tirului, în legătură cu reconstruirea
bisericilor creştine

2. «O! voi iubitorilor de Dumnezeu preoţiîmbrăcaţiîn odăjdiile cele sfinte, împodobiţi cu cununa cerească a măririi, unşi cu ungerea cea dumne~ zeiască[1546], purtînd îmbrăcămintea preoţească a Duhului Sfînţşi tu, podoabă tlnără a locaşuluisfînt al lui Dumnezeu, dăruit de Domnul cu o venerabilă înţelepciune, tu care te-ai distins cu fapte măreţeşi cu lucrări de o putere înnoitoare şi plină de strălucire, tu căruia Dumnezeu însuşi care cuprinde lumea întreagă ţi-a dăruit acest dar ales de a ridica şi a reînnoi pe pămîntlocaşul Lui pentru Hristosul Lui, Cuvîntul, Fiul cel Unul născut şi cel întîi născut, şi pentru sfîntaşi iubita lui Mireasă,

3. pe tine te-am putea numi ori un nou Beţaleel[1547], ziditor al unui nou cort dumnezeiesc, sau şi Solomon[1548], rege al noului Ierusalim cu mult mai presus decît cel vechi, ori şi un nou Zorobabel[1549], care aduce o mărire cu mult mai mare decît cea dintîi templului lui Dumnezeu.

4. Dar şi voi sînteţi miel al Turmei sfinte a lui Hristos, cămin al bunelor învăţături, şcoală a înţelepciunii, amvon sărbătoresc şi plăcut lui Dumnezeu, de pe care se ascultă învăţătura evlaviei.

5. Din citirile în Sfînta Scriptură mi-am dat seama încă de demult despre minunatele semne ale lui Dumnezeu şi despre binefacerile minimilor săvîrşite de Domnul faţă de oameni, de aceea se cuvenea să înălţămimneşicîntări de laudă lui Dumnezeu spunînd: «Dumnezeule, cu urechile noastre am auzit, căci părinţiinoştri ne-au spus nouă lucrul pe care l-ai făcut în zilele lor, în zilele cele de demult[1550].

6. Dar. azi nu cunoaştem numai din auzite şi din mulţimea cuvintelor mina tare şibraţul cel înalt»[1551] al Dumnezeului celui atotbunşi împăratul tuturora, ci - ca să zic aşa - din fapte prin vederea cu ochii noştri prin care vedem cit de drepte şi de adevărate sînt lucrurile de altădată transmise nouă spre aducere aminte, de aceea putem cînta pentru a doua oară cîntarea de biruinţăstri- gînd cu glas tare şizicînd: «Precum am auzit, aşaamtşi văzut, în cetatea Domnului puterilor, în cetatea Dumnezeului nostru»[1552].

1546 Aluzie la rînduielile tipiconale de tîrnosire a bisericii.
1547 *Ieş.*, 31, 2.
1548 *III Regi*, 6-7.
1549 *Eetfta*, 6, 16-22.
1550 *Ps.* 43, 1-2.
1551 Ps. 135, 12.
1552 *Ps.* 47, 7.

7. Şi despre care cetate poate fi aici vorba, dacă nu despre cea de curînd ridicată şi zidită de Dumnezeu? «Ea este Biserica Dumnezeului celui viu, stîlpşi temelie a adevărului*24 [1553][1554], despre care ne vesteşteşi un alt cuvînt al Domnului: «lucruri slăvite s-au grăit despre tine, cetate a lui Dumnezeu»[25]. Prin ea Dumnezeul tuturor bunătăților ne-a strîns în acest oraş prin haAil Celui Unul născut, drept aceea fiecare din cei chemați să cînteşi să spună: «Veselitu-m-am de cel ce mi-a spus mie: în casa Domnului vom merge»[1555]şiiarăşi: «Doamne, iubit-am bunăcuviința casei Tale şi locul locaşului slavei Tale»[1556].

8. Şi să nu rostească fiecare doar pentru sine, ci să-L cinstim şi să-L binecuvîntămtoți împreună într-un singur cuget şi cu un singur suflet zicînd: «Mare este Domnul şi lăudat foarte în cetatea Dumnezeului nostru, în muntele cel sfînt al Lui»[1557]. Căci el e cu adevărat mare: «Mare este casa lui Dumnezeu, înaltă şi nemăsurată»[1558], «cu frumusețea mai mult decît fiii oamenilor»[1559]. Mare, este Domnul, «singurul Care face minuni»[1560]. Mare e Domnul «Cel care a făcut lucruri mari şi nepătrunse, slăvite şi minunate, cărora nu este număr»[1561]. Mare Cel ce «schimbă vremile şi'anii, dă jos pe împărațişi îi pune»[1562], «Cel ce scoate din pulbere pe cel sărac şi ridică din gunoi pe cel sărman»[1563], «Coborît-a pe cei puternici de pe scaune şi a înălțat pe cei smeriți. Pe cei flămînzi i-a umplut de bunătăți»[1564]şi «a sfărîmatbrațul celor mîndri»[1565].

9. «El n-a adeverit numai pentru creştini amintirea vechilor istorii, ci şi pentru necreştini, El făcătorul de minuni, săvîrşitorul marilor fapte, Stăpînul a toate, Creatorul lumii întregi, Cel Atotputernic, Atotbun, unicul şi singurul Dumnezeu, Căruia se cuvine să-I «cîntămcîntare nouă»[1566]şi care aude acestea: «Singurul care face minuni, că în veac e mila Lui, că a bătut împărați mari şi a omorîtîmpărați tari, că în veac e mila Lui. Că în smerenia noastră şi-a adus aminte de noi Domnul şi ne-a izbăvit de vrăjmaşiinoştri!»[1567]

10. «Să nu încetăm, aşadar, de a preamări pe Tatăl a toate! Dar şi pe cel de al doilea pricinuitor al bunătăților[1568]şi care ne-a mijlocit să cunoaştem pe

---

1553 *I Tim.,* 3, 15.
1554 *Ps.* 86, 2.
1555 *Ps.* 121, 1.
1556 *Ps.* 25, 2.
29 *Ps* 47 1
30! *Baruh,*3, 24-25.
1559Ps. 44, 3.
\\Pţ 71 19
33! *Iov,* 9,' 10 (ed. 1914).
1562 *Dan.,*2, 21.
1563 *Ps.* 112, 7.
1564 *Luca,*1, 52-53.
1565 *Iov,* 37, 15 (ed. 1914).
1566 *Ps.* 97, 1.
1567 *Ps.* 135, 4, 17-18; 23-24.
1568 Varianta siriaijiă a eliminai numeralul «al doilea», .spre a disculpa pe autor de subordinaţianism.

Dumnezeu, dascălul religiei celei adevărate, nimicitorul nelegiuiţilorşi omoritorul tiranilor, pe Iisus dătătorul de viaţăşiMîntuitorul celor oarecînddeznădăjduiţi, să-I avem numele mereu în gură şi să-L cinstim!

11. Căci într-adevăr numai El, Fiul cu totul unic şiatotbun al Tatălui, a luat asupră-Şi de taină voie firea noastră, a celor care eram scufundaţi în stricăciunea de jos. întocmai ca cel mai bun dintre doftori, care de dragul mîntuirii bolnavilor «cercetează situaţii rele, se atinge de părţiscîrboase, căci din pricina durerilor altuia simte şi el însuşi dureri»[1569], ne-a mîntuit pe cei care nu eram numai bolnavi şi plini de răni îngrozitoare şi de abcese purulente, ci zăceam de acum chiar printre morţi, ne-a mîntuit prin El însuşi din prăpastia morţii pentru că nimeni altul din cei care sînt în cer n-avea putere destulă ca fără nici o primejdie să ne aducă mântuirea din atîtea rele.

12. Căci numai El s-a aplecat cu înţelegere asupra grelelor noastre neputinţe; singur El a purtat suferinţele noastre, singur El a luat asupră-Şi durerile noastre şi povara fărădelegilor noastre[1570], singur El ne-a ridicat pe cînd eram doar pe jumătate morţi, ci aproape cu totul stricaţiŞi rău mirosind în gropi şi în morminte, altădată şi acum, cu flacăra iubirii Sale de oameni ne izbăveşte peste orice aşteptărişi ne face părtaşi la belşugul de bunătăţi ale Tatălui Său, El dătătorul de viaţă, îndrumătorul spre lumină, marele nostru doftor, împărat şi Domn, Hristosul lui Dumnezeu.

13. Dar tocmai cînd întreg neamul omenesc zăcea îngropat într-o noapte întunecoasă şi în beznă adîncă din pricina ispitirii nelegiuiţilor diavoli şi uneltirii duhurilor celor vrăjmaşe, atunci s-a arătat El odată pentru totdeauna şi a dezlegat multele lanţuri ale nelegiuirilor ca o ceară care se topeştecînd se apropie de foc[1571].

14. Şi acum, în urma iertării şi a binefacerilor, ca duşman al binelui şi prieten al răului, diavolul stătea să crape de ciudă şişi-a pus la bătaie împotriva noastră toate puterile sale ucigătoare: asemenea unui cîine turbat care se repede cu colţii chiar şi asupra pietrelor aruncate împotriva lui, arătîndu-şi astfel furia pînăşi împotriva unor lucruri neînsufleţite din cauza oamenilor de care vrea să se apere, aşaşi-a îndreptat şi diavolul sălbatica lui nebunie împotriva pietrelor din locaşurile noastre de cult şi împotriva materiei moarte din casele noastre de rugăciuni, crezînd că în felul acesta ne va lipsi de biserici. Apoi a intonat un groaznic fluierat ca de şarpeameninţîndu-ne uneori ca niştenelegiuiţi, iar alteori îngrozindu-ne cu nişte legiuiri înjositoare ca nişte tirani fără inimă. După aceea şi-a scuipat asupra noastră ucigaşele sale uneltiri, amă

1569 Hipocrate, *De naturis,* I, ed. Littre, VI, 90 citat după Bardy, *Eusebe,* III, 84.
1570 *Isaia,* 53, 4-5.
1571 *Ps.* 57, 8.

gind sufletele prin otrăvuri veninoase, aproape omorîndu-le prin nişte jertfe mincinoase aduse zeilor[1572]. în sfîrşit, în chip tainic a ațîțat împotriva noastră tot soiul de sălbăticiuni şi de monştri cu chip de om.

15. Atunci, după destule probe de tărie şi de statornicie, de care au dat dovadă cei mai buni luptători ai împărăției Sale, s-a arătat din nou «îngerul marelui sfat»[1573], «Voievodul oştilor Domnului»[1574], stîrpindşi nimicind aht de cumplit pe potrivnici şi pe vrăjmaşi, încît se părea că şi numele lor a pierit. în schimb, pe prieteni şi pe cei apropiați i-a ridicat deasupra tuturor, nu numai a oamenilor, ci chiar şi asupra puterilor cereşti, a soarelui, a lunii şi a lumii întregi.

16. Din acea clipă lucru ce nu s-a mai văzut, împărații cei mai aleşi dintre toți[1575], dîndu-şi seama de cinstea pe care au cîştigat-o, de la El, au început să scuipe în față pe idolii cei fără de viațăşi să calce în picioare obiceiurile nelegiuite ale demonilor[1576], dispreţuind rătăcirile vechi şiobişnuitepînă atunci şirecunoscînd pe Hristos ca singur Dumnezeu şi Fiu al lui Dumnezeu, Binefăcător de obşte al tuturor, deci şi al lor, împărat a toate,Mîntuitor, trecut şi pe inscripții, scris chiar cu litere împărăteşti, spre o neştearsă aducere aminte, spre biruințe fericite asupra celor nelegiuiți, în mijlocul cetății care împără- țeşte peste toate cetățilepămîntului[1577]. Aşadar, Mîntuitorul nostru IisuS Hristos va fi cunoscut ca Mîntuitor nu numai de cei care au existat vreodată şi care sînt puternici pe pămînt, ca un rege obişnuit născut din oameni, ci El a fost cunoscut şi cinstit ca adevăratul Fiu al Dumnezeului Celui peste toate şi Dumnezeu El însuşi.

17. Şi pe bună dreptate! Căci care dintre regii care au domnit vreodată a ajuns la atîtadesăvîrşire, încît numele lui să umple urechile şi gura tuturor pămîntenilor? Şi care a statornicit vreodată legi atît de bune şiînțelepteşi a dovedit atîta putere încît să le facă cunoscute tuturor oamenilor de la o margine a lumii pînă la cealaltă?

18. Cum a schimbat obiceiurile barbare şi sălbatice ale popoarelor neştiutoare prin legiuirile sale blîndeşi cele mai prieteneşti? Cine altul[1578], după ce veacuri întregi a fost ocărit din toate părțile, a mai dovedit o putere atît de supraomenească, încît să înflorească de la zi la zi şi să rămînă mereu tînăr toată viața?

19. Cine a mai întemeiat vreun popor, despre care înainte nici măcar nu s-a auzit nu în vreun colț ascuns de lume, ci pe întreagă suprafațapămîntuluicîtă

1572 Dincolo de retorismul acestor rînduri, nu se poate să nu aprobi justețeaafirmațiilor lui Eusebiu cînd ne gîndim nu numai la dărîmarea bisericilor, ci mai ales la cohorta silniciilor întrebuințate în scopul abjurării credinței.
1573 *Isaia,* 9, 6.
1574 *Iosua,* 5, 14.
1575 Constantin şiLiciniu.
1576 Cum a făcut Maximinînsuşi.
1577 Roma.
1578 Paragrafele 17-19 sînt redate întocmai şi în *Panegiricul lui Constantin,* XVI-XVII.

vreme va străluci soarele? Cine şi-a mai înarmat soldaţiiatît de mult cu armele credinţei, încît în lupta împotriva duşmanului sufletele lor să se arate mai tari decît diamantul?

20. Care dintre regi e atît de tare încîtşi după moarte să-şi comande armata, cîştigîndbiruinţe asupra vrăjmaşluişiumplîndatît la greci cîtşi la barbari orice loc, orice sat sau oraş cu atîteaprinoase în palatele împărăteştişi în locaşuriledumnezeieşti, pe cîte daruri şi vistierii bogate vedem noi în acest locaşsfînt? Cu adevărat înălţătoareşi mari, în stare de a provoca mirare şiadmiraţie, sînt aceste daruri ca tot atîtea mărturii care grăiesc limpede despre puterea împărătească a Mîntuitorului nostru, Care şi astăzi« a zis şi s-au făcut, a poruncit şi s-au zidit»[1579] (căci într-adevăr, cine s-ar putea împotrivi voii împăratului împăraţilor, Conducătorului conducătorilor, Cuvîntului lui Dumnezeu însuşi?).Or, pentru aceste podoabe ar trebui întocmită o cuvîntare specială dacă am vrea să le descriem şi să le explicăm pe toate în amănunţime.

21. Dar oricît de multă şi de mare ar fi fost rîvna celor care au clădit ori s-au străduit la această lucrare, ea scade în vrednicie înaintea Celui pe care-L nuiiiim Dumnezeu, cînd ne gîndim mai ales la templul cel viu, care sînteţi voi, cară v-aţi făcut «pietre vii»[1580]şi bine închegate, el fiind zidit pe temelia Apostolilor şi a Proorocilor, a căror piatră din capul unghiului este Hristos[1581], pe Care L-au nesocotit[1582] nu numai ziditorii acestui locaş vechi, ci şi pe cei din zidirea făcută de cei mai mulţi dintre oameni şi care durează pînă astăzi, meşteri slabi ai unor lucrări slabe. Or, Tatăl a pus la încercare această piatră; şi atunci, ca şi acum El L-a pus să fie piatra din capul unghiului pentru această Biserică, în care toţisîntemcuprinşi.

22. Aşa este, deci, acest templu viu al unui Dumnezeu viu, care e zidit din noi înşine: mă gîndesc la locaşul cu adevărat mare şi vrednic de Dumnezeu, al cărui interior e ascuns şi de nepătruns pentru cei mai mulţi, sfînt într-adevăr şi încă atotsfînt. Cugetând la acest templu, cine ar îndrăzni să-i exprime întreagă taina? Cine altul s-ar putea coborî să privească la împrejmuirile lui sfinte dacă nu singurul Mare Preot al lumii, singurul căruia îi este îngăduit să pătrundă cu privirea în tainele oricărui suflet cugetător.

23. Poate că fnai e îngăduit şi altuia să ocupe acest al doilea loc după Hristos, dar numai unuia singur luat dintre oamenii de aceeaşi slujire, celui care a fost pus căpetenie peste această ceată, pe care singur El, întâiul şi Marele Preot care a fost distins cu al doilea rang preoţesc în această Biserică şi pe care, fiind păstor al cucernicei voastre turme, pe temeiul alegerii şi al rânduirii, de către Tatăl a fost încredinţat cu conducerea turmei voastre ca slujitor şi tălmaci al voii

1579 *Ps.* 32, 9; 148, 5.
1580 *I Petru* 2 5.
1581 *Efes.,* 2, 20; *Matei,* 21, 42; *Marcu,* 12, 10; *Luca,* 20, 17; *I Petru,* 2, 7.
1582 A se vedea şi cele spuse despre taina Bisericii în «Păstorul» lui Herma 13, 3; 90, 1 în «P.S.B.», I, p. 237-301.

Domnului[1583]. El e al doilea Aaron sau Melchisedecşi s-a făcut asemenea Fiului lui Dumnezeu, rămînînd cu noi şi fiind păstrat de El pentru mai multă vreme prin rugile noastre ale tuturora[1584].

24. Aşadar numai acestui singur om să se îngăduie, dacă nu cu rang de prim şi Mare Preot, atunci măcar cu un al doilea rang, să vadă şi să cerceteze priveliştea lăuntrică a sufletelor noastre! Căci după o experienţă de mulţi ani, el a ajuns să cunoască destul de bine pe fiecare; rîvnaşi grija lui v-au îndemnat pe toţi în bună rînduialăşi în învăţăturacreştină, de aceea, mai mult decîttoţi, el e cel care va putea fi în stare să expună în cuvîntări, care sînt după potriva faptelor lui, planurile mari ale celor pe care le-a rînduit pentru voi, cu ajutorul lui Dumnezeu.

25. Întîiulşi Marele nostru Arhiereu spune: «Ceea ce vede pe Tatăl făcînd, acestea le face şi Fiul întocmai»[1585]. De aceea şi El, ca şi cum ar privi cu ochii curaţi ai minţii spre primul Dascăl, tot ce vede pe Acesta făcînd, aceea va împlini şi el, folosind lucrările Lui ca modele şischiţe, imitîndînfăţişarea acelora şireproducînd în lucrare toată asemănarea cită e cu putinţă. Nu se lasă cu nimic în urma lui Beţaleel[1586], pe care Dumnezeu l-a umplut de duhul înţelepciuniişi al înţelegeriişi de toată cunoaşterea cea mai deplină atunci cînd l-a chemat să fie meşter la zidirea templului după simbolul modelelor cereşti.

26. în chipul acesta el purta în sufletul său şi chipul lui Iisus, al Cuvîntului, al înţelepciuniişi al Luminii. E drept că nu se poate spune în cuvinte cu ce înălţare sufletească şi cu ce mină darnică şiadinemilosîrdă, precum şi cu rîvnă deosebită cu care V-aţi luat la întrecere nu aţi vrut să rămîneţi deloc înapoi. Se vede că acest om s-a hotărît să ridice un astfel de templu măreţ lui Dumnezeu Celui Prea înalt, care să se asemene prin fire cu cel desăvîrşit, dacă peste tot ceea ce-i văzut se poate asemăna cu ceea ce-i nevăzut.

Mai întîi trebuie să amintim că prin uneltirile viclene ale unor duşmani, locul acesta era refuzat sub tot felul de pretexte necurate, dar el n-a cedat răutăţii celor care lucraseră în chipul acesta, cu toate că exista posibilitatea, între

---

1583 Eusebiu se referă aici la episcopul Paulin, a cărui vrednicie e comparată cu vrednicia cea peste fire a Marelui Păstor Hristos.

1584 *Evr.,* 7, 3.

1585 *Ioan, 5,* 19.

1586 *Ieş.,* 31, 2 şi urm.; 35, 30.

numeroase alte locuri mai bine situate, să se pj>ată alege altul; prin care munca s-ar fi uşuratşigreutăţile ar fi fost mai puţine.

27. Dar păstorul vostru a ştiut să pună piciorul în prag. După aceea prin **rivna**lui şi-a înarmat întreg poporul şiadunînd parcă într-o mînă toate mîinile**celorlalţi,** a strîns laolaltă o singură ceată şi a pornit la prima luptă. Se gîndea**că tocmai** Biserica aceea care fusese mai mult asaltată de duşmanişi care a **suferit şi**de atunci încoace mult, îndurînd cu noi şi mai înainte de noi aceleaşi**persecuţii,** asemănîndu-se cu o mamă care şi-a pierdut copiii, trebuia să se **bucure** în mod deosebit de mai mari bunătăţi ale Celui Atotbun[1587].

28. După ce marele păstor a reuşit să îndepărteze fiarele sălbatice, lupii şi**tot felul de** animale crude şisfîşietoare, şidinţii leilor - cum zice Scriptura - [1588]**le-a sfărimat,** s-a gîndit să-şi adune din nou pe fiii săi la un loc şi pe bună drep**tate şi-a refăcut** din nou stîna turmei «ca să acopere de ruşine pe vrăjmaşşi pe **pîngăritor»**[1589]şi ca să dejoace planurile nelegiuiţilor.

29. Şi acum nu mai există vrăjmaşi pentru că nici n-au existat nicicînd[1590]. **Numai** pentru scurtă vreme au tulburat pe alţiitulburîndu-se în acelaşi timp şi**pe** ei, după care au primit o pedeapsă binemeritată care a dus la ruină, atît**pe** prieteni **şi**casele lor, cîtşi pe ei înşişi, încît s-au putut verifica chiar şi prin **fapte** vechile proorocii scrise altădată pe tăbliţe de aramă.

30. în legătură cu acestea amintim o sfîntă proorocie, în care se spune: **«Sabie au** scos păcătoşii, întins-au arcul lor ca să doboare pe sărac şi pe săr**man, ca** să junghie pe cei drepţi la inimă. Sabia lor să intre în inima lor şi arcu**rile lor să** se frîngă»[1591]. Şi în alt loc: «Pierit-a pomenirea lor cu sunet) iar Dom**nul rămîne**în veac»[1592], pentru că în durerea lor «strigăt-au către Domnul şi nu **era cel** ce mîntuieşte, şi nu i-a auzit pe ei»[1593]. «Aceştia s-au împiedicat şi au **căzut, iar** noi ne-am sculat şi ne-am îndreptat»[1594]. Dar şi sub ochii tuturor s-a **confirmat** adevărul următoarei proorocii: «în cetatea Ta chipul lor de **nimic l-a făcut»**[1595]**.**

31. Dar ca şiuriaşii de demult, aşaşiaceştia au pbmit luptă împotriva lui **Dumnezeu,** ceea ce a însemnat şisfîrşitul lor. Dimpotrivă, urmările stăruinţei**în Dumnezeu** celei părăsite şidispreţuite de oameni le vedem cu ochii, aşa**cum ni** le-a descris şi Isaia în următoarele cuvinte:

1587 Paragrafele 26-27 se întîlnescşi în *Vita Constantini,*III, 26.

1588 *Ps.,* 57, 6. Asupra celor ce se ascund în dosul acestor imagini şi simboluri a se vedea J.M. PfKllisch, care a tradus, în 1. germană *Viaţa lui Constantin,*Miinchen, 1913, p. 113.

1589 *Ps.* 8, 2.

1590 *Apoc.,*17, 8, 11.

1591 *Ps.* 36, 14-15.

1592 *Ps.* 9, 6; 6-7 (ed. 1914).

1593 *Ps.* 17, 46.

1594 *Ps.* 19, 9.

*)*67. *Ps.* 72, 20.

32. «Veseleşte-te pustiu însetat, să se bucure pustiul, ca şi crinul să înflorească. Şi va înflori şi se va bucura pustiul. întăriți-vă voi, mîini slabe, şiprindeți puteri, genunchi slăbănogi. Ziceți celor slabi la inimă şi la cuget: întăriți-vă şi nu vă temeți; iată Dumnezeul nostru cu judecată răsplăteşteşi va răsplăti. El va veni şi ne va mîntui pe noi»[1596]. Căci, se spune mai departe: «izvoarele de apă vor curge în pustiu. Pămîntul cel fără de apă se va preface în bălțişiținutul cel însetat va fi izvor de apă»[1597].

33. Şi aceste lucruri, vestite altădată prin cuvinte au fost şi puse în sfintele cărți. Acum însă ele numai sînt numai cuvinte şi nici doar pentru auzit, ci sînt fapte care ne-au fost transmise. Biserica aceasta era pustie, un loc fără apă, era ca o văduvă fără apărare, «ca în codru cu topoarele au tăiat uşileLocaşului Tău, cu topoare şi ciocane l-au sfărîmat. Ars-au cu foc Locaşul cel sfîrit al Tău pînă la pămînt, spurcat-au locul numelui Tău»[1598]. «Toți cei ce treceau pe cale o culegeau, după ce îi dărîmaserăşi gardul». «A stricat-o pe ea mistrețul din pădure şi porcul sălbatic a păscut-o pe ea». Atunci, însă, prin puterea minunată a lui Hristos, cînd El a vrut-o, s-a făcut «ca un crin»[1599]. E drept că atunci, după cuvîntul Domnului, a fost pedepsită ca de un părinte grijuliu căci «Domnul ceartă pe cei pe care-i iubeşteşi ca un părinte pedepseşte pe feciorul său care îi este drag»[1600].

34. După ce l-a timpul său a fost pedepsită după cuviințăşi cu măsură, Biserica primeşte acum de sus porunca să se bucure din nou, -căci înfloreşte «ca crinul» umplînd pe toți de bună mireasma dumnezeirii, pentru că Scriptura spune: «izvoare de apă vor curge în pustiu, izvorul renaşteriidumnezeieşti pe care o dă spălarea cea mîntuitoare (a botezului, *n.tr),*aşaîncît cea care înainte fusese pustie a devenit livadă, şi izvor de apă vie se vărsa peste cîmpia însetată şimîinile altădată «slăbănoage», acum s-au întărit cu adevărat. Muncile de acum sînt dovezi puternice şi clare despre puterea mîinilor noastre. Dar şi genunchii altădată «slăbănogi» şi fără putere şi-au cîştigat acum uşurința de a umbla, încît calcă acum pe drumul drept al cunoaşterii lui Dumnezeu şi se grăbesc spre stînaatotbunului Păstor.

35. Iar dacă în urma amenințărilor tiranului sufletele unora vor fi amorțit de frică, de acum nici pe ele nu le lasă nevindecate Cuvîntul cel vindecător, ci, dimpotrivă, le vindecă deplin întărindu-le şifacîndu-le să se încreadă în Dumnezeu cu cuvintele: «întăriți-vă, inimi slabe, şi nu vă temeți»[1601].

36. Întrucît, aşadar, noul şi minunatul vostru Zorobabel[1602] a înțeles datorită auzului fin al cugetului său că cea care se lăsase pustiită de dragul lui Dum-

1596 *Isaia, 35,* ***1-4.***
1597 *Isaia, 35,* ***6-7.***
1598 *Ps,, 73,* 7-8.
1599 *Ps. 79,* 13-14. Aluzie la persecuția trecută.
1600 *Pilde,* 3, 11-12; *Ini. Sir.,* 30, l-7; *Evr.,* 12, 6.
1601 *Isaia,* 35-, 4.
1602 Episcopul Paulin.

nezeu trebuie să se împărtăşească acum de aceste bunuri, de aceea hotărî ca după robia cea amară şi deznădejdea de mai înainte[1603], să nu lase nefolosită nici ruina prin care a trecut. De aceea înainte de toate prin participarea voastră a tuturora s-a împăcat cu Tatăl prin rugăciuni şi cereri, apoi avînd ca împreună-luptător şi colaborator pe Cel care singur poate înviamorţii, a ridicat pe cea care ne pustiise după ce a curăţit-o şi vindecat-o mai înainte de toate relele. A îmbrăcat-o într-o haină care nu mai era cea veche, de altădată, ci cea despre care şi El era înştiinţat prin proorocul care spunea clar: «Slava acestui templu de pe urmă va fi mai mare decît a celui dintîi»[1604].

37. Pentru această biserică spaţiul împrejmuit a fost trasat mult mai larg decît cel dintîi, iar pe dinafară împrejmuirea a fost fortificată cu un zid exterior[1605], astfel încît întreg ansamblul părea asigurat ca o cetate.

38 In faţă, un mare antreu, orientat spre înălţime, deschis razelor soarelui dinspre Răsărit[1606], dădea celor ce stăteau departe de împrejmuiri o vedere largă spre cele din interior, invitînd, aşazicînd, pe cei din afară să-şiîntoarcă privirile spre primele intrări. De altfel nimeni din cei care trec pe dinaintea acestei biserici nu poate să nu rămînă impresionat dureros gîndindu-se la vechea clădire dărîmată, dar şi uimit de minunata realizare de acum[1607]. Poate că episcopul se va fi gîndit că trecătorul va rămîne oarecum impresionat de această durere, care i-ar îndemna să intre. mai departe.

39. In lăuntru cel care intra pe poartă nu putea înainta imediat cu «picioarele necurate» spre mijlocul bisericii, de aceea între templu şi primele intrări el a lăsat un spaţiu larg împodobit jur-împrejur de patru galerii sprijinite din toate părţile de coloane, înconjurîndspaţiul cu balustrade din lemn aşezate la o înălţime oarecare. Mijlocul acestui «antreu»[1608] e deschis, neacoperit, încîtse poate vedea cerul şi totodată se pot gusta atît aerul curat, cîtşi razele soarelui.

40. Aici a.u fost aşezate simbolurile curăţirii sfinte: în faţa bisericii este o fîntînă care poate spăla din belşug pe cei care intră spre curăţirea cea lăun-

---

1603 *Dan,* 9, 27.

1604 *Ag.,* 2, 9.

1605 E greu să desprinzi din stilul retoric al lui Eusebiu amănuntele arhitectonice ale bisericii. Totuşi următoarele elemente se degajă clar: 1) împrejmuire ca de cetate (τepxoţ); 2) pridvoare sau propilee bogate sprijinite pe stâlpi, la intrare; 3) o curte avînd la mijloc o fîntînă sau baptisteriu; 4) o bazilică încăpătoare avînd pronaos, naos şi altar cuadaosele respective pentruifiecare; 5) anexe administrative necesare. Mai mult sau mai puţin, toate bisericile ridicate în vremea lui Constantin (descrise de Eusebiu) sau cele pe care ni le descriu în sec. IV Grigorie de Nazianz ori Grigorie de Nyssa păstrează aceste elemente.

1606 încă Origen spunea că trebuie să ne rugăm spre Răsărit *(Despre rugăciune,* cap. 32, «P.S.B.» 7, p. 288), de unde ne-a răsărit Soarele, Hristos.

1607 Nu avem ştiri din ce va fi fost construită vechea biserică. Probabil ea va fi avut de suferit în timpul persecuţiilor, de aceea a fost demolată.

1608 In original aiOpiov —atrium, cu aer «senin».-

trică. Acest spațiu prin care se intră oferă tuturor atîtfrumusețe cit şi plăcere, ambele necesare celui care caută să se adîncească în tainele credinței.

41. Dar aici este vorba despre mai mult decît de o priveliște oarecare: galeriile interioare se deschid spre lăuntrul templului[1609]. Aşezîndu-le în fața soarelui episcopul a făcut să se deschidă aici trei uşi, cea din mijloc mai largă şi mai înaltă decît celelalte două. El le-a împodobit cu plăci de bronz întărite cu fier, o lucrare plină de farmec, parcă ar fi vorba de o regină însoțită de două doamne de onoare.

' 42. în acelaşi chip a orînduitşi galeriile aşezateamîndouă de o parte şi de alta a templului, împodobindu-le cu acelaşi număr de antree, folosind diferite deschideri spre interior şi împodobindu-le şi ele în chip variat cu lucrări de sculptură în lemn.

Basilicaînsăşi a fost construită de el din materiale şi mai bogate şi mai prețioase, nefiind deloc zgîrcit în mărinimia cu care a lucrat.

43. în această privință cred de prisos să descriu lungimea şi lărgimea clădirii, frumuseteaşimăreția ei strălucitoare care întrec orice cuvînt[1610], înfățişarea orbitoare a lucrărilor pe care încerc să le prezint în cuvînt, înălțimea ei care atinge cerurile, cedrii prețioşi ai Libanului, de care nici Scriptura n-a uitat să pomenească atunci cînd zice: «sătura-se-vor lemnele cîmpului, cedrii Libanului, pe care i-a răsărit»[1611].

44. Dar de ce e nevoie să descriu acum rînduiala plină de înțelepciuneşi de măiestrie arhitecturală, frumusețea neuitată a fiecărei părți în parte, cînd mărturia vederii ne scuteşte de lămurirea pe care ne-o aduc urechile? După ce a isprăvit astfel biserica, el a împodobit-o în cinstea întîi-stătătorilor cu tronuri prea frumoase în cinstea celor din frunte, iar pe deasupra cu bănci aşezate într-o rînduialăşi ordine cuviincioase, cu străni pentru preoți[1612], aşa cum se cuvine. Apoi a aşezat la mijloc sfîntul altar al tainelor sfinte, care, pentru a rămîne ferit de mulțime, a fost înconjurat cu grilaj de lemn[1613] executat în cea mai aleasă finețe, spre a oferi privitorilor cea mai frumoasă priveliște.

45. Nici pavajul nu a fost deloc neglijat: l-a împodobit în chip desăvîrşit în marmură de toată frumusețea.

1609 Eusebiu foloseşte de două ori cuvîntul (laoUeiov (— basilica): VIII, XVII, 1; X, IV, 42, dovadă că în sec. IV noțiunea se impunea.

1610 De reținut simbolismul tuturor acestor descrieri âxetpoy, aipătov, dcpffoavov, care nu ținatît de înălțimea fizică a clădirii, ci de semnificația ei liturgică. Intre altele, «spălarea» de care se vorbeşte mai sus, la fintîna din fața bisericii, ne aminteştede locul unde stăteau catehumenii înainte de a deveni «credincioşi», de a avea voie să intre în biserică.

1611 *Ps.* 103, 18 (ed. 1914).

1612 Tronul cel mai ridicat era rezervat episcopului, celelalte, slujitorilor. Credincioşii stăteau în picioare cum ne spun mărturiile contemporane, *PeregrinatioEther|ae,* trad. M. Branişte, «Mitrop. Olt.», 1982, p. 352.

1613 Grilaj de lemn sau metal (xâyxcĂAoi), în mijloc, deasupra Sfintei Mese, un baldachin (.*Peregr. Ether.* p. 351).

După aceea s-a îndreptat şi spre exteriorul templului. De amîndouăpărţile, abside şi încăperi destul de mari, adăugate una după alta şi sprijinindu-se pe flancurile bisericii şiîmpreunîndu-se cu ea prin pasaje care dau în clădirea centrală[1614]. Cit priveşte locurile rezervate curăţiriişi spălărilor prin apă şi prin Duh Sfînt, prea paşniculşi evlaviosul nostru Solomon[1615], după ce a terminat construcţia bisericii, a adăugat şi ceea ce spunea proorocia amintită (ca să fie intr-adevăr şi mai largi decît au fost).

46. Acum intr-adevăr s-a adeverit spusa proorocului: «Slava acestui templu de pe urmă va fi mai mare decît a celui dinţii»[1616], căci şi trebuia şi se cuvenea să se întîmple acest lucru după ce Păstorul şi Domnul lui a suferit odată pentru totdeauna moartea pentru el şi după ce prin patimă, a schimbat în cinste şi în mărire neputinţa trupului pe care-l luase asupra Sa, răscumpărîndu-l şi trecîndu-l din stricăciune în nestricăciune, aşaîncîtşi acest locaş trebuia să se împărtăşească din roadele iconomiei Mîntuitorului. Iar pentru că Biserica a primit de la El o făgăduinţă cu mult mai mare decît una pămîntească, ea şidoreşte într-adevăr să primească pentru veşnicie o mărire cu mult mai mare prin naşterea din nou a învierii într-un trup nestricăcios, împreună cu cetele îngerilor de lumină, în sălaşurile mai presus de ceruri în unire cu însuşi Iisus Hristos, Binefăcătorul tuturor. .

47. Acum, însă, în vremile noastre, prin harul lui Dumnezeu, Biserica altădată atît de văduvită şi de părăsită, o vedem înconjurată numai de flori, devenind, potrivit proorociei, într-adevăr «ca un crin»[1617], căci şi-a luat iarăşi haina de nuntă şişi-a pus pe cap şi cununa bunăvoirii la care a fost chemată de Isaia să dănţuiascăşi să aducă slavă împăratului nostru Dumnezeu, preamărindu-L în cuvinte de. laudă ca acestea, pe care să le ascultăm:

48. «Bucura-Mă-voi întru Domnul, sălta-va de veselie sufletul Meu, că M-a îmbrăcat cu haina mîntuirii, cu veşmîntul veseliei M-a acoperit. Ca unui mire Mi-a pus Mie cunună şi ca pe o mireasă M-a împodobit cu podoabă. Ca pămîntul care răsare ierburi şi ca o grădină în care sămînţaîncolţeşte, aşa Domnul Dumnezeul va face dreptatea să răsară şi înaintea tuturor neamurilor preamărirea Sa»[1618].

49. La care, în chip asemănător, Mirele, Cuvîntul ceresc, Iisus Hristos răspunde spunînd următoarele: «Nu te înfricoşa, căci nu vei rămîne de ocară, că de ruşinea cea veşnică vei uita şi de ocara văduviei tale mai mult nu-ţi vei aduce aminte. Nu ca o femeie părăsită şi slabă la inimă te-a chemat pe tine

---

1614 Desigur, clădirile necesare, dispuse în jur: locuinţa episcopului, camere pentru slujitori, pentru oaspeţi, pentru bolnavi etc.

1615 Evreii se salutau cu «pace». Cuvîntul «Solomon» însemnează de asemenea «pace», paşnfcul.

1616 *Ag.,* 2, 9. .

1617 *Ps.* 35, 1.

1618 *Isaia,* 61, 10-11.

Domnul, nici ca pe o femeie din tinereţeurîtă, zis-a Dumnezeul tău. Puţină vreme te-am părăsit şi cu milă mare te voi milui. întru mîniepuţină am întors faţa Mea de către tine şi cu milă veşnică te voi milui, zis-a Cel ce te-a izbăvit pe tine, Doamnul»[1619].

50. «Deşteaptă-te, deşteaptă-te, scoală-te Ierusalime, cel ce a băut din mina Domnului paharul mîniei Lui, că paharul căderii şi paharul mîniei l-ai băut şi l-ai deşertat. Şi nu era cine să te mîngîie din toţi fiii tăi, pe care i-ai născut, şi nu era cine să te ţină de mînă dintre toţi fiii tăi, pe care i-ai crescut. Iată, am luat din mina ta paharul mîniei Mele şi nu vei mai adăuga încă a-l bea. Şi îl voi da pe el în mîinile celor ce cu nedreptul te-au asuprit şi te-au smerit»[1620].

51. «Scoală-te, scoală-te, îmbracă tăria ta, scutură praful şi te scoală şişezi, dezleagă legătura grumazului tău»[1621]. «Ridică împrejur ochii tăi, iată fiii tăi au venit la tine. Viu sînt Eu, zice Domnul, căci cu toţi, cu aceştia, ca şi cu o podoabă te vei îmbrăca şi vei pune pe ei împrejurul tău, ca o mireasă podoaba. Că cele pustii ale tale şi cele risipite şi cele căzute acum se vor strimta de cei ce locuiesc şi se vor depărta de tine toţi cei ce te mănîncă pe tine.

52. Că vor zice la urechile tale fiii tăi, pe care i-ai pierdut: strimt este mie locul, fă-mi loc ca să locuiesc! Şi vei zice atunci în inima ta: «Cine mi i-a născut pe aceştia, că eu fără de fii am fost şi văduvă şi pe aceştia cine mi i-a hrănit? Eu am rămas singură, dar aceştia unde au fost?»[1622].

53. Acestea le prezisese Isaia şi încă de multă vreme fuseseră rînduite pentru noi, fiind scrise în cărţile sfinte şi se cădea ca adevărul acestor proorocii să fie întărit cumva de fapte.

54. Or întrucît Mirele, Cuvîntulînsuşi, spusese aceste cuvinte Miresei sale, Bisericii celei sfinte şisfinţite, se cădea ca şi starostele Mirelui, care încă este de faţă[1623]şi care prin rugăciunile voastre ale tuturora a ridicat împreună cu voi mîinile[1624], v-a trezit şi v-a ridicat, trebuia, zic, să ridice şi pe această femeie care zăcea ca un cadavru şi care nu mai avea nici o nedejde din partea oamenilor şi pe care El o înviase prin voinţa lui Dumnezeu, împăratul lumii, şi prin arătarea puterii lui Iisus Hristos, iar după ce a înviat-o să o aşezeiarăşi în cinstea despre care mărturisesc Scripturile sfinte.

55. Fără îndoială că aceasta e o mare minune, de care nu ne putem destul mira mai ales pentru cei care judecă lucrurile numai după cît se văd ele în afară. Dar şi mai de admirat decît minunile sînt temeiurile primordiale şi modelele de ordin duhovnicesc, cu alte cuvinte, chipurile dumnezeieşti după

1619 *Isaia,* 54, 4; 6-8 (ed. 1914).
1620 *Isaia,* 51, 17-18; 20-23 (ed. 1914).
1621 *Isaia,* 52, l-2 (ed. 1914).
1622 *Isaia,* 49, 18-21 (ed. 1914).
1623 Prietenul sau starostele Mirelui *[Matei,* 9, 15) este în cazul de faţăînsuşi episcopul Paulin.
1624 *Ieş.,* 9, 33.

care se reînnoieşte zidirea cea duhovnicească şisfîntă din suflete.

56. Pe aceasta a făcut-o însuşi Fiul lui Dumnezeu după chipul Său[1625], şi anume întru totul asemenea Sieşi, cu o fire nepieritoare, netrupească, spirituală, străină de orice materie pămîntească şi dotată cu putere cugetătoare. Odată creată, ea a fost adusă de la nefiinţă la fiinţă, iar pe deasupra i-a făcut, pentru el şi pentru Tatăl, o mireasă sfîntă, un templu întru totul sfînt, aşa cum însuşi a spus-o limpede cînd a zis: «Voi locui în ei şi voi umbla şi voi fi Dumnezeul lor şi ei vor fi poporul Meu»[1626]. Atît de curat şi de desăvîrşit era încă de la început sufletul omenesc, încît se poate spune că purta în el chipul Cuvântului ceresc.

57. Dar prin pizma şi lucrarea diavolului care nu caută decît răul, sufletul s-a plecat din voie liberă patimilor şi răutăţii, căci, nemaiavînd ocrotitor, devenise o pradă uşoară, gata de a cădea în cursă, aşa că a fost biruit de cei care de multă vreme îl pizmuiseră. Nimicit de cursele şi de meşteşugirile duşmanilor nevăzuţi şi ale vrăjmaşilor lăuntrici, el a căzut aht de cumplit încît din virtutea lui n-a mai rămas «nici piatră pe piatră»[1627], fiind prăvălit cu totul la pămînt, mort de-a binelea, iar gîndirea lui Dumnezeu fiindu-i de acum deplin amorţită.

58. Căzut în aşa măsură, cel ce fusese «zidit după chipul lui Dumnezeu» n-a fost «stricat şi păscut de mistreţul»[1628] ce iese dintr-o pădure pe care am putea-o vedea cu ochii, ci de un duh ucigător şi de nişte fiare duhovniceşti sălbăticite, care au aprins în el nişte patimi care seamănă cu «săgeţile aprinse»[1629] ale propriilor lor răutăţi: «au ars cu foc Locaşul cel sfînt al lui Dumnezeu, spur- cat-au numele Lui»[1630]. Apoi au ascuns pe acest nenorocit sub o grămadă de pămînt, încît ,nu i-au mai lăsat nici o nădejde de scăpare.

59. Dar Ocrotitorul său,Cuvîntul, Luminătorul şiMîngîietorul cel dumnezeiesc, mînat de dragostea cea iubitoare de oameni a Tatălui, l-a primit din nou după ce acesta îndurase dreapta pedeapsă pentru păcatele sale.

60. Alegînd mai întîi sufletele împăraţilor celor mai vrednici[1631] de chemarea lor, Cuvântul a început, cu ajutorul acestor oameni, cei mai iubitori de Dumnezeu, să curăţească întreg pămîntul de oameni nelegiuiţi şi cruzi, precum şi de tiranii cei sîngeroşi şi potrivnici lui Dumnezeu. După aceea a scos la lumină pe cei care fuseseră prietenii Săi şi care îşi închinaseră Lui toată viaţa şi care se ascunseseră sub ocrotirea Lui ca şi cum s-au ferit de rele, ca şi cum s-ar fi apărat de primejdiile furtunilor. Pe aceştia i-a cinstit cum se cuvenea, înmînîndu-le daruri din partea Tatălui. Prin ei a curăţit apoi prin învăţătura Sa şi cu

1625 *Fac.*, 1, 26.
1626 *Lev.*, 26, 12; *II Cor.*, 6, 16.
1627 *Matei*, 24, 2; *Marca*, 13, 2; *Luca*, 21, 6.
1628 *Ps.* 79, 14.
1629 *Efes.*, 6, 16.
1630 *Ps.* 73, 7.
1631 Constantin şiLiciniu.

ajutorul unor pătrunzătoare povățuiri, ca şi cu nişte sape şihîrlețe, sufletele care se spurcaseră înainte[1632]şi care fuseseră copleşite de grămezile de moloz, pe care-l cuprindeau legiuirile cele nedrepte.

61. După ce a prelucrat bine şi frumos întreg ogorul sufletelor voastre, Domnul a pus ca îndrumător spre viitor pe conducătorul vostru de azi, cel prea înțeleptşi iubitor de Dumnezeu[1633], care fiind dăruit de Dumnezeu cu judecată şi cu înțelepciune, poate cunoaşteşi deosebi gîndurile sufletelor dare i-au fost încredințate. Şi, ca să zicem aşa, din prima zi el n-a încetat încă deloc să zidească fie aur strălucitor, fie argint curat şi verificat, fie pietre prețioaseşi nestemate, încîtiarăşi a împlinit în voi cu adevărat proorocia sfîntăşi tainică în care se spune:

62. «Iată zidurile tale le voi împodobi cu pietre scumpe şi voi pune temelia ta pe safire. Şi voi face crestele tale de rubin şiporțile tale de cristal, iar împrejmuirea de pietre nestemate. Toții copiii tăi vor fi ucenici ai Domnului şi se vor bucura de mare fericire. Şi vei fi întemeiată pe dreptate»[1634].

63. Da, într-adevăr, pe bună dreptate a înălțat zidirea şi după vrednicia întregului popor a împărțit sarcinile[1635]. Pe unii i-a împrejmuit doar cu zid exterior, întărindu-i parcă de un zid al credinței celei nerătăcite, ceea ce ar vrea să însemneze mulțimea cea fără număr a poporului neputincios de a susține o construcție mai puternică. Altora le-a încredințat intrările în casă, poruncin- du-le să stea de veghe la uşişi să conducă la locurile lor pe cei ce intră. Ei pot fi numiți pe bună dreptate propileele sau pridvoarele templului. Pe alții i-a sprijinit pe primele patru coloane exterioare care stau împrejurul altor patru colțuri ale curții: pe ei îi putem apropia de înțelesul celor patru Evanghelii. Şiiarăşi, alții care stau apropiațistrîns de fiecare colț al bazilicii: ei sîntcatehu- menii aflați încă în stare de creştereşi de progres[1636], dar nu prea îndepărtați de privirea spre tainele interioare, care este rezervată «credincioşilor».

64. Printre aceştia din urmă el a ales sufletele curate, care au fost curățate ca aurul prin baia dumnezeiască (a botezului, *n.tr.),* sprijinindu-i pe unii ca şi

---

1632 A se vedea canoanele de pocăință ale sfîntului Petru al Alexandriei, Milaş, *Canoanele,* II, Arad, 1936, pgf. 15-26. E vorba de căderile sau apostazierile unor creştini în vremea persecuției.

1633E vorba tot de Paulin.

1634 *Isaia,* 54, 11—14.

1635 în cele ce urmează Eusebiu vrea să explice semnificația simbolică a fiecărei categorii de creştini potrivit răspunderilor şi rostului pe care-l au în Biserică şi după înțelesul liturgic al fiecărui amănunt din arhitectura locaşuluisfînt.

1636 E vorba de catehumeni, care aveauşi ei diferite grade. E. Popovici, *Istoria bisericească universală,* ed. II, Bucureşti 1925, p. 428-429.

pe nişte stâlpi, care sînt mult mai tari decît cei din afară, pe învățăturile tainice cele mai lăuntrice ale Scripturii, iar pe alțiiluminîndu-i prin deschiderile orientate spre lumină.

65. Podoaba. întregului templu o formează singurauşă mare de intrare spre mărirea împăratului celui mare, a singurului şi unicului Dumnezeu, lîngă care de ambele laturi ale puterii nemărginite a Tatălui au fost aşezați Hristos şi Duhul Sfînt ca razele cele de rangul doi ale Luminii[1637]. Şi, în sfîrşit, prin întreagă Biserica, el exprimă larg şi foarte bogat limpezimea şi lumina adevărului, căci pretutindeni şi de toate părțile el a ales pietrele vii, tari şi bine potrivite ale sufletelor. Din toate acestea s-a împodobit casa cea împărătească, strălucită, plină de lumină atît în lăuntru, cîtşi afară, pentru că nu numai sufletul, ci şi trupul străluceşte în ei prin farmecul bogat al fecioriei şi al evlaviei.

66. Mai sînt însă în acest locaşsfîntşi tronuri, precum şi nenumărate bănci şi scaune, care corespund la tot afîtea suflete în care au fost împărțite daruri ale Duhului Sfînt, cum «s-au arătat ele la sfinții apostoli şi la însoțitorii lor„ împărțite limbi ca de foc şi au şezut pe fiecare dintre ei»[1638].

67. Dar sub chipul înfîistătătorului vedem pe Hristos însuşi, pe cînd în cei care stau în jurul Lui, în al doilea rang, vedem pe cei care s-au împărtăşit în chip corespunzător din darul puterii lui Hristos şi a Duhului Sfînt. Poate că scaunele sînt unul sau altul dintre îngerii dați fiecăruia spre educare şi spre ocrotire[1639].

68. Privitor la venerabilul, marele şi unicul altar, ce altceva ar putea fi decît cel mai nepătat şi mai sfînt dintre sufletele tuturor preoților la un loc? în dreapta lui sta Marele Preot al lumii, Iisus însuşi, Cel Unul născut al lui Dumnezeu, primind cu o față surâzătoare şi cu nuinile ridicate tămîia cea cu bună mireasmă pe care i-o aduc toți oamenii credincioşi, precum şi darurile nesîngeroase şinematerialnice aduse prin mijlocirea rugăciunilor, şi le duce Tatălui care este în ceruri, Dumnezeul cel peste toate, Căruia mai întîi I se închină El însuşişi-I aduce cuvenita cinstire, iar în al doilea rînd îl roagă să ne fie pururea milostiv şi binevoitor[1640].

69. Acesta-i aşadar marele templu, pe care în toată lumea locuită cîtă e sulj soare l-a zidit Cuvântul, marele Creator al lumii, după ce a plăsmuit pe pămînt acest chip înțelegător al boitelor cereşti din lumea cealaltă, pentru ca întru El să se cinstească şi să I se aducă închinare de către întreaga făptură şi de

---

1637 Cele trei uşi prin care se intră simbolizează Sfînta Treime.

1638 *Fapte,* 2, 3.

111.0 prefigurare a ierarhiei cereştişibisericeşti a lui Pseudo-Dionisie. Preoțiisîntvăzuți ca «îngeri în trup», cfure «răspund» pe pămînt de mîntuireacredincioşilor.

1640 E interesant de constatat simbolismul acestor reprezentări din Biserică, la Eusebiu, despre care s-a spus că era împotriva reprezentărilor iconografice ale lui Dumnezeu, cum reiese din epistola către Constanția, sora împăratului Constantin, Migne-, P.G. 20, 1545-1549.

către fiinţele vii şiînţelegătoarecîtesînt pe pămînt.

70. Cînd e vorba de ţinuturile de deasupra cerurilor şi de prototipurile de acolo ale lucrurilor de pe pămînt, despre Ierusalim, căruia îi spunem şi «Ierusalimul cel de sus» şi muntele ceresc al Sionului[1641], despre cetatea Dumnezeului celui viu, cea de deasupra lumii, în care prăznuiesc pe Ziditorul lor şiStăpînul luntrii întregi prin teologhisiri negrăite şi neajunse de mintea noastră mii de cete îngereştişi o Biserică a celor «întîinăscuţi, care sîntscrişi în ceruri»[1642], nici un muritor nu e în stare să-l cînte cum s-ar cuveni, căci «ceea ce ochiul n-a văzut şi urechea n-a auzit şi la inima omului nu s-a suit, pe acestea le-a gătit Dumnezeu celor ce-L iubesc pe El»[1643].

71. Întrucît încă de pe acum am fost făcuţi vrednici să ne împărtăşim din aceste bunuri, toţi laolaltă, bărbaţi, femei şi copii, mici şi mari, să lăudăm şi să preamărim neîncetat într-un duh şi cu un singur suflet pe Pricinuitorul acestor mari daruri care ni s-au hărăzit, «pe Cel ce curăţeşte toate fărădelegile noastre, pe Cel ce vindecă toate bolile noastre, pe Cel ce izbăveşte din stricăciune viaţa noastră, pe Cel ce ne încununează cu milă şi cu îndurări; pe Cel ce umple de bucurie dorirea noastră. Că pe cîtsînt de departe răsăriturile de apusuri, atît depărtat-a de la noi fărădelegile noastre. în ce chip miluieşte tatăl pe fii, aşa a miluit Domnul pe cei ce se tem de El»[1644].

72. Păstrînd dar vie atît acum, cîtşi în toate vremile ce vor veni amintirea acestor bunătăţidumnezeieşti, să avem înaintea ochilor în duh, ori de cîte ori răsuflăm, pe Pricinuitorul şi Conducătorul acestei adunări, ai acestei zile vesele şi strălucitoare, iubindu-L şi preamărindu-L cu toată puterea sufletului! Şi acum să ne ridicăm[1645]şi să-L rugăm cu glas tare, care vine de la inimă, să ne ocrotească şi să ne apere în staulul Lui pînă la sfîrşitşi să hărăzească pace, pacea Sa cea nezguduită, neclintită şiveşnică întru Hristos Iisus, Mîntuitorul nostru, prin care slavă să aducem lui Dumnezeu în veci, Amin.

V

Copie de pe legiuirile împărăteşti privitoare la creştini

1. Şi acum să reproducem textul ordonanţelorîmpărăteşticile lui Constantin şiLiciniu[1646] traduse din limba latină.

Copie de pe edictele împărăteşti traduse din limba latină.

2. «Socotind încă de mai demult că nu se cade să oprim libertatea religiei,

---

1641 *Apoc.,* 14, 1; 21, 2.

1642 *Evr.,* 12, 22-23.

1643 *I Cor.,* 2, 9.

1644 *Ps.* 102, 3-5; 10; 12; 13.

1645 Pînă acum preoţii au stat pe scaune.

1646 Am spus în studiul introductiv că textele reproduse în capitolele V-VII ale acestei cărţi nu figurau în prima redactare. Aşa arată cele mai multe variante manuscrise ale *Istoriei.* Cînd se va fi hotărît, la o nouă revizie, Eusebiu a eliminat din text numele lui Liciniu.

ei că ar trebui să se îngăduie fiecăruia după cugetarea şi după voința sa să hotărască lifcfer din punct de vedere religios, de aceea am decis încă de mai înainte[1647][1648](ca şTcreştinilor să li se îngăduie să-şi păstreze credințasectei lor şi a religiei lor.

3. Dar întruCît în rescript[u9a] părea că ar fi fost adăugate numeroase şi variate condiții[1J]" potrivit cărora această permisiune era dată şi pentru creştiniiînşişi, poate că s-a întîmplat ca unii dintre ei să fi fost între timp respinşi ori împiedicați de a aplica acest cult.

4. întrucît, dar, eu, Constantin Augustul, şi eu Liciniu Augustul ne-am îiitîlnit în chip fericit la Milan şiam căutat să împlinim tot ce interesa bineleji folosul poporului, între alte lucruri pe care le credeam[1649] utile tuturora în multe pnvinpTamhotărît în primul rînd[1650]şi să asigurăm respectul şi cinstea cuvenite divinității înainte de toate, adică ne-am hotărît să acordăm creştinilorşi tuturor celorlalți libera alegere la cinstirea religiei pe care o vor, cu gîndul ca orice divinitate sau putere cerească ar fi aceasta să ne poată fi de folos şi nouă şi tuturor celor ce trăiesc sub ascultarea noastră[1651].

5. Drept aceea, cumpănind lucrurile în chip salutar şi drept, am hotărît că voința noastră este că nu trebuie să oprim pe nimeni de a urma şi a alege respectarea sau ținerea religiei creştineşi că fiecăruia, săi se lase libertatea de a^i da consimțămîntulşi a alege aceaTormă de religie pe care o crede cea mai potrivită pentru el, pentru ca şi divinitatea să ne arate în toate ocaziile providențaşibunăvoința sa[1652].

6. De aceea ne exprimăm dorința noastră în acest edict ca respectivele condițiiconținute în scrisorile noastre anterioare[1653] trimise Domniei Tale în legătură cu creştinii să fie complet suprimate şi înlăturate pentru că păreau cu totul nedrepte şi străine de blîndețea noastră şi ca de acum înainte fiecare din cei la care se referă această alegere să poată să aleagă liber religia creştinăşi să o practice fără nici o supărare.

1647 Aluzie la edictul de toleranță dat de Galeriu în anul 311.

119 a. Acest rescrip't s-a pierdut.

1648 Cuvintele acestea, care lipsesc la Lactanțiu, aparțin lui Liciniu.

1649 Felul cum e redactat (la timpul perfect) arată că acest text riu vine de la Constantin, ci de la Liciniu.

1650 De aici începe aşa numitul «edict de toleranță de la Milan», care în realitate s-ar putea numi «de la Nicomedia»,' căci în febr. 313 Constantin şiLiciniu se aflau la Milan pentru a celebra cununia lui Liciniu cu sora împăratului Constantin. Ei stabiliseră atunci doar în principiu ca să se restituie creştinilor toate averile confiscate, clerul să fie scutit de sarcini publice etc. în 13 iunie 313, cîndLiciniu intra biruitor asupra lui Maximin în Nicomedia, s-a publicat prezentul edict, care diferă puțin de cel pe care-l dă Lactanțiu în *De mortibuspersecutorum,* cap. XLVIII.

1651 Aceleaşicondiții restrictive din edictul lui Galeriu. Paragrafele 6-8 ar fi nişte glose adaose de Liciniu.

1652 Repetițiileşineclaritățile în exprimare aduc şi ele o dovadă a celor spuse mai înainte.

1653 S-ar putea ca aluziile le epistolele sau dispozițiile «anterioare» să aibă în vedere actele de duplicitate emanate de la Maximin.

7. Şi am mai hotărît să-ți facem cunoscute în toată întinderea lor aceste măsuri ca să ştii că am dat creştiniloramintiți putere liberă şi fără piedică de a-şi practica religia lor.

8. Iar întrucît Domnia Ta vede că noi le acordăm această libertate fără nici o restricție, prin aceasta tot aşaînțelege Domnia Ta că şi altora li s-a dat îngăduința să urmeze cum doresc religia lor proprie, lucru cerut şi de liniştea vremilor actuale, că fiecare e liber să-şi aleagă şi să practice religia care-i pla!pe. Am hotărît acest lucru pentru ca să nu lăsăm impresia că am nesocofit cultul sau religia cuiva.

9. Mai hotărîm totodată, în legătură cu creştinii, că locaşurile în care obişnuiseră să se adunepînă acum şi despre care stabilisem într-o epistolă anterioară pe care ți-am trimis-o că lor li s-a dat altă destinație, de acum înainte dacă apar oameni care par că ar fi cumpărat aceste locaşuri de la fiscul nostru, fie de la altcineva, să le înapoieze fără amînareşi fără echivoc zişilorcreştini fără plată.

10. Iar dacă cineva a primit acele locaşuri sub formă de daruri şi cer ceva în schimb de la bunăvoința noastră, aceia să se prezinte la tribunalul magistratului local pentru ca prin mărinimia noastră să li se plătească o compensație. Prin grija Domniei Tale toate aceste bunuri vor trebui restituite neîntîrziatşi în întregime creştinilor.

11. Şi deoarece aceiaşicreştini nu posedau numai locaşuri de cult, unde aveau obiceiul să-şițină întrunirile, ci întrucît se ştie că avuseseră şi alte bunuri care nu aparținuseră persoanelor singuratice, ci comunității întregi, vei da porunci ca, potrivit legii anunțate mai înainte, toate aceste bunuri să fie restituite absolut fără nici o împotrivire creştinilor, adicătotalității sau comunității lor.

Dispozițiile amintite trebuie să fie clar respectate, pentru ca cei care vor înapoia sau vor primi în schimb prețul lor să aibă, cum am spus, nădejdea că vor fi răscumpărați potrivit mărinimiei noastre.

12. Oricum, trebuie să acorzi toată atențiafață de comunitatea creştinilor, în sensul ca porunca noastră să fie dusă la îndeplinire cît mai repede, pentru ca, după blîndețea noastră, să avem convingerea că liniştea publică e în felul acesta asigurată.

13. Fie ca, după cum s-a mai spus mai sus, prin această rînduiaiă, bunăvoința dumnezeiască pe care am simțit-o de atîtea ori, să rămînănedezmințităfață de noi!

14. Iar pentru ca textul prezentei legi şi a bunătății noastre să poată fi adus la cunoştința tuturor, e bine ca ceea am scris să fie afişat prin dispoziția ta, să fie publicat pretutindeni şi să ajungă la cunoştința tuturor, pentru ca legea pornită din bunătatea noastră să nu rămînă ascunsă nimănui».

15. *Copie*a unei alte ordonanțeîmpărăteşti prin care se *ordonă a se restitui Bisericii averile ei.*

«Te salut, prea venerabile Anulinus![1654]

Ține de felul în care dorim noi binele ca ceea ce aparține de drept altuia nu numai să nu fie înstrăinat[1655], ci să faci ca el să revină proprietarului, prea venerabile Anuline.

16. Drept aceea dorința noastră este ca atunci cînd vei primi scrisoarea aceasta, dacă vreunul din bunurile care au aparținut Bisericii universale a creştinilor în vreun oraş sau în alte locuri a fost confiscat fie de cetățeni singuratici, fie de alții, să porunceşti să fie înapoiate fără întîrziereaceleiaşi Biserici, deoarece am hotărît ca proprietățile pe care le posedau înainte aceste Biserici, să fie înapoiate celor îndreptățiți.

17. Întrucît Domnia Ta înțelegi că porunca dată de noi este foarte clară, să te grăbeşti să restitui cît mai repede fie grădini, fie case, fie orice altceva din cele ce făcuseră parte din bunurile amintitelor Biserici, ca să putem afla că ai dat cea mai deplină ascultare poruncii noastre. Să fii salutat, prea venerabile şi prea iubite Anulinus».

18. Copie de pe epistola împăratului prin care cere să se țină la Roma un sinod episcopal pentru unirea și pacificarea Bisericilor*[1656].

«Constantin Augustul, către Miltiade, episcopul Romei, şi către Marcu[1657]. Întrucît am primit de la luminatul proconsul Anulinus al Africii mai multe astfel de epistole, din care reiese că Cecilian, episcopul cetății Cartagina, a fost învinuit în multe privințe de unii din colegii săi africani[1658]şiîntrucît îmi cade foarte greu ca, în ținuturile pe care dumnezeiasca Providență le-a pus în mod liber sub ascultarea devoțiunii Mele şi în care există o mare mulțime de creştini, să persiste dezbinarea pentru motive din cele mai neînsemnate provenite din neînțelegerileşi tulburările dintre episcopi.

19. Am găsit potrivit ca Cecilianînsuşi împreună cu alți zece episcopi din rîndurile acuzatorilor lui şialți zece din cei pe care i-ăr crede a fi de folos cauzei lui să se îmbarce pentru Roma, pentru ca acolo, în prezența Ta, precum şi a colegilor voştriReticiu, Matern şi Marin[1659], cărora le-am poruncit să vină cît mai în grabă la Roma, să fie ascultat cum crezi că va fi mai potrivit.

1654 Proconsul în Africa. Numele lui e întîlnitşi-în alte înprejurări în decursul frămîntări- lor donatiste.

1655 Pentru «captatiobenevolentiae» se face aluzie la preceptul clasic al lui Ulpian: «suum cuique».

1656 Acest act şi cele următoare au fost păstrate în text original latin. Ele fac parte din dosarul schismei donatiste, care a zguduit multă vreme Biserica africană în legătură cu valabilitatea botezului săvîrşit de un cleric care şi-a renegat cîndvacredința.

1657 Miltiade a fost ales în 2 iulie 311, a murit în 11 ian. 314. Marcu pare a fi viitorul episcop al Romei (din anul 336).

1658 Cecilian (+ 345) era căpetenia moderaților, iar Maiorin, al celei rigoriste. Acesta înaintase împăratului Constantin două plîngeri împotriva lui Cecilian.

1659 Reticiu era episcop de. Autum, Matern de Colonia, iar Marinus de Arelate. împreună cu episcopul Romei ei formau aşazicînd biroul sau sinodul special de arbitraj.

20. De altfel, pentru ca să puteți avea despre toate aceste lucruri cunoştința cea mai deplină, am adăugat la epistola mea şi copiile documentelor pe care ni le-a trimis Anulinusşi pe care le-am trimis şi colegilor voştriamintiți. După ce le vei fi citit, Prea Sfinția Ta vei judeca în ce chip trebuie cercetată cauza amintită şi s-o rezolvăm în mod just. Cred că n-a scăpat atenției Tale nici faptul că eu nutresc un respect atît de mare adevăratei Biserici catolice[1660], încît nu vreau ca să tolerați undeva vreo schismă sau dezbinare. Dumnezeirea Marelui Dumnezeu să Vă țină întru mulți ani, Prea Cinstite!»

21. Copie de pe epistola împăratului, prin care insistă să se țină un al doilea sinod pentru înlăturarea oricărei dezbinări între episcopi.

«Constantin Augustul către Chrestus, episcopul Siracuzei.

încă mai demult[1661], cînd, cu răutate şi cu încăpățînare, au început unii să se despartă din punct de vedere religios de sfîntaşi cereasca putere şi de tradiția universală, în scopul de a pune capăt certurilor dintre ei, am decis să chem din Galia cîțiva episcopi precum şi din Africa,' pe cei care, în fiecare din partide, se luptă unii contra altora în mod încăpățînatşi fără întrerupere, pentru ca printr-o examinare atentă, de față fiind şi episcopul Romei şiceilalți, problema controversată să-şi găsească o rezolvare dreaptă.

22. Dar neținînd seama de aşa ceva, cum se întîmplă, unii au uitat pînăşi de mîntuirea lor şi de cinstea datorată celor mai sfinte învățăturişi nici acum nu încetează a prelungi duşmăniile lor, fără să vrea să se plece în fațajudecății deja încheiate[1662]. Ei afirmă că ori au fost prea puțini episcopii care şi-au exprimat atunci părerea şişi-au expus convingerile, ori că, fără o prealabilă şi temeinică examinare a tuturor problemelor, ei s-ar fi grăbit atunci să-şi spună cuvîntul într-un mod prea grăbit şiforțat. Din toate acestea reiese că tocmai cei care trebuiau să dovedească întreolaltăo înțelegerefrățeascăşi deplină, s-au dezbinat între ei în chip ruşinos sau chiar nelegiuit şi dau oamenilor, ale căror suflete sînt străine de învățătura cea prea sfîntă, prilej de a o batjocori. Drept aceea a trebuit să port grijă ca problema care ar fi trebuit să se lămurească printr-o consimțire liberă față de hotărîrea adusă, să se poată încheia măcar prin prezența unui număr mai mare.

23. Drept aceea am poruncit ca la calendele lui august să se adune în cetatea Arelate un număr mai mare de episcopi[1663] din diferite localitățişi foarte numeroşi, în care scop am găsit de bine să-ți scriu să ceri de la strălucitul guvernator Latronianus al Siciliei[1664] posta imperială[1665], după ce îți vei fi luat

---

1660 Desigur, Constantin se referă aici la o catolicitate în sens de unitate de credință valabilă pentru toate Bisericile, nu la un drept legat de o persoană anumită.

1661 Poate la începutul anului 313, cînd sinodul de sub preşedinția lui Miltiade a dat dreptate lui Cecilian.

1662 E vorba de hotărîrea comunicată la 2 oct. 313.

1663 Sinodul din Arelate e convocat pe 1 aug. 314.

1664 Latronianus «corector Siciliae» e amintit şi în inscripții, Migne, P. G. 20, 889.

încă doi delegați de rangul al doilea, pe care-i socoți mai potriviți, precum şi trei oameni de serviciu, care să te ajute pe drum pentru ca la ziua indicată să poți fi la locul respectiv. -

24. în chipul acesta, cu ajutorul Prea Sfinției Tale şi prin cel al conştiinței unanime şi comune tuturor celorlalți episcopi prezenți, âceastă ceartă care în chip mizerabil s-a prelungit pînă acum datorită unor rivalitățiruşinoase, odată ce se va fi ascultat tot ce e necesar de către oameni, de astădată, independenți unii de alțiişi care am poruncit să fie şi ei de față, vom putea ajunge - oricît ar fi de tîrziu - la învățătura cea adevărată, la credința cea dreaptă şi la înțelegereafrățească[1666]. Dumnezeu Atotputernicul să te păzească sănătos întru mulți ani!»

VI
Copie de pe epistola împărătească prin care împăratul face Bisericii donații în bani

1. «Constantin Augustul, către Cecilian, episcopul Cartaginei.

Întrucît am găsit de bine ca în toate ținuturile, în cele africane, în cele din Numidia şi în cele din Mauritania[1667] să dăruiesc ceva pentru cheltuielile lor unor anumiți slujitori ai prea sfintei Biserici universale, recunoscută prin legi, am trimis o epistolă administratorului financiar general Ursus[1668] din provincia Africa proconsulară, comunicîndu-i că îi stau la dispoziție la Domnia Ta suma de 3000 de folii[1669].

2. Cînd vei lua în primire această sumă să bagi de seamă ca aceşti bani să fie împărțiți între cei amintiți potrivit îndrumării ce ți s-a trimis prin Hosius[1670].

1665 «Cursuspublicus».

1666 împăratul era de-a dreptul tulburat din pricina animozităților dintre slujitorii Bisericii.

1667 Din dieceza Africii, cu capitala Cartagina, care cuprindea 6 provincii, Numidia şi Mauritania^ erau numai două din acestea.

1668 în text «perfectissimus», cf. IX, IX, 9.

1669 Follis (foaie sau sac) era o monedă divizionară de aur sau argint, care, potrivit reformei făcute de Dioclețian, corespundea următorului calcul: 1/2 kg. aur = 8 folii = 2.500 funți de aramă = 50.000 de dinari.

1670 Osius sau Osie, episcop în Cordoba Spaniei, sfetnic apropiat al' lui Constantin. A murit (la vîrsta de aproape 100 de ani), pe la 357.

3. Dacă însă vei vedea că lipseşte ceva ca să se împlinească decizia mea faţă de toţi aceia, va trebui să te adresezi cu toată încrederea lui Heraclide, administratorul domeniilor noastre, pe care l-am încredinţat verbal - în caz că Domnia Ta vei cere bani de la el - să mă satisfacă neapărat.

4. Şi deoarece am înţeles că unii oameni de faimă rea umblă prin înşelăciune să întoarcă poporul de la prea sfîntaşi dreapta Biserică spre o credinţăgreşită, să ştii că am dat dispoziţii verbale prin consulul Anulinusşi vice-pre- fectuluiPatricius să se dea atenţia cuvenită tuturor celorlalte probleme şi îndeosebi acesteia şi să nu îngăduie să fie neglijată o asemenea problemă[1671].

5. De aceea, dacă vezi că anumiţi oameni de acest fel mai stăruie încă în nebunia lor, recurge, fără să stai deloc la îndoială, la judecătorii amintiţişi prezintă-le situaţia ca să poată întoarce pe aceşti oameni de la rătăcirea lor, după cum am poruncit cu viu grai.

Dumnezeirea Marelui Dumnezeu să te ocrotească la mulţi ani!»

VII
Copie de pe epistola imperială prin care s-a dispus ca întîistătătorii Bisericilor să fie scutiţi de orice sarcină publică[1672]

1. «Salutare, prea veneratul nostru Anulin!

Intrucît reiese dintr-o mulţime de fapte că dispreţulfaţă de religia, pe care se bazează respectul cuvenit faţă de suprema putere cerească, pune în mari primejdii treburile publice, pe cîtăvreme o primeştişi o ţiiaşa cum cer legile, ea a adus mare progres numelui roman, iar prin lucrarea harului a adus în toate relaţiileomeneşti o binecuvântare deosebită, de aceea am găsit de bine, Preavrednice Anulinus, ca acei oameni care prin sfinţenia pe care trebuie s-o observe şi prin păzirea strictă a acestei legi pun toate grijile în slujba religiei celei sfinte, aceia să primească dreapta răsplată pentru oboseala lor, Preavenerate Anulinus.

2. în acest scop, cei care în cuprinsul provinciei ce ţi-a fost încredinţată îndeplinesc în cadrul Bisericii universale, în fhrntea căreia se află Cecilian,

1671 In calitate de locţiitor al prefectului pretoriului, ceea ce ar fi echivalent cu un şef al siguranţei statului, Patricius era într-un fel organ executiv direct sub ascultarea împăratului. Şi de aici se poate deduce seriozitatea tulburărilor donatiste. Se ştie că mai tîrziu s-a uzat şi de intervenţii armate împotriva donatiştilor. Dar Constantin n-a vrut poate decît să-i ameninţe.

1672 Răspunsul lui Anulinus datează din 15 aprilie 313. Încă de mult, din sec. I, mai erau scutiţi de sarcini publice şipreoţii altor culte, cum erau evreii, dar tot aşaşi retorii, gramaticii, filosofii, atleţii, muzicanţii.

serviciul lor în slujba acestei sfinte religii şi cărora lumea s-a obişnuit să le spună «clerici»[1673], vreau ca ei să rămînăscutiţi pur şi simplu odată pentru totdeauna de toate sarcinile publice, pentru ca nu cumva prin vreo rătăcire sau deviere nelegiuită să, se înstrăineze.de serviciul datorat divinităţii, ci, dimpotrivă, să nu fie deloctulburaţi în ascultarea de legea lor proprie. Cu cît este o mai mare cinstire pe care o aduc ei divinităţii, cu atît mai mare este binele pe care-l aduc în treburile publice.

Fii salutat, Prea-venerabile şi Prea-iubite Anulinus!»

VIII
Liciniu înclină spre rău. Căderea lui

1. Iată, dar, cît de mari au fost binefacerile la care ne-a făcut părtaşi Harul dumnezeiesc şi ceresc prin arătarea în lume a Mîntuitorului[1674]şicît de copleşitoare pentru toţi oamenii au fost bunurile pe care ni le-a adus pacea! De aceea la noi (creştinii, *n.tr.)* toate se desfăşurau în serbări şi în adunări sărbătoreşti.

2. Dar din pricina pizmei care urăşte binele şi a diavolului care iubeşte răul[1675], vederea unui astfel de spectacol nu era de suportat. Tot aşa nici pe Licinius cele întîmplate tiranilor, despre care am pomenit mai înainte, n-au fost în stare să-l păstreze în idei sănătoase. Căci cu toate că i-a mers bine în împărăţia sa şi i s-a recunoscut cel mai mare rang după cel al marelui împărat Constantin, cu care s-a şi încuscrit şi a ajuns la cea mai înaltă înrudire cu el, totuşi s-a ferit să păşească pe urmele celor buni, nevoindu-se, dimpotrivă, să imite în răutate şi în desfrînarea lor pe tiranii cei nelegiuiţişi preferind să urmeze planurile celor a căror cădere a văzut-o cu ochii lui proprii, în loc să fi stăruit în prietenie şi dragoste faţă de suveranul care-i era superior în toate.

3. Plin de invidie faţă de binefăcătorul său, el a pornit împotriva lui un război nelegiuit şi foarte sîngeros, fără a asculta de legile firii şi fără a păstra în cugetul său amintirea jurămintelor, a sîngelui, a tratatelor de alianţă.

4. Intr-adevăr, aşa împărat cum era, Prea-bunul Constantin i-a dat semnul celei mai curate bunăvoinţe: nu a dispreţuit înrudirea cu el, nu s-a împotrivit strălucitei căsătorii cu sora lui proprie, ci l-a socotit vrednic să se împărtăşească de vrednicia aleasă a părinţilor, de sîngele împărătesc, pe care îl datora strămoşilor săi, i-a acordat puterea supremă ca unei rude şi ca unui împreună sfătuitor; i-a hărăzit dreptul de a guverna şi de a conduce o parte (şi nu cea mai

1673 Prin hotărîrea dată că numai cei din cler (greceştexAfjpoi; însemnează «chemare», «alegere») pot beneficia de această scutire, Constantin legifera o hotărîre pe care în 325 sinodul I ecumenic o statornicea prin canonul 16 (Milaş, I, 2, p. 69-71).

1674 Chiar şi numai în felul cum începe această frază se poate constata că faţă de documentele care au fost introduse între timp, continuarea nu era firească. De fapt, cuvintele de începere fac aluzie la predica ţinută la Tir.

1675 De acum, paragrafele 2-6 (din acest capitol)reproduc din *Vita Constantini,* I, XLIX.

mică!) din popoarele supuse romanilor[1676].

5. Dar purtarea lui Licinius era tocmai contrară: zi după zi urzea comploturi împotriva superiorului său, scornind tot felul de curse, ca şi cum anume ar fi căutat cu ce fel de răutăţi să răspundă binefăcătorului său. La început, încercînd să-şi ascundă planurile, se prefăcea că-i prietenul lui, sperînd că, folosindu-se mereu de viclenie şiînşelăciune, va ajunge uşor la rezultatul dorit.

6. Or, pentru Constantin, Dumnezeu era adevăratul prieten, paznic şi ocrotitor, care-i aduce la cunoştinţă cursele urzite în taină şi în umbră, dîndule pe faţă. Marea armă a credinţei este foarte potrivită spre a asigura ocrotirea împotriva vrăjmaşilorşi a dobîndimîntuirea sufletului. Ocrotit de această armă, împăratul nostru cel atît de îndrăgit de Dumnezeu a scăpat din uneltirile acestui şiret cu nume blestemat[1677].

7. Cînd a văzut că planurile lui ascunse nu şi le poate împlini după voie, întrucît Dumnezeu îi făcea cunoscut împăratului celui iubit de El orice viclenie şi orice răutate, nemaifiind în stare să se prefacă, Licinius a pornit la luptă pe faţă.

8. Prin aceea, însă, că a pornit la luptă împotriva lui Constantin, Licinius a început totodată să lupte şi împotriva lui Dumnezeu cel peste toate, despre care ştia că I se închină şi Constantin[1678]. In al doilea rînd, în linişteşi pe ascuns, el a declarat război şi împotriva creştiniloraflaţi sub ascultarea lui, cu toate că aceştia niciodată nu i-au făcut nici un rău. El făcea însă acest lucru fiind mînat de o răutate firească şi lovit de o orbire cumplită.

9. Nu a pus înaintea ochilor nici amintirea celor care prigoniseră pe creştini încă înainte de el şi nici a acelora pe care el însuşi i-a pedepsit pentru necredinţa lui în Dumnezeu, ci, lipsit de orice cugetare sănătoasă, în stare de nebunie deplină, a hotărît să se războiască cu Dumnezeu însuşi, ocrotitorul lui Constantin, iar nu cu cel ocrotit[1679].

10. A alungat mai întâi de la curtea sa pe toţicreştinii[1680] lipsindu-se astfel,

---

1676 Liciniu luase în căsătorie în anul 313 pe Constanţia, sora lui Constantin. Relaţiile lui faţă de Constantin au fost schimbătoare. Totuşi nu trebuie uitat că Liciniu nu-şi datorează cumnatului său ridicarea lui. încă în anul 307 el era recunoscut cu titlu de august alături de Dio- cleţian, MaximinşiGaleriu, într-o vreme cînd Constantin era numai cezar. în 314 izbucnise conflictul între ei, dar se împacă iar. Din anul 321 numele lui Liciniu nu mai apare în listele consulare. Conflictul iremediabil izbucni în 323, cînd Constantin respinse pe goţi, trecînd pe teritoriul lui Liciniu. Acesta porni lupta, dar o pierdu la 3 iulie 323.

1677 După ce cunoaştemşi alte fapte, pe care le-am relatat mai sus, înţelegem că Eusebiu scrie aici oarecum prea curtenitor faţă de Constantin.

1678 E drept că în ultimii ani, începînd de prin 320, Liciniu a început să elimine din armată pe creştini, să interzică întrunirile de ambele sexe în biserici - spre paza moralităţii, chipurile -, dar mai ales a interzis întrunirile episcopilor la sinoade, ceea ce era absurd acum. Temniţele au început să geamă de creştini. Slujbele se făceau sub cerul liber. Răfuiala nu mai putea întîrzia. Lietzman, *o.c.* III, 65-67.

1679Ultimele 3 paragrafe (6-9) reproduse aproape la fel şi în *Vita Const.* I, LVI.

1680 Eusebiu se repetă mereu. Aici reproduce şi din *Istoria* sa VIII, l-6 precum şi din *Vita* I, LIII-LIV.

nenorocitul, de rugăciunile, pe care, după învăţăturapărinţilor, trebuia să le adreseze pentru toţi oamenii[1681]. După aceea a poruncit ca în fiecare oraş să fie eliminaţişi să se ia gradul oricărui militar care nu va accepta să aducă jertfe demonilor. Şi acestea încă erau puţin lucru, dacă le-am compara cu altele.

11. Dar de ce să mai amintim unul după altul faptele acestui om cu totul nelegiuit şivrăjmaş al lui Dumnezeu, despre care nici nu ştim cum a ajuns să născocească astfel de nelegiuiri? Căci el a mai poruncit că nimeni nu are voie să arate înţelegere omenească nenorociţilor din închisori, ducîndu-le hrană şi nici n-au voie să arate milă faţă de cei ce suferă de foame în lanţurişi că, peste tot, nimeni n-ar fi bun, iar bine cu adevărat nu ar săvîrşi nici chiar cei care sîntminaţi de pornirea firească de a ajuta pe semenul său! între legile pe care le-a adus, aceasta era într-adevăr cea mai nelegiuită şi mai înjositoare, întrucât se împotrivea oricărui simţămînt firesc. Căci această lege prevedea că şi cei care dovedeau milă urmau să aibă aceeaşi soartă ca şi cei miluiţi, trebuind să fie pedepsiţi cu aceeaşi pedeapsă ca şi cei din lanţurişi din închisori.

12. Aşa prevedeau poruncile date de Licinius.

De ce să mai înşirămşiinovaţiile lui în legătură cu cei ce se căsătoresc ori cu cei care îşisfârşesc zilele, prin care el a îndrăznit să abroge vechile legi romane atît de bine şi cuminte gînditeşi a pus în locul lor legi barbare şi sălbatice, cu adevărat ilegale şi potrivnice legilor adevărate? Sau nesfârşitele impozite născocite de el în paguba popoarelor supuse lui, precum şi tot feîttlde încasări plătite în aur şi argint, noi măsurători de pămîntşi amenzi foarte costisitoare scoase de Ia oameni care nu mai locuiau la ţară[1682], ci erau morţi de multă vreme?

13. Cîte feluri de surghiunuri n-a mai plăsmuit acest duşman al oamenilor împotriva celor care nu erau vinovaţi cu nimic! Cîte arestări de oameni bine situaţişi de bună faimă, pe ale căror soţii le silea să divorţeze de tinerii lor soţi legitimi pentru ca să le arunce îmbraţele prietenilor lui destrăbălaţi, profanîndu-le astfel prin fapte din ce în ce mai ruşinoase! Cîte femei măritate şicîte fete tinere n-a înjosit[1683] acest bătrîn înaintat în vîrstă[1684], numai să-şi împlinească poftele lui nesăbuite! De ce să mai lungesc înşirarea lor atunci cînd excesul ultimelor lui fapte dovedeşte că cele dintâi erau o nimica toată?

14. Ca să terminăm, tot nebuneşte s-a purtat şi cu episcopii, căci îşi închipuia că în calitatea lor de slujitori ai lui Dumnezeu celui Atotputernic ei s-ar împotrivi faptelor lui, de aceea le-a întins curse, dar nu la lumina zilei căci se

---

1681 *I Tim.,* 2, 1-2.

1682 în avîntul stilului său retoric Eusebiu aduce şi acuze exagerate, în afară de faptul că nu se exprimă clar. în fond măsurile de impuneri fiscale exagerate, pe care le-a luat Liciniu, nu aveau nici o legătură cu persecutarea creştinilor. Măsurile erau pentru toţi.

1683 Acuze similare a adus şi împotriva lui Maximinşi a altora.

1684 Nu era prea bătrîn. La moarte, Liciniu avea 60 de ani. E drept însă că era imoral.

temea de superiorul său[1685], ci în taină şi cu viclenie, nimicind pe cei mai vrednici dintre ei prin cursele întinse de unii guvernatori. Pînăşi felul morţii cu care sfîrşeau era nou şinemaiîntîlnit.

15. întâmplările care au avut loc în Amasiaşi în alte oraşe ale Pontului întrec orice măsură de cruzime[1686]. Aici unele dintre bisericile lui Dumnezeu erau şi de astă dată ori dărîmate din vîrfpînă la temelii, ori încuiate cu cheia pentru ca să nu se mai adune creştinii după obicei şi să nu mai ţină slujbele datorate lui Dumnezeu.

16. E drept că nu-şi închipuia că s-ar face rugăciuni pentru el - despre acest lucru aşa-i spunea cugetul lui cel rău - în schimb era convins că noi facem acest lucru pentru împăratul cel iubit de Dumnezeu, căruia i-am cere să-l aibă în mila Lui[1687]. Şi astfel, din acea clipă, el a început să-şi verse mînia sa împotriva noastră.

17. Linguşitoriiaflaţi printre marii dregători fiind convinşi că fac pe plac acestui nelegiuit au copleşit pe unii dintre episcopi cu pedepse care se dau de obicei numai criminalilor: cu toate că nu săvîrşiseră nici o nedreptate, ei erau arestaţişibătuţi fără nici un motiv ca nişteucigaşi. Alţii au trebuit să îndure chiar moartea şi încă într-un mod neobişnuit: trupul era ciopîrţit cu sabia în mai multe bucăţi, iar după această privelişte barbară şi înfiorătoare era aruncat în adîncurile mării să fie hrană peştilor.

18. Creştinii au început din nou să fugă: cîmpurile, deşertul pustiurilor, ascunzişurilemunţilor au găzduit din nou pe slujitorii lui Hristos. Cînd nelegiuitul a văzut că-i reuşesc aceste metode şi-a pus gîndul să pornească o persecuţie generală împotriva tuturor creştinilor.

19. Şi ar fi fost în stare să-şi îndeplinească acest plan şi nimic nu l-ar fi împiedicat dacă Dumnezeu care apără sufletele celor ce I se închină n-ar fi prevăzut ceea ce avea să se întîmple: aşa cum dintr-un întuneric adîncşi dintr-o noapte întunecoasă se aprinde la un moment dat pentru toţi o puternică lumină, care e salvarea tuturora, aşa a dus Dumnezeu de mînă pe slujitorul Său, Constantin, «cu braţ înalt»[1688] spre aceasta.

IX

Biruinţa lui Constantin şi binefacerile făcute de el supuşilor imperiului

1. Aşadar acestui bărbat i-a dăruit Dumnezeu, ca răsplată vrednică pentru

---

1685 Constantin.

1686 Dintre martirii care au sfîrşit zilele sub Liciniu amintim pe Vasile, episcopul Amasiei din Pont, şi tot în Pont cazul cel mai cunoscut a fost martirajul celor 40 de mucenici de la Sebasta. «Testamentul» lor, în Knopf-Kriiger, *Mărtyrerakten,* p. 116-119.

1687 Nu se ştie dacă Eusebiu face aluzie la invidia care-l rodea pe Liciniu ori are în vedere vreo uneltire a supuşilor.

1688 *Ieş.,* 6, 1.

evlavia sa, cununa biruinței împotriva celor necredincioşi[1689].

2. ÎntrucîtLicinius dusese pînă la marginile nebuniei planurile urzite împotriva lui, împăratul iubitor de Dumnezeu s-a convins că nu mai poate răbda aşa ceva, de aceea şi-a făcut un plan înțelept: să combine metoda aspră a dreptății cu iubirea de oameni, hotărîndu-se să sară în ajutorul celor care fuseseră chinuițiatît de cumplit de acest tiran şi grăbindu-se să salveze cea mai mare parte din neamul omenesc după ce va fi scăpat de cîțiva oameni primejdioşi.

3. Pînă atunci se lăsase condus numai de milă şi se arătase îndurător față de cel care nu merita acest simțămînt. Or aceasta nu ajuta la nimic: omul nu se lăsa de răutăți, ci cu atît mai mult îi sporea ura împotriva supuşilor săi. Pe de altă parte, celor atît de crunt tiranizați de o fiară atît de crudă nu le mai rămăsese nici o nădejde de scăpare.

4. Iată de ce, acest ocrotitor al celor buni, împreunînd ura împotriva răului cu iubirea față de bine a înaintat împreună cu fiul său, prea binevoitorul împărat Crispus[1690], întinzînd tuturor celor ce se vedeau ca şipierduți dreapta lui salvatoare. Apoi, avînd drept conducător şi ajutător pe Dumnezeu Atotputernicul şi pe Fiul lui Dumnezeu, Mîntuitorul tuturor, amîndoi, tatăl şi fiul, după ce şi-au împărțit armata împotriva duşmanilor lui Dumnezeu, i-au încercuit pe aceştiaşi au cîştigat asupra lor o biruințăuşoară căci cu ajutorul lui Dumnezeu toată desfăşurarea luptei a decurs după cum le-a fost voia.

5. Atunci cei care mai ieri-alaltăieri «suflau amenințareşi ucidere»[1691], dintr-odată, mai repede decît s-ar putea spune, «n-au mai fost»[1692], a pierit şi amintirea lor, chipurile şi statuile lor erau pe bună dreptate huiduite[1693], iar ceea ce Liciniusvăzuse cu ochii săi proprii întîmplîndu-se cu tiranii de altă dată, a suferit şi el în aceeaşi măsură pentru că «nu a primit învățătură»[1694]şi nu s-a înțelepțit după pedepsele primite de aceia[1695], ci a urmat acelaşi drum al nelegiuirii, aşaîncît a căzut în aceeaşi prăpastie ca şi ei.

6. Pe cînd, dar, Licinius zăcea trîntit la pămînt, marele învingător Constantin strălucind de atîteavirtuți, pe care i le-a dăruit credința, dimpreună cu

---

1689 Liciniu a fost înfrînt în două lupte: 3 iulie 323 la Adrianopol şi 18 sept. 323 la Hriso- polis. Războiul complet s-a terminat ?n 324. Disperat şi-a trimis soția la fratele ei rugîndu-l de iertare. Constantin l-a închis în Tesalonic, unde la începutul lui 325 fu ucis. Mai pe larg în *Vita Constantini,* II—III.

1690 In versiunea siriacă numele fiului său Crispus (+ 326) a fost omis aici şi în paragraful 6 şi înlocuit cu cuvintele «fiii săi iubițişi întru toate asemănători tatălui lor». Eusebiu nu are curaj să se exprime în legătură cu o crimă atît de odioasă a protectorului său, care, lăsîndu-se influențat de insinuările «mamei» lui vitrege Fausta, a dat ordin ca Crispus să fie otrăvit. La scurt timp a fost ucisă şi ea.

1691 *Fapte,* 9, 1.

1692 *Apoc.,* 17, 8-11.

1693 Eusebiu se repetă şi aici ca şi în exprimarea sa despre Maximin.

1694 *Ier.,* 2, 30.

1695 Şi aici, sfîrşindu-şi lucrarea, exprimă cugetări similare celor din *Vita,* II, XIX, XX.

Crispus, fiul său şi împăratul prea iubit de Dumnezeu, întru toate asemenea tatălui său, au luat în stăpînireşi Orientul[1696], care le aparţinea, formînd de acum un singur imperiu al romanilor, unitar cum fusese altădată. Incepînd de la soare-răsare, lumea întreagă, în cele două direcţii, ale nordului şi ale sudului, şipînă la marginile dinspre vest, a fost adusă sub stăpînirea lor paşnică. Orice frică faţă de cei care mai înainte îi călcaseră în picioare dispăruse acum la oameni, care trăiau zile strălucitoare şi întruniri îmbucurătoare. Totul se umpluse de lumină privindu-se între ei cu feţelesurîzătoareşi cu ochi sclipitori, oameni care altădată plecau privirile în faţa altora. In cete de dans şi de cîntec, prin oraşe ca şi prin sate, oamenii cinsteau mai întâi pe Dumnezeu, împăratul împăraţilor, căci aşaînvăţară să facă, iar în al doilea rînd pe evlaviosul împărat împreună cu fiii săi cei iubiţi de Dumnezeu.

8. Vechile suferinţe fuseseră uitate şi tot aşa amintirea oricărei nelegiuiri. De acum lumea se bucura de bunurile prezente şi nădăjduia după cele viitoare. împăratul biruitor a proclamat pretutindeni legiuiri pline de omenie şi care cuprindeau dovezi ale evlaviei lui mărinimoase şi adevărate.

9. Şi astfel, după ce orice tiranie a fost înlăturată, prin Constantin şi fiii săi, s-a asigurat imperiului o singură guvernare, care i se potrivea, o singură conducere hotărîtăşi necontestată. Ei stîrpeau în primul rînd ura faţă de Dumnezeu, pe care o avuseseră toţiceilalţiîmpăraţişi astfel dintre toate bunurile pe care Dumnezeu li le dăruise, ei dovediră mai ales dragostea faţă de bine şifaţă de Dumnezeu precum şicredinţaşirecunoştinţa lor faţă de divinitate prin fapte săvîrşite înaintea ochilor tuturor popoarelor.

1696E vorba de prefectura Orientului cu capitala Nicomidia.

EUSEBIU DE CEZAREEA

MARTIRII DIN PALESTINA

MARTIRII DIN PALESTINA[1697]

1. Era cel de al nouăsprezecelea an de domnie a lui Diocleţian, în luna Xantic, pe care am numi-o aprilie după calendarul roman, cînd, în vreme ce se aştepta praznicul Patimii Mîntuitorului[1698]şicînd popoarele Palestinei erau guvernate de Flavian[1699], dintr-odată au fost afişate în toate localităţile decrete din care unele porunceau ca bisericile să fie dărîmatepînă la temelie, altele, să fie aruncate în foc Scripturile, proclamînd totodată că sîntscoşi din serviciu cei care deţineau vreo dregătorie oarecare, iar particularii vor fi lipsiţi de libertate dacă stăruie să rămînă în credinţacreştină.

2. Acesta era cuprinsul primului decret dat împotriva noastră. Nu mult după aceea au fost publicate alte ordonanţe, potrivit cărora se poruncea ca toate căpeteniile Bisericilor din toate localităţile să fie puse mai întîi în lanţuri, iar după aceea să fie siliţi prin toate mijloacele să aducă jertfe idolilor.

I
Martirii Procopie, AlfeuşiZaheu

1. Cel dintîi dintre martirii Palestinei a fost Procopie[1700]. înainte de a fi făcut cunoştinţă cu închisoarea, îndată ce s-a înfăţişat să fie judecat de guvernatori s-a poruncit să aducă jertfii aşanumiţilor «zei». El a răspuns că nu cunoaştedecît un singur Dumnezeu, căruia se cuvine să-I jertfim aşa cum El o vrea. Iar cînd i s-a poruncit să aducă măcar băutura libaţiilor în cinstea celor patru împăraţi[1701], el a cîntatcuvîntul poetului:

«Rău e cînd Domnii sîntmulţi, numai unul să fie-ntre oameni

1697 Cartea despre *Martirii din Palestina* s-a păstrat în două versiuni: una scurtă, care e anexată la *Istoria bisericească*şi una lungă, găsită în limba siriacă. Intr-o notiţă aflată în versiunea scurtă se spune «cartea aceasta urmează după cartea a VlII-a a *Istoriei».* Se vede că, pe parcurs, Eusebiu s-a gîndit să completeze *Istoria* (pe care o credea încheiată cu cartea a VIII-a), cu evenimente cuprinse în cărţile IX şi X, aşa că *Martirii* a fost mutată la sfîrşit.

1698 în anul 303 (căci acesta era cel de al XlX-lea an de domnie a lui Diocleţian), Paştile cădeau la 18 aprilie. Edictul de persecuţie fusese afişat la Nicomidiaîn ziua de 23 februarie 303, aşa că pentru a ajunge în Palestina îi mai trebuiau cîteva zile. A se vedea mai sus: VIII, VI, 4-5.

1699 Flavian guvernase Palestina pînă la finea anului 304.

1700 Originar din Ierusalim, dar vieţuind ca citeţşi exorcist în Scitopolis, Procopie era foarte cunoscut în jur, lăsînd biserici cu hramul lui în Cezareeaşi Constantinopol.

1701 Cei patru erau: Diocleţian, Maximian Hercule, Galeriuşi Constantin Chior. Libaţia consta din gustarea din, băutura adusă (vin sau apă) şi restul se stropea peste masa ori altarul de jertfă.

Poruncitor şistăpîn, numai cine primi de la Zeus
Sceptru, putere şi legi, de care s-asculte supuşii»[1702].

Întrucît acest cuvînt nu le-a fost pe plac i s-a tăiat capul.

2. Era ziua de şapte a lunii lui Daisius - a şaptea zi a idelor lui iulie, ar spune romanii, sau a patra zi a săptămâni[1703] - cînd s-a dat în Cezareea acest prim semnal (al mucenicilor, *n.tr).*

3. Curînd după aceea, în acelaşioraş au îndurat cu mult curaj chinuri groaznice foarte mulți din întâii stătători ai Bisericilor[1704], dînd astfel privitorilor ocazia să vadă lupte într-adevăr mărețe, în timp ce alții din pricina fricii şi-au pierdut curajul şi repede au căzut de la primul atac[1705]. Din rîndul celor dintîi fiecare a îndurat metode diferite de tortură, fie nenumărate lovituri de bici, fie schingiuiri şi trageri pe roată, fie sfîşieri sau smulgerea din încheieturi a mădularelor prin punerea în cătuşe, în aşa fel încît unora le rămîneaumîinile paralizate.

4. Şitotuşi ei îndurau chinurile cele mai cumplite potrivit unor judecățineînțelese ale lui Dumnezeu. Pe cîte unul îl înşfâcau deamîndouămîinile mai mulțişi-l duceau la altar, acolo îi ridicau mînaşi i-o lăsau apoi în jos spre jertfa cea necurată şi nelegiuită, ca şicînd respectivul ar fi adus jertfa, după care îi dădeau drumul liniştiți. Altul era dus şi nici n-ajungea să atingă bine altarul că alțiişi strigau că a jertfit şi-l lăsau apoi liber. Altul era dus pe jumătate mort, îl aruncau ca şi cum într-adevăr ar fi murit şi-i dezlegau cătuşele, spunînd că poate fi numărat între cei care au jertfit. în sfîrşit, un altul striga şi mărturisea că nu vrea să asculte; îl loveau peste gură, iar o ceată anume însărcinată cu aşa ceva îl aducea repede la tăcere, alungîndu-l de acolo, cu toate că el n-a jertfit.

5. Se vede că pentru ei conta mult chiar şi numai semnul ca să se vadă că s-ar fi dat ascultare poruncii.

Aşa se face că din mulțimea celor chinuiți numai doi s-au învrednicit a lua cununa de martir: AlfeuşiZaheu[1706]. După ce au îndurat lovituri de bici şisfîşieri cu căngi de fier şi răsuciri cumplite, după alte interogatorii, vreme de o zi şi o noapte, li s-au strîns picioarele în butuci pînă la a patra gaură, în sfîrşit în ziua a şaptesprezecea a lunii lui Dios, adică, după calendarul romanilor, cu

1702 Homer, *Iliada,* 13, 204, în traducerea lui G. Mumu-Pippidi 1955, p. 52.

1703 Pomenirea lui Procopie cade pe ziua de 8 iulie, dar în anul 303 aceasta cădea lunea, nu miercurea.

1704 Paragrafele 3-4 reproduc aproape textual cele spuse în *Istorie,* VIII, III, 1, dar nu indică nici un nume. Curios că din 20 de episcopi palestinieni, 18 participă în 325 la Niceea. Or, ca martir sub Diocleţian nu figurează decîtAscîepios, care era marcionit. Aşa că dintre martirii palestinieni nu se cunosc acum decît Pamfil şi Silvan de Gaza, acesta din urmă exilat la mină.

1705 Dintre cei «căzuți» nu se dau nume, poate pentru a nu le populariza.

1706 Potrivit versiunii lungi Zaheu era diacon din Gadara, iar Alfeu provenea din Elefterupolisşi era citețşi exorcist în Cezareea. Data martiriului e 17 noiembrie după calendarul ieronimian.

cinsprezece zile înainte de calendele lui decembrie, după ce au mărturisit că există numai un singur Dumnezeu şi un singur împărat, Iisus Hristos, ca şi cum prin aceasta ar fi spus o blasfemie, li s-a tăiat şi lor capul, aşa cum a fost cazul şi cu primul martir.

II
Mucenicul Roman

1. Vrednică de pomenit este şi mucenicia lui Roman care a avut loc în Antiohia în aceeaşi zi[1707]. Acesta se trăgea din Palestina şi era diacon şi exorcist[1708] în comunitatea din Cezareea. Tocmai în timp ce se dărîmau bisericile el venise în Antiohia, văzînd acolo mai mulțibărbațiurmați de femei şi de copii, siliți să se apropie şi să aducă jertfe idolilor; el şi-a dat seama că nu poate suporta o astfel de privelişteşi, plin de rîvnă pentru credință, s-a apropiat de ei şi i-a certat cu glas tare[1709].

2. Fiind arestat pentru această îndrăzneală, el s-a dovedit un martor foarte viteaz al adevărului. Cînd judecătorul a rostit împotriva lui sentința să moară ars pe rug, el a primit-o cu fața veselă, şi cu o înfățişare deosebit de prietenoasă şi senină a fost dus la moarte. A fost legat de un stîlpşi vreascurile au fost aduse lîngă el, cei care trebuiau să aprindă focul aşteptau semnalul împăratului, care se afla de față[1710]. «Unde e focul pentru mine?» a strigat Roman.

3. Drept urmare, la aceste cuvinte el a fost chemat înaintea împăratului ca să fie supus la o pedeapsă neaşteptată: să i se taie limba! El a suferit-o cu toată bărbăția, dovedind tuturora prin fapte că cei care îndură vreo suferință pentru credințăsîntajutați de o putere dumnezeiască în stare să le întărească rîvna. Gustînd din nou pedeapsa fără să se tulbure deloc, acest tînăr vrednic şi-a scos bucuros limba şi a oferit-o foarte liniştit celor ce urmau s-o taie.

4. După această pedeapsă el a fost pus în lanțuri, unde a fost chinuit vreme foarte îndelungată. Cu ocazia împlinirii a 20 de ani de domnie a împăratului[1711], după o bunăvoință devenită obişnuită, s-a proclamat în toată împărăția punerea în libertate a tuturor celor puşi în lanțuri. Singur el, cu amîndouă picioarele strînse în cătuşepînă la a cincea gaură, spînzurat de un stîlp, a fost sugrumat primind astfel, aşa cum dorise, podoaba martiriului[153].

1707 Adică în 17 sau 18 noiembrie.

1708 Exorciştii puteau fi şi laici, şi clerici, ca Roman. El pătimeşte în Antiohia deşi e pomenit aici.

1709 Şi Evanghelia sfătuia: «fugiți în alt loc» *{Matei,* 10, 23 etc.). Tertulian, Atanasie şialții se apără pentru fuga de persecuție, dar sînt - cazul lui Roman - şiîndrăzneți, care nu pot răbda defăimarea credinței.

1710 Versiunea lungă dă şi numele acestui împărat: «ginerele lui Dioclețian — Galeriu».

1711 Vicenaliile lui Dioclețian au fost sărbătorite la Roma în 20 noiembrie anul 303.

5. De altfel, acest om merită să fie numărat în rîndurile martirilor palestinieni întrucît, deşi se trăgea de dincolo de granițele acestei țări, era totuşi din Palestina. Acestea s-au întîmplat în primul an de persecuție, cînd ea nu amenința încă decît numai pe căpeteniile Bisericii.

III
Timotei, Agapie, Teclaşialţi opt martiri

1. In decursul celui de al doilea an[1712][1713] lupta împotriva creştinilor a devenit şi mai crîncenă într-o vreme cînd la conducerea acestei țări ajunsese Urban[1714]. Mai întîi se răspîndiseră o serie de scrisori imperiale, prin care se poruncea, pe baza unui decret general, că toți locuitorii din toate oraşelesîntobligați să aducă jertfe sîngeroaseşilibaţii idolilor[1715]. în oraşul Gaza din Palestina, după ce a îndurat numeroase chinuri, Timotei a fost dat să fie mistuit într-un foc mic şi încet. După ce a dat cea mai deplină dovadă despre credința sa în Dumnezeu prin tăria cu care a răbdat toate chinurile, el a cîştigat cununa luptătorilor biruitori la jocurile sacre ale religiei. Deodată cu el, au dovedit cea mai nobilă răbdare şiAgapieşiTecla, cea din vremea noastră[1716], fiind osîndițişiaceştiaamîndoi să servească drept hrană fiarelor[1717].

2. Văzînd cele ce au urmat după acestea, cine n-ar fi rămas cuprins de admirație, sau cine n-ar fi rămas impresionat chiar şi numai auzindu-le istorisite? Căci într-adevăr într-o vreme cîndpăgînii prăznuiau o serbare publică şi dădeau spectacole obişnuite, se răspîndise tot mai intens zvonul că după jocurile obişnuite pregătite pentru popor se vor prezenta în arenă şicreştiniiosîndiți recent pentru lupta cu fiarele.

3. Întrucît vestea creşteaşi se răspîndea peste tot, s-au prezentat şicîțiva tineri, şase la număr, dintre care unul, Timelau, era originar din Pont, altul cu numele Dionisie era din Tripoli al Feniciei, cel de al treilea, cu numele Romii, era subdiacon al comunității din Diospolis, alții doi erau tot egipteni şi se numeau Paisieşi Alexandru şi, în sfîrşit, ultimul, cu numele tot Alexandru, era din Gaza. Pe cînd Urban urca în tribună să urmărească programul vînătoarei, cei şase tineri au cerut să fie legați de mîini, ca să arate dorința lor aprinsă după martiraj, de aceea au venit în fugă la guvernator mărturisind că sînt tot creştini, arătînd prin hotărîrea lor de a îndura toate cruzimile că cei care se laudă cu credința. în Dumnezeu cel Atotputernic nu se tem nici măcar de atacurile

---

15 a. Pomenirea în 18 nov. A. Ehrhard, I, *o. c.,* 506.

1713 Aşadar în 304-305.

1714 Urban a guvernat Palestina între 304-307.

1715 E vorba de cel de al IV-lea edict (din primăvara anului 304).

1716 Spre a o deosebi de cea care ascultase predica simțului Pavel.

207 în calendarul răsăritean pomenirea lui Agapieşi a soților săi se prăznuieşteşi la 15 martie. Ehrhard*(o. c.* I, 591) ne informează că într-un calendar cu unciale din sec. IX, «Agapieşisoții lui» figurau pe data de 15 martie. Dar, curios, într-un alt minologien (Ehrhard, *o. c.* I, 697) găsim iarăşi la data de 19 august pe «Timotei, AgapieşiTecla».

fiarelor sălbatice.

4. Guvernatorul şi cei din jurul lui au rămas foarte surprinşi. Deocamdată el a poruncit să-i închidă îndată pe toți în temniță. După cîteva zile alți doi s-au adăugat acelora: unul, cu numele tot Agapie, suferise curajos înainte de ei chinuri cumplite şi variate cu ocazia unei alte mărturisiri; celălalt, care se numea şi el Dionisie, purtase grijă de trebuințele lor trupeşti. Tuturor celor opt li s-au tăiat capetele în aceeaşi zi în Cezareea, şi anume în a douăzecea zi a lunii Distros, adică cu nouă zile înainte de calendele lunii aprilie[1718].

5. In acest timp avu loc o schimbare între împărați: cel care era superior tuturora precum şi al doilea după el s-au retras din domnie în viața particulară[1719], iar treburile publice au început să meargă prost.

6. In scurtă vreme imperiul romanilor se împarte în două şi un război civil fără ieşire s-a aprins între ei. Neînțelegereaşi tulburările nu s-au sfîrşitpînăcînd pacea din vremile noastre nu se va statornici în toată țara pusă de acum în întregime sub puterea romanilor.

7. Această pace a venit deodată pentru toți, ca o lumină care apare dintr-o noapte deasă şi întunecoasă. De acum treburile publice au fost iarăşi restabilite, devenind armonioase şipaşnice, revenindu-se la înțelegere reciprocă obişnuită din străbuni. Dar despre acestea vom vorbi mai pe larg la locul cuvenit, acum să revenim la istorisirea evenimentelor ulterioare.

IV

Mucenicul Apfian

1. De cînd a ajuns la putere, cezarul Maximin[1720] s-a arătat tuturor ca o întruchipare a duşmăniei înnăscute față de Dumnezeu şi a nelegiuirii, de aceea s-a încăpățînat cu şi mai multă putere decîtînaintaşii lui la prigoana împotriva noastră.

2. Era de înțelesaşadar de ce ne-a apucat pe toți o mare zăpăceală. Unii s-au împrăştiat într-o direcție, alțiiîntr-alta, căutînd fiecare cum să scape de nenorocire. O agitație groaznică domnea peste tot. Ce cuvinte ne-ar putea ajuta să istorisim după cuviință iubirea dumnezeiască şi îndrăzneala cu care a mărturisit pe Dumnezeu fericitul şi cu adevărat nevinovatul miel, care a fost Apfian, care acolo, înaintea porțilorcetățiiCezareea, a pus tuturor înaintea ochilor o minunată pildă de credință în Dumnezeul cel unic, cu atît mai mult cu cîtvîrsta lui trupească nu atinsese încă 20 de ani?

3. Mai întîi trebuie să spunem că de dragul educației profane a elinilor (căci s-a întîmplat ca părinții lui să dispună de o mare bogățiepămîntească)

1718 Cei opt mucenici au murit la 24 martie anul 305.

1719 Abdicarea lui DioclețianşiMaximian Hercule s-a făcut la 1 mai anul 305. Lactanțiu, *De mort. persecut.* XIX.

1720 MaximinDaja era nepotul lui Galeriu, care-l ajutase să primească în mai 305 gradul de cezar.

Apfian a petrecut un timp destul de îndelungat la Beirut[1721], unde - lucru aproape de necrezut - el a ajuns să întreacă într-un asemenea oraş orice ambițiepentru învățătură a tinerimii, fără ca moravurile lui să fi putut fi corupte nici de frumusețea trupului şi nici de tovărăşia cu ceilalți tineri, ci îmbrățişase feciorìa, trăind în curăție, în credințăşi în frica de Dumnezeu potrivit învățăturiicreştine, rînduindu-şi după ele felul de viață[1722].

4. Dacă se cade să amintim despre patria sa şi s-o distingem pentru lupta de susținere a credinței, atunci vom şi face-o pe bună dreptate.

5. Dacă a auzit cineva de Gagae[1723], oraş nu din cele mai necunoscute ale Liciei, de acolo a pornit la drum tînărul nostru după ce s-a întors de la studii din Beirut. Tatăl lui i-a îmbiat cele mai bune servicii în patria sa, dar el nu s-a putut împăca cu părerile tatălui său şi ale celor din neamul lui, pentru că aceştia nu voiau să viețuiască după rînduielile prescrise de credința cea adevărată. Dimpotrivă, mînat de un cuget dumnezeiesc, el s-a orientat după o filosofie interioară sau, mai bine-spus, inspirată de Dumnezeu şi adevărată, ridicîndu- se cu gîndul mult mai presus decîtaşa numita slavă deşartă a acestei viețişidisprețuind plăcerile trupului[1724]. De aceea s-a depărtat pe ascuns de ai săi şi fără să se îngrijoreze de frica cheltuielilor de fiecare zi, aşa că, fiind întărit de nădejdea şi de credința în Dumnezeu şi îndrumat de Duhul Sfînt, a venit în oraşulCezareea, unde i se pregătise cununa martirilor pentru credință.

6. Trăind împreună cu mine, el aducea din Sfintele Scripturi cît i-a fost cu putință îndrumări desăvîrşiteşi se pregătea de acum din tot sufletul, prin deprinderi ascetice potrivite, pentru martiriu. Cine oare, văzîndu-i sfîrşitul, care se întrevedea, nu ar fi rămas impresionat?

7. Cine din cei care-l ascultau nu i-ar fi admirat curajul, tăria şi statornicia şi, mai presus decît toate acestea, îndrăzneala şiînsăşiinițiativa lui, care erau dovada clară a rîvnei lui pentru credințăşi a duhului său cu adevărat supraomenesc!

8. într-adevăr, sub Maximin s-a produs, o a doua prigoană împotriva noastră, şi anume, în cel de al treilea an al persecuției (lui Diocleţian,». *tr.)*[2S]. Acum pentru prima dată au fost publicate ordonanțe ale tiranului, prin care se poruncea, odată pentru totdeauna, ca toți, fără excepție, să aducă jertfă zeilor. Drept aceea, potrivit poruncii guvernatorului, în întreg oraşulCezareii crainicii stăpînirii au început să strige pe nume pe fiecare: bărbați, femei şi copii, ca toți

1721 Se cunoştea de mult faima şcolilor juridice de la Beirut. FrațiiAtenodorşi Grigorie Taumaturgul acolo s-ar fi dus dacă nu ar fi rămas atraşi de reputația lui Origen. Episcopul Trifi- liu din Cipru tot în Beirut studiase, cum ne informează Sozomen *(Ist bis.*VII, XIX), Pamfil, elevul lui Origen, la fel, mai tîrziu Grigorie de Nazianzşialții.

1722 *I Tim.*3, 2-3.

1723 Un mic orăşel, port la mare în Licia. De aici se trăgea Apfianşi se pare că părinții lui erau păgîni.

1724 Simeon Metafrastul, cunoscutul aghiograf bizantin din sec. X, ne informează că cel care l-a convertit pe Apfian a fost sfintul Pamfil, dascălul lui Eusebiu (Stigloher, *Eusebiu K. Gesch.*p. 622).

să se prezinte la templu, unde «tribunii»[1725][1726] mai controlau o dată pe fiecare după listă. într-o vreme cînd nenorocirile se îngrămădeau în chip nespus din toate părțile, fără ca nimeni să știe ce are de gînd să facă, întrucît s-a ferit de noi care locuiam cu el în casă precum şi de escorta militară pusă la dispoziția guvernatorului, tînărul amintit păşi fără frică spre Urban, care tocmai atunci urma să aducă libație zeilor, îl prinse liniştit de mină şi-l opri să jertfească, spunîndu-i,într-un chip cu totul convingător şi cu o hotărîre aproape dumnezeiască, că nu se cuvine să părăseşti pe singurul şi adevăratul Dumnezeu şi să aduci jertfă unor idoli şi unor demoni. Pe cît se pare, tînărul a săvîrşit această faptă îndemnat de o putere dumnezeiască, prin care se proclama că creştinii - cel puținadevărațiicreştini - sîntatît de departe de a părăsi pe Dumnezeu Atotputernicul (din clipa în care ei s-au învrednicit de a-I sluji cu credință), încît nu numai că s-au ridicat deasupra oricăror amenințărişi pedepse care ar putea veni asupra lor, ci şi că vorbesc cu mai multă îndrăzneală, că se exprimă într-un grai demn şi deschis şi că, dacă este cu putință, ei îndeamnă chiar şi pe prigonitorii lor să iasă din rătăcire şi să recunoască pe Cel care singur e cu adevărat Dumnezeu.

10. Fireşte că față de o astfel de îndrăzneală cel de care vorbim a fost zmucit ca de nişte fiare sălbatice de către cei care înconjurau pe guvernator. A fost bătut atît de cumplit încît trupul îi era numai răni, dar el a suferit totul cu foarte mult curaj, după care a fost aruncat un 'timp iarăşi în temniță.

11. Aici, vreme de o zi şi o noapte, amîndouă picioarele aşastrînse în butuci i-au fost îndepărtate unul de altul pîiiă la refuz, iar a doua zi a fost adus din nou în fața judecătorului. Cînd i s-a poruncit din nou să jertfească el a arătat toată răbdarea în fața torturii şi a durerilor încît te cutremurai. Coastele i-au fost ciopîrțite cu căngi de fier nu o dată sau de două ori, ci în mai multe rînduri, încît îi vedeai înăuntru şi oasele şi măruntaiele. Atâtea răni avea pe fațăşi pe spate încît nici cei ce-l cunoscuseră pe vremuri bune acum nu-i mai cunoşteaufața din pricina umflăturilor.

12. Dar întrucât nu s-a dat învins nici după astfel de chinuri, i-au înfăşuratamîndouă picioarele în pînză înmuiată în ulei, sub care călăii, care ascultau de ordinul primit, au aprins focul. Ce suferințe a trebuit să îndure fericitul atunci, nu se poate descrie în cuvinte, căci înmuindu-i carnea de pe el, focul ajungea pînă la os, aşa că din pricina flăcărilor lichidul din trup se topea ca ceara şi se scurgea picătură cu picătură[1727].

1725 Adică priîi 305-306. De notat însă că indicațiile cronologice ale lui Eusebiu nu sînt prea sigure.

1726 în text «xiAidpxoi» — cei peste 1.000 de oameni, deci un fel de magistrați superiori de miliție, care răspundeau de ordinea publică.

1727 Dacă chiar legislația editată de Constantin cel Mare prevedea pedepse precum

13. Dar nici după aceste chinuri el nu s-a încovoiat, cu toate că adversarii lui se vedeau învinşişi aproape neputincioşi în fața răbdării lui supraomeneşti. A fost pus din nou în lanțuri. După trei zile, fiind adus iarăşi în fața judecătorului, el a declarat că nu-şi schimbă hotărîrea, aşa că, în sfîrşit, jumătate mort, a fost aruncat în mare.

14. Ceea ce s-a întîmplat îndată după aceea ar părea de necrezut dacă l-ar spune cineva care nu a văzut faptele cu ochii lui proprii. Cît mă priveşte pe mine, cu toate că ştiu bine cum s-au petrecut lucrurile, totuşi acesta nu-i un motiv ca să nu transmit istoriei adevărul întreg. Drept vorbind, martorii acestui eveniment sînttoți locuitorii Cezareii, căci nici o vîrstă n-a fost lipsită de vederea acestei minuni.

15. Curînd după ce au văzut scufundîndu-se în valurile mării la adînciminesfîrşite acest om cu adevărat sfințitşi de trei ori fericit, dintr-odată s-a produs o fierbere şi o zguduitură atît de puternică în marea însăşi precum şi în tot ce era în jur, încîtpămîntulşioraşul întreg s-au zguduit din pricina acestui fenomen. Şi deodată cu acest uimitor şineaşteptat cutremur de pămînt, ca şi cum nici ea n-a putut să-l țină, însăşi marea a aruncat înaintea porțilororaşului cadavrul dumnezeiescului martir. Şi iată aşa s-au întîmplat evenimentele în legătură cu dumnezeiescul Apfîan! Ele au avut loc cu patruzeci zile înainte de nonele lui aprilie, într-o zi de vineri[1728].

V

Martirii UlpianşiEdesiu

1. în acelaşi timp şi în aceleaşi zile, în oraşul Tir, un tînăr cu numele Ulpian[1729], după chinuri cumplite şi după înfiorătoare lovituri cu biciul, a fost înfăşuratîmpreună cu un cîineşi cu o viperă - acel şarpe veninos - intr-o piele de bou de curînd jupuită şi aruncat în mare. De aceea pe bună dreptate cred că trebuie ppmenitşi el în legătură cu martiriul lui Apfian.

2. Aceeaşi soartă ca şiApfian a îndurat nu după multă vreme şiEdesiu[1730], care nu numai în ce priveşte atitudinea lui față de Dumnezeu, ci şi după locul de naştere era frate de sînge cu el. De nenumărate ori a mărturisit că era creştinşi de nenumărate ori de-a rîndul a fost chinuit în închisori suferind diferite

---

turnarea plumbului topit în gura celui care ar fi comis răpirea unei fete, ne putem închipui că cruzimea persecuțiilor, oricît de rafinată ar fi fost, nu-i neverosimilă.

1728 Se ştie că nonele erau în ziua a cincea din lună, afară de martie, mai, iulie şi octombrie, cînd erau a şaptea zi. în cazul de față am avea data de 2 aprilie, cînd de fapt şi figurează în calendarul răsăritean pomenirea «Sf. ApfîanşiEdesie». în schimb, în anul acela ziua de doi aprilie nu era vineri, ci marți. Ehrhard, *o. c.* I, 609.

1729 Pomenit în unele minologii la data de 4 mai sub numele «Olbian», Ehrhard, *o.c.*II, p. 621.

1730 Data morții lui Edesiu nu-i indicată de Eusebiu decît prin cuvintele «nu multă vreme după Apfian», adică după 2 aprilie. De fapt vechile minologii îi pun pe amîndoi la 2 aprilie. Ehr- hard: «Überliefferung II, 614». Unii istorici afirmă că Edesiu ar fi făcut parte dintre cei trimişi la mine, ceea ce i-ar situa moartea abia după anul 307. E drept că cronologia lui Eusebiu lasă adeseori de dorit. ApfianşiEdesiu erau frațişi vor fi murit curînd unul după altul.

pedepse din partea guvernatorului, în urma cărora a fost trimis să muncească în minele (de aramă, *n.tr.*) din Palestina. înfăşurat mereu înțr-o manta sărăcăcioasă[1731], el ducea tot timpul un trai de adevărat filosof (căci avea mai multă învățăturădecît fratele său,întrucît fusese educat în şcoala de filosofie). Şi-a sfîrşit zilele în oraşul Alexandria.

3. Întrucît a văzut pe judecătorul d|n acest oraş care judeca pe creştini[1732], că se poartă ca un beat şi că întrece orice măsură a bunei-cuviințe, odată înjurînd în diferite chipuri oameni venerabili, alteori arătîndu-se îngăduitor, în vederea unor scopuri ruşinoase,cu unele femei de cea mai indiscutabilă moralitate şi cu fecioare care se deprinseseră de bună voie să trăiască în feciorie, el a căutat să facă acelaşi lucru ca şi fratele său: întrucît faptele judecătorului ajunseseră de nesuportat, el păşi cu un calm curajos şi, atît prin cuvinte, cit şi prin ținută, îl făcu de ocară şi de ruşine. Drept urmare, el suferi cu multă tărie chinuri şi cazne de tot felul, îndurîndaceeaşi moarte ca şi fratele său, fiind aruncat în mare. Dar, după cum am mai amintit şi în alt loc, martiriul său ă avut loc mult mai tîrziu.

VI
Martirul Agapie

1. în cel de al patrulea an al persecuției[1733] pornite împotriva noastră, cu douăsprezece zile înainte de calendele lunii lui Dios, în ajun de sîmbătă[1734] «în aceeaşiCezareea, tocmai cînd tiranul Maximin era de fațăşi în cinstea zilei lui de naştere se ofereau poporului spectacole, a avut loc următorul martiriu vrednic de a fi pomenit.

2. Era un vechi obicei ca atunci cînd e de fațăşi împăratul să se prezinte privitorilor programe mai bogate decît în alte împrejurări şi ca spectacole noi şi necunoscute să înlocuiască pe cele obişnuite: se aduceau animale de pretutindeni, din India, din Etiopia şi din alte părți; în acelaşi timp oamenii prezentau spectatorilor şidistracții deosebite, participînd la întreceri fizice în care se deprinseseră. Oricum, în cazul cîndînsuşi împăratul oferea astfel de spectacole trebuia ca ele să cuprindă ceva extraordinar şiieşit din comun.

3. Şi în ce credeți că a constat aceasta? Un martir al învățăturii noastre a fost adus în mijlocul arenei ca să lupte pentru singura şi adevărata credință: era

---

1731 TpîfJuv ” paîlium, era «haina filosofului». Iustin, *Dialog,* I, 2. Şi aici mai sus: VI, XIX, 14.

1732 Recenzia lungă precizează că judecătorul respectiv se numea Hierocleşi se pare că acesta a fost polemistul pătimaş care a scris o lucrare *împotriva creştinilor,* în care acuză Scriptura că ar conținecontradicții. Unii afirmă că el este cel care a sfătuit pe Dioclețian să semneze edictul de persecuție a creştinilor. Poate că acolo a fost condamnat Edesiuşiînțre ei se va fi desfăşuratdiscuția de care ne aminteşte Eusebiu.

1733 Adică în anul 306-307.

1734 Dios era luna decembrie. Data de 20 noiembrie 306 cădea într-o miercuri, nu într-o vineri, cum zice Eusebiu.

Agapie, despre care am amintit njai înainte şi care fusese dat odată hrană fiarelor în acelaşi timp cu Tecla. El ftftese adus în cortegiu din temniţăpînă la stadion deodată cu nişte răufăcători în trei sau patru rînduri, dar de fiecare dată, sub ameninţări sau din milă ori în nădejdea că va fi rezervat unui alt program, judecătorul îl păstrase mereu pentru alte lupte. Acum, fiind de faţă chiar împăratul, el fu adus ca şi cum anume ar fi fost păstrat pentru această ocazie ca să se împlinească şi în legătură cu el cuvîntulMîntuitorului care, potrivit preştiinţei lui Dumnezeu, proorocise ucenicilor Săi că vor fi duşi la dregători şi la regi «spre mărtfirie»[1735] pentru El.

4. Agapie a fost adus aşadar în mijlocul stadionului împreună cu un răufăcător, despre care se zice că era întemniţat pentru că-şiomorîsestăpînul.

5. Iată însă că cel care-şi ucisese stăpînulşi care acum a fost aruncat la fiare a fost socotit vrednic de iertare şi de graţiere cam în acelaşî fel cum fusese iertat şiBarâba[1736] de pe vremea Mîntuitoruluişi tot amfiteatrul a răsunat de strigătele prin care Se vestea bucuria că ucigaşul fusese graţiat din bunăvoinţa împăratului şi socotit vrednic de cinste şi de libertate. ‘

6. Dimpotrivă, luptătorul pentru credinţa cea dumnezeiască a fost strigat şi el pe nume mai întii chiar de pătre tiranul însuşi, împăratul Maximin, *_n.tr.,* care i-a făgăduit că-l eliberează şi pe el dacă-şireneagăcredinţa. Acesta a mărturisit însă că pentru vreo crimă nu va face-o, dar de dragul credinţei în Făcătorul lumii ar merge de bună voie şi cu drag să sufere curajos orice chinuri la care ar fi supus.

7. Şizicînd acestea, zis şi făcut a şi pornit, alergînd spre un urs care şi fusese lăsat să flămînzească pentru ca să-i fie el oferit ca hrană. Dar întrucît ursul nu i-a avut grija, martirul a fost dus din nou, abia respirînd, în temniţă, unde a mai trăit o zi. Şi a doua zi, după ce i-au atîmatnişte pietre de picioare, bau aruncat în mijlocul mării. Şi iată aşa a decurs martiriul lui Agăpie[1737]

VII
Fecioara Teodosia. Martirii DomninusşiAuxentius

1. Pe vremea cînd prigoana împotriva ndastră dura deja de cinci ani, în ziua a două a lunii lui Xantic, adică cu patru zile înainte de nonele lunii lui aprilie, tocmai în duminica învierii Mîntuitoruluinoastru[1738], iarăşi în Cezareea, fecioara Teodosia din Tir, o tînără credincioasă şi plină de evlavie, care

1735 *Matei* 10, 18.

1736 *Matei* 27, 15-26; *Marcu* 15, 6-15. Această asemănare cu patimile Mîntuitorului o aflăm, la mulţi martiri, Chiar şi dintre cei amintiţi de Eusebiu (Iacob, P.olicarp, Lyon etc.).

1737 în unele calendare pomenirea lui Agapie se face la 15 martie, iar nu la 24 martie. Ehr- hard *o.c.* I, 605.

1738 Din nou o greşeală de cronologie a lui Eusebiu: ziua a patra înainte de nonele lui aprilie este 2 aprilie. în anul 307 Paştile cădeau cu 8 zile Înainte de idele lunii aprilie, deci în 8 aprilie. în calendarul apusean Teodosia e prăznuită în 2 aprilie, în cel răsăritean, la 29 mai.

încă nu împlinise nici optsprezece ani, s-a apropiat de prizonierii care şi ei mărturiseau împărăţia lui Hristos şi care stăteau înaintea scaunului de judecată. Ea voia să le arate că ia parte la durerea lor şi probabil că i-a rugat să-şi aducă aminte de ea cînd vor ajunge înaintea Domnului.

2. Văzînd aceasta, soldaţii au arestat-o, sub pretext că ar fi săvîrşit o faptă imorală şi nelegiuită şi au dus-o în faţa guvernatorului. Acesta, ea ieşit din fire şi cu. suflet furios ca de fiară, o supune îndată la chinuri crîncene în stare să te înfioare, ciopîrţindu-i în chip ruşinos carnea de pe şolduri, precum şi sinii, ajungîndpînă la os. Pe cînd încă mai răsufla şiîntrucît, după toate suferinţele, faţa ei era mereu zîmbitoareşi strălucitoare, guvernatorul a poruncit s-o arunce în valurile mării. După aceea, trecînd de la ea la ceilalţi mărturisitori i-a osîndit pe toţi la munca silnică în minele de aramă din Faena, în Palestina[1739].

3. Afară de ei, acelaşi guvernator a mai osîndit în acelaşioraş în ziua de cinci a lunii lui Dios, sau după romani la nonele lui noiembrie[1740], pe mărturisitorul Silvan, care pe atunci era numai preot, dar care la scurtă vreme după aceea a fost învrednicit de scaunul episcopal[1741]şi care a murit ca martir împreună cu mai mulţiînsoţitori la muncile din aceeaşi mină, după ce dovedise cea mai nobilă răbdare pentru credinţă prin aceea că i s-au ars cu fier înroşitarticulaţiile picioarelor, astfel încît nu se mai putea folosi de ele.

4. Deodată cu sentinţapronunţată împotriva acestora, Urban a mai osîndit (să fie ars cu foc, *n.tr.)* încă un om care.se distinsese prin nenumărate alte mărturisiri şi care se numea Domninus, care s-a făcut foarte cunoscut în întreagă Palestina pentru îndrăzneala lui extraordinară în cuvînt[1742]. Acelaşi judecător[1743] era şi un straşnic născocitor de torturi şi un fabricant de noi atacuri împotriva învăţăturilor lui Hristos, aşaîncxt scornea împotriva creştinilor chinuri de care nimeni n-a mai auzit cîndva vorbindu-se. Pe trei creştini[1744] i-a osîn- dit să se lupte între ei (cu pumnul ca şi gladiatorii, *n. tr-.).* Pe Auxenţiu, un bătrîn venerabil şisfînt, l-a osîndit să fie mîncat de fiare[1745]. Pe alţii, iarăşi, oameni în puterea vîrstei, i-a castrat, facîndu-i eunuci[1746], apoi i-a trimis la munci forţate în aceleaşi mine. Pe alţii, după chinuri grele, i-a încuiat în temniţă. Printre ei se afla cel mai drag dintre prietenii mei, Pamfil, cel mai vestit dintre martirii vremii noastre.

1739 Situată la 40 de km. sud de Marea Moartă, mina de aramă Phaeno (azi Feinan) e azi aproape părăsită.

1740 Deci, 5 noiembrie. Atunci se pomenesc «Domninşisoţii» (Ehrhard, o. *c.* I, 505).

1741 Nu cunoaştem date despre hirotonirea ca episcop a lui Silvan, care era numai preot cînd fusese trimis în mine.

1742 Eusebiu nu dă nici un alt amănunt despre el.

1743 Urban.

1744 Numele lor: Timotei, Teofil şiTeotim.

1745 Nu este trecut în sinaxar.

1746 EutihieşiCarterie.

1 1%..

5. Pe acesta l-a pus Urban la încercare mai întîi ca să-i vadă capacitatea lui oratorică şiadîncimeacunoştinţelor sale filosofice, după care, în cele din urmă, l-a forţat să aducă jertfe zeilor. Cînd a văzut că face semn de refuz şi că nu dă nici cea mai mică importanţăameninţărilor, Urban s-a înfuriat peste măsură şi a poruncit să fie torturat cu cele mai grele chinuri.

*6. Om cu suflet de fiară, Urban poruncea mereu şi cu tot mai multă ură să-i sfîrtece coastele cu căngi de fier, bucurîndu-se oarecum de chinurile victimei. Dar din toate acestea, guvernatorul n-a cîştigatdecîtruşine. Pamfil a rămas şi mai departe pe lista celor condamnaţi la închisoare.

7. Ce fel de răsplată va trebui să-l aştepte pe Urban la dreapta judecată a lui Dumnezeu, din pricina cruzimii cu care lupta împotriva martirilor lui Hristos, e uşor de înţeles, după evenimentele care începuseră să se desfăşoare atunci. Căci îndată, la puţină vreme după aceste nelegiuiri cu care a îndrăznit să maltrateze pe Pamfil, pe cînd încă mai deţinea slujba de guvernator, judecata lui Dumnezeu l-a lovit atît de pe neaşteptate, încît pe cel care mai ieri-alaltăieri judeca de la înălţimea tribunalului şi care era păzit de gardă militară, care poruncea peste toate popoarele din Palestina şi care era prietenul cel mai drag şi mai nelipsit de la mesele date de tiranul însuşi, această dreptate dumnezeiască l-a despuiat într-o singură noapte şi l-a lipsit de toate demnităţile, revărsîndruşineşi ocară peste cei care-l admiraseră altădată ca şef al lor, arătîndu-le tuturora că a sfîrşit ca un laşşi ca un om fără bărbăţie, care, asemenea femeilor, se văita şiplîngea în faţa poporului peste care domnise. Din Maxi- min însuşi, cu care altădată se mîndreaşi se fălea ca de cel pe care-l iubea cel mai mult din pricina necazurilor pe care ni le punea pe cap nouă, creştinilor, el a făcut un judecător aspru şi crud tocmai aici, în Cezareea, aruncînd asupra lui sentinţa de moarte, după ce mai înainte îl acoperise de ruşine din pricina crimelor de care se convinsese.

8. Dar acestea să fie sptise doar în trecere.

Poate că vom mai avea ocazia, cînd ne vom ocupa amănunţit de sfîrşitulşide căderea jalnică a nelegiuiţilor care s-au războit cel mai mult cu noi şi între ei şi d» Maximinînsuşişi de cei din jurul său[1747].

VIII

Alţi mărturisitori, precum şi martiriul Valentinei şi al lui Pavel

1. Dar şicînd se împlinea cel de al şaselea' an[1748] de cîndbîntuia fără încetare furtuna împotriva noastră, ba şi înainte de acea dată, a existat în minele de la Tebaida (care poartă acest nume de la piatra de porfir care se găseşte aici) o mare mulţime de mărturisitori ai credinţeicreştine, între ei 97 de bărbaţi împreună cu femei şi cu copii mici, care toţi fuseseră daţi în seama acestui

1747 Istoria bisericească, *IX, X.*
1748 Deci, 308-309.

guvernator al Palestinei. Dar deoarece şi acolo, pe pămînt evreiesc, ei mărturisiră credinţa în Dumnezeu Atotputernicul şi în Hristos, li s-au tăiat cu fierul înroşit vinele de la piciorul sting ajungîndpînă la nervi; li s-a crăpat apoi ochiul drept,şi anume cu paloşul li s-a luat întîi membrana şi pupila, apoi cu fierul roşu li s-a ars întreagă orbita pînă la rădăcina ochilor. Aceste mutilări au fost poruncite, zice-se, pe temeiul unui ordin împărătesc, de Firmilian, noul guvernator care a fost trimis aici după Urban. După aceea ei au fost trimişi în minele din acest ţinut ca să trăiască acolo nenorociţi în robotă şisuferinţă.

2. Dar nu-i destul că am vorbit despre astfel de suferinţe. Aceeaşi soartă au avut-o cei din Palestina, despre care am amintit ceva mai înainte şi care au fost osîndiţi să se lupte cu pumnii unii împotriva celorlalţi.

3. Ei n-au voit nici să guste din hrana procurată pe cheltuiala statului şi nici să facă exerciţii pentru luptă, de aceea au fost nevoiţi să se prezinte nu numai în faţa guvernatorului, ci chiar înaintea lui Maximinînsuşi. In mărturisirea lor ei dovediră cea mai mare tărie prin curajul cu care au refuzat hrana împărătească şi prin răbdarea cu care au îndurat loviturile de bici, suferind chinuri asemănătoare celor de care am vorbit şi la care s-au mai adăugat şialţi mărturisitori din Cezareeaînsăşi.

4. Printre aceştia, unora care fuseseră arestaţi de curînd, pe cînd se adunau să asculte citirile sfinte[1749], le-au fost strujite picioarele, pe cîndalţii au fost torturaţi nu numai la picioare, ci şi la ochi şi, în sfîrşit, alţii au îndurat chinuri şi mai grele, rupîndu-li-se coastele.

5. Printre aceştia o creştină, femeie după trup[1750], dar bărbat după avînt, neputînd suporta ameninţarea necinstirii, pentru motivul că a spus o vorbă mai grea la adresa tiranului care a îngăduit să se dea puterea pe mîna unor judecători tot atît de cruzi, a fost mai întîi bătută cu biciul, apoi a fost întinsă pe calul de lemn şiînţepată crud în coaste.

6. în vreme ce călăii încredinţaţi în acest sens o chinuiau cu cruzime, după porunca- primită, o altă persoană, care ca şi cea dintîi a preferat să fie chinuită decît să sufere necinstirea, se dovedi superioară faţă de vestiţii apărători ai libertăţiilăudaţi pretutindeni de greci; şineputînd îndura lipsa de milă şi de omenie a torturilor[1751], dintr-odată, aşa slăbită cum părea trupeşteşi neajutorată la înfăţişare, a dovedit un curaj deosebit în sufletul ei şi o putere mult mai mare decît îi era trupul, căci a strigat acolo în mulţime: «Pînăcînd mai ai de gînd să chinuieşti cu atîta cruzime pe sora mea?» Tulburat şi mai amarnic din

---

52'. Întrucît bisericile creştine fuseseră distruse, creştinii se adunau unde puteau, prin case ■particulare sau prin păduri, să asculte rugăciuni şi cateheze creştine. După ce refuzaseră hrana oficială (ca printr-o revoltă organizată), întrunirile religioase păreau periculbase.

1750 Nu li se dă numele, probabil e vorba de Tea, Pjivelşi Valentin, martirizaţi la 15 iulie, (Ehrhard*o. c.* I, 669).

1751 Poate că Eusebiu se va fi gîndit la unii din tinerii (prixAcurepoi care justificau chiar acţiuni riscante de dragul libertăţii, aşa cum aminteşte istoricul Polibiu (+123 î.Hr.) sau Plutarh, cîndvorbeşte despre Demostene.

pricina acestor cuvinte, judecătorul porunci numaidecît să ridice de acolo pe această femeie.

7. După aceea a fost tîrîtă în mijlocul tribunalului, în timp ce ea nu făcea nimic altceva decît să murmure numele Mîntuitorului. I s-a cerut mai întîi să aducă jertfă, iar întrucît nici n-a voit să audă de aşa ceva, a fost tîrîtă cu forţapînălîngă altar. Ea şi-a păstrat însă şi mai departe aceeaşistăpînire de sine şihotărîre ca şi înainte, fără ca nici măcar să tremure. Sigură de sine şi neclintită în credinţă, ea lovi cu piciorul în altar, care se şi răsturnă cu tot ce era pe el, inclusiv şi vasul cu jar pentru jertfă.

8. Cînd a văzut aceasta, judecătorul şi-a.ieşit din fire ca o fiară sălbatică şi a poruncit atîta-să o bată cu căngi de fier peste coaste, încît nimeni poate că n-ar mai fi putut răbda atîta, iar pentru el era o desfătare văzînd cum curge sîngele din răni. în sfîrşit, după ce furia l-a scîrbit, a poruncit s-o lege laolată cu cealaltă, despre care spusese înainte că este sora ei, şi a poruncit apoi ca amîndouă să fie arse pe rug. Cea dintîi se spune că era originară din părţile Gâzei, despre cealaltă se ştie sigur că se trăgea din Cezareea. Ea fusese cunoscută de mult şi numele ei fusese Valentina[1752].

9. în privinţa muceniciei de care a fost învrednicit de trei ori fericitul Pavel, cum as putea-o descrie cu toată cuviinţa? El fusese osîndit la moarte în aceeaşi oră cu celelalte două fecioare şi prin aceeaşisentinţă. înainte de pronunţareahotărîrii el a cerut celui care urma să-i taie capul să-i acorde doar o singură clipă.

10. După ce i s-a îngăduit, el a cerut cu glas tare lui Dumnezeu să dea iertare tuturor celor din neaml său, rugîndu-L ca să le dea cît mai curînd pace şi libertate; apoi a cerut pentru evrei ca ei să fie primiţi de Dumnezeu prin mijlocirea lui Hristos, după care a cuprins în aceeaşi rugăciune şi pe samarineni şi, în sfîrşit, s-a rugat ca şi cei care se aflau încă în rătăcire şi în necunoaşterea lui Dumnezeu să vină la cunoştinţa adevărului şi a credinţei[1753], după cum tot aşa n-a uitat nici mulţimile amestecate care se ajtau în jurul lui.

11. Iar la urmă de tot, o, mare şi negrăită bunătate! s-a rugat şi pentru judecătorul care l-a osîndit la mparte, pentru împăraţişi pentru cel care avea să-i taie în curînd capul. în toate acestea se ruga aşa, încît să fie auzit de călău şi de toţi cei aflaţi înjur, cerînd lui Dumnezeu să nu li se pună în socoteală păcatul pe care-l fac[1754].

12. Şi deoarece rostea aceste rugăciuni şi altele asemenea cu glas tare, aproape toţi erau convinşi că el a fost omorit nevinovat, plin de milă şi de lacrimi. Apoi 'aducîndu-şi în ordine hainele, potrivit legii, şidezgolindu-şigîtul pe care avea să-l taie sabia, s-a împodobit cu cununa unei mucenicii dum-

1752 Alte amănunte nu ne dă Eusebiu.
1753 *I Tim.,* 2, 4.
1754 *Fapte,* 7, 60.

nezeieşti în ziua de douăzeci şi cinci a lunii[1755]Panemos, ceea ce corespunde cu opt zile înainte de calendele lui august. Aşa s-au sfîrşit ei!

13. La scurtă vreme după aceea alţiminunaţi luptători ai credinţei în Hristos veniţi din ţara egiptenilor în număr de 130, după ce au pătimit din porunca lui Maximinaceleaşi chinuri, ca şi cei dintîi în acelaşi Egipt, la picioare ca şi la ochi, au fost trimişi unii la minele amintite din Palestina, alţii la cele din Cilicia.

IX
0 reînnoire mai cruntă a persecuţiei. Antonin, Zevina, Gherman şialţi martiri

1. După atît de multe fapte de vitejie săvîrşite de vrednicii mucenici ai lui Hristos, s-a mai domolit oarecum, prin sîngele lor sfînt, flacăra prigoanei. Deja se simţea o oarecare linişteşi libertate la cei din Tebaida, care din pricina credinţei în Hristos fuseseră osîndiţi să muncească la minele din acea ţarăşi credeau că mai răsuffaupuţin aer liber,cînd, nu ştim cum, în urma unei tulburări oarecare, cel care primise puterea de a persecuta pe creştini[1756] o aprinse din nou.

2. Au apărut dintr-o dată iarăşi în toate provinciile edictele de persecuţie îndreptate de Maximin împotriva noastră. Guvernatorii şicomandanţii marilor unităţi militare strîngeau prin ordine circulare, prin epistole şi prin ordonanţe publice pe curatori, pe strategi şi pe tabulari[1757], pe conducătorii justiţieişifinanţelor din toate oraşele ca să aducă la îndeplinire porunca împărătească. S-a ordonat să se depună toată rîvna în reconstruirea templelor zeilor, căzute în paragină, să se aibă grijă ca toţi, fără excepţie: bărbaţi, femei, slugi şi chiar copii sugaci să fie obligaţi a aduce jertfe sîngeroaseşilibaţii zeilor păgîni, precum şi să guste ceva din carnea jertfită. La fel se prevedea ca toate alimentele de pe piaţă să fie profanate cu vinul de la jertfe, iar în faţa băilor publice să fie puşi paznici, care să aibă grijă ca celor care intrau înăuntru să-şi spele trupul, să Ie spurce şi sufletul, stropindu-i cu blestemata jertfa idolească[1758]. .

3. Intrucît aceste ordine au început să fie puse strict în aplicare, era firesc, desigur, ca ai noştri să se vadă foarte strîmtoraţi: pînăşi popoarele păgînerîdeau de nebunia acestor rînduieli socotite exagerate şi chiar de prisos (căci chiar şi lor le păreau dezgustătoare şi exagerate). Oricum, o îngrozitoare furtună ameninţa să cadă peste capetele noastre, ale tuturor. Dar şi de astădată

1755 25 iulie 308.
1756 împăratul Maximin.
1757 Deci organe civile şi militare, deopotrivă.
1758 Ca în vremea împăratului Deciu, aşa cum ne informează epistolele sfîntului Ciprian şi ale sfîntului Dionisie al Alexandriei.

Mîntuitorul nostru a insuflat în apărătorii Lui un curaj atît de mare, încît chiar dacă nu i-ar fi îndemnat sau încurajat cineva, ei totuşi nu se temeau de ameninţărileduşmanilor, oricît de puternici ar fi ei.

4. Fe cînd guvernatorul îşi aducea jertfa sa idolilor, din mulţime s-au desprins trei credincioşi care au înaintat spre el strigîndu-i să termine odată cu rătăcirea, pentru că nu există alt Dumnezeu decît Creatorul şi Făcătorul lumii, întrebaţi fiind cine sînt ei, toţi trei au mărturisit cu curaj că sîntcreştini.

. 5. Foarte puternic impresionat de curajul lor, fajră să-i mai fi supus la chinuri, Firmilian i-a osîndit la pedeapsa capitală. Dintre ei cel mai bătrîn se numea Antonin[1759], al doilea se nemeaZevinaşi era de loc din Elefîterupolis, iar numele celui de al treilea era* Gherman. Era ziua a treisprezecea din luna lui Dios, la idele lui noiembrie, cînd a avut loc uciderea lor[1760].

6. în aceeaşi zi a făcut acest ultim drum împreună cu ei şi o femeie, cu numele Enata, originară din Skitopolis, împodobită şi ea cu aceeaşi cunună a fecioriei. Ea n-a făcut acelaşi lucru ca şi ei.

7. A fost însă tîrîtă cu forţaşi dusă înaintea judecătorului. Aflîndu-se acolo în imediata ei apropiere, o căpetenie militară cu numele Maxys, un om mai rău chiar şidecît numele său[1761], nelegiuit în toate, dar de o deosebită tărie trupească şi de o cruzime care întrece orice măsură, a îndrăznit să o biciuiască fără ştireaautorităţilor superioare. Acest om deci a despuiat pe fericita de orice îmbrăcăminte şi a purtat-o astfel prin întreg oraşulCezareiitîrînd-o aşa prin toate pieţele, peste tot avînd grijă mare să o biciuiască cu un bici de piele.

8. Dar în tot timpul acestor torturi ea a dovedit o tărie de neclintit pînă ce a ajuns iarăşi înaintea judecătorului. Acesta a dat-o să fie arsă de vie. El a dus furia pînă dincolo de tot ce-i omenesc, călcînH în picioare chiar şi legile firii, neavînd nici atîtaruşine să aprobe înmormîntarea acestor trupuri neînsufleţiteşi sfinte[1762].

9. Drept aceea el ordonă ca zi şi noapte trupurile morţilor să fie păzite cu grijă şi lăsate în aer liber ca să poată servi de hrană fiarelor sălbatice, încît vreme de mai multe zile au putut fi văzuţimulţi oameni împlinind această poruncă sălbatică şi barbară, păzind de departe ca pe ceva vrednic de biudă faptul ca nu cumva vreun mort să fie răpit, în schimb fiarele sălbatice şicîinii ori păsările răpitoare să poată ciopîrţi ici-colo din mădularele omeneşti.

10. întreg oraşul, de jur împrejur, era presărat cu măruntaie şi oase omeneşti, încît nici chiar celor care mai înainte nutriseră ură amarnică împotriva

1759 Numele lui Antonin e însemnat pe o versiune sinaitică a Hexaplei, din care se vede că în timpul detenţieisfîntul Pamfil revizuia textul Hexaplei, iar «mărturisitorul» Antonin îl ajuta. Cf. Bardy, *o. c.* III, 149.

1760 Deci la 13 noiembrie, 308 (Ehrhard, *o. c.* I, 505).

1761 Numele «maxy» însemnează tatuare, sălbăticire.

1762 Se ştie că pînăşi grecii vechi socoteau că e osînda cea mai mare pentru un suflet caic nu-şigăseşte odihnă în mormînt. Cazul descris în piesa «Antigona» e tipic. E Rhode, *1'syclu.* A se vedea mai sus şi cazurile cu martirii din Lyon: V, I, 62.

noastră niciodată nu le-a fost dat să vadă o cruzime atît de mare. Ei nu deplîngeauatît de mult nenorocirea celor împotriva cărora se acţiona în acest fel, cît mai ales purtarea lipsită de omenie, care se împotrivea firii care e aceeaşi pentrutoţi.

11. într-adevăr, aproape în faţa fiecărei porţiiîntîlneai o privelişte care întrecea orice cuvînt, depăşind orice descriere oricît de nenorocită ar fi fost ea. Bucăţi de came omenească nu erau'«mîncate» numai în cîte un loc, ci ele erau împrăştiate peste tot: unii spuneau că au văzut în faţaporţilorbucăţi întregi, bucăţi separate ori părţi diferite din măruntaie.

12. în vreme ce astfel de lucruri durau de mult timp, iată ce întîmplare minunată a avut loc. Văzduhul era curat şi senin, iar starea vremii era nespus de plăcută cînd dintr-odată stâlpii care susţineau clădirile publice din întreg oraşul au început să verse toţinişte picuri ca de lacrimi. Ba chiar şipieţeleşi străzile principale, fără să fi căzut peste ele nici măcar o rouă, s-au udat şi s-au înmuiat cu apă nu ştiu de unde, iar drept urmare îndată s-a răspîndit zvonul că într-un mod inexplicabil însuşipămîntul ar fi vărsat lacrimi pentru că nu mai putea răbda nelegiuirea săvîrşită atunci, încît, spre ruşinea firii omeneşti crude şi nemiloase, pînăşi pietrele şi materia neînsufleţită păreau că izbucnesc astfel în lacrimi. îmi dau seama, desigur, că astfel de cuvinte ar părea poate o.flecă- reală sau o scornitură pentru cei care vor veni după noi, dar nu şi pentru cei care pot să le confirme (fiind văzute cu ochii lor proprii).

X
Petru Ascetul, Arsenie Marcionitul şialţi martiri

1. în ziua a patrusprezecea a lunii Apelaios, adică cu nouăsprezece zile înainte de calendele lui ianuarie[1763], cei care erau puşi să controleze pe toţi trecătorii au arestat din nou pe cîpva egipteni: ei voiau tocmai să plece la minele din Cilicia ca să-şi mărturisească acolo credinţa lor în Hristos. Li s-a dat drept aceea şi lor aceeaşi pedeapsă ca şi celor lîngă care voiau şă fie, li s-au scos ochii şi li s-au zdrobit articulaţiile picioarelor. Dar în Ascalon, unde au fost prinşi, trei inşi dintre ei au dat o minunată pildă de curaj şi prin aceasta fiecare din ei şi-a dobîndit o moarte mucenicească deosebită. Unul, care se numea Ares, a fost ars de viu, iar celorlalţi li s-a tăiat capul. Numele lor erau Promosşi Ilie[1764].

2. în ziua a noua din luna lui Audireus (ceea ce ar corespunde cu trei zile înainte de idele lunii lui ianuarie)[1765], în acelaşioraş al Cezareii, un ascet cu numele Petru, supranumit Apselanus, din tîrgulAnea din apropiere de Elefte-

---

1763 Ceea ce însemnează 14 decembrie anul 308.

1764 S-ar putea aplica aici dictonul «quorumnomenDeus scit». Nu se pot identifica nici Ares, nici Promos (Stigloher propune «Petros»), nici Ilie. în drum spre Cilicia ei «au fost decapitaţi sau arşi de vii» (Bardy, *o. c.* p. 152).

1765 Adică în 11 ianuarie 309.

rupolis, şi-a dovedit credinţa sa în Hristos printr-o minunată mărturisire, fiind pus la proba focului ca aurul de cea mai bună calitate[1766]. Judecătorul şi cei care erau în jurul lui îl rugară de nenumărate ori să-i fie milă de el, să-şicruţe floarea tinereţii[1767], dar el le-a dispreţuit pe toate acestea şi a preferat să-şi dea chiar viaţadecît să piardă nădejdea în Dumnezeul cel peste toate.

3. în vremea aceea, după spusele unora, a murit pe acelaşi rug şi un episcop al sectei lui Marcion[1768] din rivna pentru credinţă, credea el, desigur însă nu pentru cea după cunoştinţă, sfîrşindu-şi zilele pe acelaşi rug ca şi Petru.

Iată, aşa s-au petrecut toate acestea.

Pamfil şimulţialţi martiri

Şi acum ne cere timpul să descriem marea şi vestita privelişte pe care ne-au lăsat-o Pamfil[1769], al cărui nume îmi este de trei ori scump, precum şi cei care au suferit împreună cu el, care erau de toţi doisprezece, fiind socotiţi vrednici de a fi preţuiţi pentru harul şi numărul lor asemenea cu apostolii şi cu proorocii (Lupta sfinţilorşislăviţilor martiri ai lui Hristos, Pamfil, Valens, Pavel, Seleuc, Porfir, Teodul, Iulian şi egiptenii care erau împreună cu ei, descrisă de Eusebiu al lui Pamfil)[1770].

1. împrejurările ne cer să istorisim tuturora marea şi vestita privelişte dată de sfîntul martir Pamfil şi de cei dimpreună cu el şi care au dus lupte de toţ felul pentru credinţă.

a) Desigur, cunoaştem foarte mulţi oameni, care au fost curajoşi în vremea persecuţiei, din numărul cărora am descris aici doar pe cîţiva din cei pe care i-am cunoscut. în această lume s-au distins o mulţime de oameni de toate felurile, de toate vîrstele, de toate condiţiile sociale şi culturale. Ei au îndurat chinuri de multe feluri şi s-au împodobit cu cununi diferite, dar toate ţintind spre mucenicia cea desăvîrşită.

b) Din rîndul celor tineri şi chiar al pruncilor puteai vedea destui printre egiptenii care se aflau cu ei. Alţii erau juni, aşa cum a fost cazul lui Porfir, chipeş la trup, dar şi cu un suflet avîntat, cum a fostşi numărul celor din jurul celui ce mi-a fost atît de scump: mă gîndesc la Pavel din Iamnia, la Seleucşi Iulian, veniţiamîndoi din ţinutulCapadochiei. Dar erau printre ei şi oameni împodobiţi cu venerabila vîrstă a căruntetilorşi a unei bătrîneţi înaintate, cum au fost

---

1766 într-adevăr un «Apselam» figurează la 11 ianuarie în martirologiul ieronimian.

1767 Figură de stil pentru cuvîntul din *Pilde,* 17, 1, «în cuptor se lămureşte aurul».

1768 Hamack*(Marcion*, ed. II, Leipzig 1924, **p.** 341-344) ţine să confirme că pe la 318-319 exista în sudul Damascului o comunitate marcionită.

1769 Varianta lungă a muceniciei sfintului Pamfil a fost publicată pentru prima oară în «AnalectaBollandiana» XVI, Bruxelles, 1897.

1770 Scrierea privitoare la *Martirii din Palestina* era deja redactată fie separat cum 6 avem, fie într-o serie de «istorie a martirilor». Cf. Ehrhard, *Oberliefemngl,* p, 1. Aşa se Explică şi acest tidu pus aici între paranteze.

Valens, diaconul bisericii, din Ierusalim, şiTeodul, care şi-a. adeverit numele pe care-l purta[1771]. . <

c) Dar în afară de deosebirea de vîrstă, ei erau deosebiţişi în privinţaedu-. caţieiduhovniceşti: unii vieţuiău ca nişte copii, avînd o minte puţin cultivată şi foarte redusă. Erau printre ei şi oameni care nu cunoşteau deloc învăţăturile sfinte, în schimb toţi aveau un curaj mai presus de fire.

d) Totuşi, ca un luceafăr care răsare dis-de-dimineaţă, strălucind printre celelalte stele luminoase, se deosebea prin razele pe care le împrăştiastăpînulşi dascălul meu, căci nu pot numi altfel pe dumnezeiescul şi cu adevărat fericitul Pamfil. într-adevăr el atinsese’ la şcolileelineşti un excepţional grad de învăţătură, iar în ce priveştecunoştinţa dumnezeiască şi Sfintele Scripturi el dobândise, ca să nu spun ceva prea exagerat, o astfel de destoinicie cum nu avea nimeni dintre cei din vremea aceea. Şi mai avea o întîietateşi mai mare decît toate, care îi era parcă firească, adică dăruită de Dumnezeu: înţelegereaşiînţelepciunea.

e) în privinţavieţiiduhovniceşti erau toţi la fel, cu toate că în modul de prezentare şi în pregătirea şcolară se deosebeau. După trup, Pamfil se trăgea din părinţi nobili şi fusese minunat educat în treburile obşteşti ale ţării sale. Seleuc se distinsese în mod deosebit pe tărîm militar. Ceilalţi 6rau de condiţie mijlocie şiobişnuită. Nu lipseau dintre ei nici cei ieşiţi din rîndurile sclavilor: intr-adevăr un slujitor din casa guvernatorului a fost însuşi Porfir, care era de formă sluga lui Pamfil, dar care prin simţămintele sale era socotit ca un fiu adevărat şi care nu lăsa nimic în a imita pe stăpîn.

f) Iar dacă ai spune că toţi formau laolaltă o familie duhovnicească sau bisericească n-ai greşi. Printre ei Pamfil se învrednicise de treapta preoţiei; Valens de a diaconatului, alţii de aceea de citeţ în adunările creştine[1772]. Prin mărturisirile sale, Seleuc s-a distins răbdînd foarte curajos loviturile cu biciul, cu mult timp încă înainte de sfîrşitul martiriului său, şirenunţase cu tot atîta curaj şi la pierderea gradelor safe militare. Cît despre ceilalţi, care erau fie catehumeni, fie credincioşi, ei ne dădeau măcar pe scurt imaginea miilor de membri ai Bisericii de atunci.

g) Am contemplat aici acest buchet deosebit de martiri. Cu toate că el n-a fost prea bogat, totuşi din el nu lipseşte nimic din ceea ce aflăm în organizaţiileomeneşti. Căci aşa cum o liră cu mai multe corzi e formată din corzi diferite, unele cu sunet mai ascuţit, altele mai grav, fiind destinse, întinse ori moderate, dar dacă sînt toate bine acordate după arta muzicală dau o melodie plăcută, tot aşaşi între aceşti oameni se reuniseră laolaltă şi tineri şibătrînişi robi şi slobozi, savanţişi necunoscători de carte, «oameni de jos» cum îi categorisesc mulţi, dar alături de ei şi din straturile cele mai înalte,

---

1771 Teodul înseninează robul lui Dumnezeu.

1772 Lucru foarte important de reţinutcînd ne gîndim la dezvoltarea vieţiibisericeşti.

credincioşii alături de catehumeni, diaconi şipreoţi; toţilăsîndu-se conduşi în chip diferit, dar hotă- rît, de un singur muzician celebru, Fiul cel Unul Născut, Cuvîntul lui Dumnezeu, şiredînd virtutea puterii ascunse în fiecare din ei, după felul în care ştiau să rabde chinurile; toţi lăsau să se audă înaintea tribunalelor glasul mărturisirii lor, foarte strălucite, armonioase, melodioase şi acordate, toate spre un singur scop: melodia prea curată şi prea înţeleaptă a împlinirii martirice aduse întru slava lui Dumnezeu Atotputernicul[1773].

h) Pe de altă parte, e vrednic de admirat numărul acestor oameni care dau dovadă de o harismă apostolică şi profetică, întrucît într-adevăr şi ei au fost doisprezece ca şi patriarhii, ca şi proorocii, ca şi apostolii.

i) Dar nu trebuie să uităm nici amănuntele curajului cu care au îndurat nenumăratele chinuri: ruperea coastelor, frecarea cu o ţesătură de piele de capră a părţilor rupte din corp, lovituri nepotolite cu biciul, torturi variaţeşi repetate, chinuirea crudă şi de nesuportat a mîinilorşi picioarelor cu ajutorul unor maşinării spre a sili pe martiri la săvîrşirea unor fapte care le erau interzise.

j) Ce să spunem de neuitatele cuvinte rostite de aceşti oameni dumne-zeieşti, prin care, fără să le pese prea mult de suferinţe, ei răspundeau cu o faţăsurîzătoareşi veselă la întrebările judecătorului, zîmbindu-i curajos în timpul torturării şi dezarmîndu-l adeseori? De fapt, cînd li se cerea să declare din ce ţară se trag, ei se fereau să numească cetatea lor pămîntească, indicînd pe cea adevărată, spunîndrcăsînt din Ierusalim, prin c^reînţelegem cetatea cerească a lui Dumnezeu, spre care se grăbeau.

l) Adeseori mai'răspundeauşi unele lucruri ce nu puteau fi înţelese de judecători care nu erau introduşi în adevărurile cele sfinte, care pentru ei erau foarte limpezi. De aceea se şi supăra judecătorul adeseori şi se mînia, scornind, în tulburarea lui, mereu alte şi alte procedee de caznă, ca să nu se dea bătut, cu toate că adeseori el a fost nevoit să se dea învins.

m) Şi felul în care mureau era pilduitor. Doi dintre ei fiind încă din rîndul catehumenilor s-au lăsat mistuiţi de botezul focului, altul a fost osîndit să moară de moartea Mîntuitorului; însoţitorii celui drag mie[1774] au fost încununaţişi ei, fiecare cu altfel de cununi martirice.

Iată, dar, ce s-ar putea spune în general despre aceşti oameni[1775].

2. Căpetenia acestei cete (de martiri, *nJr.),* cel care singur se împodobise cu demnitatea preoţească la Cezareea, era Pamfil, un om care în decursul întregii lui vieţi, părăsind şidispreţuind plăcerile lumeşti, s-a distins prin tot felul de virtuţi, prin împărţirea averilor pe seama celor săraci, prin puţinaatenţiefaţă de nădejdile acestei lumi, precum şi printr-un stil de viaţă de

---

1773 O minunată imagine a armoniei universale.

1774 Pamfil.

1775 Toate paragrafele înşiratepînă aici în acest capitol al Xl-lea sînt reproduse după varianta lungă a scrierii.

înaltă filosofie[1776]. Dar şi mai mult ne-a întrecut pe toţi cei din vremea noastră prin cea mai autentică rîvnă arătată Sfintelor Scripturi[1777], prin neobosita sa dragoste de muncă în tot ce lucra, precum şi prin ajutorul pe care-l acorda tuturor celor din jurul său şi care meritau să fie sprijiniţi.

3. Celelalte fapte bune ale lui, care ar umple ele însele o istorisire mai lungă, au fost descrise deja de noi într-o scriere în trei cărţi, sub titlul *Memorii,* care cuprind în fond descrierea vieţii sale[1778]. La acele *Memorii* trimitem pe cei

1776 Vrea să spună că asceza, aşa cum o practica Pamfil, era cu adevărat o filosofie superioară.

1777 Adineaori s-a afirmat că şi în temniţă Pamfil revizuia şi corecta textele biblice ale Hexaplei lui Origen.

1778 Pierdută, cu excepţia unor mici fragmente.

care doresc să cunoască mai amănunțitviața lui. Aici ne vom opri doar la faptele legate de martiri.

4. In urma lui Pamfil, pe locul al doilea, se găsea un diacon cu tîmple cărunte originar din Aelia[1779], al cărui nume era Valens, un bătrîn foarte vrednic de respect chiar şi pentru înfățişarea sa exterioară; dar mai ales pentru bogatele lui cunoştințe privitoare la Sfintele Scripturi, ca puținialții. El păstra în inimă atît de strînsă aducerea aminte a textului Scripturii, încît nu avea nevoie să-l mai citească, fiindcă era în stare să reproducă pe dinafară paragrafe întregi[1780] din orice carte biblică.

5. Cel de al treilea dintre ei, om cu «sufletul arzînd»[1781]şifierbînd, era cunoscut de toți sub numele de Pavel. înainte de a muri ea martir, el dusese lupta pentru credințăîndurînd arderea cu fierul înroşit. Pentru oamenii aceştia, care petrecuseră în închisoare doi ani împliniți, ocazia martiriului a fost provocată de venirea la noi a fraților egipteni, care vor sfîrşişi ei tot aici deodată cu ei.

6. Aceştiaînsoțiseră pe nişte mărturisitori la minele din Cilicia, iar acum se întorceau spre patrie. Cînd au ajuns la porțilecetățiiCezareea (care erau păzite de nişte oameni cu un fel de viață ca cel al barbarilor), au fost întrebați - de altfel ca şiceilalți de care am vorbit înainte - cine sîntşi de unde vin. Ei au spus adevărul întreg. Ca şi cum ar fi fost nişte răufăcători prinşi în flagrant delict, ei au fost arestați pe loc. Erau cinci inşi.

7. Dar şicînd au fost duşi în fața tiranului, ei au arătat aceeaşi îndrăzneală, fapt pentru care îndată au şi fost aruncați în închisoare. A doua zi, în cea de a şasesprezecea zi a lunii Peritios, care corespunde în calendarul roman cu cea de a patrusprezecea zi dinaintea calendelor lunii martie[1782], pe baza unui ordin au fost aduşi înaintea judecătorului şi Pamfil şiînsoțitorii săi de care am mai amintit. . . .

8. Dar cu tpate că a întrebuințat tot felul de cazne, scornind chiar şi unelte noi de tortură.,.judecătorul s-a putut convinge de la început de necontenita statornicie în credințăatît a luiJPamfilşi a însoțitorilor săi, cât şi a acestor egip- teni, El s-a adresat mai întîi celui care părea conducătorul egiptenilor, între- bîndu-l cine este el. Drept răspuns, în loc să-şî spună numele său, el a dat

---

1779 Noul nume al Ierusalimului.

1780 Aşa e cazul şi cu alt martir, Ioan, despre care se vorbeşte mai jos: M.P. XIII, 6-8, ca să nu mai vorbim de cazul clasic al lui Didim Orbul.

1781 *Rom.* 12, 11 şi aici, mai sus: V, I, 9.

1782 Deci 16 februarie. Pamfil fusese arestat în al V-lea an al persecuției în răstimpul dintre noiembrie 307 şi aprilie 308, de aceea anul martirizării lui nu putea fi decît 310, bine ştiind că a . stat în temniță 2 ani.

numele unui prooroc![1783]Şi după el, toţi au dat un răspuns asemănător în locul numelui dat de părinţii lor şi pe care probabil să-l fi socotit a fi fost împrumutat de la idoli, ei şi-au luat alt nume, de pildă, Ilie, Ieremia, Isaia, Samuel sau Daniel, arătînd prin aceasta că ei fac de acum parte din «israelul cel ascuns», israelul cel adevărat al lui Dumnezeu, nu numai prin faptele lor externe, ci Şiprin cuvintele care-l arată ca atare. Auzindu-l dar că-şi dă un astfel de nume, Firmilian care nu pricepea înţelesul spuselor lui a întrebat din ce ţară se trage[1784].

9. Martirul i-a dat şi de astă dată un răspuns care nu seamăna cu cel dinlîi,
declarînd că patria lui e Ierusalimul, gîndindu-se, desigur, la ceea ce spusese Pavel: «Ierusalimul cel de sus, care e cea liberă, e mama noastră»[1785]şiiarăşi: «V-aţi apropiat de muntele Sionuluişi de cetatea Dumnezeului celui viu, de Ierusalimul cel ceresc»[1786].

10. La acel Ierusalim se gîndea mărturisitorul, pe cînd judecătorul îşi lega cugetul de pămîntşi de cele legate de el atunci cînd căutase să afle din care oraş se trăgea şi în ce ţară era situat acel oraş[1787].'Văzînd că nu află, judecătorul îl pune la chinuri ca să afle adevărul. Dar aşa cum stătea cu mîinile legate la spate şi cu picioarele frînte de strînsura mecanismului, niartirul l-a asigurat că n-a spus decît adevărul.

11. După ce l-a întrebat de mai multe ori ce fel de oraş este cel despre care vorbeşteşi unde anume se află el, martirul a răspuns că aceea e adevărata patrie a celor ce cred, că din ea nu fac parte nimeni alţii în afară de ei şi că ea e aşezată în spre Răsărit[1788], spre soare-răsare.

12. Se vede că tot aşa cugeta omul şi mai departe potrivit ideilor sale, fără să-i pese de nimic ce-i în jurul lui şi nici de chinurile ce îndura, ca şi cum ar fi fost fără trup, fără came. Judecătorul, în schimb, era tot mai tulburat gîridindu-se că creştiniişi-au întemeiat vreun oraş care se împotriveşteştăpînirii romane[1789], de aceea se silea în toate chipurile să afle în care punct anume din Răsărit poate fi situat aceloraş.

13. Dar după ce a poruncit să-i sfîrtecetmărului trapul în bătăi şi după ce l-a chinuit în toate chipurile, judecătorul şi-a dat seama de neclintita lui statornicie în aceleaşideclaraţii de la început, aşaîncît, pînă la urmă, a poruncit să i se taie capul. Iată, dar, ce sfîrşit dramatic a avut acest tînăr! Şi tot aşa au murit

---

1783 Rom., 2, 29.
1784 *Rom.,* 9, 3; *Ioan,* 1, 47.
1785 *Gal.,* 4, 26.
1786 *Evr.,* 12, 22.
1787 Nedumerirea judecătorului era cu atît mai mare cu cit Ierusalimul ca atare nici nu mai exista de cînd fusese dărîmat (la anul 70 d. Hr.).
1788 De acolo «va răsări luceafărul de dimineaţă în inimile noastre» *[I Petru* 1, 19).
1789 Se va fi gîndit poate şi la ameninţarea din *Apologeticul* lui Tertulian, XXXVII, 6.

şiceilalţi după chinuri asemănătoare.

14. Se vede că obosindu-se şidîndu-şi seama că în zadar pedepseşte pe aceşti oameni, de mînie s-a scîrbitşi a trecut la Pamfil şi la soţii lui, despre care ştia deja şipînă atunci că dovediseră şi ei, în decursul chinurilor, un curaj neclintit faţă de credinţă, de aceea pe scurt i-a întrebat din nou dacă şi aceia stăruie tot în aceleaşi idei. Primind de la fiecare unul şiacelaşi răspuns, cuvîntul ultim în vederea mărturisirii muceniceşti, judecătorul i-a osînditşi pe ei la aceleaşi pedepse ca şi pe cei dinainte.

15. în timp ce-i ducea să-i execute, un tînăr, care era slujitor din casa lui Pamfil şi care fusese crescut într-o educaţie vrednică de un astfel de om, auzind sentinţapronunţată împotriva stăpînului său ă strigat din mijlocul mulţimiişi a cerut să i se dea voie să le îngroape trupurile.

16. Auzind de acest lucru, judecătorul, care nu era om, ci fiară sălbatică, ba chiar ceva mai rău deci?atît, n-a găsit nicicum că o asţfel de cerere ar fi firească şi nici n-a iertat nici pe acest tînăr, ci l-a întrebat doar dacă şi el e creştin. Cînd a auzit că şi el e creştin, parcă i-ar fi intrat o săgeată în inimă şi, turbat de mînie, judecătorul a poruncit călăului să-l chinuie cu toată puterea[1790].

17. Cînd a mai văzut că tînărul nu vrea nici să jertfească idolilor, potrivit ordinului ce l-a primit, judecătorul a poruncit - ca şi cum n-ar fi fost om, ci piatră sau lemn sau altceva neînsufleţit - să-l sfîşie cu căngi de fier pînă la os şipînă la măruntaiele cele mai din lăuntru. Torturarea a durat multă vreme. în cele din urmă judecătorul a înţeles că chinuirea e pierdere de vreme, cu toate că trupul tînărului fusese zdrobit în urma chinurilor, aşa că nu mai putea vorbi şi nu mai simţea nimic părînd cu totul fără viaţă.

18. Dar judecătorul s-a dovedit fără milă şi fără pic de omenie, aşa că l-a osîndit să fie pus - şi în starea în care se afla - la un foc cu ardere înceată[1791]. în chipul acesta, cel care sosise ultimul la luptă a ajuns să mărturisească înaintea stăpînului său după trup, în vrenie ce îl aşteptau cei ce sosiseră primii la luptă.

19. Să fi văzut atunci pe Porfir - aşa se numea el - biruitorul atîtor chinuri, cu trupul acoperit de praf, cum păşea spre moarte după atîteasuferinţe, cu faţazîmbitoare, cu o înfăţişarehotărîtăşimîndră, încît părea cu adevărat plin de Duh Sfînt, îmbrăcat doar cu o mantie de filosof pe care o purta aruncată pe umeri[1792], în timp ce împărtăşeacunoscuţilor îndrumări, păstrîndpînă a ajuns în faţa uneltelor de tortură mereu aceeaşifaţăsurîzătore. Dar întrucît rugul aprins pentru el se afla la o distanţă destul de mare, el aspira cu putere flacăra dintr-o parte şi din alta, păstrîndu-şipînă la sfîrşitaceeaşilinişteststăpînită.Cînd l-a atins

---

1790 Deşi sclav, Pamfil l-a tratat pe tînăraşa cum a făcut-o Pavel cu Onisim (*Filim*12) ca «fiu» şi «frate iubit» (16), căci, după cîteştim, tînărul era caligraf şi colaborator la munca aleasă de multiplicare a Scripturilor Sfinte.

1791 «Cu ardere prelungită», înceată, încît omul să moară mai curînd asfixiat şichinuindu- se pe îndelete.

1792 în text e^copu;, o tunică cu o singură mînecă, prinsă doar pe umărul drept, purtată mai ales de sclavi sau de filosofi.

flacăra el n-a scăpat decît un singur cuvînt prin care cerea ajutor lui Iisus, Fiul lui Dumnezeu.

2Q. Aceasta a fost lupta pe care a dus-o Porfir. Cel care l-a înştiinţat despre acest sfîrşit pe Pamfil a fost Seleuc, un mărturisitor din cadrul armatei, om care după ce fusese slujitorul unei astfel de chemări s-a învrednicit acum să aibă aceeaşi soartă ca şiceilalţi. Dar îndată ce făcuse acest serviciu de vestitor al sfîrşitului aceluia^ în timp ce îmbrăţişa pe unul dintre ceilalţisoţi, iată că niştesoldaţi îl înşfacăşi-l duc şi pe el înaintea guvernatorului. Acesta, ca şi cum s-ar fi grăbit să-l trimită şi pe el să-i însoţească pe ceilalţi în drumul lor, a poruncit îndată să i se taie şi lui capul.

21. Seleuc se trăgea din Capadochiaşidobîndise în rîndurilecelorlalţi tineri militari un rang înalt între celelalte dregătorii romane. Căci fiind în floarea vîrstei, prin statură şi putere, el era apreciat de toţiceilalţisoldaţi ca întrecîndu-i prin înălţimea trupului, dar mai ales prin curaj, în aşa măsură încîttoţi îl admirau pentru voinicia şifrumuseţea lui.

• 22. Ca unul care încă de la începutul persecuţiei[1793] suferise pentru credinţă
cu multă răbdare multe bătăi cu biciul, în urma faptului că a fost scos din armată el s-a făcut ucenic al asceţilorcreştini, devenind un fel de supraveghetor şi ocrotitor, mai bine zis un adevărat părinte şi apărător al orfanilor părăsiţi, al văduvelor fără sprijin şi al altora Căzuţi în sărăcie şi mizerie. Poate că tocmai din pricina acestei iubiri l-a găsit Dumnezeu vrednic de chemarea deosebită a muceniciei, căci El se bucură de astfel de fapte mai mult decît de fumul şi de sîngele jertfelor[1794].

23. El era cel de al zecelea din cei pomeniţişi care au pătimit toţi în aceeaşi singură zi, cîndvpecît se pare, datorită martiriului lui Pamfil s-a deschis «o uşă mare»[1795]şicînd trecerea spre intrarea în împărăţie s-a uşurat pentru el însuşişi pentru cei dimpreună cu el.

24. Pe urmele lui SeleucpăşiTeodul, un venerabil şi evlavios bătrîn, care făcea parte din oamertii de casă ai guvernatorului, care-l cinstea mult, în primul rînd pentru vîrsta lui, căci el slujise trei rînduri de oameni, iar în al doilea rînd pentru devotamentul şicredincioşia lui deosebită pe care şi-o dovedise. Dar în- trucîtşi el se comportase ca şiSeleuc, a fost dus şi el înaintea guvernatorului, pe care cazul lui îl tulbură mai mult decît al celorlalţi, aşaîncît porunci să fie răstignit pe cruce şi astfel el suferi acelaşi martiriu ca şiMîntuitorul în Patima Sa[1796].

25. Întrucît acum nu mai lipsea decît unul care să completeze numărul de

---

1793 Aşadar, încă de prin anul 303, pe vremea cînd se publicase primul edict de persecuţie dat de Diocleţianşi de Galeriu.

1794 *Ps.* 49, 14.

1795 *I Cor.,* 16, 9.

1796 Deci pedeapsă care se administra de regulă sclavilor.

doisprezece cum fusese la ceilalți martiri, s-a prezentat Iulian să împlinească el acest număr. El sosise tocmai atunci dintr-o călătorie şi nici măcar n-a apucat bine să intre în oraş, că a şi auzit ce se întîmplă, de aceea îndată a alergat, aşa cum venise de pe drum, să vadă priveliştea pe care o ofereau martirii. Cît ce a văzut osemintele sfinților întinse la pămînt, umplîndu-se de bucurie le-a luat în brațe pe unul după altul şi le-a sărutat.

26. în timp ce săvîrşea aceste fapte, el a fost arestat de către călăi şi adus în fața lui Firmilian care, potrivit procedeelor de pînă acum, l-a trimis şi pe el să moară înăduşit de fumul unui rug cu ardere înceată. Aşa s-a învrednicit de martiraj şi Iulian care sălta de bucurie, mulțumind mereu cu glas tare lui Dumnezeu care l-a socotit vrednic să se alăture unor astfel de oameni.

27. După neam, se trăgea şi el din Capadochia fiind deosebit de conştiincios în felul lui de a fi, credincios şi devotat, rîvnitor în .toate cele şi plin şi el de Duh Sfînt. Aceasta a fost aşadar ceata de drum în jurul lui Pamfil, care a fost învrednicită întreagă să se încununeze cu cununa de martir.

28. Vreme de patru zile şi tot atîteanopți trupurile cu adevărat sfinte şisfințite ale acestor sfinți au fost păzite ca să fie apoi aruncate ca hrană fiarelor sălbatice. Întrucît, însă, în chip neînțeles, nici fiara sălbatică, nici pasărea răpitoare şi nici cîiriele n-au vrut să se apropie de ele, printr-o hotărîre a Providențeidumnezeieştişle rămăseseră neatinse, aşa că au avut parte de înmormîn- tare obişnuită în mormintele lor[1797].

29. Faptele acestea se aflau încă pe buzele tuturor, cînd, deodată, Eubulşi Adrian, de prin părțileBataneii[1798], sosiră şi ei la Cezareea ca să se întîlnească cu ceilalți mărturisitori. Cînd au ajuns la poarta cetății au fost întrebațişi ei cu ce scop au venit, iar întrucîtşi ei au mărturisit adevărul, au fost duşi înaintea lui Firmilian. Fără să mai aştepte ceva, acesta a poruncit îndată să fie sfîrtecațişi ei cu căngi de fier şi apoi să fie aruncați la fiarele sălbatice.

30. S-au scurs între timp două zile, cînd, în ziua a cincea din luna lui Distros, adică cu trei zile înaintş de nonele lui martie[1799], tocmai în ziua cînd la Cezareea se prăznuia aşa numita zi a prosperăriiişau ziua de naştere a oraşuluiCezareea, Adrian a fost aruncat unui leu, după aceea spintecat cu sabia şi în felul acesta şi-a încheiat şi el viața.

Cîtpriveşte pe Eubul, la o zi după aceea, adică tocmai la nonele lui martie, sau în ziua a şaptea a lunii lui Distros, după ce judecătorul l-a rugat stăruitor să jertfească, crezînd că în chipul acesta şi-ar cîştiga ceea ce numesc ei libertatea, el a ales mai bucuros, în locul vieții trecătoare, moartea cea glorioasă pentru

---

1797 E interesant că Eusebiu nu indică ziua cînd s-a sfîrşitsfîntul Pamfil. In minologhiile bizantine aflăm pentru data de 16 februarie pe «Pamfil şisoții». Ehrhard, *o. c.* I, 579, 583, 586 etc.

1798 Să nu se confunde cu provincia Batanea din Răsăsritul lacului Genizaret, care făcea parte din Tetrachia lui Filip. în cazul de față, e vorba de un sat cuacelaşi nume în apropiere de Cezareea,

1799 5 martie anul 310.

credință,aşajucit întocmai ca şi cel dinainte, după ce fusese şi el aruncat la fiare, şi-a găsit şi el moartea. în felul acesta fiind cel din urmă dintre mucenicii din Cezareea, a pus aşazicînd pecete luptelor martirice[1800].

31. Odată ajunşi aici e bine să amintim că la scurt timp după aceea Providența cerească a făcut ca şi dregătorii cei nelegiuiți să-şi primească pedeapsa tocmai de la alți tirani mai mari ca ei: însuşiFirmilian, care se îmbătase de pe urma atîtor chinuri puse pe capul martirilor lui Hristos, a trebuit să îndure alături de ceilalțiaceeaşi pedeapsă capitală prin sabie, sfîrşindu-şi astfel şi el viața.

Acestea au fost martiriile ce au avut loc la,Cezareea în timpul cit a durat persecuția (lui Diocle țian, *n.tr.*).

XII
Întîistătâtorii Bisericii

1. Cred că e mai bine să las la o parte unele evenimente legate pe atunci de unii conducători ai Bisericilor, care, pentru că nu au rămas păstori ai oilor celor cuvîntătoare ale lui Hristos, neîndreptîndu-le potrivit legii, dreptatea dumnezeiască i-a osîndit să facă de pază la nişte cămile[1801], ființe fără minte şi, prin firea trupurilor lor, cele mai încăpățînate dintre şnimale, ca şi cum Dumnezeu i-ar fi socotit vrednici de ele, osîndindu-i să asculte de paznicii hergheliilor împărăteşti. Tot aşasînt nevoit să trec sub tăcere tot ce întâmplător au avut ei de suferit ca insulte din partea prefecțilorşi a altor dregători împărăteşti, fie în legătură cu vasele sfinte, fie cu odoarele bisericeşti[1802]. La fel, nu voi aminti nici de poftele unora de a ajunge conducători, despre multele hirotoniri necugetate[1803]şi nelegitime, despre dezbinările care au avut loc chiar între mărturisitori[1804]. în sfîrşit, voi trece cu vederea şi tulburările pe care au căutat să le producă unii în ultima vreme, adăugind înnoiri peste înnoiri şi sporind astfel necazurile persecuțieişiaducînd rău peste rău, - cred aşadar că descriind şi aceste fapte ar fi un lucru nepotrivit. Mă feresc şi fug de aşa ceva, cum de altfel am spus-o şi la începutul acestor descrieri[1805]. Dimpotrivă, tot ce este venerabil, tot ce este de bună faimă în legătură cu propovăduirea cuvîntuluisfînt, tot ce e.

1800 Adrian moare la 5 martie, Eubul, la 7 martie. Cu ei se încheie seria celor 43 de martiri din Palestina.

1801 Pedeapsa de a păzi cămilele ori caii de la cursele de poştă ale imperiului a fost o pedeapsă mai mică prin care şi-au salvat viața unii episcopi din Palestina care aduseseră jertfe idolilor în timpul persecuției.

1802 Şi au fost mulți cei care au refuzat să se predea. Amintim între alții cazul episcopului Felix din TebestaNumidiei (Knopf-Kriiger: *Mărtyrerakten,* ed. II, p. 90-92.).

1803 Aluzie mai ales la criza donatistă, descrisă mai sus.

1804 Probabil că la Phaeno s-au făcut unele hirotoniri ilegale, Duchesne, *Hist.,* II, 99-100.

1805 VIII, II, l-3.

virtuos şi de bună laudă, toate acestea sînt, după convingerea mea, lucrul cel mai indicat pentru a-l descrie şi a-l prezenta unor auditori credincioşi, în legătură cu martirii noştri cei slăvițişi vrednici de laudă. Iar ca încheiere a întregii mele istorii cred că e bine să subliniez pacea care ne-a venit din cer ca o podoabă pentru tot ce am scris aici.

XIII
Silvan, Ioan şialți mucenici

1. Cel de al şaptelea an de persecuție se apropia de sfîrşit[1806]şi încet-încet situația noastră se uşuraşi se liniştea, pe măsură ce ne apropiam de cel de al optulea an. La minele de aramă din Palestina, unde se strînseseră un număr mare de mărturisitori, domnea de acum cea mai mare libertate, încîtşi-au puțut clădi chiar şi biserici. Dar cînd a venit să se stabilească aici noul guvernator al ținutului[1807], care era şi el om crud şi răutăcios, dovadă felul cum s-a purtat față de martiri, înțelegînd atunci felul de trai al martirilor a compus un raport în care i-a descris cît a crezut el mai calomnios.

2. în urma raportului lui a sosit curînd ministrul minelor şi, luînd de bază şi un alt ordin al împăratului, a împărțitmulțimea mărturisitorilor în mai multe categorii, rînduindu-le ca domiciliu unora, Cipru, altora, Libanul, iar pe alții i-a mutat în alte localități ale Palestinei, silindu-i pe toți să execute munci grele.

3. După aceea a ales pe patru dintre mărturisitori, care i se păreau a fi căpeteniile lor, şi i-a trimis la comandantul trupelor din regiune. Aceştiaerau Peleusşi Nil, amîndoi episcopi egipteni, al treilea era un preot, iar mai presus decîttoți, ca cel mai cunoscut pentru rîvna ce o arăta tuturor, Patermutios[1808]. .Comandantul le-a cerut să se lepede de credințacreştină, iar întrucît n-a dobîndit acest lucru, i-a osîndit să fie arşi pe rug.

4. E drept iarăşi că erau acolo unii mărturisitori care dobîndiseră slobozenie să se mute într-un ținut aparte: e vorba de cei care, fie din pricina bătrîneții, fie din cauza schilodirii prin foc, fie din pricina altor slăbiciuni trupeşti, au fost scutiți de a mai executa munci grele. Căpetenia acestora era episcopul vestit din Gaza, Silvan, un bărbat de o pilduitoare înțelepciuneşi de viețuire cu adevărat creştinească.

5. Acest om, am putea zice că din prima zi a persecuțieişi pe tot timpul cit a durat ea, s-a distins prin tot felul de suferințe, mărturisindu-şicredințaşi acum

---

1806 - E vorba de anul 309-310.

1807 Firmilian.

1808 Peleus era partizan al lui Meletie de Licopole, care a provocat o schismă în Biserica Egiptului, schismă care se va stinge abia în urma sinodului I ecumenic. Cf. Eus. Popovici, *Istoria,* I, 347. Nu-i clar dacă preotul se numea Ilie (cum spune varianta lungă), Patermuthios pare a fi fost laic. într-un minologhion vechi (Ehrhard, I, 459) pomenirea lor e pusă pe 19 septembrie.

fusese păstrat parcă anume ca să pună piecetea din urmă pe lupta dusă de martirii din Palestina.

6. împreună cu el se mai aflau şialţi egipteni, printre care amintim şi pe Ioan[1809], care întrecea pe toţi cei de azi prin puterea cu care ţinea minte; lucrurile; eu toate că îşi pierduse mai întîi vederea, totuşi în vremea pătimirilor pentru credinţă i-a fost schilodit ca şi altora piciorul, fiind ars cu fierul roşu, iar, pe deasupra s-a învrednicit să i se ardă şi ochii, încît să nu se mai poată folosi de ei nicicum, pînă la atîta grad de sălbăticie şir de lipsă de omenie i-a împins pe călăi lipsa de îndurare şi de simţire omenească.

7. Desigur însă că ai fi putut admira caracterul şiviaţa lui de înaltă filosofie, dârtotuşi ele nu se apropiau nici pe departe de puterea memoriei lui, căci el scrisese părţi întregi din Sfintele Scripturi «nu pe table de piatră»[1810], nici pe piei de animale mîncate de viermi ori de timp, ci, cum zice dumnezeiescul Apostol, «pe tablele din adevărata came ale inimii sale», anume în sufletul său luminos şi în vederea limpede a cugetului său, în aşa fel încît, atunci cînd voia, îi ieşea de pe buze o adevărată comoară de cuvînt, fie că eră vorba de texte din Lege şi din prooroci, fie de vreun alt pasaj al cărţilor istorice, din Evanghelii ori din Apostol.

8. Mărturisesc eu însumi că am rămas cu adevărat năucit cînd am văzut pentru prima oară pe acest om stînd în mijlocul mulţimii adunate în biserică şi recitind părţi întregi din Sfînta Scriptură. Pînă nu l-am văzut cu ochii şi l-am auzit doar grăind, am crezut că cineva citeşte, cum este obiceiul în adunările noastre, dar cînd m-am apropiat de el mi-am dat seama de ceea ce se întimplă. Toţiceilalţi stăteau cu ochii senini în jurul lui, pe cînd el avea la îndemînă numai ochii minţiişi grăia nemeşteşugit, ca un prooroc, întrecînd cu mult pe cei care erau cu o putere trupească mai mare. De aceea nu ştiam cum să preamăresc pe Dumnezeu şi să admir o asemenea minunăţie. Şi cred că şi în cazul de faţă avem o dovadă limpede şi sigură că om adevărat nu-i atît cel pe care-l vedem cu firea noastră şi care ni se înfăţişează cu trupul său, ci, în primul rînd, cel pe care îl simţim după sufletul şi după cugetul lui şi care arată cu cît e mai de preţ puterea ce sălăşluieşte în el decît e trupul lui schilodit.

9. Aceşti oameni de care am amintit vieţuiau în locul care le-a fost rînduit, împlinindu-şi acolo posturile, rugăciunile şi celelalte deprinderi cu care erau obişnuiţi. Dumnezeu, numai Dumnezeu singur i-a socotit vrednici s-ajungă să dobîndejiscămîntuirea, întinzîndu-le o mînă de ajutor. Dar acel duşman înrăit, care n-a putut răbda ca unii oameni să ajungă să se înarmeze împotriva
lui cu cea mai mare seninătate, prin rugăciunile pe care le adresau lui Dumnezeu, s-a gîndit să-i omoare şi să-i ia din lumea aceasta în care i se părea că-l

1809 Popularitatea lui a crescut tocmai prin suportarea exemplară a muncilor grele din mină. Pe atunci să fi fost numai preot. Poporul l-a dorit apoi episcop.

1810 *II Cor.,* 3, 3.

deranjează. . .

10.Şi într-adevăr că Dumnezeu a îngăduit să se săvîrşeascăşi această faptă că să nu fie împiedicat în răutatea lui şi pentru ca, pe de altă parte, aCeşti oameni să-şi primească fiecare răsplata care li se cuvine. Aşa se face că din porunca nelegiuitului Maximin unui număr de treizeci şi nouă de oameni li s-a tăiat capul atunci într-o singură zi.

11. Acestea sîntaşadar martiriile care au avut loc în Palestina în cei opt ani de persecuţieşi aceasta a fost prigoana îndreptată împotriva noastră. Ea începuse prin nimicirea Bisericilor, apoi a progresat şi a sporit cu timpul prin năpustirea împotriva noastră a multor căpetenii pline de răutate. Luptele de multe feluri şi în multe chipuri pe care le-au dus eroii credinţei au produs o mulţime nenumărată de martiri în toate ţinuturile, care se întind din Libia, peste întreg Egiptul, Răsăritul şipărţiledin jur şipînă în Iliric[1811].

12. Cît despre ţinuturile care se întind dincolo de cele amintite, adică Italia întreagă, apoi Sicilia, Galia şi toate cele aşezate spre soare-apune: Spania, Mauritania şi Africa, au suferit şi ele războiul persecuţiei, dar la ei n-a durat persecuţia nici măcar doi ani împliniţi, învrednicindu-se de o ocrotire rapidă a lui Dumnezeu şi 'de pace, căci Providenţa cerească a cruţatnevinovăţiaşicredinţa acestor oameni.

13. Ceea ce nici măcar nu s-a pomenit în vremurile de mai înainte ale Imperiului Roman s-a întîmplat pentru întîia oară acum, în timpul nostru, fără să se fi aşteptat nimeni. într-adevăr, imperiul fusese împărţit în două tocmai cînd s-a pornit prigoana împotriva noastră. Fraţii care locuiau într-una din aceste părţi, cea despre care am vorbit, se bucurau de pace, pe cînd cei care trăiau în cealaltă parte au fost supuşi la nenumărate încercări.

14. Dar cînd dumnezeiasca şi cereasca bunătate ne-a făcut şi nouă parte de o binevoitoare şi milostivă ocrotire, atunci pînăşi căpeteniile care ne fuseseră pînă atunci potrivnice,' tocmai cei care mai înainte urziseră războaie împotriva noastră, şi-au schimbat părerea în chipul cel mai neaşteptat, intonînd o palinodie[1812] (sau o retractare şi o declaraţie că le pare rău, *n.tr.*). Prin programe blîndefaţă de noi ei au stins vîlvătaia care se aprinsese împotriva noastră. Ar urma acum să descriem şi această palinodie[1813].

1811 într-adevăr, ultima şi cea mai grea persecuţie, a lui Diocleţian, a bîntuit în Răsărit.

1812 naXvvcoâîa ar fi ceea ce s-ar exprima prin expresia «a schimba tonul», a retracta sau a reveni asupra unei acţiuni pe care o regreţi. Numele va fi rămas de la cunoscutul liric Stesihor din Himera Siciliei (645-560 î.Hr.), care, în poemul său *Palinodia,* acuza pe Elena, provocatoarea războiului troian că din pricina ei şi-a pierdut vederea: în urma «Palinodiei» el şi-a recăpătat văzul.

1813 Palinodia la care se gîndeşte Eusebiu pare a fi fost edictul dat de împăratul G'aleriu în 311. Se pare că şi lucrarea despre *Martirii din Palestina* s-a terminat curînd după apariţia acestui decret.

INDICE SCRIPTURISTIC

Luca

Ioan

Faptele Apostolilor

Romani

I Corinteni

II Corinteni

Galateni

Efeseni

Filipeni

Coloseni

I Tesaloniceni

II Tesaloniceni

I Timotei

II .Timotei

Tit

Filimon

Evrei •

Iacob

I Petru

II Petru

I Ioan

Iuda

Apocalipsa -

Apocrife

Agrafa

INDICE REAL ŞI ONOMASTIC

C

I

Q.

R

S

CUPRINS

Pagina

Cartea a şaptea

Cartea a opta

Cartea a noua

Cartea a zecea

1. Aşadarîn locul trădătorului Iuda, cel dintîi care a fost chemat prin tragere la sorți la apostolie a fost Matia, care, după bum am amintit şimai înainte, era unul din ucenicii Domnului[1]. Prin rugăciune şi prin punerea mîinilor au fost apoi rînduiți ca diaconi pentru slujba de obşteşaptebărbațiîncercați în frunte cu Ştefan[2], care şi el, cel dintîi după Domnul, a fost dat morțiicurînd după ce fusese ales, fiind omorît cu pietre de ucigaşii Domnului şi astfel a cîştigat cununa numelui pe care-l purta [3] ca martor biruitor al lui Hristos.

2. Tot aşaşiIacov cel supranumit «fratele Domnului» [4], întrucît se numea şi fiu al lui Iosif, iar acest Iosif era «tată» lui Hristos, căci după cum ne spune Scriptura Sfîntă a Evangheliei [5], s-a aflat că fecioara cu

1. A se vedea mal sus, I, XII, 3.
2. *Fapte,* 6, 1—6.

3. Stltpavoî — cunună, joc de cuvinte.

4. Gal., 1, 19.

5. «Iacov al lui Alfeu», aşa se numeşte el la *Matei,* 10, 3; *Marcu,* 3, 18; *Luca* 0, 15 i *loan,* 19, 25; *Fapte,* 1, 13. încă *Protoevanghelia Iui Iacov* (17, 1) şi după ea şi Clement şiOrigen, mai apoi şi Epifanie susțin că Iacov este fiul lui Iosif dintr-o altă căsătorie. In sensul acesta Iacov, fratele Domnului, trebuie deosebit de apostolii propriu zişi. Numai Fer. Ieronim şi după el majoritatea teologilor romano-catolici au identificat pe Iacov al lui Alfeu numit de unii Cleopa, cu Iacov, fratele Domnului. Prin

45 a. Luna aprilie la macedoneni.